مقاماتِ معصومی

احوال و آثار و تعلیمات حضرت خواجہ محمد معصوم بن حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہما

جلد سوم

تالیف

میر صفر احمد معصومی

نواسہ حضرت خواجہ محمد معصوم سرہندی قدس سرہ

متن کتاب

بتصحیح و تقابل

محمد اقبال مجددی

ضیاء القرآن پبلی کیشنز

لاہور - کراچی پاکستان

مقاماتِ معصومی

احوال و آثار و تعلیمات حضرت خواجہ محمد معصوم بن حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہما

جلد سوم

تالیف

میر صفر احمدؒ معصومی

نواسہ حضرت خواجہ محمد معصوم سرہندی قدس سرہٗ

متن کتاب

بتصحیح و تقابل

محمد اقبال مجددی

ضیاء القرآن پبلی کیشنز

لاہور - کراچی پاکستان

نام کتاب	مقامات معصومی جلد سوم
مؤلف	میر صفر احمد معصومی، مرتب محمد اقبال مجددی
کتابت	محمد ریاض اعظمی
تاریخ اشاعت	اکتوبر 2004ء
تعداد	ایک ہزار
ناشر	ضیاء القرآن پبلی کیشنز، لاہور
کمپیوٹر کوڈ	1Z442
قیمت	-/1200 روپے (کامل سیٹ)

ضیاء القرآن پبلی کیشنز

ملنے کے پتے

داتا دربار روڈ، لاہور۔فون: 7221953 فیکس:۔ 042-7238010

9۔الکریم مارکیٹ، اردو بازار، لاہور۔فون: 7225085-7247350

14۔انفال سنٹر، اردو بازار، کراچی

فون: 021-2212011-2630411۔ فیکس:۔ 021-2210212

e-mail:- sales@zia-ul-quran.com

Vist our website:- www.zia-ul-quran.com

لائبریری کیٹلاگ کارڈ

صفر احمد معصومی، میر:

مقامات معصومی

(احوال و مقامات و ملفوظات حضرت خواجہ محمد معصوم سرہندی ۱۰۰۷۔۱۰۷۹ھ/۱۵۹۹۔۱۶۶۸ء)

لاہور، ضیاء القرآن پبلی کیشنز، ۲۰۰۴ء

۱۔محمد معصوم، خواجہ ۲۔سلطنت مغلیہ۔اورنگ زیب عالمگیر ۳۔تصوف--ہندوستان

۴۔جلد اول مجددی تحریک تالیف محمد اقبال مجددی ۵۔جلد دوم اردو ترجمہ ۶۔جلد سوم متن کتاب

۷۔جلد چہارم تعلیقات و توضیحات تالیف محمد اقبال مجددی ۸۔محمد اقبال مجددی، (تحقیق و تعلیق و ترجمہ) ۹۔عنوان

۹۲۲،۹۷

یَا فَتَّاحُ

رب یسر　　　بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ　　　وتمم بالخیر

سبحان اللّٰہ و بحمدہ عدد خلقہ و رضاء نفسہ و زینۃ عرشہ و مداد کلماتہ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ لَمْ یَتَّخِذْ وَلَدًا وَّ لَمْ یَکُنْ لَّهٗ شَرِیْکٌ فِی الْمُلْکِ وَلَمْ یَکُنْ لَّهٗ وَلِیٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَکَبِّرْهُ تَکْبِیْرًا۔ اللّٰہ اکبر کبیرا والحمد للّٰہ کثیرا و سبحان اللّٰہ بکرۃ و اصیلا ولا الٰہ الا اللّٰہ،　　　۱۰

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ الَّذِیْ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالْهُدٰی وَدِیْنِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهٗ عَلَی الدِّیْنِ کُلِّهٖ وَلَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُوْنَ، محمد رسول اللّٰہ الذی کان ارسلہ رحمۃ للعالمین فھو شفیع المذنبین و امام الانبیاء والمرسلین وَالَّذِیْنَ مَعَهٗۤ اَشِدَّآءُ عَلَی الْکُفَّارِ رُحَمَآءُ بَیْنَهُمْ تَرٰهُمْ رُکَّعًا سُجَّدًا یَّبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا سِیْمَاهُمْ فِیْ وُجُوْهِهِمْ مِّنْ اَثَرِ السُّجُوْدِ ذٰلِکَ مَثَلُهُمْ فِی التَّوْرٰاةِ وَمَثَلُهُمْ فِی الْاِنْجِیْلِ،　　　۱۵

اَللّٰھم صل علیٰ محمد المحمود صاحب الشفاعۃ الکبریٰ فی الیوم الموعود وعلیٰ آلہ الابرار وصحبہ الاخیار و اتباعہ الی الدار القرار وصل علی جمیع اخوانہ من النبیین والمرسلین والملائکۃ المقربین وعلیٰ اھل طاعتک اجمعین وسلم و بارک بعدد کل ذرۃ الف الف مرۃ۔　　　۲۰

اما بعد بر خوشہ چینان ارباب ولایت و بالا نشینان مسند اصحاب ہدایت کہ ضمائر اولو البصائر[1] آنہا را مکتحل بکحل تراب اقدام انبیاء کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام گردیدہ و مقالات

---

[1] نسخہ "اولو بصائر"، نسخہ م۔ "ابو بصائر"

اولیاءِ عظام در افہام آنہا پیچیدہ مخفی نماند کہ بندہ دور از کار و شکستۂ روزگار خوگردہ فضلِ پروردگار منتظر رحمت بی شمار مہبط عنایاتِ قدیمی مورد الطاف کریمی صفر احمد فضلی معصومی بن معرفت و ولایت دستگاہ عارف باللہ (۳) مظہرِ فضل اللہ شیخ محمد فضل اللہ العمری الاحمدی غفراللہ والوالدیہ ولجمیع المومنین والمومنات واحسن الیہما والیہ والی سائر المسلمین والمسلمات
چوں سرمایہ عمر گرامی را کہ اشرف عمر باشد در ہوا و ہوس صرف نمودہ باوجود دریافت صحبت اہلِ فضل و عرفان غیر از تقصیرات امری[۱] نفرمودہ[۲] ہرچند کہ سنین عمر ضائع کردو بہ چہل و پنج رسیدہ بہ ارذل[۳] عمر ہم نہ انجامیدہ، امّا نصیحت[۴] ہای معرفت شانرا از دست دادہ سر بہ جیب خجالت نہادہ۔ شعر

حرفت العمر فی لہو و لعب   فآہا ثم آہا ثم آہا

چہ شود اکنون کہ کار از دست رفتہ   زمامِ اختیار از دست رفتہ

امّا از آنجا کہ سبقت کرم بر اہل عصیانست و سابقۂ عنایت شامل حال ایشان آیۃ
لا تقنطوا من رحمۃ اللہ ان اللہ یغفر الذنوب جمیعاً انہ ھوالغفور
از آوان طفولیت تا وقت کتابت باوجود کثرت جنابت از حضرت قوی قدرت تعالیٰ شانہ غیر از لطف و عنایت امری مشاہدہ نہ نمودہ از آنست کہ مقربان بارگاہ صمدیت و کاشفان اسرار ہویت کہ ہر یک شہباز بلند[۵] پرواز از وادیٔ ناسوت تا تخت گاہ جبروت بودہ و این راقم سیاہ کار باآنہا دعویٰ ارادت می نمودہ از عنفوان جوانی وتہیۂ اسباب کامرانی عنایاتِ وافرہ[۶] و بشارات آیتہ متکاثرہ بحال خود میدیدہ و می شنیدہ بعد از انتقال آں ہادیان وادیٔ کمال ازیں دار پُر ملال یعنی قدوہ اہل اللہ واقف اسرار لی مع اللہ سلطان العارفین حضرت شیخ محمد صبغۃ اللہ جیو قدسنا اللہ بسرہٖ کہ این نقیر برخی از احوال و اقوال و افعال و کراماتِ آنحضرت رسالۂ علیحدہ تصنیف نمودہ مسمی بہ معدن الجواہر گردانیدہ و والدِ بزرگوار عالی مقدار کہ نام شریف آن مظہر فضل اللہ سابق مذکور شدہ مع ہذا ذکر اخوان صاحبین مذبورین در آخر این کتاب ثبت خواہد یافت ان شاء اللہ تعالیٰ مدد ہای فراوان از ارواحِ طیبۂ اکابر در اسفار و احضار فی جمیع الاماکن[۷] والدیار نہ آں قدر محسوس گردیدہ

---

[۱] نسخہ د۔ اولو لبصائر، نسخہ م۔ ابولبصائر [۲] نسخہ م۔ "امری" ندارد [۳] نسخہ م "نفرمودہ"
[۴] م ازدل [۵] د۔ "بلند" ندارد [۶] د۔ "واقر" [۷] د۔ اماکن

که بیان[1] آن در سلک تحریر تواند کشید بلکه دریں مرتبه که به وطن مالوف اعنی به دار الارشاد حضرت سرہند به مضی مدت سه و نیم سال رفته بود، جناب سامی حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه که اسم مبارک آنحضرت عالی مرتبت عنقریب مذکور میگردد ان شاء الله تعالیٰ آں قدر عنایت بے نهایت برخود یافته که به شرح آن بیان بر نتابد، علی الخصوص وقتیکه به زیارت روضهٔ مطهره مشرف می کشید اکثر چناں می شده[2] (؟) که گویا آنحضرت والا منزلت از تربت خلد رفعت برآمده در این فقیر در آمدند، بعد ازیں که به محل سکونت می شتافته به ہماں حالت درخود می یافته، حلاوت که ازیں معنیٰ حاصل روزگار ایں عاصی سیاه کار میگردیده، ہیچ وجه در معرض اظہار نمی تواں آورد که ذوقی است نه بیانی و بعد ایذای که بعضی از مخالفین که بعض آنها دشمنان دین متین اند که سبب اختیار ایں سفر سعادت ثمر دولت اثر گردیده، نیز از جناب حضرت ایشان برکات ایں سفر بسیار فهمیده باوجود که مرض صعب[3] مشرف به ہلاکت باشد کشیده بود در عین نقاهت بلکه قدری از مرض مانده که به حلاوت خاطر پا دریں[4] سفر نهاده ہنوز سفر مقرر داشته نه رسیده که بتقریب است و فی الحقیقت به تقاضای قسمت چند روز[5] در شاه جہان آباد اقامت ورزیده به نوعی بمرض مہلک مبتلا[6] گشته و رشتهٔ امید از عبور گسسته که به ناگاه از یاری بخت اقبال و از توسل آں ولی عظیم الحال والمقال و از فضل کریم ذو نوال عز شانه در معامله به شرف ملازمت حضرت رسالت خاتمیت۔ بیت[7]

رسول ہاشمی شاهِ رسولاں　　محمد قبلهٔ صاحب قبولاں

علیه و علیٰ آله من الصلوٰة افضلها و من التسلیمات اکملها مشرف گشته که گویا در بنده خانه بر پالکی میانه سوار نشسته اند و خلفاء اربعه رضی الله تعالیٰ عنهم اجمعین[8] و حضرت مجدد الف ثانی رضی الله عنه و حضرت ایشاں و والد بزرگوار با دیگر اعزه عالی مقدار حاضر و حضرات عالی درجات از یمین و یسار سفارش ایں گناه گار می فرمایند۔ چنانکه اثر آن برخود می یابد[9] و این دید تا سه روز متصل بیک نهج استیلای تمام یافته[10] و بر اقبال دولت نازمی ورزیده تا آنکه برای مزید اتقان[11] و استحکام ایقان[12] لیلة البدر شهر شریف ربیع الثانی که با شب جمعه اتفاق ساخته نور چشم ارجمند ابو داود نیاز احمد سلمه الله سبحانه

---

[1] م۔ میان بیان [2] م۔ میدیده [3] د۔ "ضعف" [4] م۔ "یا در این" [5] م۔ "چند روز" بیاض [6] "بمرض مہلک مبتلا" در نسخه م بیاض است [7] ایضاً [8] "رضی الله۔۔۔۔ و" در نسخه م بیاض [9] م۔ می باید [10] م۔ داشته [11] م۔ ایقان [12] م۔ اتقان

که رفیق اسفار است و محرم اسرار در منام سعادت اثمار دولت انجام بمشاہدہ باکمال حضرت
سید الانبیاء و امام الاصفیاء بدر رسالت آفتاب نبوت بالانشین مسند افلاک و والا مکین[1] خلق لولاک
وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم و بارک مشرف گردیدہ کہ بالاکرسی نشستہ اند[2] وجمعی بگرداگرد
موافق مراتب خود ہا ایستادہ اند نظر کرم بجانب ایں غلام خانہ زاد موروثی خود کردہ انداز غایت
عنایت و نہایت اُمت پروری سبقت[3] در بعضی مقدمات کہ شائستگی شفاعت حضرت خیر البشر ۵
داشتہ باشند وبغیر از امدادات آنسرور در کائنات برآمدن (۵) آں امور[4] از متعذر[5] است فرمودہ
بہ بشارات حصول اموری کہ بعد استفسار معروض داشتہ بود سرفرازمی فرمایند بعد ازاں در خاطر
فرزند بشر بہ کمالاتِ بلند بعضی از مطالب ضروریہ دیگر کہ خاطر شریف داشتہ وبصریح بشارات
امتیاز نیافتہ مخطور میگردد کہ ہرچند از امور بشرہ خاطر جمع گردیدہ، امّا اگر ازیں امور باقی ماندہ ہم بشارت
صریحہ یابم کمال انبساط و فرخندگی حاصل روزگار خواہد گردید شخصی از حاضران کاغذی بدست ۱
آں سعادت آثار می دہد ومیگوید کہ مرقوم بخط انور است، چوں بہ مطالعہ آں مشرف شد دید کہ
بہ بشارت امور[6] مخطورہ بشرہ فرمودہ اند والحمد للہ سبحانہ. مصرع

کہ مستحق کرامت گناہ گارانند

بلی "شفاعتی لاھل الکبائر من امتی" حدیث شریف است. رباعی:

اگر ہر موی من گردد زبانی ز تورانم بہر یک داستانی ۱
نیارم گوہر شکر تو سُفتن سر موی ز احسان تو گفتن

دیدن آنحضرت رحمت در رحمت است خکیف کہ بایں قسم بشارات وعطیات سرفراز فرمایند
"من رانی فقد رائی الحق"

زہی مراتب خوابی کہ بہ ز بیداریست

والحمد للہ علی الاحسان وعلیٰ جمیع نعمائہٖ تعالیٰ اللھم صل وسلم علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وانصارہٖ
واتباعہ بعدد کل معلوم لک. امّا باید دانست کہ این فرزند سعادت آثار (ابوداؤد ضیاء احمد)
پیش از وصول این دولت قبول بیک شب درخواب بلقا سعادت نما امیر المومنین و امام المسلمین

---

[1] م۔ نگین [2] د۔ بودند [3] م۔ استفسار [4] م۔ مور
[5] م۔ متعذرات [6] د۔ امورہ

حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ امتیاز یافتہ کہ بہ[1] بعضی مشورت حضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ
کہ دران وقت نیز تشریف ہماں منزل لطیف دارند بلکہ خلفای راشدین رضوان اللہ تعالیٰ اجمعین
ہم دراں مقام حاضر ند شفاعت ایں نور دیدہ سعادت رسیدہ در حضرت کثیر الابہت رسالت پناہ
صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ می نمایند بہ برکت آن شفاعت بہ حصول ایں دولت مشرف گشتہ ۔
بلی بے وسیلہ بے مطلب رسیدن دشوار است وابتغوا الیہ الوسیلۃ براین مدعا شاہد ۵
اولوالابصار است ، وچوں عنایت آنسرور علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بتوسل آن خلیفہ اوّل و
استصواب خلیفہ ثانی بلکہ از نظرات خلفاء اربعہ رضوان اللہ تعالیٰ عنہم بامتیاز ایں دولت عظمیٰ
مستسعد[2] نیز گشتہ بحکم آیۃ کریمہ : واللہ یختص برحمتہ من یشآء واللہ ذوالفضل العظیم
مرتبہ ثانی[3] بعد تفاوت سہ شب کہ شب دوشنبہ آیندہ باشد باز بہ جمال جہاں آرائی حضرت (۶)
سیّد الاوّلین والآخرین علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ من الصلوٰۃ افضلہا ومن التحیات اکملہا مشرف گشتہ ۱۰
و چند قدم در تعاقب شہنشاہ والاجاہ بسعادت تمام گردیدہ واز الوش خاصہ کہ حلوای حلاوت بخش
باشد بایں فقیر یعنی راقم این کتاب یافتہ کہ ہر دو بہ حلاوت فوق التحریر والتقریر تناول نمودیم ،
مصرع :

باکریماں کارہا دشوار نیست

قبل من قبلہ بلا علّۃ ۔ مصرع

داد[4] او را قابلیت شرط نیست ۱۵

(شعر)

چہ مبارک سحری بود چہ فرخندہ شبی آں شب قدر کہ ایں تازہ براتم دادند

والحمد للہ رب العالمین وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہ محمد وآلہ وصحبہ
اجمعین ۔ باز چوں فضل کریم وہاب ورحیم مفتح ابواب اقبال برآن فقیر زادہ (ابوداؤد نیاز احمد)
فرخندہ احوال مفتوح گردانیدہ بحکم آیۃ کریمہ وانک لعلیٰ خلق عظیم مرتبہ ثالث دستگیری ۲۰
اکمل فرمودہ بہ تفاوت یک ہفتہ شب سہ شنبہ آیندہ در منام مرتفعہ[5] برآن مقام بہ دیدار طلعت
انوار آن اعجز مساکین را نواختند والثالث بالخیر را درحق او صدق فرمودہ بہ سعادت دارین
مستسعد ساختند می بینند کہ گویا بر کنارہ پشتہ دیوار ایستادہ وعالم بسیار کہ شمار آن ہا در نگار

---

[1] م ۔ بعد [2] م ۔ مستعد [3] د ۔ مرتبہ الثانی [4] م ۔ دارا [5] م ۔ مرتفعۃ المقام

خانۂ خیال نہ گنجد در زیر پشتہ[1] آن دست بستہ بہ خضوع تمام قیام دارند و روئ رحمت بہ کمال
عنایت بطرفی کہ ایں ادنائ امت ایستادہ بود گردانیدہ معاملہ او را از حضیض پستی بہ آن رفعت
رسانیدہ و با حضور مقربان ساطع النور مذکور عطایا[2] و مواہب کہ باین باید کرد در میان دارند آری ہرگاہ
وجود شریف آن عنصر لطیف رحمت عالمیان باشد و ما ارسلنک الا رحمۃ للعالمین ایں طور
۵ غلام پروری و بندہ نوازی مستبعد[3] نہ بودہ ـ بیت :

بشری وقد الجز الاقبال ما وعدا وکوکب المجد من افق العلا سعدا[4]

ذالک فضل اللہ یؤتیہ من یشآء واللہ ذو الفضل العظیم ـ و پیش از دیدن ایں رویای[5]
ثالثہ بیک شب ملازمت حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالی عنہ نیز مشرف گردیدہ بود چنانچہ پیش
از وصول دولت اولی ممتاز شدہ بود کہ در ما سبق ذکرا و گذشت اللھم صل علی محمد والہ
۱۰ وصحبہ فی الاولین والآخرین وفی الملاء العالی الی یوم الدین ـ

شمول نعمت ہنیہ و طلوع دولت بہیہ کہ در ایں سفر خیر الاسفار بہ فضل الرحیم الغفار بریں
عاصی دور از کار پرتو انداز گردیدہ و از خاک مذلت برداشتہ بر اوج افلاک رسانیدہ ہمہ را از توجہ
پیر بزرگوار و مرشد عالی مقدار قطب الطریقت غوث الحقیقت بدر الزہاد و شمس الاوتاد و قدوۂ
ارباب سلوک و قبلۃ الملوک والصعلوک العالم النحریر (۷) والعارف الکبیر حضرت متعالی منقبت
۱۵ واقف اسراری مع اللہ سلطان العارفین الشیخ محمد صبغۃ اللہ رضی اللہ تعالی عنہ والد بزرگوار
آں عالی حضرت متعالی[6] منقبت وھو امام الانام[7] شیخ الاسلام مصباح الظلام و
منبہ النیام الاجل الاکمل البارع الاورع فارس مضمار الخطاب
حارس اسرار خطاب الکتاب الناطق بالحق والصواب مثل جدہ
الاشرف عمر بن الخطاب مشید ارکان الملۃ والمستظہر من المآثم والذلۃ
۲۰ قیوم العالمین وارث الانبیاء والمرسلین معدن الخیرات والبرکات
منبع المکارم والحسنات الذی یترصد من تصرفہ نیل المقاصد والمرادات
ویترقب من تلطفہ حصول المارب والسعادات ؎

لا یدرک الواصف المطری خصائصہ وان یک سابقاً فی کل ما وصفا[8]

---

[1] م ـ آں پشتہ [2] د ـ عطاہا، [3] م ـ مستسعد [4] م ـ بیاض (مصرعۂ ثانی) [5] م ـ بیاض ـ "ایں ... رویای"
[6] م ـ متعاقب [7] م ـ امام الامام [8] م ـ مصرعۂ ثانی "وان یکن سابقا فی کل ما وصفا"

هوالشیخ المکمل والواصل المتوصل والصابر المتحمل والشاکر المتجمل سیدنا ومولانا ملاک الدین وقایۃ احکام المتین، الفاروقی النسب والمحمدی الحسب السرهندی المولد والقدسی المحتد[1] ؎

آنکہ نامش بزبان بردنم از بی ادبیست	گرچہ ذرات بتنم جملہ بنامش گویا است
لیک زانجا کہ زبان نیز سعادت طلب است	گر بایں نام شریفش نرسانم زجفا است ۵
قطب حق ہادی دیں خواجہ محمد معصوم	آنکہ پیشش بتواضع قد افلاک دوتا است
ظاہرش جملہ بانوار شریعت روشن	باطنش جملہ باسرار طریقت دانا است
قطع شد برقد او خلعت قیومیت	آری ایں خلعت فاخر بہ چنیں قد زیبا است

حضرت ایشان رضی اللہ عنہ وقدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ العزیز والنسمۃ۔ زیرا کہ صدور ایں سطر برکت اشارت ویمن بشارت درعین مضیق و اضطرار بہ ظہور پیوستہ ومستحق ایں ہمہ عنایات ۱۰ گشتہ بشکرانہ ایں نعمت خوشگوار ودولت تازہ بہار تفکر تمام وتحیر مالاکلام داشتہ کہ درعوض آن ادا نمایند وکفارت معاصی مسطورہ بہ چہ منوال نمودہ آید کہ ہنوز درہای توبہ مفتوح اند واد تعالےٰ رؤف ورحیم بہ کدام عذر کار امروز بہ فردا سپارم وبہ لیت ولعل وقت را بہ گذارم ہرچند از کثرت جنابات بہ حکم شفاعتی لاھل الکبائر من امتی مورد ایں ہمہ تفضلات گردیدم (۸) واز خود گذشتہ[2] بایں ہمہ معاملات بجائے رسیدم اما تا توبہ صریح بہ ظہور بہ انجامد، خاطر شکستہ تسلی نیابد ۱۵ تا آنکہ در ایں حبس دولت کشا وقید دولت نما کہ قید المار اشد من قید الحدید واقع است۔ مفتاح خلاصی از مشکلات دارین می جستم ومصباح بیت الظلمات کونین از یمن توجہات حضرت ایشان مسألت می نمودم کہ بہ ناگاہ بہ حکم حدیث شریف اتقوا فراست المومن فانہ ینظر بنور اللہ از زبان حلاوت نشان فرزند ارشد ارجمند مبشر بہ کمالات بلند (ابوداؤد) نیاز احمد مدظلہ برآمدہ کہ اصناف مواہب وعطایا دریں کثرت ذنوب وخطایا[3] از ۲۰ حضرت واہب البرایا تعالیٰ شانہ، و دفع امراض وبلا کہ بیامن انفاس ؎

آں مسیح علت جسمانیاں	آفتاب عالم روحانیاں

اعنی جناب سامی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشہود گشتہ اگر ایں عزلت[4] غربت وگوشہ

---

[1] م۔ محتد [2] م۔ گذشتہ [3] د۔ خطار [4] م۔ عزت

مسکنت به تحریر بعضی از حالات بلند و مقالات ارجمند و مکاشفات علیه و مخاطبات سَنیه و
تصرفات ظاهره و کرامات باهره آن قبلهٔ درویشان با ذکر برخی از احوال ابنا کرام و اقربا عظام و
خلفا و الا مقام آن امام صفاکیشان که اظهر من الشمس و اجلی من القمر است بسر رود که مفتاح کنوز
مشکلات و مصباح رموز مجملات خواهد شد از آن جا که پستی استعداد و غلبه منقصت در نهاد خاطر و
ضعف طبیعت از مدت شعور همواره در نظر بصرت حضور داشته در جواب آن بلا و نعم لب
نتوانست کشود تا آنکه آن فرزند ابوداؤد (نیاز احمد) مکرر به اظهار این تمنا به شوق فوق الفوق و
حلاوت کثیر الذوق دهن شیرین گفتار و زبان شکر بیان وا[1] نمود که مقصود از تحریر این احوال و
تقریر این اقوال نه خودستائی و ظاهرآرائی است بلکه حل مقاصد این جهان فانی که مانع جمعیت و
امانی است و لیسر مواقف آن جهان باقی در غلبات حزن و پریشانی است. درین ضمن با اهل
مناسب فیض وافی[2] و کفایت منتهی[3] است و الا برای نفوس خودها که به علت گرفتار ماسوا مبتلا اند
شفاء[4] العلیل و سعادت جاودانی است. گفته آن فرزند بسی زیبا و دلنشین و مقبول خاطر حزین
افتاد و کفارت فوت صحبت اکابر که سابق مذکور شد و معاصی دیگر که تا دم تحریر شامل حال دارد
به ازین نیافت و باین بهانه گنجینهٔ معرفت و درهای رحمت بر خود بر طالبان سعادت مندان[5]
بکشاد و حین ذکر صالحین به تنزل رحمت بباد هر خاص و عام دارد و بترانه[6] (۹) قطب بر حق
غوث مطلق بودی ای قیوم حق را هم حقیقت هم مجاز او ست به من و امن ترا[7] مترنم گردیده مصرع:

در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست

بحکم منت سه استخاره نموده پیش از شروع استخاره اولی به مشاهده جمال با کمال ایشان قدسنا الله سبحانه
بسره الاقدس مشرف گشته که گویا دوات و قلم و کاغذ در ید بیضا دارند و بر زبان الهام ترجمان کلمات
عجیبه و نکات غریبه در مدح این مقامات خجسته رایات[8] می آرند و می فرمایند در قبول[9] معروضه
فرزند نیاز احمد که تالیف الهامات قیومی و مقامات معصومی ما باعث گشته توقف و تعویق ازین
امر مستحسن و لطیف هیچ وجه مناسب حال اهل کمال نیست و این نسخه شریف شکرانه ایست
بر عطیات ماضی و حال و مژده ایست که برای دولت و اقبال همتی است تازه و حلاوتیست

---

[1] د - را [2] د - دانی [3] م - کفایت المنتهی [4] د - شفاعتی [5] م - سعادت مند
[6] م - ترانه [7] م - من دامان تو [8] د - ایات [9] م - قول

بی اندازه کفارتست ماموں بشارتست مقبول رباطیست عظیم وصراطیست مستقیم آبی
است حیات وبای است برای نجات ظرفیست پُراز یاقوت وحرفیست از لاہوت
قاصدیست خوش خبر ومقصودیست پُرہنر عاشقیست صادق ومعشوقیست واثق ہدایۂ ارباب
قلوب وقایۂ اصحاب قلوب دریست فرید وکوکبیست[1] وحید ؎

فَفِیْ کُلِّ لَفْظٍ مِّنْہُ رَوْضٌ مِنَ الْمُنٰی   وَفِیْ کُلِّ سَطْرٍ مِّنْہُ عِقْدٌ مِّنَ الدُّرَرِ   ۵

نامہ ایست عنبر ریزو خامہ ایست عطر آمیز نظمی است مصفا ونثری است متفاثر بتلیست از
نسیم ونکہتی است از جنت نعیم خاتمی است از عقیق وہاتمی است بہ تحقیق نرگسیست شہلا و
لالہ ایست حمرا بازیست بلند پرواز ونازیست دلگداز شب چراغ وکوثریست خوش دماغ
صحن الیست وسیع[2] ونشیمنی است رفیع مقامی است بلند وکلامیست ارجمند مہمان است
عزیز ونشانی است باتمیز نکتہ ایست رنگین وکلمہ[3] ایست دلنشین متاعی است عالی و   ۱۰
جوہریست متلالی نہریست انیق وبحریست عمیق شاہدیست ہوشیار ومشہودیست تازہ بہار
ذکریست از حضرت قیوم وفکریست از دولت معصوم ؎

ہزاراں تازہ گل دروی نہفتہ   دو صد نرگس بہ خواب ناز خفتہ

چوں ایں کلمات بزرگ القاب باقربت بآن کہ ماحصلش مشعر بہ ایں کلمات فاخرہ باشد
بی واسطہ[4] متمکن خاطر راقم حروف گشتہ معرض بہ عرض آں مقرب رؤف تعالی کہ عدم استطاعت و   ۱۵
قلت بضاعت ایں آوارہ ایست فطرت بہ بندگان (۱۰) عالی حضرت روشن وہویدا است و
تشتت خاطر من جمیع الوجوہ ازیں سفر کرامت اثر[5] برای مہر انجلای آں والا منقبت پیدا بہ
پاسخ لعل شکر بار می کشاید کہ از تو حرکت واز ما برکت مگر بہ سمعت نہ رسیدہ ازیں جا نویسندہ مائیم و
فرمایندہ ما بہ جمعیت خاطر اشتغال ایں خیر الاذکار ہمیشہ بہار نما کہ ایں نونہال طراوت اقبال و
درخت بزرگ بسیار نفع دار خواہد گردید، ان شاء اللہ تعالی المجید و در اشتہار کالشمس فی رابع النہار
خواہد گردید ان شاء اللہ تعالی وچوں دوگانہ استخارہ گذاردہ خواندن دعای استخارہ مشغول گشتم
می بینم کہ شخصی از طرف راست بر رومال سُرخ نفیس مبلغ دو اشرفی وچند روپیہ بہ فقیر میدہد و
می گوید کہ حضرت ایشان برای خرچ سیاہی وقلم وکاغذ عنایت فرمودہ اند ومی فرمایند کہ

---

[1] م۔ کوکبہ [2] د۔ صحبتست در متبع [3] م تکملہ [4] م۔ (ورق پارہ شدہ است) [5] م۔ ثمر

یوم الخمیس که فردای آن شب بود شروع این امر عظیم القدر بحکم بارک الله فی سبتها و خمیسها روز مبارک در همین شهر ربیع الثانی که بآیت رحمت اعنی حضرت رسالت خاتمیت علیه و علی آله الصلوٰة والسلام ترا در معامله و پسر تو در منام مشرف گردانیده اند۔ باید نمود باز در همان شب وقتی خواب می خواست که دراز بکشد می بیند که حضرت ایشان شرف حضور دارند و می فرمایند که نام این نسخه مقامات و تاریخ عنوان آن "مفتاح اهل السعادات[1]" باشد هر چند هر یک از فقرات مذکوره نامیست شریف اما چون حل مشکلات را مفتاح می جستی بتو و برای هر خواننده روح فزاست فردای آن شب دو استخاره دیگر نموده و عنایات دیگر نیز در حق خود و فرزند ارجمند برخوردار سعادت آثار در روز پنجشنبه سنه هزار و صد و سی و دو که از لفظ (مادهٔ تاریخ) پیدا است۔ بست و ششم شهر ربیع الثانی فی سال اوّل از جلوس سلطان الاسلام ظل الله فی الایام خلیفة الله فی العالمین غیاث الاسلام و مغیث المسلمین به زیر این خمیده[2] طاق مینا و چشم آدمیت ز دست بینا ابو المظفر ناصر الدین محمد شاه بادشاه غازی خلد الله تعالیٰ ملکه و سلطانه "افاض علینا و علی العالمین بره و احسانه[3]" قدم در بنیاد این دیوار استوار به موجب امر شریف القدر[4] بملاحظه مصالح و کلکار نهاده[5] متوکلاً علی الرحیم الغفار معلوم هر خواننده سعادت مند و شنونده بخت بلند بار که احقر الانام قبل ازین به هشت سال در همین بلده دار الخلافه در خواب به شرف صحبت حضرت ایشان مشرف گشته گویا کلید دولت حوالهٔ این فقیر می نماید[6] ازان باز کشایشهای (۱۱) فراوان بر حال خود مشاهده نمود۔

اما الحال آنچه معلوم شد تعبیر آن این کلید امید بوده که به ظهور پیوست ؎

دری فیض است منشین از کشائش نا امید این جا
برنگ دانه از هر قفل می روید کلید این جا

ما ناکه این تعبیر ساطع النور گویا بالفعل از جناب حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه (خواجه محمد معصوم) استفاده می نماید۔ چنانچه در ترقیم این حروف کرامت مالوف هم خود را نمی یابد و قلم بدست آنحضرت می بیند (مصرع)

زبان زما بوده و گوینده او

بلی چون کتاب از آنحضرت است کاتب هم آنجناب باشند رجا از قاریان تشکر مقال و سامعان فرخنده[7] احوال

---

۱ د۔ سعادت ۲ م۔ خمید ۳ کلمهٔ واوین در نسخهٔ د ندارد ۴ م "القدر" ندارد
۵ م۔ نهال ۶ م۔ فرماید ۷ م۔ مستمعان

آنکہ کلام والامقام این مقامات معصومیہ و روایات قیومی را بہ حسنِ قبول پیش آیند و باادب تمامتر استماع نمایند و اگر در جای حرفی وادای از راہِ کمال علو و رفعِ[1] منزلت بہ فہم شان نیاید علم آن را مفوض بہ قائل آن دارند کہ این طائفہ علیہ در اظہار اسرار خفیہ درمیان نیند ؎

از تست طلسم این خزانہ　　من ہیچ نیم درین میانہ
معنی تو رہی چنین شگرفم　　من جلد کتاب صوت حرفم　　۵

بالجملہ بر دوستان فتحِ امید را کلید و بر دشمنان قبح را قیدِ حدید بر معتقدان رحمت است آشکار و بر منکران زحمت است بےشمار، احبار را نعمت است و اعدار را نقمت، مقبلان را دولت است و بر مدبران خسارت، مریضان را دوار است و اسیران را دُعا، رنجوران را شفا است و مہجوران را دُعا، اولیار را عظیم[2] عظمت است و اصفیار را برہان، و بر اشقیار حجت است بے این و آن ؎

من آنچہ سزاست باتو گویم　　ہاں کج منشیں کہ راست ترامی گویم[3]　　۱۰

و نیز ملتمس از قاریانِ سعادت مند دشمنان ہوشمند آنکہ چوں وقت شان ازین اسرار غیبی و انوار لاریبی حلاوت پذیرد جامع آن را بہ دُعا و فاتحہ دستگیری فرمایند و این راقم را نیز در دُعای خود مشغول دانند وانی الیوم ادعونی بالخیر یوم قد دعای سبحان ربک رب العزت عما یصفون وسلام علی المرسلین والحمد للہ رب العالمین۔

الحال بہ موجب ارشاد آن قطب الاوتاد بہ مقصد اقصیٰ و مطلب اعلیٰ در آویزم گلبرگ بہار　　۱۵
بر سرو دستار ہوشیار بر بزم روہای[4] پردہ نشین را (۱۲) بہ تماشا آرم و نظارگیان شیدا را بہ تمنا نگذارم افسردہ روحان را شاد کنم و پژمردہ روحان[5] را آزاد سازم، قفل دربستہ را بہ مفتاح رسانم و خانۂ تاریک را مصباح نمایم اگرچہ این ناقابل روزگار را شائستگی و لیاقت معانی کجاست۔ اما چوں حضرت ایشان دستگیری نمودہ بجای رسانیدہ اند، ہرچہ گویم رواست، ابیات (مثنوی[6])

من آن خاکم کہ ابر نوبہاری[7]　　کند از لطف بر من قطرہ باری　　۲۰
ولی چوں شر[8] مرا برداشت از خاک　　سزد گر بگذرام سر ز افلاک
اگر بر روید از تن صد زبانم　　چو سبزہ شکر لطفش کے توانم

---

[1] م۔ رفعت [2] م "عظیم" ندارد [3] م۔ راست گفتن [4] م۔ پریہای [5] صبوحاں
[6] م۔ مثنوی ندارد [7] م۔ نوبہاری [8] م۔ شہ

یکے از شاہد[1] عنایت حضرت ایشان برایں کمترین و فدوی آستانہ ایشان ایں است کہ بعد شروع تحریر ایں مقامات لطیفہ نکات بہ پنج روز کہ روز دوشنبہ وغرہ جمادی الاولیٰ بود در قیلولہ نیم روز بین النوم والیقظہ می بیند کہ گویا بر لوح محفوظ نظرم افتاد و دریں جامی بیند کہ بر صفر احمد (مؤلف کتاب حاضر) دولت رسید، والحمد للہ سبحانہ علیٰ ذالک وایں بشارت صریحہ واشارت صحیحہ

۵ جمعیت رساں خاطر شکستہ دلاں گردید و جمیع قاریان با اخلاص وسامعان کثیر الاختصاص نوید تازہ و اُمید بلند آوازہ[2] بخشید۔ چنانچہ در ما سبق بہ عبارت رائقہ واشارات شائقہ تقریر نمود۔ قطعہ[3] ؎

بشریٰ ترا کہ دولت اقبال او نمود   انجاز وعدہ کرد و نقابی[4] زرخ کشود

در آسماں رفعت شمسی برآمدہ   نوری ازاں بتافتہ اندر جہاں نمود

وایں کتاب اساس المعرفت و نسخہ کثیر البرکت مرتب بر مقدمہ و نہ مفتاح وخاتمہ کردہ و ہر نقلی و

۱۰ روایتی کہ دراں باریاب گشتہ از کمال صحت رواۃ وصدق ناقلین مصفا تر از آفتاب گشتہ۔

وایں فقیر قاصر التقریر چوں منظور عنایت حضرت پیر دستگیر است رضی اللہ تعالیٰ عنہ سُنتِ محرران احوالِ اولیای کرام فی جمیع الکلام بر نفس خود فرض نہ کردہ اما حتی المقدور واجبات ایشان از دست نداد بلکہ حتی الامکان مستحبات ایشان نظر را روانہ ؎

منت نکشم ز شیشہ غیر   خود ساقی خود شوم دریں دیر[5]

۱۵ وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب لا الٰہ الا اللہ واستغفر اللہ ولا حول ولا قوۃ الا باللہ۔

---

[1] م۔ شواہد   [2] د۔ اندازہ   [3] د۔ لفظ "قطعہ" ندارد   [4] م۔ بقای
[5] م۔ زیر

مقدّمہ

دانا و[1] آگاہ باش کہ اوّلاً نسبت غلامیِ خود بہ بندگانِ حضرتِ ایشان قدسنا اللہ سبحانہ
بسرہ الاقدس مذکور و محرر گردانم تا ترا در محلِ روایت، درایتِ تامہ بہ حصول انجامید کہ اکثر ذکر احوال
حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ (۱۳) بہ روایاتِ والدین شریفین ایں راقم مندرج خواہد گردید، ۱۰
ان شاء اللہ المجید و مرا از ذکر تفصیل ایشان[2] تا در محل ہر روایت فراغی بدست آید کہ صاحب نظر آں
بالا بلند و عالی فطرتان سخن پسند در قید روایت از محل شائستہ بسیار خواہند پیچید و در رنگ رواۃ
احادیث مکرمات بہ صحت و سقم خواہند رسانید، آنکہ شرافت نسب و نجابت حسب منظور خاطر دریا
مقاطر باشد ؎

ازاں صیقل کہ بر آئینہ کردند ز لوح سینہ ام بی کینہ کردند ۱۵

بلکہ اظہار بزرگی از راہ نسب بہ موجب آیۃ کریمہ اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّٰہِ اَتْقٰکُمْ خلافِ نص[3]
قرآنی بود. ثانیاً نسب[4] حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ با ذکر اسامی آبای کرام آن قبلۂ درویشان
بر موافق دستور العمل نویسندگان بیان کنم و بعضی از اشعار مدحیۂ حضرتِ ایشان کہ در وقت تحریر
در قید حافظہ دارم برای حصول سعادت عظمیٰ و حصولِ دولت کبریٰ مرقوم گردانم تا ترا بصارت کاملہ
بر احوال ایشان پیش از استماع حقائق بلند دقائق ارجمند ازاں امام صفا کیشان حاصل آید و مرا ۲۰
از تکرار کلام سعادت انجام بجہت آنکہ ذہن قاری و مستمع مشتّت[5] نشود و استغنای رُو نماید
ہر چند تکرار مسند الیہ در محل استلزام و تبرک نزدیک علمای معانی بسی زیبا و محمود است امّا نام نامی
حضرت ایشان ما را مقصود است بہ تکرار بسیار مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ. پس مقدمہ

---

[1] م "و" ندارد [2] م. ایشانان [3] م. نعر [4] د. نسبت [5] م. تشتت

منحصر بر دو مطلب گشت و ہر مطلب کنزیست از کنوز معرفت و خزینہ ایست از خزائن رحمت بہ موجب عند ذکر الصالحین تنزل الرحمۃ۔ پس ہر مطلب بہ لفظ "کنز" مذکور می گردد۔

کنزِ اوّل

۵

(احوال والدۂ مولف یعنی دخترِ حضرت خواجہ محمد معصوم)

راقم بی مقدار نبیسۂ دختری جناب حضرتِ ایشان است رضی اللہ تعالیٰ عنہ، چنانچہ بالفعل دروقت تحریر درفرزندان بلا واسطۂ حضرت ایشان غیر از حضرت والدۂ ماجدۂ احقر سلمہا ربہا، دیگری در قیدِ حیات نیست، مکارمِ اخلاق و محاسن اوصاف آں فریدۃ الدہر و وحیدۃ العصر نہ ازاں قبیل[1] اند کہ قلم بہ زبان شکستہ رقم تواند زد و حالات عجیبہ و کرامات غریبہ کہ بہ طریق

۱۰

تواتر از ایشاں محسوس خدمہ عتبہ علیہ است نہ آں قدر (۱۴) اند کہ کسی[2] از آنہا دم تواند زد، سخاوت ایشاں مشہور آفاق و عبادت ایشاں از تائیدِ الٰہی از قوت بشری مالا یطاق ہمتِ ایشاں مصروف وظائف طاعاتست و بہ ہمت شان مالوف بہ اتباع خیر البشر علیہ وعلیٰ آلہ افضل الصلوٰۃ واکمل التسلیمات غریب پروری و نامراد پرسی طریقہ علیہ ایشان است و بیمار پُرسی و عطیۂ خفی شیوۂ مرضیۂ شان۔ قبل ازیں بہ چند سال سیر و سیاحت اکثر بلاد مثل کابل و پشاور و لاہور و

۱۵

ملتان و شاہجہان آباد و اکبر آباد و گوالیر و فیما بین ذالک بہ ہمراہِ والد بزرگوار ایں راقم دور از کار ہم فرمودہ عالم عالم از نساء گم کردہ راہ را بہ شاہراہِ ہدایت آوردہ اند و بسیاری از غافلات را ذاکرات گردانیدند۔

والحال قریب پانزدہ سال است انتقال آں قبلہ ارباب کمال روی دادہ و ایشان دروطن مالوفہ[3] خود یعنی دارالارشاد حضرتِ سرہند بہ استقامت تمام و عنایات فوق الکلام نشستہ

۲۰

اند کہ ہرگز[4] ازاں بلدۂ معظمہ اصلا نجنبیدہ اند، مریضان صوری بتوجۂ ایشان شفا می جویند و علیلان معنوی در تصرف شان راہی بہ جمعیت می پویند، مقبولہ حضرتِ ایشاں اند و مبشرہ بہ بشارات علیہ و کمالات جلیۂ ایشان بنت صغریٰ حضرت ایشاں اند، امّا بہ معنی کبریٰ بلکہ

---

[1] م۔ قبیلہ [2] م۔ در کس [3] م۔ مالوف [4] ذکر ازآں

علیاء عالمیان ؎

شرح او حیف است با اہل جہاں ۔۔۔ ہمچو در عشق باید در نہاں
لیک گویم وصف او[1] تارہ بزند ۔۔۔ پیش ازاں کز قوت او حسرت خورند

حدیث عنایت حضرت ایشاں بخود اکثر ہا مذکور می فرمایند و بیان کیفیت[2] ہای آنحضرت
عالی درجات پیش ایں پس ماندہا می نمایند، ازاں جملہ اکثری ایں عاصی شرمندہ کار را بہ بشارتی ۵
کہ از جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دربارہ او معلوم فرمودند بہ بیان آں سرور می سازند
آں بشارت خجستہ اقبال در اشارت فرخندہ فال در زیر قلم طراوت رقم میدر آید بہ گوش ہوش
باید شنید وہو ہذا :

حضرت والدہ ماجدہ را در ایام حیات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرزند نرینہ نخستینہ
بہ ظہور آمد در احباب فرحت بی حساب سرایت نمود و آں طفل ہوشیار در دو روز ایں بے وفائی ۱۰
دنیای دنی را شناختہ مرکب حیات را بس بی اعتبار دانستہ بہ سفر آخرت بشتافت ؎

خانہ زین است دنیا عیش او پا در رکاب ۔۔۔ شہسوار است آنکہ زینجا زود دامن چید و رفت

برہمہ دوستاں فرحت رسیدہ غم و حزن دامن گیر شدہ[3] و بہ حضرت والدہ (۱۵) ماجدہ
زیادہ از ہمہ بہ ظہور پیوست تا آنکہ ایں خبر بہ سمع مبارک حضرت ایشاں رسیدہ، ازاں باز ہرگاہ
ایشاں را می دیدند می فرمودند کہ باما حق سبحانہ تعالیٰ نعم البدل عطا فرماید و ہرچند کہ ایشاں را ۱۵
بعد ازیں دعائے مستجاب فرزنداں دیگر ہم بہ ظہور آمدند کہ کلاں ہمہ آں ہا شیخ عز[4] الدین احمد قدس سرہ
بود کہ خیلے منظور حضرت ایشاں بہ نظرات عنایت و مقبول آں قبلہ درویشاں مقبولیت[5] بی غایت۔
چنانچہ اکثری از عنایت حضرت ایشاں کہ دربارۂ ایشاں مسموع گردیدہ در مفتاح ہفتم در ضمن
احوال حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ مندرج خواہد گردید، ان شاء اللہ العزیز۔

امّا آں بشارت را اشارت بہ حال ایں عاصی تباہ کاری دانند باوجودی کہ ولادت ایں ۲۰
راقم الحروف کرامت مالوف بعد از ہشت سال از وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ اتفاق یافتہ
است والحمد للہ سبحانہ علی ذالک۔

---

[1] م "او" ندارد [2] م۔ کیفیات [3] م۔ گشتہ [4] د۔ عزیز الدین
[5] بہ قبولیت

دیگر چوں وضع بی بدیل حضرت والدہ ماجدہ بر تستر حال میلان تمام دارد وازیں جہت برعاقل و دل کفایت بالجملہ ولیس الذکر کالانثیٰ نشان حال شان است۔

ختم احوال بلند ایشان را بر یک کرامت ارجمند کہ مشہور تمام بلدۂ سرہند است می نمائیم[1] و آن ایں است کہ در وقتِ کثرتِ[2] غلبۂ کفار نگوں سار[3] و نانک پرستان بی اعتبار بر مردم آں بلدہ معظمہ (سرہند) و تمام قصبات حالتی پیش آمدہ کہ، ہیچ کس از رجال و نساء نماندہ مگر آں جای خود بے جای گشتہ بہ صد حیرت و پشیمانی سراز پا نہ شناختہ راہ فرار اختیار کردہ قصۂ ایں فتنہ مشہور آفاق است و شورش ایں فساد معلوم ہر خاص و عام۔ امّا جناب شریفہ ایشان مطلق از خانۂ جمعیت کاشانہ بیرون نہ شدند بلکہ تلاوت فرقان مجید علانیہ از دست ندادند و ہر یکی را از رجال دراں ہنگام کہ قتلِ عام نمودہ اند در حویلی خود مستتر[4] گردانیدند، از فضلِ ربانی گویا مَنْ دَخَلَہٗ کَانَ آمِناً را مصداق گردید کہ اصلاً با شخصی گزندی نہ رسید و از شر و رآں جفاکیشان محفوظ ماند۔

یک مرتبہ دراں ایام کہ ہدم مساجد و مقابر اہلِ اسلام نمودہ اند، بہ شرارت تمام در (۱۶) حویلی ایشاں دراں وقتی کہ ایشاں بہ تلاوت حضرت قرآن اشتغال داشتند در آمدند، ایشاں خود را بر مصحف انداختند" و خود را با تنزیل ازاں بے دولتان پنہاں ساختند[5]" بہ نیاز مندی کمال مجرا نمود چیزی نیاز گذرانیدند و بر قرأتِ قرآن مجید تسلیہا[6] نمودند کہ بہ جمعیت خاطر خود ہا می خواندہ باشند، انتہت الکرامۃ۔

و حضرت والد بزرگوار ایں راقم بے مقدار کہ یکی از اولیای کبار و از فحول روزگار بودہ اند و خداوند معنیٰ و اسرار صاحب تصرف و اقتداء اسم سامی ایشاں ہر چند تکرار باید چوں منظہر فضل اللہ است اہل دلاں و صاحب کمال را حلاوت می افزاید، ازآں نامی کہ در خاتم مہر ایشاں منقش بود" بشارت فضلیان میرساند ذالک فضل اللہ"۔

آنجناب ہمشیرہ زادۂ حقیقی حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند و از طرف آبای کرام نسبتِ ایشاں بہ عارف باللہ الصمد مخدومی شیخ عبدالاحد قدس اللہ تعالیٰ و افاض علینا و علی العالمین فتوحہ می پیوندد بدیں نہج کہ آں جناب فرزند خادم شرع اللہ القاہر قاضی شیخ عبدالقادر اند و وی فرزند

---

[1] م۔ تمام [2] د۔ غلبہ کثرت [3] م۔ نگونسار [4] م۔ متستر
[5] فقرہ" وادین" را نسخۂ د ندارد [6] م۔ تسلیہا

شیخ محمد امین و وی فرزند شیخ عبد الرزاق و وی فرزند مخدوم مذکور (عبد الاحد والد حضرت مجدّد)
است و مخدوم مسطور جد حضرت ایشاں اند، چنانچہ در کنز دوم عنقریب مذکور می گردد ان شاء اللہ تعالیٰ۔
بالجملہ آنجناب مبشر بجمیع کمالات حضرت ایشاں اند و مستغنی انداز توصیف و اصفان بہرحال
ہر کہ را پیش از وصول مفتاح ہشتم کہ صدر آں در ذکر اخوان ایشان با عنایت الرحمٰن مقرر گشتہ
شوق ملاحظہ حالات فخیمہ و کرامات عظیمہ ایشان دامن گیر گردد بہ مطالعہ کتاب "منظر اولو الالباب" ۵
کہ از مصنفات ایں فقیر کثیر التقصیر است استعجال فرمانید و در منتظر ہشتم او جویان مقصد خود
بود و اگر بہ تمام نسخہ را سیر کند از قصص اکابر ما با فوائد زواید اطلاع خواہد یافت بر سر اصل سخن
آیم کہ آنحضرت با ایں ہمہ جاہ و عظمت ہر کسی را کہ مریدی گرفتند خود را درمیان نمی دیدند و نامی
سامی حضرت ایشاں مذکور می کردند، چنانچہ بہ فقیر ہم ہمیں سلوک در آوان طفولیت وقت ارادت
فرمودہ بودند و بازکہ رجوع احقر بہ بندگان عالی حضرت قطب العارفین شیخ محمد صبغۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۰
کہ فرزند اکبر و خلف (۱۷) ارشد حضرت ایشاں بودہ اند، بہ موجب اشارت شریفہ حضرت
والد بزرگوار و بشارت لطیفہ حضرت ایشاں عالی مقدار افتاد ہمیں معاملہ دریں جا محسوس گشت
کہ عالی حضرت ہم ہر وقتی کہ بہ طالبی ذکر تعلیم می فرمودند، از جانب حضرت ایشاں می نمودند پس احقر
شکستہ بال گویا بی واسطہ مرید حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گشت۔ الحمد للہ سبحانہ علی
هذہ النعمۃ العظمٰی والدولۃ القصوىٰ حمداً طیباً کثیراً مبارکاً علیہ وکما ۱۵
یحب ربنا ویرضی والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ محمد ن المصطفیٰ صاحب
قاب قوسین او ادنیٰ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ الیٰ یوم الجزاء ؎

بہ یمن ہمت والای معصوم   کہ دولت را ببام زینہ کردند

پس غالب حصول روایت ازیں حضرات ثلاثہ ایں است کہ دریں کنز نقود کمال ایشان بطریق
انحصار مخزون[1] گشت و از احوال کرام و حالات معظمات ہم اکثر امور ہم مرقوم خواہند گشت۔ ومن ۲۰
غیرہم وقلیل ما ہم کما یستعرف فی مواضعہا ان شاء اللہ تعالیٰ۔

کنز دوم

بتمامی سعادت و ہمگین[2] ہمت استماع نسب آنحضرت قیوم و امام معصوم نما و دل رمیدہ

---

[1] م۔ مخزدن   [2] م۔ ہمگی

آلام کشیدہ راتسلی از ذکر آں بار یاب جمعیت معلوم فرما۔ مصراع

گرد مستان گردمی کہ کم رسد بوئی رسد

نسب انسب حضرت ایشان بہ آں خلص اصحاب و مزین المسجد والمنبر والمحراب الناطق بالحق والصواب الذی کان رائۂ موافق للوحی والکتاب امیر المومنین و امام العادلین حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ بست و ہفت واسطہ بدیں طریق می رسد کہ آنحضرت والا منقبت فرزند اوسط و خلف ارشد قطب العرفاء امام العلماء و سید الاصفیاء و حجۃ الاتقیاء صاحب العظمت واللواء فرید العصر وحید الدہر منور الباطن معدن المیامن ؎

بہ ہندوستان گرچہ دارد مقام ... بہ بالائی ہفتم فلک ماندہ گام

نگیں گشتہ[1] در حلقۂ اولیاء ... چو در انبیاء خاتم (۱۸) الانبیاء

صاحب منصب القیومیہ الکرایم بہ کرامت الاصالت الجامع بین المحبۃ والخلت والمحبوبیۃ، الصلۃ بین البحرین، المصلح بین الفئتین، مستشہد المتکلمین، متمسک المتوحدین، برہان السلف، سلطان الخلف و مصنف الرسائل والمکتوبات کان من آیات متشابہات ؎ (مثنوی)

زعرفان گرچہ صد دریا رواں کرد ... یکی گفت و صد دیگر نہاں کرد

اگر ظاہر کند ز اسرار موری ... در اندازد بہ ہفت افلاک شوری

بسی پیراں بہ نزدش طفل راہ اند ... چو من لب تشنۂ نیم نگاہند

بہ صحرائی، سمند انگیخت آن شاہ ... کہ ماند[2] ارشاد را جمازہ در راہ

ہمیں فرزندِ فاروق است چوں اب ... کنون نطق از زبان او کند رَب

سراپا نسخۂ اخلاق فاروق ... بہ زہر ہر منقصت تریاق فاروق

چراغ نقشبند ہفت محفل ... نگاہش نقشبند غیر از دل

والامام ربانی الاویسی الرحمانی کاشف اسرار سبع المثانی والمجدد للالف الثانی ؎

سمی خاتم اہل بشارت ... باسمی کز مسیحا شد اشارت

الشیخ احمد السرہندی الکابلی النقشبندی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہستند و ایشان فرزند عارف باللہ الصمد مخدومی عبد الاحد اندودی فرزند شیخ زین العابدین بن شیخ عبد الحی بن شیخ حبیب اللہ

---

[1] م۔ نشستہ [2] م۔ ماندازہ

بن امام رفیع الدین بن شیخ نصیر الدین بن شیخ سلیمان بن شیخ یوسف بن شیخ اسحاق بن عبداللہ
بن شعیب بن احمد بن یوسف بن شہاب الدین علی المعروف بہ فرخ شاہ کابلی فاروقی ۔ بن
نصیر الدین بن محمود بن سلیمان بن مسعود بن عبداللہ الواعظ الاصغر بن عبداللہ الواعظ الاکبر ۔ بن
ابوالفتح بن اسحاق بن ابراہیم بن ناصر بن عبداللہ بن عمر ابن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔
ہر یکی ازیں اعزہ برگزیدہ بہ خدا رسیدہ اند، اما ذکر احوالِ حضرت مخدوم عبدالاحد قدس اللہ سرہ ۵
کہ ایشاں بسیار پایہ بلند در علم حال وقال داشتند وَ ذکر امام رفیع الدین کہ ایشاں بیشۂ شیر را
شہر سرہند[1] ساختند۔

جناب حقائق آگاہی مکرمی خواجہ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ در مقامات حضرت مجدد الف ثانی
کہ از تالیف آں خواجۂ عالی شان است ومسمی بہ زبدۃ المقامات (۱۹) بہ تفصیل نوشتہ اند ونیز
ملا بدر الدین سرہندی کہ مقاماتِ حضرت مجدد الف ثانی نوشتہ بہ حضرات القدس نامیدہ اند در ۱۰
دفترِ اولش نیز احوال این عزیزین بیان فرمودہ اند بلکہ احوالِ پیرانِ طریقت در آں جلد بیان
فرمودہ اند، ما الوش خوران خود را از تکرار کلام مستغنی گردانیدہ اند، جزاہما اللہ عنی خیر الجزاء۔
والحال بعضی اشعار مدحیہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ موجب ایفاء[2] وعدہ ایراد نمایم
حضرت وحدت قدس سرہ کہ برادر زادۂ حضرت ایشاں اند شاعر فصیح وعارف فقیہ نوشتہ اند، چنانچہ
شمہ از احوال ایشاں ہم در مفتاح ہشتم مشرح خواہد شد[3] ان شاء اللہ تعالیٰ۔ ۱۵
درمدح حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرماید۔ ابیات ؎

چو معصوم بود از خطأ و خطر	بسفتند در شان او ایں گہر
زعصمت چہ گویم کہ در نام اوست	زفطرت چہ خوانم کہ در دام اوست
مجدد بہ توصیف او لب کشاد	بہ فرمودگی پور[4] عرفان نژاد
زعرفان نوشتم ورق در ورق	ہمہ خواندی از من سبق در سبق ۲۰
تو یک نقطہ زیں لوح نہ گذاشتی	ہر آنچہ نہادم تو برداشتی
تو آخر چو من قطب دوران شوی	زمن این بشارتِ تو یاد آوری

درجای دیگر چنیں می نویسند[5] ؎

---

[1] م۔ شہر سرہند [2] م۔ القاء [3] م۔ شہ [4] م۔ پیر [5] م۔ مثنوی

جناب مجدد بہ گفتش بسی	ندارم گرامی تُرا از کسی

و قیومیت و اصالت محبُوبیت ذاتی حضرت ایشاں بایں عبارت نوشتہ منظوم کردہ ؎

جہاں را بہ ذاتش چہ در سر بود	چہ نسبت عرض را بہ جوہر بود
سرشتند از نورِ حق خاکِ او	بود چوں نبی طینت پاک او
نبی نیست امّا بہ رنگِ نبی	بہ جوشد زکویش ہزاراں ولی	۵

و آنچہ در مرثیہہای[۱] و تواریخ ایشان فرمودہ اند یا از اعزہ دیگر مسموع شدہ در مفتاح ششم کہ ذکر انتقالِ حضرتِ ایشان ازیں جہاں بہ فرادیس جنان درآں جا مقرر گشتہ در قید قلم خواہم کشید، اِن شاءاللہ تعالیٰ۔

ملک الشعرای ہندوستان کہ اشتہار سخن رسی او تمام بلبلان ولایتین[۲] ایران و توران را (۲۰) بی آشیاں ساختہ۔ وایں قبولیت از یمن ارادت حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافتہ	۱۰
و اعتقاد راسخ بر ذات مبارک آنحضرت داشتہ، چنانچہ روزی بہ حضور ایں ضعیف و دیگر مردم شریف در بلدۂ طیبہ سرہند بہ پور مہینہ[۳] خویش کہ دراں ہنگام خرد سالی بودہ را نصیحت پیش گرفتہ وایں سخناں باو خاطر نشان می نمود کہ ہر چہ از معاصی صغائر و کبائر از تو بہ ظہور آید آن را گناہ دانستہ تدارک کفارت او نہاد بہ روضۂ مطہرۂ حضرت ایشان خواہی نمود امّا
ازاں روضۂ منورہ روی نیاز نہ خواہی گذرانید[۴] کہ کفر ہمیں است کفر ہمیں است	۱۵
یعنی ناصر علی رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃً واسعۃً در مثنوئ خویش اشعار افادات آثار در مدح آں قبلۂ اخیار آوردہ۔ ابیات

چراغ ہفت محفل خواجۂ معصوم	منور از فـــــروغش[۵] ہند تا روم
ردائی شرع چوں[۶] مہتاب بر دوش	چو صبح از پاکئ باطن قصب پوش
بہ بزمش جز صفائی دل نہ گنجد	فروغ شمع در محفل نہ گنجد	۲۰
دو عالم کرد خود را فرش راہش	کہ شاید زیر پایش افتد نگاہش
ولی آں شمع بزم بادشاہی	نہ پردازد بایں مشتی سیاہی

۱۔ م۔ دو مرتبہ ہا	۲۔ م۔ ولاتیلین	۳۔ م۔ مھتہ	۴۔ م۔ گردانید
۵۔ فروغش	۶۔ م۔ ردای از مہتاب شرع بر دوش

درآں ساعت کہ ماند دیدہ برہم　　فشاند برق برگشت دوعالم

ازیں میاں چند بیت از یادِ فقیر رفتہ است ۔ باز میگوید اعتراف بہ قصور خود میکند : مثنوی

رود جای کہ جا آنجا نہ گنجد　　نظر بی کار ماند پا نہ گنجد

نہ باشد پیش ازیں تاب[1] بیانم　　چہ گویم چوں حقیقت را ندانم

علی بے ادب زیں حرف بس کن　　دُعا را با اجابت ہم نفس کن　　۵

باز ازیں جا یک بیت از خاطر فاتر جستہ است باز بریں بیت ختم می کند ؎

جہاں در سایۂ احسان او باد　　فلک قائم بہ فرزندان اُو باد

چوں از کنزین مقدمہ کہ ہرکدام کنز سرخ وسفید باشد بحکم حدیثِ نفیس اعطیت الکنزین الاحمر والابیض کہ از راہ وزارت[2] حضرت رحمۃ للعالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم بہ حضرت ایشاں تعلق گرفتہ بہ طریق اجمال اطلاع (۲۱) حاصل نمودی ، اکنون بہ مفتاحِ معصومی کشا[3] بر خزائن پنہاں و دفائنِ فوق البیان سیر و تماشا نما بقدر نصیب و حوصلہ آنچہ توانی بدست　　۱۰

آر و کشائش ایں دار از فقر و فلاکت و تنگی روزگار از ہر راہ کہ باشد درہمیں مفتاحِ اوّل بہ شناس و ہشت مفتاح آیندہ را از[4] برای ہشت بہشت باعتقاد راسخ بہ شمار کہ ایں نہُ مفتاح بہ حکم ولقد آتینا موسیٰ تسع آیات بینات ۔ ہرکدام مشتمل بر خزینہ ایست از خزائن رحمت پروردگار و عطیہ ایست از عطاہای قادر مختار فاعتبروا یا اولی الابصار ۔　　۱۵

مفتاح اول ۔ در ذکر شجراتِ مشائخ حضرات نقشبندیہ و قادریہ و چشتیہ و بیان حدیث مسلسل بالاولیت و بیان حُجتی کہ حضرت ایشاں را بہ حضرت مجدد الف الثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہما ، با بیان معارف و مکاشفاتِ حضرت مجدد الف الثانی کہ حضرتِ ایشان در مکتوبات قدسی آیاتِ خویش تحریر فرمودہ اند و مایلایم ہذا الباب ۔

مفتاح دوم ۔ در بیان ولادت صوری حضرت ایشان و بدایتِ حال آنحضرت از تحصیل علومِ دینی و استفادت یقینی تا رسیدن بہ مرتبۂ کمال و اکمال تا ایام وصالِ مجدد الف الثانی و ماینا سب ہذا الباب ۔

مفتاح سوم ۔ در بیان بعضی از آں مقالات بزرگ و مراتب شگرف کہ حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ

---

[1] م ۔ تاب سانم　[2] د ۔ فدایت　[3] م ۔ کشادہ　[4] م ۔ "از" ندارد

ایشان را بہ محض فضل و کرم بآن اختصاص بخشید و نائب اتم حضرتِ مجدد الف الثانی گردانیده وما یوافق ہذا الباب۔

مفتاح چہارم ۔ دربیان عادات و عبادات حضرت ایشان تا بیان تاویلات بعضی سور و آیات قرآنی کہ فرموده اند وما یقارب (۲۲) ہذا الباب۔

۵ مفتاح پنجم ۔ دربیانِ تصرفات و ملفوظاتِ حضرتِ ایشان وما یماثل ہذا الباب۔

مفتاح ششم ۔ دربیان انتقال حضرت ایشاں ازیں جہاں بہ فرادیس آں جہاں با مدحت روضۂ منورۂ ایشاں وما یشابہ ہذا الباب۔

مفتاح ہفتم ۔ در ذکر بعضی از احوال ابناء عظام حضرتِ ایشان بطریق اجمال وما یلاحق ہذا الباب۔

مفتاح ہشتم ۔ در ذکر بعضی از احوال اقرباء کرام حضرت ایشان بطریق اجمال وما یشتمل ہذا الباب۔

۱۰ مفتاح نہم ۔ در ذکر بعضی از خلفای عالی مقام حضرتِ ایشان بطریق اجمال وما یشاکل ہذا الباب۔

و خاتمہ برای حسنِ خاتمہ است ان شاء اللہ تعالیٰ۔

و ہر جا کہ عبارت حضرتِ ایشان از مکتوبات قدسی آیات و یا عبارت مجدد الف الثانی از رسائل و مکتوبات معدن الفتوحات مرقوم خواہد شد لفظ "فتح" نشانہ آن راگذاشت وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب۔

مفتاحِ اوّل

در ذکرِ شجراتِ مشائخ حضرات نقشبندیہ وقادریہ وچشتیہ و بیانِ حدیث مسلسل بالاولیت و محبتی کہ حضرتِ ایشان را بہ حضرت مجدد الف الثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہما، با بیانِ معارف و مکاشفاتِ حضرتِ مجدد الف الثانی کہ حضرتِ ایشان در مکتوباتِ قدسی آیات خویش تحریر آن فرمودہ اند وما یلایو ھذا الباب۔ ۱۰

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ۔ اَلَمۡ نَشۡرَحۡ لَكَ صَدۡرَكَ وَوَضَعۡنَا عَنۡكَ وِزۡرَكَ الَّذِیۡۤ اَنۡقَضَ ظَهۡرَكَ وَرَفَعۡنَا لَكَ ذِكۡرَكَ فَاِنَّ مَعَ الۡعُسۡرِ يُسۡرًا اِنَّ مَعَ الۡعُسۡرِ يُسۡرًا فَاِذَا فَرَغۡتَ فَانۡصَبۡ وَاِلٰى رَبِّكَ فَارۡغَبۡ۔

اللھم صلّ علیٰ سیّدنا محمّدٍ نبی الرحمۃ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ ۱۵

فی اوّل کلامنا وفی اوسط کلامنا وفی آخر کلامنا بر معنی آگاہانِ عالمِ (۲۳) اسرار و بادہ نوشانِ خمخانہ سرشار و مبصران بدایع معانی و مترجمانِ حقائق سخندانی ظاہر و ہویدا است کہ حق سبحانہ حبیب خود را دو[1] طریقہ مرحمت فرمودہ و ہر دو را از زوال و خلل محفوظ داشتہ بہ حکم آیۃ کریمہ اِنَّا نَحۡنُ نَزَّلۡنَا الذِّكۡرَ وَاِنَّا لَهٗ لَحٰفِظُوۡنَ۔

طریقۂ اوّل میانِ علماء جاری داشتہ وطریقۂ ثانی در اولیاء سینہ بہ سینہ رسانیدہ کہ ۲۰ آن تحمل اظہار را برنتابد چنانچہ از ابی ہریرہ مروی است کہ فرمودہ کہ از رسولِ خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم دو علم گرفتم یکی را درمیان شما پراگندہ گردانیدم و دیگر را اگر ظاہر گردانم[2] ہر آئینہ بہ بریدہ شود ایں رگ گردن تا پس نسبت باطن در رنگ علمِ ظاہر منتہی بہ ذات اقدس

---

[1] م۔ "دو" ندارد [2] م۔ سازم

حضرت رسالت خاتمیت گشت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام وصوفیہ علیہ در ہر طریقہ کہ باشند سند السند در رنگ اصحاب حدیث نسبت خود ہا باآں سرور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم می رسانند و ما بحکم آیۃ کریمہ قُلْ لَّآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى۔ و بحکم آیۃ کریمہ اِنَّمَا يُرِيْدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيْرًا۔ و بہ موجب حدیث شریف مثل اهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا ومن تخلف عنها هلک۔ 5

اولاً شجرۂ قادریہ

کہ در ابیات بستہ است[1] بیان نمایم و چوں طریقہ علیہ نقشبندیہ است مدار کار و بناء استوار ایں حضرات است در آخر مرقوم خواہم نمود بہ فضل سبحانہ تا آخر کتاب مایترتب علیہ برآں است در آں خلل راہ نیابد۔ ابیات ؎ 10

بعد حمد خدا و نعت رسول	با تو گویم شنو بسمع قبول
خرقۂ قادری ز لطف احد	شیخ معصوم ابن شیخ احمد
اخذ کردہ ز دست والد خویش	نیز از دست شہ گدا درویش
ہر دو ایشان ز شاہ اسکندر	خرقہ ماندند ہمچو تاج بسر 15
شہ سکندر از آنکہ یافت کمال	از جد[2] پاک خویش شاہ کمال
شہ عقیل است شاہ بہاء الدین	(۲۴) عبد وہاب شاہ شرف الدین
از فیوض گدای شمس الدّین	شد ہویدا بہ خلق راہ یقین
بعد آن شہ گدای رحمٰن است	شمس دیں پیشوای ایشان است
شاہ عبدالرزاق محی الدّین	غوث ثقلین رکن دین متین 20
والد ماجدش ابو صالح	پدر او ست موسیٰ صالح
شاہ موسیٰ و شاہ عبداللہ	او شد از راہ معرفت آگاہ
شاہ یحییٰ و موسیٰ و داؤد !	رہنما بود در جہان تا بود

---

[1] د۔ "در ابیات نسبت است" [2] م۔ خدا

شاه موسیٰ ز[1] سید محسن یافت | راه عرفان از بحق بشناخت
حسن ثانی از امام حسن | گردد قوی[2] (کذا) جای وطن
حسن از والدش علی ولی | یافت این خرقه را علی ز نبی
صلوٰة و درود بی حد باد | بر نبی و صحابه و اولاد

۵ ونیز این طریقهٔ شریفه از راه دیگر هم بحضرت ایشان رسیده رضی الله تعالیٰ عنه. بیان آن هم درین مقاماتِ معصومی و رُدیاتِ[3] قیومی از ضروریاتِ کلیات دانسته باظهار آن لب می کشاید و حواله آن بر مقاماتِ حضرتِ مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه نمی نماید تا هر خواننده و شنوده را سعادت بر سعادت بیفزاید و درِ دیگر از دولت به کشاید و آن این است که حضرتِ ایشان یعنی مجدالدین[4] خواجه معصوم گرفتند۔

۱۰ طریقهٔ قادریه را دپوشیدند خرقهٔ آن از والد پیرِ بزرگوارِ خویش مجدد الف ثانی شیخ احمد سرهندی و ایشان از والدِ خویش مخدوم عبدالاحد و ایشان از شیخ خود شیخ رکن الدین و ایشان از امیر سیّد ابراهیم معین الحسنی الحسینی الایرجی القادری و ایشان از شیخ بهاء الدین انصاری قادری و ایشان از سید سند شیخ احمد حلبی قادری و ایشان از شیخ و والدِ خود سید السادات سیّد موسیٰ قادری و ایشان از والد خود سید عبد القادر و ایشان از والد خود و شیخ خود سید السادات سیّد حسن و ایشان

۱۵ از والدِ خود و شیخ خود سید السادات (۲۵) سید محی الدین و الملة ابی نصر و ایشان از شیخ خود (و) والد خود سید الحسب والنسب ابی صالح و ایشان از والدِ خود السید الجیّد و السید السند[5] عبد الرزاق و ایشان از والدِ خود سید السادات قبلهٔ ارباب الکرامات قطب الکونین و غوث الثقلین محی الحق والشریعة والطریقة والحقیقت ابی محمد عبد القادر الحسنی الحسینی الجیلانی قدس الله روحه و ایشان از شیخ خود ابی سعید مخزومی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام ابی الحسن علی القرشی و

۲۰ ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام ابی الفرج یوسف الطرطوسی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام عبد الواحد بن عبد العزیز التمیمی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام ابی بکر شبلی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام سید الطائفة الصوفیه جنید البغدادی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام السری السقطی و ایشان از شیخ خود شیخ الاسلام المعروف الکرخی و ایشان از شیخ الاسلام ابی سلیمان الداؤد الطائی

---

[1] م. "ز" ندارد [2] د. صوی [3] م. رایات [4] م. مجدد الدین [5] م. المستند

وایشان از امام علی بن موسیٰ رضا وایشان از والدِ خویش امام جعفر صادق وایشان از والدِ خود امام محمد باقر وایشان از والدِ خود امام زین العابدین وایشان از والدِ ماجد خود سیّد الشہداء امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ وایشان از والدِ خود امیر المومنین اسد اللہ الغالب علی ابن ابی طالب وایشان از سیّد المرسلین وامام المتقین وخاتم النبیّن والمرسلین المبعوث رحمۃ للعالمین
۵ محمد النبی العربی الامی الامین صلی اللہ تعالیٰ وبارک علیہ وعلیٰ آلہ الطیبین الطاہرین وصحبہ المرتضین۔

امّا در شجرۂ اولیٰ کہ در ضمن ابیات مذکور گشتہ وبہ جناب امام حسن پیوستہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ چنانچہ امام حسن نسبت از والدِ خود یافتہ اند وخرقہ ازان حیدر کرار پوشیدہ ہمچناں آں نسبت را از والدہ کریمۂ خویش سیّدۃ النساء حضرت فاطمہ زہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا (۲۶) نیز یافتہ اند آنجناب مقدسہ از والدِ ماجد خود ؎

۱۰ احمد مرسل کہ خرد خاک او ہر دو جہاں بستہ فتراکِ او

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم خرقہ پوشیدہ اند ونسبت یافتہ اند حضرت مرشدی وقبلہ گاہی قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ السامی، ایں معنیٔ فرخندہ را در بیاضِ خاصۂ خویش بدستِ خطِ شریف نوشتہ اند ؎

الٰہی بحق بنی فاطمہ کہ بر قولِ ایمان کُنی خاتمہ
۱۵ اگر دعوتم رد کنی ور قبول من ودست ودامانِ آلِ رسُول

الحال انتساب سلسلۂ چشتیہ را بیان کنم وشائقانِ آن طریقہ را نشان بہ چشمِ معلوم فرمایند کہ حضرتِ ایشان اجازت الباس خرقہ وتعلیم ذکر وتلقینِ شغل مرطالبان آں را از والدِ بزرگوار حضرت مجدد الف ثانی یافتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما وایشان از والدِ ماجدِ خود مخدوم شیخ عبد الاحد یافتہ اند وآں جناب از بندگی شیخ[1] رکن الدین یافتہ اند وایشان از والدِ خود
۲۰ شیخ عبد القدوس الغزنوی الحنفی مذہباً ونسباً ووی را انتساب واجازہ بہ شیخ محمد عارف ووی را بہ پدرِ خود وشیخ خود شیخ احمد عبد الحق ووی را بہ شیخ جلال پانی پتی ووی را بہ شیخ شمس الدین ترک پانی پتی ووی را بہ شیخ علاء الدین علی احمد صابر ووی را بہ شیخ فرید الحق والدین مسعود اجودھنی مشہور بہ گنج شکر ووی را بہ خواجہ قطب الدین بختیار کاکی اوشی دہلوی ووی را بہ

---

[1] د۔ "شیخ" ندارد

خواجہ معین الدین سجزی[1] اجمیری و وی را بہ خواجہ شیخ عثمان ہارونی و وی را بہ شیخ حاجی شریف زندنی و وی را بہ شیخ مودود چشتی و وی را بہ شیخ ابویوسف چشتی و وی را بہ شیخ ابومحمد چشتی و وی را بہ ابواسحاق شامی و وی را بہ شیخ علی دینوری و وی را بہ شیخ ہبیرہ بصری و وی را بہ شیخ حذیفہ مرعشی و وی را بہ سلطانِ بلخ ابراہیم ادہم و وی را بہ فضیل عیاض و وی را بہ شیخ عبدالواحد بن زید و وی را بہ حسن بصری و وی را بہ امیرالمومنین علی مرتضیٰ و وی را بہ حضرت ۵
رسالت خاتمت صلی اللہ تعالیٰ وعلیٰ آلہٖ (۲۷) وصحبہٖ وانصارہٖ وسلم وبارک۔

والحال بہ موجب آیۃ کریمہ یَاَیُّھَا الَّذِیْنَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰہَ وَکُوْنُوْا مَعَ الصّٰادِقِیْنَ۔

ذکر شجرۂ نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم ومنسوب بہ حضرت صدیق اکبراست

کلاں تر صادقانِ ایں امت خیرالاُمم است و سرِّ "معیۃ" بروجہ کمال در وی جلوہ گر است ۱۰
و مورد لا تحزن ان اللہ معنا گردیدہ۔ بس تابعان ایں چنیں خیرالبشر بعدالانبیاء بالتحقیق۔ البتہ از جمیع کمالات متنوع[2] نصیب تمام بہ موافق استعداد خود ہا دارند و آں تابعان صادق کہ معیت[3] سابق گردیدہ اند، حضرات نقشبندیہ اند قدس اللہ تعالیٰ اسرار موالیہا وارواح اہالیہا خوش گفت ؎

نقشبندیہ عجب قافلہ سالارانند	کہ برند از رہ پنہاں بحرم قافلہ را ۱۵
از دلِ سالک رہ جاذبہ صحبت شان	می بُرد وسوسۂ خلوت و فکر چلہ را
قاصری کہ کند ایں طائفہ را طعن وقصور	حاش للہ کہ برارم بہ زبان ایں گلہ را
ہمہ شیران جہاں بستہ ایں سلسلہ اند	روبہ از حیلہ چساں بگسلد ایں سلسلہ را

اللّٰھم اجعلنا من محبیھم وارزقنا من برکاتھم ویرحم اللہ عبداً قال آمنا، لازم ترگشتہ۔

حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ درعنوان مکتوب دولیست ونودم از مکتوبات مجلد اوّل تحریر فرمودہ۔

فتح: "بدانکہ طریقے کہ اقرب است واسبق واوثق واسلم واحکم واصدق واولیٰ واعلیٰ

---

[1] د۔م "سنجری" [2] م۔ متبوع [3] م۔ بحکم معیت

واجل وارفع واکمل طریقۂ علیہ نقشبندیہ است قدس اللہ تعالیٰ ارواح اھالیھا و
اسرار موالیھا ایں ہمہ بزرگی ایں طریقہ و عُلوِ شان ایں بزرگواران بہ واسطۂ التزامِ
متابعتِ سنتِ سَنیہ است علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ و اجتناب از
بدعتِ نامرضیہ ایشانندکہ در رنگ اصحاب کرام علیہم الرضوان من الملک المنانِ
۵ نہایتِ کار دربدایتِ شان مندرج گشتہ است وحضور و آگاھی ایشان دوام پیدا
کردہ" انتہا کلامہ العالی بسرہ المتعالی قدسنا اللہ تعالیٰ۔

فَاعْلَمْ اَنَّ شَیْخَنَا وَ قِبْلَتَنَا وَ اِمَامَنَا حضرت القیوم الشیخ محمد معصوم (۲۸) اخذ الطریقۃ
العلیۃ النقشبندیہ من شیخہٖ و والدہٖ[1] امام الربانی وحبیب الرحمانی والمجدد الف الثانی الشیخ احمد
سرہندی وہو من شیخہٖ قبلۃ الاولیاء مؤید الدین الرضی[2] خواجہ محمد الباقی وہو من شیخہٖ خواجگی امکنہ
۱۰ وہو من شیخہٖ و والدہ خواجہ درویش وہو من شیخہٖ و خالہ خواجہ محمد زاہد وہو من ناصر الدین خواجہ
محمد عبید اللہ احرار وہو من شیخہٖ خواجہ یعقوب وہو من شیخہٖ قطب الاقطاب خواجہ بہاء الدین نقشبند
وہو من شیخہٖ امیر سید کلال وہو من شیخہٖ خواجہ محمد باباسماسی وہو من شیخہٖ خواجہ علی رامیتنی وہو من
شیخہٖ خواجہ محمود انجیر فغنوی وہو من شیخہٖ خواجہ محمد عارف ریوکروی[3] وہو من شیخہٖ خواجہ عبد الخالق
غجدوانی وہو من شیخہٖ خواجہ یوسف ہمدانی وہو من شیخہٖ خواجہ ابو علی فارمدی وہو من شیخہٖ
۱۵ خواجہ شیخ ابو القاسم کرکانی وہو من شیخہٖ خواجہ ابو الحسن خرقانی وہو من شیخہٖ خواجہ سلطان العارفین
بایزید بسطامی وہو من شیخہٖ سید السادات امام جعفر صادق فلا امام نسبتان[4] نسبت من
آبائیہ الکرام وہو ان اخذ الامام النسبۃ من والدہ امام محمد باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ وہو من والدہ امام
زین العابدین وہو من ابیہ الشہید امام حسین وہو من ابیہ امیر المومنین علی المرتضیٰ کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم
واما نسبت امام جعفر صادق مامائیہ الامی فہو قد اخذ النسبۃ من قاسم بن محمد بن ابی بکر الصدیق وہو
۲۰ من شیخہٖ سلمان فارسی وہو من شیخہٖ خلیفہ رسول اللہ صدیق الاکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ وہما ای الخلیفۃ
الاوّل والرابع اخذا من جناب القدس سید الاوّلین والآخرین صلی اللہ تبارک وتعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ
واصحابہ وانصارہ واتباعہ وبارک وسلم و رضی اللہ تعالیٰ عنہ سائر شیوخنا الذین حصلنا السعادت
بذکر اسمائہم المتبرکہ وحضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ

---

[1] د۔ والد [2] د۔ الرضا [3] د۔ ریوکری [4] م۔ بُستان

اجازت تفسیر و حدیث با جمیع مؤلفاتش[1] چوں بسیط و وسیط و اسباب نزول و نیز تفسیر بیضاوی را با جمیع مصنفاتش، چوں منہاج الاصول و غایت القصویٰ وغیرِ ہما و صحیح امام بخاری و در فن حدیث با جمیع مولفاتِ او، چوں ثلاثیات و آداب مفردہ و افعال العباد و تاریخ وغیرہ ذالک و مشکوٰۃ تبریزی و شمائلِ ترمذی و جامع صغیر سیوطی و قصیدۂ بردہ شیخ سعید بوصیری۔

۵ و نیز روایت حدیث رحمت کہ مسلسل بالاولیت است و عنقریب مع الاسناد (۲۹) مذکور می شود از والدِ ماجدِ خود حضرتِ مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافتہ اند و ایشان از عالمِ ربانی قاضی بہلول بدخشی رحمۃ اللہ تعالیٰ کہ یکی از مخلصان و مریدان آنحضرت بود، یافتہ و قاضی مذکور اجازت ایں کتب مذبور را باآں حدیث مسلسل از شیخ معظم عبدالرحمٰن بن فہد داشتہ کہ او و آبای او از کبار محدثین بلاد معظم عرب بودہ۔ اما الحدیث مسلسل بالاولیۃ:

۱۰ قال الشیخ عبدالرحمٰن بن فہد سمعتہ من لفظِ سیدی و والدی عبدالقادر بن عبدالعزیز فہد (ومن لفظ) شقیقہ سیدی وعمی الحافظ جار اللہ بن فہد وھو اول حدیث سمعتہ منھما قال حدثنا بہ والدنا الحافظ عزالدین عبدالعزیز بن فہد وھو اوّل حدیث سمعناہ منہ قال حدثنی بہ الجد الحافظ تقی الدین محمد بن الفہد الہاشمی العلوی وھو اوّل ۱۵ حدیث سمعتہ منہ قال حدثنی بہ جمع من المشائخ الاعلام اجلھم العلامۃ برھان الدین الابناسی سماعاً من لفظہ و قاضی القضاۃ ابوحامد المطری بقراءتی علیہ بحرم شریف مکۃ وھو اوّل حدیث سمعتہ منھما قال اخبرنا بہ الخطیب صدر الدین ابوالفتح محمد بن المیرومی قال الابناسی وھو اوّل حدیث سمعتہ منہ و قال المطری وھو اول حدیث سمعتہ منہ قال اخبرنا بہ الشیخ نجیب الدین عبداللطیف الحرانی وھو اوّل حدیث سمعتہ منہ قال اخبرنا الحافظ ابوالفرج ابن الجوزی وھو اوّل حدیث سمعتہ منہ قال اخبرنا بہ ابوسعید اسمٰعیل بن (ابی) صالح النیسابوری وھو اوّل حدیث سمعتہ منہ قال اخبرنا بہ ابوصالح احمد بن

---

[1] م۔ موالفاتش

الملک المؤذن وهو اوّل حدیث سمعته منه قال حدثنا به ابوطاهر محمد بن محمش الزیادی[1] وهو اوّل حدیث سمعته منه قال حدثنا به ابوحامد احمد البزاز وهو اوّل حدیث سمعته منه وقال حدثنا به عبدالرحمٰن بن بشر بن الحکم العبدی (النیسابوری) وهو اوّل حدیث سمعته منه قال
۵ حدثنا به سفیان بن عیینة وهو اوّل حدیث سمعته منه (عن) عمرو بن دینار عن ابی قابوس مولیٰ عبدالله بن عمرو بن العاص عن عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله تعالیٰ عنهما - ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال قال الراحمون یرحمهم الرحمٰن تبارک وتعالیٰ ارحموا من فی الارض یرحمکم من فی السمآء

۱۰ وحضرتِ ایشان باوجود[2] حصول اجازات مذکوره از جناب مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ (۳۰)- چوں به سفر حجاز تشریف برده بودند از سید زین العابدین المحدث المدنی که از مشاہیر علمای محدثین بوده و به جناب حضرت ایشان رجوعِ ارادت به کمال انقیاد و سعادت آورده. چنانچه در مکتوبات (معصومیه) جلد ثانی مکتوب فصیح به زبان تازی بنام مشارٌالیه ثبت گردیده، اجازت احادیث که در آباءِ او معنعن آمده به حضرتِ ایشان بلکه به بعضی اولاد آں قبله درویشان و دیگر اتباع
۱۵ آن امام صفا کیشان که درخواست ایں معنی نموده بودند به صد شوق داده ما ناکه استماع ایں مقدمه از جناب حضرتِ مرشد قبله گاہی قدسنا الله سبحانه نموده است که ایشان نیز از جمله اجازت یافته های آن محدث عالی مقدار بوده اند.

وبیعت ہم حضرتِ ایشاں را به شش واسطه به جناب سید المرسلین امام النبیّن ؎

محمّد سرورِ اولاد آدم | وجودش باعثِ ایجادِ عالم
چو در باغ رسالت سروِ او خاست | قبائ سروری آمد برو راست

صل الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله واصحابه وسلم وبارک.

می رسد بدیں طریقه که آنحضرت مصافحه به حضرت مجدد الف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه نموده اند

---

[1] د،م - الربادی - مقامی تذکره نگاروں سے اس سندِ حدیث میں شامل "اسماء والکنی" کی نقل میں بہت سی غلطیاں سرزد ہوئی ہیں، سند کے اسماء کی "تہذیب" کے لیے دیکھئے تعلیقاتِ کتابِ حاضر [2] د - با

مجدد الف ثانی بہ حاجی عبدالرحمٰن رمزی بدخشی کابلی فرمودہ اند ووی بہ حافظ سلطان اوبہی کہ صد و دہ سال عمر یافتہ و وی بہ شیخ محمود اسفرازی[۱] و او بہ شیخ سعید معمر[۲] حبشی[۳] و او با حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ وسلم و یا دک مصافحہ نمودہ بالجملہ ہیچ مرتبہ از مراتب کمال نماند مگر آنکہ حضرت حق سبحانہٗ وتعالیٰ بہ محض فضل کامل وعنایت بے غایتِ خویش حضرت مجدد الف ثانی را بہ عطیہ آن سرفراز فرمودہ چنانچہ در ہر دو جلد مقامات آنحضرت ایں معنی 5 درخصائصِ ایشاں بہ زبان ایشان بایں عبارت نوشتہ۔

فتح کہ ہر کمال کہ در نوع بشر ممکن است مرا عطا فرمودند و بہ وراثت تبعیت سید البشر علیہ الصلوٰۃ والسلام بدیں متحقق ساختند و اگر ہم خواہم ازیں مقامات معقولہ معقول مستمعان نمایم"۔

بعد ازاں خواجہ محمد ہاشم قدس سرہ در زبدۃ المقامات می نویسند و بہ نہجی بیان فرمودند کہ عقلِ عقیل ۱۰ باں بیان تنگرف نیز پی نبرد[۴] انتہی کلامہ۔

وہمیں نسبت، ہمیں صرافت بی تفاوتِ لفظ و معنی از جنابِ حضرتِ مجدد الف الثانی بحضرتِ ایشان فائض و وارد گردیدہ ایشان را ثانی مجدد الف الثانی گردانیدہ فنعم السلف و نعم الخلف (۳۱) چنانچہ معرفت دستگاہی خواجہ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ تصریح بایں معنی می نماید ؎

۱۵

پدر نور پسر نور است مشہور ازیں جا فہم کن نورٌ علیٰ نور

اگر کوتاہ اندیشی بہ فضلِ یکی ازیں حضرتین بر دیگری لب کشاید، باید کہ ہوشمندان سلیم طبع موازنۂ معارف و علوم ایں ہر دو قیوم معصوم بہ ترازوی عقل و ادراک نمایند البتہ ہیچ پلہ را راجح بر پلۂ دیگری نہ خواہند یافت زیرا کہ حضرت مجدد الف الثانی کہ بانی ایں ہمہ اسرار و معانی اند در فضائل و کمالات آں فرزند خود آں قدر لب کشودہ اند کہ در کم گفتن ایشان کمی آں جناب لازم خواہد شد، چنانچہ ۲۰ در مفاتحات[۵] آیندہ معلوم خواہد گردید اِن شاء اللہ تعالیٰ۔ و زیادتی گفتن ایشان ہم مجوز اہل فطانت نیست زیرا کہ کدام کمال است کہ در حضرت مجدد الف الثانی ماندہ است و ایشاں اخذ آں نہ فرمودہ اند کما سبق ذکرہ انفاآری[۶] ہر کدام را ازیں ہر دو امام خصوصیات و

---

[۱] د۔م۔ اسفرازی [۲] د۔ معمری [۳] د۔م۔ چشتی [۴] م۔ بُرد [۵] م۔ مفتاحات
[۶] م۔ و شِل تو

مرایای علیحدہ است ولا مشاحتہ فیہ۔ پس عقلِ سلیم غیراز مساواتِ مجددین بہ حکم تسلیم نہ خواند نمود ہمیں اعتقاد محکم بنیاد حضرتِ مرشدی قبلہ گاہی قدسنا اللہ سبحانہ در حق آں ہر دو قبلۂ اوتاد داشتند و حضرت والدۂ شریفہ سلمہا ربہا نیز ہمیں عقیدہ را عروۂ وثقی خود ساختہ زندگانی ازیں جہان فانی بسر می بردند و دیگر فرزندان بلا واسطۂ حضرت ایشان ہم بہ ہمیں اعتقاد موصوف بودند

۵ زیرا کہ دریں اُمتِ مرحومہ کہ خیر الامم است بعد از زمانِ اصحاب کرام ایں چنیں دو دریتیم در ہیچ عہد بہ ظہور نیامدہ اند کہ دور بعثت اولوالعزم بود کہ ہزار سال را در تغیر امور دخلی است عظیم، چنانچہ ایں معنی بر متتبع کلام مجدد الف الثانی واضح و ہویدا است و بعد از زمان ایشاں غیراز مہدی موعود علیہ الرضوان ایں قسم ولیٔ عظیم الشان ظہور کردن ہم معلوم کہ قریب قیامت است و وقت تراکم ظلمات۔ اَللّٰھُمَّ ثَبِّتْنَا عَلٰی مُتَابَعَتِھِمْ فِی الْحَیٰوۃِ وَارْزُقْنَا شَفَاعَتَھُمْ

۱۰ بَعْدَ الْمَمَاتِ آمِیْنَ۔ مؤیدایں سخن است۔

آنچہ حضرتِ ایشان (۳۲) بعد از دیدن حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما ایں بیت اکثر بر زبان شریف می آوردند۔

بعد ازیں ہرگز نہ بیند ہیچ می خوارِ دگر ہمچو من می خوارۂ [۱] و مثل تو خمار [۲] دگر

آری بعضی از فرزندانِ حضرت ایشان و حضرت مرشدی قبلہ گاہی ازاں قبیل بودہ اند کہ اگر ایشاں را

۱۵ بر سبیل مبالغہ و تقلیب برابر گویند گنجائش دارد، چنانچہ کشفِ مجددی نیز بداں مشر است کہ بہ حضرتِ ایشان فرمودہ اند کہ در صحبت تو مثلِ من مردم بہ ظہور خواہند آمد امّا بعدیت در ہمہ حال بر مردم اہلِ کمال ملحوظ است و ہر کس با عتقادی کہ مرکوز بہ خاطرش گردیدہ محظوظ است کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَیْھِمْ فَرِحُوْنَ مثل ایں دو اولیاء خدا رسیدہ باں دو انبیاءِ برگزیدہ حضرت داؤد و حضرت سلیمان علیٰ نبینا و علیہما السلام تشابہٗ تمام دارد کہ حضرت کبیر متعال بعد از ذکر خصائصِ ہر یکی از فضل و

۲۰ کمال مثل تسخیر طیر و جبال [۳] و نرمی آہن و بخششِ زبور و عطایای دیگر بہ حضرت داؤد تسخیر جنبان و باد و حیوانات در رسیدن تخت بلقیس در طرفۃ العین و بخشش بی حساب دیگر عطایائی بہ حضرت سلیمان در مرتبۂ نبوت و رسالت برابر اند و در مملکتِ ظاہری نیز باہم قریب در مادہ ہر دو حکم محکم است وَاِنَّ لَہٗ عِنْدَنَا لَزُلْفٰی وَحُسْنَ مَاٰبٍ پس چنانچہ در آں نبیین علیہما السلام سکوت

---

[۱] م۔ دمثل تو [۲] د۔ خماری [۳] م۔ خیال

اولا است اگرچہ در علم واجبی می تواند تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ ظاہرًا
ور دبعضی مزایا یکی بر دیگری افضل ہم باشد۔ ہم چناں دریں ولیکن ہم برابری اعتقاد بسیار مناسب
و زیبا است وخصوصیت بریکی در علم مولا است ۔ چوں در قبیلۂ علیہ احمدیہ از مدتی ایں گفت گو
دائر است بنا برآں راہ نجات را بہ دلائل عقلیہ وکشفیہ وانمود اِنَّ رَبِّیْ رَحِیْمٌ وَّ دُوْد دلیل دیگر
کہ دریں مادہ از زبان مبارک حضرتِ ایشان رسیدہ در مفتاح خامس در ملفوظاتِ حضرتِ ایشان ۵
مذکور خواہد شد، ان شاء اللہ تعالیٰ ۔ ونیز ظاہر است کہ محبّت را در جذب کمالاتِ محبوب دخلی است
تمام[1] وآں قدر محبّت کہ حضرتِ ایشاں را است بہ جناب امام ربانی مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ
از ہیچ عہدی مسموع نہ شدہ است اگر بہ شرح آں پردازم از مطالب دیگر کہ ایں کتاب (۳۳)
مشتمل ہمہ برآں ہا است ، برہم سازم ہماں بہتر کہ ایں مطلب اعلیٰ را بر ہر سہ جلد مکتوبات اندازم
کہ ہر دفتر شرح آں دفاتر ہر سہ جلد حضرت" مجدد الف ثانی است بچہ تازگی شوق وطراوتِ ۱۰
ذوق بر چاشنی خواراں نعمائے تہیّہ آں ذوق وشوق خفیہ نیست ۔ مع ہذا ہر یک نقلِ مکتوبِ
حضرتِ ایشاں کہ در محبتِ حضرتِ[2] "، مجدد الف الثانی قدسنا اللہ سبحانہ باسرارھما بہ تصریح
نوشتہ اند کفایت میرود وایں مکتوب صد و پنجاہ وہفتم است از جلد اوّل کہ مولانا عبد الغفور
سمرقندی کہ از یاران حضرت مجدد الف ثانی بود تحریر فرمودہ اند :
فتح ۔ الحمد للہ والسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ چہ نعمتی است کہ کسے در آوان پیری بہ حلیۂ ۱۵
طاعات متحلی باشد وہنگام ضعف بر اعلاء قویہ غالب بود وآثار قبول اہل اللہ از اطوار
او پیدا باشد وانوار جنبیش بہ شہادت ایں معنی ہویدا بود استماع اخبار توفیق آں عزیز
باعث فرحت تمام وشکر خداوندی جل سلطانہ میگردد وسبب دُعاء وامداد ازیاد آں
نعمت ہنی می شود وایں ہمہ انوار از برکاتِ نظرِ دوستان اوست سبحانہ وایں جمعیت
صوری کہ ظاہر بارائے وظائف بندگی یافتہ است اثر نسبت معنوی ست کہ از ۲۰
باطن شانِ بر باطن تافتہ است جماعت کہ بشرفِ خدمت وبہ سعادتِ پابوس
حضرت قبلۂ حقیقی مشرف گشتہ اند بغایت عزیز ومحبوب اند وبہ نہایت شریف و

---

[1] م۔ "کمالاتِ محبوب مدخلیتِ تمام"
[2] "مجدد الف ثانی است ۔۔۔۔ محبتِ حضرت" فقرۂ درداوین در نسخۂ "م" ندارد۔

مرغوب چه ایں ہا مرایای کمالات محبوب اند و یادگارِ آں جمال پاک او ہر گاہ ایں جماعت را می بیند حالتی ادمی دہد کہ گویا جمالِ مبارک آں قبلۂ خدا طلبان را مشاہدہ می نماید و آں صحبت و آں اجتماع للہ فی اللہ کہ گرد عالم مثل آں متصور نبودہ ونیست خطور می کند دیدہ پُر آب و جگر کباب می گردد آرزو ہمیں است کہ باآنہا صحبت دارد و حکایت
۵ بہمیں ہا نماید لیکن کہ ایں جماعت روز بروز در قلت اند و باوجود ایں قلت از یک دیگر دُور افتادہ اند۔ بیت

زہجرِ دوستان خوں شد درونِ سینہ جان من
فراقِ ہم نشیناں سوخت مغزِ استخوانِ من

الخیر فیما صنع اللہ سبحانہ ہر جا ہستند مغتنم اند (۳۴) مصراع

۱۰ بہ یادگار بمانی کہ بوی اُو[۱] داری

حالت ایں سوختہ فراق و دل شدۂ مشتاق آں ست کہ کسے پروانہ وار گردِ شمع وجود آنحضرت نہ گشتہ و نشانہ وار ہدف تیر توجہ یگانۂ او نشدہ و شکار افتادہ ادا ہای محبوبانۂ او نگردیدہ و بستہ فتراک نزاکت قد رعنای او نہ گشتہ و کشتۂ چشمان میگون معشوقانۂ او نیست و عاشق تبسم دلبرانۂ او نہ و جبین نازنین خود را بر آستانۂ علیای او بہ کمالِ شوق
۱۵ و آرزو نسائیدہ و خاک پائے سگان درگاہ او را توتیای چشمہائے خود نہ ساختہ و نشانِ خط بندگئ او بر جبہ او پیا نہ بودہ و سلسلۂ غلامی آں بارگاہ در گردن جان و تن او ہویدا نباشد بادی نہ شنید و آشنائی نہ کند و سخن نہ گوید حکیم مرا چنیں آفریدہ اند در اختیار خود نیستم دیوان گانِ محبت ہر جا بوی محبوب یا بند جان فدا نمایند و ہر جا از محبوب نشانی نہ بیند بصد فرسنگ از آں جا بہ گریزند ہر کہ بایں آوارہ میل نشست و خاست دارد باید کہ چنیں
۲۰ بود والا باآوارگان چہ آشنائیؔ و کدام نشست و خاست بارہا بخاطر می رسد کہ کنجی اختیار نماید و مغلکے در تہ زمین گزیند تا جماعۃ را کہ زباوصاف مذکورہ اند نہ بیند و سخن ایں ہا نہ شنود۔ مخدوما ! ایں وقت را تاب برداشت ایں نسبتِ شریفہ نیست و بواسطۂ قرب قیامت و تراکم ظلمات روز بروز ایں نسبتِ علیہ در استتار است و انوار آں در اختفاد حملہٗ آں در کمی غیر از آں کہ ایں کس در زاویۂ تجرد علاجی ندارد لیکن

---

[۱] در مکتوبات معصومیہ ۱/۱۵۷/۱۳۷ "بوی آں داری"

این نیز در اختیار این کس نیست۔ خداوند مرا از محبانِ ایشان گرداں و از نظارگیان محبانِ ایشان گرداں کہ طاقت نظارۂ قدم دیگر ندارم۔ والسلام علیکم وعلی من لدیکم۔"

تم مکتوبہ الشریف سبحانہ اللہ وبحمدہ بایں ہمہ کثرتِ معارف واسرار و واردات وانوار کہ محبوبیت ذاتی وکمال انفعالی وقیومیت واصالت وامامت وخلافت وخلعات لانہایت از انعاماتِ حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہٖ من الصلوٰۃ افضلہا ومن تسلیمات اکملہا۔ چنانچہ در مفتاح ثالث مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔ دریک ذات موجود باشند و آں ذات کہ فی الحقیقت ذات است از کثرتِ علو فطرت وسمو استعدادِ خود را بہ حضورِ پیر بزرگوار آں قدر ناچیز شمر د مگر ذات مبارک حضرتِ ایشاں باشد (۳۵) لہٰذا آں قدر اطلاع بر معارف ومکاشفاتِ حضرتِ مجدد الف الثانی کہ ایشاں را حاصل است۔ بر متتبع مکتوباتِ قدسی آیات آنحضرت عالی درجات پنہاں وپوشیدہ نیست از آں جملہ مکتوبی کہ برادر اصغرِ خود حقائق ومعارف آگاہ جامع علوم ظاہر وباطن شیخ محمد یحییٰ قدس سرہ تحریر فرمودہ اند بہ تقریبی معارف حضرت مجدد الف الثانی قدسنا اللہ سرہ بہ طریق اجمال درانجا درج نمودہ اند تمام ایراد می نماید تا سرشارانِ شراب احمدی از کاسات[1] جذباتِ معصومی نشاء دوبالا سازند واز حرف بہ وسعتِ ظرفِ معانی شگرف آں را در سینہ نہفتہ بہ آتشِ جوش ونعرۂ خروش دل وجان گداز ند ؎

تا سخن از لب میگوں تو انشاء کریم   خوش خیالاں ترا نشۂ دوبالا کریم

و آں مکتوبِ خوش اسلوب صد ہشتادم است از جلد اول حضرت ایشان وہوا ہذا:

فتح۔ الحمد للہ والسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ۔ مخدوما! در کتابت[2] اخیر مندرج بود کہ در مشافہہ ہم ذکر بعضی معارفِ خاصۂ آنحضرت نمودہ می شود مثل گذشتن از معارف توحیدی وبالا رفتن از مقام جذبہ وسلوک بے تکلف تسلیم وتصدیق می نماید۔ ای عزیز ایں مزایا وما بہ التفاضل آنحضرت کہ فقیر نوشتہ بود امور دیگر است کہ دیدۂ عقل و وہم در ادراک آں خیرہ وزبان خیال در تبیان آں لال است وایں کمال کہ شما در معرضِ بیان آوردہ آید رتبہ ایست پائین نہ زینہ ہای صعود آں کمالات ومزایا بلکہ ایں کمال را کہ از کمالات ولایت است نسبت باں امور کہ متفرع بہ کمالات نبوت است ہیچ اعتبارے و

---

[1] د۔ کاسان   [2] د۔ کتاب

اعتدادی نیست کاش حکیم قطرهٔ داشته باشد نسبت به دریای محیط این کمال از قبیل علوم لائق الاظهار است و آں امور از اسرار لازم الاستتار معلوم است که علوم را با اسرار چه نسبت است و معامله که با خلقت آنحضرت قدس سره، وابسته است جدا است و اسرار و دقائق و نازکیهای که در ذات و صفات نوشته اند و تحقیقات و مقالات (۳۶)
۵ مفرده که بیان فرموده اند، علیحده و معاملات اصالت و تخمیر طینت از بقیۂ خلقت خاتم الرسل علیه، علیهم وعلیٰ آلِ کل الصلوٰت والتسلیمات را خود چه بیان نماید و از ولایت آنحضرت که ناشی از مقام محبیّت و محبُوبیت ذاتی ست چه نشان دهد از حقیقتهای هویت که خصوصیت بایشان دارد و آں حقیقت مخزن رحمتهای نامتناهی است که یک چشمه آں نشاۃ پهن گشته و چشمۂ دیگر به نشاۃِ دیگر ذخیره شده و صفتِ رحمٰن
۱۰ و ارحم الراحمین هم ازاں حقیقت اتباع یافته است و ایضاً ترقی از تعین اوّل اثبات نموده اند و دیگراں را ازاں منع نموده و منتهای سیر و سلوک را تا آنجا گفته و فوق آں مرتبه اطلاق و لاتعین و ذات بحت تصور نموده که سیر و سلوک و علم و معرفت را در آنحضرت ممتنع دانسته و حضرتِ ایشان چندیں مراتب و تعینات از گذشت آں اثبات فرموده اند و تعین اوّل را به مراحل ازاں بالا برده بلاتعین خود چه رسد و دقائق حقیقتِ محمدی و
۱۵ حقیقتِ قرآنی و حقیقتِ کعبۂ ربانی و حقیقتِ صلوٰۃ و حقیقتی که فوق ایں حقائق است۔ آنحضرت به بیان آں ممتازند در مکتوبات سطور است و کمالات حقیقتِ ولایتِ محمدی و ولایتِ ابراہیمی و ولایت موسوی و ولایتِ احمدی و کمالات انبیاء و خصوصیات رسل و مزایای اولوالعزم و مبادی تعینات ہرکدام ازیں بزرگواران و خصوصیتِ حضرت رُوح اللہ و حضرت مهدی موعود و مبادی تعیناتِ ملاء اعلیٰ و ولایتِ حضرت صدیق و مبداء تعین
۲۰ او رضی اللہ تعالیٰ عنہ که بیان فرموده اند تا کجا نویسد علیٰ نبینا وعلیٰ سائر الانبیاء والملائکۃ الصلوٰت والتسلیمات وعلیٰ اتباعهم و هم چنیں تفاوت اقدام و اصلان به حقیقت صلوٰۃ و مزیتِ انبیاء دریں جا و صفوف اربعه ایں بزرگواران علیهم التحیات و خصوصیاتِ انبیاء که اسامی متبرکه آنها در قرآنِ مجید مسطور است علیهم الصلوٰت و آنکه مقام آنسرور را علیه السلام برہمه ایں مقامات سروری ست و نصیبی که آنحضرت را (۳۷) ازیں مقامِ ثابت است و نصیب حضرت مهدی موعود ازاں و منشاء اصالت و ولایتِ خود و اصالتِ

حضرت مہدی علیہ الرضوان تاکجا شرح دہد و در مرض موت اسرار و دقائق کہ بیان
فرمودہ اند و کمالاتِ اہلِ بیت آنسرور را علیہ السلام و علیہم التحیات والبرکات و بعضی از
خدماتِ شائستہ خود نسبت بایشاں بچہ طریق معقول سازد و حقائق قیومیت و دقائق مقامِ
خلت و مزایای محبت و اسرار صباحت و ملاحت و امتزاجِ این دو حسن مطالعہ نمودہ
باشند و اسرار مقطعات کہ در بالا رمزے ازاں گذشتہ دریای است بے پایان کہ درگفت ۵
وشنود نیامدہ و سربستہ رفتند و آنچہ نوشتہ اند کہ مکتوباتِ خود را برابر معارف آنحضرت می
دانند سُخن در فہم معارف آنحضرت است بلکہ در فہم اصطلاح شیخ ابن عربی می رود کہ
بہ مراحل ازاں دور است برابری باآں جستن خیال محض است کہ ناشی از نادانی و
خام خیالی است بسا نادان کہ از روی جُہل مرکب اعتماد بر بعضی وقائع خود ہا نمودہ
در توہمات فاسدہ افتادہ اند و مردم را از راہ بردہ اند ضلوا فاضلوا ضاعوا فاضاعوا ۱۰
برابری جستن فرع ادراک بلکہ فرع تصوّر است کہ بہ وقوع نیامدہ برابری کجا و مساوات
کو مصراع

بہ خواب اندر مگر موشی شُتر شد

انتہیٰ مکتوب المحبوب۔

از بعضی ثقات مسموع گردیدہ کہ ایں مکتوب بسیار دراز است و مشتمل بر مقدماتِ دل گداز است ۱۵
بلکہ محتوی بر اسرارِ جاں نواز است اما حضرتِ مروج الشریعۃ قدس سرہ کہ اسم شریف ایشان
شیخ مُحمّد عبیـد اللہ جیو است و فرزند ثالث حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند قدری
از احوال بلند[1] ایشان در مفتاح ہفتم مذکور خواہد شُد ان شاء اللہ تعالیٰ۔ جامع جلد اوّل مکتوبات قدسی
آیاتِ حضرتِ ایشان اند۔

نقل ایں مکتوب را بنا بر مصلحت ہمیں قدر برداشتہ و نیازمندان را خبردار ساختہ بلی ہر ۲۰
طرف ازاں مکتوب بحر بیست مواج کہ غواصان ازاں فرایدِ معانی بدست می آرند و ہر سطر[2] ازاں
شہر بیست جواہر خُراج (۳۸) کہ نظارگیانِ حسن مجددی[3] ہمیں برکاتِ معصومی دیدہ و دل از
نظارہ آں شاد و از محیّت آزادی می سازند و می فہمند کہ کثرتِ اطلاع اسرارِ مجددی با حصولِ ہمہ

---

[1] د۔ بلند اوّل [2] م۔ سطری [3] د۔ مجدد

آنہا بالتفصیل خاصہ جناب حضرتِ ایشانست وشرکت در کمالات تجدید نیز خاصۂ جناب ایشان۔ الحال بہ موجب ایفای[1] وعدۂ حسنہ بعضی اسرارِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ در قلم عنبریں رقم نیامدہ اند وبہ حضرتِ ایشان اظہار آن فرمودہ مذکور می سازد امّا اوّل دقیقہ ایں مقام کہ فی الحقیقت لطیفہ ضروریہ است در معرضِ بیان می آرد وآں ایں است کہ معارف
مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ (عنہ) بر پنج قسم انقسام یافتہ است:

قسم اوّل۔ در مکتوبات ورسائل بہ موجب الہام صریح مرقوم گردیدہ۔

قسم ثانی۔ ہر چند در تحریر نیامدہ امّا پیشِ فرزندان ونیازمندان بیان فرمودہ اند۔

قسم ثالث۔ مخصوص بہ ابناء کرام دربیان آوردہ اند وبہ خلفاءِ عظام اصلاً مذکور نہ فرمودہ۔

قسم رابع۔ بہ حضرتِ ایشان درخلوت طرد شیاطین از حوالی آں نمودہ اظہار فرمودہ اند۔

قسم خامس۔ را از آں مذکور نہ کردہ کہ سربستہ رفتہ اند، ہیچ احدی مذکور نہ گشتہ مگر آنکہ سینہ بہ سینہ بہ حضرتِ ایشاں ودیگر فرزندانِ ایشان بہ رسیدہ[2] اند۔

خواجہ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ اشارت ہمیں اسرار ومعاملات دریں ابیات می فرمایند:

زعرفاں گرچہ صد دریا رواں کرد   یکی گفت وصد دیگر نہاں کرد

الی آخر ما قال امّا اسرار واجب الاستتار کہ مخصوص بہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ درمیان آوردہ اند اظہار تاویلِ مقطعاتِ قرآنی است کہ علمای راسخین را ازاں نصیب ارزانی است حقیقتِ حرف مبارک قٓ بالتفصیل بیان فرمودہ اند ومعنی آن بیان نمودہ۔

منقول است کہ روزی کہ بعد عرض حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ طرد شیاطین نمودہ حجرۂ خلوتِ خاص فرمودہ در حجرہ مقدسہ پیش کردہ باذن کریم علام جل سلطانہ شروعِ اسرار لازم الاستتار نمودند، معرفت دستگاہی (۳۹) واقفِ اسرارِ الٰہی خواجہ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ کہ از اکابر خلفاءِ حضرتِ مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ اند محرم راز وصاحب دل نوازبودہ اند، گوش سراپا نیوش[3] خود را نزدیک سوراخ تختہ ہا گذاشتہ۔ از آتشِ شوقِ استماعِ کلام مَا تَکَلَّمَ بِهٖ اَحَدٌ مِّنَ الْعُرَفَاءِ وَمَا اَشَارَ اِلَيْهِ وَاحِدٌ مِّنَ الْاَوْلِيَاءِ۔ بہ تمام کداختہ باستادند صدای ازاں آوازہ بادای ازاں راز بہ گوشِ آں خواجۂ عالی شان رسیدہ باشید کہ بے ہوش شدہ

---

[1] م۔ ایقا [2] م۔ نرسیدہ [3] م۔ ہوش

افتادند و قیتی د اطلاق نیز شامل حال گردیده تا سه روز شعور این جہان ہیچ نداشتہ۔ بعد از انفراغ
از بیان[1] آں اسرار چوں حضرت مجدد الف الثانی با حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در حجرۂ منورہ وا
فرمودہ متوجہ بیرون شدند، خواجہ را بایں حالت بیرون درمشاہدہ نمودہ حضرت مجدد الف الثانی
فرمودہ کہ خواجہ استراق سمع نمودہ است از برکات مجذوبیت بود کہ خواجہ آخر بہ ہوش آمدہ، ذوقی[2]
۵ ازاں اسرار بودہ است حضرتِ ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نیز ادای بایں معنی می فرمایند،
درجای کہ بشارت مقطعات در مادۂ خود بہ اشارتی بیان می نمایند و آں مکتوب دویست و سی و ششم
است از مکتوبات جلد اوّل، آنحضرت کہ بہ اسم خواجہ محمد نقشبند کہ ملقب بہ حجۃ اللہ اند فرزند ثانی
حضرت ایشان بودہ اند و صاحب اسرار و معانی مندرج گردیدہ است، چوں با وجود اختصار مشتمل
بر معارف و اسرار عظیم المقدار است، تمام مکتوب مذکور می سازد :

۱۰ **فتح** ۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ حضرتِ پیر دستگیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ روزی در ایام
حیاتِ حضرت مخدوم زادۂ کلاں خواجہ محمد صادق علیہ الرحمۃ والرضوان فرمودند کہ در زمرۂ
سابقین کہ حضرتِ حق سبحانہ درشان ثلۃ من الاولین وقلیل من الآخرین فرمودہ است،
نظر می کردم خود را داخل آں جرگہ دیدم و یکی را از منتسبانِ خود نیز دراں جا با خود یا فتم
و مثل آں در اسرار متشابہات (۴۰) "بعد ارتحال آں مخدوم زادہ .... نیز نوشتہ[3] اند"
کہ متشابہات کنایت از معاملات است رواست کہ شخصی را معاملہ حاصل بود و علم
۱۵ بآں معاملہ نہ باشد ایں معنی را در یک فردی از منتسبانِ خود مشاہدہ نمودہ است بہ دیگران
تا چہ رسد، خوش گفت ؎

سعادت ہاست اندر پردۂ غیب　　　نگہ کن تا کرا ریزند در جیب

الحمد للہ الذی اذھب عنا الحزن ان ربنا لغفور شکورہ
والسلام۔ تم مکتوبہ المرغوب۔
۲۰
مراد از فردِ منتسب کہ دریں مکتوب اندراج یافتہ است ذات مبارک حضرت ایشاں
است رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ خود را از غایت ادب پیر بزرگوار و والد عالی مقدار خویش بایں عبارت

---

[1] م۔ نبیان　　[2] م۔ صوتی
[3] قوسین کا فقرہ مکتوبات معصومیہ سے ماخوذ ہے، یہ مقامات کے دونوں نسخوں میں موجود نہیں ہے۔

یاد می فرمایند و این اکثر به طور حضرت ایشان است رضی اللہ تعالیٰ عنہ در تحریر بشارت بُلند و اشاراتِ ارجمند که در مادۂ خود نقل می فرمایند، چنانچه بر متتبع مکتوبات قدسی آیات مخفی نیست روزی از خدمت گرامی مرتبت حضرت قبلہ گاھی مرشدی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مسموع گردیده که حقیقتِ حرف مبارک "قؔ" که حضرت مجدد الف الثانی به حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما با وجود

۵ علم ہمہ آں حروف از رافت حضرتِ رؤف تعالیٰ شانہ بیان فرمودند وجہتش آں است کہ "قؔ" را به قیومیت مناسبت تمام است۔ بلکہ کمالات قیومیت از سر چشمۂ ہمیں قؔ اتباع می نماید و حضرت ایشان را بہ منصب قیومیت مناسب تمام یافتند که در آخر عمر مبارکِ خویش اشارت به بشارت آن نواختند ازیں جہت پیش از وقوع واقعہ با اسرار آں آگاہ ساختند، الحال دیگر مکاشفاتِ حضرتِ مجدد الف الثانی که حضرتِ ایشان بیان آں فرمودہ اند مریدان صادق الاعتقاد

۱۰ را مفروح بداں نمودہ اند در قید قلم در آریم و تلخیهای زمان کشیدہ را راہ به شکر بر آریم در مکتوب دو دیست و بیست و ہشتم از مکتوب جلد اوّل که بنام مخدوم زادہ رابع حضرت شیخ محمد اشرف قدس سرہ که عالم و فاضل و ولی کامل بودند ثبت گردیده، تحریر فرمودہ اند :

فتح (۱۴) قال اللہ تعالیٰ ھٰذا کتابنا ینطق علیکم بالحق انا کنا نستنسخ ما کنتم تعملون۔ علمای کرام ازیں استنساخ ملک مرادمی دارند و اسناد را مجازی می گویند حضرت ایشان مامی

۱۵ فرمودند که من وقتی ایں آیت تکرار می کردم در خاطر ریخت که حق سبحانہ و تعالیٰ استنساخ را به جناب قدسِ خویش نسبت می فرماید آں را حقیقی خواہد بود یا نہ مشہود گشت که دراں مرتبۂ مقدسہ نیز استنساخی ورائے استنساخ ملک ثابت است ایں فقیر معروض داشت که آیا استنساخ آں مرتبہ معلا مخصوص است از بعضی اشخاص یا عام است ؟ فرمودند که مخصوص به مخصوصان ست در میان ایشاں و حضرتِ حق سبحانہ اموری می گذرد که او سبحانہ

۲۰ نمی خواہد که ملک را ہم براں اطلاع شود ذالک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم۔ ما نا کہ ہمیں سر خواہد بود که حضرتِ حق سبحانہ و تعالیٰ از بعض خواص به کرم خویش کرام الکاتبین را دور می کند حضرتِ ایشان در مادۂ خود ملہم شدہ بودند و کذا نسب الحق سبحانہ التوفی الی نفسہ فی کریمہ حیث قال اللہ تعالیٰ یتوفّی الانفس حین موتہا مع ان المتوفی ملک الموت کما یدل علیہ الایہ الآخری او یحتمل ان یکون لبعض الخواص بلا توسط الملک و ما جاء فی بعض الاخبار من توسط الملک المذکور لبعض الخواص فیمکن

حملها علیٰ ہذا المعنی بادنی تاویل و توجیہ لاعلیٰ مباشرۃ وھو انہ یحمل علی حضور الملک حین وفاۃ بعض الکمل لاعلی مباشرتہ اسباب التوفی فتامل۔ انتہیٰ مکتوبہ العلی قدسنا اللّٰہ تعالیٰ بسرہ الاقدس۔

ومکاشفۂ دیگر از حضرت مجدد الف الثانی کہ ایشان بہ عالی حضرت مخدوم زادۂ بزرگ شیخ محمد صبغۃ اللّٰہ جیو رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہما در آنکہ دنیای ایشان آخرت فرمودند تحریر فرمودہ اند، چوں مشتمل بر بشارت دل کشای است و اشارت دولت نما بایشان نیز می نماید، در احوالِ ایشان در مفتاح ہفتم مذکور خواہد شد ان شاء اللّٰہ تعالیٰ ومکاشفۂ فرحت رساں اہلِ دیوان کہ حضرت ایشان از غایتِ عنایت بریں مردم واژگونۃ[1] در مکتوب نوزدہم در جلد اوّل بہ حافظ (۴۲) عبدالرشید نوشتہ اند ایراد می نماید:

فتح۔ بسم اللّٰہ والسلام علیٰ رسُول اللّٰہ در اخبار نبوی علی مصدرہا الصلوات والسلام والتحیۃ آمدہ است کہ چوں شخصی بمیرد و بردی حقی از حقوق عباد مثل دین وغیرآن باشد رُوح اُو را بالای آسمان نمی برند واز ترقی ممنوع می گردد تا زمانی کہ از جانب آں میت ادای حقوق نہ شود وچوں حقوق ادا شد ازیں حبسی خلاصی یافت حضرت ایشان مارضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ دریں معنی بسیار متفکر می بودند آخر کار بہ فضل پرور دگار جل سلطانہ بر آنحضرت میاں منکشف ساختند کہ ایں حکم مخصوص بہ شخصی ست کہ روح او را دریں دارِ دُنیا ترقی واقع نہ شدہ است امّا اگر بہ کرم الٰہی جل شانہ در دارِ دُنیا باوجود ایں تعلقات روح او را ترقی شدہ است بعد موت او را نیز ترقی شود بہ مشیتہ سبحانہ بہ خلاف شخصی کہ دریں دار محبوس ودر قفس بود ترقیِ وی بعدِ وفات موقوف است بر خلاصی وی ازیں تعلقات۔ والسلام۔ انتہیٰ مکتوبہ المقدس قدسنا اللّٰہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

مکاشفۂ دیگر کہ مناسب مکاشفہ مذکور است در تحقیق قبر و معاملاتِ برزخ صغریٰ وفضلِ روضۂ مقدسہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ نیز متصل ہمیں مذکور می سازد وآن مکتوب ہفتاد است از جلد اوّل بنام مُلا محمد افضل ولد بدر الدین سرہندی ثبت گردیدہ :

فتح۔ بسم اللّٰہ العظیم ومصلیاً علیٰ رسولہ الکریم وآلہ اجمعین۔ در حدیثِ نبوی علیٰ مصدہا الصلوٰۃ

---

[1] م: واژگون

والسلام والتحیۃ آمدہ است کہ القبر روضۃ من ریاض الجنۃ۔ مراد از روضہ بودن قبر آں ست کہ حجبی و مسافتی کہ میان بقعہ قبر و جنت بودہ است مرتفع می گردد و ہیچ پردۂ و مانعی درآں ہر دو مقام نمی ماند گویا بقعۂ قبر را فنای و بقای بجنت حاصل می گردد۔ فافہم و ہذا معنیٔ قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم ما بین قبری و منبری روضۃ من ریاض الجنۃ۔ باید دانست کہ ایں قسم روضہ مراخص خواص راست ہر مومن را میسّر نیست، غایۃ ما فی الباب، چوں قبور مومنین صفائی و نورانیتی پیدا کند استعداد آں حاصل می شود کہ پرتوی از جنت برای قبور منعکس گردد و حکم (۴۳) آئینۂ تصفیہ کردہ می گردد۔ مخفی نماند کہ حضرت مجدد الف ثانی حضرت ایشانِ ما از غایۃ اتباع سرور دین و دُنیا علیہ افضل الصلوات واکمل التحیات نیز مبشر شدہ بودند کہ روضۂ متبرکہ کہ قبر آنحضرت درآں ست و صحن قدیم آں روضۂ مقدسہ روضہ ایست از ریاضِ جنت می فرمودند کہ بشر شدہ ام با آنکہ اگر مشتی از خاک آں روضۂ بشرہ در قبر شخصی بیند از ندا امید واریہای عظیم است، فکیف من دفن فیہا الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ محمّد و آلہٖ اجمعین۔

انتہیٰ مکتوبہ الشریف حضرت ربِ لطیف جلشانہ محبت محبانِ حضرتِ مجدد الف ثانی و حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما در سینۂ ایں نیازمند و جمیع آشنایان خصوصاً زن و فرزند روز افزوں کناد و روضہای معظمہ ایں شیخین مکرمین مدفن مایاں گرداناد، آمین بحرمۃ النبی وآلہ الامجاد علیہ وعلیٰ آلہٖ الصلوٰۃ والتسلیمات الیٰ یوم التناد۔

مقصود از تصنیف ایں کتاب و تالیف ایں لب الالباب کہ مفتاح ابوابِ دولت خیر است و مصباح ظلمات و اہلِ نجات و اربابِ حجاب آں است کہ ذکر حضرتِ ایشان ہر نفس قرینِ حال باشد کہ موجب وصول بہ درجات سعادت است ؎

آتشِ شوق مرا دودی نیست　　　　کہ مرا غیرِ تو مقصودی نیست

مکاشفۂ عالی معرفت متعالی حضرت مجدد الف الثانی کہ حضرت ایشان بہ عالی حضرت مخدوم زادۂ بزرگ شیخ محمد صبغۃ اللہ جیو رضی اللہ تعالیٰ عنہم تحریر فرمودہ اند در مکتوب صد و نود و ششم از جلد اوّل مندرج شدہ تحریر می نماید:

فتح۔ الحمد للہ وسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ حضرتِ ایشان در مکتوبی از مکتوبات جلد ثانی نوشتہ

اند کہ فوق مقام رضا مقامی نیست مگر خاتم الرسل را علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام، این معرفت از معارف سابقہ آنحضرت است بعد ازاں می فرمودند کہ من وقتی بر انبیاء علیہم الصلوات درودی فرستادم دیدم کہ انبیاء علیہم السلام باجمعہم از مقام خویش عروج فرمودند و ہر یکی ازیں بزرگان بہ مقامی کہ فوق مقام رضا بود بہ وسایط چند (۴۴) ملحق گشتند و سرور دین و دُنیا علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بہ مقامی کہ مربوط بہ متابعتِ ملت حضرت ابراہیم علیہ السلام بود، عروج فرمودند باں مقام عزیز ملحق گشتند۔ الحمد للہ رب العالمین والسلام۔ انتہیٰ المکتوب۔ ۵

و نیز مکتوبی بہ عالی حضرت در مکاشفۂ حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ تحریر فرمودہ اند و آں مکتوب دویست و سی ام از جلد اول۔

فتح ۔ الحمد للہ وسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ، عالی حضرت متعالی منقبت حضرت ایشانِ ما[1] رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ روزی در حلقۂ فجر نشستہ بودم یک گونہ فنای مخصوص روی دادہ یعنی بقا کہ داشتم[2] رو بہ زوال آورد و ایں نظر بامتداد کشید تا آنکہ در نمازِ عصر ہماں روز نشستہ بودم دیدم کہ امام ہمام حضرت ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ با جمیع تلامذۂ خویش بلکہ با جمیع علماء و مجتہداں کہ در مذہب ایشانند گرد من جمع آمدند و مرا احاطہ نمودند و بعضی از اساتذۂ حضرتِ امام نیز دراں وقت در نظر می در آمدند چوں ابراہیم نخعی و غیرِ ایشاں می بینم کہ گویا انوار ہماں ایشاں در من در آمد و من باں انوار تعین و بقاء یافتم و بہ تمام متجسم بہ انوار ایں اکابر گشتم ہذا بعد از دو سہ روز ازیں ماجرا چناں فرمودند کہ چنانچہ تعینی و بقای کہ بہ علمای حنفیہ شدہ بود ہماں قسم تعین و بقای بہ علمای شافعیہ متحقق گشت چنانکہ دیدم کہ حضرت امام شافعی با جمیع علما و مجتہداں مذہبِ خویش گرد من جمع اند محسوس گشت کہ علمای حنفیہ از من بیروں آمدند، ایں زماں بہ انوار علمائی شافعیہ متحقق گشتم چنانچہ سابقاً بہ انوار علمائی حنفیہ متحقق شدہ بودم، بعد ازاں مشہور گشت کہ آنچہ از من رفتہ بود باز بہ من عود نمود یعنی انوار حنفیہ الحال بہ انوار ہر واحدی ازیں ہر دو فریق متحقق گشتم ازیں جہت اگر آنحضرت را حنفی الشافعی گویند گنجایش دارد، می فرمودند کہ در آں ۱۰ ۱۵ ۲۰

---

[1] در "ما" ندارد [2] در مکتوباتِ معصومیہ (۱/۲۳۱) "روداد و تعینی کہ داشتم" است

وقت چناں معلوم گشت کہ حق ازیں ہر دو امام بیرون نیست اگر از حنفی جای حق مانده است شافعی گرفته است و از شافعی تجاوز نه کرده است این معنی را به مبالغۂ تام می فرمودند و ایضاً می فرمودند دو حصّه از حق یا سه حصّه به امام اعظم مسلم است و ثلث یا ربع به شافعی است، والسلام علی من اتبع الهدیٰ (۴۵) انتهیٰ مکتوب المرغوب.

۵ ونیز در مکاشفۂ حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ به حضرت مخدوم زاده عالی درجه صاحبِ اسرار و یقین شیخ محمد سیف الدین قدس سره تحریر فرموده اند و آں مکتوب صد و نودم است از جلد اول :

فتح - الحمد للہ والسلام علی عباده الذین اصطفیٰ حضرتِ ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند که در نماز چاشت بودم دیدم بلای عظیم از سینه من برآمد و آشیانۂ او را از آں جا نیز بدر کرده اند

۱۰ و ظلماتی که در نواحی آں بود نیز دُور شد و سینه را انشراح عجب رو داد بعد ازاں معلوم شد که ایں وسواس خناس بود که در قرآن مجید از شر آں باستعاذه امر فرموده خطرات و وساوس که در اصولِ دین پیدا می شوند منشاء آں ہمیں خناس است که در سینه آشیانه دارد و ہر وقت می زند و کمال شرح صدر بے رفع آں ممکن نیست بعد ازیں ماجرا به مدتی فرمودند که حلقه استماع قرآن مجید می نمودم دیدم که در اثنای استماع بعض وساوس

۱۵ نامناسب در خود یافتم مستغفر شدم و متحیّر گشتم که خناس زائل، مگر باز عود کرد، دیدم سینه به ہماں صرافت و لطافت است بعد ازاں ظاہر شد که ایں خناس ورائ خناس سینه است و آشیانۂ او در قلب است در رفع آں متوجه شدم دیدم که ایں خناس ہم شبراً شبراً از قلب بدر شد۔ انتہیٰ مکتوب رضی اللہ عنہ۔

و مکاشفۂ دیگر حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ به شاه خواجه به نگاشته اند و

۲۰ آں مکتوب چہل و پنجم است از جلد اوّل :

فتح - بسم اللہ حامداً و مصلیاً، حضرت مجدد الف ثانی حضرتِ ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند که وقتی نشسته بودم که دائرہ غضب او سبحانه ظاہر گشت و سیر دراں دائرہ افتاد انواع غضب او تعالیٰ صفاتی و ذاتی و گوناگوں انتقامات او جل سلطانه دراں مقام مطالعه نموده آمد دریں سیر به تطویل انجامید، بعد ازاں دیدم که ازاں دائره برآمده سیر در مقامی که فوق تر ازیں مقام بود واقع شد در صدد قطع آں مقام کشتم، چوں ملاحظه نمودم معلوم گشت

کہ ایں سیر در استغنای الٰہی است جل شانہ، انواع استغناہای ذاتی وصفاتی دریں مقام مرئی گشت وامورِ عجیبہ دریں مقام دیدہ شد بعد ازاں فوق ایں مقام سیر افتاد معلوم گشت کہ مقام رحمت (۴۶) ورأفت اوست تقدس وتعالیٰ دریں مقام ظہورِ جمال صرف است کہ شائبہ از جلال باآں مخلوط نیست وزنگی از غضب وانتقام واستغناء دریں جا یافتہ نہ شد وہر چند تتبع نمودم غیر از عفو وتجاوز ورحمت ومغفرت یافتہ نہ شد ودر ہر ۵ مقامے ازیں مقدماتِ ثلثہ مقامہای متفاوتہ ظاہر گشت بعد ازاں سیر فوق ایں مقام واقع شد الی ماشاء اللہ سبحانہ حضرتِ ایشان ما قدس سرہ دو شخص را فرمودند کہ شمارا از دائرہ غضب بیرون کردند مترصد فوق باشند والسلام۔ انتہیٰ الکلام

مراد از دو شخص کہ دریں مکتوب مرقوم شدند ذات مبارک حضرتِ ایشان وبرادر بزرگِ ایشان قبلۃ العلماء الراسخین قدوۃ العرفاء المحققین حضرت شیخ محمد سعید اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما وقدسنا اللہ سبحانہ باسرار ہما، ۱۰ الحال مکاشفۂ دیگر حضرت ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بہ محمد یوسف خادم نیز نگاشتہ اند وآں مکتوب دویست وہشتم است از جلد اوّل :

فتح ۔ بسم اللہ حامداً ومصلیاً حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ چوں از بعضی تفرقہای ظاہری کہ لازم عشرت واختلاط اند تنگ آمدند قصد عزلت وانزوا نمودند می فرمودند کہ برای تصحیح نیت وتعیین موضع بہ جناب او سبحانہ ملتجی ومتفرع بودم دریں اثناء چناں ظاہر ساختند ۱۵ کہ طریق محبوب ومرضی وانسب والیق ہماں طریق است کہ تو براں ہستی نہ طریق انزوا وعزلت دریں اثنا نظر بر سرہند افتاد دیدم کہ گوئیا ایں مقام چاہی است عمیق ازیں چاہ ہیچ چیز بلا نیابد خافہم والسلام علیٰ سید الانام وآلہ وصحبہ العظام، تم الکلام۔

الحال مکاشفہ ہای عالی ومعاملہ ہای متعالی اکثر ازآں قبیل اند کہ بشارات رساں حضرتِ ایشاں اند وبعضی ازاں قبیل اند کہ از راہ دقت معانی شرح آں را حضرتِ ایشان فرمودند ۲۰ ودر مکتوباتِ قدسی آیات حضرتِ ایشان مندرج گردیدہ اند در مفتاح ہای آیندہ در موضع خود ہا مذکور خواہد شد، اِن شاء اللہ تعالیٰ۔

ہر چند در مکاشفات گذشتہ نیز بشارات صریحہ واشارات بدیعہ بہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیدا بودہ اند، امّا دریں جا تمہید کلام بنوعی دیگر است کہ ملحوظ بعد ذکر مکاشفہ بشارات خود ہم ہست کوتاہ[1] اندیشی ازیں جا (۴۷) تصوّر نہ نماید کہ مکاشفات مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ

---

[1] د۔م۔ کوتہ

همان[1] قدر بود اند که دریں جا مشروح گشته و یا مبین خواہد شد بلکه مکاشفات را حضرتِ ایشان
در زیرِ قلم آورده بر مخلصان خاص جلوه گر فرموده اند و معتقدان اخص خواص را نشانی ازاں بخشیده
اند، شناوران بحار معارف مجددی را به عمان دلالت نموده اند و غواصان قلزمِ احمدی را به فراید
آں اشارت فرموده، حرص شائقان افزوده اند، عالمی را از زلال ہدایت سیراب گردانیده و
۵ جهانی را از رشحات معرفت سرسبز و شاداب فرموده اند گمراہان وادی ضلالت را به صراط مستقیم
آورده و دادخواہان دشت فلاک را به منزل کریم رسانیده اند و الّا از معارف حضرت مجدد الف الثانی
رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ سه دفتر مکتوبات و ہفت رسائل و دو دفتر مقامات مالامال است، اگر شوق به
مطالعه تفصیل مکاشفات آنحضرت عالی درجات باشد پس در آں کتبِ مسطور رجوع باید نمود،
جلد اوّل مکتوبات مخدومی مولانا یار محمد جدید بدخشی طالقانی[2] جمع نموده است و جلد ثانی را
۱۰ خواجه عبدالحی حصاری و جلد ثالث را خواجه ہاشم کشمی قدس سره مرتب ساخته اند، نام جلد اوّل و
تاریخ اختتام آں "درالمعرفت" است و نام جلد ثانی با تاریخ اختتام آں "نور الخلائق" است
و نام جلد ثالث "بحر المعارف" مقرر گشته و تاریخ اتمام آں از لفظ "ثالث" ظاہر و ہوا است۔
و رسائل سبعه که مزین سبعه سموات و منور سبع ارضین اند، مسمّٰی به اسماء علیحده اند اسامی
از برای تحصیلِ سعادت در قید کتابت می آرد :
۱۵ مبداء و معاد و معارف لدنیه و مکاشفات غیبیه و ردّ شیعه و اثباتِ نبوة و شرحِ رُباعیاتِ
حضرت خواجه بیرنگ اعنی پیر بزرگوارِ ایشان مؤیّد الدین الرضی خواجه محمد باقی قدسنا اللّٰہ بسره العزیز
و رساله تہلیلیه، از آں جمله مکاشفات غیبیه را حضرتِ ایشاں قدسنا اللّٰہ تعالیٰ بسره الاقدس و مبداء
و معاد را خواجه محمد صدیق بدخشی قدس سرہٗ جمع نموده اند، یعنی خطبۂ آنہا از خود ساخته و رسائلِ باقیه
من البدایت الی النہایت عبارت از حضرت مجدد الف الثانی است رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ و دو جلد
۲۰ مقامات (۴۸) یکی از خواجه محمد ہاشم کشمی قدس سره تالیف فرموده مسمی به زبدة المقامات
گردانیده اند و جلد دیگر را ملّا بدر الدین سرہندی مرتب ساخته مسمی به حضرات القدس نموده اند۔
و دو رساله از رسائل سبعه مسطور اعنی رساله تہلیلیه و اثباتِ نبوة به زبانِ فصیحه عربی
تصنیف فرموده اند۔ بالجمله سعادت مندان ایں کتب مذکوره که الہامات صحیحه و انعاماتِ صریحه

---

[1] م۔ ہمیں [2] م۔ "بدخشی طالقانی" ندارد

بہ موافق علوم شرعیہ و اسرار یقینیہ اند راہی بہ نجات نمودہ اند، خشک لبانِ وادیٔ حیرت را آب حیات رحمت رسانیدہ و پیکران راحجت شدہ وسیلہ ضلالت نمونہ زحمت گردیدہ، یضل بہ کثیراً و یھدی بہ کثیراً۔ نشانِ حال ایں خجستہ مقال است شاہد آں ست آنچہ امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در رسالہ مبداء معاد تحریر فرمودہ عبارت شریفہ بعینہ ایراد می نماید۔

فتح۔ منہا۔ الٰہی چیست ایں کہ اولیای خود را کردی کہ باطنِ ایشان زُلال خضرست ہر کہ قطرۂ ازاں چشید حیاتِ ابدی یافت و ظاہرِ ایشان سمِ قاتل، ہر کہ باآں نگریست بہ موتِ ابدی گرفتار آمد ایشاں اند کہ باطنِ ایشان رحمت است و ظاہرِ ایشان زحمت، باطن بینِ ایشان از ایشان ست و ظاہر بینِ ایشان از بدکیشان بہ صورت جو نما اند و بہ حقیقت گندم بخش بہ ظاہر از عوامِ بشر اند و بہ باطن از خواصِ ملک بہ صورت بر زمین اند و بہ معنی بر فلک جلیسِ ایشان از شقاوت رستہ است و انیسِ ایشان بہ سعادت پیوستہ۔ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ سیدنا محمدٍ وآلہٖ وسلم۔ انتہیٰ کلام الامام الہمام رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔[1]

مقصود از تطویل کلام سعادت انجام بر ہوشمندانِ بخت بلند ظاہر است کہ معارف و مکاشفاتِ حضرت مجدد الف الثانی دریں کتاب ہماں قدر مذکور گشتہ کہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در قید قلم آوردہ اند بلکہ از خوف تطویل کتاب اگر ازاں ہم چیزی بماند محل تعجب نیست، لِاَنَّ الْهِمَمَ فِيْ مُطَالَعَةِ الْكُتُبِ لَاسِيَّمَا فِيْ زَمَانِنَا هٰذَا قَاصِرَةٌ وَالرَّغَبَاتُ فِيْ تَحْصِيْلِ الْعُلُوْمِ وَكَسْبِ الْمَعْرِفَةِ فَاتِرَةٌ وَالدَّوَاعِيْ اِلٰى تِلْكَ الْاُمُوْرِ قَلِيْلَةٌ وَالصَّوَارِفُ عَنْ هٰذِهِ الْاَسْرَارِ مُتَكَاثِرَةٌ والا التذاذ دولت معصومی و کراماتِ[2] (۴۹) قیومی نہ باآں مشابہ است کہ ایں اوراق حلاوت مذاق بہ نبیان ایں قدر معارف و اسرار کہ مصراع

---

[1] اس اقتباس کی تصحیح کے لیے حضرت مولانا نور احمد امرتسری کے مرتبہ و مطبوعہ نسخۂ مبداء و معاد (۴۲-۴۳) سے مدد لی گئی ہے۔ [2] م۔ کرامت

که هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

نشانِ حال این مقال ست سیری حاصل نمایند چه اگر به تفصیل به بیان این به پردازم هر مفتاح
را جلد علیحده سازم هنوز هم از قصورِ همت خود، هیچ نه کرده باشم ؎

رشتۂ عمر قلم بسیار بایستی دراز تا نوشتی شرح آں پیچیدہ کامل اندکی

۵ بهر حال برای خود و برای هر مخلص خواننده و شنوده زیاده از یک جلد هر چند که مطول گردد نگردانم و
مرکب همت در میدان صباحت و ملاحت باکمال شوق و طراوت بدوانم اِن شاء الله تعالیٰ
وما توفیقی اِلّا بالله۔

بدانید که حضرتِ ایشان را رضی الله تعالیٰ عنہ نیز در رنگ والدِ بزرگوار و پیرِ عالی مقدارِ خویش
سه جلد مکتوبات است و هر جلد مفتاح است برائے حل مشکلات مکتوباتِ حضرتِ مجدد الف ثانی
۱۰ رضی الله تعالیٰ عنہ۔ اما جلد اوّل حضرتِ ایشان را مخدوم زادۂ ثالث خدا آگاه واقف اسرار لی مع الله
شیخ محمد عبید الله قدسنا الله تعالیٰ بسره الاقدس جمع فرموده و مسمیٰ به "درة التاج" گردانیده اند
و تاریخ اتمام آں را "جمع کمالات نبوة" یافته اند و نام ثانی نیز این کلمه تاریخ را مقرر نموده اند
و جلد ثانی را امیر شرف الدین هروی سرهندی تالیف نمود نام و تاریخ اختتام آں را "وسیلة السعادة"
تشخیص کرده اند و دو بیت از ابیاتی که در خطبه آں نسخۂ مبارک ایراد نموده اند در قید قلم می آرد ؎

۱۵ نامش به عقیدت و ارادت گفتیم وسیلة السعادت
پرسند اگر ز سالِ اتمام[1] هم باز تواں تشناخت از نام

و جلد ثالث را حاجی محمد عاشور بخاری مرتب ساخته نام و تاریخ آں را "مکاتبات قطب زماں"
یافته اند۔ و دو رساله در فن حدیث نیز حضرتِ ایشاں جمع نموده اند۔

روزی در اثناءِ تحریر این مفتاح اہل سعادت در خاطر راقم گذاشته و یا نمیدانم که بر زبانش نیز رفته
۲۰ که حضرتِ ایشان رضی الله تعالیٰ عنہ سه دفتر مکتوبات به حکم سنت والدِ بزرگوار خویش تصنیف فرموده اما
هفت رسائل نه نوشته اند (۵۰) تا وجهش چه باشد که به ناگاه نکتۂ رنگین از زبان همنشین بیمن تصرفات
معصوم الیقین بر آمده که حضرتِ ایشاں درین جا ادب حضرتِ مجدد الف الثانی ملحوظ فرموده خود را از
تصنیف رسائل سبعه معارف داشته اند قدسنا الله بسره الاقدس و رزقنا الله تعالیٰ من
برکاتهما دائماً علی کمالاتهما و یرحم الله عبداً قال آمینا۔

---

[1] نسخہ د۔م میں اس شعر کا دوسرا مصرع سہو کتابت سے پہلے درج ہوگیا ہے۔

مفتاحِ دوم

دربیان ولادت صوری حضرت ایشاں و بدایت حال آنحضرت از تحصیل علوم دینی و استفادات یقینی تا رسیدن بہ مرتبہ کمال و اکمال تا وصال مجدد الف الثانی و ما یناسب ھذا الباب۔

۱۰

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ۔ اِذَا جَآءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُوْنَ فِیْ دِيْنِ اللّٰهِ اَفْوَاجًا فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ اِنَّهٗ كَانَ تَوَّابًا ــــ اللّٰھم صل وسلم علیٰ اسعد العرب والعجم صاحب التاج والبراق والعلم دافع البلاء والوباء والالم وعلیٰ آلہ واصحابہ وازواجہ الطاھرات وبنات المکرمات وجمیع تابعیہ والتابعات بعدد کل ذرۃ الف الف مرۃ۔

۱۵

بر مبصران بدایع ملکوتی و نظارگیان صنائع جبروتی و طائرانِ وادیٔ ناسوت و زائران درکہ لاہوت و والہان جمالِ نقشبندی و طائفان کعبۂ ارجمندی کہ از اسرار و دقائق قیومی بہ برکت انوار و حقائق معصومی بقدر حوصلہ و موافق استعداد خبردار گردیدہ از دائرۂ ظلالِ مرکزِ وصول رسیدہ اند بلکہ اصل را در رنگ ظل پس پُشت گذاشتہ بہ ماوراء آں شتافتہ اند، از ولایت ثلثہ کہ صغریٰ و کبریٰ و علیا باشد نمکی چشیدہ بوی از کمالات وراثت اعنی کمالاتِ نبوۃ علیٰ اربابھم الصلوٰۃ والتسلیمات وعلیٰ محبیھم واتباعھم شمیدہ[1] اند، غیر از استماع مقاماتِ عظیمہ و کمالاتِ فخیمہ معصومی کہ ناشی از محبوبیت صرف اند بامری خورسندی حاصل روزگار ندارند و از وسعت ظرف؛ ہیچ حرف را معنی شگرف بجز احوال آں قیوم زمانی[2] حاصل روزگار ندارد وسعتِ ظرف[3]

۲۰

---

[1] م شہید [2] م۔ جہانی [3] م۔ و از وسعتِ ظرف ہیچ حرف را معنی شگرف ۔۔۔۔

تصوّر می نمایند و مترنم به ترانہ ؎

در چمن (۵۱) پردہ ز رخسارِ تو بالا کردیم   رنگ گل داغ رم آہو صحرا کردیم

ہستند۔ بہ مقابلہ احدی از قوم دلشاد نیند و از درس فصوص از دلبستگی آزادند۔

مخفی نماند کہ ولادتِ باسعادتِ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در بستی ملک حیدر کہ

۵ قریب بہ دو میل خام از بلدۂ متبرکہ دار الارشاد حضرتِ سرہند حرسہا اللہ تعالیٰ و اہلہا عن الآفات والبلیات، واقع است، در ماہ شوال سنہ یک ہزار و ہفت ہجری اتفاق افتاد۔ ابواب دولت بر عالمیان کشاد و درہای فیض بر جہانیان بہ کشاد آفتاب از برج حمل طلوع نمود، ماہ تاب در والکۂ ہند قدم نہاد خیرات و برکات باہم ساختند و حسنات را زینہ از برای سعود آں شہسواری کہ تا زساحتِ افلاک در مرکز خاک برداشتہ ؎

۱۰ بُشْرٰی وَقَدْ اَنْجَزَ الْاِقْبَالُ مَا وَعَدَا
وَکَوْکَبُ الْمَجْدِ فِیْ ۔ اُفُقِ الْعُلٰی[1] صَعِدَا

مشکلات را آسان کردند و حسن را سامان دادند قفلِ سر بستہ را بہ مفتاح رسانیدند و خانہ تاریک را مصباح نمودند شفای بہ مرضیٰ بخشیدند گنج جواہر و نقود بہ گدایان دادند جلوۂ صباحت با آں ملاحت ممتزج کردند و معجون مرکب از محبت و خلعت محبوبیت ساختند عشق را ساز دادند و

۱۵ محبوبی را از بقیہ طینت خاتم الرسل علیہ و علیہم و علیٰ آلِ کل من الصلوٰۃ افضلہا و من التسلیمات اکملہا آراستند از اصالت نصیب وافر بخشیدند و قیوم برحق ساختند حوریاں در رقص شدند و ملائک سجدۂ شکرانہ کردند شیاطین مقفل گشتند و سلاطین بہ اصلاح درآمدند ؎

سرشتند از نورِ حق خاکِ او   بود چوں نبی طینتِ پاکِ او
نبی نیست لیکن بہ رنگِ نبی   بہ جوشد ز کویش ہزاراں ولی

۲۰ القصہ افاغنۂ بستیٔ مذکور کہ اکثر شان بہ تہور و شجاعت مشہور اند و بعضی از آنہا در اعتقاد و محبّت ایں حضرات عالی درجات معمور از استماع طلوع ایں چنیں شمسِ فلاکِ ہدایت و ظہورِ بدرِ سپہرِ ولایت بستی خورد ہا آرزوی دیدن بلا توقف ساعت بہ کمال شوق و خلوصِ نیّت درمیان آوردند ؎

بہ دیدن میلش افتاد از شنیدن   بلی باشد شنیدن تخم دیدن

---

[1] م۔ "العلیٰ" ندارد

زہرائی عصر والدۂ ماجدۂ حضرت ایشان (۵۲) ہم ہر چند بہ زبان پیغام معذرت خواستند کہ ہنوز نافِ مبارکِ ایشاں ہم نہ بریدہ اند، افاغنہ از کثرتِ محبت پسندِ ایں معنی نہ نمودند بہ ہموں صرافت آنحضرت را بیرون کردند بہ مجرد مشاہدۂ جمال باکمالِ معصومی کہ انوارِ محبوبیت ذاتی کہ باسرارِ قیومی مجتمع دیدند عقل و ہوش را از دست دادند ؎

زیبا شکل او حیران بماندند　　ز حیرت چوں تن بے جاں بماندند ۵

نہ چوں آدم ز آب و گل سرشتست　　ز بالا آمدہ قدسی فرشتست

مترنم شدند و گفتند کہ ایں شیر جبار است کہ بعد از رفتن دو عزیز صاحبِ کمال بہ ظہور آمدہ یعنی ہر دو جدِ اشرفِ حضرتِ ایشان جد پدری و جد مادری کہ دو در ہماں سال بہ شہادت رسیدہ بودند و الم جد شریف ایشاں عارف باللہ الصمد مخدوم عبدالاحد است قدس سرہٗ و نامِ جدِ مادریٔ ایشاں شیخ سلطان محمد تھانیسری است۔ یکی از ظالمانِ جابر ایشاں را بر مقدمۂ اسلام ۱۰ تشہید نمودہ بودند، قصۂ بزرگی و خوبی و کمالات ایں صاحبین در ہر دو جلد مقاماتِ حضرتِ مجدد الف الثانی، خواجہ محمد ہاشم و ملّا بدر الدین[1] بہ تفصیل بیان کردہ اند، جزا ہما اللہ سبحانہٗ عنا خیر الجزاء۔

نافِ شیر بہ شمشیر باید برید، ہمچناں کردند کہ نافِ مبارکِ حضرتِ ایشان بہ شمشیر بریدند و ازاں بازکشائشہای بسیار بہ حالِ خود دیدند، و در آں ایام بستی مشتمل بر چند چھر خانۂ معدودہ ۱۵ بودہ، تا ایں ہنگام بہ برکت قدم ہماں بلدۂ عظیمہ خیلی آبادان و سیر خوش گردیدہ　مصراع

درخت سبز شد و مرغ در خروش آمد

و در ہماں سال جناب امام ربانی مجدد الف الثانی را صحبت پیرِ بزرگوارِ خود حضرت خواجہ بیرنگ خواجہ محمد باقی دست داد رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین۔ و اقبالِ دولت از طرف کشود ؎

۲۰

اقبال کشود دو .بردیم

کافتاد ترا گذر بسویم

چنانچہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود می فرمایند کہ قدوم میمنت لزوم فرزندی محمد معصوم بر ما بسی مبارک و ہمایوں آمد کہ بعد ولادتِ وی بہ چند ماہ بہ ملازمتِ حضرت خواجۂ خود

---

[1] د۔ محمد بدر الدین۔

مشرف گشتم و دیدیدم آنچه دیدم :

و نیز می فرمودند که :

"این فرزندِ ارجمندِ ما دو ساله بود که به کلمه توحید که مشعر به تجلی ذات و وسعتِ استعداد است تکلم نمود و از ارض و سما و سقف و جدران و وحوش و طیور و شجر و حجر و نباتات و ایشان هر چه به نظر وی می درآمد می گفت که این منم و آن من"۔

۵ و آنچه اکابر سلف (۵۳) عمرها در سلوک و جذبات گذرانیده حاصل نمود و کمال دانسته اند آنحضرت در اوّل قدم به بهشت یازده متوجه فوق الفوق گشته، خواهان مطلبی گردیده اند که دست ادراک اکثری از اهل الله از دامان آن کوتاه است

ع

سالی که نکوست از بهارش پیداست

۱۰ (مصرع)

قیاس کن ز گلستان من بهار مرا

از ثقات مسموع گردیده که حضرتِ ایشان در اوّل کشودن زبان الهام ترجمان هر کس را که می دیدند در جای السلام علیکم" السلوک" می فرمودند، چنانچه مقبول الکلام مُلّا دو پیازه دران ایام به تقریبی به حضرت سرہند رسیده بودند و در ملازمتِ حضرتِ امام ربّانی مجدد الف الثانی به صد شوق شتافته

۱۵ که به ناگاه عبور کرامت معه نورِ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالی عنہ در آن محفل خلد مشاکل اتفاق می باید به دستور معمول که دلالت بر ترغیبِ سلوک به بهر ملوک و صعلوک داشتند به مُلّا دو پیازه ارشاد کردند السلوک ملا از غلبهٔ طبیعت هر چند به جواب معنوی نتوانست رسید، امّا جواب لفظی بلا توقف رسانید و گفت وسلوک[1] باید دانست که مراد آنحضرتِ والا منزلت ازین کلام جامع دران صغرِ سن دلالت بر التزام سلوک بوده ای التزام[2] السلوک۔ چنانچه هر سه دفتر مکتوبات قدسی آیات مشحون

۲۰ ازین دلالت۔ کلاں تر عبارت است به موجب حدیث شریف إنّ احب عباد الله الی الله من حبّب عباد الله الی الله وحبّب الی عباده۔ وحصولِ کمال این معنی در قطع منازلِ سلوک است نقلی که مناسب این مقام باشد به طریق استشهاد مذکور می سازد۔

روزی در خدمت گرامی مرتبت خالِ اکرم حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس

---

[1] م۔ علوک [2] للزم

نشسته بودم که مذکور فضلِ دو عزیزی از بزرگانِ دین و مقتدایانِ شرعِ متین درمیان آمد که کدام یکی از دیگری افضل باشد؟ فرمودند که هو اعلم بمن اتقی۔ و تقوی عبارت از قطع منازلِ سلوک است چه هر کس که قطع منازل بسیار نموده است متقی تراست، از انکه قطع (۵۴) منازلِ سلوک کمتر کرده است۔

حقیرِ کثیر التقصیر گوید که به موجب نص قرآنی اِنَّ اَکۡرَمَکُمۡ عِنۡدَ اللّٰهِ اَتۡقٰکُمۡ هر متقی تراست نزد حضرتِ مولا ذکره اولیٰ گرامی تراست و کسی که گرامی تراست البته که محبوب ست از غیر آن، پس حضرتِ ایشان قدسنا اللّٰہ سبحانہ بسرہ الاقدس به موجب حدیث گذشته از اوّل العمر دلالت بر محبتِ الہٰی عباد او را می فرمودند و او را سُبحانہ بر محبّت عبادی خواستند که آنہاں را به خواهد بر ایشان مهربان تر گردد، اسم مبارک حضرتِ ایشان به تکرار هر سعادت اطوار گشته که بسیار مذکور شده اما لقب آنحضرت مجد[1] الدین است و شیوهٔ ایشان ثبات و تمکین و همت ایشاں بر ارشاد طالبین و مشربِ ایشان حق الیقین است۔

القصه چوں آنحضرت به سن تعلیم گردیدند و ایشان را به مکتب سپردند در اندک مدت معامله را بجای رسانیدند که، ہیچ علم و عمل را رسیدن دریں مقام بدوں سابقه کرم و عنایت لم یزلی محض وہم و خیال[2] است و ادب استاد دراں صغر سن به مرتبه بجای آوردند که از حیطهٔ عقل و ادراک خارج است۔

مریم مکانی حضرتِ والدهٔ ماجده سلمہا ربہا می فرمایند که دراں ہنگام که حضرتِ ایشان بسن شش (یا) ہفت سالگی بودند که روزی برای تجدید لباس چوں جامهٔ ملبوسه از بدن مبارک بیرون کردند می بینند که تمام بدن که روشن تر از ماہِ شب چہار دہم بوده است و مصفا تر از گلِ گلاب از کثرتِ چوب[3] زدن سوسنی گشته[4] ہمه حضرات به تعجب تمام استفسار این مقدمه نمودند۔ از کمالِ مروت و کثرت حیاء بلا و نغم لب نه کشودند اما گریهٔ بلا صوت فرمودند، آخر کار معلوم شد که وضع معلم چناں مقرر گشته که ہر روز در دست گرفته می برد و دراں جاعریاں نموده به قمچهٔ[5] شہتوت و اشجار ہر قدر که می خواہد می زند باز جامه پوشانیده در شہر می آورد۔

---

[1] در م۔ مجدد الدین [2] م۔ عین خیال [3] م۔ خوب
[4] م۔ نیل گوں گشته [5] م۔ خمچه ہای

و نیز حضرتِ والده می فرمایند که در وقت غلبهٔ ارشاد دختران استاد در خدمتِ والا رسیده بود، آں قدر موردِ عنایت من جمیع الوجوه گردیده که شرحِ بیان را برنیاید و پیش هر یکی از نباتِ شریفات و دیگر صالحات همیں کلام دراں ایام درمیاں بود که ایں صالحه دختر استادِ من است رعایتِ ادب (۵۵) بر همه شما از ضروریات ست ؂

۵ نیکی پیر مغاں بین که چو ما بدمستاں   هر چه کردیم به چشم کرمش زیبا بود

و آری اخلاق کریمانهٔ حضرتِ ایشان به مشابه ایست که وصف واصفی متحمل بیان آں تواند بود و آداب آں قبلهٔ درویشان نه بآں مرتبه ایست که مدح مادحی به حد آں تواند رسید۔ سبحان اللہ خاکی چه پاکی آورد و عدمی چه راه تقدم برد۔

القصه بعد مدت رعایت فراواں[2] به حال آں دخترِ اُستاد فرمود و از نقد و جنس مملو گردانیده

۱۰ رخصت خانه اش نمودند۔

ایضاً از جناب حضرت والدهٔ شریفه بالکراة مسموع گردیده که روزی زهرای عصر والدهٔ ماجده حضرتِ ایشاں ذکر موت و قیامت درمیان داشتند و گریه از خوف آں روز که روز جزا است به کمال انکسار دامن گیر ایشاں بود و سن مبارک حضرتِ ایشاں زیاده از هفت سالگی نه بوده به ناگاه از بکاء دولت کشای حضرت والدهٔ شریفه خود مطلع گردیده، ازاں بکاء فرحت نمای

۱۵ استفسار نمودند گفت از خوف۔ یوم الموعود که روز اشد و افزع است و عملی که سزاوار قبولیت مالک الملک باشد، هیچ به وقوع نیامده ؂

دراں روز کز فعل پرسند و قول   اولوالعزم را دل به لرزد ز هول

ازیں جهت ایں گریه و حزن دامن گیر همواره است و حیرانی و تاسف همیشه دستگیر آنحضرت والامنزلت که دراں ایامی نونهال جویبارِ ولایت بودند در جواب لعل شکربار کشودند که یا والده

۲۰ اندکی بوی از ایمان می یابد پیشتر ما، نسیم خاطر شریف ازیں ممر جمع فرمایند ؂

زهی دولت مادرِ روزگار   که پوری چنیں پرورد در کنار

ایں چنیں دولت مندی بعد از انبیاء کرام علیهم الصلوٰة والسلام اقل قلیل است ایں بزرگوار هر چند نبی نیست امّا به طفیل سید الانبیاء علیه و علیهم و علیٰ آل کل من الصلوٰة افضلها من التسلیمات

---

[1] م۔ جمع   [2] د۔ مدت فراواں رعایت

اکملہا شریک دولت خاصہ انبیاءست، ناچار از طفولیت متکلم بایں کلام دلکشاست و
درموسم شباب و اعتدال عمر عظیم الاعتبار آں قدر پاس شریعت غرا و ملت بیضا التزام
(۵۶) داشتند کہ اصلاً بہ تصریح ایں چنیں اسرار واجب الاستتار لب نمی کشودند، چنانچہ معرفت
دحقیقت دستگاہی مرحومی شیخ عبدالاحد قدس سرہ استفسار از تعین صلوٰۃ وسطیٰ و اسم اعظم و
ساعت مرجوہ روز جمعہ و فضل مسجد کلاں حضرت سرہند[1] از آنحضرت عالی منزلت نمودہ، بہ حکم ۵
اَبۡہِمُوۡا مَا اَبۡہَمَ اللہ - ہمہ اجوبہ را مبہم داشتہ، تفصیل ایں معنیٰ در مکتوبات جلد ثانی
حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ، در مکتوب دوم کہ بنام شیخ مذکور صدور یافتہ، مسطور است در آں جا
رجوع باید نمود و شاہد دیگر بر ایں مدعا آنکہ بادشاہ خلد مکان کہ مرید مخصوص حضرت ایشان بودند،
بشارت حسن خاتمہ در دریوزہ[2] از آنحضرت نمودہ، جواب آں در جلد ثالث کہ بنام مشارٌالیہ ثبت
گردیدہ۔ مکتوب دراز است امّا فقیر از آں مکتوب کہ شاہد مطلب است ایراد می نماید : ۱۰

فتح - از بار گراں بار جہانداری و حسن خاتمہ اظہاری رفتہ بود چوں او سبحانہ از کرم خویش
خوف دریں باب عنایت فرمودہ است امیدواریہا حاصل گشت، ایں خوف کارہای
صعب را آسان میگرداند در حدیث آمدہ است لا یجتمع خوفان خوف الدنیا
وخوف الآخرۃ - انتہیٰ کلام المقدس قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

آری بشارت حصول ولایت عالیہ و کمالات متعالیہ و درجات بلند و مقامات ارجمند مریدان ۱۵
صادق الاعتقاد و فرزندان عالی نژاد بہ تصریح بسیار عنایت فرمودہ اند و استعداد آں جماعۃ
بلند نہاد خبر دادہ و ایں بر ایشان لازم تا معاملہ ارشاد کہ بداں ناموّر[3] اند، بدوں اظہارات
ایں بشارات ممکن نہ، امّا در مقدمات مسکوت الشرع غیر از اشارت بہ بشارت لب نمی
کشانیدند۔ ہذا ینفعک فی المواضع کثیرہ - اِن شاءاللہ تعالیٰ۔

بر سر اصل سخن آیم و گویم کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بآنحضرت خطاب کردہ، ۲۰
فرمودند کہ بابا از تحصیل زود فارغ شوید کہ مارا باشما کارہای عظیم در پیش است و چوں علم مبداء حال
است از تحصیل آں چارہ نبود و در مذہب پیناں است کہ صوفیٔ جاہل راسُخرۂ شیطان (۵۷)
میدانستند، ناچار حضرت ایشاں بہ موجب امر والد بزرگوار و مرشد عالی مقدار خویش رضی اللہ تعالیٰ عنہما

---

[1] د۔ سرہندی [2] م۔ دریوزہ [3] د۔ کامور

صفحه صفحه و ورق ورق[1] تمام علوم متداولهٔ عقلی و نقلی در سن شانزده سالگی به انجام رسانیده، مجمع البحرین علم حال و قال گردیدند و اکثر این علوم از جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ استفاده نمودند و به رُخی از عالم ربانی عارف سبحانی برادر کلاں خود خواجه محمد صادق قدس سره خوانده اند و پاره از شیخ محمد طاهر لاهوری که از فحول علماء و از اعاظم خلفاء مجدد الف الثانی بوده اند
۵ حاصل نموده.

هم چنیں از بعضی علماء دیندار ذوالاعتبار دیگر نیز اخذ کرده اند. تفصیل اسامی کتب نادره و اسناد آنها در مفتاح اوّل ظاهر و هویدا است. آنچه ملّا بدر الدین در مقدمات[2] حضرات القدس در بیان احوال حضرت ایشاں رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ برنگاشته اند که کارخانه حال بر قال غالب گشت. فقیر دور از کار را محل تامل است چه قالِ[3] آنحضرت همگی مبین حال است و حالِ ایشان مقوئ قال،
۱۰ حال از قال جُدا نیست و قال از حال علٰحده نه، حال که بریں قال آورده است که ایں همه حال را بیان کرده صدق قال موجب صدق حال است و کیفیت حال مستلزم بر کیفیت قال لولا القال لستر الحالُ ولولا الحالُ لبطل القالُ.

هر چند مراد عزیز معهود بیان علو حال است و مزید اشتغال آنحضرت به کارخانهٔ حال نسبت به قال امّا ایں جا قال عین حال است و حال نفس قال شاهد عدل بریں مدعا، قصصِ
۱۵ حضرات انبیاء کرام است علیهم الصلوٰة والسلام که به تمام قالِ ایشان بر حال مبتنی است و کارخانه دعوت بر قال مبتنی لَآ اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ صفت حال است کز قال جلوه گر گردیده. اِنِّیْ وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا وَّمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ قال است کز حال خبر داده و به حکم حدیث العلماء ورثة الانبیاء. ایں جا هم قال از حال منفک نیست[4] و حال از قال مبائن نه.

۲۰ مقصود کلام و حالات آغازِ سعادت انجام آنکه بعضی از کوته فهمان بے سر و برگ را دیده ام که علمیت (۵۸) ظاهری حضرت ایشاں را نسبت به معاملات باطنیه ایشان تمسک از یں سخن گرفته کمتر می فهمند و بایں سبب ادراک از کمالات ظاهری محروم می نمایند. اگر چیزی مطالعهٔ مکتوبات قدسی سمات آنحضرت والا مرتبت به خلوصِ دل و صدقِ نیت اختیار کنند

---

[1] م۔ ورقا ورقا [2] م۔ مقامات [3] م۔ حال [4] د۔ است

عجب این است کہ حکم برخلاف آن نمایند چنانچہ از سعد اللہ خان و یا از دارا شکوہ منقول است کہ مکتوباتِ قدسی آیات حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مطالعہ نمودہ بسیار محظوظ گشتہ بر زبان آورد کہ بندگی شیخ احمد منشئ بے نظیر گذشتہ اند. بلی ہر کسی کہ باندازہ دریافت خویش سخن کردہ است۔ کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ۔

اما منصفانِ صاحبِ حال و عارفانِ عالی مقال از مطالعہ کلام این دو بزرگوار پُر کمال ۵ اعنی جناب امام ربانی مجدد الف الثانی و امام صفاکیشان حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما، قال را دلیل حال، حال را مزین قال انتخاب خواہند نمود۔

روزی این راقم سیاہ کار در محفل یکی از امرای روزگار کہ از مخلصان خاصی است بہ تقریبی رفتہ بود کہ در آں جا درس فصوص بہ متانت درمیان بودہ، چوں طبیعت خو پذیر کلام شیخین مذکورین گردیدہ، ہیچ حلاوت ازاں درس بہ مذاق نہ نشستہ باوجودیکہ شیخ برہان معتقدان این طائفہ ۱۰ علیہ می دانستہ وحجۃ متاخران ایشاں می انگاشتند۔ اما این جا معاملہ بہ نوعِ دیگر است ؎

جلوۂ غیر ندید آئینہ حیرت ما　　　عالمی را بہ خیال تو تماشا کردیم

چوں سخن در علوّ حال و سموّ قال حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسیار شدہ می خواہد کہ عبارت از مکتوب عربی کہ بنام پیرزادۂ خود خواجہ محمد عبد اللہ المعروف بہ خواجہ خرد نوشتہ اند، وآں مکتوب ہشتاد و پنجم است از جلد اوّل مذکور نماید و مکتوب مشتمل بر دوازدہ ورق است۔ اما بہ نقل ۱۵ یک ورقی ازاں صحیفۂ شریفہ دریں جا اکتفا می رود کہ ازیں جاہی بہ علو حال و سمو قال آنحضرت بزند:

فتح۔ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم الحمد للہ وسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ خصوصاً علیٰ سید الوریٰ امام التقیٰ محمدن المصطفیٰ صاحبِ قاب قوسین او ادنیٰ (۵۹) وعلیٰ آلہ شموس الدجیٰ و صحبہ نجوم الھدیٰ اما بعد فھذا فقرات ترشحت من تسمات التنزیہات و روضات تفسمت من نفحات التقدیسات لوائح احدیۃ برزت من لمعات الفتوحات و سوانح قدسیہ بدت من رشحات العطیات الہامات فیھا للعقل العلیل مداواۃ و انعامات للروح۔ منھا روح وحیٰوۃ کلمات و اتیہ

فی حل المشکلات وهدیة محقرة من بضاعة مزجاة مرسلة الی
المخدوم المکرم جامع الکمالات المتبختر فی جلباب الشوق والوجد
واللذات مورد الجذبات ومهبط الانعامات الفائض الحجج حجج
المعقولات الخائض فی دقائق التصوّف والالهیات وانه قدکان
٥ ارسل الینا رسالة شریفة جلیلة متضمنة لمعارف علیة واسولة
غریبة ولو یکن عندی ماکان فیها بمثلها فکیف ما احسن منها
قد ورد فَحَیُّوا باحسن منها اَوْرُدُّوْهَا وذلک لقصور فهمی وقلة
ادراکی خصوصًا عن الاسرار الٰهیة التی زلت فی بوادیها الاقدام
وضلت فی مبادیها الافهام ولذا کنت اصرف عنان العنایة من
١٠ ان اکتب فی مقابلتها شیئًا صریحًا او بالکنایة حتی مضت سنة علی
هذا النمط ولم یظهر منا جواب قط الی ان جاءت مکاتبة مکررة
من المخدوم المکرم ان اکتب فی جوابه ما تعلم فاضطررت الی اخذ القلم
واستعنت من انوار القدم نشرعت فیه بمقتضای مالایدرک
کله لایترک کله ولله الامرجله ومنه عقده وحله۔
١٥ فاقول لما تاملت فی تلک الرسالة وجدت بعض مسائلها متعلقة
بالطبیعی وبعضها بالریاض وبعضها بالتصوف والالٰهی ورایت الاشتغال
بدقائق الطبیعی والریاضی تضییعا للوقت الاعز الاشرف واشتغال
بما لایعنیه فی الدنیا والآخرة بل کادان یورث کثرة الممارسة
بهذه العلوم وهنا فی العقائد الدینیة قال رسول الله صلی الله تعالی
٢٠ علیه وعلی آله وسلم علامة اعراضه تعالی عن العبد اشتغاله بما
لایعنیه ولوکان لنفس کمال معتد به مربوطا بهذین العلمین لما
اهلمه صاحب الشرع ولما اعرض عند السلف بل کانوا یرغبون فی
تحصیله ویحثون علی تعلیمه ولیس فلیس وما یتعلق بالتصوف فمنه
ما یتعلق بشرح مسئلة وحدة الوجود وبیان الاتحاد الذاتی
بین الخلق والحق تعالی وتقدس وان هذه المسئلة (٦٠) قد بینت

تفصیلا فی کتب الصوفیة الموحدة ونحن بمعزل عنها ومنها ما یتعلق
ببعض معارف شیخنا و امامنا وقبلتنا الحبیب الرحمانی
والمجدد للالف الثانی فنحن نتکلم فیه معتصما باللہ العزیز القوی
ومتوکلا علیہ لا الہ الا اللہ ونستغفر اللہ ولا حول ولا قوة الا باللہ۔
قولہ وھل ثبت عندھم ان الوجود زاید علی الواجب او عینہ وعلی ۵
الاول کیف التخلص عن البراھین العقلیہ التی تدل علی عینیة
ولا یحتاج لکثرة شھرتھا الی الذکر ھنا وھی قطیعة علی ما رغم
المخالف انتھی۔
اقول ھھنا شق ثالث وھو انہ سبحانہ تعالیٰ ثابت بنفسہ لا بالوجود
فیکون ذاتہ العلی کافیا تحققہ غیر محتاج الی الوجود ولا یکون ۱۰
للوجود ثمة مدخل عینا کان او زائدا علی ما سیجی تحقیقہ ان شاء اللہ تعالیٰ۔
انتھی الورق من الصحیفہ الشریفہ۔ ومن اراد الاطلاع علی تفصیل الکلام
والتنبیہ علی المرام فلیرجع الی ذالک المکتوب الذی تحیر فی تفھم
مطالبہ العالیة فحول العلماء وتنور من مطالعة الکبائر والعرفاء،
قلوب العاشقین منفرحیة بجمال عبارات وصدور المشتاقین مبتھجة ۱۵
بکمال اشارات۔ ومکاتیب دیگر بہ بلاغت تمام در زبان فصیح عربی بسیار اند کہ اطوار
علماء از مبادی ہرکدام آنہا پیداست و اسرار صوفیۂ کبراء از مقدمات آنہا ہویدا۔
باید دانست کہ حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی حضرت ایشاں را از صغر سن می فرمودند
کہ ایں فرزند ما محمدی المشرب است و بہ محبوب ذاتی سرافراز، چنانچہ در مکتوبی کہ بیان استعداد
ہر سہ مخدوم زادہ نوشتہ اند تحریر فرمودہ: ۲۰
فتح۔ از فرزندان محمد معصوم چہ نویسد کہ او بالذات قابل ایں دولت است، یعنی ولایت
محمدی علی صاحبہا الصلوٰة والسلام و نیز می فرمودند کہ اقتباس محمد معصوم
نسبت ہای مارا یوماً فیوماً بل آناً فاناً بہ صاحب شرح وقایہ می نماید کہ در خطبۂ کتاب
خود آوردہ آنفہا جدی الوقایہ سبقاً سبقاً وکتب اجراء فی میدان حفظہا طلقاً طلقاً
حتی اتفقن اتمام[1] تالیفہ مع انجام حفظی۔

---

[1] م۔ اتمام

حضرتِ وحدت قدس سرہ اشارت بہ ہمیں معاملات می نماید جای کہ می فرماید ؎ (مثنوی)

مجدد (۶۱) بہ توصیفِ او لب کشاد — بفرمود کہ ای پورِ عرفان نژاد
زعرفان نوشتم ورق در ورق — ہمہ خواندی از من سبق در سبق
تو یک نقطہ زیں لوح نہ گذاشتی — ہر آنچہ نہادم تو برداشتی
۵ تو آخر چو من قطب دوران شوی — زمن ایں بشارت بیاد آوری

و نیز حضرتِ ایشان در سنہ چہار دہ سالگی بودند کہ بہ عرض حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسانیدہ بودند کہ من خود نوری می یابم کہ تمام عالم ازاں نور منور است چوں آفتاب اکثر آن نور فرد د بردہ عالمِ ظلمات است۔

حضرت مجدد الف ثانی بشارت قطبیت بہ ایشان عنایت فرمود و بہ زبان الہام
۱۰ ترجمان آوردند کہ ایں سخن از من یاد دار و تفصیل ایں مقدمہ در مکتوبی کہ نقل بشارت قیومیت و اصالت و محبوبیتِ ذاتی و کمال انفعالی از جناب مجددی در بارۂ خود نمودہ اند مندرج گشتہ در ہمیں مفتاح مذکور خواہد شد، ان شاء اللہ تعالیٰ۔

و نیز در ہنگام خُردسالگی حضرتِ ایشان یک مرتبہ در رکاب حضرتِ مجدد الف ثانی بہ دار الاولیاء حضرتِ دہلی تشریف آوردہ بودند و موسم گرما بر کمال بودہ کہ سنگِ فرش مسجد فیروز آبادی از تابۂ آہنی حرارت داشتہ و حضرتِ ایشاں در حجرۂ مقدسہ کہ منزل حضرتِ والد بزرگوارِ ایشاں بود
۱۵ در آمدہ و بر عریش خاص استراحت نمودند، بہ ناگاہ تشریف مجدد در آں حجرہ بہ قصدِ استراحت از بیرون اتفاق می یابد و روز قریب بہ نصف رسیدہ بود، خادم خواست کہ حضرتِ ایشاں را بیدار بہ کند بہ زجر تمام منع آں خادم فرمودند و خود بیرون حجرہ[1] نشستند و فرمودند کہ دوستی از دوستانِ حق سبحانہ تعالیٰ در استراحت است ازاں دیدم[2] کہ مبادا موجب ملال کردم ازاں خود را زود بیرون کردم تا حضرتِ ایشاں بطور خود بیدار گشتند و آداب بجا آوردند، آں زماں حضرت
۲۰ مجدد الف الثانی در آرام شدند۔ مصراع

قدر زر زرگر شناسد قدرِ جوہر جوہری

خوش گفت ؎

پدر نور و پسر نور است مشہور — ازیں جا فہم کن نوراً علیٰ نور

---

[1] د۔ مسجد [2] م۔ لرزیدم

بالجملہ قال را تحصیل وحال را کمال گویا توامین ساختہ (۶۲) مجمع البحرین گردیدند زبانی[1] شیخ خود آن صاحبِ ذو حال وقال شدند۔

امّا باید دانست کہ تحصیل علوم ظاہرہ اگرچہ از مواضع مختلفہ نمودہ اند کما مرّ امّا علوم ومعارف باطنیہ را از ابتداءِ کار تا نہایتِ اسرار غیر از جناب والدِ بزرگوار ومرشد عالی مقدارِ خویش از دیگری رجوع نہ فرمودہ اند، ہرچہ یافتہ اند از خانۂ پدرِ خود یافتہ اند وہرچہ دیدہ اند درآں جا دیدہ اند وآنچہ شنیدہ اند ہم ازاں جا شنیدہ اند۔ ۵

وہم از علوم ظاہرہ ہم کتبِ بسیار کہ در فضلای کبار اعتبارِ تمام دارند در خدمت والدِ شریفِ خود گذرانیدہ اند، امّا شرحِ مواقف را حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود زباں دادہ اند، درحالیکہ نوشتہ اند :

فتح۔ دریں ایّام فرزندی محمد معصوم شرح مواقف را تمام کردہ در اثنای سبق او قباحتہای ۱۰
ایں بے خرداں بہ وضوح آمد و فائدہ ہا برآں مرتب شد۔ الحمد للہ الذی ھدانا لھذا وما کنا لنھتدی لولا ان ھدانا اللہ، لقد جاءت رسل ربنا بالحق۔

باری[2] در بعضی اسفار حضرت مجدد الف الثانی کہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ موجب امر و ارشاد در خانۂ فیض کاشانہ ماندہ اند اظہارِ احوالِ بلند خویش کہ فراخورِ فہم ہر عالم ذی فنون نیست[3] و مستظہر ہر صوفی بی سر و برگ نہ ؎ ۱۵

ریاض آشنائی را بہ[4] و برگ دگر باید نہ ہر سرو چمن لیلاست نی ہر بید مجنونی[5]

بزبان قلم معروض داشتہ مشتمل بر ہفت عریضہ است ہر عریضہ بحری است از بحار معارف کہ لالی آبدار از اسرارِ ولایت ثلاثہ در ساحل پیدا و فرائد بے بہای کمالات نبوّت از امواج آں ہویدا۔ در عنوان جلد اوّل مندرج گردیدہ اند، می خواہم کہ از طریقِ سعادت دریں مفتاح اہل السعادت کہ مقاماتِ معصومی است، مندرج گردانم، بعد ازاں بہ ذکر بشارات دیگر پردازم ۲۰ اِن شاء اللہ تعالیٰ، ہمگین گوش باش و بہ شنو،

---

[1] م۔ وثانی شیخ خود اند وقال شدند ... [2] م۔ یارمن [3] م۔ نیست
[4] م۔ سر [5] م۔ نی ہر بید محفونی

عریضۂ اولیٰ :

فتح ۔ عرضداشت بندۂ کمترین محمد معصوم بذروۂ عرض خاک نشینان آستانۂ علیامی رساند احوال و اوضاع خدمہ ایں حدود مستوجب حمد است (۶۳) سرفراز نامۂ عالی کہ بہ مصحوب میرزخان مرسل بود و دراں ایں عاصی مہجور ناقابل دور از کار را بانواع عنایات سربلند ساختہ بودند
5 شرف از ورود آں یافت ؎

من کہ باشم کہ برآں خاطر عاطر گذرم   لطفہا می کنی اے خاکِ درت تاج سرم

قبلہ گاہا از احسانہای او تعالیٰ چہ تواں نوشت و بہ کدام جوارح مکافات شکر او سبحانہ تواں بجا آورد عباداتی کہ بایں طرف منسوب بود البتہ قاصر است و بہ عیبت ونقصان متسم۔
اللّٰھم لا احصی ثناءً علیک انت کما اثنیت علیٰ نفسک۔

10 مکتوبات ومعارفِ شریفۂ جدیدہ را اخوی خواجہ محمد ہاشم از آگرہ فرستادند علو درجۂ آں نہ بآں مشابہ ایست کہ فراخورِ فہم ہر بے سرانجامی باشد وآنچہ اندراج یافتہ کہ افراد عالم ہمگی ظلال اسماء وصفاتِ واجبی است عز شانہ، پس ہمہ اعراض بودند کہ جوہری درمیان آنہا کائن نباشد تا قیام آنہا باآں جوہر بود، پس از ذاتِ اقدس ایشاں را جز حرماں نصیب نبود ونصیب شان غیر از صفات نباشد مگر یک ذات
15 عارف الخ شبی در نماز تراویح درمراقبہ مطالعہ ایں معنیٰ افتاد، دید کہ اعراضی کہ ذات ایں کس بودند باصلِ خود عود کردند وہیچ نامی ونشانی ازاں نماند وبہ تمام مضمحل ومحو ومتلاشی دراصل خود گشت، ہر چند می رود ہمہ دراصل خود می رود ہمہ در اصل خود می رود و در اصولِ اصول الی ماشاء اللّٰہ تعالیٰ ومشہود گشت کہ تا ہر جا کہ می روی ہمہ در وجوہ و اعتبارات می روی کہ اصلِ اصول اند و ازیں
20 اصول و اصولِ اصول بہ ذات مجرد رسیدن محال است اصول ہمہ انقطاع می پذیرد و ذات عز شانہٗ ماوراء ماوراست چہ اطلاعِ اصل درآنحضرت جل سلطانہٗ ساقط است آخر الامر معاملہ بہ یاس رسید و بہ یقینِ یقین معلوم شد کہ ہرگاہ اصل تو صفات و اعتبارات باشد نہایت سعی آں خواہد بود (۶۴) کہ خود را در اصولِ خود مضمحل ومتلاشی سازی وبعد از اضمحلال دراصل از اصل گزشتن معنی ندارد امری دیگر باید کہ نصیبی از حضرتِ ذات فراگیرد جل سلطانہٗ دراں وقت بہ خاطر

رسید کہ شیخ محی الدین ابن العربی قدس سرہٗ خوش می فرماید وما بعدھذا الا العدم المحض، یعنی نیست بعد از فنا و اضمحلال در اصول، مگر عدم محض چہ اصول را در آنحضرت راہے نیست غیر از انقطاع وذاتِ مجرد ماوراء الوراءست تا ایں را ذات عطانہ فرمایند بہ ذات تعالیٰ رسیدن محال است و آنچہ حضرتِ ایشان نوشتہ اند کہ ایں قسم بزرگ در یک عصر متعدد نمی شود علاوہ یاس مذکور رشد و آں قدر غم وغصّہ ۵
روی داد کہ چہ نویسد دراں یاس گاہے بہ خاطر می رسد کہ تابع کامل را از جمیع کمالات متبوع نصیب ست، پس عدم تعدد بہ کدام اعتبار خواہد بود آیا فرق اصالت و تبعیت باشد امّا ایں قسم خواطر مسکّن آن اضطراب نمی شد محرمی نبود کہ بادی درد دل تواں درمیان آورد، آخر الامر بر وفق کریمہ حتی اذا استائیس الرسل وظنوا انھم قد کذبوا جاء ھو نصرنا۔ ۱۰

بر آخر مکتوب ہشتادم از مکاتیب جلد ثالث کہ نامزد ایں فقیر گشتہ اطلاع دادند ہر چند مکرر بر آں مکتوب گذشتہ بود امّا گویا ایں سرّ اطلاع دادن مصلحت نبود کہ چشم پوشیدہ ازیں حرف می گذشتم الحال بتوجہ شریف اُمیدوار ست کہ ازیں معمادری بہ کشاید، چوں در عین نوشتن بر ایں امر اطلاع یافت بہ تفصیل در خود مطالعہ نتوانست نمود ان شاء اللہ تعالیٰ بتوجہ آنحضرت بہرہ ور گردد، اوالعبودیۃ۔ ۱۵

عریضۂ ثانیہ نیز بہ پیر و والدِ بزرگوارِ خویش نوشتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ:

فتح - عرضداشت کمترین بندہا محمد معصوم ذرہ وار بہ موقف عرض باریافتگان عتبہ علیہ می رساند احوال دُعاگویان ایں حدود بیمن توجہات علیہ مستوجب حمد است غیر از آلام فرقت و مہاجرت اندوہی واقع نیست ؎

خیالِ وصل تو تا حال زندہ می دارد وگرنہ با غمِ ہجراں حیات معنیٰ چہ ۲۰
سرفراز نامہ ہای کرامیہ[۱] با معارف و اسرار سامیہ پے در پے می رسند و معاملہ را از حضیض باوج می برند، مکتوبی کہ متضمن تجلیات ثلاثہ است دریں آواں رسید (۶۵) بقدر استعدادِ خود اناں بہرہ ور گردید و حظی فرا گرفت و بعد ازاں مکتوبی کہ مشتمل بر معارفِ نورِ صرفِ

---

[۱] مکتوباتِ معصومیہ ۱/۲/۵۸ میں "نامہ ہای گرامنایہ کرامیہ" ہے۔

ذاتی ست شرفِ ایراد یافت در حین مطالعۂ آں شعوری از نورصرف یافتہ بود بلکہ فنای و
بقای باآں نیز فہمیدہ و تا مدتی دراں استغراق داشتہ، ہرچند در وقتِ کتابت آں
نسبت مستور است تا وجہش چہ باشد حضرت سلامت از عنایاتِ او تعالیٰ چہ نویسد و
از احسانہای او سبحانہ چساں بیان نماید کشاں کشاں می برند، ہرچند نداند کہ کجا می برند
و کجا می رسانند اما تلذذات و کیفیات کہ دریں میاں روی می دہند بیان آں نمی تواند ۵
کرد ذوقی است نہ بیانی ؎

من نہ باختیارِ خود می روم از قفای او
آں دو کمندِ عنبریں می بردم کشاں کشاں

حضرتِ حق سبحانہٗ علم و تمیز کامل بتوجہ عالی عطا فرماید رب زدنی علماً۔ قبل ازیں بمصحوب
قاصدی واقعہ نوشتہ فرستادہ است اگر بصحت و سقم آں ممتاز شود کمال بندہ پروری ۱۰
ست والعبودیۃ۔

عریضۂ ثالثہ۔ نیز بہ جناب پیر بزرگوارِ خود نوشتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔

فتح۔ عرضداشت احقر الخدمۃ محمد معصوم بہ ذروۂ عرض آستان بوساں می رساند ازاں روزی کہ
از شرفِ سعادت حضور مہجور گشتہ است خبری از خادمان آں درگاہ باین شکستہ بال نہ رسیدہ
بسی نگران است احوال خادمان ایں جای مستوجب حمد است و اوقات را بہ جمعیت ۱۵
بسر می برند حضرتِ سلامت امشب کہ شب شنبہ بیست و ششم ربیع الثانی است میاں
شیخ مزمل ازیں دار رحلت نمودند خوب رفتند در وقتِ دفن کلاہِ تبرکیِ آں حضرت را کہ
پیشِ بندہ بود و رائی کلاہی کہ آنحضرت بندہ را بہ تخصیص عنایت فرمودہ بودند بر سر ایشاں
پوشانیدیم بہ مجردِ پوشانیدن یا بعد از لمحہ دید کہ نسبتِ خاصہ علیہ آنحضرت در ایشان جلوہ گر
گشت و تمامی ایں عزیز را در برگرفت بعد ازاں تمام مقبرہ را نسبتش فرد گرفتہ بلکہ تامی ۲۰
آں گرد و نواحی را از نور مالا مال ساخت، من قبل قبل بلا علۃ۔

عریضۂ رابعہ۔ نیز بہ پیر و والدِ بزرگوار خود نوشتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما

فتح۔ عرضداشت نیازمند درگاہ والا محمد معصوم بہ عرض اقدس می رساند (۶۶) احوال ایں شکستہ
بال بہ یمن توجہ آں کعبۂ امانی و آمال بر وجہ استقامت است و ہیچ گونہ در عزیمت امور
فتور راہ نیافتہ امید می دارد کہ بہ طفیلِ نظرِ عنایت آنحضرت در چند نفس عاریتی کہ ماندہ نیز

فتور راہ نیابد۔

ثانیاً معروض می دارد کہ فقیر تا مدتہا مقبوض و مغموم می بود آخرالامر بتوجہ عالی بسطی عظیم روی داد و دراں بسط مقامِ عالی بس شگرف نمودار شد دراں وقت چناں معلوم شد کہ ایں مقام فوق جمیع مقامات ظلال است و مقام اصل الاصل ست کہ شائبہ ظلیت باں راہ نیافتہ است خود را بہ تمام داخل آں مقام یافت و سرِ خود را داخلِ مرکزِ آں مقام دید و ۵ باقی خود را تہ آں مرکز محاذی باں و بعضی چیزہای دیگر ہمدراں وقت مشہود بود اگر در حضور می بود یحتمل کہ بہ عرض می رساند۔

عریضۂ خامسہ۔ نیز بہ پیر و والدِ بزرگوارِ خویش نوشتہ اند۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہما

فتح ۔ عرضداشت بندۂ کمترین محمد معصوم بہ ذرۂ عرض خاک نشینان درگاہ عرش اشتباہ می رساند کہ سرفراز نامۂ گرامی کہ از سرای ہو دل مرسل بود رسید، جانہای افسردہ را سرور کامل ۱۰ بخشید و دلہای مُردہ را حیاتِ جاودانی از سر نوارزانی فرمود، الحمد للہ سبحانہ کہ متعلقانِ این جای ازاں مہلکہ بعافیت ماندند، سفری کہ مولانا محمد صدیق اختیار کردہ بودند اوائل ہم در نظر فقیر چندانی زیبانمی نمود ؎

با پری روی اگر در خانۂ باشد کسی میلِ بیرون گر کند دیوانہ باشد کسی

از استعداد و بلند ہمتی مولانا ایں عزم عجب نمود بایستی کہ امری کہ پیش گرفتہ بودند بانصرام ۱۵ رسانیدہ متوجہ امرِ دیگر می گشتند۔

ثانیاً احوالِ شکستہ خود را بہ عرض می رساند حضرت سلامت این فقیر را ازاں باز کہ بہ عالم فرود آوردہ اند نشاں آں نسبت را کہ در وقتِ عروج باں مشرف ساختہ بودند میانہ می یابد کہ از یمین و یسار بیگانہ ایست، یمین و یسار ازیں نسبت قلیل النصیب اند بلکہ ہیچ مناسبتے ندارند ایں نسبت مخصوص بہ سابقان است اصحاب یمین در رنگ ۲۰ اصحابِ یسار ازیں کمال چہ دریابند و اربابِ ظلال در رنگ عوام مومنان ازیں معما چہ فراگیرند، محبتِ ذاتیہ کہ در آنجا ایلام محبوب از دیادِ محبت بخش است نسبت بانعام او اینجا (٦٧) متحقق می گردد چوں بہ ذوق و وجدان خود رجوع می کند بے تکلف می یابد کہ حظی و حلاوتی بلکہ از دیادِ محبت کہ در وقتِ ایلام محبوب است در ہنگامِ انعام او نیست تواں گفت کہ تصورِ ایلام محبوب فرحی و سروری می بخشد کہ در نفسِ انعام آں فرح و سرور ثابت نیست چہ در محبت ذاتیہ

ہر چند فرح و سرور از شائبۂ نفسانیہ منزہ و مبرا باشد اتمیت و اکملیت پیدا می کند عالم را
بہ تمامہ اعراض می یابد کہ بوی از جوہریت نہ یافتہ است و قیام بذاتہ در حق آں ثابت نیست
قیوم جمیع اشیاء اوست سبحانہ مشارٌ الیہ بلفظ انا بلکہ مشارٌ الیہ بہ جمیع اشارات ہم اوست تعالیٰ
چہ ممکن را ذات نیست و اشارت بعرض عین اشارت بہ قیوم اوست ممکنات را اشباح
بیش نمی داند و زیادہ از ارادت خارجی در آنہا تصور نمی نماید قدرت کاملۂ او تعالیٰ را باید
ملاحظہ نمود کہ ایں ارادت را کہ محض در مرتبۂ حس و وہم است بر نہجی ثبات و استقرار
دادہ است کہ از زوال مصؤن و محفوظ است و معاملۂ ابدی بایں مربوط و قیام اعراض را
بر نہج می یابد کہ از شائبۂ حالیت و محلیت پاک و مبرا است بیش ازیں نیست کہ ثبوت و
تقرر اشیا باوست تعالیٰ۔

چوں قلم را در میان احوال می گیرد آں قدر ایزش می شود کہ مدرکہ از ضبط و برداشت
آں عاجز می شود لاجرم اقتصار بر قلیل می نماید و باقی را موقوف بر وقتِ دیگر می دارد والعبودیۃ۔

عریضۂ سادسہ۔ نیز بہ پیر بزرگوار و والدِ خود نوشتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما:

فتح۔ عرضداشت مہجور ملازمت عالی محمد معصوم بذرۂ عاکفان آستانۂ عالی شان می رساند
حسن و جمال کہ متوہم می شد چوں عاریتی و امانتی بود باہل امانت منصرف گشت و غیر از شر و
نقص، ہیچ چیز باقی نماند۔ حضرت سلامت در اثنای ایں تحریر حالتی روی داد، دید کہ آں
عدم کہ غیر وی، ہیچ چیز ظاہر نبود رو باستتار آورد و آں کمالات کہ باصلِ خود رجوع کردہ بود
جلوہ گر شدن گرفت دریں اثناء غیبتی روی داد می بیند از بس کہ طعام پُر خوردہ است در
طبیعت برہم زدگی پیدا شدہ است وقئ بہ شدت روی دادہ (۶۸) می یابد کہ از ہر رگ و
پوست حتی کہ از رگ ناخنہا ہم مادہ می کشند و می بر آرند چوں بافاقت آمد دید کہ عدم را
بہ تمامہ بر آوردہ اند و غیر ازاں کمالات کہ باصلِ خود رجوع کردہ بود چیزی دیگر ظاہر نیست
خود را بہ غایت نورانی و لطیف یافت بعد ازاں دید کہ آں کمالات کہ باں بقا بخشیدہ اند
باصلِ خود رجوع کردن گرفتند و باصل الاصل ملحق گشتند و ظہور دراں حضرت بطریق اصالت و
حقیقت پیدا کردہ اتصالِ بے کیف حاصل نمودند، این زمان انا کہ از عدم بہ تمام کشیدہ
باں کمالات ملحق شدہ بود آنجا اطلاق یافت و نسبت ظاہر با منظہر چوں نسبت عالمِ خلق
با عالمِ امر یافت حقیقت کمالات انفعالی آں جا ظاہر می شود و بعضی امورِ دیگر نیز ایں جا

معلوم بود نتوانست نوشت ان شاء اللہ تعالیٰ چوں بدولتِ حضور مشرف گردد بہ عرض رساند۔

عریضۂ سابعہ۔ نیز بہ پیر و والدِ بزرگوارِ خویش رضی اللہ تعالیٰ عنہما نوشتہ اند :

فتح۔ عرضداشت کمترین بندہا محمد معصوم بذروۂ عرض باریافتگان آستانہ علیا می رساند کہ احوال و اوضاع خدمۂ ایں حدود مستوجب حمد است ہموارہ ترصد استماع اخبار فرخندہ آثار سلامتی خدمۂ عتبہ علیہ دامن گیر ست اشتیاق دریافت دولتِ حضور چہ شرح دہد و سوز و گداز جدائی را چساں وانماید ؎

در و نم خوں شد آخر چند جوشم   می اندر آبگینہ چند نوشم

قبلہ گاہا! عجب کار و بار ست و طرفہ غنج و دلال در عین آرام حرمان ست و در نفس وصل ہجراں می یابد و نمی یابد و نمی داند کہ چہ می یابد و چہ نمی یابد تضاد در تضاد ست و تناقض در تناقض آرای میدہند و لذتی می بخشند کہ ہزاراں لذت و آرامہا در جنب آں بجوی نہ خرند و در عوضِ آں بہ پشیزی نہ گیرند۔ مصراع

آنجا کہ باشد نقل و می بیکاری است ایں کارہا

اگر عمرہا در شکر آں صرف نماید ہیچ نہ کردہ باشد و اگر عہدہا در طلب آں بگذراند بے سابقۂ فضلِ الٰہی ہیچ حاصل نہ نمودہ مع ذالک حرمان ہمہ وقت دامن گیر است و دُوری و مہجوری ہموارہ دستگیر ؎ (۶۹)

نہ حسنش غایتی دارد نہ سعدی را سخن پایاں
بمیرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچناں باقی

چہ مطلوب در غایت تنزہ و رفعت و طالب در نہایت پستی و منقصت نہ ایں را با وی شرکتی و نہ او را با ایں نسبتی ایں از ادراک آں عاجز و آنچہ از و مدرک شود قاصر، فلما لم یوجد بینھا نسبۃ ولو بالوجہ و شرکۃ ولو بالاسم فلا جرم یکون العجز عن درک ادراکہ ادراکًا والجھل عن کنہ معرفۃ۔ و چوں ایں معنی را بہ ذوق و وجدانِ خود دریافتہ و بہ تبعیتِ نظر فہمیدہ نہ از ادی تکلف و تصنع بنا بر آں جراءت و گستاخی نمود چہ تواں کرد کہ علو ہمت مطلبی را می خواہد کہ دستِ ادراک از دامن آں کوتاہ ست زیرا کہ ہر چہ از وصل حاصل شود نہ او ست بلکہ شبہ و مثال او و گرفتاری ظل گرفتاری بغیر ست اگر چہ نمودار اصل است اما بے شائبہ ظلیت نہ خواہد بود و گرفتار آں اصل را نقطۂ ظلیت کوہِ عظیم ست لہٰذا از مشاہدات

او تافتہ متوجہ احدیتِ صرف ست اِنِّیْ وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا وَّمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ۔

عرائضِ سبع بانجام رسیدند وکیسۂ اوراق ازیں جواہر شادگام گردیدند۔

الحال بہ موجب ایجاز وعدۂ حسنۂ صفحاتِ اوراق سالہا ازگنجینہ بشاراتِ صحیحہ کہ نقد اوّل بار از کائنات مالامال نمایم واجناس مختلفہ عالیہ راکہ اشارات صریحہ مجددی در دفاتر معصومی مخزون گشتہ بالوانِ آنحضرت محبوبی واحمر خلیلی واصغر کلیمی رنگ ریزی ابواب علیہ ارسال فرمایم ؎

زفہم مستمع ایں حرف دور است　　سخن بیرنگ شد زنگی ضرور است

محبوبیتِ ذاتی حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ازیں نقل معتمد برہر عارف صمد ہویدا می گردد کہ حضرت مجدد الف الثانی امام ربانی برای نکاح حضرت ایشان قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ الاقدس از حضرت صمدیت جلتہ عظمتہ ماذون نمی کشید وہر چند توجہ برایں سرمی گماشتند کہ حل ایں معما فرمایند ہیچ معلوم (۷۰) نمی گردید، تاآں کہ مدتِ مدید بریں ماجرا گذشت ما از اتفاق روزی حضرت امام ربانی مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ برای قضاء حاجتِ انسانی بہ بیت الخلا درآمدند دریں جا بہ روایت والدین کریمین ایں راقم سیاہ کار، چند دانہ برنج افتاد بہ نظر انور درآمدند بہ روایتی کہ معرفت دستگاہی محمد ہاشم کشمی قدس سرہ در زبدۃ المقامات آوردہ اند بر جای برنج گندم مذکور فرمودند بالجملہ ازیں نمی گذرد کہ ازیں ہر دو غلہ شریفہ یکی را مشاہدہ فرمودہ کہ درآں مقام کثیف افتادہ است، بلاتوقف واہمال آں دانہ ہا را در دستِ شریف گرفتہ بیرون مسترلح شدہ از چند آب شستہ پاکیزہ ساختہ تناول فرمودند ہماں روز سعادت اندوز ملہم شدند کہ چوں رعایت آداب غلہ ما ایں قدر از تو بہ ظہور پیوستہ ما ہم اذن بانکاح فرزند تو محمد معصوم دادیم ایشاں بہ عرض والای رب بالای رسانید ندالہی مولائی در توقف ایں امر اخیر تاحال چہ حکمت باشد، معلوم کردند وندا در دادند کہ ہیچ کس نمی خواہد کہ محبوبِ خود بہ دیگری بہ دہد فافہم ولا تکن من القاصرین ازیں جا علو قدر و رفعت شانِ حضرتِ ایشان دریاب وسراز پا نہ شناختہ بہ نظارۂ محبوبیت آں قبلہ صفاکیشان بہ شتاب وامتزاج ایں نشاۂ[1] صباحت باآں ملاحت ہمگی چشم گشتہ تماشاکن واجتماع اسرار خلت باجلوت محبوبیت آں مذکوری کہ حالا مرقوم می گردد ہمگی گوش گشتہ استماع نما وآں چناں

---

[1] م - امتزاج نشاۃ

است کہ بعد حصولِ اجازتِ امرِ خیر حضرتِ ایشاں کہ متمنای آنحضرت مجدد الف الثانی بودہ اجازت
تزویج[1] و تلاش کہ معمول و مروج است نہ شد بلکہ معلوم کردند کہ ماخوذ سرانجام ایں امر طراوت شرمی
نمایم کہ کارِ خلیلاں راست می آید، تا آں کہ حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ باوجودی کہ از
قبیلہ داری ہا پیغام نسبت از ہر طرف درمیان بود جواب دادہ بہ طور او تعالیٰ گذاشتہ نشستند ،
چندی بریں الہام عالی مقام نہ گذشتہ بود کہ شیخ محمد طاہر لاہوری (۱۷) کہ از اعاظم خلفاء جناب امام 5
ربانی مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند و از اجلۂ علمای مصر خویش بہ قصد پیر بزرگوار خود بہ
حضرتِ سرہند رسیدند، دریں ضمن مذکور نسبت حضرتِ ایشاں درمیاں نہادند کہ " درخانۂ سید اسعد[2]
واقف اسرار قرآن میر صفر احمد ولد میر رمضان صبیہ ایست کہ ولیۂ یگانہ است و رضیۂ زمانہ آفتاب
ست آمادر بُرجِ عصمت پوشیدہ و ماہتاب ست در حجرۂ عفت آرمیدہ حوری ست کہ از بہشت
رسیدہ و نوری ست بہ سر سرہند دمیدْ دولت[3] است از خزائن صادقین[4] و عورت است ثانیہ و کانت 10
من القانتین - اگر بہ پیوند حضرتِ مخدوم زادہ اعنی جناب سامی حضرتِ ایشاں قبول اُفتد بسیار
جامہ زیب قامتِ دلربائی ایشاں ست و اگر بہ لطافت تکمہ فرجیں آنحضرت تمکین فرمایند بسیار
شائستہ پیراہن باشکیب ایشاں ست" ؎

دُرّر نژاد تاج دراں   شائستہ بخت بختیاراں

القصہ معروضۂ شیخ مذکور کہ دلالگی اقتران دو نور نمودہ بودند بہ شرف قبول جناب امامِ ربّانی 15
مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ موجب الہام رحمانی افتاد و جناب میر صفر احمد کہ والدِ شریف ایشاں
میر رمضان بودہ اند قدس سرہما از ردم تشریف آوردہ بہ دار السلطنتِ لاہور کہ قطب البلاد است
سکونت اختیار فرمودند۔ درآں مرتبہ کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ رخصتِ ارشاد اجازت
تعلیم طریقہ مر سالکان نیک نہاد را از پیر بزرگوارِ خویش یافتہ اوّل بہ لاہور تشریف بردہ بودند و جمع
کثیر از علماء و صلحاء آں دیار و امرای ذوالاعتبار و فقرای اولی الابصار سعادتِ خود دانستہ چنگ 20
بہ دامنِ دولتِ آنحضرتِ والا منزلت زدہ بودند، داخل طریقۂ علیہ نقشبندیہ بہ یدِ ایشاں کہ نائب
مناب ید اللہ است (۲۷) سبحانہ گردیدہ و میر صفر احمد مذکور و برادرِ ایشاں میر مظفر حسین نیز درہماں
شہر از مریدان صادق الاعتقاد و فدویان بلند استعداد شدہ از مقبولان خاصِ

---

[1] م- تجویز   [2] م- سند   [3] م- دولیست   [4] م- صارفین

حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ گردیدند، بعدازاں کہ خبرِ وفات پیرِ بزرگوار بہ سمع مبارک
حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدہ زود مراجعت فرمودہ برای زیارت تربت شریف
وعزای مخدوم زادہ ہای عالی مقدار بہ حضرتِ دہلی رسیدند، در اسنادِ دیگر کہ جنابِ امامِ ربانی بہ لاہور
تشریف فرمودہ عالمی را گرداب ضلالت برآوردہ بہ شاہراہِ ہدایت رسانیدند، میر مشارٌ الیہ توجہات
۵ فراوان یافتہ از خلفاء عالی مقدار گردیدہ اند۔
القصہ قبول نسبت کہ منتج ثمرات و مثمر برکات بے نہایات بودہ، فرمود بعد چندیں روز
تعین عقد نمودہ با آرائش تمام باذن ملک علام حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود با جمع کثیر
از خویشان و درویشان و فرزندان و نیازمندان و علماء و امراء و فقراء برای ایں امر خیر نیتش تا دم صور
بل فی یوم البعث والنشور ساری اہل عصیان ست و مستلزم نجات عالمیان و وسیلۂ قبولِ حضرتِ
۱۰ رحمان ست ظل سلطانہ از بلدۂ دار الارشاد حضرتِ سرہند متوجہ دار السلطنت لاہور شدند افواج
فرشتہ انوار سررشتہ اہتمام لازم گرفتہ طردِ شیاطین از ہر منزل می نمودند حوران بہشتی آئینہ داری محفل
خلد مشاکل از نور می فرمودند و جنود الٰہی از مہ تا بماہی بہ نظارہ شادی طوی آں معصوم مطلق قیوم حق
از ہر طرف اژدہام نمودند و انواع عطایا از غفراں خطایا حضرت وہاب برایا ہر خاص و عام فرمودند
تمام راہ از کثرت طراوت بہ از ماہ گشتہ و قرصِ خورشید از کمال تہنیت جرعۂ امید گردید ؎

۱۵ صحرا صحرا ز مشکِ اذفر — دریا دریا ز عنبرِ تر
در لب و لعل دستہ دستہ — از صندل و عود بستہ بستہ[۱]

بہمیں منوال دخول دار السلطنت در احسن ساعات و الطف آنات میسر گشتہ روز
بہ روز تا روزی شادی شبِ برأت و روز عید توام با نوروز باشد گردید و میر مذکور بعد از دریافت
صحبتِ حضرتِ مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ (۷۳) بہ دوام آگاہی و حضور موصوف گردیدہ ترک
۲۰ دنیا نمودہ بودند، اما برادرِ ایشاں میر مظفر حسین از امرای عظامِ والاقدر بودند خدمتِ برادرِ بزرگِ
خود سعادت خود دانستہ بہ تقدیم می رسانیدند مقصود آں کہ مَنْ یَّتَوَکَّلْ عَلَی اللّٰہِ فَھُوَ
حَسْبُہٗ کار متوکلاں بہ از کاسبان سر انجام می بخشد و زیادتی ایں کہ ایناں را دوست می دارد
وَاِنَّ اللّٰہَ یُحِبُّ الْمُتَوَکِّلِیْنَ نص قاطع است و سخاوتِ بی نظیر و ہمت دلپذیر شامل حال

---

[۱] د۔ پشتہ پشتہ

ایشان بود و علی الخصوص در طورِ مقدمهٔ جشن که نسبت با ہمچو عزیزی درمیان آید آں قدر کسب[1] سعادت از خدمتِ گذاری بجا آوردہ اند کہ شرح آں بہ تطویل انجامد و کثرتِ اطعمہ بہ مرتبۂ نمودہ اند کہ جای دانہ نزدیک کاوان بہل زعفران پُر از میوہ می انداختند، تمام شب را ازاں شبہا کہ حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در آں[2] جا تشریف داشتند بہ خدمتِ کثیر السعادت می پرداختند، بالجملہ کتخدائی بہ کمال صفتِ خدائی منعقد گشت ؎ ۵

دوران بہ نشاط مجلس آراست ساقی بہ نشست و شیشہ برخاست

آں معصوم برحق باذن کریم مطلق جل سلطانہ آں عفیفۂ روزگار را در عقدِ خود آوردند عجوبۂ زمانہ وانموذج عطیات پرورد گار یافتند و بعد از انفراغ ایں امر شریف القدر نیز جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدتی در لاہور تشریف داشتند بہ دستورِ خدمتِ میر موصوف از اصنافِ اطعمۂ متلونہ و اشربۂ عالیہ و البسۂ مزینہ ملازم بودند و در آں لیالی گرمابا[3] و فرش فراشی از ۱۰ یک دست در نصفِ اوّلِ شب و در دست ثانی در نصفِ ثانی خود بہ جناب حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ می نمودند و غیری را نمی گذاشتند کہ بہ سعادت ایں خدمت قیام نماید و بہ حضرتِ ایشان در خلوت معروض داشتند کہ ایں دختر خود را محض برای خدمت در خدمتِ گرامی مرتبت گذرانیدہ ام و اگر بہ محرمۂ دیگر از منکوحۂ پاکیز رغبت طبیعت وَلَوْ فِی الْجُمْلَہ ہم باشد بایں داعی باخلاص اشارتی فرمایند تا سر انجام (۴۷) آں کار بلا فتنہ و فساد بہ سرعت تمام نمایم کہ ۱۵ ہیچ کس برآں اطلاع نیابد تا آں کہ رخصت حضرت مجدد الف ثانی و حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما و ہم درویشان درمیان آمدہ ہمیں صرافت در خدمت قیام داشتند۔

و بعد رخصت دختر خود در خانہ مایم تمام نشستہ بودند کہ یکایک خبر وفات برادرِ خود میر مظفر حسین رحمہ اللہ تعالیٰ شنیدند و راہ آمدنی دولت بہ سبب جاگیرات آں برادر برآمدہ راہ دولت مفتوح شدہ بود، فرمودند ایں برای ما نہ بودہ بلکہ از برای دختر ما بود[4] او ہم رفت ایں ۲۰ ہم رفت و حضرتِ ایشان در رکاب والدِ بزرگوار خویش بالوان عنایتِ حضرتِ باری جلت عظمتہ متلون گردیدہ و در ہر کوچ و مقامات مشاہدۂ انعاماتِ او سبحانہ جل شانہ فرمودہ داخل وطن مالوف شدند ؎

---

[1] د۔ گشت [2] م۔ و ز انجام [3] م۔ گرماباد [4] د۔ "بود" ندارد

بدیں آرائش شاہانہ رفتند   بہ دولت سوی دولت خانہ رفتند

و بعد ازیں ہنگامہ جشن مقبول حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در حیات میر مسطور با قبیلہ بہ لاہور
تشریف بردہ اند و خدمات فراوان از میر بہ وقوع پیوستہ و میر مرحوم ہم بہ حضرت سرہند رسیدہ اند اما
مشارٌ الیہ موصوف باوصاف شائستہ بودہ اند علم و حلم و ورع و تقوی و زہد و توکل بہ مرتبۂ داشتند
کہ شرح آں کتاب علیحدہ می طلبید از خوف تطویل کلام دریں جا عنان سخن پیچیدیم۔ و وصال
ایشاں (میر صفر احمد رومی) در حدود سنہ ہزار و سی و ہشت در بلدۂ لاہور اتفاق افتاد و متصل
شہر اما خارج بلدہ راہ ملتان مزار شریف ایشاں قدس اللہ تعالیٰ سرہ۔

نام این راقم سیاہ کار ہم محض بہ مناسبت نام ایشان تیمناً گذاشتہ اند کہ ایشاں والدہ فقیر
را جد مادری می شوند رزقنی اللہ سبحانہ من برکاتہ۔

مخفی نماند کہ بشارتی کہ حضرت مجدد الف الثانی بہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما دادہ اند
اکثر من ان یعد و ازید من ان یحصیٰ اند و بعضی از آں ہا در مکاتیبی کہ در مفتاح اوّل
گذشت مذکور شدہ اند در مکتوب دویست و سی و ہشتم[1] کہ بنام مخدوم زادہ حضرت شیخ محمد اشرف
قدس سرہ نوشتہ اند (۷۵) مذکور می کند:

فتح۔ بسم اللہ حامداً و مصلیاً روزی حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیش ازاں کہ بہ سفر اجمیر روند
ہمراہ خلیفۂ عصر در صوبۂ پنجاب بالای آب چناب در ایام تشریق موسم اعتدال خریفی بود
دقائق اسرار فنا و بقا و زوال عین و اثر بطرز خاص خود بیان می فرمودند و سخن از وصول
بہ کعبۂ مقصود و نشان آں بر زبان مبارک داشتند و زیادہ از یک ماہ شدہ بود کہ ہمیں قسم
معارف درمیان بود و روز بروز غرائب دقائق آں می کشود و ایں مہجور بہ توجہ شریف
آنحضرت غواصی آں دریا می نمود و حضرت ایشان ہموارہ در تفتیش و تبیین وصال ایں
بے پر و بال می بودند و ترقب ترقی او داشتند و توجہ برآں می گماشتند تا آنکہ در آں
وقت کہ بیان دقائق مسطورہ می نمودند و غیر ایں فقیر دیگری در خدمت شریف نہ بودہ
بعد از استفسار حاصل روزگار ایں دور از کار نوازشہا در حق وی نمودند و بشارت حصول
معاملات مزبورہ فرمودند و ایں بیت در شان او بزبان الہام ترجمان خویش آوردند۔

---

[1] د۔م۔ دہم

مورِ مسکین ہوسی داشت کہ در کعبہ رسد
دست در پای کبوتر زد و ناگاہ رسید

حمد اللہ سُبحانہ علی ذلک وعلی جمیع نعمائہٖ تعالیٰ والسلام والاکرام۔

ہر چند ایں مکتوبِ مقدس باعتبار اشتمال مکاشفات جناب قطب الزمان[1] حضرت امام ربانی مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مناسبت بہ مفتاح اوّل نیز بہ مرتبہ اتم داشتہ امّا از آں جا کہ بشارات دقائق و اسرار فنا و زوال عین و اثر بطور خاص و وصول بہ کعبۂ مقصود در مادۂ حضرت ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بطریق مخصوص مرقوم گشتہ دریں مفتاح ایراد ایں مکتوب از واجبات تحریر گردیدہ و ہمچنیں در مکاتیب دیگر کہ عنقریب در قید قلم در آیند رعایت بہ کمال درایت محفوظ است و بشارت اصالت کہ عبارت از تخمیر طینت است و فوق جمیع مراتبِ قرب است در مکاتیب متعددہ بہ عبارات متفاوتہ کہ ہر یکی مشتمل (۷۶) بر فوائدِ جدیدہ است مرقوم فرمودہ اند، فقیر شکستہ روزگار بہ ذکر ہر کدام ازیں عطیات پروردگار برای قبلۂ ابرار موافق مقدار لب می کشاید ان شاء اللہ تعالیٰ در مکتوب صد و ہشتاد و سوم از جلد اوّل کہ بنام حضرت مخدوم زادۂ ثالث عارف خُدا آگاہ شیخ محمد عبید اللہ قدس سرہ است، ثبت گردیدہ تحریر فرمودہ اند:

فتح۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ بعضی اسرار علیہ وتحقیقات جلیہ در تحریر می آرد نیک استماع نمایند آخرین چیزی کہ حضرتِ ایشانِ ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نوشتہ اند کہ مکتوبی ست کہ قبیل آخریں مکتوبات جلد ثالث است متصل بہ آں بنام مولانا حسن دہلوی و در آں مکتوب فوق تعین وجودی تعین حبی اثبات نمودہ اند و ترقی ازاں منع فرمودہ اند روزانہ در تحریر ایں معارف علیہ بودہ اند شبانہ آنحضرت (حضرت مجدد) را تپ گرفت کہ روز ششم ازاں تپ ارتحال نمودند بعد از ارتحال آنحضرت آں نوشتہ در معرض ظہور آمد و مخلصان بہ شرف مطالعہ آں مشرف گشتند و نقل ازاں برداشتند بعد از تحریر ایں معارف سنیہ در شدائد مرض موت نیز معارف و اسرارِ کثیرہ بیان نمودند و وصایا فرمودند از جملہ آں اسرار آں بود کہ شبی کہ صباح آں

---

[1] م۔ قطب البرایات

رحلت خواہند فرمود یا شب پیش آں حضرت مخدومی میاں جیو نیز درآں وقت حاضر
بودند و مرض در غلبہ و ضعف بہ کمال بود فرمودند مرا بہ نشانید بندہ در کنارِ خویش آں قدوۂ
کبار را بہ نشانید چنانچہ بار مبارک آنحضرت بریں ذرۂ بے مقدار بود ازاں بار امیدوارم کہ
چہ قسم بار خوش گوار بروزگار ایں خاکسار آورد و چہ عالی اسرار ذو استتار بریں دل افگار
بیارد۔ القصہ آں عالی حضرت فرمودند کہ داعی وصال لایزال در سرِ من ندا داد کہ سطانت
می طلبد مرغِ ہمت بُلند پرواز من رو بہ آشیاں قدس نہاد تا رسید جای کہ رسید ازاں
بارگاہ عالی جاہ ندا شنید کہ سُلطان در خانہ نیست بعد ازاں معلوم شد کہ ایں مقام حقیقتِ
کعبۂ ربانی است بہ ما ورای آں بہ شتافتم و عروج نمودم تا بمقام صفاتِ حقیقیہ کہ
موجودند (۷۷) بہ وجود زاید رسیدم ایں مقام صفات ورائے صور علمیہ صفات ست کہ
ایں مرتبہ تعین علمی کائن ست و ورایِ صور صفات ست کہ
در مرتبۂ تعین وجودی و تعینِ حُبی است تعالی ازیں مقام نیز متوجہ فوق گشتم تا باصول
ایں صفات کہ شئون ذاتیہ اند و مجرد اعتبار انند در ذات عزشانہ واصل شدم و شماہر دو
برادر در مقام با من ہمراہیان ازاں جا بہ فوق بردند و بہ ذات بحت کہ مجرد است از
نسب و اعتبارات رسانیدند و حضرت مخدومی را فرمودند کہ تو بہ علاقۂ امامت من در
ایں جا با من ہمراہی چہ در ایام ایں مرض امامت آنحضرت ایشاں می کردند و فقیر را فرمودہ
بودند کہ در مسجد ہمراہ یاران نماز بہ خوانید و امامت کنید ایں بے پروبال جہت امتثال
با جماعۃ یاران در مسجد نماز خواندہ باقی اوقات در خدمت حاضر می گشتم و روزانہ و شبانہ
در ہماں خانہ کہ محل لقای جانانہ بود در خدمت می گذراندم بالجملہ ایں احقر را از راہِ دیگر
اصالۃ بہ وصول ایں درجۂ قصویٰ اشارت نمودند در ہمان مجلس یا مجلسِ دیگر در ہمیں مرضِ
موت فرمودند کہ حصولِ ایں درجۂ کمال و وصول بایں رتبہ متعال منوط بہ تلبس بہ کلامِ مجید
سبحانی است بہ طفیل و توسط قرآن بایں منزلت ممتاز گشتہ ام ہر حرفی را از حروف قرآنی
دریای می یابم کہ موصل کعبۂ مقصود است دریں اثنا آں بیت را کہ حضرتِ شیخ
ابوسعید ابوالخیر قدس سرہ بہ مجرد شنیدن آں از راہ دور بہ زیارت قائل آں رفتہ بودند
آں ایں است ؎

اندر غزل خویش نہاں خواہم گشت   تا بر لب تو بوسہ زنم چونش بہ خوانی

بہ زبان شریف آوردند و ذوقہا نمودند بعد ازاں فرمودند کہ مناسب ما نحن فیہ چنیں

باید گفت ؎

اندر سخن دولت نہان خواہم گشت　　تا بر لب او بوسہ زنم چونش بخواند

سخن محب کجا بر لب محبوب برسد چنانچہ سخن اورا با و قرب و منزلت است از سخن او باو تواں رسید نہ از سخنِ خود کہ سخنش کوتاہ و در راہ است ایں حقیر گوید :

من عرف اللہ کل لسانہ ۔ آں را گواہ است ۔ مصراع　　۵

پس سخن کوتاہ باید والسلام

انتہی کلام العالی (۷۸) قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ المتعالی ۔

و مکتوب بسیار است و کثیر الاسرار است بموافقِ مقدار دریں جا نقل برداشتہ شد و آنچہ حضرتِ ایشاں نوشتہ اند کہ ایں حقیر را از راہ دیگر بوصول ایں درجۂ قصویٰ اشارت نمودند مراد از راہِ دیگر اصالت است کہ متحمل ضمنیت ہیچ وجہ نمی تواند شد، چنانچہ خود در مکتوب صد و نود و دویم کہ بنام مخدوم زادۂ　　۱۰
عالی درجہ شیخ محمد عبید اللہ قدس سرہ ثبت گردیدہ تحریر فرمودہ اند آں را نیز بہ تمام ایراد می نماید :

فتح ۔ بسم اللہ والسلام علی رسول اللہ ، حضرتِ ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ بقیہ کہ از خلقت سرور دین و دنیا علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والبرکات العلیٰ ماندہ بود و آں را الوش گویان بیک فردی از دولت مندان امت او عطا فرمودہ اند و تخمیر طینت او از آں نمودہ و ازیں راہ آں فرد را اصالت بہرہ ور ساختہ ازاں بقیہ بعد تخمیر طینت آں فرد نیز　　۱۵
بقیہ قلیلی ماندہ بود آں بقیہ نصیب یکی از منتسبان آں فرد آمدہ است و تخمیر طینت او ازاں فرمودہ اند و باندازۂ آں حظی از اصالت نیز یافتہ ان ربك واسع المغفـرہ ما ناکہ نصیبی کہ حضرت مہدی موعود را علیہ الرضوان از اصالت است از راہ حضرت عیسیٰ است علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام و نیز آں عالی حضرت متعالی منقبت می فرمودہ اند کہ چون بر محفل عالی یعنی محفل انبیای کرام علیہم السلام رسیدہ شد از ازدحام اہل مجلس　　۲۰
در انجا گنجایش نشستن دیگری نہ بود حضرت خلیل علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰت والتسلیمات کہ شان خاص دراں جا داشتند باہل آں مجلس خطاب کردہ فرمودند یا ایہا الذین آمنوا تفسحوا فی المجالس اہل مجلس جنبیدند جای وسیع برای نشستن بہم رسید در آنجا نشستم ۔

تنبیہ : از حصول کمالاتِ نبوت مر بعضی افرادِ امت را بطریق تبعیت و

وراثت لازم نمی آید که آں بعضی نبی باشد یا مساوات با نبی پیدا کند چه حصول کمالات نبوت دیگر است وحصول منصب نبوت دیگر چنانچه تحقیق این معنی به تفصیل در مکتوبات قدسی آیات حضرت (۹) ایشان مسطور است، والسلام علیٰ من اتبع الھدیٰ۔ انتھیٰ مکتوبه الشریف رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

۵ از کمال علو مرتبه اصالت بود که دراں مجلس عالی جای نشستن به وسعت بهم رسید والا در مرتبه ضمنیت هر چند در مقامات قرب را بسیار طی کند جای نشستن دراں مجلس معلیٰ به تنگی هم میسر نمی گردد۔

باید دانست که چنانچه حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بشارت اصالت به حضرت ایشان قدسنا اللہ سبحانه بسره الاقدس، عنایت فرموده اند۔ چنانچه از مکتوب مذکور ظهور این معنی

۱۰ بداهت تمام واضح ولایح است۔ درجای که نوشته اند از آں بقیه بعد تخمیر طینت آں فرد نیز بقیه قلیلی مانده بود آں بقیه نصیب یکی از منتسبان آں فرد آمده است الخ ...

مراد از منتسب ذات مبارک خود است که بایں عبارت نوشته اند بشارت دخول صفوف اربعه انبیاء علیهم[1] السلام نیز به طریق اصالت مرحمت فرموده اند که ایں اسرار به زبان اجمال از ضروریات دانسته می نماید از السنۀ اکابر دین ومقتدایان صالحین بسیار مسموع گردیده۔

۱۵ و بالفعل عارف سریح السیر قطب الکاملین شیخ محمد زبیر سلمه ربه اکثر حکایت می فرمایند که چوں وصول حضرت مجدد الف الثانی درآں مجلس معلی واقع شد واز دلالت حضرت خلیل علیٰ نبینا و علیه الصلوٰة والسلام جای وسیع برای نشستن بهم رسید به حضرت ایشان خطاب کرده فرمودند که محمد معصوم ترا هم جای نشستن نزدیک من به فراغت میسر شد و به فرزند بزرگ خود حضرت خازن الرحمة قدسنا اللہ سبحانه بسره که نیز درآں مقام رفیق بودند فرمودند که محمد سعید را هر چند

۲۰ بالفعل جای نشستن درآں مجلس معلیٰ دست نداد اما در روز رستخیز به ضمنیت من جای خواهی یافت وجلیس مجلس باں اکابر خواهی گردید، خاطر جمع دارد و نیز جناب امام ربانی مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند که در انبیاءِ هند بمناسبت وطنی جای نشستن یافتم از جناب حضرت مرشدی قبله گاهی قدسنا اللہ سره اکثر مسموع گشته که جناب مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ چوں دران

---

[1] د۔ علیه

مجلس معلیٰ باریاب گردیدندمی فرمودند کہ نظارۂ بدن محبوبانہ خود حلاوتہا دانستم و نازمی ورزیدم (۸۰) اماچوں نظر بہ جانب قدم می افتاد مثل طاؤس اندوہ گین می گردیدم چہ خاصیت طاؤس است کہ بعد از نظارہ قامت زمرد مانند خرامیدن بہ کمال طراوت ورقص نہایت حلاوت التزام می گردد و چوں نظر بر قدم او کہ بدہیئت ترین جمیع اعضاء اوست می افتد، بسیار محزون می شود بلکہ آب از چشم می اندازد و سبب ایں ہمہ حزن جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد مشاہدہ اقدام کہ تاج رؤس اولیاء کرام بودہ آن بود کہ تخمیر طینت تمام بدن مطہر از بقیہ طینت حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بودہ، غیر پای آنحضرت کہ مخمر از آں تخمیر فردوس تنویر نیند حضرت ایشاں را سپر دکردن مخمر باں تخمیر پاک بشارت عنایت فرمودند و ایں بقیہ در رنگ طینت بقیہ حضرت آدم است علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کہ نصیب درخت خرما آمدہ است۔ کما ورد اکرموا عمتکم النخلۃ فانہا خلقت من بقیہ طینۃ آدم۔

پس حضرتِ ایشاں را نشستن بہ مجلسِ معلیٰ بہ طریق اصالت شد کما ظہر من المکتوب المذکور۔ باوجود حصولِ مرتبۂ اصالتِ ضمنیتِ حضرتِ مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز جناب مبارک حضرتِ ایشان را قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ثابت است۔

از خدمتِ مرشد الاولیاء مخدوم زادۂ اصغر قدوۂ ارباب تحقیق حال بزرگوار شیخ محمد صدیق جیو قدس سرہ مسموع گشتہ و نیز معرفت دستگاہی مخدوم زادۂ گرامی شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ اکثر مذکور می فرمایند کہ حضرتِ وحدت کہ فرزندِ رشید حضرتِ خازن الرحمۃ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بودہ اند، روزی در فضلِ والدِ بزرگوارِ خود دلائل و براہین نقلیہ از جناب مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما می آوردند کہ ہر چند ایشاں ضمنی بودند اما ضمنیتِ مجددی بر جمیع مقامات می جرید وخلت کہ ایشاں را فرمودہ اند افضل از قیومیت است (۸۱) زیرا کہ قیومیت منصب حضرتِ آدم است علیٰ نبینا وعلیٰ سائر الانبیاء والصلوٰۃ والسلام وخلت مقام حضرت خلیل است علیٰ نبینا وعلیٰ سائر الانبیاء والصلوٰۃ والسلام وفضل حضرت خلیل بعد حضرت حبیب بر سائر انبیاء علیٰ نبینا وعلیٰ سائر الانبیاء الصلوٰۃ والتسلیمات، مقرر اہل سنت وجماعت است و نیز خلعتِ خلتِ حضرتِ مجدد را بعد از جُدا شدن خلعت قیومیت پوشانیدہ اند و بر ظاہر است کہ خلعتِ ثانیہ افضل از خلعتِ اولیٰ باشد۔ اما فضلِ ضمنی بر اصیل از آں ممر است کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ازیں کہ ضمنیت خود بایشاں و اصالت بہ حضرتِ ایشان قدس اللہ سبحانہ باسرارھما فرمودند بر زبان

آوردند کہ محمد سعید ازاں کہ تو ضمنی منی غم مخور کہ ابوبکر ضمنی رسول اللہ است، صلی اللہ تعالیٰ
علیہ وعلیٰ آلہ وسلم۔ پس ہیچ احدی از اولیاء و اصفیاء برابر حضرت ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ در
ہیچ عہدی بہ ظہور نیا بد ایں مقدمات را حال شریف حضرت شیخ محمد صدیق ہماں زماں بہ عرض
حضرت ایشاں رسانیدند، حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در جواب لعل شکربار کشودند کہ اصالت
٥ من مثل اصالت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ وجہی من الوجوہ شکی[1] ندارد یعنی اصالت
محمدی است علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام۔

پس ضمنیان "من در رنگ ضمنیان[2]" حضرت مجدد الف ثانی باشند و باوجود اصالت حضرت
مجدد الف ثانی مرا بشارت ضمنیت خود نیز سرفراز فرمودہ۔ چنانچہ کہ ایشاں را فرمودہ اند و باوجود ایں
اصالت و ضمنیت مرا بہ بشارت ضمنیت حضرت پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم
١٠ نیز سربلند ساختہ اند و چوں قیومیت باصالت لازم و ملزوم است و اصالت کہ از بقیہ تخمیر
سید الرسل است علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والبرکات منشاء آں محبوبیت ذاتی است کہ البتہ از
خلت افضل است۔ پس بایں اعتبار اگر قیومیت را افضل از خلت گویند گنجائش دارد بہر حال
فضل محبوبیت فائق بر خلت پیدا است و بر محبت (۸۲) ہویدا انتہی محصول الجواب الذی روی
عن حضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ و جناب مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہرگاہ بہ جمیع کمالات خود
١٥ ایشاں را بشر ساختہ بودند۔

پس باوجود محبوبیت خلت و محبیت نیز جناب ایشاں را بر وجہ اتم ثابت است۔
نقل عبارت مکتوبی است از مکتوبات جلد ثالث حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ در آں
جا بشارت قیومیت بہ حضرت ایشاں و وعدۂ بشارت خلت بہ خازن الرحمۃ مندرج گردیدہ بطریق
سعادت و شہادت ایراد می نماید:

٢٠ فتح۔ دیروز بعد از نماز بامداد مجلس سکوت داشتم ظاہر شد کہ خلعتی کہ داشتم از من جدا شد و
خلعت دیگر بمن متوجہ شد کہ بجای آں خلعت نشیند بخاطر آمد کہ ایں خلعت زائلہ را
بکسی خواہند داد یا نہ و آرزوی من آں شد کہ اگر آں را بدہند بہ فرزندی ارشدی محمد معصوم
بدہند بعد از لمحہ دید کہ بہ فرزندی مرحمت فرمودند و آں خلعت او را بہ تمام پوشانیدند و

---

[1] د۔م۔ کمی شکی [2] فقرہ قوسین در نسخۂ "د" ندارد

این خلعت زائلہ کنایت از معاملۂ قیومیت بودہ است کہ بتربیت وتکمیل تعلق داشتہ و
باعث ارتباط باین عرصہ مجمعہ او بودہ و این خلعتِ جدیدہ را چوں معاملہ بانجام برسد و
مستحق خلع گردد امیدست کہ از کمال کرم آں را بہ فرزندی اعزی محمد سعید عطا فرمایند
این فقیر ہموارہ بتضرع ایں مسألت می نماید و اثر اجابت می فہمد و فرزندی را مستحق ایں
دولت می یابد :
٥

باکریماں کارہا دشوار نیست

اگر استعدادست ہم دادِ اوست تعالیٰ ؎

نیا وردم از خانہ چیزی نخست تو داری ہمہ چیز من چیز تست

قال اللہ تعالیٰ ۔ اِعۡمَلُوۡۤا اٰلَ دَاوٗدَ شُکۡرًا ؕ وَ قَلِیۡلٌ مِّنۡ عِبَادِیَ الشَّکُوۡرُ
میدانید کہ شکر عبادت از صرف عبدست جمیع ما انعم اللہ علیہ من الجوارح
١٠
والقوی الظاھرۃ والباطنۃ الی ماخلق واعطاہ لاجلہٖ لولاہ لما
حصل الشکر ۔ الی اخرہ

مراد از خلعتِ جدیدہ کہ در تحت قلم عنبریں رقم درآمدہ خلت است ۔ والحمد للہ سبحانہ کہ در
آخر کار موعود منجر گشت و اثر اجابت بہ حصول پیوست و آنچہ عاصی دور از کار سابق نوشتہ کہ
قیومیت باصالت لازم وملزوم است شہادت آں را از مکتوب حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ
١٥
باسم حقائق آگاہی (۸۳) خواجہ محمد حنیف کابلی است و دراں تحقیق مقام قیومیت فرمودہ اند و
بشارت حصولِ قیومیت و اصالت و محبوبیت ذاتی و کمال انفعالی در مادہ خود نقل عن
المجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ درج نمودہ اند و آں مکتوب ہشتاد و ششم است از جلد اول :
فتح ۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی اخوی اعزی مولانا محمد حنیف از
این مسکین ضعیف بعد از مطالعہ دعا و سلام معلوم نمایند، دراں ھنگام کہ حضرت
٢٠
مجدد الف ثانی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس درویشی را از مخلصانِ خود بہ خلعتِ
قیومیت نواختند و بایں امر خطیر سرفرازش ساختند آں درویش را در خلوت طلب
داشتہ فرمودند کہ علاقۂ ارتباطِ من بایں مجمع گاہ ہمیں معاملۂ قیومیت بودہ کہ آں را بہ تو
عطا نمودہ شد و مکنونات بہ شوق تمام بہ تو رد آوردند ۔ الحال سبب ماندن خود دریں
جہانِ فانی نمی یابم و ادای قرب ارتحال خویش ازیں جہاں پرنیش فرمودند آں

درویشِ دلریش باوجود استماع بشارت مسطوره جگر کباب و دیده پُر آب گشته باکمال الم و اندوه درخود فرو رفته نه زبانش را یارای گفتن مانده و نه سامعه را تاب شنفتن چوں آنحضرت این تلوین را دراں مسکین مطالعه نمودند از روی نهایت کرم فرمودند غم مخور که سنته الله سبحانه این چنیں جاری گشته است که یکی را بخودی خوانند دیگری را بجائش می نشانند و از کمال تلطف عبارت آں عزیز را که در نفحات می آرد ۵ بر زبان مبارک راندند که پیغمبر صلی الله علیه وسلم پای کشیدند ابوبکر بجای او نشست ابوبکر را پای درکشیدند عمر بجای او نشست و عمر را پای درکشیدند عثمان بجای او نشست عثمان را پای درکشیدند علی بجای او نشست آں درویش چوں درخود هیچ گونه قابلیت این معنی نیافت و نیر الم مذکور در خاطرش مرکوز بود لا یا نعم لب نتوانست کشود و اموری که استکشاف آں ضروری بود درمیان نیاورد ۱۰ ایں بود که چوں آنحضرت فرمودند که اشیا به قیومیتِ تو راضی تر و خوشتر از قیومیتِ من نیز لم آں را نتوانست (۸۲) جرأت نمود که پرسد خوش گفت ؎

وحشی گذشت یار نه کردی حکایتی اے خان ومان خراب زبان تو بسته بود

چوں اندوه ایں درویش آنحضرت بیش از بیش دیدند فرمودند در ارتحال من گونه مهلتے هست اما به بینم که چه علاقه درمیان است متوجه گشته بعد از لمحه فرمودند که تا ایامِ وصالِ ۱۵ من قیامِ تو با من بود و قیام افراد عالم با تو، ایں مقوله گونه تسلی ده خاطر حزین ایں مسکین گردید بعد ازیں ماجرا بیک سال و سه ماه چند روز کم واقعهٔ آنحضرت روی نمود چه ایں گفت و گو در عشرهٔ اولیٰ ذی الحجه سنه یک هزار و سی و دو بود و ارتحال آں هادیٔ انام بست و هشتم صفر سنه یک هزار و سی و چهار بود پیش از عنایت ایں خلعت به مدت یازده سال آں درویش دراں هنگام درحوالی چهارده سالگی بود به عرض اشرف رسانیده ۲۰ بود که من از خود نوری می یابم که تمام عالم ازاں نور منور است و آں نور در هر ذرّه از ذراتِ عالم ساریست چوں آفتاب اگر آں نور فرو رود عالم ظلمانی است آں عالی حضرت وی را بشارت داده فرمودند که تو قطب وقتِ خویش می شوی و ایں سخنِ من یاد دار حمد الله سبحانه که موعود منجر گشت و اثر بشارت به حصول پیوست چه قطبیت یکی از شعبِ قیومیت است۔

برسرِ اصل سخن رویم وگوئیم کہ قیوم دریں عالم خلیفۂ حق است جل وعلا ونائب مناب او
اقطاب وابدال در دائرہ ظلال وی مندرج اند وافراد واوتاد در محیط کمال او مندمج
افرادِ عالم ہمہ بوی اولیٰ دارند وقبلۂ توجہ جہانیان اوست دانند یا نہ دانند بلکہ قیامِ
عالمیان بہ ذاتِ اوست چہ افرادِ عالم چونکہ مظاہرِ اسماء صفاتند ذاتی درمیان شان کائن
نیست ہمگی اعراض واوصاف اند واعراض واوصاف را از ذات وجوہر چارہ نیست ۵
تاقیام شان بآن بود وعادت اللہ جاری ست کہ بعد از قرون متطاولہ عارفی را نصیبی
از ذات ارزانی داشتہ وی را ذاتی عطامی فرمایند کہ بہ حکم نیابت وخلافت قیوم اشیا می
گردد واشیا بہ وی قائم می باشند۔

باید دانست کہ حصول نسبت قیومیت ہیچ کس را تا نصیبی از اصالت نداشتہ
باشد میسر نیست آں عالی حضرت متعالی منقبت (۸۵) درویشی را کہ بہ حصول نسبت ۱۰
قیومیت بشارت دادہ بودند بہ نوید ثبوت نشاء اصالت وی را نیز سر بلند گردانید ند
ونیز فرمودند کہ ہر قدر کہ نصیبی از اصالت داری موافق آں نشاء محبوبیت در نہاد
تو مودع ست یعنی محبوبیت ذاتی وکمال انفعالی در حق وی نشان دادہ وما
ذٰلك علی اللہ بعزیز۔

ایں مکتوب مقدس مبارک مشتمل بر بشارات متعددہ است از جناب مجدد الف الثانی ۱۵
بہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما با قطبیت وقیومیت وخلافت از مناصب دریں جا مندرج گشتہ و
اصالت کہ شرط قیومیت است دریں صحیفہ وہم در صحائفِ سابقہ محررشدہ ومحبوبیت ذاتی
و کمال انفعالی کہ در رنگِ وحی سماوی فضلی وموہبی است نہ کسبی وعملی ہم دریں جا نگارش
یافتہ ومعنی قیومیت ہم کہ از جملہ اسرار لازم الاستتار است، ہم دریں نامہ مرقوم قلم عنبریں رقم گردیدہ۔
چنانچہ بر منصفِ صاحبِ کمال ظاہر وہویدا است مع ہذا بر بعضی اسرار دیگر کہ در ضمن آن شان ۲۰
اصالتِ حضرت ایشان نیز فائض وجلوہ گرمی گردد بہ طریق سعادت مذکور نمایم در مکتوب دویست
دسی وپنجم از جلد اوّل کہ بنام مخدوم زادۂ ثالث حضرت مروج الشریعۃ اعنی شیخ محمد عبید اللہ قدس سرہ
ثبت گردیدہ تحریر فرمودہ :

فتح ۔ سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا ورد فی الحدیث قف یا محمد فان اللہ
یصلی عالی حضرت متعالی منقبت حضرت ایشان ما رضی اللہ تعالیٰ عنہم پیش از مرض اخیر

وہمچنیں در مرض موت از حقائق واسرار صلوٰۃ وحقیقت صلوٰۃ وبیان صلوٰۃ انبیاء و
کمل اولیاء وخصوصیتی کہ انبیاء است علیہم الصلوٰت والبرکات بر کمل دیگر وصفوف
اربعۂ انبیاء وملائکہ ملاء اعلیٰ علیہم الصلوٰت والبرکات۔ اقتداء نمودہ اند وکیفیت
صف بستن ایں بزرگواران وتفاوت درجات ایشانان درمیان خودہا از روی قرب و
منزلت وآں کہ در صف اوّل ازیں برگزیدہا کیست وانبیای کہ اسامی ایشان در
کلامِ مجید سبحانی مذکور است دراں مجمع چہ خصوصیت دارند ومقام خاص سرور دین ودُنیا کہ
مقامات دیگران سروری وبزرگی دارد ودر بیان وسعت آں مقام واز سابقان ایں
امت کیست کہ بہ وصول آں مقام بہ طفیل وتبعیت مشرف ومستعد است وتعین
مقام خود بیان خصوصیت آں وآنچہ درباب مخدومی استاذی در حصول نصیبی ازیں
دولت فرمودند ونیز آنچہ دربارۂ ایں عاصی آوارہ بشارت دادند وآنچہ در حصول ایں
دولت بہ طریق اصالت وبطریق[۱] (۸۶) ضمنیت فرق نمودند ومایناسب ذلک
چیزہا در معرضِ بیان آوردند کہ فکر وعقل ووہم وخیال از ادراک آں مقام حیران
وسراسیمہ بود وچوں تفصیل اکثر امور مسطورہ از جملہ اسرار لازم الاستتار بود بنا براں
بامحال در ذکر ایں مقام اختصار[۲] افتادہ والسلام۔

یعنی بشارت امور مسطورہ در حقِ حضرتِ ایشان بہ طریق اصالت عنایت فرمودند ومراد از "مخدومی و
استاذی" کہ دریں رقیمۂ کریمہ مرقوم گشتہ برادر بزرگ ایشان "حضرت خازن الرحمۃ" اند وحصولِ
کمالات مذکورۃ[۳] دربارۂ ایشان بہ طریق ضمنیت خود فرمودند وحضرت مجدد الف ثانی امام ربانی بہ
حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما بشارت شرکت در کمالات تجدید باخود عنایت نمودند۔ ھکذا سمعت
من شیخی ووالدی وامامی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی وارشاد کردند کہ در صحبت
تو شش من مردم بہ ظہور خواہند آمد۔ کما ذکرنا فی المفتاح الاوّل۔ وبشارت دنیای ترا آخرت گرداندند
نیز عنایت کردہ اند وایں مقدمہ را حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مخدوم زادۂ بزرگ عالی حضرت
شیخ محمد صبغۃ اللہ جیو قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مفصل نوشتہ اند در مفتاح ہفتم در احوالِ ایشاں

---

۱ اس مکتوب کی عبارت نقل کرنے میں مؤلف سے سہو ہوا ہے۔ منک مکتوبات معصومیہ ۱/۲۳۶/ ۴۲۹

۲ مکتوبات معصومیہ مطبوعہ ۱/۲۳۶ میں "اقتصار" سہو کتابت ہے۔ ۳ م۔ ندبودہ

آں مکتوب مذکور خواہم نمود، ان شاء اللہ تعالیٰ الودود۔

حضرت مجدد الف ثانی می فرمودند کہ من خود را مثل آسمان می یابم و فرزندی محمد معصوم راقم آں می فہم یعنی تمام عالمیان اگرچہ در زیر سایہ بلند پایۂ مجددی از آفات آخر الزمان بہ فضل حضرت رحمٰن محفوظ اند، امّا انوار معصوم رہنمای شاہ راہِ حقیقت بہ[1] وادیٔ طریقت بہ مفتاح شریعت می نماید و فیض مجددی از اشعاتِ معصومی بر عالمی پرتو انداز است و نیز جناب مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند کہ "ہر قطب را دو امام می باید ہر دو فرزند ارجمندِ خود را فرمودند کہ شما ہر دو امام من اند۔ محمد سعید از روی تواضع بسیار را بہ محمد معصوم گذاشت و خود صاحب یمین شد"۔ معنی ایں کلام بلند کہ خلاصۂ اسرار واجب الاستتار است در خود حوصلۂ دریافت ایں ذرۂ بے مقدار نیست کہ شرح آں لب کشایم، آری بسالت رسا راہی بہ مطلوب می نمایم، ہر یکی بہ موافق استعداد ازیں جانشانی بہ مقصود برد و ہر سالکی بہ کمال محبت و وِدادِ ایمانی بایں مقال (۸۷)، حاصل نماید بہ دادنِ اشارت رسا آں کہ ما نا کہ خواجہ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ چوں بہ ولایت ابراہیمی مستسعد بودند واصلِ ولایتِ حضرتِ خازن الرحمۃ ہم ہمیں ولایت است۔ اگرچہ بعدہ بہ ولایت خاصۂ محمدیہ ہم مشرف گشتہ اند۔ علیہم الصلوٰۃ والسلام۔ پس ازیں جہت خواجۂ مذکور را با امام یمین مناسبتِ کلی ثابت است، حضرتِ ایشان ہمیں مناسبتِ ایشاں ملحوظ داشتہ۔ مکتوبی بآں خواجہ نوشتہ اند، نقل می نماید:

فتح۔ بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات بہ خدام حقائق دستگاہ و معارف آگاہ می رساند احوال فقرای ایں حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم واستقامتکم علی جادۃ سیدو خکم ظاھراً و باطنا فانا ملاک الامر و مدار الفیوض و بدونہ خرطا القتاد۔ امروز ارباب یسار را چشمِ انتظار در راہ است کہ از سرایہ اربابِ یمین آگاہی یابند و ازاں گنج ہا گوہری بدست آرند امید کہ از روی کرم دریغ ندارند و بر فردا نگذارند و تلخ کامان را از قندِ خوانِ کریمانۂ خویش بہ نوازندے

در سرم سودای شیریں دلبری ست　　تلخ کامان را بشیرینی سری ست

---

[1] د۔م۔ در بہ وادیٔ...

یحتمل کہ چوں نوبت باہل یسار رسد و معاملہ آں نشاۃ بر منصۂ ظہور آید ہمہ تمنای آں نمایند کہ گرد راہ ایشان را کحل بصیرت خویش سازند و ذرۂ نمک خوان حسن ایشان را دریوزہ نمایند ؎

آں دارد آں نگار کہ آں ست ہرچہ ہست
۵ آں را طلب کنید حریفان کہ آں کجا است

بالجملہ الحسنۃ بعشرۃ امثالھا بل تسعمائۃ قضیۂ مقرر است بہ مقتضای آں آنچہ توانید ایثار نمائید و شیخ نہ نمائید ویوثرون علی انفسھم ولو کان بھم خصاصۃ والاحسبی اللہ گویان و از نعیم صباحت و سرچشمۂ خلت بہ نسیم ملاحت و جرعۂ محبت اکتفا نمایند ؎

۱۰ ھنیأ لارباب النعیم نعیمھم[1] وللعاشق المسکین مایتجرع

والسلام اولاً و آخراً

ازیں مکتوب محبوب فضل ارباب یسار بہ مراتب بسیار در روز قرار کہ مدار فضل اولیاء کبار دراں روز است بہ ثبوت پیوست و نیز معلوم شد کہ ارباب یسار را بہ مقام محبوبیت مشابہت تمام است (۸۸) کہ مخبر از آں است کہ در بیت فارسی کہ در مکتوب شریف مندرج ۱۵ گشتہ ذکر آں آں ست و ارباب یمین را بہ مقام خلت کہ بصباحت مناسبت کاملہ دارد مماثلت کلی بہ وضوح پیوستہ ؎

بلب مستانہ آید گفت. وگویم نمی دانم شرابم یا سبویم

اللہ اکبر سخن از حوصلۂ بلند رقت مقصود ذکر بشارات حضرت مجدد الف ثانی است دربارۂ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما دریں ضمن موافق مناسبت اشارات حضرت خازن الرحمۃ ۲۰ قدس سرہ اکثر در قید قلم در آوردہ[2] والا بالتخصیص بیان احوال آنحضرت مستحق مقامات علیحدہ است۔ معرفت دستگاہی مرحومی شیخ محمد ہادی را حضرت حق سبحانہ جزای خیر دہاد سعادت خود دانستہ مقامات[3] حضرت ایشان در چہل سال در پنج جلد طویل بہ تفصیل تمام نگارش فرمودہ اند و یک جلد از آں ہا در ذکر احوال آنحضرت قدس سرہ مرتب گشتہ۔ مانا کہ آنحضرت را حضرت ایشان

---

[1] د ۔ م ۔ نعیمھا [2] م ۔ در آمدہ [3] م ۔ مقامات پنج

رقیع کردہ درآں جامی راند۔ چنانچہ حضرت مجدد الف ثانی را حضرتِ ایشان اعظم و حضرتِ ایشان را حضرتِ عظیم و حضرت حجۃ اللہ را حضرتِ ایشان کریم و والدِ شریف خود را کہ حضرتِ مروج الشریعۃ باشند بہ حضرت ایشان جلیل یاد نمودہ، تفاوت القاب دریں حضرات عالیات قدس اسرارہم پذیرفتہ اما حضرت مجدد الف ثانی را حضرت ایشان اعظم و حضرتِ ایشاں را حضرتِ ایشان عظیم بلاریب نوشتہ اند و در حضرات ثلاثہ بعینہ ہمیں سہ لقب بالیقین است اما اگر در تعین مواضع تفاوت رفتہ باشد ممکن است۔ اما اغلب کہ درآں جا ہم تفاوت راہ نیافتہ است و ہر جلد را از اعظم ضخامت[۱] اگر پنج جلد کردہ نویسند گنجائش دارد زیرا کہ احوال حضرتِ وحدت قدس سرہ کہ در وسط احوال حضرتِ خازن الرحمۃ بودہ آمد رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ مجلد بہ جلد است، مرقوم گشتہ در ہفتاد جزو نوشتہ اند و احوالِ شیخ بدیع الدین کہ نواسہ[۲] دختری حضرت خازن الرحمۃ بودہ اند در بست و ہشت جزو محرر گشتہ و علی ہذا القیاس۔

مدعا از تطویلِ کلام ہمیں کہ اگر عزیز شائق مطالعہ تفصیلِ احوال ایں حضراتِ عالیات و اولاد کرام و خلفاءِ عظام ایشاں باشد رجوع دریں مقامات کہ کواکب دریہ نام[۳] اوست نماید۔

برسر اصل سخن رویم و گویم کہ حضرتِ ایشان در حضور مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ آں قدر مستغرق ذات شدہ بودند کہ بی یسمع و بی یبصر در حق آں صادق است از اکابر مسموع گشتہ کہ یک مرتبہ ملا دوپیازہ کہ ذکر او در اول ایں مفتاح (۸۹) نیز گذشتہ در عہد شباب حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ درسوای مرتبۂ اولی کہ در ایام طفولیت آنحضرت عبور نمودہ بود بہ حضرت سرہند رسید و ایں آں مو[?] بود کہ جناب امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ خلوت در صفۂ معلا اختیار فرمودہ بودند و بغیر از نمازِ جمعہ در مسجد ہم تشریف نمی فرمودند از اتفاقات نماز جمعہ ملا دوپیازہ را بہ رفاقتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دست دادہ، در ثنای نماز از ملا مقبول الاداء ادای سر برزدہ کہ حضرت مجدد و حضرتِ ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہما با وجودی کہ بہ حقیقتِ نماز رسیدہ معاملہ را۔ مراحل ازاں بالا بُردہ بودند تبسمی در عین نماز بلا اختیار دست دادہ معاملہ قریب بہ ضحک رسیدہ و ایں تبسمِ محبوب بغیر ایں حضرتین دیگری را سرایت نہ نمودہ با وجودی کہ مردم بسیار از فرزندان و نیازمندان و مصلیانِ دیگر دراں نماز حضور داشتند۔ بعد فراغ نماز ہیبتِ

---

[۱] م۔ دخامت د۔ زخامت [۲] م۔ نوبسہ [۳] م۔ یک جزنام اوست

خداوندی جل سلطانہ برآں حضرتین زیادہ از حد استیلاء نمودہ بہ توبہ و استغفار پرداختند و بہ ندامت پیش مراقبہ ساختند، الہام از ملکِ علام بر حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ کہ ازیں تبسم گراں بار مباش کہ اصل ایں ضحک در حضرت صمدیت بالظہور پیوستہ ازاں ست کہ بر ہر دوی شما کہ مستغرق و مستہلک ذاتیند سرایت نمودہ و بر غیرِ شما اصلا ازیں ضحک بوی بہم نہ
۵ رسیدہ کہ آں قدر استغراق آں ہا متحقق نہ بودہ ؎

چناں بحضرتِ حق محو خویشتن کردی تُرا رسد کہ بہ گوی بہ خویش سبحانی

در حقِ ہر کدام ازیں حضرتین ثابت حدیثِ نفیس لا تسبوا علیا فانہ ممسوس فی ذات اللہ بریں کارخانہ شاہد عدل ست و مراد از ضحک کمال رضاست بلکہ از متشابہات است کما ورد فضحك الرحمن حتی بدت نواجذہ، جناب مجدد الف ثانی حضرت ایشان
۱۰ را رضی اللہ تعالیٰ عنہما بشارتِ حصول ولایتِ ثلاثہ کہ صغریٰ و کبریٰ و علیا باشند عنایت فرمودہ و بشارت حصولِ کمالات نبوت علی اربہا الصلوٰۃ والبرکات بہ طریق وراثت مرحمت کردہ (۹۰) و حقیقتِ کعبہ و حقیقتِ قرآن مجید و حقیقتِ صلوٰۃ و تعین علمی و وجودی و حتی سیر مرکزی و سیرِ نظری بہ طریق اصالت فرمودہ اند و ولایت موسوی و ولایت ابراہیمی و ولایت عیسوی در ضمنِ ولایتِ محمدی و ولایت احمدی قطع گردیدہ علیٰ نبینا و علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات۔ چہ اصل
۱۵ ولایتِ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ولایتِ محمدی و ولایت احمدی است۔ امّا از جامعیتِ استعدادِ ولایات مذکورہ بلکہ ولایات جمیع انبیاء علیہم السلام بہ مرتبہ اکمل و اتم حاصل روزگارِ ایشاں بود۔ مصراع

چوں کہ صد آمد نود ہم پیشِ ماست

و بشارت مقطعاتِ ذاتی و متابعت و قطبیت و قیومیت و خلافت و امامت و اصالت و محبوبیتِ
۲۰ ذاتی و کمال انفعالی از جناب مجدد الف ثانی مکرر مذکور گشتہ ہر چند دریں مفتاح بشاراتِ مسطورہ بہ تکرار مرقوم شد امّا در آخران نسبت علو معارف کہ متفرق گذشتہ مبادا در قید حافظہ نماند در سلکِ تحریر کشیدیم و ایں تکرار براحبۂ ہوشیار موجب التذاذ بے شمار است ؎

اعد ذکر نعمان لنا ان ذکرہٗ هو المسك ما کررتہ يتضوع

و حضرت مجدد الف ثانی حضرت ایشاں را بشارتِ طولِ عمر عنایت فرمودہ اند و می فرمودند کہ سجدۂ محمد معصوم در رنگِ سجدۂ حضرتِ عیسیٰ علی نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام گردیدہ و تمام

این قصه چنان ست که عارف سبحانی شیخ محمد صادق که فرزند اکبر حضرت مجدد الف ثانی بوده اند و واقعهٔ ایشان با دو برادرِ خرد و یک همشیرهٔ ایشان در دو روز اتفاق افتاده ۔ چنانچه الم تمام بر حضرت مجدد الف ثانی طاری گردیده و تفصیل این معنی در مکتوب سیصد و ششم از مکتوبات جلد اوّل خویش بنگاشته اند، اندکی عبارت آن مکتوب شریف ایراد می نماید :

فتح ۔ الحمد للہ وسلام علی عباده الذین اصطفیٰ اخوی ملا صالح، واقعاتِ اہل سرہند را شنیده باشد، فرزندی اعظمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز با دو برادرِ خرد محمد فرخ و محمد عیسیٰ سفرِ آخرت اختیار فرمودند۔ انا للہ وانا الیہ راجعون ۔ حمداً للہ سبحانہ که اولاً باقی ماندگان را قوتِ صبر عطا فرمودند ثانیاً بلیه را سر دادند۔ خوش گفت ؎

من از تو روی نپیچم گرم بیازاری | که خوش بود ز عزیزان تحمل و خواری

فرزندی مرحومی آیتی بود از آیاتِ حق جل و علا و رحمتی بود از رحمت های رب العالمین دریں بست و چہار سالگی آں یافت که کم کسی یافت پایهٔ مولویت و تدریس علوم (۹۱) نقلیه و عقلیه را به حدِّ کمال رسانیده بود حتی که تلامذهٔ ایشان بیضاوی و شرح مواقف و امثال اینها را به قدرتِ تام درس دارند و حکایاتِ معرفت و عرفان و قصص شهود و کشوف ایشان مستغنی است از آں که در بیان آرد معلوم شما است که در سن ہشت سالگی بر نہجی مغلوبِ حال شده بودند که حضرت خواجهٔ ما قدّس سرّہٗ معالجه تسکینِ حالِ ایشان را به طامهای بازاری که مشکوک و مشتبه است می نمودند و می فرمودند که محبتی که مرا به محمد صادق است با ہیچ کس نیست و ہم چنیں محبتی که او را بما ست به ہیچ کس نیست ازیں سخن بزرگیِ ایشان را باید دریافت ولایت موسوی را به نقطهٔ آخر رسانیده ۔ بود و عجائب و غرائب آں ولایت علیه را بیان می فرمود و ہمواره خاشع و خاضع و ملتجی و متفرع و متذلل و منکسر بوده و می فرموده که ہر یکی از اولیاء از حضرتِ حق سبحانہ و تعالیٰ چیزی خواسته است و من التجا و تضرع خواسته ام ۔ از محمد فرخ چه نویسد که در یازده سالگی طالب علم شده بود کافیه خوان و به شعور سبق می خوانده و ہمواره از عذابِ آخرت ترسان و لرزان بوده و دعا می کرده که در سنِ طفولیت دنیای دنیه را وداع نماید تا از عذاب آخرت خلاص شود و در مرض موت یارانی که بیمارداری او می کردند عجائب و غرائب از روی مشاهده نمودند و کرامات و خوارق از محمد عیسیٰ تا ہشت سالگی که مردم معاینه کرده اند چه نویسد بالجمله جواہر

نفیسه بودند که به ودیعت سپرده بودند لله سبحانه الحمد والمنة که امانات را باہل امانات
بی کرُه دبی اکراه حواله نمودیم - اللّهم لا تحرمنا اجرهم ولا تفتنا بعدهم - انتهیٰ
کلام الشریف

وبعد انتقال حضرتِ مخدوم زادۂ فایق شیخ محمد صادق قدس سره وبائی[1] که در بلدۂ طیبه سرہند
۵ بلکه در اکثر ہندوستان به شدت تمام مشتغل بوده یک مرتبه فرو نشسته چه ایشاں وبای عالم را
برداشته خود به دارالبقا شتافتند و مطلب را مبرا از وہم و خیال در آغوش کشیدند و به مضمون ایں دو
بیت بزبانِ حال گویاں جاں به جاناں سپردند ؎ (مثنوی)

نه از صرف ونحوم زبان تیز شد　　　نه از منطقم نطق لبریز شد
مطول سرِ زلف جاناں بود　　　مرا مختصر دادن جاں بود

۱۰ تاحال در شهر یا قریه اگر آفت با شورش انگیزد نام شریفِ ایشاں نوشته بر در خانه به
چسپاند آں خانه ازاں آفت به فضلِ الٰہی محفوظ می ماند و اگر تعویذ کرده برگلوی ہر شخص آویزد (۹۲)
البته ازاں بلا محفوظ می ماند - ایں تصرف تا قیام قیامت باقی خواهد ماند اِن شاء الله تعالیٰ -

ایں فقیر زیاده از صدجا ایں تصرف ایشاں را آزموده است که ہرگز تخلف نه ورزیده .بلی
کمل اولیاء حال بار بلایند بهم یرزقون و بهم یخطرون در بارۂ ایشان صادق .حرف
۱۵ مقصود با دارم و ہمت بر مقصد اعلیٰ گمارم تا دری[2] از بحار حضرتِ ایشان بدست آرم -

جناب مرشدیٔ قبله گاہی اقطاب دستگاہی می فرمودند که در ایام غلبه ایں حوادث وباو
اشتغال ایں آتش بلا والدۂ ماجدۂ حضرتِ ایشان به عرض حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنهما
رسانیدند که دعای دفع ایں بلیه که خاص و عام را تاراج ساخته و علی الخصوص در خانۂ فیض کاشانه
استیلاءِ تمام نموده بسیار از ضروریات ست فرمودند که ہنوز تجلی جلالی او سبحانه می نمایم دریں وقت
۲۰ دست به دُعا برداشتن مناسب مقربان بارگاه کبریا نیست بعد چندیں که واقعۂ حضرتِ مخدوم زادۂ
بزرگ درمیان آمد و ایشاں عالمی را خلعت حیات پوشانیده خود حیات جاودانی به لقائی سبحانی تصور
نموده سفرِ آخرت گزیدند، فرمودند که الحال دُعا خواهم نمود که تجلی جمالی معلوم کرده ام روزی فرمودند که
به دعای سلامتی باقی ماندگان مشغول بودم که به ناگاه نزول بلاکیف به کمال عظمت بر من واقع شد

---

[1] م - وبائی　　[2] د - گرامام

و ہر دو فرزند اعنی حضرتِ ایشاں و برادر بزرگ ایشان حضرت خازن الرحمۃ را بر ہر دو زانو ایشان
بہ محاسن سفید نشانیدند و ہر دو ایشان در سجدہ شدند در آں وقت سجدۂ حضرتِ ایشان بہ طور
مذکور افتاد یعنی از سرتا قدم دراز کشیدہ سجدہ نمودند کہ سجدہ شریف[1] عیسوی علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ
والسلام بایں منوال بود ایں جامعیت استعداد حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ مخبر است کما ذکرنا
عزیزی[2] صالحی از مقبولانِ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ اذی بہ حضور جمعی از درویشان نقل می ۵
کرد کہ جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ ایں معاملۂ ارشاد و ایں
نسبت بہ ہمیں صرافت بلا تفاوت بعد چہل و پنج سال از انتقالِ من باقی خواہد ماند۔ بعد ازاں
تفاوت خواہد پذیرفت ہم چناں شد چہ حضرتِ ایشان بعد چہل و پنج سال از وصالِ حضرت
مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما ازیں جہان رحلت بہ فرادیس الجنان کشیدند کہ وصالِ حضرت
مجدد الف ثانی بتاریخ بست و ہشتم شہر صفر المظفر روز سہ شنبہ سنہ ہزار و سی و چہار اتفاق افتاد ۱۰
و وصالِ حضرت ایشاں در سال ہزار و ہفتاد و نہ است (۹۳) کما استعرف فی المفتاح
السادس ان شاء اللہ تعالیٰ۔

عمر مبارک حضرتِ ایشان بہ حضور لامع النور مجددی بیست و ہفت سالہ بود کہ ایں
ہمہ اخذ کمالات فرمودند و عمر مقدس حضرت مجدد الف ثانی عمر مسنون اعنی شصت و سہ سالہ
شد و تاریخ وصال آنحضرت کہ نیز مبین سنین عمر ایشاں است استماع نما عمر احمدی بہ ۱۵
ہماں عمر پیامبر نیز تاریخ وصال آں ہادی کمال از دو کلمہ معرفت مرد و ظل محمد بود جُدا جُدا
بہ تناسب ایں سہ فقرہ بہ طریق تیمن آوردہ والا تواریخ وصال آنحضرت بسیار اند در مقامات
حضرات القدس ملا بدر الدین سرہندی مفصل آوردہ رجوع فرما و رباعی حقائق و معارف آگاہی
خواجہ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ کہ حروف معجمہ بہ مصراع آں معلم سال انتقال بادشاہ ملک کمال
آمدہ و حرف اوّل ہر مصراع آں اسم مکرم حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز ۲۰
مطالعہ نمایند ؎

آں مرشد رہ کہ بود او فخر کبار	حسرت زدی از شہود او چشم ہزار
مہر فلک مرتبت و ستان کمال	رو یای کرم چراغ بزم ابرار

---

[1] م۔ شریعت [2] م۔ غیر مرۃ

تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْئَلُوْنَ عَمَّا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ — ولنختم هذا المفتاح بدعاء الماثور رجاء القبول ببركة الاحمدية المعصومية يا من لا تراه العيون ولا تخالطه الظنون ولا يصفه الواصفون ولا تغيره الحوادث ولا يخشى الدوائر
۵ يعلم مثاقيل الجبال ومكائيل البحار وعدد قطر الامطار وعدد ورق الاشجار وعدد ما اظلم عليه الليل واشرق عليه النهار ولا توارى منه سماء سماء ولا ارض ارضاء ولا بحر ما فى قعره ولا جبل ما فى وعزه اجعل خير عمرى آخره وخير عملى خواتيمه وخير ايامى يوم القاك فيه وصلى الله تعالىٰ علىٰ خير خلقه محمد وآله
۱۰ واصحابه واتباعه اجمعين۔

مفتاحِ سوم

دربیان بعضی ازاں معاملات بزرگ و مراتب شگرف کہ حضرتِ حق سبحانہ وتعالیٰ ایشاں را بہ محض فضل وکرم باّں اختصاص بخشیدہ ذنائب اتم حضرت مجدد الف ثانیؒ گردانیدہ ومایوافق ھذا الباب۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم (۹۴) اِنّا فتحنا لک فتحاً مُبیناً لیغفر لک اللہ ما تقدّم من ذنبک وما تاخّر ویتمّ نعمتہ علیک ویھدیک صراطاً مستقیماً وینصرک اللہ نصراً عزیزاً۔

اللھم صلی علیٰ سیدنا ومولانا وشفیع ذنوبنا محمّد رسول الکریم والنبی العظیم الھادی الی الصراط مستقیم وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ فی الاولین والآخرین وفی الملاء الاعلیٰ الیٰ یوم الدّین وصل علیٰ اخوانہ من النبیّین والمرسلین الملائکۃ المقربین واھلِ طاعتک اجمعین۔

رَبَّنَا اغفِرلَنَا ذُنُوبَنَا واسرافنا فی امرنا وثبت اقدامنا وَ انصُرنَا علی القوم الکٰفِرین۔

برلب تشنگان زلال مقال وشوریدگان چشمۂ حال وتجاران بازار معانی وصرافان نقود سخندانی ومستمعانِ اسرار دقائق بیان ومستغرقان بحار حضرتِ فرقان وناظران بدایع ملکوتی وعامران روائع جبروتی وواصلان مرتبہ حق الیقین وتابعان حضرت سید المرسلین علیہ وعلیہم وعلیٰ آل کل من الصلوٰۃ افضلہا ومن التسلیمات اکملہا کہ از صفاء نیت وخلوص امنیت بہ کمال طمانیت نفسانی ازراہ صداقت بہ بندگان مجدد الف ثانی بہ متصدیان خزائن معصومی و رازداران دفائن قیومی درعین صیام شہر مبارک رمضان وقیام لیلۃ القدر بہ تلاوتِ قرآن

ساختہ بہ تیشۂ ریاضت بل بہ سابقہ موہبت کندہ اند مخفی نماند کہ اگرچہ تحریر ایں معارف علیہ
و مواہب سنیہ کہ وسیلہ کفارت سیئات و ذریعۂ نیل باقصای درجاتِ سعادت دانستہ
بہ موجب اشارت و بشارتِ حضرتِ ایشان شروع ایں کار جلیل الاعتبار نمودہ چنانچہ در خطبۂ
کتاب شرحِ آں گزشتہ اما باز نظر بر قصور خود افتادہ در عین ترقیم مفتاح ثانی عزم ترک آں
۵ ازسرِنو تازہ گردیدہ اوراق مرقومہ را خواست کہ باب شستہ تناول نماید چہ کند آوازہ محبت
گاہی مغلوب وصلت[1] و زمانی مفتون فضل اما در عین شہر مبارک کہ تسوید اوراق مسطورہ اکثر
دراں شہر اتفاق افتادہ و چیزی پیش ازاں ہم نوشتہ الطاف عظیمہ و اعطاف فخیمہ بہ کمال
عنایت بشاشت انگیز و غایت (۹۵) مرحمتِ حلاوت خیز در وقائع و منامات از
جناب امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی و امام صفاکیشان حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما نہ
۱۰ آں قدر فہمیدہ کہ مشروح قلم تواند شد بلکہ حضرت ایشاں را ممد ایں کار یافتہ۔ گویا ایں کتاب
(مقاماتِ معصومی) در دست شریف دارند و مطالعہ بہ عنایتِ خاص الخاص فرمودہ،
تصحیح بعضی الفاظ می فرمایند۔ و حضرت مجدد الف ثانی را دیدہ گویا ایں کتاب را بہ خود منسوب
می دارند و می فرمایند کہ مقامات من است[2]۔
ملخص کلام آں کہ اصلاً رضای حضرتین قدسنا اللہ تعالیٰ سرہما در ترک ایں امر مفہوم نشد۔
۱۵ و نیز بر نیازمندانِ عالی فطرت کہ در استماع اوراق گذشتہ ترقیات حاصل نمودہ اند۔ ترحم ایں
حضرتین معلوم گردیدہ کہ برای آنہا و برای دیگر مخلصان موجب ترقیات است۔
پس ترقیم ایں مفتاح باعث حل مشکلات در عین ظلمات گشت۔ و فقیر دور از کار
بعد معلوم نمودن ایں اسرار ازاں دو قبلۂ ابرار چوں بہ حقیقت جامعہ قلبیہ رجوع نمودہ بی تکلف
انشراح عجب در سینہ یافتہ کہ در دو دریا ظلمات و عسکر و اکبرآباد ذکر حضرتِ ایشاں آب حیات
دانستہ ؎

یاد روئ او کنم تا خانہ ام روشن شود

دریں جا صادق گشتہ و بہ خود بایں ابیات خطاب کردہ ؎

بہ پیش دل دو دیدہ باز کردم | چو آبی در سبو آواز کردم

---

[1] م۔ وصلست [2] م۔ نیست

که گر تو دولت جاوید خواہی | دریں ہر دو جہاں اُمید خواہی
چرا بر شاہ راہی در نیائی | گریزی ہر طرف زایند زیای
بجو اسرار آں قطب زمانہ | بجو انوار آں غوث یگانہ
امام ہر دو عالم خواجہ معصوم | کمالات الٰہی کردہ معلوم

بہ سرعت تمام قلم[۱] در دست گرفتہ بہ نگارش اسرار قدم جریان داد و ہلالِ عیدرا بہ طراوت ایں ۵
ثمرات مبارکات معصومی عیدی اہل بصیرت و اعتقاد افطار نہاد و کنوز ایں اسرار واجب الاستتار
بہ مفتاح معصوم کشاد ؎

جلوۂ غیر ندید آئینۂ حیرت ما | عالمی را بہ خیال تو تماشا کردیم

لہٰذا ہر خصوصیت و عنایت الٰہی کہ در[۲] بارۂ حضرتِ ایشاں دریں مفتاح مرقوم شود اشارت بہ
لفظ "کنز" مقرر کردیم۔ ۱۰
سُبحانَكَ لَا عِلمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمتَنَا اِنَّكَ اَنتَ العَلِیمُ الحَكِیم۔ (۹۶) اللّٰھم
الھمنی رشدی و اعذنی من شر نفسی۔
کنز از اعظم[۳] عنایات حضرت رحمٰن تعالیٰ شانہ بر حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ آنکہ مکونات الٰہی
بر قیومیتِ آنحضرت از قیومیتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ راضی تر د خوش تراند
کما ذکر فی المفتاح الثانی۔ ۱۵
کنز سجلات[۴] بہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فوق العرش می افتادند سیجئی تفصیلہ
فی المفتاح السادس فی محل ذکر الوصال ان شاء اللہ تعالیٰ۔
کنز فرخندہ شبی حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ نمازِ از نماز ہای نفل در مسجد کبریٰ دار الاشاد
حضرت سرہند اشتغال داشتند کہ بہ ناگاہ در نمازِ نفل[۵] جمعیت کہ اصلاً قبل ازاں روی نہ دادہ بود
یافتند معلوم فرمودند کہ عزیزی الکل از مقربان الٰہی تعالیٰ شانہ شریک شدہ است بعد از ادای سلام ۲۰
آں عزیز از مسجد بیرون شد، حضرتِ ایشان بہ استعجال تمام تعاقب کردہ سلام دادند و استفسار
نام نمودند۔ جواب سلام ادا فرمودند و گفتند من خلیفۂ ثالث ام اعنی حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ

---

[۱] د۔ "قلم" ندارد [۲] م۔ درمادہ [۳] م۔ اعاظم
[۴] م۔ سجدات [۵] م۔ ثقل

از مدتی شوق داشتم که با شما شرکت در نماز دست دہد امشب بہ حصول پیوست بلی (مصراع)

قدرِ زر زرگر شناسد قدرِ جوہر جوہری

در عالم مجاز اگر ہفت ہزاری در خانۂ پنج ہزاری رسیدہ شریک اطعمہ واشربہ او از رہ تودد[1]
و اخلاص گردد۔ غیر اختصاص امیرن در نظرِ اہلِ بصیرت نہ خواہد افزود، والافضل خلفاء راشدین
5 رضوان اللہ تعالیٰ اجمعین بر سائر صحابہ و تابعین و بر بقیہ صالحین مقرر علماءِ اہل سنت وجماعت است
شکر اللہ تعالیٰ سعیہم در امہر انجلای امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ[2] بر آں است کہ
ہیچ وی بہ مرتبہ صحابی رسد اگرچہ اویس قرنی باشد۔

کنز حضرتِ خازن الرحمۃ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس در شکرانہ مولیٰ ذکرہ اولیٰ می فرمودند کہ
الحمد للہ سبحانہ کہ حضرت حق تعالیٰ شانہ را بہ فضل خود امام معصوم عطا فرمودہ شیعہ شنیعہ تمام عمر خود ہا درین
10 تنا صرف می نمایند کہ امام معصوم یابند تا بدو اقتداء[3] نمایند، میسر نمی شود لہذا ہمیشہ از نماز جماعت
بے نصیب اند، اگر از امام ما خبردار شوند ہرگز از جماعت محروم نمانند۔ وحکایتی موافق آں مقام درین
ہنگام بہ خاطر ایں راقم رسیدہ کہ امیری از امرائ اہلِ ایران ملقب بہ گنج علی خان رومی در بلدۂ فاخرہ
دار الملک کابل جنت نشان بہ دیدن ایں آوارہ در فقیر خانہ بہ شوق فوق الوفوق رسیدہ از جملہ
مکالمات آں مجلس یکی ایں بودہ کہ نقل کردہ کہ دراں وقت کہ من در اصفہان بودم یکی از سیاحان
15 ایں دیار دمقبولان روزگار و از رفض (۹۷) بی زار بود بہ تقریب سیاحت کہ شیوۂ مرضیۂ آں
عزیز بودہ پا از شہر بہ دامانِ صحرا نہادہ ؎

کنوں ما نیم و دشت بی کیہا | گریباں جنوں دامانِ صحرا

بہ زبان حال خانہ عرب وعجم را گردیدہ و از ہر جا نعمتہا بہ موافق نصیبۂ خود چشیدہ
بہ مملکتِ ہند رسیدہ و لطائف ایں مقام دیدہ بعد دوازدہ سال بہ وطن مالوفِ خویش معاودت
20 نمود۔ اہل آں بلدہ از اکابر و اصاغر[4] و فقراء و امراء آوازۂ تشریف فرمودن آں عزیز شنودہ استقبال
نمودہ باعزازِ تمام در شہر در آوردند بادشاہِ آں جا ہم بہ دیدنش در خانۂ غریب کاشانہ شدند و
چیزی کہ از عجائب وغرائب درین مدتِ سیاحت بہ نظرش در آمدہ باشد استفسار کردند۔ گفت
چیزی کہ عجب العجائب درین سفر بہ نظر در آمدہ "امام معصوم" را دیدم کہ تا از ہزار سال در تلاش

---

[1] م۔ آوازراہ [2] د۔ "عنہ" ندارد [3] م۔ افتد [4] د۔ اساغ

آیند و از راه بی سعادتی نمی یابند گفتند کدام عزیز است و کجا است۔ نام مبارک حضرتِ ایشان را گرفته و از شهر شریف سرہند نشان داده۔ جمع کثیر از مستمعان به حضرتِ سرہند رسیده به ملازمت حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف شدند بقدرِ نصیبۂ خود فیض ها یافته متوجه دیار خود بعد از رخصت آں قبلۂ ابرار شدند۔ جمع دیگر مدتها در خانقاهِ ملایک پناه گذرانیده، خلافتها یافته باطراف ماموره شتافتند۔ خان مذکور بعد اتمام این کلام گفت که من هم با وجود خرد سالگی چوں این حدیث از آں عزیز ۵
یاد داشتم تخمِ محبتِ حضرتِ ایشان در دل کاشتم۔ والحال که دریں دیار شدم حضرتِ ایشان دار الخلد را منور فرموده بودند امّا باری بخدمت عالی حضرت متعالی منقبت شیخ محمد صبغۃ اللہ جیو که فرزندِ اکبر حضرتِ ایشاں اند مشرف شدم الحمد للہ سبحانه که از دیدنِ ایشان اعتقادم از یکی بصد افزوده و هر یکی که از مخدوم زاده های سرہند می رسد به ملازمت او می شتابم و از صحبت هر کدام ازیں اعزه حلاوت علیحده می یابم۔ ۱۰

کنز حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ فردای قیامت با تیاز خدمت که بخشش رحمت به مهر و دستخطِ ایشاں باشد سرفراز خواهند فرموده۔ تفصیل ایں مقدمه چناں است که معارف آگاهی کمالاتِ پناهی خواجه محمد حنیف کابلی[۱] (۹۸) قدس سره که خلیفۂ اوّل حضرتِ ایشان بوده اند روزی به معرض حضرتِ رسانیدند که مدارِ فضلِ اولیاءِ کرام روز حشر الاجسام است، در آں جا هر یکی از اهل کمال به منازل قرب صعود خواهند نمود و هر یکی از اهل بطالت از اعتبار خواهد افتاد و چوں خزینه داری رحمت ۱۵
دراں روز پُر وحشت حوالۂ حضرت خازن الرحمۃ قدسنا اللہ سبحانه بسره الاقدس مقرر گشت چنانچه آنحضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بایشان بشارت داده اند که فردای قیامت که بخشش رحمت فرمایند تقسیم آں حوالۂ محمد سعیدِ ما نمایند، پس حضرتِ ایشان را در آں روز به کدام اعتبار سرفراز فرمایند فرمودند که هر چند خزینه داریٔ رحمت مفوض بر برادرِ بزرگ است۔ امّا تا رقعۂ به دستخط و مهر من نه باشد تقسیم آں نه خواهد شد که ایں خصوصیت به ما مسلم است۔ مصراع

دست دگر بود کمر بهله دار را

امثال ما گناه گاراں را از استماع ایں نویدِ فرحت جاوید اُمید از رحمتِ رحیم تعالیٰ شانه حاصلِ روزگار شد ے

---

[۱] د۔ "کابلی" ندارد

اغیار ز گلزارِ تو پُرساختہ داماں　　حاشا کہ بود یارِ تو رسوای قیامت

کنز: حضرت ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ سہ مرتبہ تعین کہ علم الیقین وعین الیقین وحق الیقین باشد متصرف ساختند وتحقیق این ہر سہ مرتبہ تعین کہ در مکتوب صدم از مکتوبات جلد ثالث حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ تفصیل مشروح ومبین است کہ ہر سہ تعین صوفیہ علیہ در مرتبہ اولیٰ کہ ۵ علم الیقین باشد مندرج فرمودہ اند ودو مرتبہ بالای را بہ صد مرحلہ ازاں بالا بردہ اند۔

کنز: حضرتِ ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ ہفت درجہ متابعت بہ طور حضرتِ مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ساختند کہ دو درجہ نخستین ازاں کسبی است کہ با عمال ظاہرہ و باطنہ تعلق دارد و درجۂ سوم من وجہہ کسبی و من وجہہ موہبی است چہ مبادی ومقدمات[1] آں کسبی است ونفس آں موہبی است درجہ چہارم موہبی است[2] لیکن اعتقاد وعمل را در حصول آں مدخلی است۔ درجہ پنجم و ۱۰ ششم ازیں ہمہ برتر است واز ہفتم چہ نویسد کہ از گفتن و نوشتن بسی بُلند وخیلے در خوان دولتِ انبیاء (۹۹) علیہ السلام زیبا و ارجمند واکثر تفصیل مراتب سبعہ متابعت سبعہ متابعت جویائی در مکتوب پنجاہ وچہارم جلد ثانی از مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ رجوع فرماید کہ بدوں ذاتِ مبارک آنحضرت، ہیچ یکی از عرفاء ماتقدم بہ شرح آں لب نہ کشودہ است، بلکہ اشارت ہم بایں درجات اصلاً نمودہ ذالك فضل الله يؤتيه من يشآء والله ۱۵ ذو الفضل العظيم۔

کنز: حضرتِ ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ درون سرادقات عظمت وکبریائی جای دادند۔

کنز: حضرت ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ باسرار ومعاملات نواختند کہ زبان را یارای گفتن آں نیست وقلم را تاب نوشتن آں نہ۔

کنز: حضرتِ ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ دیدن قصور اعمال ومتہم داشتن نیات مشرف ۲۰ ساختند و درعین آں دید باذواق و وارداتِ مخصوصہ نواختند کہ زبان ایں آوارہ وقلم ایں بی چارہ از تقریر وتحریر آں اعتراف بہ قصور دار داری در مکتوب ہفتدہم از مکتوبات جلد اوّل کہ بنام سیادت پناہ ارشاد دستگاہ میر محمد نعمان قدس سرہ بہ تفصیل تحریر مقدمین کہ فی الحقیقت اجتماعِ ضدین است نمودہ فرمودہ اند عرفت ربی بجمیع الاضداد درآں جا صادق گردانیدہ و

---

[1] م۔ متقدمات　　[2] د۔ "درجۂ چہارم موہبی است" ندارد

علاج این جمیع را ہم دراں مکتوبِ شریف بہ قسمی نمودہ اند کہ عرفاء صاحب مقال[1] و علمای عالی الحال بہ مشاہدۂ انوار جمال حضرت ذوالجلال تعالیٰ شانہ درحق حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ فی الحال بلا قیل و قال قائل اند۔

آں مکتوب طویل را بہ تمامہ ایراد می نماید بگوش ہوش استماع نمایند :

فتح خدام سیدی سندی ازیں عاصی مہجور سلام و تحیّت در معرض قبول آرند از بی توفیقی و بی حاصلی خود چہ وانماید کاری کہ شایستہ قبول پروردگار بود درحق ایں گناہ گار عنقای روزگار است و عملی کہ سزاوار نظر کردگار باشد صدور آں ازیں مغرور دور از کار حاصل کارِ او خود کامی و ہوس روائی است و بزم روزگار او خودستائی و ظاہر آرائی طاعت او اطاعتِ ہواست و عبادت او سمعہ و ریاست کلامِ او بے غرض نفسانی نیست و سکوتِ او بی وسوسۂ شیطانی نہ ، استغنای او طمع آمیز ست و انزوای او کبر انگیز ہمتش استیفای تنعمات و لذات است (۱۰۰) و نہمتش تفوق بر اقران و اتباعِ شہوات ، اگر استغفار بر زبان دارد چندیں گناہ در دلش مرکوز است و اگر چشم سر از محارم فروبستہ است نامحرم بسیار بہ چشم سر منظور است اگر بہ ذکر و ورد اشتغال دارد صاحب الورد ملعون را مورد است و اگر بی اوراد و اذکار ست تارک الورد ملعون را مصداق بالجملہ طالب دنیاست و تارکِ عقبیٰ معاملۂ او بہ صاحب خویش معاملہ مخادع و مستہزی است ؎

کس نہ کند باکس بیگانگان آنچہ تو با حضرتِ حق می کنی

بظاہر مدعیٔ محبت است و بہ حقیقت معاملۂ او معاملہ کافر فرنگ است خیال باید نمود کہ ایں نوع دعویٰ را چہ جزا بود و ایں قسم معاملہ را چہ مکافات عصاۃ دیگر را بایں چنیں سیاہ کار نسبتی نیست و کذب در معاملت را با سائر معاصی کدام مساوات رباعی

می خوارہ و خود پرست فاسق بودن در کوی خرابات موافق بودن
بر کام و ہوای نفس عاشق بودن بہ زآنکہ بخرقہ در منافق بودن

مقصود از تصدیع و املال التماس آں ست کہ چوں اعزہ احبہ ایں شرمندہ کار

---

[1] د۔ نقال

را از روی کمال حسن ظن باوضاع صلاح یقین کرده اند وعنوانی بروی قرار داده ۔
الحال بعد از ملاحظہ این سطور چوں از حقیقت کساد این مغرور اطلاع بہ واقعی یابند
خیال سابق راکہ دربارۂ آوارہ داشتند از سر نہند و او را بہ عنوان مسطورہ تصوّر فرمایند
واز آشنای او ہراساں باشند ۔ مصراع

۵ صد مرحلہ بگریزید ای اہل جہاں از من

چوں ستر حال خویش از کسانیکہ در گمان کمال اویند داخل خیانت بود
بنا بر آن حقیقتِ خود را کما ینبغی رانمود تا دوستان آگاہ باشند در سادہ دلاں چندرا
آگاہ سازند تا از مجرد شنیدن نام یکے از جا نروند و مردم را از جا نبرند ؎

شیریں مثلی است گشتہ مشہور آواز دہل خوش ست از دور

۱۰ والا کسی کہ معاملہ او بایں سرحد باشد وی را سر و برگ قلم گرفتن وسخن پردازی کردن
کجا است ؎

گر عاقلی حدیث خود کم کنمی قفلی در گفت وگوی محکم کنمی
ماتم زدہ چند فراہم کنمی بر گفتہ بگریمی ماتم کنمی

والسلام علیکم وعلیٰ من لدیکم ۔

۱۵ فصل بالخیر بعد از تحریر نیاز نامہ بخاطر ریخت کہ چوں از حقیقت کساد خود نوشتی اگر
لختی از نعمت حق جل وعلیٰ کہ دربارۂ خود مشاہدہ (۱۰۱) کردہ دریں رقیمہ اندراج نہ نمائی
مبادا داخلِ کفران بود بنا بران بہ موجب وَ اَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ۔
شمہ ازاں نیز اظہار می نماید ۔

مخدوما! با ایں ہمہ خرابی وتباہ کاری ایں قدر می داند کہ از پیش گاہ در طینت
۲۰ ایں خاک راہ معنی تعبیہ کردہ اند وآنی ودیعت نہادہ کہ آں معنی منظور نظر خاص اوست
تعالیٰ وعنایت خفی دربارہ آں واقع است زیادہ ازیں نمی تواند تعبیر نمود و بہ تفصیل
نمی تواند پرداخت کہ متکلم ومستمع را تابِ تکلم وہوش استماع آں نیست ازاں است
کہ در زمانِ سابق پیش از ظہور آں معنی جذب وکشش معنوی وعشق ومحبت بی کیفی

درخود می یافت طبیعت او از خلق گریزاں بود و بہ خلوت وصحرا راغب و باخود می گفت ؎

به تنهائی دلم مائل چنیں چیست　　دریں تنها نشستن حالم چیست

و آں محبت را ہیچ متعلق سر نمی کشید و نمی دانست کہ ایں عشق کدام کوست و ایں ہمہ کشش بکدام سوست ؎

می دید بچشم خود غباری　　در دیده نهفته خار خاری
آگہ نہ کہ گرد دامن کیست　　ویں غنچه ز خار گلشن کیست
در جیب گلشن کہ ایں خسک ریخت　　در چشم دلش کہ ایں نمک ریخت
آتش کہ بسقف خانه در زد　　ویں فتنه ز دامن کہ سر زد
ایں تلوسه چیست در شکیبش　　جادوی کہ می دہد فریبش
شوری است ز عشق در سر او　　تیغیست نہاں بگوہر او
از جنبش غمزہای خونی　　دارد نگرانی درونی
جانی بسر خیال می داشت　　چشمی بره شمال می داشت
سرمست نظاره سو بہ سو بود　　در رقص نشاط مو بمو بود
ہم دیده براه آرزو باز　　ہم گوش تمنیش بر آواز
کز قافلۂ رسد صدائی　　آواز برون دہد درائی

و تا مدتہا مغلوب ایں حالت بود و آرزو می کرد کہ ایں عشق را متعلق ظہور فرماید و ایں شورش و تلوسه را معشوق معین پدید آید و ہر چند آں عشق را بہ معشوقات سفلی فرود می آورد فرود نمی آمد سودای بود جنون آمیز و شوقی بود آتش انگیز ہیچ معلوم نہ کہ جنوں انگیز کیست و ایں آتش افروزی بہر چیست حیران کار خود بود و بایں ابیات زبان حال او گویا ؎

دارد ز کہ مو بمویم آزار　　وز ناخن کیست جنبش تار
تنہا نہ بدل خلد کزاں سوی　　دارد خلۂ بہر بن موی
در دیدۂ من کہ می زند برق　　(۱۰۲) وز شعلہ کیست دشنہ بر فرق
از سوز کہ ایں شرار برخاست　　وز راه کہ ایں غبار برخاست

بر ہر شرہ ام جدا نگاریست — در ہر نگہم جدا بہاریست
آں کیست کہ در درونِ سینہ — بشکست ہزار آبگینہ
ایں باد ز دامن کہ برخاست — ویں دود ز خرمن کہ برخاست
ایں مرغ کہ می پرد بریں بام — ویں بوسہ کہ می دہد بہ پیغام
ایں عشق ندانم از کجا خاست — کز ہر رگ و ریشہ ام بلا خاست ۵
آں روز کہ خاک من سرشتند — سودای جنوں بسر نوشتند
از طرہ بتی فگندہ دام ست — لیکن نشناسمش کدام ست
تا عشق کہ شد مساعدِ من — و اندر کف کیست ساعدِ من
از خندۂ کیست نو بہارم — و از نازِ کہ خار خارم
ایں عشق ز عاشقاں عجب نیست — معشوق شناسی از ادب نیست ۱۰
اے عشق خویش آمدی چنیں چست — در دل بہ نشین کہ منزلِ تست
بہ نشین بہ نشین نشیمن از تست — جان و خرد و دل و تن از تست
روز از تو و شبِ سیہ مرا بس — تخت از تو و خاک رہ مرا بس
بہ پذیر بہ تحفہ جان و بہ نشین — بہ کشا کمر از میاں و بنشین
بنشین و ز عقل جوش بہ نشان — و از خونِ ہوس خروش بہ نشان ۱۵
از آمدنت چوں گل شگفتم — دامن دامن بہار رفتم
گل کرد بہار بختم امروز — بر گل بہ نہید تختم امروز

بر سر اصل سخن رویم، بعد از آں کہ آں معنی مکنون بہ مرور شہور پرتو انداخت پیش از آں کہ در معرض ظہور کامل آید معلوم شد کہ متعلق آں محبت کہ بود و آں انجذاب و کشش بہ کدام طرف وابستہ مجبوبی پدید آمد در غایت حسن و خوبی و در نہایتِ رفعت و مرغوبی ۲۰ کہ فوق آں غایت در جمال و حسن متصور نیست بلکہ نزاکتِ منزلتش بہ مثابہ ایست کہ اطلاق حسن و جمال بر آں حریم متعال گرانی دارد و ہمچنیں ہر کمال و جمال از آں بارگاہ در راہ است ہر جا کمالی نمایاں است اثرِ کمالِ او یافت و ہر طرف کہ حسن و جمال متصور است انموذج حسن و جمال او دید بیقین دانست کہ محبوبی را او شایان است و مطلوبی را ہم او سزاوار از ہمہ او بہ تافت و عنان عنایت بجانب او تافت و کمرِ ہمت را در

خدمتِ او چست بربست دید که عنان تابے آں جا راہی نمی کشاید و ایں خدمت شایان آں حریم مقدس نیست و ہیچ کوشش وسعی را بی فضل او بار نیست سابقہ عنایت می باید پس کشش او در کار ست (۱۰۳) دیگر ہیچ از ہمہ درماند و معاملہ را با دگذاشت خوش گفت ؎

مرا گر توسنِ دل نیست در راہ　　　کمندِ زلف او ہم نیست کوتاہ　　۵

عنایت ازلی از پی او در رسید و بالطاف خود ایں دور از کار را بہ نواخت و بہ سابقہ فضل و کرم ایں خاک افتادہ را در حوالی حریم قدس خود جا داد و ہذا آں معنی مضمر و ایں آں مستور دراں بارگاہ پر نور بروز و ظہور دارد و بہ صد آب و تاب در صحن گلزار امید در رقص و نشاط جادید است قدمے باناز برمیدارد و قدمی بانیاز می نہد و باکمال خرمی و فرخندگی ہم آغوش بوی وصال ست با وجود بندگی سرمست بادہ لایزال و بایں ترانہ مترنم ست ؎

ہم از در بازگردانی باد نوروز　　　کہ من بوی گل خود دارم امروز
مدہ پیش شب از مہ یادم اکنون　　　کہ من با مہوش خود شادم اکنون
گر اوّل می ربود از گریہ آبم　　　کنوں خوش می برد در باد خوابم

اگر بر خود نیز عاشقی نماید می سزد کہ نواختہ محبوب ست و اگر شیفتۂ حسن خویشتن بود نیز برمحل ست کہ منظورِ مطلوب ست ۔ اے عزیز آں معبر را کہ با بوئ مقبرست با ایں بدن　　۱۵
چرکیں چہ نسبت و آں معنی علوی را بایں پیکر سفلی و پس ماندہ آوارہ بیچارہ کہ از یار جدا ماندہ و گرفتار دیار اعداء گشتہ کدام مساوات ایں پیکر عنصری ست کہ در بادیۂ حیرت و حسرت سراسیمہ و سرگشتہ با دل پریشان و موئ آویزاں با د دوری از شش طرف بردی طپانچہ زنان گرد حجاب حواس خمس را فرو گیراں ؎

ہم باد زدہ طپانچہ بر روی　　　ہم خاک فشردہ پنجہ در موی　　۲۰

و از کار و از کار فرد ماندہ و از شوق و سرگرمی دست افشاندہ مخمول زاویۂ بی حلاوتی و افسردگی گشتہ عنان ہمتش از دست رفتہ و کمر خدمتش فرو شکستہ از غایت حیرانی بہ چیزی جمع نمی تواند شد و از بس سراسیمگی از کس در ویزہ نمی تواند نمود ہر چند آں معنی از آں ایں نبود لیکن آں را دلبری برگزیدہ لاجرم بہ مراحل ازیں دوری گزیدہ و بعد المشرقین میان ایں

و آں افتاد ؎

از باد صبا (۱۰۴) دلم چو بوی تو گرفت — بگذاشت مرا و جست و جوی تو گرفت
اکنون ز منِ خسته نمی آرد یاد — بوی تو گرفته بود خوی تو گرفت

آن بر تخت مرصع انس نشسته، و این پیکر در خاک تیره فرو هشته، آن از هم آغوشی مراد شاد و فرو خنده، و این از حیرت سینهٔ حسرت بر خود کنده، این با چندین زاری و نیاز، و آن با صد استغنا و ناز، این با هزار آرزو و از آن راز جویان، آن از کمال بی نیازی با خود راز گویان، این پیکرِ سفلی بآن معنیٔ علوی گوید ؎

من بی تو بخاک ره مژه باز — تو خواب گزین به بستر ناز
من بی تو ز خونِ دیده گلنار — تو خنده زنان به صحن گلزار
من بی تو بخون کشیده داماں — تو رفته به نطع گل خراماں
من بی تو بخاک غصه پامال — تو رقص کناں ببانگ خلخال
من بی تو چو رشته تاب در تاب — تو رشته گسل چو دُرِ نایاب
من بی تو بسوزِ دل گدازی — تو عاشق خود بحسن بازی
من بی تو گرفته ترک هستی — تو کرده بخویش ناز و مستی

تنبیه - ای عزیز اول کتاب را با آخر آن کسی متدافع نه فهمد و بظاهر متناقض نه انگارد زیرا که هرچه منسوب به ممکن است ازین روی که ممکن ممکن است قابل رد و طعن ست شایان آنحضرت چگونه بود معاملهٔ فضل جداست این قسم دور از کاری را اگر به نوازند کمال بنده نوازی اوست و بنده فی نفسه و عمل او همان ست که مسطور شد و عنایت و کرم او به کردار این کس وابسته نیست، بآنکه گوئیم آنچه در ما سبق ذکر یافت وارد یست از واردات چوں این وارد غالب آید جمع اعمال و طاعات خود را قابل لعن و طعن انگارد و در نفس الامر هرچه باشد و آنچه در آخر کتابت مسطور است نیز واردی است و یک وارد را با وارد دیگر هیچ تدافع و تناقض نیست اوّل مغلوب آن دید بود بعد ازاں مغلوب این دیدگر دید موافق دید اوّل بزرگی گفته است که کاتبِ شمال من همیشه در کار است و کاتب یمین حسنه نمی یابد تا بر روی کاغذ ثبت نماید این کارخانه در دید عارف است و بس و این دید را (۱۰۵) منشاء است و معاملات بآن وابسته است که شمه ازاں ظاهرا در ذکر قاصد مستعجل است به تفصیل آن نمی تواند پرداخت و موافق دید آخر همان بزرگ در جای دیگر می فرماید که کاتب شمال خود نمی

یا بم و شمال حکم یمین پیدا کردہ است بحکم کالتا یدیہ سبحانہ یمین زیرا کہ شمال از مقتضیات عدم بودہ و چوں عدم بعین و اثر از عارف زائل شود شمال در حق او نماند و بحکم تخلقوا باخلاق اللہ شمال حکم یمین گیرد و آنچہ گفتم کہ ایں دید را نشاء است و معاملہ باں وابستہ است۔ باید دانست کہ ہر چہ بانجناب مقدس منسوب است ہمہ خیر و کمال است خیر و کمال را آئینہ باید تا ظہور خیریت آں باں شود و آئینہ نمی باشد الا در مقابل شی ۵ و مقابل خیر و کمال شر و نقص است اذ بضدھا تتبین الاشیاء وظاہر است کہ مرأت ہر چند در مراتیت خود کامل تر بود ظہور صورت منعکسہ دراں اتم باشد۔ پس ہر چند دید شریت عارف بیشتر بود ظہور خیریت در وی زیادہ تر باشد زیرا کہ ممکن فی نفسہ منشاء ہر شر و نقص است چہ ذات او عدم است ما اصابك من حسنۃٍ فمن اللہ و ما اصابك من سیئۃٍ فمن نفسك ظہور خیریت را دید شریت کافی ست من تواضع ۱۰ للہ رفعہ اللہ است بالجملہ ہر خیر و کمال و ہر حسن و جمال کہ در صفحۂ کائنات ہویدا است ہمہ مستفاد و مستعار از مرتبۂ وجوب ست ذات ممکن عدم است ہیچ نیست از ہیچ غیر از ہیچ چہ آید ؎

از تست طلسم این خزانہ	من ہیچ نیم دریں میانہ
از شیشۂ تست ایں می ناب	من خاک بلب در آتش و آب ۱۵
ہم گنج ز تست ہم تو گنجور	من دست تہی فشاندم از دور
معنی تو وہی چنیں شگرفم	من جلد کتاب صوت و حرفم
من ذرۂ خاک آستانم	تو می طلبی بر آسمانم
از موجۂ فیض تست ایں جوش	من مہر بلب نہادہ خاموش
از جوش و خروش خود چہ گویم	ایں بادہ توئی و من سبویم ۲۰

(۱۰۶) ولیکن ہذا آخر المکتوب ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا الحمد للہ اولاً و آخراً والصلوۃ والسلام الاتمان الاکملان علی رسولہ محمد دائما و سرمدا و علی آلہ الاطہار و صحابۃ الاخیار و علی جمیع الانبیاء والمرسلین و علی ملائکتہ المقربین و علی اہل الطاعتہ اجمعین۔ آمین۔

حاجی الحرمین شیخ حسین بخدمت می رسد امید کہ از توجہات بہرہ ور باشد ؎

ایں دم کہ تراست بادہ در جوش　　از خشک لبان ممن فراموش

وہمچنیں یاران دیگر نیز می یا بد کہ از صحبت سیراب و متمتع باشند پژمردگی نصیب اعدا باد ؎

٥　از گرمی مجلس است بس دور　　توساقی و اہل بزم مخمور

والسلام علیکم وعلیٰ سائر من اتبع الھدی۔ انتہیٰ مکتوبہ الشریف رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

وجناب ارشاد پناہی میر محمد نعمان قدس سرہٗ کہ ایں مکتوب حضرت ایشان باسم ایشان بودہ خلیفۂ اوّل حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما بودہ اند وہلال کمال آنجناب بحضور پرنور حضرت

١٠　مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بدر کامل گشتہ بود بعد ازاں طرف ایشان را متسع گردانیدہ معاملہ را ازیک بہ لکہ رسانیدند۔ چنانچہ ایں معنی از مکتوبات قدسی آیات حضرت مجدد الف ثانی واضح ولائح است۔ در ہر دو دفتر مقامات آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ در صدر ذکر خلفای کرام احوال ایشان بہ تفصیل نوشتہ اند، شائقان در آں جا سعادت تمام رجوع نمایند۔

کنز۔ جناب شریعت پناہی قبلہ گاہی قطب الاقطاب قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ الاقدس می فرمودند

١٥　کہ حضرت ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ مبشر ساختہ اند و ملہم گردانیدہ کہ غَفَرْتُ لَكَ وَلِمَنْ تَوَسَّلَ بِكَ اِلَیَّ بِوَاسِطَۃٍ اَوْ بِغَیْرِ وَاسِطَۃٍ اِلیٰ یَوْمِ القِیَامَۃِ۔ وہمیں الہام بر حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ بود چنانچہ خود در رسالہ مبداء و معاد تصریح بآں فرمودہ اند و در ہر دو جلد مقامات نیز مصنفان آں ہا در ذکر خصائص آنحضرت تحریر نمودہ اند فنعم السلف ونعم الخلف۔

کنز۔ حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ در وقت عروج بسیار بلند بردند و در وقت نزول در نقطۂ

٢٠　خاک کہ پایان تر عناصر است فرود آوردند بلی سرور انبیاء علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام چنانچہ در وقت عروج از ہمہ انبیاء بلند تر رفتہ اند و در وقت نزول پایاں تر در نقطۂ خاک فرود آمدند۔ لہذا ارشاد ایشاں اعم گشت و دعوت ایشان اتم والنبوۃ والرسالۃ ماخوذان من انوارہ والولایات الثلث من الصغریٰ والکبریٰ والعلیا قطرات من بحارہ (١٠٧) والمقطعات القرآنیہ رموز من اسرارہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وانصارہ۔

چوں حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہفت درجہ متابعت بانجام رسانیدند ایں قسم عروج و نزول
از ایشاں محل تعجب نبود از زبان درفشاں حضرت مرشدی قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدسنا اللہ سبحانہ
بسرہ السامی مسموع گشتہ کہ حضرت ایشاں را در موسم جوانی در حینِ حیات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ
شبی در خواب نمودند کہ بعد دوازدہ روز وصال تو ایں عالم خواہد شد بامداد کہ برخاستند بازدیاد و مراقبہ و
استغفار و دیگر اعمال صالحہ پرداختند امّا از مخافت و ہول کہ از لوازم بشریت است بہ جناب حضرت ۵
مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ظاہر نہ ساختند تا آنکہ روز رخت بہ برج مغرب نہاد و شب دامن تستر
بر عالمیان کشاد حضرت ایشان را دریں شب نیز بہ خواب جلوہ گر کردند کہ بعد یازدہ روز انتقال واقع
می شود و تعیین کامل بر معنی مکشوفہ حاصل روزگار گردید شب دیگر وعدہ دہ روز دیگر کردند ہمچنیں ہر
شب کہ می آید یک روز کمی کردہ اطلاع می دادند تا آنکہ شب دوازدہم پرتو انداخت و حضرت ایشان
را درآں شب معلوم گردید کہ فردای روز موعود است و وصال تو البتہ واقعہ است فردای آں شب بہ ۱۰
ناچاری تمام واقعات اثنا عشر را بہ عرض حضرت مجدد الف ثانی رسانیدند و استمداد حسن خاتمہ بہ توجہ
آنحضرت دریوزہ نمودند حضرت مجدد الف الثانی کہ باقی[1] بودہ اند در تعبیر چنیں فرمودند کہ امروز نزول
شما در نقطۂ خاک واقع می شود فوقع کما عبّر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہماں روز وقت فیئ الزوال نزول
حضرت ایشاں در نقط خاک واقع شد چنانچہ معلوم ایشاں ہم گردید۔ و شبہای دیگر ازیں خواب
اثری نبود[2] بلی ہرگاہ مقصودِ رویائی صالحہ بہ حصول پیوست و معاملہ از گوش باغوش کشید از رویا ۱۵
چرا اثر ظہور فرماید نزد محققان صوفیہ علیہ مثل ایں مرتبۂ فاخرہ و مقام شگرف دیگر مقامی نیست
کہ منصب کمال مرتبہ عبودیت است و فضل کہ خاکیاں را از نسبت پستی خاک میسر گشتہ قدسیاں را
بر اوج افلاک دست ندادہ ؎

زمیں زادہ بر آسماں تاختہ زمین و زمان را پس انداختہ

نبی بینی ولایت ملاء اعلیٰ فوق ولایت (۱۰۸) خواص بشر است و فضا[illegible] بر خواص بشر ۲۰
است چہ ملک محبوس مقام خود است وما منا الا لہ مقام معلوم نص قا[illegible] در ترقیات خواص
بشر را علام الغیوب می داند وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ
الْمَنْصُورُونَ وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ۔ شان ایں بزرگواران را از ہمہ پیش بردہ

۱؎ م۔ ثانی ۲؎ م۔ نبوت

است و برہمہ غالب ساختہ تفصیل این معنی از مکتوبات حضرتین رضی اللہ تعالیٰ عنہما واضح و لائح است۔
کنز حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ از علمای راسخین گردانیدہ اند۔
کنز حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ فناء اتم و بقاء اکمل کہ تحقیق آں در مکتوبات جلد ثالث حضرت مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ وضع مخصوص آنحضرت بہ تدقیق تمام مشروح و مبین
۵ است مشرف ساختند۔
کنز حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ خطاب عروۃ الوثقیٰ مشرف و ممتاز فرمودہ اند۔
کنز حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ متکلم و محدث بہ فتح لام و دال گردانیدند کما کان امیرالمومنین عمر ابن الخطاب و امام جعفر الصادق و مجدد الف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ جناب امام ربانی مجدد الف الثانی در مکتوبی از مکتوبات جلد ثانی تحقیق این معنی بہ زبان تازی فرمودہ اند عنوان این باب عبارت است:
۱۰ فتح اعلم ایها الاخ الصدیق الصدیق ان کلامه سبحانه مع الغیر قد یکون شناها و ذالك الافراد من الانبیاء علیهم الصلوٰة والسلام وقد یکون ذالك لبعض الکمل من متابعیهم بالتبعیة والوراثته و اذا کثر هذا القسم من الکلام مع واحد منهم سمی محدثا کما کان امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ وهذا غیر الالهام وغیر الالقاء فی الروع وغیر الکلام
۱۵ الذی مع الملک انما یخاطب بهذا الکلام الانسان الکامل الجامع۔ الی آخره۔
کنز حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ سرائرِ اسرار صوفیہ یک بار از متقدمین و متوسطین و متاخرین بہ تفصیل کلی اطلاع دادند و مراتب بی شمار معاملۂ ایشاں ازاں بالا بردند و باوجود این مراتب قرب کہ حاصل روزگار داشتند ادب مشائخ بحدی مراعات می فرمودند کہ خود را نزد
۲۰ ایشاں قطرۂ محقر و ناچیز شمردند و آنچہ اظہار (۱۰۹) اسرار فرمودہ اند محض از برای تحدیث نعمت حق جل و علاء فرمودہ اند و از دیاد شوق طالبان صادق نیز ملحوظ نمودہ تا این گرسنگان نعمت بی ہمت ازیں خوان یغما نصیبی بردارند و این ہم بامر و الہام کریم علام است کہ بارشاد مامور بودہ اند۔
کنز۔ کمالات حضرت مجدد الف ثانی و معارف خفیہ و جلیہ آنحضرت از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما بر منصۂ ظہور آمدہ چہ آں قدر اطلاع کہ ایشاں را بر اسرار والد بزرگوارِ خویش حاصل

است دیگر را نیست اگر وجودِ شریف ایشان واسطۂ این کار عزیز الاعتبار نبوده شمہ ازاں
معارف و اسرار اصلاً ظہور نمی نمودہ ایشاں اند کمالات ولایات ثلاثہ را بہ ترتیب بشارات باہلِ
سلوک مقرر نمودہ راہی بہ کمالات نبوۃ برای ارباب فتوت[1] مصفا ساختہ نشانی از حقائق اربعہ
باریاب دقائق آراستہ بہ تعین حبی و سیر نظری دولت منداں را امتیاز بخشیدہ اند و عالمی را ازیں
آب حیات سرسبز و شاداب گردانیدہ مریداں بہ واسطۂ ایشاں در اندک مدت بجای رسیدہ اند ۵
کہ تحمل ایں امت را منتہا و نہایت متمنا است چنانچہ خود در شکرانۂ الٰہی در مکتوب دویست وسی
و چہارم از مکتوبات جلد اول کہ باسم حضرت مخدوم زادۂ خامس قطب العارفین شیخ سیف الحق
والدین والملۃ قدسنا اللّٰہ سبحانہ بسرہ الاقدس مقرر گشتہ تصریح فرمودہ آں را بعینہ ایراد می نماید :

فتح باسمہ سبحانہ، بکرم خداوندی جل سلطانہ و بطفیل رسول او صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ
آلہ وسلم و بیمن توجہ پیر دستگیر قدسنا اللّٰہ سبحانہ بسرہ الاقدس معاملہ تسلیک و تکمیل ۱۰
بغایت سہولت پذیرفتہ و راہ وصول اقرب گشتہ و کارِ دہور بایّام و شہور مقرر شدہ
ہر چند بحسب کمیت مسترشدان ایں معاملہ قلت دارد چہ ایں وقت کثرت آں را بر نتابد
لیکن از روی کیفیت افزون و بیش از بیش است یکی از مسترشدان بواسطہ در ہفت
روز از ابتدای تعلیم طریقہ از فنای قلبی در خود نشان می داد و چیزہا بیان می نمود کہ گویا
بحوالی فنائی نفس رسیدہ ۔ وماذالك على الله بعزيز اکثر مجازان فقیر کہ از ۱۵
احوال مسترشدان خود بیان می کنند و قصص سرعت وصول شان کہ مشروح می سازند
(۱۰۱۱) عقل عقیل در تحیر می ماند ؎

اگر پادشہ بر درِ پیر زن بیاید تو ای خواجہ سبلت مزن

باید دانست کہ مربی حقیقی اوست سبحانہ ۔ مصراع

از ما و شما بہانہ برساختہ اند ۲۰

تنبیہ ۔ باوجود ایں ہمہ افاضۂ انوار و افادۂ اسرار کار ایں دل افگار روز بروز در خرابی ست
و حاصل روزگار او بعد و حرمان است و غفلت و کسب معاصی در تزاید در لجۂ حیرت
فرو رفتہ است و از مکر خداوندی جل شانہ ترساں و لرزاں است نمی داند کہ فردا باوی

---

[1] د ۔ فیوض

چہ معاملہ کنند و در کدام جرگہ داخل سازند ربنا اغفرلنا ذنوبنا واسرافنا فی امرنا وثبت اقدامنا وانصرنا علی القوم الکافرین۔ انتہی المکتوب۔

ہرگاہ مریدان بواسطہ بایں صفت موصوف باشند مریدان بی واسطہ کہ عمرہا باعتقادِ تمام صرف خدمت آن امام ہمام فرمودہ باشند چہ نویسد کہ باور دارد الامن استسعد اللہ سبحانہ، ۵ بہر حال شمہ از مستتر شدان حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در سہ مفتاح اخیر مشروح خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ و با وجود ایں مرتبہ قرب و کمال وید قصور بایں مثابہ مگر از جناب حضرتِ ایشان موئی و مشہود گشتہ بلی ؎

نزدیکان را پیش بود حیرانی　　　کہ ایشاں دانند سیاستِ سلطانی

اللھم ارزقنا من محبۃ جرعۃ ویرحم اللہ عبداً قال آمین۔

۱۰ **کنز** حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ وصل عُریانی مشرف ساختند۔

کنز روزی حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نشستہ بودند می بینند کہ نزول ملائکہ کرام علی نبینا وعلیہم الصلوٰۃ والسلام شدن گرفت و دیگر جنودِ الٰہی کہ ومایعلم جنود ربك الاھو۔ شاہد آں ست با ملائکہ مرافقت ورزیدہ بین السموٰت والارضین بہ بطور تماشا بینان حاضر شدند بلکہ از دورہ عرش تا مرکز فرش پُر از کائنات افتد دریں اثنا نزول اتم بجمال عظمت و ۱۵ کبریاء واقع شدہ۔ حضرتِ ایشاں خود را مزین بہ تربیت تمام کہ فوق آں نیافتہ بودند و بدولتِ نزول بلاکیف ہم ہر چند بہ کرات سابق مشرف گشتہ بودند اما بایں خصوصیت دست ندادہ بودند ندا در دادند (۱۱۱) ملہم کردند کہ ایں ہمہ کائنات برامی نظارۂ محبوبیت تو آمدہ اند ؎

بکش ناظم[1] زبان زین را مستور　　　کہ کم ظرفی تو و ایں بادۂ پُر زور
عبارت دستگاھی چو و چند است　　　سخن کوتاہ کن معنی بلند است

۲۰ باید دانست نزول بلاکیف از متشابہات است کما ورد فی الخبر "ینزل ربنا الی السماء الدنیا" ایمان باید آورد و بہ چوں و چنداں مشغول نباید شد بلی ایں معاملہ بیرون از چوں و چند است بلکہ صاحب ایں حال را نیز نصیبی ازیں بہ خوبی عطا فرمایند تا تحمل ایں معنی بی چوں تواند نمود لا یحمل عطایا الملك الامطایاہ۔

---

[1] م۔ ناظم

کنز: حضرتِ ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر دقائق ریا و غیبت و شرکِ خفی مطلع ساختند و یک بیک از سینۂ بی کینہ ایشان بر آوردند۔

کنز: خال بزرگوار مخدوم زادۂ اصغر قدوہ ارباب تحقیق شیخ محمد صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ دراں ہنگام کہ تشریف حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ جانب حرمین شریفین اتفاق افتادہ و مردمان آں جای با وجودی کہ با کابر ہند و ولایت چندانی رسوخ اعتقاد ندارند، علی الخصوص علمای ۵ محدثین آں دیار پُر انوار کہ فی الجملہ تصفیہ باطنی ہم از صحبت بعضی ارباب قلوب حاصل روزگار داشتند۔ دیگری را مطلق تعلیم و معرفت نمی شناختند، امّا بہ مجرد دیدن روی مبارک و مشاہدہ حالات و سامعۂ مقالات آں قبلۂ ارباب کرامات بہ صدقِ جان معتقد گردیدہ اکثر آنہا مرید شدند و بہ موافق استعداد خود ہا نصیب بر داشتند و تا حال در مدح حضرت ایشاں بایں کلام متکلم اند شیخنا فی الاولیاء کمحمد فی الانبیاء علی اجمعہم عموماً و علی افضلہم و خاتمہم خصوصاً الصلوٰۃ والتسلیمات۔ ۱۰

کنز: صوفیۂ کبار از مشائخ ماوراء النہر کہ متمکن مسند ارشاد مشیخت بودہ اند غائبانہ در مواضع خود ہا زبان را در مدائح آنحضرت شکر فشاں نمودہ بہ موافق استعداد و فراخود حوصلہ خود ولایت و قطبیتِ ایشاں در سلک تحریر کشیدہ ازاں جملہ ولایت و ارشاد پناہ حاجی عبد الغفار بلخی قطبیت آنحضرت معلوم نمودہ بشارت بحضرت ایشاں نوشتہ اند و تسبیح و عصاء بہ تبرکی مخدومی اعظم قدس سرہ نیز فرستادہ اند (۱۱۲) جواب آں را کہ حضرت ایشاں نوشتہ اند در مکتوب پنجاہ و ششم از مکتوبات جلد ۱۵ ثانی مسطور و مبین است و دراں جا ایں شعر عربی نیز نگارش فرمودند ؎

ماسرنی تبشیرکم لی مثلها قد سرّنی[1] انی فطرت ببالکم

کنز: حقائق اشیاء و مکنونات بہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ متکلم گردانیدہ اند۔ چنانچہ در مکتوبی از مکتوبات جلد اوّل تصریح باں فرمودہ اند، مکتوب دراز است و مشتمل بر معارف و اسرار است امّا عبارتی ازاں بہ موافق مطلب ایرادمی نماید:

فتح: درویشی در وقتی از اوقات از موجودات عالم امکان مثل زمین و سحاب و آسمان و شمس و ماہتاب و حیوان استفسار نمودہ کہ آنچہ در باب وحدتِ وجود در مرایای شما شہود و مشاہدہ مطلوب اثبات می نماید راست است و مطلوب از شما جلوہ گر است

---

[1] د۔ لیسری ۔ مکتوبات معصومیہ "سرنی"

هم جدا جدا تقدس و تنزیہ او تعالیٰ کردند و وا نمودند کہ برما ایں تہمت می نہید مارا چہ یارا
کہ دعوئ مظہریت و مرآتیت او نمائم و او سبحانہ باآں علوشان و تنزیہ چگونہ درما ظہور
فرمودہ باشد، مصراع:

منہ تہمت سایۂ بر آفتاب

۵ خود را خالی محض و سادج صرف وانمودند حقیقت آسماں پیش حقائق ازیں وجودی
مبرا بود و بکمال اظہارِ عجز و زاری و ذل پیش آمد چوں جماعۃ باآں بی چارہ سرگرداں امور غیر واقعہ
منتسب می دارند و ارجاع حوادث کونی و امثال باو می نمایند ازیں جہت ایں قدر استیلای
ہیبتِ خداوندی جل سلطانہ وی را فرو گرفتہ کہ بیان نمی توانم از ترس و خجالت کداختہ آب شدہ
می رفت دریں اثناء آفتاب از عابداں خود نیز تبرا گردد و نمود کہ ایں جماعت مرا شرمندہ و رسوا
۱۰ ساختند من بایں نامرادی و سیرگردانی و اینہا دریں مقام لرزاں و نالاں بود۔ انتہی کلامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔
بلی ہرگاہ قیوم عالمیان حضرت ایشان باشند تکلم حقائق اشیاء ازاں چند درویشان مستبعد نہ بود۔
کشف یکی از عرفای روزگار در عروجات خود بر فلک چہارم مشاہدہ مَلکی از ملائکہ مقربین نمود کہ
ہشتاد ہزار سر دارد و در ہر سر ہشتاد ہزار دہن است و در ہر دہن ہشتاد ہزار زبان از ہر زبان
(۱۱۳) ہشتاد ہزار مرتبہ ذکر حضرتِ مولیٰ ذکر اُولیٰ می کند عارف معہود از آں ملکِ ذاکر استفسار نمود
۱۵ کہ آیا کسی ہم از تو خدا را جل شانہ زیادہ تر یاد نماید۔ گفت آری بر روئ زمین انسانی است
"شیخ محمد معصوم" نام کہ او حق تعالیٰ را از من زیادہ تر یاد می نماید حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی
قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس حقیقت عارف مذکور کہ از مریداں ایشاں بعرض حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسانیدند و تصدیق آں معاملہ از امام صفاکیشان دریوزہ نمودند و فرمودند وافق کشفہ
کشفی و جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مکتوب دویست سیوم از مکتوب جلد اوّل کہ بنام
۲۰ ارشاد پناہ محمد نعمان ست قدس سرہ در اسرار غامضۂ فناء و بقاء و دقائق قیومیت و جامعیت کامل
تحریر فرمودہ اند تحقیق ایں مقدمہ بہ تفصیل نوشتہ اند اگر بہ مطالعہ آن بردازند تسلی کلی بر معنی مذکور
حاصل آمد اما سطری چند از آں مکتوب مبارک کہ موافق ایں مقام است بہ ضرورت ایراد می نماید:
فتح پس آں عارف بحکم خلافت قیوم عالم می گردد و حکم وزیر بہم می رساند۔ فانظر الیٰ
آثار رحمۃ اللہ کیف یُحی الارض بعد موتہا۔ ایں زماں آں ذات بجای
حقیقت ثبوتیہ می گردد و مدبر و متصرف می شود ازیں جا جامعیت ایں عارف را باید

فہمید کہ سائر افراد عالم در جنب او حکم جزء محقر ندارند قطرہ را با دریا نسبتی نیست و اینہا را بادی آں ہم نہ چہ اوصاف را با ذات نسبت تلاشی و استہلاک است در وقت ذکر گفتن گویا با چندیں ہزار زبان ذکر می گوید ہر اسمی بہ زبان خود ذاکر است و عارف بہ منزلہ کل اینہا است و در وقت تحریمہ بستن گویا چندیں ہزار شخص تحریمہ می بندند بعد ازاں ایں ہمہ اشخاص قرأت می کنند و برکوع و سجود می روند۔ انتہیٰ کلام الشریف۔ ۵

کنز حضرتِ ایشاں (۱۱۴) را در کمالاتِ تجدید با حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما شرکت بطریق اصالت بخشیدند۔ کما ذکرنا فی المفتاح من السابقین۔

کنز حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مقاماتی رسانیدند و بہ بسطی عظیم سرفراز کردند کہ نتائج کلمۂ طیبہ و سائر الفاظ ذکر مثل تسبیح و تحمید و تکبیر را دراں حریم قدس گنجائش نیافتند، چنانچہ خود در مکتوب صد و نود و چہارم از مکتوبات جلد اوّل کہ باسم حضرت مخدوم زادۂ ثانی قطبِ ربانی حجۃ اللہ العظیم قدسنا اللہ سبحانہ ۱۰ تصریح باں نمودہ و فرمودند، بہ تمامہ ایراد می نماید:

فتح بسم اللہ الرحمٰن الرحیم و امّا بنعمت ربك فحدث۔ بتاریخ سوم ماہ شعبان روز سہ شنبہ سنہ احدی و اربعین بعد الالف در نمازِ عصر بسط عظیم رو داد و منزلت عالی و کیفیت بس شگرف کہ ہرگز مثل آں رو ندادہ بلکہ محظوظ و متصور ہم نگشتہ شرفِ ورود یافت و اموری درمیان آمد کہ مصداق۔ لا عین رات ولا اذن سمعت ولا خطر ۱۵ علی قلب احد۔ بود زبان را یارائی گفتن آں نہ قلم را تاب نوشتن آں نہ ؎

فریاد حافظ ایں ہمہ آخر بہرزہ نیست   ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

انگارم کہ حصول آں وابستہ بہ نشاۃ اصالت و محبوبیت است ماناکہ آں مقام را خصوصیتی بکاتب بود کہ دراں بارگاہِ معلیٰ خود را منفرد دید نتائج کلمۂ طیبہ و سائر الفاظ کہ مثل تسبیح و تحمید و تکبیر را دراں حریم قدس گنجائش نیافت اگر گنجائش ہست قرآن راست و نماز را ۲۰ ہم بہ علاقۂ قرآں سوای تلاوت قرآن مجید و ادای نماز نسبت باں مقام تعطیل و بیکاری می یابد و می فہمد کہ ہیچ کسب و عمل را در حصول ایں نسبت علیہ مدخل نیست موہب صرف است و سابقۂ عنایت می باید دگر ہیچ ماناکہ ریاضات و مجاہدات در مبادی قرب دلالت دخل دارد تا زمانی کہ سیر در اصل و اصول اصول است اعمال صالحہ سود مند و نتائج بخش است کہ بہ وسیلۂ آں سالک مستعد ترقیات می فرماید و بہ تکرارِ کلمۂ طیبہ نفی و اثبات از

ظل باصل آں راہ می کشاید و از اصول باصول عروج می نماید و آنچہ مذکور شد بہ قرب نبوت
تعلق دارد در آں جا اصل را در رنگ ظلال در راہ باید گذاشت ریاضاتِ شاقہ بحوالی آں
بارگاہِ معلی راہی نمی کشاید وصول باآں مقام بہ موہبت محض است یا بہ محبت صرف خصوصیت
و عدم شرکت احدی کہ در بالای مذکور شد چوں نیک تامل نمود دید کہ ازاں رہ گذر است کہ
۵ ہر کسی کہ بایں منزلت رسیدہ است مقامی از خود دارد کہ دیگری را بالاصالت در آں شرکت
نیست و ہر چند واصلان آں مقام اقلِ قلیل اند از آں جملہ حضرتِ ایشاں را کہ در آں جا
(۱۱۵) ملاحظہ نمود بغایت عظمت و نہایت ابہت در نظر آمدند چنانچہ عقل و وہم در ادراک
آں حیران و سراسیمہ است و زبانِ قلم و قلمِ زبان در بیان آں عاجز و قاصر۔
باید دانست کہ عالم را ظل حضرت حق سبحانہٗ دانستن ما مراُہٗ او تعالیٰ تصور نمودن
۱۰ و موہوم دیدن و کمالات منعکسہ ظل را باصل سپردن و ظل را خالی بلکہ معدوم فہمیدن
بعد ازاں آں را بکمالات اصل متحقق یافتن ہمہ در قربِ ولایات کہ از ظل باصل پیوستن
است می فہمد بعد ازانکہ اصل را در رنگ ظل در راہ گذارد و بحوالی آں حریم قدس برسد
از ایں امور، ہیچ در کار بلکہ متصور نبود آں جا ظل دانستنی نیست و اوصاف را باصل دادہ
و خود را فانی و مستہلک دیدنی نہ بقا و تحقق باصل پیدا کردن مشہود نمی گردد وصول آں
۱۵ موطن را راہِ جدا است"۔ تم مکتوبہ الشریف۔
کنز: خان خدا پرست کہ از غایتِ ہوشیاری در محبت حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ سرمست و
در کام روائی اہلِ حوائج علی قدر الامکان عزیز الوقت بودہ اکثری بہ حکایت ایں روایت انبساطِ قلوب
می نمودہ کہ جناب مبارک حضرتِ ایشاں شبی بعد از افطار صومی از صیام متطوعہ بہ نماز اوابین مشتغل گردیدند
کہ بہ ناگاہ می بینم کہ ہر دو مخدوم زادۂ عالی جاہ شیخ محمد نقشبند و شیخ محمد عبید اللہ پیالۂ چینی پُر از شربتِ
۲۰ معرفت در دست گرفتہ ہر دو طرف آنحضرت دست بستہ ایستادند، چوں حضرتِ ایشاں ادای سلام
فرمودہ می خواستند کہ تحریمۂ دوگانۂ دیگر بہ بندند کہ آں ہر دو عزیز پیالہ در دست شریف دادند آنحضرت
آں را تناول فرمودہ تحریمۂ نماز بستند و آں ہر دو عزیز راہ برآمد مسجد اختیار نمودند، چوں متوجہ شدہ
نظر انداختم ہر دو مخدوم زادہ مرا بر حوض مسجد مذکور وضو کناں یافتم کہ از برابر من ہماں زمان صاحبین بعد
فراغ سنت شام برائے استعدادِ تجدید وضوِ اوابین برخاستہ بودند بہ تحیر تمام زود برخاستہ بہ خدمتِ
شیخین شتافتہ حل ایں معما در خواستم و آں ہر دو ملک را کہ ہنوز از صحن مسجد بیرون نہ شدہ بودند نمودم

آں ہر دو مخدوم با چند اصحاب دیگر حضرتِ ایشاں کہ آنہا نیز درآں وقت برآں حوض سرانجامِ وضو داشتند در جواب گفتند کہ شما خبر ندارید کہ از مدتی ایں دو کلک مؤکل ہمیں کار اند کہ روز صوم حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از فراغ فرض و سنت نماز مغرب (۱۱۶) شربتی از حضور حضرتِ نور جلت الآیۃ بہمیں صورتی کہ دیدند متمثل شدہ می آرند و باز مسجد چند قدم بیرون برآمدہ پرواز بہ عالم قدس نمایند و بعد ایں مقدمہ چند روز دیگر ہم کہ حضرتِ ایشاں روزہ داشتند ہمیں تماشای فرخندہ اسرار وقت افطار من و جمیع حضار مشاہدہ نمودم و ہر دو مخدوم زادہ مایاں را با شارت خبرداری فرمودند کہ بایں جا نشستہ ایم وایں ملکین متمثل بصورت مایان گردیدہ، ساقیانِ جام صمدیت نشاءِ خوشگوار باں قدوۂ ابرار وقت افطار می رسانند، در حدیث آمدہ است۔ ابیت یطعمنی ربی ویسقینی[۱] و تابع کامل را از جمیع کمالات متبوع حظِ وافر و نصیبِ کامل است و حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بایں ہمہ تناول شرابِ نشاء دار کہ بہ دیگراں قطرۂ ازاں جُرعہ نابدار برسد مثل منصور انا الحق گویاں راہ در اختیار نمایند اصلا التفات بہ گوشۂ چسم ہم باآں دو ملک نمی فرمایند بلکہ بہ مقدار ذرۂ ازاں مرتبہ کہ شامل حال دارند تجاوز نمی نمایند بلی وسعت ظرف آنحضرت کہ مخمر تخمیر طینت پاک آمد بعد اثبت ما زاغ البصر وما طغیٰ متحقق اند۔ ذالك فضل اللہ یؤتیہ من یشآء واللہ ذو الفضل العظیم ؎

سرشتند از نور حق خاکِ او بود چوں نبی طینت پاکِ او
نبی نیست لیکن برنگِ نبی بجو شد ز کویش ہزاراں ولی

کنز از خدمت حضرتِ قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی مسموع گردیدہ کہ حضرتِ وحدت قدس سرہ در حالت حیات حضرتِ ایشاں رضی اللہ عنہ ختم قرآن مجید نمودہ ثواب آں را بہ حضرتِ ایشاں گذرانیدند آنحضرت فاتحہ خواندہ فرمودند کہ از نزد شما بما آمد نقرئی[۲] بود بہ مجرد آمدن پیش ما طلائی[۳] گشتہ باز بہ شما رسید۔

کنز حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی از جناب حضرت خازن الرحمۃ نقل می فرمودند کہ (دربارۂ[۴]) حضرتِ ایشاں اکثر ہا می گفتند کہ ارشاد برادر ما زیادہ از ارشاد حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ عنہ۔

---

[۱] م۔ میں حدیث کے تمام تر الفاظ سہو کتابت کا نشانہ بن گئے ہیں (دک بہ تعلیقات)

[۲] د۔ نقرہ [۳] د۔ طلا [۴] د۔ در م۔ درباده

دیگر خصائص حضرتِ ایشان کہ در سفرِ حرمین شریفین رو دادہ و آنحضرت را دراں اماکن متبرکہ
باامتیاز آنہا سرافراز فرمودہ اند در رسالۂ یاقوتیہ بہ زبان عربی فصیحہ حضرت مخدوم زادۂ ثالث شیخ
محمد عبید اللہ قدس سرہ تالیف فرمودہ، طالب صادق آں جلوہ بخشیدہ اند، بعدازاں شیخ محمد شاکر خلف
ملا بدرالدین جامع حضرات القدس ترجمۂ آں در زبان فارسی برای فائدہ عموم[1] امر نمودہ کنانیدہ اند
مشتہر الآفاق ست از تکرار ایراد تمام آں معارف[2] کہ مستلزم ایرادِ تمام آں رسالہ است تحصیل حاصل
دانستہ حوالہ بر ہماں دو نسخۂ متبرکۂ عربی و فارسی نمودہ معارفِ چند ازاں رسالۂ فارسی کہ مشتمل بر حقائق
بلند است بعینہ بہ عبارت ہموں رسالہ بلاتفاوت مذکور می نماید و چنانچہ صدرِ ہر معرفت بلفظ "یاقوتیہ"
آں جا مقرر گشتہ، آں معارفِ (۱-۱۱) فرخندہ اسرار بہماں یاقوت آب داری سازد۔

یاقوتیہ۔ حضرتِ ایشان دامت برکاتہ[3] در ایام اقامتِ مکۂ معظمہ اکثری بہ طواف مشغول می بودند
و ایں عبادت دراں ایام را[4] درآں ایام از عبادات دیگر مہم تری شمردند، می فرمودند کہ امور
عجیبہ و اشیاءِ غریبہ مشاہدہ می افتد غالب اوقات می بینم کہ کعبۂ حسناء بما معانقہ می کند و
باشتیاقِ تمام تقبیل و استلام[5] واقع می شود و در روزی ازاں ایام مشہود گشت کہ انوار و
برکات از من ناشی شدہ و بحدی افزوں گشتہ کہ تمام اشیاء را در گرفتہ و فضا را مملو ساختہ
است و در جنب آں انوار دیگراں متلاشی شدہ۔ پس در حقیقت ایں معاملہ تفکر کردیم
بہ ظہور پیوست کہ مارا انخلاعی از خود و تحقق بہ کعبۂ حسناء شدہ است ازاں او ایں ہمہ از
من ظاہر شدہ و دیدیم کہ بسیار از روحانیان حاضر ند و طوافِ کعبۂ حسناء می نمایند، چنانکہ خدمۂ
بادشاہان در ہر وقت بخدمت ایشان اقدام[6] دارند۔

یاقوتیہ حضرت ایشان دامت برکاتہ[7] بتاریخ سوم محرم الحرام بہ زیارت اہل معلیٰ شدند می فرمودند
کہ ایں مقبرہ از علو درجہ و کثرت انوار اہل آں از سائر مقابر مستثنیٰ است، چوں بہ سر
تربت عبدالرحمٰن بن ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ در آنجاست رسیدند توقف کردہ فرمودند

---

[1] م۔ عموم فائدہ   [2] م۔ معارفت
[3] در متن حسنات الحرمین "سلمہ اللہ سبحانہ و دامت برکاتہ" ص ۱۴۳ یواقیت کے اس انتخاب کی تصحیح کے لیے حسنات الحرمین کے مطبوعہ تقابلی متن کو پیش نظر رکھا گیا ہے۔ [4] د۔ م "را" ندارند ماخوذ از حسنات است ص ۱۴۳
[5] د۔م۔ استیلام   [6] حسنات "قیام" ص ۱۴۳   [7] حسنات سلمہ اللہ سبحانہ

کہ بحر انوار موج می زند و کمالاتِ صحبت خیر البشر تاباں و درخشاں است ، بعد ازاں بر روضۂ منورۂ ام المومنین خدیجۃ الکبریٰ رسیدہ با یاران مراقبہ طویلہ نمودہ فرمودند کہ کلاں تر امہات المومنین آں قدر بالطاف و عنایات و بہ مواہب و عطیات ظاہر شد کہ تاحال ایں قسم الطاف از ہیچ کس بہ وقوع نیامدہ بود و یافتہ می شد کہ آنحضرت از کمال اہتمام و کثرت اعتناء کہ بشان من داشتند بیرون سرادقات احتجاب خود برآمدہ ایستادہ شدہ اند و در صددِ ۵
انعام و اعطاء اند، می فرمایند کہ بہ فلانی فلاں نعمت بدہیدیم کذا ثم کذا بالجملہ بہ عجائبِ امور و غرائب نعم احسان نمودند و نسبت شریفہ (۱۱۸) آنحضرت در نہایت علو و غایت رفعت و اصالت محسوس می شود گویا بہ کمالات نبوی علیٰ مصدرہا الصلوٰت و السلام مخفوف است۔ می فرمودند چوں از فاتحہ فارغ شدیم ام المومنین در سرادقات احتجاب در آمدند گویا ہماں فاتحۂ وداع بودہ است بعد ازاں ہر چند برای حضور ایشاں توجہ کردیم ظاہر نہ شدند بعد ازاں ۱۰
در محاوطہ کہ در وی مرقد فضیل بن عیاض و سفیان بن عُیینہ و بسیاری از اجلائے مشائخ است در آمدند و در شانِ فضیل کلمات مدحیہ بسیار فرمودند و فرمودند کہ چندی از کبار مشائخ کہ در اُمت مرحومہ مستثنیٰ اند شان علیحدہ دارند، فضیل ہم دراں جماعت یافتہ می شود۔ بعدہ بر قبر شخصی کہ مستعد با خذ طریقۂ انیقہ در دیارِ ہند از آنحضرت شدہ بود لکن رجعت بر عقل کوتاہ اندیش خود خوردہ بہ جماعت دیگر ملحق گشتہ بود توقف کردہ ، فرمودند کہ فلانی محزون و ۱۵
مغموم و سرنگوں بہ حالی عجیب ظاہر شد کہ چہ بیان آں کنیم ہر چند توجہ بہ حال او نمودیم اثر انتفاع کمتر محسوس شدہ فرمودند کہ علم الغیب عند اللہ سبحانہ۔ فسعد من سعی الیہ و فاز من التجی لدیہ سلمہ اللہ سبحانہ و دامت برکاتہ۔

یاقوتیہ می فرمودند کہ سحر شب پنج شنبہ برای حصولِ بعضی کمالات التجا و تضرع داشتم بعد از ساعتی ازاں بہ تضرع باز آمدیم و گفتیم ما للعبد والارادت ، بہ مجرد خطور ایں خطرہ انشراحِ ۲۰
سینہ و بسطِ عظیم رو داد و بعد از نماز بامداد بہ حلقۂ ذکر اشتغال داشتم دیدیدیم کہ خلعت بس عالی مارا عنایت کردہ اند آنگاہ متوجہ گشتم کہ ایں کدام خلعت است معلوم ساختند ایں خلعت عبودیت است۔ الحمد للہ علیٰ ذالک۔

یاقوتیہ حضرت ایشاں دامت برکاتہ روزی در مصلای مالکی در حلقۂ ذکر نشستہ بودند و استغراق و توجہ و مراقبہ داشتند بعد از فراغ حلقہ فرمودند کہ امروز در مجلسِ سکوت خلعتِ ارشاد

در کمال علوشان در برخود دیدیم و آں قدر خود را به مرتبهٔ ارشاد مناسب یافتم که زیاده بر آں متصور نه باشد مقتضای وقت و قرب قیامت ظهور را کما هو برنمی تابد و نیز دریں مجلس سکوت محسوس گشت که مارا دوات و قلم عنایت کردند چنانچه برای منصب وزارت می دهند پس ناچار دفاتر عالم ملک و ملکوت از احکام ظاهره و باطنه آنها باآنحضرت مفوض (۱۱۹) باشد و ایشان مرجع و مدار عالم باشند و تجویز و تصحیح امور باآنحضرت مسلم بود۔ ۵

یاقوتیه مخدوم زادهٔ عالی درجه حضرت خواجه محمد نقشبند سلمه الله سبحانه نقل کردند که آں عالی حضرت در ایام اقامت مکه معظمه برای دفع مرض برادر کلاں خود قدوة المحققین، زبدة العارفین حضرت خواجه محمد سعید قدس سره که در آں ایام آنحضرت را مرض صعب رو داده بود توجه گماشتند و به تضرع و التجا دست مبارک به دُعا برداشتند می فرمودند دراں هنگام مشهود گردید که آنچه در عرصهٔ امکان است در خشوع و برداشتن دستها موافقت ما در زیده و ۱۰ هزاراں دستها از اقسام مخلوقات به تبعیت ایں مسکین نموده بلکه جمیع حقائق اسماء و صفات الهیه جل شانها و اصول و ظلال آنها در حصول مراد با مشارکت دارند الی ان انتهت[1] الی الذات البحت تعالت و تقدست ۔ تا اثر قبول ظاهر شد و ایشان صحت یافتند۔

یاقوتیه حضرتِ ایشان سلمه الله سبحانه و دامت برکاته بتاریخ روز شنبه هژدهم رجب المرجب در مکهٔ مشرفه وقتِ معاودت از طیبهٔ مبارکه در مصلای مالکی[2] در حلقهٔ ذکر با یارانِ مجلسِ مراقبه ۱۵ و سکوت داشتند می فرمودند که در آں مجلس غیبتی در ربود گویا شخصی مرا از ورودِ عنایات عظیمه و عطایای فخیمه از حضرت الٰہی جل شانه آگاه می سازد و اطلاع می بخشد دیدم که لباس فاخره خلعت جلیل القدر که از کثرت ضیاء و شعشانِ انوار به هیچ صورت نمی شود بلکه نور صرف به نظر می در آید مرا پوشانیدند بعده ازاں بقعه برخاسته خارج مسجد دراز کشیدم و خلعتِ مذکوره را در برخود می یافتم باز غیبت دست داد دریں اثنا ندا در دادند که حضرت ۲۰ حق سبحانه و تعالیٰ همیں لباس نامناسب آں می پوشد، چنانچه در حدیث قدسی الکبریاء ردائی والعظمة ازاری ۔ باید دانست که ایں قسم معاملات داخل اسرار است و از ظاهر مصروف ۔

---

[1] حسنات ص۱۶۹ میں "انتهت" سہو کتابت ہے۔ [2] د ۔ مالکیه

یاقوتیه حضرتِ ایشان دامت برکاتہ درراہ مدینہ منورہ تجسس تمام در دریافت آثار و مشاہد[1] متبرکہ
چہ آثار چہ مساجد نبوی علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ می کردند ومہما امکن خود را در آں
مواضع می سانیدند وہمچناں (۱۲۰) در وصول بہ مزاراتِ صحابہ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین
کوششِ بلیغ می نمودند الّا ان یشاء ربی شیئاً، چوں از وادئ بدر بہ صفراء رسیدند از
راہ انحراف ورزیدہ بہ زیارت عبیدہ بن حارث کہ از شہداءِ بدر است و در بدر مجروح ۵
گشتہ در صفراء آسودہ است متوجہ شدند ساعتی بر قبرِ شریف وہمراہِ یاران بہ قبر مراقبہ
پرداختند بعدازاں بہ قافلہ رسیدہ فرمودند کہ بر قبرِ او رضی اللہ تعالیٰ عنہ توجہ کردیم، نیافتیم بعد
از ساعتی باکمال ابہت و مرتبت ظاہر شد وبہ جانبِ ما آمد وبا بشاشتِ تمام ملاقات کرد
و ساعتی جلسہ نمودہ بہ شتابی رجوع کرد گویا در امری مشغول بودہ بہ اکرام ضیف آمدہ باز
بہماں امر رُو آورد و چوں بہ مدینہ معطرہ نزدیک رسیدند در آں شب از کثرت شوق در ۱۰
شدت ظہور شعشان انوار غالباً بیدار ماندند سحرگاہ بہ مدینۂ رسُول علیہ وعلیٰ آلہ الف الف
صلوٰۃ و سلام درآمدہ آداب زیارتِ روضۂ منورہ و مسجد شریف بجا آوردند از روضۂ معطرہ
شریفہ کمال الطاف وعنایات و تفقدِ احوال وانعام عطایا ظاہر گردید و بعد از سہ چہار روز
بعضی مردم از اہل مدینہ منورہ خواستند کہ داخلِ طریقہ آنحضرت شوند ایشاں از کمال ادب
دریں امور جلیل القدر از خدمتِ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اذن خواستند و ۱۵
مواجہہ کریمہ ایستادہ مراقبہ نمودند، تمام رضا بہ اشتغال ایں امر جلیل القدر و کمال اہتمام باآں
ظاہر گشت چنانچہ در کعبۂ حسناء بہ ظہور پیوستہ بود و خلعتِ ارشاد در غائیتہ علو از جناب
مقدس مطہر علیہ وعلیٰ آلہ الف الف صلوٰۃ والسلام عنایت شد و نیز انوار و عنایات
حضرات شیخین رضی اللہ تعالیٰ عنہما و قرب متحلی بودن ایشان بہ کمالات سرور انبیاء علیہ و
علیہم الصلوات والبرکات ظاہر گردید و در اکثر اوقات از توارد ظہور انوار در مشاہد ۲۰
و آثار خصوصاً در مسجد نبوی علیٰ صاحبہ الصلوات والتحیۃ خاصہ از مواجہہ شریفہ و نزدیک
اسطوانۃ عائشۂ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کہ درایں مواضع اسرار مکنونہ بہ کمال ظہور موج می
زد بیان می فرمودند وہم کمالات حضرت امام اجل مجدد الف ثانی قدس سرہ و مرتبہ

---

[1] د۔م۔ مشاہدہ

آنحضرت در محال مزبوره معلوم گردید، بعد ازاں به مزارات بقیع رفتند عنایات واعطاف
امیر المومنین حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ومہربانیہای اہل بیت و امہات و مومنان
ظاہر گشت سیما کمالات صدیقہ حبیبہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا زیادہ ازاں کہ در عدد حدود آید ظہور
می نمود، می فرمودند کہ اگرچہ مدفن صدیقہ در بقیع است اماازاں روکہ حجرہ شریفہ خانہ ویست
5 اکثر اوقات آں ام المومنین را در حجرۂ شریفہ نبوی می یابیم و مسجد شریف (۱۲۱) را بانوار
وی رضی اللہ تعالیٰ عنہا علومی بینم، می فرمودند کہ آں قدر الطاف از عائشہ صدیقہ دربارۂ
خویش مشاہدہ کردہ ام و اہتمام از وی رضی اللہ تعالیٰ عنہا بہ حال خود یافتہ کہ چہ گویم
و از جملہ امداد اعانت کہ از حضرت صدیقہ نسبت بہ حضرت ایشاں سلمہ اللہ سبحانہ ظہور
یافتہ آں ست کہ حضرت ایشاں در یک چیزی بہ توسل حضرات شیخین رضی اللہ تعالیٰ عنہما بہ
10 حضرت خیر البریہ علیہ الصلوات والسلام والتحیۃ، شفاعت درخواستند وچوں اثر
شفاعت زود تر بہ ظہور نہ پیوست و دراں سری خواہد بود توسل بہ صدیقہ حبیبہ جستند
ایشاں بہ مجرد التماس خود را بہ جناب مطہر رسول اللہ علیہ وعلی آلہ الف الف صلوٰۃ
والسلام بہ شتابی تمام رسانید و خود را در کنار آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام
انداخت ولوازم محبت و آثار موانست درمیان آمد والتماس حضرت ایشاں را از
15 جناب مقدس نبوی علیہ وعلی آلہ الصلوات والبرکات بہ شتابی فراگرفت و آنچہ
می خواستند ازاں درگاہ معلی حاصل کنانید رضی اللہ تعالیٰ عنہا۔

و نیز کمالات حضرت فاطمہ زہرا علی ابیہا وعلیہما السلام در شب مولد آنحضرت
ظاہر شد و اجتماع عظیم و سرور فخیم از اہل بیت رضوان اللہ علیہم اجمعین دروں
حجرہ شریفہ معائن گشت۔

20 یاقوتیہ روزی در ایام اقامت مدینۂ منورہ شخصی از اصحاب آں عالی حضرت متعالی منزلت در خدمت
عالی ایشاں احوال و مقامات بعضی عزیزان آں وقت را بیان نمود بہ خاطر مبارک از راہ
غیرت خطرہ گذشتہ باشد برای مقائیسہ نسبتہا متوجہ شدند نسبت شریف آنحضرت متجلی
شد و تمام عالم از انوار آں عقلی گشت و قرب خاص و منزلت مخصوص کہ آنحضرت را
بہ جناب مقدس معلیٰ است عز شانہ و باآں ممتاز ند شرف ظہور فرمودند و نسبت افراد
عالم و افتقار و احتیاج آنہا بایں عارف کامل مبرہن شد و محسوس گشت کہ آنحضرت

ہرگز عالم و امام وقت اند و افراد عالم ہمہ گرداگرد آنحضرت صفوف بستہ منتظر فیوض از آنحضرت شد در آں اثناء القا نمودند کہ صاحب ایں دولت را میرسد کہ بر کسی غیرت نماید۔

یاقوتیہ روزی آنحضرت نماز عشاء را بہ جماعتِ شافعی ادا نمودند، می فرمودند کہ امام اجل محی السنۃ محمد بن ادریس الشافعی آمدہ باکمال بشاشت و سروری بما ملاقی شد گویا ۵
(۱۲۲) اظہار انفراح ازیں موافقت نمود۔

یاقوتیہ از مواہب عالیہ کہ آنحضرت بآن ممتاز کردند آنکہ آنحضرت سلمہ اللہ سبحانہ با جمعی از اصحاب در مسجد نبوی علیٰ صاحبہ الصلوات والسلام باعتکاف دو روز و یک شب ماذون گشتند چوں از نماز عشا فراغ یافتند و ہر شریف و وضیع را از مسجد برآوردند چنانچہ در آں بقعۂ شریفہ معمول است و خلوتِ خاص حاصل شد حضرت ایشان در مواجہہ شریفہ آمدہ مدتی ۱۰
مدید بہ مراقبہ پرداختند و ہمچنیں در آخر شب وقت تہجد نیز آمدہ مراقب نشستند، می فرمودند کہ حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات از کمال بندہ نوازی و نہایت کرم از حجرۂ خاص و حجاب مخصوص برآمدہ بر ما نزول فرمودند و آں قدر ما را تشرف بہ آنجناب معلی حاصل شد کہ بہ ہیچ چیز مثل آں بہ ظہور نیافتہ بود ہمچنیں وقت تہجد محسوس گشت کہ آنحضرت علیہ وعلیٰ آلہ الف الف صلوٰۃ ۱۵
والسلام از مقصورہ منورہ برآمدند و از کمال عنایت و تلطف ایں کمترین را در برکشیدند و ایں حقیر را الحاق خاص بہ حقیقت او علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ میسر گشت والحمد للہ علیٰ ذالک۔

یاقوتیہ در اوائل جمادی الاوّل چوں بہ زیارت بقیع رفتند نسبت علیہ امیر المومنین حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در کمال علو و نہایت لطافت متجلی گشت و کثرت عنایات و وفور الطاف ۲۰
حضرت عثمان و کمال اہتمام آنحضرت بہ حال ایشان ہویدا گردید و ہمچنیں الطاف حضرت عباس محسوس شد۔

چوں بہ زیارت حضرت فاطمہ زہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا رسیدند، تلاطم امواج نسبت علیہ آنحضرت معلوم گردید و کرم و تلطف بی شمار از آنحضرت فہمیدند و دریافتند کہ آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایشان را بہ خود کشند گویا میگویند کہ تو از آں مائی مہمان مامی گفتند کہ قبل ازیں

معاملہ خود را بہ صدیقہ حبیبہ مائل ترمی یافتم از جہت کثرت عنایات او رضی اللہ تعالیٰ عنہا
چوں از بقیع برگشتہ بہ مسجد نبوی علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام رسیدم و در بحار نسبت
فاطمہ زہرا مستغرقم نسبت علیہ صدیقہ حبیبہ شرف ظہور فرمود و علیہ رو آورد باوجود تحقیق و
استہلاک و حالت متقدمہ در نسبت شریف صدیقہ حبیبہ نیز استغراقی پدید آمد بعد ازاں
۵ در ہماں مقام ہر یکی ازیں ہر دو بزرگ بہ نفس نفیس خود ہا ظہور نمودند و مرا بہ خود (۱۲۳)
کشیدند حضرت فاطمہ زہرا بر کتف یمین ظاہر شدند و حضرت صدیقہ بر کتف یسار، و از
وقت مغرب تا نماز عشاء ہمیں معاملہ در میان ایشان می گزشت بعد ازاں در مسجد شریف
چناں معلوم شد کہ نسبت حضرت زہرا بتول غالب آمد و نسبت شریفِ ایشاں مائل بہ
بیاض می یافتم و نسبتِ صدیقہ حبیبہ را بہ حجرہ متمثل می دیدیدم بعد ازاں در مواجہہ حضرت
۱۰ رسالت خاتمیت علیہ الصلوٰۃ والسلام رسیدہ شد ہمیں معاملہ آنجا ہم ظاہر شد کہ ہر یکی
مرا بہ خود می کشید در حضور شریف آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ نسبتِ صدیقہ
ہم قوت و استیلاء پیدا کرد گویا بنا ہر دو نسبت تساوی شدند، بعد عشا کہ حضرت ایشان بہ
منزل آمدند و با مخدوم زادہا کبار عالی تبار حکایت می کردند فرمودند کہ تا حال ہماں معاملہ
در میان است و من در فرخ و سروری[1] ام کہ ہرگز فوق آں متصور نہ باشد از کثرتِ عنایات
۱۵ ایں قسم دو بادشاہ عالی شان بہ حال ایں مسکین ضعیف۔

یاقوتیہ حضرت ایشان طالت حیوٰتہ و دامت برکاتہ بتاریخ سیزدہم جمادی الاولیٰ بعد از فراغ نماز
جمعہ بہ سلام آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ رفتہ او مواجہہ کریمہ ایستادند فرمودند چوں از ارسال
صلوات وسلام فارغ شدیم خلعتی عنایت شد و چناں معلوم گردید کہ ایں خلعت از عنایات
حضرت صدیق اکبر است رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ازاں در ہماں مجلس و مقام خلعتی دیگر بر خود یافتیم
۲۰ فہمیدیم کہ ایں از تلطفات حضرت فاروق اعظم است رضی اللہ تعالیٰ عنہ وایں ہر دو
خلعت رنگت جداگانہ دارد اول سرخ رنگ است و دومی زرد نام، و ہنگام رجوع
از آں مقام عالی خلعتی ثالث سبز رنگ بہ من نزول فرمود القا نمودند کہ ایں مرحمت است
از حضرت خیر البریہ علیہ وعلیٰ آلہ الف الف صلوٰۃ والسلام وتحیۃ۔

یاقوتیہ در بیان عظمت جناب سرور[2] و استغناء و محبوبی و رحمت عامۂ و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم

---

[1] د۔ سروری

می فرمودند محسوس می گردد که وجود شریف او علیه وعلیٰ آله الصلوات والتسلیمات مرکز جمیع عالمیان ست از دوره عرش تا مرکز فرش وہمہ مخلوقات از ملک (۱۲۴) و حور والنس و جن وسائر جنود الہٰی شانہ بوی محتاج اند واز وی فیض برند مفیض حقیقی ہرچند وہاب مطلق است جل شانہ اما اقسام افاضات به ہرکہ می رسد به توسل شریف اوست و مہمات ملک وملکوت باہتمام او انصرام می پذیرد ومشاہدہ می گردد که شب وروز انعامات ۵
برکافہ مخلوقات از روضۂ مطہرہ علیٰ ساکنہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ علیٰ سبیل الاتصال فائض است کما یفخ افواہ القرب وما ارسلنٰک الا رحمۃً للعٰلمین۔ می فرمودند که باین که عموم رحمت وشمول شفقت استغناء وعظمت محبوبیت که لازمہ مقام خاصہ اوست بروجہ اتم واکمل ثابت است لہذا درعرض احتیاج بہ جناب او بہ وسائل احتیاج افتد واظہار امری در آنحضرت بی توسل صعب می نماید۔ ۱۰

یاقوتیہ بتاریخ روز دوشنبہ ششم جمادی الاخریٰ حضرت ایشان بہ زیارت اہل بقیع رفتند بعد از مراجعت می فرمودند که برہر قبری از قبور متبرکہ می نشستم چنانچہ عنایات صاحب آں قبر بہ حال خود مشاہدہ می کردم ماہمچناں انتظار اہل قبور دیگر که ارادۂ زیارت آنہا داشتم معائنہ می نمودم واجتماع ایشاں برائے ملاقات من ہمچو اجتماع برمہمان عزیز وبرغایت مرغوب که غیر مترقب وارد است می یافتم چوں از زیارت امیرالمومنین حضرت عثمان ۱۵
علیہ الرضوان فارغ گشتم خلعتی تازہ برخود یافتم معلوم گردید که ایں عطیۂ حضرت عثمان است چوں بر روضۂ منورہ سیدنا ابراہیم علیٰ ابیہ وعلیہ الصلوٰۃ والسلام رسیدم دیدم که بہ جانب ما برآمدہ وخود را بہ من ملحق ساخت گاہی درکنار من می آمد وگاہی بہ کمال مہربانی معانقہ می کرد وآنحضرت نور صرف در نظر می در آمد چرا چنیں نہ باشد که او علیہ وعلیٰ آله الف الف صلوٰۃ والسلام درشان آں جگر گوشہ چنیں فرمودہ اند: ۲۰

لو عاش لکان نبیًا

می فرمودند التذاذی که از ظہور نسبت وعنایات آنحضرت علیٰ ابیہ وعلیہ الصلوٰۃ والسلام یافتہ ایم واہتمام آں عالی نژاد نسبت بہ خود فہمیدہ آں التذاذ از من رفتنی نیست وہمچناں صحابہ که در روضۂ منورہ او رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدفون اند مثل عبداللہ بن مسعود وغیرہ او ہمہ حاضر شدند وبہ عنایات بسیار واشفاق بی شمار مارا احاطہ کردند

بعدازاں بہ مرقد امام اجل مالک ابن انس رسیدیم کہ بہ شتابی تمام[1] (۱۲۵) جانب ما برآمدہ ملاقات بہ کمال بشاشت و سرور بر رسم ملاقات عرب کردچہ ملاقات ایشان در کمال انبساط است و ایں رسم در غیر ایشان نیست بعدازاں عنایات و مہربانیہای ازواج مطہرات زیادہ از حد یافتم چنانچہ شفقت مادر در حق ولد خصوصاً اشفاق صدیقہ حبیبہ کہ مخصوص ہیچ وقت نیست بلکہ پیوستہ می یابم ہمچناں الطاف کثیرہ از زہراء بتول علی ابیہا و علیہا الصلوٰۃ والسلام بہ ظہور پیوست وشفقتہا اہل بیت از بنات مطہرات و امیرالمومنین حضرت عباس و حضرت حسن وکذالک از ائمہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم از تعداد خارج مفہوم گشت چوں بہ سر تربت عارف ربانی خواجہ محمد پارسا قدس سرہ رسیدیم بہ کمال بشاشت و خصوصیت برآمدہ گرمیہا و کرمہا فرمودند دراں وقت نسبت ایشان را در کمال صفا و لطافت فوق ظلال یافتم۔

چوں از بقیع برآمدہ بر دروازۂ قلعہ رسیدند ساعتی ایستادہ متوجہ روحانیت امام اسمٰعیل بن امام جعفر صادق رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ دردن قلعہ مدفون است، شدند، ایشان در کمال علوشان ونہایت لطف واحسان بہ آنحضرت ظاہر شدند، مخفی نماند کہ حضرت مخدوم زادہ عالی درجہ مخزن اسرار احوال حقائق آگاہ شیخ آدم را در رسالہ اصل بایں عبارت آوردہ اند بعینہا ایراد می نماید واما احوال شیخ آدم ففیہ[2] بعض تفصیل تذکرہ فی ورقہ ان شاء اللہ تعالیٰ۔ لیکن ایں قدر مسموع گردیدہ کہ حضرت ایشاں ہرگاہ بہ بقیع می رفتند بر تربت شیخ مشارٌالیہ رسیدہ مراقب می شدند الّا ان یشآء ربی شیئًا بالجملہ دریں باب غور بسیار فرمودند۔

تذییل بعدازیں القاء ایں کلمات آنحضرت دامت برکاتہ فرمودند کہ در بقعات مبارکات و مزارات بقیع نسبت من ظہوری عجیب وانجلای غریب پیدا کردہ وقرب ومنزلت خود را بجناب اقدس او تعالیٰ مشاہدہ کردم محسوس گردید کہ تمام عالم از نور آں نسبت ممتلی شد و مکنونات عالم ہمہ صفات بستہ گاہی خلعت نمودار ندگردا گرد من و من درمیان امام و مرئی شد کہ فیوض و برکات گوناگوں کہ از حضرت حق سبحانہٗ تعالیٰ نسبت بہ کافۂ خلائق میرسد ہمہ آں بتوسط ایں درویش می رسد و سائر مخلوقات چہ اولیا وچہ غیر (۱۲۶) آنہا منتظر

[1] د۔ "تمام" ندارد [2] حسنات۔ ص۱۹۷ میں "فقیہہ" سہو کتابت ہے۔

حصول برکات و ترقیات ازیں ضعیف اند و اکثر اوقات دوات و قلم را نزد خود حاضر می یابم برای تصحیح مهمات ملک چنانچه وزیر اعظم دربار سلطان ذی شان نسبت و قدرت دارد آں حالت در خود فهمم باوجود ظهور اسرار غریبه که وراء ایں خدمت جلیل القدر بمن مرحمت فرموده انداز خفایاء اصالت و محبوبیت بعدازاں فرمودند که هرچند ایں نسبت ظهور و غلبه می نمود من متعجب و متحیر می شدیم که در حضور صحابه کرام رضوان الله ۵
علیهم اجمعین ظهور نسبتِ دیگری چه گنجائش دارد امّا ازآنکه ایں حالت هم اثر عنایات و تتمهٔ برکات آنحضرت است آں همه را از طفیل ایں اکابر دانسته متسلی و شادماں بودم۔

یاقوتیه حضرت مخدوم زاده های عالی درجات اعنی خواجه محمد نقشبند و خواجه محمد عبیدالله و خواجه محمد سیف الدین نقل کردند که روز دوشنبه ششم جمادی الاخریٰ حضرت ایشان وقت ۱۰
انتقال از مدینهٔ سکینه برای رخصت از خدمت علیا معزز و مفخر موجودات سرور کائنات خواجهٔ دین و دُنیا صلی الله تعالیٰ علیه وعلیٰ آله وسلم به مسجد در آمدند می فرمودند که در نماز ظهر بودم نزدیک محراب نبوی علیه الصلوٰة والسلام که گریه از حزن و فراق و الم وداع برمن غالب آمد درہمیں غم و اندوه بودم که جانب مقصوره کریمه و روضه معطره سطوات انوار و حشمت سلطنت طلوع نمود و حضرت رسالت خاتمیت علیه وعلیٰ آله ۱۵
الصلوٰة والتسلیمات باہیبت و تظاہر عظمت از حجره کریمه برآمده و بر نزول فرمودند و از نهایت کرم خلعت تاج چوں تاج سلاطین در غایت علو و نهایت رفعت که هرگز مثل آں مرئی نشده است بایں محقر پوشانیدند، محسوس می گشت که برآں تاج طرهٔ[1] شه پریست که بالای آں لعل عالی تعبیه کرده اند و چناں مستفاد می شد که ایں خلعتی است خاصه که از بدن شریف آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام متخلع شده است، مثل ۲۰
خلعات دیگر نیست بعدازاں برای بعضی فرزندان خود که دراں سفر رفیق بودند و آں وقت بامن حاضر بودند دراں عالی حضرت برای حصول خلعت التجا و تضرع نمودم از کمال بنده نوازی بهریکی از آنها خلعات متعدده مرحمت شده، بعدازاں به مواجهه شریف

---

[1] د۔ ''طره'' ندارد

رفتہ ، ہمیں معاملہ مشاہدہ کردم می فرمودند کہ دریں ہر دو مقام محراب خاصہ و مواجہہ کریمہ دوستی پہلوی من ایستادہ و برای حصولِ رخصت رفتہ (۱۲۷) برای او نیز متضرع گردیدم کہ خلعتی بوی ہم مرحمت شود و در معرضِ قبول نیفتاد این معنی مرا بر کمال التجا آورد ، بعد از تضرع بسیار متمثل بہ صورت شد کہ چیزی از قسم خلعت بوی ہم عنایت شد چناں
5 دراں وقت بر دستار او ممتاز می نمود۔

یاقوتیہ می فرمودند کہ اعطای خلعت عبارت ست از افاضۂ نسبتِ خاصہ و معاملہ مخصوصہ کہ اوّل دلیل و اعدل مشاہد است بر خصوصیتِ تمام و عنایتِ کامل از معطی بہ معطی کہ در نظر کشفی آں عطیہ متمثل بہ خلعت می گردد بخلاف سائر عنایات کہ بایں خصوصیت نباشد بہ خلعت متمثل نمی شود و لہذا ہر چند در مواجہہ شریف برای حصول خلعت برای بعضی یاران
10 مخصوص متضرع شدیم اثر آں ظاہر نہ شد ہر چند التفات و عنایت بر آں جماعۃ محسوس می شد مگر بہ بعض فقیر زادہا کہ از محض کرم و صرف فضل خلعات بآنہا عنایت شد فافہم۔

یاقوتیہ ولختم مواهب الحرمین الشریفین بذکر عنایتین استفادهما امامنا و قبلتنا السید الشیخ سلمه الله سبحانه و دامة برکاته من الحضرت العلیا العالیة اعنی الجناب المقدس النبوی علیه وعلیٰ آله الصلوٰة
15 والتسلیمات عنایة فی حقه و اخریٰ فی حق شیخه امام العالم مجدد الالف الثانی رضی الله تعالیٰ عنه۔

اوّل آنکہ روزی در مجلس میان بی گانہ و آشنا نشستہ بودند ، دیدند کہ حضرت سید الاولین والآخرین علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات از آسمان نزول فرمودند در کمال ابہت نورانی محض حتیٰ کہ از کثرت شعشان نور بہ ہیئتی تشخص نمی شوند بلکہ نور
20 صرف متمثل اند و برحمت سروری حضرت ایشان را بوسہ دادند باز بہ آسمان عروج فرمودند۔

دوم آنکہ روزی در ایام اقامت بہ سرہند در واقعہ دید کہ حضرت محبوب رب العالمین علیہ وعلیٰ آلہ الف الف صلوٰۃ والسلام در خانہ حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی ایستادہ اند و انوار عظیم بر آنحضرت علیہ الصلوات والسلام متلالی است و حضرت مجدد الف ثانی در گوشہ صحن آں خانہ ایستادہ اند و در نسبتِ خود استغراقی دارند حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام از کمال بندہ نوازی کلمات بسیار

در مدح ایشان می گویند و می فرمایند (۱۲۸) سبحان اللہ دریں مردم یا دریں دیار حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ہمچنیں بندہ را پیدا کردہ است کہ فرشتہاء مقرب او سبحانہ نزد او می آیند و وی باآنہا التفات نمی کند[1]۔

سبحان ربك رب العزت عمّا یصفون وسلام علی المرسلین والحمد للہ رب العالمین۔ ایں یواقیت سبعہ عشر از رسالہ یاقوتیہ کہ مشتمل بر ۵
پنجاہ و نہ یواقیت است بعضی متصلہ و بعضی منفعلہ بحکم ہفتدہ رکعت فریضہ اخذ نمودہ داخل ایں مفتاح ثالث کہ محتوی بر سی کنوز و از خزاین معصومی و دفائن قیومی بہ موافق اجزای قرآن و صیام رمضان بودہ استرضای رُوح پر فتوح حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ازیں مناسبت بر خود و بر جمیع قاریان اخلاص و مستمعان کثیر الاختصاص دریوزہ نمود و از مخافت تطویل کلام ختم ایں باب بر ہمیں مقدار خصائص آں امام ہمام غوث الانام مقرر گردانید۔ ۱۰

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِیْٓ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ۔ رَبِّ اَعِنِّیْ وَلَا تُعِنْ عَلَیَّ وانصرنی ولا تنصر علی وامکرنی وَلَا تمکر عَلَیَّ واھدنی ویسر الھدی لی وانصرنی علیٰ من بغی علیٰ رب اجعلنی لک شاکراً لك ذاکراً لك راھاً لك مطراعاً لك مخبتاً الیك اوّھا منیباً رب تقبل توبتی واغسل حوبتی واجب دعوتی وثبت حجتی وسدد لسانی ۱۵
واھد قلبی واسلل سخیمة صدری وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقه محمد وآلہ وصحبہ اجمعین۔

---

[1] حسنات ص۲۰۸ نمی ماند

مفتاح چہارم

در بیان عادات و عبادات حضرتِ ایشان با بیان تاویلات بعضی سور و آیات قرآنی کہ فرمودہ اند وما یقارب ھذا الباب۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ مایفتح اللہ للناس من رحمۃٍ فلا مُمسِکَ لھا ۱۰ وما یُمسِکْ فلا مُرسِلَ لہ من بعدہٖ وھو العزیز الحکیم۔ اللّٰھم الھمنی رشدی واعذنی من شر نفسی اللّٰھم صل وسلم علیٰ افضل البشر و اکرم المخلوقات صاحب الوحی والشفاعات وجودہ باعث ایجاد الارضین والسمٰوات وعلی آلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ الیٰ یوم النجاۃ، دبرنشیان دفاتر اسرار صدیقی و محرران سرائر انوار فاروقی وحیا ورزان قامت دلبربای عثمانی ودلبر (۱۲۹) دلان وارث کرار سبحانی بار یابانِ محفل ۱۵ جاں نواز نقشبندی و صدرنشینان خوش آواز مجلس بلندی و دلگدازان شائق کمالات احمدی و بلند پروازانِ عاشق کمالات سرمدی و خاک روبان آستانہ پاک معصومی دستہ گویان از اشتیاق ادراک معارف قیومی و زاہدان بادیہ حسرت بر سبیل اشتہار و عابدان قائم اللیل و صائم النہار و منعمان دولت کثیر الاقبال و مترنمان بہ ترانۂ اصوات بلا اختلال و بادہ نوشان خمخانہ الٰہی و گل فروشان میخانۂ لاتناہی و سالکانِ مسالکِ طریقت مستحفظان بوادئ حقیقت و عالمان مدرسۂ عالی مقال ۲۰ و عارفان معرکۂ مستقیم الاحوال کہ بہ تبعیت و[1] وراثت امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ طریقت و حقیقت را خادمان شریعت دانستہ نبوت را افضل از ولایت اگرچہ ولایت آں نبی باشد حق الیقین فہمیدہ صحو را بر سکر ترجیح دادہ اند ظاہر و آشکار است کہ اعمال صالح و عادات شریفِ آں قبلہ

---

[1] م۔ "و" ندارد

درویشان و امام صفاکیشان حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ از کثرتِ قبولیت و غایت طمانیت
بر اُدج و قرب حضرت صمدیت جلت عظمۃ صعود نمودہ کہ ملکی کہ با ہشتاد ہزار سر و زبان و دہان ذاکر
باشد۔ چنانچہ در کنز بیست و پنجم از مفتاحِ ثالث ذکر آں مفصل گزشت۔ از آنحضرت والامنزلت
از یاد خود پیش عارف خدا رسیدہ دانا نماید، من آوارہ پست فطرت کہ تمام ہمتِ خود را صرف
۵ ضلالت و معاصی نمودہ باشم۔ چہ یارا کہ حرف ازیں معنی شگرف زنم و متاع کاسد خود را در بازارِ
صرافان دقائق بین اندازم چہ عقل کہ سبب ثالث از اسباب علوم نزدِ علمای اہلِ حق است۔
شکر اللہ تعالیٰ سعیہم ہمہ وقت بر نقصان طبیعت خود بی تکلف حاکم است۔ فکیف بایں قسم
مقصدِ اقصیٰ و مطلب اعلیٰ کہ دستِ ادراکِ فحولِ علماء و کمل اولیاء در مداحی کمالات و عادات و
عبادات و حسنات آں امام الاصفیاء وارث خیر الانبیاء علیہ وعلیہم من الصلوات افضلھا
۱۰ ومن التسلیمات اکملھا اعتراف بہ قصور دارد واما از آں جا کہ کار دست کردہ بانصرام
رسانیدن و سخن شروع شدہ را باتمام شنیدن قول اولوا الالباب با آنکہ بدون یادِ حضرتِ ایشان
وقت را بسر بردن بر عاشقانِ جمال (۱۴۰) باکمال آں قبلہ درویشان موجب کمال تلوسہ و بسیار
اضطراب ست ؎

بغیر از دوست آرامی ندارد   بخود قطعا سرانجامی ندارد

۱۵ مصداق حال است در وسطِ ہمیں قیل و قال کہ باقلب متردد الحال داشتہ مکرر در معاملاتِ صحبتِ
حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ دریافتہ گویا در مدح ایں مقامات خود ایں بیت می خوانند ؎

زخشندہ معانی از عبارہ   ز آنسانی کہ بر آسماں ستارہ

و بہ عنایاتِ دیگر می نوازند کہ ماحصل آں دلیر گردانیدن بر تحریر ایں مقاماتِ فرخندہ رایات باشد بلکہ
ایں کلمات مرقوم مرا بخود منسوب می فرمایند از دریافت ایں قسم نوید فرحت جاوید اسبابِ سعادت
۲۰ رسیدہ سطور سابق باعتقاد راسخ شنیدہ را کہ لیل و نہار بکمال نیازمندی و غایت[1] افتقار ملتمس
حصول ایں دولت آمد بلکہ بعضی از آنہا از نہایت شوق و حلاوت و فوق الفوق پیش از تمام
مفتاح ثالث نقل برداشتن اختیار کردہ تا ایں وقت کہ ہنوز دیباچہ مفتاح رابع ہم بہ تمام نہ
رسیدہ جزدِ کامل از اوّل کتاب بہ خط مربوط نوشتہ جزدِ ثانی مرقوم می سازند و اعذاری کہ از قلتِ

---

[1] م۔ عنایت

درایت ونقصان طبیعت با شائقان اسرارآں قبلۂ ابرار آوردہ می شود محمول بر شکست نفس
می دارند۔ قلم احد بدامن اسعاقہم بما اقترحوا وایصالہم الی غایۃ بالتمسوا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ
قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَاَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِيْنَ ؎

بہ بختم ارجمندی راقرین کن — سعادت با بلندی ہمنشیں کن

داین مفتاح مشتمل بر دو کنز است از کنوز خزائن معصومی۔ ۵
کنز اوّل در بیان عادات وعبادات آں قبلہ ارباب کرامات وکنز ثانی در تاویل بعضی سور
وآیات فرقانی کہ در روز رستخیز اوّل پرسش از ہمیں خواہد بود صاحب نام حق می فرماید ؎

روز محشر کہ جاں گداز بود — اوّلیں پرسش نماز بود

پیش از شروع در مقصد حدیثی چند از احادیث صحیحہ کہ در فضائل نماز وارد شدہ است دریں
مقام معصومی مندرج سازم فرمودہ اند۔ ۱۰
کنز اوّل بگوش طراوت سروش استماع باید نمود کہ بہترین عبادات نماز است۔ چنانچہ کہ عن
ابی ھریرہ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ارأیتم لو ان
نھراً بباب احدکم یغتسل فیہ کل یوم خمساً ھل یبقی من درنہٖ شئ قالوا
لا یبقی من درنہٖ شئی قال فذالک مثل الصلوات الخمس یمحوا اللہ بھن الخطایا
متفق علیہ۔ عن ابن مسعود قال سالت النبی صلی اللہ علیہ وسلم ای الاعمال ۱۵
احبُّ الی اللہ قال الصَّلٰوۃ لوقتھا قلت ثم ایّ قال بر الوالدین قلت
ثم قال (۱۳۱) الجھاد فی سبیل اللہ قال حدثنی بھن ولو استزدتہٖ
نردنی۔ متفق علیہ ـ عن عبد اللہ بن عمرو بن العاص عن النبی صلی اللہ علیہ
وسلم انہ ذکر الصلوۃ یوماً فقال من حافظ علیھا کانت لہٗ نوراً وبُرھاناً
ونجاۃ یوم القیامۃ ومن لم یحافظ علیھا لم تکن لہ نوراً ولا برھاناً ولا ۲۰
نجاۃ وکان یوم القیمۃ مع قارون وفرعون وھامان وابی بن خلف رواہ احمد
والدارمی والبیھقی فی شعب الایمان۔ وعن عبد اللہ بن شقیق قال کان
اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یرون شیئاً عن الاعمال ترکہ
کفر غیر الصلوٰۃ رواہ الترمذی۔

نماز است کہ راحت بخش غم گساران ست، نماز است کہ شفا بخش بیماران است،

نماز است کہ نشانی از اصل می دہد، نماز است کہ بندہ را از رب تعالیٰ نزدیک تر می گرداند آں قدر
فضائل نماز و کمالاتِ آں را کہ حضرتینِ ما اعنی امام ربّانی مجدد الف ثانی و قبلۂ
درویشان حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما در دفاتر مکتوبات قدسی سمات خود ہا تحریر فرمودہ اند ہیچ کس
از صوفیہ متقدمین عشر عشیر آں را بیان نہ کردہ اگر بمطالعہ آں پردازی یحتمل کہ از جمال آں پرتو بر باطن خود
۵ اندازی پس براوّل چیزی کہ از عبادات آں قبلہ اصحاب کرامات ست دست و قلم گردانیم از ذکر
نماز شہد و شکر در کام خامۂ عنبر رقم بچکانم۔ مصراع

مرشدا کامل نماز اوست من دامان تو

ما دریں مقاماتِ شریفہ رعایات یک لطیفہ کہ از جامعانِ مقاماتِ دیگر معلوم نیست کہ
ظہور نمودہ باشد منظور گشتہ و آں لطیفہ ایں است کہ شروع ذکر از نماز ظہر نمودہ زیرا کہ اوّل نمازی کہ
۱۰ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم در ادای فرائض فرمودہ اند ہمیں است
بخلاف مؤلفان مقاماتِ حضرتِ مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ شروع کلام از نماز تہجد می فرمایند
و ایں عاصی دور از کار ہم بہ تبعیت ایں اعزہ عالی مقدار در رسالۂ معدن الجواہر در احوال
عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ العزیز بہ ہمیں راہ رفتہ امّا دریں مقامات وقتِ تحریر از جانب
سمٰوات آواز آیتی کہ مشعر (۱۳۲) بایں معنی باشد بہ گوشِ دل رسیدہ آیت کریمہ را بیان نماید۔ اَقِمِ
۱۵ الصَّلٰوۃَ لِدُلُوْکِ الشَّمْسِ اِلٰی غَسَقِ الَّیْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ کَانَ مَشْھُوْدًا۔
و مراد از "دلوک الشمس" زوال آفتاب است کہ عبارت از نماز ظہر باشد تقدیم یافتہ و
جبریل امین ہم علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ دو روز متوالی برای تعلیم اوقات و امامت حضرت
رسالت خاتمیت علیہ وعلی آلہ من الصلوٰۃ افضلہا و من التسلیمات اکملہا نزدیک
بیت کنا نیہ اند شروع از ظہر نمودہ از برای حصولِ سعادت حدیثی کہ دراں مذکور ایں معنی است
۲۰ بطریق شہادت می گذرانم و ایں نامہ را محلی بہ حلیہ حدیث می گردانم و ہمہ خوانندگان و شنوندگان را
از کلام خیر البشر امام یوم الحشر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم بچشایم وھو
ھذا اعنی ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
اتی جبریل عند البیت مرتین فصلی بی الظھر حین زالت الشمس وکانت قدر
الشراك وصلی بی العصر حین صار ظل کل شی مثلہ وصلی بی المغرب حین افطر
الصائم وصلی بی العشاء حین غاب الشفق وصلی بی الفجر حین حرم الطعام

والشراب علی الصائم فلما کان الغد صلی بی الظهر حین کان ظله مثله وصلی بی العصر حین کان ظلہٗ مثلہ وصلی بی المغرب حین افطر الصائم وصلی بی العشاء الیٰ ثلث اللیل وصلی بی الفجر فاسفر ثم التفت الی فقال یا محمد ھذا وقت الانبیاء من قبلك والوقت مابین ھٰذین الوقتین۔ رواہ ابوداؤد والترمذی۔

۵ فاذا اطلعت علی حقیقہ فضل الصلوٰۃ وعرفت ان اوّل الصلوٰۃ امرت بالاداء صلوٰۃ الظھر فاعلم ان الصلوٰۃ عبادۃ جامعہ لتلاوۃ القرآن وماسواہ من اذکار السبحان مثل التسبیح والتحمید والتھلیل والتکبیر والخشوع والخضوع فصار ذکرھا اقدم واولیٰ فھا انا اشرع فی المقصود متوکلاً علی الرحیم الودود۔

۱۰ و در طریقۂ علیہ وشیوۂ مرضیۂ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ آنچہ از عارفانِ کامل ومقبولان صاحبِ دل بجرات مسموع گردیدہ کہ از سفر[1] وصیف وشتا آن بودہ کہ بعد از زوال آفتاب در شتا بلا توقف و در صیف اندکی (۱۳۳) تا امتداد سایہ تسویف فرمودہ بہ بیت الخلا بطور مسنون تشریف می بردند چنانچہ پای چپ اوّل در آنجا جامی گذاشتند و رعایتِ سنت در سنن آں مقام ہما امکن می فرمودند بعد ازاں استنجا بہ کلوخ وتر نمودہ باب طہارت فرمودہ باد لب مسنون بیرون مستراح می شدند چنانچہ پای راست می برآوردند و در وقتِ رفتن مکان ضرور اللھم انی اعوذ بك من الخبث والخبائث خواندہ۔ بسم اللہ گفتہ، می رفتند و وقت برآمدن غُفْرَانَكَ وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ اَذْھَبَ عَنِّی الْاَذٰی وَعَافَانِیْ۔ می خواندند و کل من ملک الاعمال ماخوذ من الاخبار والآثار ایں حکم مخصوص بر ہمیں جای ضرور وقت فی زوال نہ بود بلکہ ہر گاہ بہ بیت الخلا اتفاق می شد ہمیں رعایت قولی وفعلی ملحوظ نظر انور بود و در حین بول جای نرم کہ احتمال جستن

۲۰ رشاشہ نداشتہ باشد، تجسس می فرمودند۔ لانہ ورد فی الحدیث[2] : استنزھوا عن البول فان عامۃ عذاب القبر منہ و در حین استنجا کلوخ کہ بعد بول واقع می شد نہایت احتیاط بہ کار می رفت کہ احتمال تقاطر نماند۔ القصہ بعد فراغ استنجا متوجہ قبلہ نشستہ سرانجام وضوی نمودند و بطور مسنون وضوی فرمودند بر ہر عضوکہ آب می ریختند آں قدر دست می گردانند کہ احتمال تقاطر نماند کہ نزد امام الائمہ سراج الامۃ

---

[1] م۔ سفر وحضر [2] م۔ الخبر

امام ابی حنیفہ کوفی[1] رحمۃ اللہ تعالیٰ[2] آب مستعمل نجس عین است ۔ اگرچہ نزدیک امام محمد
طاہر نیز مطہر است و فتویٰ برانست و نزدیک امام شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ طاہر و متطہر است
امّا از غایت تقویٰ عمل آن امام صفاکیشان حضرت ایشان رضی اللہ عنہ بر اولی و عزیمت بودہ
و در حین شروع وضو بسم اللہ العظیم والحمد للہ علی و نبی الاسلام بزبان الہام ترجمان
۵ آوردند و در مضمضہ آب دو در ترک بزاق تمام می انداختند تا بر باریان عضو ساطع النور رشاشہ نیفتد
و بر ریختن آب بر ہر عضوی رعایت تثلیثت می فرمودند من الیدین الی الرجلین و در
دقت شستن وجہ مبارک کہ احسن الوجوہ بودہ ۔ مصراع

یاد روئ او کنم تا خانہ ام روشن شود

آب بکمال ملائمت از ربع سر تا بناگوش و زرمہ (۱۳۴) گوش می رسانیدند امّا در دقت
۱۰ رسانیدن آب اندکی دست را بیشتر بر رخسارۂ راست نسبت بدست ثانی کہ بر رخسارۂ ثانیہ
باشد می رسانیدند بطوری کہ صاحب نظران کثیر الاعتقاد ایں معاملہ بتعمیق نظر دریافتہ بودند ایں رعایت
از جہت آن بود کہ رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم میامن را در جمیع شان خود دوست می
داشتند و در وقت شستن وجہ کریمہ کلمۂ شہادت می خواندند و بعد ازآں کہ سہ مرتبہ آب بر وجہ شریف
می انداختند دریک دست آب گرفتہ خلال لحیۂ شریفہ می نمودند بقولی بعد دو مرتبہ آب از یک دست
۱۵ گرفتہ خلال لحیۂ مقدسہ می فرمودند و مرتبۂ ثالثہ وجہ را می شستند مقصد بموافق قول ثانی خلال در
وسط می کردند و موافق قول اوّل بعد فراغ غسل الوجہ می فرمودند و در شستن ہر دو ساعد از دست تا
آرنج می شستند و غایت تحت المفیا داخل می ساختند بلکہ ازاں ہم معاملہ را دو سہ انگشت بالا
می بردند تا اندکی از بازو ہم شستہ شود کہ موجب بسیار آخر است و دقت شستن ساعد ہمیں
اللھم اعطنی کتابی بیمینی وحاسبنی حسابًا یسیرا و وقت شستن ساعد شمال اللھم
۲۰ لاتعطنی کتابی بشمالی او من وراء ظھری ولا تحاسبنی حسابا عسیرا می خواندند
اگرچہ جناب حضرت ایشان را شمال کہ از مقتضیات عدم باشد ۔ بموجب تخلقوا باخلاق اللہ
بماندہ بود بحکم کلتا یدیہ یمین سبحانہ یمین ۔ امّا ایں اعتبار بہ موافق ظاہر بینان بہ کار می رفت ۔
بعد ازاں مسح تمام سر و اذنین و گردن بہ نہجی می پرداختند کہ ہیچ دقیقہ از دقائق مستحبات فرو نمی

---

[1] د ۔ ابی حنیفہ رحمۃ اللہ تعالیٰ کوفی [2] م ۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

گذاشتند بعد ازاں جانب یمین یا یسار گردیده، قدمین می شستند و از سنالنک آب را بالا می
رسانیدند تا اندکی از ساق هم شسته گردد که مستلزم بسیار ثواب ست و خلال اصابع رجلین بطور
مسنونه می فرمودند و ادعیۂ ماثوره هر وقت علی قدر الوقت والحال می خواندند و مسواک را در هر وضو
و وضو را بر هر نماز لازم داشتند۔ آری گاهی دو نماز را بیک وضو هم بحکم رخصت ادا
فرموده باشند که در حدیث آمده است ان الله سبحانه کما یحب ان یا تونی بالعزیمه یحب ۵
ان یاتونی بالرخصة فیه۔ علی الخصوص که بامر او تعالیٰ (۱۳۵) بوقوع آید داخل فرائض و
واجبات می گردد، و رخصت عزیمت می شود نوم العلماء عبادة شاهد این مقال است۔
حضرت ایشان در کن دنکن مامور بوده اند کما ستجی تفصیله ان شاء الله تعالیٰ فی الموقع
مفتاح الخامس۔ چنانچه از جناب قبله گاهی قطب الاقطابی قدسنا الله تعالیٰ بسره العزیز مسموع
گشته که حضرت ایشان قدسنا الله تعالیٰ بسره الاقدس می فرمودند که در عالم جوانیها نماز عشاء را بوضوِ ۱۰
اشراق خوانده بودم اما وضو بدون مسواک گاهی نه نموده اند و در حین استماع اذان مؤذن با دب
تمام می نشستند و اگر راه می رفتند ایستاده می شدند و اگر بر عریش دراز می بودند بزودی بسیار
فرود می آمدند و کلمات اذان را بعد استماع از مؤذن باهستگی می خواندند و هر چه او می گفت می گفتند
غیر از وقت حیعلتین که لاحول ولا قوة الا بالله می گفتند و بعد از فراغ اذان درود
خوانده دعا ماثوره آں وقت می خواندند۔ چنانچه در اول اذان دعا آں وقت می خواندند در تفصیل ذکر ۱۵
جمیع ادعیه کتاب اطول می گردد، بنابراں بطریق اجمال تذکرہ بعضی ازاں ادعیه که ایراد آنها بجهت
بعضی مصالح برضرور می داند، کفایت می رود خلص کلام آنکه بعد از استماع اذان وضو بطوریکه مذکور
شد فرموده جامه مزین بحکم خذوا زینتکم عند کل مسجد پوشیده بوقار تمام بقصد نماز متوجه مسجد
می شدند و وقت بر آمدن از خانه ملایک آستانه بسم الله توکلت علی الله لاحول ولا قوة
الا بالله می خواندند۔ چنانچه در وقت در آمدن بسم الله ثقه بالله وتوکلا علی الله، می خواندند ۲۰
و شایقان جمال را که از مسجد تا دولت خانه صف بسته می ماندند هر کس همگین چشم گشته می ایستادند۔
مصراع۔ بہ بیش[1] یمین ویساره چه بی قرار اند
(۱۳۶) نقد وقت شان بود به زلال دیدار مطلع الانوار سیراب ابدی که تشنگی بران در رنگ

---

[1] م۔ برابرا که از یمین ...

حوضِ کوثر گاہی متصور نہ باشد می ساختند ؎

بیک کرشمہ کہ درکار آسمان کردی ہنوز می پرواز شوق چشم کو کبہا

تسلیمات بی غایت بہ نظرات عنایات بحال آشفتگان شوریدہ حال مرعی داشتہ داخل
مسجد می شدند و در وقت دخول مسجد اللّٰھم افتح لی ابواب رحمتک، می خواندند۔ چنانچہ در
۵ وقت خروج از مسجد اللّٰھم انی اسئلك من فضلك می خواندند و بعد از دخول مسجد دوگانۂ مخففہ
تحیت مسجد بلا اہمال می گذراندند بعد ازاں چہار رکعت سنت فی الزوال بیک سلام ادا فرمودہ،
چہار رکعت سنت موکدہ می خواندند بہ مجرد فراغ ازیں سنت مکبر ایشان تکبیری گفت اکثر و اغلب
خود بنفسِ نفیس اقامتِ نماز بہ نیازی فرمودند و قرأت غالباً دراں نماز از طوال مفصل می فرمودند و
گاہی بغیر آں ہم کفایت می رفت اما بہ ندرت و اما در موسم غلبات مرض دیگری را ہم امام می کردند
۱۰ و نماز آنحضرت در غایت خشوع و طمانیت قومہ و جلسہ و رکوع و سجود بطول قنوت موصوف بودہ چرا
نہ باشد کہ سجدۂ آنحضرت فوق العرش می افتادند کما مر ذکرہ فی المفتاح الثالث و
سیجئی تفصیله فی المفتاح السادس ان شاء اللہ تعالیٰ۔

القصہ بعد از ادای سلام فرض سہ مرتبہ کلمۂ استغفار بر زبان الہام ترجمان آوردہ۔ یک مرتبہ
اللّٰھم انت السلام ومنك السلام تبارکت یاذا الجلال والاکرام گفتہ بلا توقف دو رکعت
۱۵ سنت موکدہ بسنت ظہر گذاردہ آیۃ الکرسی می خواندند بعد ازاں گاہی دو رکعت نفل و گاہی چہار
رکعت خواندہ بہ دُعامی پرداختند و دعا (۱۳۷) دست برداشتہ بہ خشوع تمام می فرمودند و فاتحہ کہ بعد
صلوٰۃ و بعد طعام مرسوم عام گشتہ بلکہ سرایت در خاص زیادہ از عام نمودہ نمی خواندند و بدعت می دانستند
آری اگر حاجتمند برای حصولِ حاجت خود التماس فاتحہ در ہمہ وقتی کہ می نمودی می خواندند و بعد از فراغ
دُعا سی و سہ مرتبہ کلمہ تسبیح سبحان اللہ می گفتند کلمۂ تکبیر اللہ اکبر می گفتند و گاہی کلمۂ تکبیر را ہم سی و سہ
۲۰ مرتبہ گفتہ در آخر لا الٰہ الا اللہ وحدہ لاشریك له له الملك وله الحمد وھو علیٰ کل شیٔ
قدیر۔ می گفتند تا صد ازاں کاملؔ شود و گاہی بست و پنج مرتبہ کلمہ تسبیح و بست و پنج مرتبہ کلمۂ تحمید و
بست و پنج مرتبہ کلمہ تہلیل و بست و پنج مرتبہ کلمہ تکبیر و جمع ایں اطوار احادیث صحاح بہ ثبوت پیوستہ
است۔ کما لا یخفیٰ علیٰ متتبعھا۔

لطیفہ شریفہ دیگر ہم براجبۂ اولوالابصار از واجبات الاظہار دانستہ وا می نماید کہ

؎ م - پُورہ

حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ چہ صلوٰۃ مفروضہ متطوعہ بلکہ جمیع اعمال صالحہ بہ قلب صنوبری کہ صفت[1] جامعہ است، می فرمودند و بر زبان التیام[2] ترجمان گاہی الفاظ نیت را کہ معروف بین الناس گردیدہ است نمی آوردند زیرا آنکہ از رسول مختار و صحابہ کبار نیت زبانی اصلاً ثابت نہ شدہ است علیہ و علیٰ آلہٖ و صحبہٖ من الصلوٰۃ افضلہا و من التسلیمات اکملہا و بعد از فراغ نماز ظہر در اوائل ہا بہ درس علوم دینی بہ متانت تمام می پرداختند و گاہی دوگانہ نماز بہ نہجی از ۵
طول قنوت می فرمودند کہ در یک دوگانہ ظہر را بہ عصر می رسانیدند و جناب قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ شرح وقایہ را در خدمت حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ خواندہ اند۔ می فرمودند کہ با مخدوم زادہ صاحب مرتبۂ حق الیقین شیخ سیف الحق والملۃ والدین رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہ و قدس اللہ تعالیٰ روحہ شریک سبق بودم کہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از نماز ظہر سبق می فرمودند بعد از آں گاہی بہ نماز می پرداختند و گاہی بدرس کتب مطولۂ مبسوطہ مثل بیضاوی و عضدی و شرح مواقف ۱۰
وغیرہا می ساختند (۱۳۸) و گاہی بہ سیر باغ و صحرا تشریف می بردند و دراں جا صرف وقت بہ عبادت شریف می نمودند و گاہی بہ محل سرا رفتہ بہ جماعت مستورات بہ وعظ و نصیحت زندگانی می فرمودند، اما در آخرہا اکثر بعد ظہر در خانۂ ملائک آستانہ تشریف می بردند و دراں جانبات صالحات را با دیگر طالبات صادقات و اقربات قانتات را جمع فرمودہ حدیث شریف می شنوانیدند و عنایات خفیہ و جلیہ در حق آنہا بہ کار می بردند و در فصل میوہ انواع فواکہ شریفہ نزد آنہا می گذاشتند و ۱۵
در بیڑہ تنبول روپیہ ہا و اشرفیہا پیچاندہ مرحمت می فرمودند تا صدقۂ خفیہ کہ اشرف صدقات ست بہ حصول انجامد و عطاہای ظاہرہ از نقود و اجناس نیز می نمودند قولہ تعالیٰ اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقٰتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَاِنْ تُخْفُوْهَا وَتُؤْتُوْهَا الْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ الیٰ آخر الآیۃ الکریمہ۔ فضل صدقتین می برآید ہر چند یکی را بر دیگری ممیز[3] دانانند و در حدیث در فضل صدقہ وارد شدہ است: صدقۃ السر تطفئ غضب الرب و تدفع میتۃ السوء۔ ۲۰
بالجملہ ہر دو صدقات صلۂ رحمی می فرمودند و خود بہ تحریر مکتوبات قدسی آیات بہ حکم الہام خالق البریات تعالیٰ شانہ مشغول می گشتند وقت ترقیم حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ غالباً بین الظہر و العصر بود الا ما شاء اللہ تعالیٰ وقت نوشتن عبارات بدیعہ و فقرات رقیقہ دست بستہ

---

[1] م۔ حقیقت [2] م۔ الہام [3] م۔ انیر

حاضر می گشتند، وقت ترقیم ہر کہ را خواہند قبول فرمایند۔ بعد ازاں بموجب الہام سبحانی یکی را از آنہا قبول
می کردند۔ پس جمیع عبارات و معانی کہ در قید قلم آں محبوبِ ربانی رضی اللہ تعالیٰ (عنہ) درآمدہ[1] ہمہ منسوب
بذاتِ اقدس او سبحانہ گشت فلا ینبغی لاحد ان یتکلم فیہ بوجہ من الوجوہ۔ وہمیں
معاملہ حضور عبارات در وقت تحریر معارف و مکاشفات بجنابِ امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی
5 رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ بوراثتِ کاملہ نصیب حضرتِ ایشان گشتہ۔

القصہ ہر چہ دراں جا بودہ دریں جا ظہور کردہ الولد سر لابیہ گویا کتابت بحالِ ایں
شیخین می نماید ؎

یک نغمہ نشستہ در دو پردہ — یک نشاء دو جا ظہور کردہ

وہنگام تحریر معارف بی نظیر عینک بر انفِ مبارک می گذاشتند و بعد از امتداد سایہ بمثلین مؤذنِ
10 ایشان باذانِ عصر می گفتہ سلوک مسطور در حین استماع اذان می (۱۳۹) نمودند و قلم دان شکر افشاں
را برداشتہ لمحہ برای دفع کسل دراز کشیدہ دو سہ حرف گرانمایہ با اہل خانہ درمیان آوردہ و واردات را
برای طعام نشاندہ زود تر برای تہیۂ[2] سرانجام نماز برمی خواستند بول و با استنجا بکمال احتیاط فرمودہ
بوضو می ساختند و بعد از انفراغ وضو بالباس فاخرہ متوجہ مسجد می شدند بمجرد دخولِ مسجد دعای مذکورہ
دگاہی دعاہای دیگر ہم کہ در وقت دخول مسجد وارد شدہ اند خواندہ دوگانۂ تحیۃ مسجد ادا می فرمودند
15 بعد ازاں چہار رکعت سنت کہ در مادہ آنہا در حدیثِ صحیح وارد شدہ رحم اللہ امرأً صلی قبل
العصر اربعا گزاردہ۔ اندکی فاصلہ دعا درمیان دادہ بہ فرض می پرداختند۔ امّا بریں سنت اگرچہ
از سنن زائد[3] است تاکید تمام داشتند حضرت والدہ ماجدہ سلمہا اللہ سبحانہ می فرمودند کہ در ایام غلبہ
اوجاع کہ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ طاقت برفتن مسجد اگرچہ بریمانہ باشد ہم نداشتند صلوٰۃ مفروضہ
اندرون محل سرای ادا می فرمودند۔ روزی ازاں ایام در خدمتِ آں امام ہمام غوث انام حاضر بودم
20 کہ وقتِ نمازِ عصر پرتو انداز گردیدہ و[4] برخاستہ نمازِ عصر[5] ادا نمودہ و باز بخدمت آفتاب طلعت شتافتم
فرمودند کہ بایں استعجال کہ رسیدی مانا کہ تنہا بر فرض اکتفا نمودہ و سنت نہ خواندی در ادا نمودن چہار
رکعت کہ دعا رحم بر گذارندہ آنہا از حضرت مستجاب الدعوات رسول رحمت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم

---

[1] د "درآمدہ" ندارد [2] م۔ تھیئو [3] م۔ زوائد
[4] م۔ "و" ندارد [5] م۔ فرض

بشرف صدور یافتہ باشد چرا تکاسل باید ورزید وچہ قدر وقت در ادای آں صرف می شود از اں باز منفعلہ گشتم وبدون ضرورت گاہی آں سنت از ایشاں متروک نگشتہ است۔

بر سر مطلب باید شناخت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در نماز عصر قرأت از اوساط مفصل می فرمودند الّا باشد و در ہر نماز خود امامت می نمودند کہ امام معصوم بودہ اند الّا باشد وبعد از ادای سلام جانبین سہ مرتبہ کلمۂ استغفار خواندہ یک مرتبہ اللّٰھم انت السلام الی آخرہ گفتہ ربِّ اعنی علی ذکرک وشکرک وحسن عبادتک بر زبان شریف آوردہ آیۃ الکرسی خواندہ جانب (۱۴۰) قوم با یمین ویسار گردیدہ دست برداشتہ بہ دعا می پرداختند وآنچہ می خواستند می طلبیدند امّا اوّل وآخر دعا را بہ درود زینت می بخشیدند[1] وقبولیت دعا را از صدقہ سید الانبیاء علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والبرکات می فہمیدند ودر وقت اتمام دعا ہر[2] دو دستِ شریف بہر دو طرف وجہ کریم رسانیدہ آخر می کردند، بعد از آں کلمات تسبیح وتحمید وتکبیر باعداد مذکورہ می خواندند وبدرس کتب احادیث مثل صحیح بخاری وصحیح مسلم ومشکوٰۃ المصابیح می پرداختند وگاہی بر مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ می شنیدند ومعانی آں ہم درمیان می آوردند وگاہی جلد اوّل مکتوبات خود کہ از مدت مدید بہ حضور پُر نور ترتیب یافتہ استماع می نمودند۔ امّا ایں دو جلد ثانی وجلد ثالث کہ در آخر عمر مبارک مرتب شدہ بود جامعان آنہا آمدہ می گذرانندند تا بعد ترتیب بنظرِ انور درآیند وگاہی مقامات مجددی می شنودند۔ اما باید دانست کہ خواندن مکتوبات ومقامات خاص بر ہمیں وقتِ عصر نہ بودہ بلکہ بعد ظہر وگاہی بعد حلقۂ فجر ہم ایں اتفاق واقع می شد۔

بالجملہ بعد از انفراغ درسِ حدیث ومکتوبات وقت شام پرتو انداز می گشت صد مرتبہ استغفار تکرار فرمودہ، بعضی ادعیہ ماثورہ قبل نماز شام خواندہ بہ وضو می پرداختند یا در ہموں وضو می ساختند کہ مؤذن حضرتِ ایشان آوازِ اذان بغایتِ خوش الحان می برآوردہ وبلا فاصلہ خود تکبیر می گفتہ[3] بہ مجرد استماع کلمۂ شہادت رسالت در تکبیر برای نماز بر می خاستند وایں سلوک در جمیع صلوٰۃ مفروضہ بودہ ودر وقت استماع قد قامت الصلوٰۃ نیت نماز می بستند وتکبیر تحریمہ می گفتند وباقی ادعیہ ماثورہ آں وقت بعد از فراغ فرض وسنت می خواندند ودر نماز مغرب غالب[4] قرأت از قصار مفصل می فرمودند وبعد فراغ آیۃ الکرسی خواندہ متوجہ قبلہ بہ دعا می پرداختند

---

[1] م۔ چشیدند [2] د۔ "ہر" ندارد [3] د۔ بلا فاصلہ خود تعوذ تکبیری گفتہ [4] م۔ غالباً

و درمیان فرض و سنت غیر از سہ مرتبہ استغفار یک مرتبہ اللّٰھم انت السلام الیٰ آخرہ فاصلہ نمی نمودہ و بعد از دُعا کلمات تسبیح و تحمید و تہلیل و تکبیر را بطوری کہ بعد از ظہر گفتہ شدہ خواندہ بہ دُعاہای ماثورہ می گشتند۔

دربیان (۱۴۱) ایں ادعیہ ماثورہ موقتہ و غیر موقتہ خود رسالہ تالیف فرمودہ فائدہ ہر دُعا

۵ مذکور نمودہ اند، اگر بہ سعادت مطالعہ آں بشتابی دولت نشاتین فی الحال بیابی سہ چہار دُعا از اں ادعیہ ماثورہ از اں صبح و شام کہ در وظیفۂ القطب الانام بودہ برای نفع تمام و فائدہ تام مذکور می سازد اعوذ بکلمات اللّٰہ التامات من شر ما خلق سہ مرتبہ ہر صبح و شام کہ در وظیفہ آں قطب الانام بودہ برای نفع عام و بعد نزول منزل می خواندند اللّٰھم عَافِنِیْ فی بَدنی، اللّٰھم عافنی فی سمعی، اللّٰھم عافنی فی بَصری، لا الٰہ الاّ انت و بسم اللّٰہِ الذی لا یَضُرُّ

۱۰ مع اسمہٖ شیئٌ فی الارض ولا فی السمآء وھو السمیع العلیم۔ و بسم اللّٰہ علیٰ نفسی واھلی ومالی۔ وقتِ صبح و شام سہ سہ مرتبہ می خواندند، ہر کدام ازیں ادعیہ اربعہ مشتمل بر فوائدِ بسیار است۔ بر سر اصل سخن باید رفت حضرتِ ایشان رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ بعد از خواندن ادعیہ شش رکعت نماز اوّابین بہ سہ سلام ادا می فرمودند و جانب متوجہ گردیدہ مریدان خاص و مسترشدان کثیر الاخلاص را توجہات می فرمودند و در اندک مدت بیک گوشہ التفات و توجہ آں

۱۵ اہل سعادات را صاحبِ کرامات و مقامات می فرمودند ؎

بر خاک اگر نظر کنی مشک بو کُنی برسنگ اگر نظر کنی آئینہ رو کُنی

و معاملات آنہا از جا بجا میرونند و از خالی بحالی می رسانند و بشاراتِ حصولِ مقاماتِ جدیدہ علیہ آنہا را سرافراز می فرمودند و بر حالاتِ ماضیہ و حالیہ و مستقبلیہ آنہا را مطلع می فرمودند و طور توجہ حضرت ایشاں رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ چناں بود کہ جمع کثیر از طالبان آمدہ حلقہ نمودہ می نشستند

۲۰ بہر یکی از آنہا نیم نگاہ توجہ می فرمودند و من اولھم الیٰ آخرھم جداجداً[1] بطرف آں طالبانِ خدا می گشتند و ایں صورت بر مخلصانِ قدیمی مقرر داشتند۔ امّا طالب جدید کہ بہ عزم توبہ التماس دخولِ طریقۂ علیہ می نمود بلا توقف بکمالِ عنایت توجہ اش می دادند و مرید می گرفتند و در بشارت "غفرت لک ولمن توسل بک" التی بواسطۃٍ او بغیر واسطۃ الی یوم القیامۃ،

---

[1] م۔ صبر

داخل می ساختند (۱۴۲) و[1] موقوف بر مابین مغرب و عشاء نمی داشتند و ارشاد آں قطب الاوتاد ہم بمرتبۂ غلبہ و امتداد نموده بود کہ فرصت یافتن توجہ مر طلاب صادق را خیلی بہ مشقت[2] دست می داد لہٰذا حاجی محمد عاشور بخاری را کہ جامع جلد ثالث است صدر ایں کارِ دولت آثار[3] گماشتہ بودند تا نوبت مقرر نمودن مثل بستہ سعادت مندان را از مریدان و مخلصان بوقت انعام و عطایا حاضر سازد و بدوں اجازت حاجی مذکور ہیچ کس باریاب درآں سرا پرده ہائی نور نمی گردید۔ اما ابنای کرام و
۵
اقربای کرام و خلفای عالی مقام ازیں حکم مستثنیٰ بوده اند کہ توجہ ایشان موقوف بر صدارت حاجی مسطور نبوده ہر کرا از ینہا ہر وقت کہ می خواستند طلبیده توجہ می فرمودند و باسرار علیہ می نواختند کہ اندرون محل سرا ہم صدر زنان برای ہمیں کارِ جلیل الاعتبار مقرر شده تا طالبات صادقات را مثل بندی نمود حاضر آں وقت گرداند و بناتِ طیبات ازیں حکم استثناء داشتند۔ چہ طالبین و طالبات برآں قبلۂ ارباب کرامات مثل مور و ملخ می تسافتند و دائم الاوقات آنحضرت را بہ خود می خواستند ہر چند کہ
۱۰
مریدان نو آمده را بعضی از نیازمندان کہ سابق بدولت سعادت مشرف گشتہ بودند توجہات اکثر آنہا حوالۂ مخدوم زاده ہای عالی درجات می شد۔

حضرت والده ماجده سلمہا[4] الرحمن تبارک و تعالیٰ می فرمایند کہ روزی صالحہ از خدا طلبان بہ قصدِ ارادت بخدمت سراسر سعادت بصدق شوق رسید، التماس توجہ نمود بحضورِ خود مرا بہ توجہ دہی امر نمودند و بداون استغفار دلالت می فرمودند بموجب امر شریف القدر توجہ داده ذکر قلبی
۱۵
کہ معمول ایں سلسلہ علیہ است یاد گفتم فی الفور اثر توجہ بہ برکت حضور و امر آنحضرتِ والا منزلت دراں صالحہ سرایت نمود۔ الحمد للہ الودود۔

و مراجعت بہ سخن اولی دریں مقام اولیٰ است ہمدر اثنای توجہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درویشان صفاکیشان کہ نوبت توجہ آنہا دراں شب نہ بوده اندکی بہ تفاوت نشستہ بہ ختم حضرات خواجہ ہای بزرگوار قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم بموجب امر آں مرشد عالی مقدار مشغول می نمودند
۲۰
و حضرت (۱۴۳) ایشان گاہی در آخر سورۂ اخلاص و گاہی در آخر درود شریک می شدند و گاہی بر فاتحۂ ثواب گذرانیدن، کفایت می فرمودند و در ہمیں حسنات وقتی مقبولہ وقت نمازِ عشاء می گشتہ بعد از غیبوبت بہ بیاض کہ نزد امام ابی حنیفہ شفق معتبر از آں ست از مؤذن اذاں خوش الحان

---

[1] د۔ "و" ندارد [2] د۔ بشققت [3] م۔ اثمار [4] د۔ سلمہ

شنیدہ تجدید وضو فرمودہ اکثر چہار رکعت وگاہی دو رکعت خواندہ تکبیر استماع فرمودہ بل نی وسط
التکبیر تحریمہ می بستند و غالب قرأت دریں نماز در رنگ نماز عصر از اوساط مفصل می فرمودند و
گاہی بغیر آں ہم کفایت می رفت جناب قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ می فرمودند کہ حضرتِ
ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس غالب در نماز عشاء والشمس والتین می خواندند و بعد از
۵ ادای سلام فرض سہ مرتبہ کلمہ طیبہ استغفار و یک مرتبہ اللّٰھم انت السلام الخ خواندہ و بہ
دوگانہ سنت می پرداختند و بعد از فراغ سنت آیۃ الکرسی خواندہ چہار رکعت سنت از سنتش
زوایدہ قائماً او قاعداً۔ می گزاردند و بعد ایں سنت اللّٰھم انی اسئلک حسن الخاتمۃ
سہ مرتبہ می خواندند ایں سنتِ شریف اعمالِ حسنۂ حضرتِ مخدوم قدس سرہ در ثہ رسیدہ است۔
شنیدہ ام کہ مخدوم زادۂ مذکور در فضیلتِ ایں سنت فرمودہ اند کہ در حسن خاتمہ تاثیر عظیم
۱۰ دارد و بالجملہ اعمال حسنہ خصوصاً نمازِ نافلہ کہ بدستِ حضرتِ مخدوم قدس سرہ افتادہ و ایشان را بر آں
مواظبت بخشیدہ بدون سابقہ فضل ایں ہمہ کثرتِ علم و عمل از محالات مطلقہ است بلی از ظہور
صفاتیات و قبولیت حسنات آنجناب صاحب تفاوتِ بلاحساب بودہ کہ مثل امام ربانی حضرت
مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرزندی از صلب ایشان برآمدہ و مانند حضرتِ ایشان و حضرتِ
خازن الرحمۃ و دیگر اخوانِ کرام ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ابنات ایشان مرحمت شدہ و
۱۵ اولاد حضرتِ ایشان کہ ہر کدام تخم ہدایت و کوکبۂ کمالات درایت بظہور آمدہ چہ شرح دہد و غالب
توفیق ایں اعمال جناب حضرتِ مخدوم را از شیخ ایشان (۱۴۴) قدوۃ الواصلین شیخ رکن الدین
قدس سرہما بدست آمدہ، چنانچہ امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود زبان دادہ اند
و در جای کہ نگارش فرمودہ اند۔

فتح ایں درویش را توفیق عبادات نافلہ خصوصاً ادای صلوٰۃ نافلہ مدد از پدر بزرگوار او را از
۲۰ شیخ خود کہ در سلسلۂ چشتیہ بودند و جذبہ قویہ داشتند بدست آمدہ مرا ازیں کلام بندگی
شیخ رکن الدین است قدس سرہ۔

و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ تحقیق فرمودہ اند کہ نیز ایشاں را از خدمتِ پدر و پیر خود اعنی مکمل
النفوس شیخ عبدالقدوس قدس سرہ میسر شدہ و از کتب بدست آمدن ایں طور اعمال احتیاطیہ را کہ
در طہارتِ وضو و نماز کہ شامل حال ایں اعزہ صاحب کمال بود مشکل شمردہ اند بر مطلب اولی کہ
مشتمل بر لطائف زیبا دارند و ذکر ایں ہمہ اسرار در ہر موضع بہ موافق آں مقام پیدا، رجوع نمایم و

ہر قدر کہ توانم سخن را اختصار فرمائم تا بفضل ایزدی جل سلطانہ عُمّانِ معارف معصومی را در کوزہ در آوردہ سرخ روی از مستمعان کثیر الیقین بحصول انجامد ے

چوں خواب کنم دریں شبانگاہ   افسانہ دراز وقت کوتاہ

درضای روح پُرفتوح حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ قسمی میسر آید وَمَا ذٰلِكَ عَلَی اللّٰهِ بِعَزِیْزٍ

کہ ایں ہمہ کارخانہ از برکتِ اشاراتِ حضرتِ ایشاں برپا گشتہ است وایں ہمہ دار و مدار بریں بشارات   ۵

آں امام صفاکیشاں برجا گردیدہ معلوم فرمایند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از ادای ایں کعات

اربعہ کہ برد ایں قدر سخنِ متفرع شدہ یک شب بہ وتر می پرداختند وشب دیگر وتر را موقوف بر وقت

تہجد می داشتند وغالب درنماز وتر در رکعت اولیٰ قرأت سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰی

ودرثانیہ قُلْ یٰۤاَیُّهَا الْكٰفِرُوْنَ ودرثالثہ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ می فرمودند کما

ھوالمسنون واکثر درقنوت وتر دعاءِ حنفی وشافعی جمع می فرمودند وبعد از فراغ وتر سہ   ۱۰

مرتبہ سبحان الملك القدوس دومرتبہ آہستہ ویک مرتبہ بآواز بلندی گفتند ودر آخر رب

(۱۴۵) الملائکۃ والروح بصورت خفی ادامی فرمودند عالی حضرت قدس سرہ می فرمودند کہ

من از خدمت فیض موہبت حضرت ایشان از دو رکعت نفل کہ نشستہ بعد وتر می خواندند ،

استفسار نمودم فرمودند کہ من یک شب می خوانم ویک شب نمی خوانم واگر می خواندند قرأت

اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ در رکعت اولیٰ ودر رکعتِ ثانیہ قُلْ یٰۤاَیُّهَا الْكٰفِرُوْنَ می کردند   ۱۵

بعد ازاں متوجۂ قبلہ دست برداشتہ بتضرعِ تمام دعا نمودہ کلمات تسبیح وتحمید وتہلیل[1] وتکبیر

بطور مسطور خواندہ اگر توجہ احدی از طالع منداں می خواستند دادہ والّا ہمیں طور بیک گوشۂ نگاہ کار

مخموران را ورنشاء[2] بریز ساختہ دلہای عشاق[3] را تبسم دلیرانہ گداختہ ے

دو چشمش نشہ[4] بخش نشاتین است   دو ابرو قبلہ گاہ[5] قبلتین است

عالمی را بہ کرشمہ انداختہ بقصد دولت خانۂ ملائک آستانہ بملائمت تمام برمی خواستند نعرۂ

صلاۃ از ہر وقت چپ وراست از مغنیہ خوش الحان وعربان فصیح البیان و

ہندویانِ محبت نشان برمی خواست در اثنای طریق اگر حاجت مند سوال حاجتی از حاجات

---

۱ م۔ "تہلیل" ندارد   ۲ م۔ نشاۃ   ۳ د۔ عشاقان

۴ م۔ نشاۃ   ۵ م۔ قبلہ گاہی

خود بعرض مقدس می رسانید بوجه ادق استماع آں فرموده جواب آں را به موافق ذہن مخاطب ادا
نموده خود به ذکر لسانی مشغول بوده سوار یا پیاده داخل حرم محترم می شدند چه در ایام وجع مفاصل
که عادت شریف برآں رفته بود به ضرورت سوار می آمدند بعد دخول بهر کیف که باشد سه مرتبه
سورهٔ اخلاص پیش از جلوس بر مسند خلد مشهدی خواندند و بعد از جلوس سوره آلم سجده و سورهٔ
۵ تَبَارَكَ الَّذِیْ بِیَدِهِ الْمُلْكُ می خواندند گاہی در نماز و گاہی ہمیں طور چه مقصد ایں سوره
مذکوره بعد نماز عشاء می خواندند. چنانچه سوره عَمَّ یَتَسَآءَلُوْنَ بعد العصر قریب مغرب سُوْرَۃُ
الْوَاقِعَۃِ را بعد مغرب می خواندند خوب در حافظ نمانده که سُوْرَۃُ الْوَاقِعَۃِ در نماز اوابین
می خواندند چنانچه از جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه مسموع گشته و یا خارج نماز می
خواندند اگرچه از بزرگان شنیده بود و از عصر تا عشاء در مسجد می ماندند و بدون ضرورت بیرون نمی
۱۰ شدند و در آخرہا که از غلبه آزار از رفتن مسجد غیر از وقت (۱۴۶) ظہر که گرم می باشد موقوف شده
بود و صلوٰۃ مفروضه به جماعت کثیر در کلبۂ[1] منوره ادا می ساختند[2] ہموں حکم مسجد گرفته بود فعومل
فیها ما عومل فی المسجد من الاذکار والافکار والقعود والقیام اِلَّآ
اَنْ یَّشَآءَ اللّٰهُ رَبِّیْ شَیْئًا وقت طعام شبینه حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه ہماں وقت
بوده که سفره دولت بر پای گشته خود ہم به نفس نفیس تشریف حضور برآں سفرۂ پُرنور می فرمودند
۱۵ ہرچند که تقسیم اطعمه متلونه و غیر متلونه به صوفیان عظام و خادمان کرام و قادمانِ ہر مقام، جناب
زین المستورات تاج المخدرات ام المریدین حضرت بی بی جیو قدسنا الله سبحانه بسرها الاقدس
پیش از تشریف آنحضرت بر سفرۂ دولت از جهت غلبه ہجوم و کثرت غوغا که لوازم تقسیم است
شروع می کردند چه ہر روز پانصد کس و بروایت مریم مکانی حضرت خاله کبیره قدس سرہا که فضائل
ایشاں اکثر من ان یعد وازید من ان یُحصٰی است. ہفت صد کس ازاں
۲۰ سفره بابرکت طعام می خوردند و صادر و وارد سوای ایں بودند و حضرتِ ایشاں بادبِ تمام بالای طعام
می نشستند و تسمیه خوانده دست بر طعام می رسانیدند بدو سه انگشت که سبابه و وسطی و ابهام
باشد، چند لقمه تناول می فرمودند و برداشتی که براں سفره از بنات و ہمشیره و بناتِ اخوان و
بنات ہمشیره و دیگر صالحات که بعد از ظہر آمده احادیث شنیده از عطیات خفیه و جلیه سرافرازی یافته

---

[1] م - بنگله [2] م - می یافتند

بودند حاضر[1] می شدند بلطف آنها می دیدند، تا طعام نزدِ احدی قلت نه کند و اگر کسی از ایشان متوجه
آں قبلۂ درویشان می گشت خود بسرعت دست بر لقمه[2] می کردند تا ناظره مستحییه[3] نگردد، و آنچه که
خود می خوردند به خویشان و درویشان و مملوکان و صعلوکان عنایت می فرمودند و بسیاری از صالحات
را طعام بعزت تمام همراه کرده می دادند تا در خانۂ خود رفته به حلاوت برفاقت زوج و اطفالِ خود
به خورد و در اثنای طعام کلام کم می کردند و بر طعام عیب نمی گذاشتند و بی مزه نمی فرمودند و هر چه ۵
می آمد به شوق و منت قبول می فرمودند و شکرانۂ بی نهایت بر توارد هر نعمت (۱۴۷) جدا جدا
به تقدیم می رسانیدند و در آخر طعام ادعیه ماثوره آں وقت می خواندند دُعاء الحمد لله الذی
اطعمنی هذا الطعام و رزقنیه من غیر حول منی و لا قوة را
مقدم می کردند که موجب غفران معاصی ما تقدم است، چنانچه در اوّل طعام هر دو دست شسته
شروع می کردند و در آخر طعام هم دست شسته[4] باآخر می فرمودند و بحکم اذا تعشّ تمشّ در ۱۰
ایامِ عافیت چند قدم مشی هم می نمودند، بعد ازاں یک نفس نشسته حرف و حکایت با اہل حقوق
بقدری که حق آنها ادا باید درمیان آوردند بتوجه مخلصاتِ صالحات از بنات قانتات و غیرهن
من العابدات می پرداختند. و هر یکی را از آنها معاملات قصویٰ و درجات علیا در طرفة العین می
رسانیدند و به بشارات بلند و مقاماتِ ارجمند در اندک التفات و توجه می نواختند از جناب حضرت
مروج الشریعة قدس سره منقول است که در مدح آں وقت می فرمودند ایں آں وقت است ۱۵
که عورات کم پیر به بازار برای بعضی حوائج و کارِ خود می روند درمیان خود ہا ذکر معارف که، ہیچ
احدی قبل ازیں در ہیچ عهدی از عهود اکابر ما تقدم لب به بیان آں نه کشوده است، می
نماید و بعد از اعطای توجهات باں جماعت مستورات وضو فرموده به نمازِ قیام اللیل بطول قرأت
مشغول می گشتند و ظاهر چهار رکعت می خواندند و با استغفار و تسبیح و تحمید و تهلیل و تکبیر تمجید
مشغول می گشتند تا نصف لیل بعد ازاں بر عریش آمده بحکم آنکه خواب هم سنت است در رنگ ۲۰
اکل بلکه سنت جمیع انبیاء ست صلوٰة الله سبحانه علیهم بسم الله نموده به پہلوی
راست دراز می کشیدند و دستِ راست زیرِ خدِ راست می گذاشتند و دعاء باسمك ربی
وضعت جنبی و بك ارفعه ان امسکت نفسی فارحمها و ان ارسلتها

---

[1] م۔ حاضرات [2] م۔ نغمه [3] م۔ مسحیة [4] د۔ شستن

ناحفظها مما تحفظ به عبادك الصالحين را از ادعیہ ماثورہ آں وقت می خواندند بعد ازاں دہ مرتبہ اللّٰھم باسمك اموت واحیاء و سہ مرتبہ استغفر اللّٰہ الذی لا الٰہ الا ھو الحی القیوم واتوب الیہ سبحانہ می خواندند و کلمات تسبیح و تحمید و تکبیر بطوریکہ بعد صلوٰۃ مکتوبہ (۱۴۸) عدد آنہا مرقوم گشت می خواندند۔
۵ غرض در ہر دو پہلو مرطوب اللسان من اذکار الرحمٰن تعالیٰ و تقدس می نمودند[1] دریں ضمن دو سہ گھڑی[2] ظاہرا غفلتی ہم کہ بہ از حضور اکثر اہل ولایت کرامت موفور بود، دست می دادہ باشد۔
مصراع
زہی مراتب خوابی کہ بہ ز بیداریست

نوم العلماء عبادۃ، نشان بخش حال آں ست اگر ذوق مطالعہ کمالات غفلت بہ نہجی کہ عقل عقیل در مقام حیرت سراز پا نشناختہ بشتابد و عقلای زمانہ را در آں جا بہ[3] تعجب تمام
۱۰ باید بہ خاطر احدی از اہل بصیرت شد[4] باید کہ اعتقاد سعادت بنیاد در رسالہ مبداء و معاد کہ از تصنیفات جناب قطب الارشاد امام ربانی مجدد الف ثانی است رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ و قدحی ازاں سرچشمہ حضور بار باب غفلت رساند[5] کہ ہیچ یکی ازاں پس آرزوی حضور نہ کند مانا کہ جناب حضرت ایشاں را رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ در حین قرأت آیۃ الکرسی و آمن الرسول و قل ھو اللّٰہ احد با معوذتین و ادعیۂ دیگر کہ بہ وقت خواب مواظبت داشتند غفلت دست
۱۵ می دادہ باشد۔ والا اگر بر سر حساب موازنہ وقت استراحت بآیات و ادعیہ و اذکار و استغفار کہ دریں مقدار مقرر داشتند نمایند البتہ پلہ قرأت بر پلۂ استراحت راجح آید مگر ہموں وقت استراحت را وقت خواب اعتبار نمایند کہ موجب رفع کسل است گنجائش دارد و گونہ اندیشی دریںجا جواب[6] و سوال نماید کہ کمالات غفلت بہ عبارات رائقہ و تقریرات شائقہ بیان نمودی و تفصیل بزرگی آں را حوالہ بر رسالہ مبداء و معاد گردانیدی و نفیٔ خواب کہ وقت غفلت است از کلام
۲۰ گذشتہ بہ حصول پیوستہ۔ پس باید کہ ایں غفلت بحضرت ایشان نہ باشد و چوں آنجناب قبلہ درویشان نہ باشد ہیچ کمال معتدبہ با و مربوط نہ بود و لائق ایں ہمہ مدح نہ گردد۔ وھو خلاف الرائ المؤید بالالھام الصحیح بجناب مجدد الف الثانی، زیرا کہ گویم آں غفلت

---

[1] م۔ می بودند [2] م۔ گہری [3] د۔ "بہ" ندارد [4] م۔ باشد
[5] د۔ م۔ "قدحی ازاں سرچشمۂ غفلت بار باب حضور رساند..." [6] م۔ جرأت سوال نہ نماید

ممدوحہ و منحصر بر خواب نیست بلکہ خواب ایں قسم اکابر یکی از اقسام آں غفلت است و بر تقدیر تسلیم مراد نفی خواب مطلقاً از آں جناب نہ نمودہ ایم (۱۴۹)، بلکہ مبالغہ قلتِ خواب بایں عبارت ادا کردیم، والا البتہ یک گھڑی کم و بیش دریں دراز کشیدنہا خواب ہم بہ سعادت بلاحساب سرایت دراں قطب الاقطاب بحکم بشریت می نمود، و جواب دیگر ہم از اصل سوال می تواند شد کہ ظاہراً بطریق طی لسان اذکار بسیار در زبان قلیل صدور می یافتہ باشند و باقی وقت ۵ مصروف آں غفلت کہ مژدہ رساں دولت است می شدہ باشد۔

چنانچہ حضرت عزیر علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام تورات را کہ مشتمل بر ہزار سیپارہ بودہ ہر سیپارہ مشتمل بر ہزار سورۃ و ہر سورۃ مشتمل بر ہزار آیۃ و ہر آیۃ بہ مقدار سورۂ بقرہ بود در یک رکاب مرکب شروع می کردند تا رسانیدن قدم در رکاب ثانی بہ آخر می رسانید بہ نوعی کہ لفظ بلفظ حاضران می شنیدند و ہمیں مقدمہ از جناب امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ الکریم ۱۰ و[1] رضی اللہ تعالیٰ عنہ در تلاوتِ قرآن حکیم می گذشت کہ بر گذاشتن یک بار در رکاب دلدل آغاز می فرمودند و در رکاب ثانی با آخر می کردند بہ نوعی کہ حاضرین استماع ہر حرف جدا جدا می نمودند. بلی علماءُ امتی کانبیاء بنی اسرائیل حدیث شریف است، پس اگر از حضرتِ ایشان ہم ایں طور سرعت لسانی بہ ضرورتی کہ دانی بظہور آید لیس محلاً للتعجب با آنکہ گویم حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ تیلولۂ نیم روز بحکم سنت ساعتی اختیار می فرمودند و کمالات آں ۱۵ غفلت ممدوحہ در آں وقت ہم حاصل می نمودند، چوں جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ زیادہ از آں چہ کہ در حضور اخص الخواص را روی دہد معاملہ ایں غفلت در قید قلم آوردند بنا بر آں بہ ازدیادِ سخن دراں لازم دانستہ ایں ہمہ دراز نفسی نمود، ہنوز ہم مجال کلام بسیار بود اما ہمیں قدر بہ موافق وقت و حال کفایت رفت ؎

قیامت می کند منع نفس کن ‌‌ فلک می ایزد ای دیوانہ بس کن ۲۰

آگاہ باش[2] و بیداریٔ لیل حضرتِ ایشاں بہ شناس کہ سہ چہار گھڑی بایں صرافت (۱۵۰) بہ کمال حسن[3] و لطافت گذرانیدہ ثلث لیل دگاہی ربع آں باقی ماندہ بقصد تہجد برخاستہ، نظر حق بین

---

[1] "و" نسخہ د ندارد [2] "آگاہ باش" نسخہ د ندارد

[3] م۔ بہ کمال و صفا

بجانب آسمان انداخته آیات کریمه اِنَّ فِی خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ تا اِنَّکَ لَا تُخْلِفُ
الْمِیْعَادَ خوانده باستنجاء و وضوء می پرداختند بطور مسنون بکمال احتیاط طهارت فرموده بنماز
می ساختند و از دو رکعت تا دوازده رکعت هر قدر که می خواستند و وضو کامله در ادای آن می ساختند[1]
ادا می فرمودند. غالباً از هشت رکعت کم نمی کردند زیرا که چهار رکعت که در قیام اللیل گذارده بود
در حساب آورده همگین نماز بر دوازده رکعت فرود می آوردند اما باید دانست که دوگانه اول ازین
نماز مخفف می نمودند بلکه ظاهر قراءتِ قُلْ یٰاَیُّهَا الْکٰفِرُوْنَ و قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ
می فرمودند و در دوگانه های باقی تلاوتِ قرآن مجید بطریق مرتب می نمودند و در ده شب ختم
قرآن مجید بایں دستور می کردند که شب اول از سورهٔ فاتحة الکتاب شروع فرموده در مابین سورهٔ
آلِ عمران بر آیت کریمه وَلِلّٰهِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ وَاِلَی اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ
منزل می کردند و شب ثانیه از آیه کُنْتُمْ خَیْرَ اُمَّةٍ که شروع رکوع هم از آن جاست آغاز
فرموده سورهٔ مائده را ختم می نمودند و شب ثالثه از سورهٔ انعام شروع نموده. در مابین سورهٔ توبه مِنَ
الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْکِتٰبَ حَتّٰی یُعْطُوا الْجِزْیَةَ عَنْ یَّدٍ وَّهُمْ صٰغِرُوْنَ. مرکب همت
فرود می آوردند و شب رابعه از آیهٔ کریمه وَقَالَتِ الْیَهُوْدُ عُزَیْرُ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ
النَّصٰرَی الْمَسِیْحُ ابْنُ اللّٰهِ - که شروع رکوع هم از آن جاست مرکب همت تاخته ختم
سورهٔ رعد[2] می نمودند و شب خامسه آغاز از سورهٔ ابراهیم علیه السلام فرموده ختم سورهٔ طٰهٰ
می نمودند و شب سادسه شروع از سورهٔ انبیاء علیهم[3] السلام فرموده ختم سورهٔ نمل می فرمودند
و شب سابعه از سورهٔ قصص آغاز فرموده ختم سورهٔ یٰسٓ می فرمودند و شب ثامنه از سورهٔ صٰفّٰت
شروع نموده ختم حوامیم می فرمودند و شب تاسعه ابتدا از سورهٔ محمّد علیه السلام
نموده ختم سورهٔ تحریم می فرمودند و شب عاشر از شروع سورهٔ الملک نموده ختم فرقان حمید بر سورهٔ
"الناس" فرموده. شروع سورهٔ بقره بحکم ادب قرآن مجید بر آیهٔ کریمه (۱۵۱) اُولٰٓئِکَ عَلٰی
هُدًی مِّنْ رَّبِّهِمْ وَاُولٰٓئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ. منزل می نمودند، در این نماز بکمال
نیاز و ادا و گداز[4] بحکم وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِکَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَیْنَ

---

۱. م. می شناختند — ۲. م. "رعد" ندارد

۳. د. علیه — ۴. م. آواز

ذٰلِكَ سَبِيلًا بین بین می کردند و آیت سجده در تلاوت وقتی که می آید بلا توقف می فرمودند و در وسط هر دوگانه مراقبه به خضوعِ تمام می فرمودند و استغفار می کردند و کلماتِ تسبیح و تحمید و تہلیل و تکبیر و تمجید ہر قدر به شمار یا[1] بدون شمار که می خواستند می خواندند۔

و بعضی از مخدوم زاده ها و دیگر تہجد گذاران را که باریاب حرم محترم می بودند طلبیده به توجه ہم سرافراز می فرمودند عمه محترمه بی بی اسلمه مرحومه قدس سرها که ہمشیره زادهٔ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۵
بوده اند و بشرهٔ[2] به بشاراتِ عظیمهٔ[3] ازاں قبلهٔ درویشان اکثرها در ایام بودن حضرتِ سرہند بخدمت آنحضرت وقتِ تہجد حاضر آں وقت بوده اند اقتداءِ نماز با آنجناب والا منزلت می نمودند غالب به حصول بشارات درآں وقت ممتاز می گشتند، بالجمله تا طلوعِ صبح صادق باایں قسم اعمال صالحه و عباداتِ مقبوله بسر می بردند و بعد از طلوع نفسی دراز کشیده برای آنکه تہجد بین النومین واقعه شود زود تر آواز اذان شنیده مرحبا گویان بر می خواستند و وقتِ برخاستن سبحان الملک ۱۰
القدوس و یا سبوح قدوس ربنا و رب الملائکة والروح خوانده استماع اذان می فرمودند۔

ہر چند عذر تطویل کلام درآوردن و بیان کردن دعائین قبل و بعد ازاں در صدرِ سخن ادا نموده ام[4] اما صالحی از حاضران بالحاح بی کراں التماس ایراد آں نموده که موجب نفع عام ست و فیض بی شمار حاصل انام دریں اگر ازدیاد چند سطری به وقوع آید چندانی محلِ اوقات خوانندگان ۱۵
سخن بین و مستمعانِ نکته چین نه خواهد شد برای رعایت اختصار ادعیه یومی و لیلی که وظائفِ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بوده اند ترک آنها بسیار فابین لهما جناب حضرتِ ایشاں در استماعِ اول اذان مرحبا بالقائلین عدلا و بالصلوة مرحبا و اهلا می خواندند (۱۵۲) و در آخر آں درود خوانده اللهم رب هذه الدعوة التامة والصلوة القایمة آت محمدا الوسیلة والفضیلة والدرجة الرفیعة وابعثه ۲۰
مقاما محمود الذی وعدته الی آخر می خواندند[5]۔ و در ثبوت کلمه والدرجة الرفیعة در خواندن ایشاں دو روایت است، زیرا که در نفس ثبوت ایں کلمه شریفه ہم در حدیث شریف

---

۱ د۔ تا ۲ د۔ بشر ۳ د۔ عظیم ۴ د "ام" ندارد
۵ م۔ انك لا تخلف المیعاد۔

ہم در دو روایت است و در روایتِ صحیحہ نیست ، بعضی می گویند کہ می خوانند و بعضی می گویند
کہ نمی خوانند بلکہ درخواندن انك لا تخلف المیعاد کہ در روایت امام بخاری نیست قیل و
قال است لیکن کلمۂ ثانیہ را اکثری برآنند کہ می خوانند و اقل برعکس آن حاکم اند و کلمۂ اولیٰ را
اقل برانند کہ می خوانند و اکثر برخلاف آن قائل اند[1]۔ لہٰذا کلمۂ ثانیہ را درمیان آن دُعا نقل نمودیم
۵ کہ قول اکثر معتد بہ است و کلمۂ اولیٰ را بعد ایراد دعا نقل نمودم کہ قول اقل ہم گاہی موافقت کند
و حقیقتِ کلمتین بہ نوعی کہ بہ ما رسید در معرضِ بیان آوردیم ۔

بر سرِ اصلِ سخن آیم و اظہار انوارِ اوّل نہار آں قبلۂ اسرار بر شائقانِ اسرار نمایم ، بعد از
استماع اذان بہ تہیئۂ[2] وضو بر می خاستند استنجاء و وضو بطور مسنون نمودہ[3] دو رکعتِ سنتِ
مؤکدہ بامداد ہم در خانۂ ملائک آستانہ[4] گذاردہ متوجہ مسجد می شدند و قرأتین ایں رکعتین در رنگِ
۱۰ سنت مغرب قل یاایھا الکافرون و قل ھو اللہ احد مقرر داشتند و ادعیۂ اربعہ
کہ در احوالِ وقتِ شام مرقوم شدہ اند در وقت صبح ظاہرا پیش از اداء سنت می خواندند و بعضی
ادعیہ دیگر ہم پیش از ادای سنت می خواندند ، یکی را از انہا در قید قلم آوردہ تحفۂ اہلِ کمال
گردانم و ھو ھذا :

اصبحنا علی فطرۃ الاسلام و کلمۃ الاخلاص و علی دین نبینا
۱۵ محمد صلی اللہ علیہ وسلم و علی ملۃ ابینا ابراھیم حنیفا وما کان
من المشرکین ۔ و وقتِ شام جای اصبحنا ، امسینا می گفتند بالجملہ بعد ادای
سنت صد مرتبہ سبحان اللہ و بحمدہ سبحان اللہ العظیم بہ صورت خفی در
راہ خواندہ بہ مسجد می رسیدند و تکبیر شنیدہ امامت فرض می فرمودند الا بالقدر کہ دیگری را امام فرمائید
و قرأت دریں نماز کہ ان قرآن الفجر کان مشھودا جای حال آں ست طوال مفصل
۲۰ در رنگ (۱۵۳) نماز ظہری خواندند و قرأت بر نہجی در ہر نماز ادا می نمودند کہ گویا حضرت جبریل
علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام تازہ انزال فرمودہ اند مقصد ہوش مستمعان از سر می
ربودند و از ہر حرفی نفی مقصود کندہ راہی بہ تکلم آن می کشودند و بعد از ادای ایں نماز سہ مرتبہ
استغفر اللہ گفتہ یک مرتبہ اللھم انت السلام و منك السلام تبارکت

---

[1] م ۔ "اند" ندارد [2] م ۔ بہ تہو [3] م ۔ فرمودہ [4] م ۔ آستا

یاذ الجلال والاکرام برزبانِ شریف آوردہ دہ مرتبہ برہماں زانو نشستہ لا الٰہ الا اللہ
وحدہ لاشریک لہ لہ الملک ولہ الحمد بیدہ الخیر یحیی ویمیت وھو
علیٰ کل شئٍ قدیر۔ می خواندند و ایں کلمۂ طیبۂ آخرہ را بعد از سنت نماز مغرب ہم بہ ہمیں
منوال می خواندند از جناب عالی حضرت قدس سرہ ایں مقدمہ مسموع گشتہ و بعد ازاں آیۃ الکرسی خواندہ
بجانبِ قوم متوجہ گشتہ و یا بطرف یمین ویسار گردیدہ دست برداشتہ دُعا می کردند، امّا ایں قاعدہ در
دو نماز فجر و عصر بود کہ در دُعا آنہا جانبِ قوم یا یمین ویسار بہ گردند بہ خلاف صلوٰۃ باقیہ کہ دُعا آنہا
متوجہ قبلہ می کردند، کما ذکرتُ فی مواضعھا و گاہی دریں صلواتِ خمسہ قرأت از آیات
ہم می فرمودند و بہ تمام سورۃ نمی رسیدند و گاہی در مغرب از طوال ہم خواندہ اند چنانچہ سورۂ طور و
گاہی در فجر قصار کالمعوّذتین وعلی ھذا القیاس فی الصلوٰت الباقیۃ۔

امّا اکثر و اغلب ہمیں بود کہ در فجر و ظہر از طوال و در عصر و عشا از اوساط و در مغرب
از قصار۔ اگرچندی ذکر ایں معنیٰ در محل ہر نماز گذشتہ است امّا چوں فقرات مطلب طویل الذیل
گردیدہ و ہر سخن از غایت لطافتِ صلوٰۃ دیگر بجمال طراوت بہم رسانیدہ مبادا ناقص ذھنی در
یاد داشتن سخنی از سخنان واجبۃ البیان کوتہی نماید، بنابراں بہ تکرار اظہار نمود و بعد از فراغ دُعا
نماز فجر مردم حاضرین کہ از اصحابِ صفا و یقین بودہ اند سلام می دادند و بہریکی از انہا جواب مرحمت
می فرمودند و روی مبارک جانب اصحاب کردہ بہ مراقبہ می ساختند اگرچہ خود در ضمن ایں مراقبہ
بعضی اذکار لسانی ہم می فرمودند و مثل تسبیح و تحمید و تکبیر کہ بعد از ہر نماز معتاد داشتند می خواندند و
بعضی ادعیۂ ماثورہ آں وقت ہم مثل اللّٰھم ما اصبح بی من نعمۃ او باحد من خلقک
فمنک وحدک (۱۵۴) لاشریک لک فلک الحمد ولک الشکر، وغیرہا ہم
می خواندند و در وقتِ شام جای ما اصبح، ما امسی می گفتند بعد ازاں بہ مراقبہ می پرداختند بہ
حاضرانِ سعادت مند القاءِ نسبت بلند می فرمودند و در حین حلقۂ استماع سورہ معظم مثل تبارک
الذی بیدہ الملک و سورۂ یٰسٓ و سورۂ فتح وغیرھن از حافظ ہم می نمودند کہ بہ صوتِ
جہری خواندند از جناب عالی حضرت قدس سرہ مسموع گشتہ کہ آخر کار در حضورِ لامع النور حضرات[1] ایشان
چناں مقرر شدہ بود کہ استماع قرآن بہ تمام[2] بہ ترتیب می نمودند کہ از سورۂ فاتحہ و بقرۃ شروع نمودہ

---

[1] م۔ جلوہ

[2] م۔ استماع بہ تمام قرآں بہ ترتیب ...

ہر روز ہر قدر تواند بہ خواند وختم بر معوذتین گو بعد سال ہم باشد نماید لہذا عالی حضرت در حلقۂ خود ہمیں طور اختیار فرمودہ بودند۔

القصہ بعد بلند شدن آفتاب بقدر نیزہ و یا زیادہ ازاں چشم حق بین وا فرمودہ بہ نماز اشراق می پرداختند و غالباً دو دوگانہ کہ چہار رکعت می شود بحکم حدیثِ قدسی یا ابن آدم ارکع لی اربع رکعات من اوّل النہار اکفل آخرہ بدو سلام ادا می فرمودند، عالی حضرت قدسنا اللہ بسحانہ می فرمودند کہ دوگانۂ ثانیہ را ازیں نماز نیت استخارۂ یومی ویلی می گذارند واز مشائخ ماتقدم کہ ہم معمول چنیں است وبعد از اداء رکعاتِ اربعہ دُعا فرمودہ صحبتِ قہوہ درمیاں می آمد دریں ضمن مکالمات موافق الاوقات باہل حاجات مخدوم زادہ ہای عالی درجات و صوفیۂ صاحبِ کرامات می گذشت وخود بادعیہ ماثورہ صبحگاہی کہ فرصت خواندن انہا الحال دست دادہ می پرداختند وبعضی از مریدان صادق الاعتقاد و مخلصان نیک نہاد را بعد از فراغ صحبت قہوہ بہ توجہ ہم می نواختند واز استعداد آنہا خبردار می ساختند و آنہارا بہ مراتب بلند و مقاماتِ ارجمند می رسانیدند ومنازلِ سلوک بہر ملوک وصعلوک[1] می نمودند و کارخانۂ ارشاد کہ بداں مامور بودند بوجہ قویم وسلوک[1]،، مستقیم ادا می فرمودند وہر کس کہ باد دولتِ لم یزلی شامل حال بودہ بہ صحبتِ آں قدوۂ اربابِ بہ کمال[2] می رسیدہ۔ وبہ موافق نصیبِ[3] خود ازاں نعمت ذوقی می چشیدہ و بیدون ہر اغراز حجت امری نہ فزددہ، بیت

ہر کہ را روی بہبود[4] نبود دیدن روی نبی سود نبود

وخواندن سورۂ یٰسٓ بعد از فجر وسورۃ الفتح بعد از ظہر بریں راقم بہ ثبوت نہ پیوستہ، چنانچہ خواندن سورۂ عَمَّ یَتَسَآءَلُوْنَ (۱۵۵) سورۃ النَّبَا و واقعہ و ملک بعد العصر ومغرب وعشاء مفتح شدہ کہ آں را نوشتہ ودریں محل ساکت ماندہ نہ نفی خواندن ایں دو سورہ بعد ازیں دوم نمایم ونہ ماثبات آنہا لب می کشایم۔ مگر بعد ملازمت علیہ حضرت والدہ کریمہ مدظلہا حل ایں عقدہ حاصل آید چہ ترقیم ایں مقاماتِ معصومی کہ فوائدِ ریاضی یکی از اسامی آں ست وتاریخ تحریر ایں سطور ہم مخرج ازاں در سفر اتفاق یافتہ وتشریف جناب کریمہ ایشاں در وطن وچوں از

---

[1] فقرۂ کہ در داوین است نسخۂ م ندارد [2] م۔ اربابِ کمال [3] م۔ نصیبہ
[4] د۔م۔ بہ بہود

رحمت رب رسید نیز مبین سالِ عنوان این کتابست برحمت بی غایت این فواکہ بنظر تشریف ایشاں بہ گذرد و حل عقد مذکورہ حاصل آید، الیہ در محلی ازین کتاب قلمی خواہم نمود ان شاء اللہ تعالیٰ و اگر بنیادِ ایشاں ہم نماندہ باشد و از معتبری ہویداست و اگر نہ معتبری دیگر بہ سمع خواہد رسید نام آں عزیز مصرح خواہد گردید، ان شاء اللہ تعالیٰ۔

۵ بر سر اصل[1] سخن باید دوید و میوہ از ریاضِ معصومی باید چید، بعد از فراغِ امورِ مسطورہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ تلاوتِ حضرتِ قرآن مجید مشغول می گشتند و حفاظ و زہاد و فضلاء و علماء و قاریان و مخرج دانان در دست تفاسیرِ عربی و فارسی و رسالہ ہای فن قرأت گرفتہ گرد اگرد آنحضرت[2] نشستہ استماعِ فرقان حمید می نمودند و با وجود کمالِ حفظ دیدن حضرت مصحف را در رنگ خواندن آں عبادت دانستہ نظرِ انور بر حضرت تنزیل انداختہ تلاوت می فرمودند و غواصی بحار قرآنی در ہر حرف جدا جدای نمودند ہر حرفی را از حروفِ فرقانی دریای می دانستند کہ موصلِ کعبۂ مقصود است،

۱۰ در خواندن گاہی تفسیر گویان می رفتند و گاہی از خود ہم تاویل می گفتند و دقائق آں بر حاضران بقدرِ حوصلہ آنہا القامی کردند گاہی سکوت ورزیدہ از تفسیر بنیان استفسار معانی می نمودند و منزل ہر روز بدستور منازل شب کہ در بیان نماز تہجد گذشتہ بہما جاہا می فرمودند و در دہ روز ختم می نمودند و بعد از انفراغ تلاوت دست برداشتہ دعامی نمودند و بین الجلالتین ہم وقفہ کردہ دست برداشتہ دُعامی فرمودند، بعد ازاں بیش می گذشتند و بعد از ادای تلاوت اکثر سوار[3] و

۱۵ گاہی پیادہ چہ حضرت ایشاں دائم المرض بودہ اند متوجہ دولت خانۂ (د ۱۵۶) ملائک آستانہ می گشتند و در محل سرای تجدید وضو نمودہ[4] ہشت رکعت ضحیٰ می گذاردند، این آں ہشت رکعت کہ حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا در فضل آنہا می فرمایند کہ اگر مادر و پدرِ من ہم زندہ کردہ شوند ترک آنہا نہ نمایم۔

۲۰ بالجملہ بہمراہ نماز اشراق اکثر رکعات آں را در رنگ اکثر رکعات تہجد دوازدہ می داشتند و بر قدر وقت و حال ادامی فرمودند امّا غالباً وضع شریف ہمیں بود کہ درین سطور مرقوم گشت و گاہی این شب رکعت را بیرون گذاردہ تشریف بہ دولت خانہ ملائک آستانہ می فرمودند، علی ما رواہ البعض من اصحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر صورت فراغ این نماز قریب بل اقرب

---

[1] د۔ براصل سخن [2] د۔ حضرت ، [3] د۔ سوارہ [4] م۔ فرمودہ

من نصف الیوم بوقوع می پیوست واین وقت طعام روزانۂ حضرت ایشان بود، اگرچہ ام المریدین حضرت فاطمۂ زمانی مریم مکانی قدس سرہا بابنات ودیگر صادقات ازمدتی پیش در تقسیم آں بہ وظیفہ داران کہ پانصد یا ہفت صدکس بودند علی اختلاف الروایات کماذکر فی طعام اللیل، اشتغال تمام داشتند وخدمت گاری عبید واماء موالی علی الاطلاق حسب الوسع بجای می آوردند، اما حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ از وظائف واذکار خلاصی حاصل نمودہ ہمیں وقت علی قدر المقدر در نوشِ جان می فرمودند وبسیار کم می خوردند نہ آنکہ اشتہا[1] گذاشتہ، بہ قصدِ ریاضت کم اختیار فرمایند بلکہ بالذات کم خور بودند وخرچ سرکار آنحضرت والامنزلت نسبت بہ دخل ایشاں یک ونیم ودوچند بودہ۔ چنانچہ در مفتاح آیندہ از زبانی ایشاں مشروح خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ و شکر بسیار بر عطیاتِ پروردگار ہفتہ ہم می رسانیدند وبہ دستور طعام شبینہ سلوک دریں طعام وبعداز فراغ طعام ادعیہ ماثورہ آں وقت خواندہ دست می شستند وبحکم اذا تغدّ تمد نفسی دراز کشیدہ قیلولۂ مسنونہ می فرمودند بعدازاں برخاستہ بہماں عبادات مذکورہ می پرداختند۔ وھلم جراً ؎

ثناءِ لائق ومدح رسا از من نمی آید بہ بخشا گر دایں گفتن خطای کردہ (می) آید

وبایں ہمہ کثرت وظائف واذکار در ہر شبانہ روز پنج ہزار مرتبہ کلمۂ طیبہ ویک ہزار مرتبہ درود بلاناغہ می خواندند وکلمات تسبیح وتحمید وتہلیل وتکبیر وتجدید یک جا کردہ یک صد مرتبہ (۱۵۷) می خواندند کہ من حیث المجموع پانصد مرتبہ می شود چراکہ ہر کلمہ فرداً فرداً صد صد مرتبہ می شد وادعیہ ماثورۂ غیر موقتہ ہم در رنگ فرو نمی گذاشتند ودر جمیع عادات در رنگ عبادات سنت را التزام داشتند یکی از دعاہای غیر موقتہ کہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در فضیلت آں نوشتہ اند کہ خوانندہ آں نمیرد تا بہشت خود را در دنیا نہ بیند ایراد می نماید سبحان القائم الدائم سبحان الحی القیوم سبحان الحی الذی لا یموت سبحان اللہ العظیم وبحمدہ سبوح قدوس رب الملائکۃ والروح سبحان العلی الاعلیٰ سبحانہ وتعالیٰ و در روزِ جمعہ غسل در ایام عافیت می نمودند وتجدیدِ لباس موتوف بر غسل نہ بود زیراکہ غسل موقوف بر عافیت بود بہ خلاف اللباس ونماز جمعہ در مسجد کبریٰ در اوّل وقت می گذاردند ودر شبہای جمعہ

---

[1] م۔ اشتہار

بیشتر درود می خواندند و این روز را که اکرم الایام می داشتند و حجامت هم غالباً در همین روزِ مکرم بعد نماز هم می فرمودند و عیدین را بیرون شهر در مصلای می گذاشتند و دران روز هم غسل می فرمودند ولباس فاخره می پوشیدند[1] اما در رفتن و آمدن تخالف طریق می کردند و در فطر پیش از نماز افطار می فرمودند و در اضحیٰ بعد از نماز اضحیہ بدستِ مبارک نموده از گوشت آن تناول می کردند و نحر هم در آخرها بدستِ شریف نموده اند و در هر دو عید بین الفجر و الظهر غیر از دوگانۂ عید نمازِ دیگر نمی فرمودند ۵
لانه قد ورد فی الخبر عن ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنه[2] ان النبی صلی الله علیه وسلم صلی یوم الفطر رکعتین لم یصل قبلهما ولا بعدهما۔ متفق علیه

دو وقت رفتن در راه عید اضحیٰ تکبیرات را بلندی گفتند و در تمام آن عشره موی و ناخن نمی گرفتند و در نمازِ عشاء دریں عشره البته در یک رکعت سورة الفجر می خواندند و در صبح روز اضحیٰ در رکعت ثانیه این سوره می خواندند و در عیدِ فطر صدقۂ فطر پیش از افطار ادا می نمودند و دریں صدقه ۱۰
به نهجی احتیاط می رفت که از اماء آبقات هم حساب کرده می دادند فکیف الحاضرین من العبید والحاضرات من الاماء و در شهرِ مبارک رمضان عبادات را اضعاف مضاعف می ساختند و در هر عشره ختم قرآن شریف می شد و در عشرۂ اولیٰ خود در مسجد می شنوانیدند و در عشرۂ ثانیه اندرون (۱۵۸) حرمِ محترم مستورات صالحات را می شنوانیدند و در مسجد یکی از مخدوم زاده ها ایستاده می شد و در عشرۂ ثالثه اعتکاف می نشستند و قرآن از حافظ دیگر می شنیدند و اکثر از مخدوم زادۂ ۱۵
ثالث مروج الشریعت قدس سره استماع این ختم می نمودند و گاهی از برادر زادۂ خود عالمِ نحریر[3] شیخ محمد فرخ که مولوئ وقتِ خود بوده اند استماع می فرمودند در زمان اوائل از عالی حضرت هم قدس سرہٗ شنیده دیک مرتبه جناب مرشدی قبله گاهی قدس سره هم شنوانیده اند و بیان انوار و اسرار هر شب دریں شهر معظم علی الخصوص در عشرۂ اخیر آن لاسیما فی اللیالی الاوتار من هذه العشرة زیاده از شهور دیگر می فرمودند و شب قدر را تعین می کردند و غیر از شب بست و هفتم شهر مبارک ۲۰
انوار شب قدر را در شب دیگر نمی گفتند الا ما شاء الله و بعد از فراغ ترویحه که چهار رکعت باشد سبحان ذی الملک والملکوت الی آخره از سبحان خوش الحان می شدند و خود غالب به مراقبه می ساختند۔

---

[1] م۔ پوشید [2] م۔ عنهما [3] م۔ تحریر

شب و روزش بدیں آئین گذشتی سر موئی ازیں آئین نگشتی

از جناب حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ مسموع گشتہ کہ شب بست و سوم شہر رمضان المبارک کہ
احتمال شب قدر بسیار در آں شب از روی حدیثِ صحیحہ بہ ثبوت می پیوند و بلکہ مذہب امام
شافعی رضی اللہ تعالیٰ (عنہ) مشعر بآں[1] ست۔ حضرت خازن الرحمۃ و حضرتِ ایشان
۵ رضی اللہ تعالیٰ عنہما نزدیک باہم نشستہ بودند حضرت خازن الرحمت با حضرت ایشان خطاب کردہ
فرمودند کہ ظہور انوار لیلۃ القدر جلوہ گر می گردد مگر دریں سال اتفاق ایں ساعتِ مبارک در ہمیں
شب است حضرتِ ایشاں بعد از استماع ایں مکاشفہ نوید بخش نظر کشفی سر دادند کہ ظاہر ازاں انوار
بیابند و گلی از باغچہ و بستان بہار بہ چیدند انوارِ رمضانِ مبارک کہ با عشرۂ اخیرہ جمع بود علی الخصوص
کہ شب و تر ہم باشد بسیار مشاہدہ فرمودند، اما بوئ از شب قدر نہ شمیدند تعجب فراوان ازیں معنی
۱۰ در خاطرِ دریا مقاطر آوردہ بہ خلف رشیدِ خود اعنی جناب حضرت حجۃ اللہ کہ در آں وقت متصل
حضرت ایشاں بودہ اند متوجہ گشتہ فرمودند کہ عمِ مکرم شما خبر از ظہورِ انوارِ شب قدر (۱۵۹) می دہند
شما ہم توجہ[2] بریں امر شریف آں قدر نمایند ایشان متوجہ گشتہ بعرض آں قبلۂ درویشان رسانیدند کہ
انوار و برکاتِ رمضان مبارک کہ با عشرہ اخیرہ بیش از بیش است اما کیفیتِ شب قدر کہ در
فضائل آں خیر من الف شھر نص قطعی است۔ اصلاً بہ نظر نمی آید، بعد از تمام ایں
۱۵ کلام جناب حضرت حجۃ اللہ می فرمودند کہ در آں وقت بر حضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ اسرارہ[3]
الہام شدہ بود کہ "جاء[4] الوقت" چوں ایشاں انتظارِ انوارِ شب قدر داشتند دانستند کہ از
وقت ہموں خبردار ساختند و فی الحقیقت ایشاں را وقتِ اجل کہ لقاءِ مطلوبِ حقیقی جلت عظمتہ
موعود با نجاست مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَآءَ اللهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللهِ لَاٰتٍ آگاہ گردانیدہ
بودند، دریں جا ہر چند شب قدر ہم باشد اما مشہود در پردہ است و در آں جا مبرا از قید و ہم
۲۰ و تراش خیال است، چنانچہ عارف رومی قدس سرہ قریب بہ اختصار خود فرمودہ اند ؎

من شوم عریاں ز تن او از خیال تا خرامم در نہایات الوصال

بعد ازیں الہام رمضان دیگر بر خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ دریں جہان فانی دست نداد۔

---

[1] م۔ مشعر ست [2] د۔ متوجہ [3] د۔م۔ اسرار ہما
[4] م۔ حان الوقت

و بر سر اصل سخن آیم و گویم کہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در روزہ کلام کم تر از موسم دیگر می کردند اگرچہ در جمیع حالات کلام دنیاوی نمی فرمودند الا لاھل الحاجات امّا دریں شہر مبارک احتیاط از یدبکار می بردند و با ادب روزہ را می داشتند و سعادت خود دراں گرسنگی و تشنگی کہ محض بموجب امرِ مولاست می پنداشتند و بعد تیقّن وقت تعجیل افطار می فرمودند و در روزِ غیم بسیار تاخیر و تسویف در صوم و صلوٰۃ افطار می نمودند و ہمیشہ مردم اہل بلدہ را از اصاغر ۵
و اکابر و خاص و عام دعوتِ افطار می نمودند و خود ہم طعام بیرون باں مردم مدعوین نوشِ جان می فرمودند و تسحر ہم می نمودند و صدقات دریں شہر مبارک زیادہ از شہور دیگر می دادند و زکوٰۃ اموالِ نامیہ بمنت و رغبت بہ مصارفان ادا می فرمودند و صدقات نفل زیادہ از انچہ مشروح قلم ایں راقم شکستہ رقم گردد لیل و نہار پنہاں و آشکار می دادند و انعام سائہ مطلقاً نداشتند و حج بیت اللہ الحرام بہ شوقِ تمام نمودہ اند و عمرات بجا آوردہ و زیارتِ روضۂ منظرۂ رسول صلی اللہ ۱۰
(۱۶۰) علیہ و علی آلہ و صحبہ "من الصلوات افضلھا و من تسلیمات اکملھا"[1] بہ صد شوق نمودہ اند و از عنایات و تشریفاتِ مخصوصہ او صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم سرافراز گردیدہ اند کما عرفت فی المفتاح السابق و با ایں ہمہ کثرت مراتب کمال ذکر اولیاءِ کرام باداب تمام می فرمودند و برای علماء اہلِ حق شکر اللہ تعالیٰ سعیھم راہ نجات می دانانیدند و ہر یکی را از مریدان و مخلصان تاکید بر استقامتِ شریعتِ حقہ و رسوخ بر محبت شیوخ می نمودند و بر تقلیدِ ۱۵
صوفیہ موحدین مجوز نہ بودند اگرچہ آں جماعت را از غلبۂ سکر و حال معذور المقال می داشتند امّا تابعان آنہا را کہ نہ بحال مذکورہ موصوف باشند و خود ہا را بہ بہانۂ متابعت از راہ برآرند ملحد و زندیق می پنداشتند۔ چنانچہ مکتوب طویل دریں مبحث مدلل بآیات و احادیث و اقوالِ مشائخ عظام تحریر فرمودہ اند و آں مکتوب بست و نہم است از جلد اوّل اگر مطالعۂ آں میسر آید راہی برای نجات بہ کشاید۔ و شیخ محی الدین العربی را قدس سرہ بزرگ و مقبول می دانستند و او را بہ خطائی کشفی معذور می ۲۰
داشتند و شطحیاتِ شیخ را قابل توجیہ و تاویل نمی پنداشتند۔ ہموں سخن امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی کہ در مقدمۂ شیخ نوشتہ اند کافی می فہمیدند و آں ایں است :

سبحان اللہ شیخ بایں گفت گو و بایں ہمہ شطحیات خلاف جواز از مقبولان بہ نظر می درآید

---

[1] م - دادین میں درج فقرۂ دعائیہ نسخۂ "د" میں نہیں ہے۔

و در اعداد[1] اولیا[2] مشاهده می گردد آری گاهی هست که به دعای رنجند وگاهی بود که به دشنامی خنند رد کننده شیخ در خطر هست و قبول کننده او با سخنانی که مخالف شرع آمد نیز در خطر شیخ را قبول باید کرد و سخنان شیخ که خلافِ شرع اند قبول نباید کرد و این است طریق وسط در قبول و عدمِ قبولِ شیخ که مختار این فقیر است۔ ہذا کلام المجدد رضی اللہ تعالیٰ عنہ

۵ د غیبت احدی در مجلسِ شریف مذکور نمی شد و عیب مسلمانی درمیان نمی آید دیر طالبانِ صادق مرحمت فراوان بکار می بردند، بحکم حدیث قدسی اذا رایت لی طالباً فکن له خادماً و ہر کدام را ازیں طلاب به مراتبِ ولایتِ عظمیٰ می رسانیدند و بعضی را از آنہا اقطاب می گردانیدند و به بقعاتِ معمورہ خلافت و یا قطبیت دادہ رخصت می فرمودند۔ و درمیان علماء امام ابوحنیفہ رحمہم اللہ[3] را (۱۶۱) افضل و اکرم آنہا می دانستند و بعد ایشاں شافعی را رحمۃ اللہ تعالیٰ می فہمیدند و باوجودی که

۱۰ مذہب حنفی مختار بودہ اما گاہی عمل به مذہب امام شافعی ہم می نمودند و حتی الامکان جمع بین المذہبین می فرمودند و در اصول دین باوجودی که خود را در رنگِ والدِ بزرگوارِ خویش صاحبِ مذہب بودہ اند اما موافقت در اکثر مسائل به ماتریدیہ دارند و نظرِ ایشاں از نور فراست مقتبس از مشکوٰۃ نبوت می دانند داشعریہ را چوں عود بر مقدمات فلسفیہ جہت ردّ آنہا بسیار است آں قدر مطلب اعلیٰ و مقصدِ اقصیٰ سخن را به دقت می برند که پی بُردن بر آں خالی از دشوار نہ، بالجملہ از ماتریدیہ اشعریہ را می فہمیدند و حق را

۱۵ ازیں فریقین بیرون نمی گفتند و صوفیٔ جاہل را مسخرۂ شیطان می دانستند چرا که ہر خس و خاشاک دریں راہ ندا انا ربکم می زند و سالک بی چارہ را به پرستش خود می اند و ابلیس پُر تلبیس نعوذ باللہ من شرہ در حالات طریق که ہنوز به مقصد نہ رسیدہ بصد افسون و نیرنگِ رقیق تا علم ظاہری ممدِ حال او نہ شود، تمیز میان حق و باطل خیلی از اشکال است و منازعات و مشاجرات که در صحابۂ کرام علیہم الرضوان من الملک المنان واقع شدہ، بر محالِ نیک فرو دمی آوردند و از حُبِ جاہ و

۲۰ طلبِ ریاست دور می دانستند زیرا که نفوس ایں بزرگواران در صحبتِ خیر البشر علیہ وعلی آلہ وصحبہ من الصلوٰۃ افضلہا ومن التسلیمات اکملہا مطہر و مزکا شدہ بودند غایۃ ما فی الباب، حضرت امیر را کرم اللہ وجہہ دریں محاربات و مشاجرات محق می دانستند و جانبِ دیگر را مخطی اما خطای اجتہادی که از طعن دور است و از ملامت مرفوع، بلکہ یک درجہ ثواب حاصل روزگار

---

[1] م۔ عداد [2] م۔ الہا [3] م۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

ایشاں[1] می فہمیدند جانب حضرت امیر را دہ درجہ ثواب حاصل کہ در اجتہاد محق بودہ اند و زیادہ از
خطای اجتہادی در بارۂ[2] طرفِ ثانی لب می کشودند و طریقۂ علیہ نقشبندیہ را قدس اللہ تعالیٰ اسرار[3]ہم
موالیھا اقرب طرق و اجل و اکمل و افضل آنہا می فرمودند و بیشتر تربیت طلاب در ہمیں طریق می
کردند کہ بر بنیادِ ہمیں نسبت شریفۂ حضرت مجدد الف ثانی (۱۶۲) رضی اللہ تعالیٰ عنہ عمارتہا
ساختہ اند کوشکہا بنا فرمودہ اگر ایں بنیاد نمی بود معاملہ تا ایں جا نمی افزود و حضرت ایشاں قدس اللہ ۵
سبحانہ بسرہ جم غفیر و جمیع کثیر از طالبان صادق را بہ موافقِ استعداد ذات آنہا ازاں کوشکہای
فاخرہ و عمارتہای مرتفعہ نشانی بخشیدہ اند و آں نوبہار طلعت افشار را بر نظارگیان جلوہ دادہ اگرچہ
در طریقۂ قادریہ و چشتیہ ہم بر مریدان آن طریقین را نیز تربیت می فرمودند و بہ کمالات آنہا طالبین
را می رسانیدند و بحکم الھدیۃ لَا تُرَدُّ قبول ہدایا می فرمودند، اما اگر از مالِ مشکوک و مشتبہ برقسمی
ہم معلوم شریف می شد و یا گذرانندہ آں مرادی از مرادات دنیاوی ملحوظِ نظر داشتہ باشد اصلاً بآں ۱۰
التفات نمی فرمودند و قبول نمی فرمودند و طلب آں گذرانیدہ را بدون اخذ ہدایا بانجام می رسانیدند
و اہل تقصیرات را عفو می فرمودند و امرِ معروف می نمودند و از جاہلان اعراض می کردند خُذِ الْعَفْوَ
وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجٰهِلِیْنَ۔ و نہی منکر بکمال تبلیغ می نمودند و بر بلاہا صبر می
فرمودند بلکہ ایلام محبوب را بہتر از انعام او بذوقِ کامل و وجدانِ بالغ می یافتند چہ در انعام مبطن در
مراد او سبحانہ کائن است و در ایلام خالص مراد محبوب است بی مزج مرادِ خود در مکتوبی از مکتوبات ۱۵
جلد ثالث یک سطر[4] فارسی و شعر عربی در تحقیق فضل ایلام بر انعام متصل می نگارند و ہماں ہٰذین۔
فتح۔ بیت:

ہجری کہ بود مراد محبوب　　　　از وصل ہزار بار خوشتر[5]

شعر:

لانی فی الوصال عبید نفسی　　　　وفی الھجر ان مولی للموالی ۲۰

پس از بلا بلندتر می گشتند و بر نعمتِ قلیل شکرِ کثیر بہ تقدیم می رسانیدند و قبولِ دعوت
خاص می فرمودند و در دعوتِ عام تشریف نمی بردند مگر در حینِ شادی و یا عرس عزیزی کہ از

---

[1] م۔ انہا [2] م۔ در مادہ [3] د۔ د ہمنا [4] م۔ سطر ندارد
[5] یہ فارسی شعر نسخۂ "د" میں نہیں ہے۔

صدقِ اعتقاد دعوت نموده باشد و دراں مجلس بوی از بدعت پیدا نہ بود و غنائی شنوذند و مولود
نمی پسندیدند عیادت مرضی تعزیت مصاب[1] و تعاقب جنائز[2] و ردّ سلام و تشمت عاطس و شفقت
و مرحمت بر انام می فرمودند و از خانۂ حکام ظالم اگر در خانہ ہم طعام می آید اصلاً ازاں (۱۹۳) تناول
نمی نمودند و صلۂ رحمی بسیاری فرمودند و نماز خسوف و کسوف می گذاردند و اصحاب کرام را بہترین
۵ اولیاءِ امت می دانستند و حضرت مجدد الف ثانی را رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین در رنگ
اصحاب می فہمیدند و در حدیثِ شریف مَثَلُ اُمَّتِي مَثَلُ[3] الْمَطَرِ لَا يُدْرٰى اَوَّلُهُ خَيْرٌ
اُمْ آخِرُهٗ اشارت بہ وجودِ مسعود حضرت مجدد الف ثانی می دانستند و چہ آخریت ایں امت
بعد مضی الف است و عرسِ آنحضرت قدسنا اللہ سرہ الاقدس ہر سال می فرمودند تا بعانِ
مجددی را از کمالات خاص ایشاں نصیبِ وافری بخشیدند و تا روزِ حشر فیضِ ایشاں بر تابعان
۱۰ ساری می فہمیدند و اعانتِ مظلوم می نمودند و تبرع در ماندہ ہا[4] می فرمودند و ردِّ سائل اگرچہ صد سائل
ہر روز بیایند و یا یک سائل چندمرتبہ ہر روز تکرار کند ہر مرتبہ می دادند و از خلیفۂ عصر با وجودیکہ مرید
ہم بودہ د بہ صد آرزو خواستہ کہ قریہ یا معاشی یا یومیہ برای خرچ خانقاہِ ملائک پناہ بہ گذراند اصلاً در
معرضِ قبول نیفتاد، آری برای محتاجان کہ دراں وقت رفیق بودند و یا غائبانہ حاجات آنہا بہ قسمی
یاد آں قبلۂ حاجات می رسید البتہ از بادشاہ اظہار نمودہ معاش و یومیہ کنانیدہ می دادند و رعایتِ
۱۵ اہلِ حقوق سراً و جہراً بسیار می نمودند و آب از چاہِ یتیم تناول نمی فرمودند بلکہ از سایۂ دیوار یتامیٰ
حتی الامکان قرار می نمودند اما بزرگی یتیم از خلق عظیم امتثالاً لامر رب الکریم بسیار بجا می آوردند و
بآنہا خفیہ و علانیہ عطایای نمودند و ہر کس کہ نام مولیٰ ذکرہ اولی برای کاری و رمیان می آورد، تا ممکن
باشد سر انجام کارِ او می فرمودند و اذکارِ لسانی کہ بالا مذکور آنہا گذشتہ ہمہ را بہ صورت خفی می نمودند الا
در مواضع معدودہ مثل تکبیراتِ ایامِ تشریق و یک مرتبہ بعد وتر سبحان الملک القدوس
۲۰ و ذکر خفی را افضل از ذکر جہری دانستند بہ دلیل ادعوا ربکم تضرعاً وخفیۃ وغیر از
اذکارِ مذکورہ کہ باحادیث صحیحہ ثبوت پیوستہ اند ذکر دیگر بہ زبان نمی نمودند و بہ قلب می فرمودند
و ختم لاحول ولا قوۃ الا باللہ کہ صد صد مرتبہ درود اوّل و آخرش خواندہ درمیان پانصد
مرتبہ باید خواند برای حصول مطلبی با شفاءِ بیماری نیاز حضرت مجدد الفِ ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ باید

---

[1] د. مصائب [2] نسخہ "د" میں لفظ "جنائز" نہیں ہے۔ [3] د. م. کمثل [4] د. درماندہ

نمودو از روحِ شریف (۱۶۴) ایشان مددِ خواستہ حصولِ مطلب را امیدوار باید بود می خواندند،
امّا در ختم لاحول ولا قوۃ وقت اہلِ طریق چنداں نمی کردند اگرچہ بودنش را بہتر می شمردند لیکن
در ختم خواجہای بزرگوار قدس اللہ اسرارہم ایں وقت بیشتر ملحوظ می فرمودند بلکہ غیر اہلِ طریق را داخل
نمی فرمودند ھکذا سمعت من بعض اصحابہ و در عیادت مریض کم می نشستند و در اوّل نظر
بر مریض ہفت مرتبہ اسأل اللہ العظیم رب العرش العظیم ان یشفیک می خواندند و ۵
توجہ در دفع امراض اکثر مرضیٰ می نمودند و آنہارا خلعت عاقبت می پوشانیدند چنانچہ بوجہ در
برداشتنِ عذاب از موتیٰ معذبین من المومنین الفاسقین می فرمودند و غریق
بحار مغفرت می گردانیدند و ایامِ بیض را سہ روز متصل روزہ می گرفتند و گاہی در اوّل ماہ ایں
روزہا را می گرفتند و گاہی در آخر ماہ اختیار می فرمودند و عشرۂ شریفہ ماہ ذی الحجہ را در رنگِ
رمضان المبارک بسیار بزرگ می شمردند و اعتکاف در سرای ڈھیرٹی کہ یک فرسنگ از بلدۂ طیّبہ ۱۰
حضرت سرہند واقع است، در باغِ آں می نشستند و روزہ می گرفتند و اکثر روزانہ ساکت می
ماندند و شبِ عیدِ اضحیٰ بہ شہر تشریف می آوردند و صومِ[1] یومِ عاشورہ ہم با دو روز[2] پیشتر از وی
و گاہی تمام آں عشرہ را از دست نمی دادند، ہیچ روز را بر روزِ دیگر فضل نمی دادند الاّ ما
ثبت فضلہ بالشرع کالجمعۃ و رمضان و ذی الحجۃ وغیرھن۔ امّا ہیچ روز
را نحس نمی فرمودند کہ نحوست ایامِ بعد ولادت سید الانام علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ۱۵
برطرف شدہ وما ارسلنٰک الاّ رحمۃ للعٰلمین نصِ قاطع است و برای سفر ہم بعین روز پنجشنبہ
و یا دوشنبہ بجہت مسنون بودن[3] سفر کہ درین دو روز غالب مقرر شدہ بود نہ از برای نحوست۔ دیگر ایام کہ
الایام ایام اللہ والعباد عباد اللہ خبر مخبر صادق ست علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام
آری ہنگامِ داعیۂ سفر استخارہ می فرمودند اگر راہ میداد می رفتند و الاّ لا بلکہ بر سر کارِ عظیم الاعتبار
بدوں استخارہ دست دراز نمی کردند و ہموارہ خاشع و خاضع و ملتجی و متذلل و منکسر می بودند۔ ۲۰
شرزہ خان مرحوم کہ بہ قلعہ داریٔ بلدۂ کابل سرافراز[4] بودہ و بی واسطہ مرید جناب حضرتِ ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ اکثری در مدح آنحضرتِ والامنزلت رطب اللسان می شدہ بعد از ادای (۱۶۵)
کلمات بزرگیٔ ایشان می گفتہ کہ بسیار خاکی بودہ اند بایں ہمہ کثرتِ کمال خود را مطلقاً بہ

---

[1] م۔ صیوم [2] د۔ روزہ [3] د۔ "بودن" ندارد [4] م۔ سرفراز

خاکساری انداخته مسندِ ارشاد را منور ساخته بودند لطف و احسان بر ہر عاجز شکسته زیاده از حد می فرمودند و نبوّت را از ولایت افضل می داشتند اگرچه ولایت آں نبی باشد و فضلِ حضرات[1] انبیاء علیهم السلام از راهِ نبوّت است نه از سبب ولایت. حضرتِ حق سبحانه عزّ شانه در مواضع خطاب در ذٰلِكَ الكتٰبُ، يَاَيُّهَا النَّبِيُّ و يَاَيُّهَا الرَّسُوْلُ می فرمایند و اگر اعتبار ولایت
زیاده از نبوت می بود البته در جای از کلام واجب الاحترام يَاَيُّهَا الْوَلِيُّ هم می فرمودند و صحو را از سکر افضل[2] می دانستند و ارباب سکر را در مقدمات شطحیه مثل انا الحق و سبحانی معذور می داشتند و طریقت و حقیقت را خادمانِ شریعت می فرمودند و اولیاء عشرت را به انداد لیاء عزلت می فهمیدند و در اظهار کلمهٔ حق مخافة لوم لائم نمی نمودند ؎

فریادِ حافظ ایں ہمه آخر بهرزه نیست　　　ہم قصهٔ غریب و حدیث عجیب ہست

سبحان الله و بحمده جزء لایتجزّی که علماءِ اہلِ حق اثبات آں می نمایند و فلاسفه آں را قبول ندارند دریں جا ثبوتِ کامل پیدا کرده چه آنچه دریں محل در قید قلم در آمده نسبت به معاملات حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه جزویست لایتجزّی که بر منصف صاحبِ کمال فی الحال بلا تامل قیل و قال ظاہر و ہویدا است که ایں ہمه معانی مرقوم بعض محض برای ترغیب طالبان استماع کلماتِ قدسیه که حضرتِ ایشاں که بآں متحقق اند جلوه گر گردیده تا ظاہر او را امری از امور محرره پیروئ آں قبلهٔ درویشان نموده، بهره از کلماتِ آں امام صفا کیشان محکم آنکه تابع را به موافق تبعیت از کلمات متنوعه نصیبی است علی حسب الاستعداد بردارند ؎

ندارد پیش ازیں و لاله کاری　　　که گویا قصهٔ زیبا نگاری

ایں دلالت حسنه ظاہراً قبولیتی فی الجمله راقم ہم حاصل نماید ؎

دادیم ترا نشان ز گنج مقصود　　　گر ما نه رسیدیم تو شاید برسی

ز آنکه جمیع کمالاتِ حضرتِ ایشاں رقم گرداند که آں محالست ؎

لا یدرک الوصف المطری خصائصه

و ان یك سابقاً فی کامل ما وصفا

و اولاد را تربیت بسیار می فرمودند و بر ایشاں رحم بی شمار می کردند (۱۶۶) و بر ہمه

---

[1] د. حضرت　　[2] م. صحو را افضل از سکر...

خردان الطافِ فراوان بہ کار می بردند وادب برادر بزرگِ خود حضرت خازن الرحمت ؎

سعیدِ ازل آمده نام او   سعادت بود اولین کام او

قدسنا اللہ بسرہ العزیز آں قدر می فرمودند کہ در ایام گرما بالا نام مسجد کبریٰ حضرتِ سرہند تلاوت
قرآن مجید یک مدتی جہت خوش ہوائی مقرر داشتند وحضرت خازن الرحمت قدس سرہ در باغ فتح
بہ عبادات مقربیہ خود اشتغال فرمودہ می خواستند کہ متوجہ دولت خانہ شوند ہمیں کہ بر میانۂ پالکی سوار ۵
می شدند نظرِ مبارک حضرتِ ایشاں ازاں مقام بلند بر میانہ شریفہ کہ قریب بہ دو تیر انداز باشد
می افتاد فی الحال تمام قد استادہ تلاوت می فرمودند تا آنکہ حضرت خازن الرحمت با آہستگی تمام با
اصحابِ خود حرف و کلام نمودہ داخلِ منزلِ شریف می شدند بہ ہماں صرافت استادہ می ماندند ماناکہ
در ایامِ مرض خفیف کہ طاقت رفتن بام شریف شامل حال می داشتند ایں ادب رائمی گذاشتند
در بعضی ازاں احیان بعضی از اصحابِ حضرتِ ایشاں بہ عرض ہم می رسانیدند کہ جناب خازن الرحمت ۱۰
اصلاً ازیں تواضع طویلہ اطلاع ہم ندارند فرمودند مقصود نمود ایشاں نیست قدسنا اللہ سبحانہ
باسرارھما ورزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتھما ویرحم اللہ عبداً قال آمینا۔

کنز دوم ۔ ملازمانِ مکتوباتِ قدسی سمات کہ لیل ونہار مثل اوراق اشجار کہ ہر ورقی دفتریست
معرفت کردگار در خزاں وبہار جمعیت خاطر بی قرار در ورق گردانی کلام آں قبلۃ الاخیار وقدوۃ الابرار
فہمیدہ اند می دانند کہ ہر صفحہ ازاں صفحاتِ مبارکات تاویلیت از کلام رب العالمین وہر سطری ۱۵
ازاں سطور لامع النور شرحیست بر حدیثِ سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ
وآلھم وصحبہ وصحبھم واتباعہ واتباعھم وسلم وبارک اما در بعضی از مکاتیب
کہ تصریح بہ تاویل رفتہ ویا معنی اسمی از اسماءِ آلہی جلت عظمتہ ویا شرح بعضی از احادیث
در تقریب بیان حجتی بر سایل بہ موافق وقت وحال در زیر قلم عنبریں رقم در آمدہ مذکور می گرداند
ان شاء اللہ تعالیٰ اما چوں تحریر ایں مقاماتِ معصوصی در سفر اتفاق یافتہ دجلدین آخرین از ۲۰
مکتوبات شریفۂ آنحضرتِ والا منزلت حاضر آں وقت نہ بودہ ازایں جہت آنچہ از جلد اول کہ مونسہ
غمگسار ایں عاصی تباہ کار است بدست آمدہ مشروح می شود اگرچہ در آں جلدین اخرین تاویل
ظاہر بہ خاطر ہم ندارم کہ مطالع آنہا بسیار نمودہ ام ومنافع بی شمار از ہر کلمہ آنہا بر داشتہ الا ماشاء
اللہ تعالیٰ چہ اکثر دراں دو جلد بشارات عالیات در حق ابنا وخلفاءِ عالی درجات است اما
بہر حال اگر حضور آنہامی بودہ البتہ فواید کثیر دریں فواکہ ریاضی از انواع اشجار میوہ دار می افزودہ

بالجملہ آنچہ حاضر دارم برای فائدہ عامہ ایثار فرمایم و گل و ریحان از باغ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در نظارۂ اہلِ مشام بیارم در مکتوب سیزدہم از جلد اوّل بہ حافظ محمد شریف کہ در عظمت مطلوب و بزرگی اسم مبارک اللہ نوشتہ اند تقدیم می نماید:

فتح حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ با علیٰ مرتبۂ کمال برساند شفقت آثارا مطلوب حقیقی چوں کہ ورای اوہام و افہام است و ورای تفکر و تعقل معرفت دراں حریم اقدس نکارت است و علم جہل چوں او جلوہ فرماید مشتاق بیچارہ رو بعدم آرد۔ بیت

گیرم کہ بہ غمخانۂ ما یار خرامد ۔۔۔ کو حوصلۂ و طاقتِ دیدار کہ دارد

پس طالبِ او غیر از آنکہ خود را بہجر قرار دہد و بہ یاس آرام گیرد چارہ ندارد۔ بیت

عاشقاں را نصیب از معشوق ۔۔۔ جز خرابی و جان گدازی نیست

و اگر بعد وجود موہوب بہ علم و شعورش باز آرند مطلوب را باندازۂ استعداد و یافتِ خود خواہد دریافت و بیرون از حوصلہ و طاقت نخواہد شتافت کہ مقید ہر چند بزعم خود از ہمہ قیود وا رہد مطلقِ حقیقی نگردد پس نایافت ہمہ وقت دامنگیر آمد و نا امیدی نقدِ وقت۔ بیت

ہمہ صبح وصل جویاں من و شام نا امیدی

کہ سیاہ بخت ہجرم شبِ من سحر ندارد

عاشقِ دردمند را آرام نیست و ہیچ گونہ قراری ندارد تپش دوری ہموارہ سینہ سوزاں ست و از سوگ مہجوری پیوستہ جگر دوزاں ہرگاہ سرور حبیباں علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات بدوام حزن و تواصل فکر موصوف بود از دیگراں چہ گوید و آرام بظلال و اعتبارات نہ آرام با دوست محب ذات باں خورسند نشود نام سامی آنحضرت کہ لفظ مبارک اللہ است گوئیا اشعار بعدم دریافت مسمای (۱۶۸) خود دارد لام معرفت چوں بالام آلہ رسیدہ دراں لام مدغم و ناچیز گشتہ است وہماں لام اللہ باقی ماندہ ماناکہ دریں ضمن ایماء باں است کہ چوں معرفت باآنحضرت منتہیٰ گردد و فانی و مستہلک شود جز معرفت، ہیچ نماند بی کمی و زیادتی و چوں معرفت رفت عارف نیز بعدم

پیوست چہ علم را با عالم اتحاد ست از بزرگی ایں اسم مبارک است کہ فحول علماء دراں
متحیر رفتہ اند و بکنہ آں پی نبردہ بکنہ مسمائی آں چگونہ پی برند۔ مصراع

چو نام ایں ست نام آور چہ باشد

جمعی گویند کہ ایں نام سریانی است و جمعی دیگر بر آنکہ اسم عربی ست و بر تقدیر
عربی بودن، بعضی بر آنند کہ جامد است و بعضی می گویند کہ مشتق است و اگر مشتق است ۵
بہ تحقیق معلوم نیست کہ اشتقاق آں از الہ بفتح لام است بمعنی عبد یا ازالہ بکسر لام
بمعنی تحیر یا از اَلَہتَ الی فلاں ای سکنت الیہ یا ازالہ اذا فزع من
امر نزل علیہ یا ازالہ الفصیل اذا اولع بامہ یا از ولہ اذا تحیر
و تخبط مشتق است و جمعی گویند کہ اصل او لاہ است مصدر لاہ یلیہ لیہا
اذا احتجب وارتفع بعضی بر آنند کہ علم ذات است و بعضی بر آنکہ صفت است ۱۰
در اصل بر ذات تعالیٰ غالب آمدہ است و حکم علم گرفتہ است چنانچہ الثّریا بالجملہ
بزرگی و عدم یافت آں دلیل بزرگی و عدم یافت مسمای اوست۔ بیت

اللہ چہ لفظ یا چہ نام است کو وردِ زبانِ خاص و عام است

انتہی مکتوبہ الشریف رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

در مکتوب ہشتم از جلد اوّل کہ بنام شیخ عبداللطیف لشکرخانی صدور یافتہ تا دلیل سورۃ ۱۵
واللیل بہ اندازِ عجیب بہ زبان فصیحہ عربی در وعظ و تذکیر نکارتِ زیبا تحریر فرمودہ اند بتمام ایراد
می نماید:

فتح

الحمد للہ العلی الاعلیٰ، کما یحب ربنا و یرضیٰ والصلوٰۃ والسلام
علیٰ رسولہ محمّدن المصطفیٰ صاحبِ قاب قوسین او ادنیٰ وعلیٰ آلہ
وصحبہ البررۃ التقی النقی، اما بعد فانی ادعوک الی الرفیق الاعلیٰ ۲۰
واتباع الھدیٰ ان الی ربک الرجعی (۱۶۹) واعلم ان العذاب علیٰ من
کذب وتولیٰ نعلیک بہ محاربۃ النفس والشیطان والھویٰ،
فانذرتکم نارا تلظیٰ، لا یصلٰھا الا الاشقیٰ، والزم الورع والتقویٰ،
والنفقۃ علی المسکین وذی القربیٰ، و سیجنبھا الاتقی الذی یؤتی

ماله یتزکی، ولا تمدن عینیک الی زینة الدنیا، ولا ترکن
الی الذی ظلم والذی غوی، ولا تنس المقابر والبلی، والجنة
وماحوی، والنار ومایصلی، وتفکر فی اللیل اذا یغشی، والنهار
اذا تجلی، وسارع الی امتثال اوامر الله تعالیٰ، وانته عما نهی،
۵ وابتغ الشفاعة الکبریٰ فی یوم لا ینفع المال ولا البنون للذکر و
الانثی، ان هذه تذکرة لمن یخشی، والی الله المشتکی، من قلب
معرض عن الهدی، منهمک فی الهوی، الم یعلم بان الله یری،
والیه الرجعی، وانه یعلم الیسر واخفی، فیاحبذا لمن ارتقی
عن السفلی، متوجها الی العلی، وعلی خطیئة بکی، فی ظلم
۱۰ الدجی، واعلم ان الله المنتهی، وانه علی العرش استوی، ومارای
تاثیر قدرة للوری، واستیقن بان الله هو اغنی واقنی، واضحک
وابکی، وانه هو امات واحیی، فحینئذ فنی عن نفسه وبربه
بقی، فصار شدید القوی، مازاغ البصر وماطغی، لا یحزنه
الطامة الکبری، وجوزی بالجزاء الاوفی، یوم ینذکر الانسان
۱۵ ماسعی، وان له قربات وزلفی، اذا برزت الجحیم لمن یری،
وفی ذلک فلیتنافس التقی، ویبذل جهده الفقی، والسلام علی
من اتبع الهدی والتزم متابعة المصطفی، علیه وعلی آله
الصلوات العلی الی یوم الجزاء۔

و در مکتوب صد و سیزدہم از مکتوبات جلد اوّل کہ بنام حضرت مخدوم زادہ عالی قدر جامع علوم ظاہری
۲۰ و باطنی خواجہ محمد نقشبند قدس سرہ در تاویل کریمہ اللہ نور السمٰوات والارض۔ الآیۃ برنگاشتہ
اند بہ تمام ایراد می نماید :

فتح بسم اللہ الرحمن الرحیم ورد فی الحدیث ''اوّل ماخلق اللہ نوری''،
اوّل چیزی کہ حق سبحانہ بیافرید نور محمدی بود علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام
والتحیۃ و سائر مخلوقات را از علویات و سفلیات ازاں نور پیدا آورد حق تعالیٰ
گویا خود را بآں (۱۰۰) نور می ستاید آں جا کہ می فرماید اللہ نور السمٰوات والارض

ای زو نور السموات والارض حق سبحانہ خداوند آں نور است کہ آسمانہا و زمینہا
وما فیہا باآں نور پیدا گشتہ است مَثَلُ نُوْرِہٖ صفتِ نوری کہ منسوب است
باو تعالیٰ و آں نور گوئیا کنایت از تعین اوّل و حقیقتِ محمدی است علیٰ صاحبہا
الصلوۃ والسلام والتحیۃ، کمشکوٰۃٍ فیہا مصباحٌ ہمچو چراغی ست در طاقچہ
و دخول کاف تشبیہ بر مشکوٰۃ بنا بر اشتمال مشکوٰۃ است بر مصباح و مشکوٰۃ بدن ۵
عنصری آں سرور را علیہ الصلوٰۃ والسلام باید تصور نمود المصباح فی زُجاجہ
آں چراغ افروختہ در قندیل است از آبگینہ و آں قندیل گویا باطن مبارک آں خلاصۂ
موجودات است علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ آں نور از راہ باطن او
علیہ الصلوٰۃ والسلام تعلق بہ بدن عنصری گرفتہ است و باطن یا قلب اوست
علیہ الصلوٰۃ والسلام یا ہیئتِ وجدانی او کہ از ترکیب اجزائے عشرۂ عالمِ خلق و عالمِ ۱۰
امر بحصول پیوستہ است یا گوئیم زجاجہ کنایت از تعینِ وجودی است کہ تعین ثانی است
چہ تعین اوّل کہ تعین حبی است نسبت بما فوق محفوفست بہ تعینِ وجودی و تواند بود کہ
زجاجہ کنایہ از تعین علمی باشد کہ علم را باو صلی اللہ علیہ وسلم خصوصیتی است کہ صفتِ
دیگر را نیست و بہ محبوبیتِ او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام این صفت را سری ست
کہ دیگری محرم آں نہ، لہذا محبوب ترین صفات نزد او تعالیٰ بطور حضرتِ ایشانِ ما ۱۵
قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس این صفت است و یحتمل کہ زجاجۂ تعین وجودی بود و
مشکوٰۃ تعین علمی باشد بالجملہ الزجاجۃ آں آبگینہ بہر معنی کہ باشد از کمال صفا و
نضارت کَاَنَّھَا کَوْکَبٌ دُرِّیٌّ گویا ستارہ ایست درخشاں، باید دانست کہ
تعین اوّل و حقیقتِ محمدی نزد حضرتِ ایشانِ ما تعین حبی است اوّل چیزی کہ از
مرتبۂ اطلاق و از گنج مکنون بہ عرصۂ ظہور[1] آمد و متعین گشت حب است کہ مبداء اعتبار ۲۰
وجود است چنانچہ حدیث قدسی کنت کنزا مخفیاً فاحببت ان اعرف فخلقت
الخلق لاعرف، (۱۷۱) دلالتی بر آں دارد این تعین حبی کہ منشا محبوبیت ذاتیۂ
آنسرور است علیہ وعلیٰ آلہ الصلوۃ والسلام مرکز دائرہ است و محیط آں خلت
است کہ حقیقت ابراہیمی است علیٰ نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام حسن مرکز بہ حسن ملاحت بہ مناسبت

---

[1] در متن مکتوبات معصومیہ (۱/۱۱۳/۲۶۱) "بہ عرصۂ وجود" است۔

دارد وحسن محیط بہ حسن صباحت می ماند صباحت حسن تفصیلی است کہ درمعرض بیان آید، چنانچہ درعالم مجاز تعبیر ازاں برشاقت قد وصباحت خد ولطافت چشم وابرو و امثال آں نمایند وملاحت حسنی است معنوی وآیتی ست ذوقی کہ از حیطۂ تعبیر بیرون است و ورای رشاقت ولطافت مذکور است کہ تعبیر ازاں بآں حسن می نمایند خوش گفت ؎

۵

آں دارد آں نگار کہ آنست ہرچہ ست
آں را طلب کنید حریفاں کہ آں کجاست

وایں مرکز ومحیط یک تعین است کہ مسمّٰی باشرف واسبق اجزائی اوست کہ مرکز است یعنی حب وتعین ثانی تعین وجودیست چہ حب است کہ سبب وجود وایجاد گشتہ است وتعین علمی دون تعین وجودی است وحصّہ ایست از حصص آں لیکن اجمع حصص است چنانچہ تحقیق آں درجای دیگر ثبت یافتہ است۔

۱۰

برسر اصل سخن رویم کہ آں مصباح افروختہ کہ در آبگینہ است یُوْقَدُ افروختہ می شود واز دیار نورِ آں نمودہ می آید مِنْ شَجَرَۃٍ مُّبَارَکَۃٍ زَیْتُوْنَۃٍ از درخت بابرکت بسیار نفع کہ درخت زیتون است کہ درزمین مقدس شام رستہ است ایں شجرۂ مبارکہ گویا کنایہ از حقیقت خلت حضرت ابراہیم است علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام وچوں آنحضرت شجرۂ انبیاء است و در قرآنِ مجید درحق او وارد گشتہ وَبَارَکْنَا عَلَیْہِ وَعَلٰی اِسْحٰقَ بنابرآں بہ شجرۂ مبارکہ ازروی تعبیر میتواں نمود ومناسبت زیتون باو آں ست کہ منبت زیتون زمین شام است ونیز درخت مبارک است چنانچہ منقول است کہ ہفتاد پیغمبر علیہم السلام بروی دُعائی برکت کردہ کہ یکی از آنہا حضرت خلیل است علیہ السلام ونیز آوردہ اند کہ زیتون اوّل درخت است کہ بعد طوفان رستہ است وآنحضرت ہم اولی العزم است کہ بعد از طوفان برمنصۂ ظہور آمدہ وچوں حقیقت خلت برتر از طبقات زمین وآسمان است لَا شَرْقِیَّۃٍ وَّلَا غَرْبِیَّۃٍ آں را فرمودہ یَکَادُ زَیْتُھَا یُضِیْٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْہُ نَارٌ۔ نزدیک است کہ روغن آں درخت روشنی دہد بہ نفسِ نفیس[1] خود

۱۵

۲۰

---

[1] در متن مکتوباتِ معصومیہ (۱/۱۱۳/۲۶۲) "بہ نفسِ خود" است

اگرچہ نہ رسیدہ باشد بوی آتشی یعنی (۱۷۲) حقیقت خلت در درخشندگی وہدایت
بہ مثابہ الیست کہ بی آنکہ آتشِ محبت از وی اشتعال یابد روشنائی بخش است و
صباحت آں بی مزج ملاحت راہ بر مطلوب است و چوں ولایت ابراہیمی باولایتِ
محمدی علیہما الصلوٰۃ والسلام جمع گردد و نائرہ محبت از خلت افروختہ شود و
صباحت ایں ولایت باملاحت آں ولایت اقتران یابد و کمالات محیط در مرکز روی ۵
نماید نورٌ علیٰ نور نور بر نور افزاید و نور صباحت بانوارِ ملاحت یک جا آید و
نورِ ابراہیمی بانور محمدی جمع شود علیہما الصلوٰۃ والسلام و ملاحت با صباحت
منصبغ گردد ؎

پدر نور و پسر نوری ست مشہور ازیں جا فہم کن نورٌ علیٰ نور

ازیں اجتماع نورین و اقتران سعدین مقام محبوبیت محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ ۱۰
آلہٖ وسلم بہ درجہ علیا رسد و معاملہ از دو طوق عبودیت بیک طوق آید و مقصود از امر
باتباع ملتِ ابراہیم علیہ السلام بر وجہِ کمال بہ ظہور رسد و دعای کما صلّیت باجابت
تام پیوندد ایں کمال در حقِ او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بر وجہ کمال بحصول
پیوست و مدعو مستجاب شد الحمد للہ سبحانہ علیٰ ذٰلک وعلیٰ جمیع نعمائہٖ
حمداً کثیراً کثیرا بعد از حصول ایں معاملہ توجہی کہ خود بہ حال ایں وپس ماندگان ۱۵
داشت کمتر گشتہ است و فردی را از افراد امت بجراست آنہا گماشتہ و خود در
خلوت خانۂ خاص با محبوب خلوت داشتہ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات
والبرکات والتحیات و تفصیل بعضی امور کہ دریں جا باجمال ذکر یافتہ است از
مکتوبات قدسی آیات حضرتِ ایشانِ ما باید طلب نمود والسلام۔
در مکتوب ہفتاد و ششم از جلد اول کہ بہ مرزا امان اللہ برہان پوری در تاویل سورۂ ۲۰
اخلاص برنگاشتہ اند بہ تمام ایراد می نماید :

فتح بسم اللہ الرحمٰن الرحیم نحمدہ ونصلی علیٰ رسولہٖ[1] الکریم۔ مصراع
از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است

---

[1] د۔م " نبیہ الکریم"۔ مکتوبات معصومیہ (۱/۷۶/۱۹۳) رسولہ الکریم

قال عزمن قائل قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ کلمہ ھُوَ گویا اشارت بہ غیب
ہویت واطلاق ذات ست تعالیٰ عن الشیون والاعتبارات حتیٰ عن
قید الاطلاق واللّٰہُ عبارت (۱۷۳) از قابلیت اولیٰ ووحدت ذاتیہ است کہ
قابلیت ذات ست تعالیٰ مراعتبار تجرد واتصاف را بہ جمیع اوصاف کمال وَاحِدٌ
کنایہ از احدیت مجردہ است کہ مقید است بہ تجرید از صفات واعتبارات اَللّٰهُ الصَّمَدُ ۵
اشارت است بہ وحدیت کہ مرتبۂ اتصاف است باوصاف کمال از صفات افعال و
سائر صفات ثبوتیہ وشیون واعتبارات ذاتیہ چہ مقام صمدیت را ایں اتصاف ناگزیر
است لہذا بجای ھو الصمد اللّٰہ الصمد آمد کہ قابلیت ایں اتصاف مرایں مرتبہ
راست ودر مرتبہ کہ تعبیر ازاں بہو واقع است ایں قابلیت اصلاً ملحوظ نیست
بی توسط برزخیت کبریٰ کہ مقام لاحق است لَمْ یَلِدْ وَلَمْ یُوْلَدْ وَلَمْ یَکُنْ لَّہٗ ۱۰
کُفُوًا اَحَدٌ اشارت بہ صفات سلبیہ وتنزیہات وتقدیسات ذاتیہ است
ممالم یعلم تفصیلھا وکذا تفصیل الشیون الثبوتیہ الا اللّٰہ
الواحد القہار۔

پس ایں سورہ علیہ باوجود قصر وقلت الفاظ جامع مراتب وجوب است و
حاوئ اسرار ومعارف الٰہیہ ولفظ مبارک اللّٰہ الصمد چنانچہ مستجمع شیون وکمالات ۱۵
مرتبۂ وجوب ست، ایمائی بہ مراتب کونی وتعینات امکانی نیز دارد چہ صمدیت مستدعی
احتیاج است پس ایں سورۂ مبارکہ متبرکہ کہ بہ طریق اجمال جامع جمیع مراتب وجوبی و
امکانی آمد، ہیچ کمالی نماند کہ ایں سورہ انبای ازاں نداد قاری آں را باید کہ سرسری
برآں نہ گزرد واز معانی واسرار آں بی خبر نہ بود واز ملاحظہ صفات کمال ومشاہدۂ
جمال لازوال بی بہرہ نہ رود واز تخلق بہ اخلاق کمال وتحقق باوصاف جمال حظی فراگیرد ۲۰
وبہویت ذات تعالیٰ ایقانی حاصل نماید واز مرتبۂ اجمال وتفصیل بہ قدر استعداد بہرہ مند
گردد واز ملاحظہ صمدیت آنحضرت جلت عظمتہ احتیاج ذاتی وفقر جبلی خود مطالعہ
نماید واوصاف خیر وکمال را بہ تمام منسوب ومخصوص باو داند تعالیٰ واز انانیت امارہ
بہ کلیت وارہد ایں زمان آنچہ مقصود از خلقت او بود بہ حصول انجامد ونعمت درحق
او تمام شود واز صفات تنزیہ وتقدیس کہ خاتمہ سورہ بدانست۔

بدانکه سالک هر چند در معارج عروج (۱۷۴) صعود نماید و قرب پیدا کند و
فنا و بقا مشرف گردد همه وقت دوئی و بیگانگی نقد وقت وارد و هیچ گونه مجانست و
اتحاد با آنحضرت پیدا نه کند و شارکتی در ذات و صفاتِ او حاصل نه نماید که بنده همیشه
بطوقِ بندگی مطوق است و او سبحانه همواره به تنزیه و تقدیس خویش موصوف ماللتراب
ورب الارباب بعضی از وقائع و کشوف و احوال از خود و از بعضی یاران خود قلمی نموده
بودند اصیل و پسندیده است مطالعهٔ آں فرحت فراوان بخشید، الله تعالیٰ ابواب فتوح و ترقیات
را همواره مفتوح دارا د بالنون والصاد۔

در مکتوب هفتاد و نهم از جلد اوّل که بنام حقیقت آگاه خواجه محمد حنیف کابلی در تحقیق
مقام بندگی با ذکر و موردِ اسرار سورهٔ قل اعوذ برب الناس صدور یافته به تمام ایرادی نماید:

فتح

بسم الله الرحمٰن الرحیم حقیقتِ بندگی و حلاوت طاعات وقتی به حصول انجامد که قبلهٔ
توجه جز بارگاهِ صمدیت نه بود و مرجع حقیقی در همه امور غیر او سبحانه نه باشد و از تدبیر هوائ
نفسانی گذشته تفویض امور به جناب قدس لم یزل ولایزال نماید و پشت اعتماد را بر
امورِ فانی و هالاک نه نهد که نتیجهٔ آں جز بعد و حرمان از مطلب اعلیٰ نیست، ای برادر
علت رجوع در کون باحدی و سبب اعتماد به موجودی یا آنست که مربی است و تربیت
صوری یا معنوی باو وابسته است و به حکم کریمه قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ مربی حقیقی
جناب قدس اوست تعالیٰ و تقدس و تربیت ظاهر و باطن حقیقتاً مربوط باو سط سبحانه
و رجوع و تواضع بر وفق شریعت غرا به پیر و استاد و مادر و پدر و من یحذو
حذوهم که در عالم بحکم الٰهی جل شانه مربیانند چوں بامر حق است تعالیٰ فی الحقیقة تواضع
و رجوع بآنها بایں عنوان تواضع و رجوع باوست و یا سلطنت و بادشاهت است
و سلطنت و بادشاهت هم به موجب کریمه مَلِكِ النَّاسِ مراو راست جل سلطانه
و یا معبودیت و الوهیت است که بحکم عقل و عرف رجوع در کون و اعتماد و تواضع و
خضوع باله و معبود مستحسن بلکه واجب و ناگزیر است و معبودیت و الوهیت نیز به
مقتضای کریمه اِلٰهِ النَّاسِ به جناب مقدس (۱۷۵) بی چوں حقیقی مسلم است نفس
انسانی و وساوسِ شیطانی که حق سبحانه امر باستعاذه از شراو در کریمه مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ
الْخَنَّاسِ الَّذِیْ یُوَسْوِسُ فِیْ صُدُوْرِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ می فرماید

دشمنان درکمین اندمی خواہند کہ ازیں مربی ومعبود تحقیقی وبادشاہِ حقیقی بندہ را محجوب سازند وبما سوی اوگرفتارگردانند وبہ شرکِ جلی وخفی دلالت می نمایند از شرایں قسم تعین استعاذہ ناگزیراست ہموارہ مستعیذ باید بود و اوصاف ثلثہ را کہ دریں سورۂ مبارکہ مذکوراست بروجہ کمال منحصر دراں جناب مقدس تصور باید نمود تا از شرِ دشمن امین شود و
۵ راہے بہ بارگاہِ قدس یابد ربنا اٰتنا من لدنک رحمۃً وّ ھیّئ لنا من امرنا رشدا۔

درمکتوب پنجاہ ودوم از جلد اوّل بہ جناب ارشاد مآب میر محمد نعمان قدس سرہ بہ زبان فصیحۂ عربی درتاویل کریمہ یٰۤاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰہَ حَقَّ تُقٰتِہٖ مع تاویل کریمہ الّتی تلٰھا ایں مکتوب بہ حسب الاتفاق بہ اتمام نہ رسیدہ، امّا ہر قدر کہ دراں جلد مندرج است
۱۰ ایراد می نماید:

فتح حققنا اللہ سبحانہ و ایاکم بکمال الانقطاع والتخلی عما سواہ سبحانہ بحیث لا یبقی عنہ فی عین الباطن عین ولا اثر لیحصل التبتل التام المشار الیہ فی قولہ تعالیٰ وتبتل الیہ تبتیلا الیٰ تبتیلاً کاملا عن نفسک وعن سائر لطائفک المتعلق بالخلق و
۱۵ الامر وعن الکمالات الوجودیۃ الراجعۃ الیھا وحقیقۃ التقویٰ انما ھو ھذا التبتل والانقطاع وکان قولہ تعالیٰ یاایھا الذین اٰمنوا اتقوا اللہ حق تقاتہٖ الاٰیۃ ایما الیٰ ماذکرنا ای الذین اٰمنوا صورۃ انقطعوا عما سواہ وتخلوا الیہ سبحانہ وانخلعوا عن العوائق والتقمیدات متوجھین الیٰ حضرۃ الاطلاق حق
۲۰ الانقطاع والانخلاع بحیث لا یبقی عن ذواتکم وکمالاتکم الراجعۃ الیکم اثر ویسری فناء کم فی لطائف الخلق والامر کلھا ولا تموتن بالموت الذی ھو قبل الموت الاوّل اِلاّ وَاَنتُم مسلمون ای مشرفون بالاسلام الحقیقی دائما فی جمیع الاحوال لدلالۃ الاسمیۃ (۱۷۶) علی الدوام والاستمرار فکان فی الکریمہ حث

علی دوام الموت والفنا الیکون الاسلام والبقاء المترتب علیه دائما بخلاف صاحب التجلی البرقی خانه لم یمت موتا دائما لیصیر هذا التجلی ایضاً فی حقه سرمدا و ینبغی ان یعلم ان التجلی البرقی لیس من التجلی الذاتی الصرف فی شئ و انما هو تجلی ذاتی مع ملاحظة شان الذی هو سریع الاستتار والذات اذا استتار له ۵
واعتصموا بحبل الله جمیعاً ای بالحقیقة الجامعة الکلیة المعتبرة بالحقیقة المحمدیة لیصیر الاعتصام بهذا الجبل ذریعة الی الوصول بحضرة الاطلاق ولا تفرقوا بتفرق الاسماء والاعیان الجزئیة فان الاسماء الجزئیة والطرق المتفرقة مالم تنته الی حضرة الاجمال لم تصل الی حضرة الطلاق و اذکروا نعمة الله ۱۰
علیکم بعد ان جمعکم فی الحقیقة الجامعة اذ کنتم اعداءً بتفرق الاسماء اذ مقتضی بعضها یعارض مقتضی البعض الآخر فألف بین قلوبکم بان جمعکم فی حقیقة واحدة جامعة وجعلکم علی قلب واحد قلب محمد رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وآله وسلم فاصبحتم بنعمته اخواناً متولدین من حقیقة واحدة اخذین ۱۵
منه الفیوض کما یاخذ الاخوان من الام۔

درمکتوب یازدهم که به قلیج الله در جواب اسولهٔ او که نموده چون مشتمل بر فوائد بسیار و تفسیر آیات و شرح احادیث است بتمام ایراد می نماید:

فتح

بسم الله الرحمٰن الرحیم الحمد لله رب العالمین والصلوٰة والسّلام علی سید المرسلین وآله اجمعین، صحیفهٔ شریفه که متضمن اسوله و اشعار دلکش بود مشرف ۲۰
گردانید باندازهٔ فهم قاصر در حل هر کدام چیزے نوشته آمد والله سبحانه الموفق للسداد۔

حاصل سوال اوّل آنکه مقتضای سبقت رحمتی غضبی آنست که اہل رحمت بیش از اہلِ غضب بوند و حالانکه معامله برعکس است چه عصاة انس وجن بیش از صلحائے اینها اند و اہلِ تکلیف ہمین دو نوع اند پس سبقتِ رحمت چگونه راست آید وچه اثر برآن مترتب شود۔

جواب ، در دنیا رحمتِ خداوندی جلّ سلطانہ شاملِ حال مومن وکافر ست کریمۂ وَرَحْمَتِيْ وَسِعَتْ (۱۷۷) کُلَّ شَيْءٍ دال بر آنست و فردای قیامت رحمت مخصوص بہ مؤمنان باشد وکافران ازاں محروم بودند کریمۂ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ وَيُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ الآیہ شاہد آن است وسبقتِ رحمت بر غضب در دنیا ہمہ را شامل است و در آخرت ہمہ مخصوص اہلِ ایمان است ۔ جماعۂ از مومنان کہ بکسر معاصی مستحق غضب شدہ اند از کمال رافت ورحمت آنہا را خواہند بخشید و بہ بہشت خواہند برد و در مادۂ آنہا رحمت خواہد سبقت کرد بر غضب ، اگر سبقتِ رحمت بر غضب نباشد امثال ما گناہگار را در دُنیا و آخرت امید رستگاری نبود از سبقت رحمت است کہ بایں بارِ گناہ بر روی زمین می گزرد و ہلاک نمی شویم و بانواع نعم متنعم ایم و فردا امیدوار نجاتیم و اگر سبقتِ رحمت بر غضب باعتبار عدد مرحومان ومغضوبان بگیریم چنانکہ ذہن سائل بآن رفتہ ہم درست می شود چہ اہلِ رحمت اہلِ طاعت اند از انس وجن وتمام فرشتگان واہلِ غضب کفار انس وجن وشک نیست کہ عدد ملائکہ بچندیں اضعاف زیادہ است از مجموع عدد انس وجن واہلِ رحمت را مخصوص بہ اہلِ طاعت از انس وجن نمودن وملائکہ کرام را ازان برآوردن معنی ندارد کہ ہمہ مامور بامرِ الٰہی اند تعالیٰ واہلِ طاعت اند لَا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ ۔ وہرکہ مامور امرِ الٰہی ست تعالیٰ از اہلِ تکلیف است واہلِ تکلیف را بایں معنی قرار دادن کہ در افرادِ او مطیع وعاصی باشد ممنوع ست وبر تقدیر تسلیم حصر اہلِ تکلیف درین دو نوع غیر مسلم ست ظاہر احق تعالیٰ را بندہا باشد از اجناسِ مختلفہ ورای انس وجن کہ متضمن مطیع وعاصی بوند و باندازۂ عمل خود مذنب وشاب باشند چنانچہ در اخبار آمدہ است و زیادتی عدد اہلِ رحمت باندازۂ آنہا باشد وَمَا يَعْلَمُ جُنُوْدَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ ط

حاصل سوالِ دوئیم آنکہ روز قیامت پنجاہ ہزار سال خواہد بود تا آن روز تمام نشود ہیچ کسے نہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ ونہ از غیر ایشان بہ بہشت نخواہند رفت حساب عمل قلیل دنیاوی را در مدت پنجاہ ہزار سال گرفتن خصوص مؤمنان را از عدالت بعید می نماید ۔

جواب آنکہ حساب در مدتِ قلیلہ خواہد شد قال فی البدور السافرۃ

ان فصل القضاء فی ذالک الیوم فی قدر ساعة۔ ویروی انه
علیه السلام سئل عن محاسبة الخلق فقال کما یرزقهم فی غداة
واحدة کذالک یحاسبهم فی ساعة واحدة۔ وفی تفسیر قاضی
بیضاوی فی تفسیر قوله تعالیٰ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِیْنَ یُحَاسِب
الخلائق فی مقدار حلب شاة لا یشغله حساب عن حساب واین همه ۵
طول روز قیامت از راهِ عظمت و بزرگی وجاه وجلال واستغنای حضرت مالک
یوم الدین ست بر در بزرگان انتظار ناگزیر است انتظار باندازه استغنا وجاه وجلال
است مانند شدت وعذاب آن روز که خاص بکفره وفسقه است قال الله تعالیٰ
وَکَانَ یَوْمًا عَلَی الْکَافِرِیْنَ عَسِیْرًا۔ مقربان از انبیا علیهم الصلوات
والبرکات واولیاء وسائر اہل طاعت وتقویٰ دراں روز ازان شدت وعذاب ۱۰
ایمن باشند لَا یَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَکْبَرُ وَتَتَلَقّٰهُمُ الْمَلٰئِکَةُ بعضی از
آنها در سایهٔ عرش بوند وبعضی از آنها در منابر نور بوند وبعضی بر کرسیها وبعضی بر کثیب
مسک وبعضی در مساجد بالجمله در جاهای آراسته در لذتِ قرب متلذذ بوند وبائدہا از
اطعمه جنت وابریقها از اشربهٔ بهشت بایشان رسد ومردم در شدت باشند وبعضی
در بهشت روند وباز بعرصات بیایند وبعضی را آن روز بآن شدت ودرازیٔ مقدار ۱۵
وقت نماز فرض کوتاه گردد، هر چند با اہلِ طاعت نیز دران روز روا ست که زمانی بیاید
که هولناک گردند اما هول پیوسته وعذاب وسختی دائم نصیب اہلِ طغیان است معاملهٔ
ابرار جدا است هر جا که باشند در عرصات یا در برزخ یا در بهشت در مراتب قرب اند
هر بلائی که هست بر جان اہلِ عصیان است۔ وآنچه نوشته اند (۱۷۹) که تا آن روز
تمام نه هیچ کس از بنی آدم نه از انبیا علیهم الصلوات والبرکات ونه از غیر ایشان بجنت ۲۰
نرود عجب است از کجا نوشته اند، آنچه از ظاهر قرآن واحادیث مفهوم می شود خلاف
آنست اما القرآن فقوله تعالیٰ اَنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْیَوْمَ فِیْ شُغُلٍ فَاکِهُوْنَ۔
وقوله تعالیٰ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَّاَحْسَنُ مَقِیْلًا۔
قاضی بیضاوی در تفسیر این کریمه می نویسد ویروی انه یفرغ من الحساب فی
ذلک الیوم نیقیل اهل الجنة فی الجنة واهل النار فی النار۔

واحادیث دریں باب بسیار است بعضی از آنہا ایراد می نماید در بدور السافرہ می آرد واخرج ابن المبارک والطبرانی وابن حبان عن ابن عمر عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال تجمعون یوم القیٰمۃ فیقال این فقراء ھذہ الامۃ فیقومون فیقال لھم ماذا عملتم فیقولون ربنا ابتلینا فصبرنا و ولیت الامور والسلطان غیرنا فیقول اللہ صدقتم فیدخلون الجنۃ قبل الناس بزمن و یبقی شدۃ الحساب علی ذوی الاموال والسلطان قالوا فاین المؤمنون یومئذ قال یوضع لھم منابر من نور یظل علیھم بالغمام ویکون ذٰلک یوم اقصر علی المؤمنین من ساعۃ من نھار الضیافۃ و آخرہ ابن جریر عن سعید الصواف قال بلغنی ان یوم القیٰمۃ یقصر علی المؤمنین حتی یکون کما بین العصر الی الغروب انھم لیقیلون فی ریاض الجنۃ حتی یفرغ الناس من الحساب فذلک قولہ تعالیٰ اَصۡحَابُ الۡجَنَّۃِ یَوۡمَئِذٍ خَیۡرٌ مُّسۡتَقَرًّا وَّاَحۡسَنُ مَقِیۡلًا ط وتقدیر پنجاہ ہزار سال می تواند کہ باعتبار شدت باشد بر کافران۔ قال القاضی بیضاوی فی تفسیر قولہ تعالیٰ فِیۡ یَوۡمٍ کَانَ مِقۡدَارُہٗ خَمۡسِیۡنَ اَلۡفَ سَنَۃٍ واستطالتہ اما للشدۃ علی الکفار او لکثرۃ ما فیہ من الحالات والمحاسبات او لانہ علی الحقیقۃ کذلک وفی تفسیر الکواشی کان مقدارہ علی الکافرین لشدۃ خمسین الف سنۃ وھو علی المؤمن کصلوۃ مکتوبۃ (۱۸۰) وفیہ ایضا فی تفسیر قولہ تعالیٰ فِیۡ یَوۡمٍ کَانَ مِقۡدَارُہٗ اَلۡفَ سَنَۃٍ مِّمَّا تَعُدُّوۡنَ او المعنی یرجع امر الخلایق و تدبیرھم الیہ فی یوم القیٰمۃ ومقدارہ الف سنۃ فمعنی خمسین الف سنۃ علی ھذا انہ یشتد علی الکافر حتی یکون خمسین الف سنۃ فی الطول ویسھل علی المؤمنین حتی یکون کقدر صلوۃ مکتوبۃ فی البدور السافرۃ اخرج احمد و ابو یعلی وابن حبان والبیھقی بسند حسن عن ابی سعید قال انہ سئل رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وصحبہ وسلم عن یوم کان مقدارہ خمسین الف سنۃ ما اطول

هذا الیوم فقال والذی نفسی بیده انه لیخفف علی المؤمن حتی یکون اهون من الصلوة المکتوبة یصلیها فی الدنیا و فی روایة علی المؤمنین کمقدار ما بین الظهر والعصر و بر تقدیر تسلیم گوئیم کہ نسبت بحق تعالیٰ ہیچ چیز خلاف عدالت و ظلم نیست اگر ہمہ را بدوزخ فرستد، ہیچ ظلم نباشد کہ این تصرف در ملک و ملک خود است در ملک دیگرے تصرف بے اذن او کردن ظلم است وهو ۵ سبحانه مالك علی الاطلاق یتصرف فی ملکه کیف یشاء لَا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَهُمْ یُسْأَلُوْنَ۔

حاصل سوال سویم آنکہ بمقتضای حدیثِ نفس جف القلم بما هو کائن باید کہ حق تعالیٰ مجبور تقدیر خود بود پس کار بتعطیل کشد و نیز کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَاْنٍ وَ یَمْحُوْا اللّٰهُ مَا یَشَآءُ وَ یُثْبِتُ بہ چہ معنی باشد، بدانند کہ حق تعالیٰ در ازل تقدیر فرموده ۱۰ کہ بارادت و اختیار خود در اوقات مختلفہ چنین و چنان خواہم کرد بر طبق تقدیر ازلی حق تعالیٰ ہمیشہ باختیار خود در کار است و تعطیل نیست و ہیچ جبر ز این تقدیر ازلی کہ باختیار خواہم کرد مؤید اختیار است نہ منافیٔ آن و کتاب محو و اثبات لوحِ محفوظ است و محو و اثبات آن نیز در ازل مقدر است و قلم خشک شده و آنچہ نوشتہ اند وَعِنْدَهٗ عِلْمُ الْکِتَابِ بنای اعتراض بر آن نمودن خطا است در قرآن مجید وَعِنْدَهٗٓ اُمُّ ۱۵ الْکِتَابِ ست، یا آنکہ گوئیم کہ جف القلم نسبت بماست کہ در قید زمان مقید یم و حق تعالیٰ کہ زمان بروی جاری نیست ماضی و مستقبل و ازل و ابد نزد او تعالیٰ آنِ واحد است پس تقدیر و خلق در یک آن واقع است تقدم و تاخر در (۱۸۱) آنحضرت گنجایش ندارد۔

حاصل سوالِ چہارم آنکہ سید عالم علیه وعلیٰ آله الصلوة والسلام باوجود حصول ۲۰ مقامِ محبوبیت چرا آرزوی مقامِ حیرت کرده اند فرموده رب زدنی تحیرا فیک۔

بدانند کہ حیرت کنایت از معرفت است اعرفهم بالله اشدهم تحیرا فیه پس سوال زیادتی تحیر سوال زیادتی معرفت ست کہ معرفت را پایانی نیست محبان و محبوبان ہمہ طالب زیادتی معرفت اند، یا آنکہ گویم کہ بر تقدیر تسلیم کہ حق معرفت واقع است و معرفت را پایانی ہست می تواند کہ بعد این سوال بدرجۂ کمال از معرفت رسیده

باشد کہ فوق آن متصور نباشد یا این دعا برای تعلیمِ اُمت بود۔

حاصل سوال پنجم، مخدوما مقتضای کمال محبت رفع اثنینیت ست میانِ محب و محبوب و انخلاعِ تام از بشریت و امکان و احکام آنہا چہ ہر قدر را از امکان و بشریت در ممکن باقی است ہما نقدر حجاب مطلوب ست و انخلاع و رفع اثنینیت ممکن نہ چنانچہ شیخ عطار فرموده بیت

نمی بینی کہ شاہی چون پیمبر　　نبرد او نفقہ کل تو رنج کم بر

بنا بر آن امر فرموده باشد یا لیت رب محمد لم یخلق محمداً و نیز فرموده لا احصی ثناء علیك انت کما اثنیت علی نفسك چہ ہر قدر کہ امکان از ممکن باقی ست از ثناء واجب لذاتہ کما ہو عجز دارد و چون معرفت فنا فی المعروف ست پس حق معرفت حاصل نیاید چہ کمال فنا برفع اثنینیت ست کہ مستلزم وجوبِ ذاتی ست لاجرم ما عرفناك حق معرفتك وارد گشتہ۔ یا آنکہ گوئیم در ثبوت این حدیث از سرورِ کائنات علیہ وآلہ الصلوات والتسلیمات سخن است و کلمینی یا حمیرا ہنگام ورود وارد قوی است کہ این وجود طاقت برداشت آن ندارد و دران وقت خود را بامورِ دیگر میخواہد کہ مشغول دارد تا ازان بار ساعتی تخفیف یابد و بدک دفک نکشد مولوی گوید بیت

این تکلفہای من در شعرِ من　　کلمینی یا حمیرای من ست

منقول ست کہ عبداللہ اصطخری (۱۸۲) ہمراہ سگبانان برای تماشا بصحرا می رفت تا ساعتی از بارِ وجود آسایش یابد۔

حاصل سوالِ ششم آنکہ طعام بروحانیتِ میت روز سوم یا دہم و گل دادن روز سوم از کجاست۔

مخدوما طعام دادن للہ تعالیٰ بے رسم و ریا و ثواب آنرا بمیت گذرانیدن بسیار خوب است و عبادت بزرگ اما تعیینِ وقت را اصل معتمد علیہ ظاہر نمی شود و روزِ سوم گل دادن در مردان بدعت ست آری در زنان خوشبوئی آوردن روز سوم آمده است برای رفع سوگ کہ غیر از منکوحہ را از اہل قرابت زیاده از سہ روز سوگ داشتن مشروع نیست پس روز سوم خوشبوئی بیارند تا زنانِ دیگر غیر از منکوحۂ میت از سوگ برآیند۔

حاصل سوال ہفتم از شیخ زادہا کہ بارث بجای پدر می نشینند و مردم را مرید میگیرند پرسیدہ بودند۔

مخدوما در جانشینی پدر مقتدیٰ وراثتِ معنوی می باید کہ منوط بولادت معنوی ست کہ عبارت ست از تحقق بکمالات پدر ولادت صوری را نتیجہ وراثت صوری ست کہ اخذ مال و متاع پدر ست نہ وراثتِ معنوی کہ ارشاد و تکمیل باشد پس بمجرد ولادت ۵
صوری در وراثتِ معنوی دخل نمودن خطرست از پیری و مریدی رسمی کاری نمی کشاید و آنچہ از طفل سوال کردہ بودند اگر کاملی بتفرس دریابد کہ ازین طفل بعد بلوغ انتظام این معاملہ خواہد شد و بوراثت معنوی خواہد رسید با و بیعت بکنانند و او را جانشین خود سازد گنجائش دارد السلام علیکم۔

در مکتوب سی ام از ہمان جلد مبارک کہ بہ سیادت پناہ میرک شیخ در اسرار کریمہ ماعندکم ۱۰
ینفدُ وماعند اللہِ باقٍ تحریر فرمودہ اند بہ تمام ایراد می نماید:

فتح اللہ تعالیٰ ذات بابرکات را شمول الطافِ خویش داشتہ بہ جذبات و واردات معنویہ سربلند داراد۔ مصراع

از ہر چہ می رود سخن دوست خوشتر است

قال اللہ تعالیٰ ماعندکم ینفد وماعنداللہ باقٍ این کریمۂ مبارک جامع مراتب قرب ۱۵
است و حاصل نسخہ سیر و سلوک (۱۸۳) اہل اللہ عموم کلمۂ ماکہ در آغاز کریمہ است محتوی ست بر جمیع مراتب نفی تحقق برموز این کریمہ نام و نشان ماسوا را برمیدارد و بہ فنای اتم می رساند کہ رکن اعظم ولایت است وماعند اللہ باقٍ مستجمع مراتب اثبات است و رمزے از بقا کہ مترتب بر فنا است و رکن دوم ولایت است و تفاوت در مراتب ولایت باعتبار تفاوت اقدام سالکان است در حصول این دو رکن ہر چند دریں دو ۲۰
رکن قدم راسخ داشتہ باشد در کمالاتِ ولایت اتم بود ہر کس از سالکان بقدر حوصلہ و استعداد در تحصیل این دو کمال دست و پای می زند تا کدام صاحبِ دولت باشد کہ در بحار اسرار این کریمہ غواصی نمودہ بہرۂ تام از جواہر نفیسہ این دو کمال حاصل نماید و مراتب نفی را طی نمودہ از مراتب علیا اثبات نصیبی فراگیرد ؎

سعادتہاست اندر پردۂ غیب نگہ کن تا کرا ریزند در جیب

اللہ تعالیٰ امثال ما فقرا را ایمانی بایں معانی دہاد و شربی ازایں مشرب عطا کناد بالنبی وآلہ الامجاد علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات۔

انتہت مکاتیبہ الشریفۃ التی یشتمل علی تاویل الآیات و اسرار ھا و ذکر الاحادیث وانوار ھا، اگرچہ در ذکر احادیث مکاتیب دیگر ہم بسیار اند اما جہت اختصار بہ ہمیں مقدار کفایت رفت در حین تحریر حاضری از طلب علمان کثیر التقریر سوال نمود کہ بایں ہمہ کثرت اذکار کہ ایں کتاب مشتمل برآنہاست و رعایت اختصار معنی ندارد لفظ اختصار منحصر بر رسائل است کمعدن الجواہر نہ بر مطولات چہ ایں کتاب بعد اتمامی فصول و ابواب کہ بشارت[1] مفتاح وکنز ازاں می رود کم از چہل جزو رسا بہ نظر نمی درآید بلکہ اگر براں زیادتی نماید گنجائش دارد، مزید حیات با دفع موانع و آفات و توفیق ترقیم مقامات از و سبحانہ طلب باید نمود جواب عزیز کمتر تمیز من سلامت اختصار ہرچہ بہ موافق آنست اگر قصورِ ہمتِ شایقان (۱۸۴) کثیر العقیدت لمحوظ نظر نہ باشد ہر کدام از مفتاحاتِ ماضیہ بہ چہل جزو می کشید و معاملہ بایں جا نمی انجامید بلکہ ہنوز بر مفتاح اول قلم بصد تازگیٔ شوق می دوید و ایں بہ تجربہ در آمدہ است عزیزی از بزرگان بہ ہمیں قسمِ مقامات تالیف فرمودہ اند و تفصیل برایں مقدمہ چنانچہ باید نمودہ اند و در زیادہ از سی سال آں را بانجام رسانیدہ اند یا نہ وصال ایشاں ازیں دار پُر ملال روی دادہ باوجود کثرت محبان جانفشانی و خواہان استماع مقامات حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ اصلاً بآں التفات نمی نمایند بلکہ عجب نیست کہ بعضی از بوالہوسان بہ مضحکہ رسانند و کارخانۂ خود را برباد دہند، ولیس ھذا الا من قصور الھمت و مقامات حضرات القدس و زبدۃ المقامات چوں نسبت بآں اختصار دارند در ہر مجلس اشتہار دارند تا کجا اطناب نماید و وقتِ شریف اعزۂ عالی مقدار را تباہ کند

عمر بہ گذشت و حدیثِ دردِ ما آخر نہ شد
شب بآخر شد کنوں کوتہ کنم افسانہ را

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ۔

اللّٰھم انی اسئلک فواتح الخیر و خواتمہ وجوامعہ و اوّلہ و اخرہ وظاھرہ وباطنہ واسئلک الدرجات العلیٰ من الجنۃ، آمین وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہ محمد وآلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ اجمعین وسلم وبارک۔

---

[1] م- اشارت

مفتاح پنجم

در بیان ملفوظات و تصرفات حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ وما یماثل ھذا الباب۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم، وکان حقا علینا نصر المؤمنین اللّٰھم صل وسلم علیٰ سیّد[1] الرسل وافضل الانبیاء سیدنا ومولانا محمّد والہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ الیٰ یوم الجزاء وصل علیٰ جمیع الانبیاء وسائر الاولیاء العلماء والشہداء والصالحین والملائکۃ المقربین الی یوم الدین بر بالابلندان عالم معانی وورق خوانانِ وحی آسمانی و ساقیانِ نشۂ خوشگوار وشاہدان جلوۂ نوبہار وسرخوشانِ بادۂ وحدت وگرفتاران عالم کثرت و شارحانِ اسمای ربانی مأولان[2] آیاتِ قرآنی وناظرانِ انوار لاریب وکاشفانِ اسرار پردۂ غیب و دانشورانِ عالی فطرت وساکنان دارالحکمت منتخبانِ نکتۂ عجیب ومستمعانِ قصۂ غریب وغواصانِ بحارِ ملت (۱۸۵) بیضا ورقاصانِ اسرار صیحت شیدا وطلعت افروزانِ محفلِ قیومی وبہجت سروشانِ مجلس معصومی نکہت[3] پایان گلزار احمدی وخلوت گزینانِ اسرارِ سرمدی ومتمتعان فواکہ ریاضی ومتحققان انوار سوادی وبیاضی ڈحاملان[4] بارِ امانت وواصلان مرتبۂ استقامت ومستفیضان قبلۂ اصحاب کرامات ومسترشدانِ قدوۂ ارباب ولایات کہ ازگوش سراپا ہوش بہ صد نعرۂ خروش ہائی[5] وہوگویان وباشتیاق مالایطاق دست وپای گویان انتظارِ استماعِ اسرار گہر بار ملفوظاتِ فرخندہ نکات تصرفات رفیع الدرجات دارند ظاہر وباہراست کہ تصرفات عظیمہ و ملفوظات فخیمۂ جناب امامِ صفاکیشان حضرت ایشان را رضی اللہ تعالیٰ عنہ علم عمیق وعمل پُر تحقیق

---

[1] م۔ اکرم [2] د۔م۔ مؤالان [3] د۔ "نکہت" ندارد
[4] د۔ حاملان [5] م۔ ہاء

برونقِ شریعت غراء وملتِ بیضا است ورسوخ کامل بر محبتِ شیوخِ مقتداء وایں ہر سہ بروجہ اکمل درذاتِ مقدس ایشاں پیدا وہویدا کما عرفت فی المفتاحات الماضیۃ و باقی اقسامِ کرامات وانواعِ خرقِ عادات کہ بہ عالم فانیہ کہ مطلق در حیّزِ اعتبار اولوالابصار نیست تعلق دارد محق با مبطل درآں شریک است ومصیب با مخطی مختلط چہ دریں دار بی مدار حق با باطل آمیختہ

۵ است وخطا با صواب آویختہ ، شاہ بازِ بلند پرواز آں ست کہ بیش طاقِ ہمت را بلند داشتہ میان دو بازدی کتاب وسُنت پرداز بہ عالمِ قدس نماید اگر اعتبار ایں نوعِ امور بدون تحقیق[۱] اسرارِ لازم الاستتار در آنحضرت جل وعلا می شود البتہ بر فرقِ ضلالت راہی ازاں نمی کشود وجوگیہ و براہمہ و فلاسفہ را اصلاً شرکت دراں دست نمی داد چہ آں قدر کثرتِ خوارق کہ ازیں فرق ضالہ ثلاثہ بہ ظہور پیوستہ کہ احصای ازآنہا تعذر تمام دارد ضابطہ آنکہ ریاضاتِ شاقہ ومجاہدات شدیدہ در

۱۰ اظہار خوارق دخل کامل ونصیبِ وافر است امّا اگر ہمیں ریاضات بہ متابعت انبیاءِ کرام علیہم السلام جمع می شد کبریت احمر می گشت ونوراً علیٰ نور بہ ظہور می پیوست ، افلاطون بی خرد باآں فراستی کہ در خود می دانست چوں دعوتِ حضرت عیسٰی علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام باو رسید (۱۸۶) تصورِ ایشاں طلبید، گفت نحن قوم مہدیون لاحاجۃ بنا الی من یھدینا زہی بی سعادتی کہ باوجودِ حصول تیقن رسالت خود را ازاں مستغنی انگاشتہ مستحق عذاب ابدی گرداند نعوذ باللہ من

۱۵ غضب اللہ ؎

ہر کرا روی بہ بہود نہ بود دیدن روی نبی سود نہ بود

شنیدہ ام کہ روزی حضرتِ بلال رضی اللہ تعالیٰ عنہ از غایت فرحت وسرور رقصی بہ کمالِ حضور داشتند کہ بہ ناگاہ عبور حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم اتفاق می یابد استفسار ازاں سرور وحضور می فرمایند بہ عرض رسانید کہ از جہت آنکہ حضرت حق سبحانہ خزائنِ رحمت

۲۰ را باختیارِ خود گذاشت اگر بدستِ شما کہ رحمتِ عالمیان اند ایں اختیار می بود البتہ ابوطالب را گذاشتہ بہ مثل من آوارہ روی حبشی از کجا می رسید[۲] ، خوش گفت ؎

حسن ز بصرہ بلال از حبش صہیب از روم
زخاکِ مکہ ابوجہل ایں چہ بوالعجبی است

---

[۱] د۔ تحقیق [۲] م۔ "در حبشہ از کجا می رسید"

مطلب سبب انکارِ افلاطون بی دولت از دعوتِ برخود ہمیں صفاء وظہورِ خوارق بودہ کہ از ریاضات شاقہ بہم رسانیدہ بود، سلطانِ وقت شیخ ابوسعید ابوالخیر را گفتند کہ فلاں کس در می برد گفت زغن[1] و مگس در ہوامی برد و فلاں کس بر روی آب می رود گفت سہل است مرغی و صعوہ[2] نیز بر آب می رود گفتند فلاں کس در یک لحظہ از شہر بہ شہری می رود گفت شیطاں نیز در یک نفس از مشرق بہ مغرب می رود[3] ایں چنیں چیزہا را بس قیمت نیست مرد[4] آں ست کہ با خلق در ۵ آمیزد و زن بہ خواہد و دلش یک لحظہ از یادِ حق جل وعلا فارغ نہ بود۔

عبارتی از رسالۂ معدن الجواہر در دیباچۂ معدنِ سوم در بیان تصرفات و کرامات و خرق عاداتِ عالی حضرت ست قدسنا اللہ سبحانہ نوشتہ ام چوں مناسب است ایرادمی نمایم و ہو ہذا :

حضرتِ حق سبحانہ وتعالیٰ از حالِ کلیمِ خود علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام خبر دادہ است ولقد اٰتینا موسیٰ تسع اٰیاتِ بیّنات پس اگر کرامات را دراں حضرت جل و علاء اعتباری ۱۰ بود و خرقِ عادات را اعتمادِ راسخ داشتی انبیاء اولوالعزم بتوفر[5] کرامات و بسیار خرقِ عادات موصوف بودی و حضراتِ اکابر نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ ارواح اہالیہا واسرار موالیہا از راہ کمال متابعت حضرات انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کرامات را بر پشت پا زدہ اند (۱۸۷) و خرقِ عادات را بانگشت شہادت دو نیم ساختہ پیشِ طاق نظر شان بلند افتادہ است شخصی از خدمتِ قطب المحققین وارث المرسلین حضرت خواجۂ نقشبند قدس اللہ تعالیٰ سرہ طلبِ کرامت نمود، فرمودند کہ کم کرامت[6] است کہ با ایں بار[7] گناہ بر روی زمین می گردیم و ہلاک نمی شویم بشنو بشنو کرامات و خرقِ عادات بر پنج قسم است، قسمی است کہ از حضراتِ[8] انبیاء بہ ظہور آمدہ و آں را معجزہ گویند اظہار آں واجب است، زیرا کہ مراد از بعثتِ ایں بزرگواران علیٰ اجمعہم عموماً و علیٰ خاتمہم خصوصاً الصلوٰۃ والتسلیمات

---

[1] م ۔ زغنی [2] د ۔ صعوا

[3] در نسخہ "م" ایں طور است "کہ فلاں کس بر روی آب می رود گفت سہل است مرغی وصعوہ نیز بر آب می رود گفتند فلاں کس در ہوا می پرد گفت زغنی و مگس در ہوا می پرد گفتند فلاں کس در یک لحظہ از شہر . . . [4] د ۔ مراد [5] بادفر [6] م ۔ کرامات

[7] م ۔ با ایں ہمہ بار [8] م ۔ حضرت

دعوتِ خلق است۔ وقسمی از اولیاء کرام علیہم الرضوان ظہور می کند و تستر ایں اولیست
نسبت باظہارش مگر جماعتی کہ باظہار مامور و ملہم باشند وآں اہل خدمات اند مثل
قطبیت و غوثیت و امامت وغیرہا زیراکہ اینہا برای دعوت و ارشادِ خلق مامور اند و
نظر عوام کالانعام مقصود بر خرقِ عادت است و ایں قسم خارق را کہ ازیں اکابر جلوہ گر
۵ می شود کرامت می خوانند ما نا کہ کرامت الاولیاء حق کہ قول علماء اہلِ حق است
شکر اللہ تعالیٰ سعیہم عبارت از آں ست کہ لفظ کرامت احمر بر خارقی است کہ
از اولیاء ظہور فرماید و ایں کرامت را تصرف نیز نامند، قسمی است از عامہ مومنان ظہور
می نماید و ایں نادر است وآں افراست می انگارند حدیث شریف اتقوا
فراسة المومن فانه ينظر بنور الله شاہد ایں مدعاست۔ وقسمی است
۱۰ کہ از کفار نگوں سار مثل جوگیہ و براہم و فلاسفہ بہ ظہور می آید وآں را استدراج می دانند
يضل به كثيراً ويهدى به كثيرا نشان حال آں ست لان هذا من
مکر اللہ تعالیٰ واللہ خَیْرُ الْمٰکِرِیْن نص قاطع است وقسمی است کہ از سحرۂ
بطلہ بہ ظہور انجامد وآں را سحر گویند السحر حق والساحر کافر مخبر حال اینہا
است۔ چوں جمیع ایں مقدمات دانستی الحال می گویم کہ کرامات در ہر وقت از
۱۵ اولیاء امت سر بر زدہ اند قلت او کثرت تفاوت آں ست کہ آنانیکہ ایں طائفہ
علیہ در وقتِ عروج بلند تر رفتہ و در وقتی نزول کمتر فرود آمدہ زیادہ تر خارق ازانہا
ظہور می آیند (۱۸۸) نسبت بہ جماعت کہ نزول بیشتر نمودہ اند و حال آنکہ معاملہ فضل
برعکس است چہ ہر کہ بعد از عروج کامل نزول بسیار کردہ باشد افضل است ازاں کہ
نزول کمتر کردہ است زیراکہ آنسرور علیہ الصلوٰۃ والسلام چنانچہ در وقتِ عروج بلندتر
۲۰ تشریف بردہ اند نزول پایان تر فرود آمدہ اند دعوت او شامل خلق و وام است
فان النبوة والرسالة مأخوذ تا[1] من انواره والولايات الثلاث من
الصغرىٰ والكبرىٰ والعليا قطرات من بحاره و المقطعات القرآنية رموز
من اسراره صلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آله و انصاره۔

---

[1] د۔ م۔ مأخودان

بر سرِ اصل سخن رویم کہ بعضی از اولیاء اللہ ازاں قبیل اند کہ از آنہا خوارق
بہ ظہور آیند و مردم آشنا و بیگانہ نقل نمایند و آنہا را از وجود خوارق اصلاً اطلاع نہ بود
زیرا کہ ایں طائفۂ علیہ در اظہارِ ایں اسرارِ خفیہ درمیان نینند[1] ۔ مصراع

ایشان نیند ایں ہمہ الحان زمطرب است

۵ چہ ایں بزرگواران در محبتِ حق جل وعلاء خود را درباختہ نابود ساختہ اند اگر
حاصل دارند او را دارند و اگر واصل اند باو واصل اند باطن شاں را بر نہجی انقطاع
از ماسوا حاصل شدہ است کہ اگر بالفرض ہزار سالہ عمر بہ یابند بہ تکلف اخطارِ ماسوا
نمایند ہرگز بہ یاد شاں نیاید و مخطور نہ شود بلکہ گویم بعضی ازایں گروہِ حقیقت شکوہ ہستند
کہ آنہا را از نفسِ ولایت خود اطلاع نہ بودہ و آں معنی موجب نقص شان نباشد۔
۱۰ فمنا من علم ومنا من جہل شاہد ایں قول است تحقیق ایں مبحث در مکتوبات
قدسی آیات مبین و مبرہن است ؎

ازیں رہ بگذر و قصدِ سفر کن　　بملک شاہ ملائک[2] رہ گذر کن

عبارت معدن الجواہر بانجام رسید، مقصود از ایراد آں دریں محل معلوم اہلِ بصیرت
گردید و شائستگیٔ مراتب خرق عادت بر پنج صفات بہ حصول انجامید۔ الحال نکتۂ عجیب
۱۵ استماع باید نمود و بہ گوشِ سراپا نیوش باید شنید کہ اعظم معجزات آیات قرآنی ست کہ نزول او
از قاف تا قاف امن و امانیست و بایں ہمہ شان کلام کہ فحول علماء در حلِ دقائقش از خود رفتہ
بہ موافق حوصلہ و استعداد خود ہا حرف راندہ اعتراف بہ قصور نمودہ اند تلاوتش بر صغیر و کبیر آساں
ست و ازو در عالم اسلام و مسلمانیست لہذا ابقی ترین معجزات آمدہ کہ تا قیامت بی خلل انتظام
بلاغت تمام ہمیں صرافت بر تمام امت (۱۸۹) حجت است تلاوت آں شفا است و
۲۰ قرأت آں دوا و ثناءِ جمیل قادر جلیل جل سلطانہ از کلمات آں پیدا است و ترحم بر عباد ذلیل
از صفحات آں ہویدا نوید لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ عاصیان تباہ کار را بہ رحمت
امیدوار ساختہ و خستہ دلانِ شکستہ حال را سرفراز ساختہ[3] تعظیم امر الٰہی از وی ظہور نمودہ
و شفقت بر خلقت او سبحانہ ہم ازو بروز فرمودہ کلام ایست واجب الاحترام و امامیست

---

[1] د۔ نہند　[2] د۔ ملک　[3] م۔ برقرار داشتہ

لازم الاعتصام ومن یعتصم باللہ فقد ھدی الی صراط مستقیم۔

وحضرت عالی درجات عالی جناب امام ربانی مجدد الف ثانی و امام صفاکیشان حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بحکم تخلق باخلاق الکریم جلشانہ کلامی دارند منطوق القرآن و مقالاتی است محکمۃ البیان نشانی است از اخبار سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ

۵ وسلم و رموزیست از اسرارِ محبوب رب العالمین علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ من الصلوٰۃ افضلھا ومن التسلیمات اکملھا۔ پس جمیع تلفظ یا تصرف دراں محقق است کما لا یخفی علی من طالعھا وبایں ہمہ بعد عہد کہ پنجاہ وچہار سال از انتقال آں ہادیٔ کمال ازیں دار پُر ملال گذشتہ اصحاب آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ[1] درجای معلوم نکند[2] واگر مستند بسی دور افتادہ اند والا جناب حضرت والدۂ ماجدہ کہ در وطن تشریف دارند وآنچہ سابق از جناب کریمۂ ایشان یا از دیگر اصحاب

۱۰ آں قدوۂ صفاکیشان مسموع گشتہ بہ سبب ضعفِ حافظہ از خاطر رفتہ الا ما شاء اللہ سبحانہ ازیں جہت آنچہ از ملفوظات مسموعہ بلاریب داشتہ در وقتِ تحریر مرکوز ضمیر است بایراد آں[3] حصولِ سعادت می نماید و مقدمات تصرفات نیز بہ ہمیں منوال است باالجملہ بہ مقتضای مالایدرک کلہ لا یترک کلہ وللہ الامر حلہ ومنہ عقدہ وحلہ وازیں مفتاح فتح دو کنز سرخ و سفید بہ موجب حدیثِ شریف اعطیت الکنزین الاحمر والابیض نمایم کہ تعلق کنزین

۱۵ بذاتِ مبارکِ حضرتِ ایشاں بحکم نیابت و وراثت آنسرور علیہ علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام۔ پس ایں مفتاح کشانیدہ کنزین است۔

کنز اوّل در ملفوظات حضرت ایشاں وچوں تقدم ملفوظ[4] بہ تصرف بمنزلہ تقدم احمر است (۱۹۰) بر ابیض بنابراں ہر ملفوظ را بہ مشابہ احمر دانستہ لفظ احمر بر صدر آں مقرر گردید وکنز دوم در تصرفاتِ حضرتِ ایشاں وصدر ہر تصرف بلفظ ابیض خواہد کشود، ان شاء اللہ الودود۔

۲۰ کنز اوّل، منصفانِ فطانت کیش وسعادت منداں جمعیت اندیش چوں بہ صفاءِ نیت وخلوصِ عقیدت بہ مطالعۂ ملفوظات قدسی سمات پردازند ہر ملفوظ را تصرفی تصور فرمایند چہ ہیچ نکتہ از کلام آں خیر الاولیاء بدوں تصرف نیست آری تصرف بی ملفوظ رواست کہ باشد کما یتصرف ان شاء اللہ تعالیٰ۔

---

[1] د۔ عنہا [2] د۔ جای نکند [3] د۔ آواں [4] م۔ ملفوظات

احمر۔ جناب حضرتِ والدۂ ماجدہ سلمہا ربہا می فرمایند کہ روزی حضرتِ ایشاں
درونِ منزلِ شریف خلوتی داشتند یعنی دراں وقت، ہیچ یکی از فرزندان و نیازمندان حاضر نہ بودہ
کہ بنا گاہ عبور لازم السرور ایں ضعیفہ اتفاق می یا بدخطاب کردہ فرمودند کہ وقتی بر آدمی غمی و
اندوہی از ہر راہ کہ باشد طاری گردد باید کہ بہ ذکر ایں کلمات مبارکات مواظبت نماید
استغفر اللہ سبحان اللہ والحمد للہ ولا الٰہ الا اللہ واللہ اکبر ولا حول ولا قوۃ ۵
الا باللہ البتہ دفع کدورات و شدائد وغموم و احزان خواہد نمودہ بعد از اتمام ایں کلام آں غوث الانام
اکثرہا حضرت والدہ ماجدہ می فرمایند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ اشارتی بحال من فرمودہ تلقینِ
کلمات مذکورہ نمودہ بودند چہ برجناب علیۂ ایشاں ہموم و غموم و مصائب بسیار بوقوع آمدہ دواء آں
بہ ازیں نیافتند، الحال ہمیں یک زیست راقم سیاہ کار از اعاظم نعم تصور نمودہ بہ فرحت تمام
اوقات را در شکرانۂ الٰہی بسر می برند فجمع الملفوظ من التصرف فتدبر ولا تکن ۱۰
من القاصرین۔

احمر۔ یکی از خالات معظمات ایں اعجز المخلوقات روایت نمودہ کہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ
می فرمودند کہ اگر بہ مرض از امراض کہ مانع حبس نفس در ذکرِ نفی و اثبات کہ شرط آنست، گرفتار
باشد باید کہ دم را بہ طور خود بہ گذارد و بدون حبسِ نفس نماید۔

احمر۔ از جنابِ حضرتِ حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مسموع گشتہ کہ روزی حضرتِ ۱۵
ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در نصیحت ایں آیۃِ کریمہ می خواندند وَلَا يَنفَعُكُمْ نُصْحِيٓ إِنْ أَرَدتُّ
(۱۹۱) أَنْ أَنصَحَ لَكُمْ إِن كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَن يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ۔

احمر۔ از خدمت عمِ شریف عرفان پناہی زبدۃ الواصلین شیخ عبد اللطیف کہ ہمشیرہ زادۂ حضرتِ
ایشاں بودہ اند مسموع گشتہ کہ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ تعیناتِ خمسہ را بہ موافق اصطلاحِ
شیخ محی الدین ابن عربی قدس سرہ کہ تعین وحدت و واحدیت و روحی و جسدی و مثالی است و ۲۰
دو تعین اولی بہ مرتبۂ وجوب تعلق دارد و سہ تعین اُخریٰ بہ عالم امکان مربوط اند و انبیاء را حضرات
خمس ہم گویند، بمن تلقین فرمودند کہ یادداشتِ آنہا ضرور اہل حضور است۔

احمر۔ خان خدا پرست کہ در کنز از کنوز مفتاح ثالث نقل ملکین ساقیین حضرتِ ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بزبان آں مبانی قدر دانی رحمہ اللہ تعالیٰ گذشت اکثرہا می گفت کہ روزی آں
امام ہمام بہ حلاوت فوق الکلام در خلوۃ خاص در ادای شکرانۂ الٰہی کہ کثرتِ ارشاد ایشاں

عالمی را سرسبز و شاداب ساختہ بسیاری از خود پرستاں را خدا پرست گردانیدہ صلاۓ عام داده، ایں دو بیت می خواندند ؎

مناد یست در کوچۂ می فروش	کہ امروز ہرگز نیابند ہوش
گریبانش گیرند و دامن کشند	کشاں کشاں تا بہ دیوان مستاں برند

احمر۔ در مدح حضرت جدۂ محترمۂ راقم سیاہ کار قدس سرہا کہ ہمشیرۂ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند می فرمودند کہ گنجشکانِ خانہ بی بی ہم ذکر می کنند۔

احمر۔ مرحومی سیادت دستگاہی نواب مکرم خاں کہ از مخلصانِ مخصوصِ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ، روایت نمودہ کہ روزی حضرتِ ایشاں بہ درسِ صحیح مسلم اشتغال داشتند و بہ حضرت مخدوم زادۂ ثالث مروج الشریعت قدس سرہ افادہ می نمودند کہ بہ ناگاہ در وجہہ کریم سرخی بہم رسیدہ بلکہ آب ہم در چشمِ مبارک گردیدہ فرمودند یاران بعینہ صحبت پیغمبر است علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والسلام۔

احمر۔ می فرمودند کہ اگر سگی در وقتِ طعام در خانۂ کسی در آید اول با و طعام دادہ اخراج باید نمود۔

احمر۔ بادشاہِ جنت آرام گاہ خلد مکان (۱۹۲) را کہ از مریدان خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند، از تعظیم کفار مثل عنایت فرمودن بیڑۂ تنبول در پاندانِ طلائی و خطاب دادن آں نگوں سار مثل راجہ[1] و مہاراجہ و خدمت دادن اینہا و والی گردانیدن بر بلادِ مسلمین بمبالغۂ تمام منع فرمودند و من یتولہم منکم فانہ منہم و بعضہم اولیاء بعض دلیل آوردند۔

احمر۔ روزی حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مدح برادرِ اصغرِ خود حضرت شاہ جیو قدس سرہ پیش بادشاہ مذکور فرمودند کہ شاہ جیو ہیچو عزیزند کہ معلوم نیست کہ از مدت خلقت ایشاں مور چہ ہم از ایشاں رنجیدہ باشد فکیف کہ دلآزاری مسلمانان نمایند، ایں مقدمہ موقوف بر قصہ ایست کہ ذکر آں مناسب ایں کتاب نیست مقصود اخذ احمری از خزائنِ معصومی بود کہ بحصول پیوست۔

احمر۔ صالحہ از اغنیاء بہ قصدِ ارادت بخدمت موفور السعادات بہ کمال شوق و حلاوت شتافت چوں پیش از تلقین ذکر بدادن توبۂ مفصلہ مشغول شدند بہ عرض آں قبلۂ صفا کیشان از کمال سادہ دلی رسانید کہ از من تقصیری بہ وقوع نیامدہ کہ توبہ نمایم نماز می گذارم و روزہ می دادم و زکوٰۃ می برارم

---

[1] م ۔ مرزا راجہ

و تسبیح ہم می خوانم و زوج را رضامندی دارم کہ مخالفت امراد نمی نمایم، در غضب آمدہ فرمودند کہ پس مرا مریدِ خود نماصالحات دیگر باک فہمانیدند کہ ہر چہ از ما وقوع آید شایان قبول آنحضرت جل وعلا کجا است اِعْمَلُ وَاسْتَغْفِرْ براں گواہ است باجملہ برگفتۂ خود ندامت کشید بعد چند روز بالحلح تمام آمدہ توبۂ نصوح بہ موافق فرمودۂ آں قطب الارشاد نمود۔

احمد۔ جناب قبلہ گاہی قطب الاقطابی قد سنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس می فرمودند کہ شیخ ۵
محمد عابد نبیرۂ حضرت خازن الرحمت از جناب آنحضرت بحضورِ من استفسار نمودند کہ حضرت غوث الثقلین را کمالاتِ نبوت[1] بود یا نہ فرمودند کہ ایشاں بسیار بزرگ بودند حسن ظن چناں است کہ خواہد بود مدتی ازیں ماجرا کہ ارتحال خازن الرحمت ازیں جہان فانی رو یداد و فرزندان و نیازمندانِ ایشاں بجناب حضرت ایشاں رجوع آوردند شیخ مذکور سوالِ مزبور بجناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہم
بحضورِ من نمودند حضرتِ ایشاں فرمودند کہ نیست زیرا کہ حضرت مجدد الف ثانی کہ بانی ایں ہمہ اسرار و ۱۰
معانی اند چنیں تحقیق فرمودہ اند کہ ایں دولت در عہدِ اصحاب کرام علیہم الرضوان عالم گیر بودہ بعد ازاں در زمان تابعین ہم بسیار بود و در تبع تابعین نیز بہ قلت و ندرت سرایت نمودہ بعد ازاں (۱۹۳) رو باستتار آوردہ کہ اصلاً نامی و نشانی ازاں در اولیاءِ امت نہ بودہ بہ ہمیں کمالاتِ ولایت ذوقہا داشتند و حلاوتہا می ورزیدند گاہی در غلبۂ سکرِ ولایت را از نبوۃ افضل می گفتند و زمانی باعتقاد
ہمہ اوست خورسندہ می گشتند گاہی جمع محمدی را اجمع از جمع الٰہی می فہمیدند و زمانی تجلیٔ ذاتی را بہ ۱۵
صورت متجلالہ می فرمودند و بعد از مضی الف کہ ہزار سال را در تغیرِ امور دخلی عظیم است کہ وقت ارسال پیغمبرِ اولوالعزم بودہ و بہر یکی پیغمبری کفایت نمی شد و چوں پیغمبرِ ایشاں خاتم الرسل است علیہ وعلی کل من الصلوٰۃ وافضلھا ومن التسلیمات اکملھا عارفی کاملی مثل مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ کمالاتِ نبوت بہ طریقِ وراثت نواختہ جانشینِ اکمل حضرتِ رسول کریم و نبی عظیم
علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام گردانیدند و در فرزندان و نیازمندان ایشاں بہ موافق نصیبہ ۲۰
رسانیدند ذٰلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاءُ واللہ ذو الفضل العظیم۔

احمد۔ مخدوم زادۂ عالی حضرت صاحب کمال و تکمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ اللہ تعالیٰ الخلیل کہ بالفعل فرزند اکبر عالی حضرت و سبط عظیم حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما می فرمایند کہ روزی

---

[1] د۔ نبوی

جناب حضرتِ ایشان را به تقریبی توقفی از وقت طعام واقع شد به حدی که طعام خنک گردیده
چون درونِ محل سرا در آمده طلب طعام نمودند حضرت زهراء عصرام المریدین قدس سرها به خادمه
امر گرم کردن طعام نمودند حضرت ایشان فرمودند اشتهای ما گرم است طعام را هم گرم خواهیم نمود.
احمر - ایضاً[1] مخدوم زادهٔ مذکور از والد بزرگوار و مرشدِ عالی مقدار خود روایت می کند که حضرتِ ایشان
رضی الله تعالی عنه می فرمودند که مطالعهٔ مکتوباتِ قدسی سمات حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالی عنه موجب
ترقیات ظاهر و باطن است بدانند که او بنام شریف خود را به نزدیک نام مجددی نمی گرفتند والاّ هر دو
جا همین حکم ازین عبارتِ شریف مستفاد است (۱۹۴) کما یخفی علی من له اولی درایة.
احمر - یکی از خالاتِ معظمات این احقر البریات لاولد بودند یکی را از همشیره زاده های خود را روز
تولدش برده فرزندِ خود مقرر کردند آنچه اسباب جشن که مرتب[2] این کار حلاوت آثار باشد کما ینبغی
نموده اند و حلاوت زیست خود برآن نهادند و چهار پنج سال بدین منوال گذراندند تا آنکه اجل مسماء
لایوخر آن طفل به حکم قضای مبرم دررسیده ، شعر :

له ملک ینادی کل یوم   لدوا للموت وابنوا للخراب

تشریف حضرتِ ایشان رضی الله تعالی عنه درهمان وقت اتفاق می یابد خالهٔ مذکوره تمام اساس
البیت را بل هر چه در خانه از نقود و اجناس داشتند نذر الله نمودند بر اینکه طفل بزید[3] و به حضرتِ
ایشان معروض داشتند که حضرت سلامت آنچه در خانه دارم نذرِ مولی سبحانه نموده اند فرمودند که
خدای را عز و جل هیچ پروای نذرِ[4] شما نیست بعد دو سه گهڑی ازین فرمود طفل مذکور ودیعتِ
حیات را سپرد.

احمر - روزی حضرتِ ایشان رضی الله تعالی عنه بعد از نمازِ فجر در حلقهٔ ذکر با اصحاب پیش از طلوعِ
آفتاب نشسته بودند مشهود گردید که جماعات بسیار از عالم ملک و ملکوت احاطهٔ آن آفتابِ
ولایت نموده نماز می خوانند و سجده بالقبله گاه انفس و آفاق می کنند در خاطرِ اشرف تحیرِ تمام
سرایت نموده فرمودند متوجه کشف این سر گردیدم ، ظاهر شد که کعبهٔ حسنا برای ملاقاتِ من آمده مرا
احاطه نموده است ازین او متمثل شد که جماعاتی که سجده به جانبِ کعبه می کنند به من می افتد اما
این مقدمه بعد تعمقِ نظر معلوم گردید بر والهانِ اسرارِ معصومی که غواصان بحارِ احمدی اند پوشیده

---

[1] د - "ایضاً" ندارد   [2] م - مترتب   [3] بزید ، بزیدن ، حرکت کردن ، زنده شدن
[4] د - قطر

نماند کہ ہمیں معاملہ بہ جناب امام ربانی مجدد الف ثانی ہم گذشتہ بود چنانچہ در مقاماتِ حضرت مشروح و مبین است ؎

پدر نور پسر نوریست مشہور   ازیں جا فہم کن نورٌ علی نور

فنعم السلف ونعم الخلف رضی اللہ تعالیٰ عنہما ورزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہما، آمین۔

احمر۔ از زبان الہام ترجمان عالی حضرت قدس سرہ (۱۹۵) چند بار مسموع گشتہ روزی حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایشاں را وجد بزرگوار راقم بی مقدار را کہ اسمِ شریف ایشاں شیخ عبدالقادر[1] بودہ باتفاق پیش پدر عبدالملک کہ از خلفای غوث گوالیاری فرستادند و فرمودند کہ مفاسد اعتقاد او در رسالۂ معراجیہ کہ از مصنفات اوست واضح و لائح است در معرضِ بیان آوردہ بہ گویند کہ چوں نسبت ہم وطنی درمیاں ست باید کہ گاہی در ایام جمع مجالس شادی و باعرس دعوت شما بہ دستور قبائل دیگر می نمودہ باشیم امّا بہ شرط آنکہ اگر اعتقادِ شما مخالفِ اعتقادِ پیر شما باشد کہ آں عین الحاد و زندقہ است جواب داد کہ حق تعالیٰ ما را بر ہماں اعتقاد استقامت بخشد و یا بدار دیکی از ازیں دو کلمۂ قبیحہ ادا نمود فصارت طلبہم فی المجالس ممنوعاً کما کان قبل ذلک موقوفاً مخفی نماند کہ تفصیل عقائد فاسدۂ غوثِ مذکور کہ در علمی سیفی بسی مشہور گذشتہ و بہ گفتن یا مرغ یک مرتبہ باشارۂ سبابہ سرِ ہزار کس از تن جدا کردند ھکذا اسمعت من بعض الثقات جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در رسالۂ معارفِ لدنیہ بسی تفصیل نوشتہ اند و ہر کلمہ را از کلمات او نوشتہ می نویسند کہ انصاف باید داد کفر ہست یا نہ خیال باید نمود کسی کہ تکفیر او نزد حضرت مجدد الف ثانی محقق شدہ باشد مخالطت با محبانش و معتقدانش عین خیانت از راہ شریعتِ حقہ و نفس و استہزا بر مسلمانیست در وقتِ ترقیم ایں مقامات حضور آں رسالۂ شریفہ نہ بود والّا چند فقرہ ازاں فقرات خبیثات کہ جناب مجدد زیر قلم آوردہ اند می نگاشت تا آخر تحریر ہم اگر رسالہ مذکورہ بدست می افتد در خاتمۂ کتاب چند فقرہ ازاں بہ تبعیت آنحضرتِ والا منزلت رضی اللہ تعالیٰ عنہ ترمیم خواہم نمود، ان شاء اللہ تعالیٰ۔ ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ ھدیتنا وھب لنا من لدنک رحمۃ انک انت الوھاب۔

---

[1] م۔ شیخ عبدالقادر قدس سرہ

احمر۔ نبائر و نوائس حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ (۱۹۶) کہ در حضور پرنور خرد سال بودند گاہی در خانۂ ملائک آستانہ[1] مجتمع گردیدہ شور و غوغا و موافق اقتضای عمر برپا می کردند ام المرین قدس سرہا می فرمودند کہ رفتہ بازی بیرون نمایند آنحضرت در حال می فرمودند کہ بگویند کہ بہ خوانید برای بازی نیافریدہ اند لہٰذا خلقوا و لا بھذا امرو۔

۵ احمر۔ ہر گاہ میوۂ ولایتی مثل سیب و ناشپاتی و انگور و ہی مخلصانِ ولایت نیاز می آوردند وقتی تناول می فرمودند کہ رزق ما دریں نوا کہ بودہ اگر ما را دراں دیار نزدیک آں اشجار می بردند چہ اختیار بود، الحمد للہ سبحانہ کہ ایں را نزد ما آوردند و در آرام وطن بہ ارسال ایں قسم نعم سرافراز فرمودند۔

احمر۔ قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ می فرمودند کہ روزی حضرتِ ایشاں بہ زیارت
۱۰ حضرت مخدوم کہ جد بزرگوار آں جناب ولایت بودہ اند صاحب کرامت و استقامت و جامع فضیلت و معرفت گذشتہ اند تشریف بردہ بودند بعد ازیں کہ از تربتِ خلد منزلت مرخص گردیدہ متوجہ خانقاہِ ملائک پناہ شدند فقیر پالکی گرفتہ در رکاب آں قطب الاقطاب بودم در اثناءِ طریق اندکی توجہ گماشتہ سر از جیب مراقبہ برداشتہ بہ من خطاب کردہ فرمودند کہ می بینم کہ جدِ بزرگوار بہ سرعت بسیار از عقب در رسیدہ دامن گرفتہ می فرمایند کہ حضرت حق سبحانہ شما را بہ کمالات
۱۵ وراثت نواختہ است چہ شود اگر ازاں بحار بی پایاں قطرۂ بہ کام خشک لباں بچکانید عالمی را ازیں فیض سرسبز و شاداب ساختہ آید ما زیادہ از ہمہ امیدواریم توجہ نمودہ ایشاں را بجای کہ متمنای ایشاں بود رسانیدیم شکر گویاں بہ فرحت تمام آں جناب بہ مرقد خویش تشریف فرمودند باید دانست کہ مخدوم مذکور قدس سرہ در کمالات ولایت کہ دائر بین الاولیاء الکرام والاصفیاء العظام ایں امتِ مرحومہ آمدہ اند شانِ عظیم داشتند۔ امّا کمالات نبوت علیٰ اربابہا
۲۰ الصلوٰۃ والبرکات بہ طریق وراثت بعد از مضی الف بر مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ از سرِ نو عنایت شدہ اند چنانچہ در احمری کہ ذکر حضرت غوث الثقلین قدس سرہ گذشتہ ایں معنی بہ زبانی حضرتِ ایشاں (۱۹۷) بہ وضوح پیوستہ۔ مصراع

خاص کند بندۂ مصلحت عام را

---

[1] د۔ آشیانہ

احمر۔ ہرگاہ حضرت جدۂ محترمۂ راقم سیاہ کار قدس سرہا برای اخذ توجہ بہ جناب برادر بزرگوار خویش اعنی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می رفتند آنحضرت می فرمودند کہ نعمت پدر بزرگوار شماست خواہ ایں جا تشریف آوردہ بہ برند و خواہ مارا در خانۂ خود بہ طلبید تا ہمانجا رسیدہ ایثار شما نمایم۔

احمر۔ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در ایام خرد سالی حضرت والدۂ ماجدۂ راقم سیاہ کار را استفسار تنہا پرسیدند کہ از دادہ چہ بہتر باز خود جواب تعلیم فرمودند بگو کہ گفتا کہ طعام باز پرسیدند کہ از نا دادہ چہ بہتر باز خود تلقین جواب فرمودند کہ بگو گفتا دشنام باز پرسیدند کہ از خوردہ چہ بہتر خود تعلیم جواب فرمودند بگو کہ گفتا کہ غضب باز پرسیدند کہ نا دادہ چہ بہتر باز جواب آں تلقین فرمودند بگو گفتا کہ حرام من حیث المجموع چناں می شود از دادہ چہ بہتر گفتا کہ طعام نادادہ چہ بہتر گفت دشنام از خوردہ چہ بہتر گفتا کہ غضب نا خوردہ چہ بہتر گفتا کہ حرام۔

احمر۔ روزی عبور کرامت موفور حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در یکی از کوچہای حضرت سرہند حرسہا اللہ سبحانہ عن الآفات والبلیات بہ تقریبی از تقریبات افتادہ عمارات مرتفعہ و کوشکہای عالیہ بنظر مبارک درآمدند استفسار از عامرین آنہا از باریابان رکاب سعادت فرمودند نام چندی از اخلاف و اراذل کہ بوی از علم و معرفت اصلاً نہ شمیدہ باشند بہ عرض اقدس رسیدہ ایں شعر عربی بہ زبان مبارک آوردند ؎

رضینا قسمت الجبار فینا لنا علم و للجهال مال

راقم الحروف تصرفی کہ دریں ملفوظ مستراست و ابیضی کہ دریں احمر مبطن است جلوہ گرمی گرداند واں آنست کہ در وقت ارشاد ایں بیت عربی دو سہ خانہ ازاں اجلاف بایں ارتفاع در زیر نظر انور درآمدہ بودند امّا اشارت براں شدہ کہ براں جہال دولت فراواں شامل حال خواہد گردید معلوم برمؤدت آگاہ علی الخصوص اخوی محمد پناہ کہ اوّل نقل گیرندہ ایں مفتاح است بادکہ تا امروز (۱۹۸) ہزار خانہ کم و بیش بہ شوکت و ارتفاع فوق الفوق ازاں قوم در بلدۂ طیبہ بر ناظران آنہا مخفی نیست اموال نقود و اجناس آنہا آنچہ از ثقات مسموع می گردد خارج از حدِ تقریر۔

احمر۔ از جناب حضرت مخدوم زادہ عالی درجت معرفت پناہ حقیقت دستگاہ شیخ محمد اسمٰعیل سلمہ ربہ

مسموع گردیده که حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند که در عبادات مردم بسیاری را دیده ام که استقامت دارند و نماز تمام لیل می گذارند و روزهای طی نگاه می دارند اما کسی که در معاملات قدم راسخ داشته باشد و براں استقامت ورزد مگر دو سه کس به نظر در آمده باشند۔

احمر۔ از حضرت مخدوم زادهٔ مذکور شنیده که روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ پالکی جای تشریف می بردند در اثناءِ راه نظر بر عزیزی سفید ریش که پشتاره چوب بر دوش داشته افتاد فرمودند که اهلِ جنت همیں طور مردم اند که دریں کبرِ سن باین مشقت رزقِ حلال بهم می رسانند و خبر عیال می گیرند، خواجه عبداللطیف که از یاران مقبول آنحضرت بوده و در آں وقت در رکابِ سعادت باریاب به عرضِ اشرف رسانید که اگر نماز هم می خوانده باشند فرمودند شما را بر نماز خود اعتماد خواهد بود ما را خود بر نماز خود مطلقاً اعتماد نیست۔

احمر۔ صالحه از مخلصان آں قبلهٔ ارباب کرامات که اهلِ خانهٔ حضرت شاه جیو قدس سره نیز بوده، روزی به عرضِ اقدس حضرت ایشاں رسانیدند که به جناب حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کلمهٔ گستاخانه از زبان آں صالحه برآمده است فرمودند که اگر ایں سخن چنیں است پس ما آں صالحه را از ارادت خود کشیدیم و برآوردیم نعوذ بالله من غضبه و غضب انبیائه و غضب اولیائه بعد استماع ایں کلام سوزش انجام صالحهٔ مسطوره دست بر اقدام آں امام همام رسانیده قسم ذوالجلال یاد نموده که از من صدور ایں کلمهٔ ناملائم به وقوع نه پیوسته است فرمودند ردّت مشروط است باں اگر شده است مردودی والا لا بالجمله در آخر عمر کور هم شده بود گویند که وقت قسم خوردن گفته بود که اگر من گفته باشم به علت کور مبتلا شوم۔

احمر۔ روزی یکی از بنت عم حضرت ایشاں (۱۹۹) رضی اللہ تعالیٰ عنہ ودیعت حیات را سپرده بود آں شب حضرتِ ایشاں بسیار در تلواس بودند وقت نماز تهجد به حضرت ام المریدین قدس سرها خطاب کرده فرمودند که الحمدلله سبحانه الحال خاطر جمع شد که همشیرهٔ فلانی نام آں مرحومه بر زبان شریف آوردند ایمان برد۔

احمر۔ می فرمودند که بعد از مضی الف معاملهٔ تجدید به حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ تعلق گرفته باں معنی که هر که را فیض دریں مدت برسد بتوسط وجودِ شریف ایشاں است اگرچه اقطاب و اوتاد آں وقت باشند اگرچه بدلاء و نجبا بوند پس هر کس که بر ذاتِ جامع البرکات ایشاں محبت داشته باشند دعوی هر کمال که نماید قبول باید نمود اگر چندی که بر اعمال صوریه کمتر پردازد و

برفرائض وسنن موکدات کفایت ورزد و ہر قدر کہ محبت راسخ تر بود ظہور کمالات در وی بیشتر است واگر شخصی ہزاراں ہزار فضائل وخوارق داشتہ باشد و بریاضاتِ شاقہ ومجاہدات شدیدہ صرفِ اوقات خویشتن نماید اما از جناب مجددی منکر بود ویا از محبت بی نصیب[1] باشد از معرفت بی نصیب است۔ صورت رشد است وصورت بی معنیٰ قلیل النفع است فافہم ولاتکن من الممترین۔ ۵

احمر۔ گویند چوں اشعارِ ناصر علی کہ در منقبتِ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گفتہ بہ سمع اقدس رسید فرمودند ملک الشعراءِ وقتِ خود خواہد شد واز جناب قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی مسموع شدہ کہ دربارۂ اشعارِ حضرتِ وحدت قدس سرہ ہما فرمودند کہ بسیار شیریں گفتار است۔

احمر۔ می فرمودند کہ فرزند بر سہ قسم است یا مثل پدر است در قابلیت یا فائق است از پدر ہم ویا ناقابل است کسی کہ مثل پدر باشد، چنانچہ خازن الرحمت نسبت بہ حضرت مجدد الف ثانی ۱۰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ وکسی کہ بہتر از پدر است چنانچہ شیخ عبید اللہ نسبت بہ من وایشاں فرزند ثالث حضرت ایشاں اند کہ اکثر مواقع مروج الشریعت از ایشاں اشارت می رود (۲۰۰) وکسی کہ ناقابل است یعنی بدتر از پدر است چنانچہ من اشارت بہ ذاتِ مبارکِ خویش فرمودند بلی بایں ہمہ کثرتِ ورع وتقویٰ وزہد وتوکل وکرامت واستقامت وقطبیت وامامت وخلافت وقیومیت وعظمتِ ولایت وکمالات نبوت بہ طریقِ وراثت آں قدر شکستگی ودیدِ قصور و ۱۵ متہم داشتن واعمال ونیات کہ از حضرت ایشاں مسموع گردیدہ واز کلام شریف حضرتِ والا مرتبت مستفاد است از ہیچ احدی در ہیچ عہدی معلوم نیست کہ شدہ باشد احوال بسیاری از مشائخ کرام در کتب متکاثرہ بہ نظر درآمدہ است۔ مصراع

نزدیکاں را بیش بود حیرانی

احمر۔ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ حضرت مجدد الف ثانی در کن ومکن ماموربودہ اند۔ ۲۰

احمر۔ می فرمودند کہ مسترشد را فیض از باطنِ مرشد وقتی برسد کہ او را از جمیع اولیاءِ امت غیر از جماعت مقطوعین افضل داند حتی کہ از پیرانِ پیرِ خود ہمدریں اثنا حضرتِ مرشدیٔ قبلہ گاہی معروض داشتند کہ مجدد الف ثانی ازیں حکم مستثنیٰ خواہند بود کہ مریداں بہ واسطہ آنہا بایں

---

[1] م: "نصیب" ندارد

اعتقاد نہ باشد فرمودند در وسط معاملہ سلوک باید کہ مارا افضل شناسند اما بعد ازیں کہ کار را بانجام رسانیدہ برمسند ارشاد نشینند مارا مساوی آنحضرت تصور فرمایند اگر بہ واسطۂ دیگر مریدانِ مجدد الف ثانی شدہ اند باید کہ ہمہ وقت حضرت را افضل نہ دارند مگر در غلبۂ حال اگر پیرِ خود را افضل ہم فہمند گنجائش دارد وجہی وجیہ در تحقیق ایں مقام آنچہ از فحوی کلام حضرت قبلہ گاہی قدس سرہ

۵ معلوم نمودہ کہ حضرت ایشاں چونکہ اصالت در رنگ حضرت پیر بزرگوارِ خویش داشتند اعتقاد افضلیت ایشاں در اثنای سلوک کہ ہنوز قطع منازل در پیش دارد البتہ سدِ راہ فیض مجددی بہ خواہد بود و بعد از وصول بہ درجہ کمال خود حکم مساوات خواہد نمود و دیگراں کہ ضمنی باشند دریں اعتقاد راہِ فیض مسدود خواہد گردید الاّ فی غلبۃ الحال فانہ معذور مادامت الغلبۃ شاملیہ لحالہ۔

۱۰ احمر۔ بعد ازاں کہ دندان مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ (۲۰۱) تعالیٰ عنہ افتادند شکرانہ الٰہی بجامی آوردند کہ الحمد للہ سبحانہ آب خنک بسیار بہ حلاوت خوردہ می شود۔

احمر۔ می فرمودند کہ جمیع کمالات منحصر در اتباعِ سرور کائنات است علیہ وعلیٰ آلہٖ واصحابہٖ افضل الصلوٰۃ واکمل التسلیمات۔

احمر۔ می فرمودند کہ اشرف عمر کہ جوانی است وہنگام درستی قویٰ وجوارح باید کہ باشرف اشیاء

۱۵ کہ معرفت الٰہی است تعالیٰ مصروف شود۔ ارذل عمر را کہ ایام پیری است وموہوم محض است برای ارذل اشیاء کہ ہوا و ہوس است نگاہداشتہ آید معلوم آنجناب سعادت رسیدہ گلبرگ بہارِ معرفت چیدہ باد کہ ایں کلمۂ جامعہ مانع ہوا و ہوس کہ متمنای شیطانِ رجیم است بالکلیہ است باایں معنی کہ ہرگاہ اشرفِ عمر در معرفت مصروف گشت بہر تقدیر حیات در ارذل عمر کہ وقت توبہ وہنگام رجوع جناب حق تعالیٰ است البتہ ایں کارِ ناشائستہ بہ وقوع نہ خواہد پیوست علی الخصوص

۲۰ کہ معرفت را حاصل کردہ باشد معرفت کی می گذارد کہ متوجہ دیگر کار می گردد برای نصیحت فی الحال ایں مبالغہ بر کمال است۔ قطعہ؎

یارب بر ہانیم ز عصیاں چہ شود   راہی دہیم بکوی عرفاں چہ شود
بس کبر کہ از کرم مسلماں کردی   یک گیرد گر کنی مسلماں چہ شود

اللھم ارزقنا معرفتك۔

احمر۔ می فرمودند کہ حالتی در حین نوم رو می دہد فوق حالتی است کہ در یقظہ شامل حال است

و حالتی کہ بعد موت در ورد خواہد نمود[1] فوق حالتی است کہ در حین نوم روی دادہ بود و حالتی کہ روز رستخیز روی خواہد داد فوق حالتین نوم و موت[2] خواہد بود و تفصیل این معنیٰ و بیان وجوہ تفوق حالت[3] نوم و موت و حشر بر یقظہ و حیات و دنیا در مکتوبات قدسی آیات مسطور است ۔

احمد ۔ در رسالۂ یاقوتیہ[4] می نویسد چوں در کلام حضرتِ مجدد الف ثانی قدس سرہ در تحقیق حقیقتِ کعبۂ حسنہ عبارات مختلفہ واقع شدہ است، حضرت ایشاں سلمہ اللہ تعالیٰ سبحانہ ہموارۂ در تطبیق ۵
آں می کوشیدند و جمع آں می خواستند و ملتجی ظہورِ حقیقت این معنی از (۲۰۲) عالمِ غیب می بودند و طالبان یقین کہ پیرامونِ دامن ہدایت آنحضرت می گشتند نیز مترصد استماع ایں معارف سامیہ می بودند تا روزی در ایام اقامت مکہ معظمہ منبسط و خوش وقت بودند در خلوۃ با مخدوم زادہ ہای کبار عالی تبار افادہ نمودند کہ چوں دریں باب غوری نمودیم ایں حقیقت عجوبہ منش را باصل الاصل ملحق یافتیم و بر جمیع حقائق فائق دیدیم و محسوس گشت کہ حقائق جمیع اشیاء بوی سجدہ می کنند و ہمہ مراتب ۱۰
متعلقہ مقام عبودیت حتی النبوۃ والرسالۃ ازاں ذروۂ علیا متنزل است تا ہر جا اثری از امکان و شائبہ عابدیت است ازاں حقیقت و مقام عبودیت ہماں حقیقت منتہی شدہ است امّا ورای آں حقیقت معبودیت صرف است پس ناچار از حقائق ملکی و بشری فائق شدہ چہ آں حقیقت فی الحقیقۃ مجرد اعتباری ست بر ذات بحت تعالیٰ و تقدس می تواں گفت کہ اول نوری کہ بر ذات اعتبار نمودہ اند ہمیں حقیقت است بلکہ ایں حقیقت کنایت از سرادقات عظمت است کہ حجابِ ۱۵
ذات شدہ است نہ باں معنی کہ عظمت ذاتیہ کہ لازمۂ کبریای اوست تعالیٰ و تقدس حجاب او شدہ است ۔ فحقیقتہا لیست الاصرف اعتبار علی الذات المقدس المعلی، ہذا در نظر ثانی و تعمقِ فکر سری دقیق منکشف گشت و آں آں ست کہ معلوم ساختہ کہ حقیقتِ کعبۂ حسناء را بایں ہمہ قرب و منزلت کہ بیان نمودہ ترقی و عبوری در ماورای آں سرادقات کہ ایں حقیقت عبارت ازانہا بودہ نیست چہ ترقی و عروج خاصۂ انسان است احدی دریں امر باوی ۲۰
شرکت نہ دارد پس ناچار کعبہ را ازاں ماورای حقیقت خود نصیبی نہ باشد و مخصوص گشت افراد انسانی را سیما الحبیب والخلیل والکلیم علیہم وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات ۔ ہر چند احیار طبعی آنہا پایان تر از حقیقتِ کعبۂ حسنا ست بطریق ترقی و عروج گذری و نصیبی از ماورای سرادقات

---

[1] د ۔ بود [2] م ۔ مودت [3] د ۔ حال [4] د ۔ م ۔ یاقوتہ

عظمت ثابت است۔

پس کعبۂ مکرمہ ہر چند کہ اعتبار مقام[1] اصلی تفوق بر جمیع افراد عالم دارد امّا بالواسطہ ترقی و عروج کہ خاصۂ انسان است، بعضی کمّل افراد را تحقق بما فوق آں حقیقت میسر است و ازیں رو کعبہ از انوار آنہا مترصد است و نیز در کعبہ و بعضی کمّل افراد بشر فرق دیگر واضح شد باعتبار مکان و مکانیۂ کعبہ و بعضی روحانیات آں ملک و غیر آں ہر چند فوق بشر اند در امری کہ مناسب مکان است امّا منزلت (۲۰۳) و مکانت کہ مدار فضل است مر بشر را معلوم گشت چنانچہ در عالم مجاز قنطرۂ حقیقت[2] است مشاہدہ می افتد کہ ہر چند غلمان و خدام سلاطین از وزراء قرب مکان دارند امّا منزلت کہ وزراء راست غلمان را ازاں نصیب من است۔

احمر۔ بعد از وصال حضرت خازن الرحمت قدس سرہ چوں فرزندان و نیازمندان ایشاں رجوع ارادت بہ جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ[3] بہ کمال نیازمندی افتادہ یکی از بنات آنحضرت کہ بسیار صالحہ بعد چندی حضرت ایشاں بہ بشارت فنای قلب کہ درجۂ اولیٰ است از درجات ولایت بشرہ گردانیدند و چوں بنات و مریدات حضرت ایشاں کہ سابقاً توجہات یافتہ بہ بشارات بلند و کمالات ارجمند سرافرازی یافتہ بودند در نظر آں صالحہ گویا آں بشارات حقیر بودند بہ واسطۂ مخدوم زادۂ کبریٰ زین المسطورات بہ عرض حضرت ایشاں رسانید کہ ہم چشمان من باین مراتب کمال رسیدہ مرا ازیں بشارت استحیاء دامنگیر است، فرمودند در حضور پدر بزرگوار خویش پنجاہ سالہ شدہ بود شرم نمی گیرد کہ باین مرتبہ ہم نہ رسیدہ بود ایں جا کہ در آمدن چند روز باین مقام بلند شرف اندوز گردیدہ است شکرانۂ الٰہی بجا می آرد لئن شکرتم لازیدنکم نص قاطع است۔

احمر۔ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در روزی کہ بارادۂ سفر حج از مردمان قبیلہ مرخص گردیدہ بیرون بلدۂ دارالخلافہ شاہجہان آباد شدند چہ تا بلدۂ مذکورہ خرد و بزرگ ہمہ بامید ایں سفر دولت ثمر رفیق بودند بعد ازاں چوں استخارۂ ام المریدین زہراءِ عصر قدس سرہا مساعدت نہ نمودہ ایشاں را با دو مخدوم زادہ شیخ محمد اشرف و شیخ محمد صدیق قدس سرہما و سائر بنات و دیگر مخلصات اجازت دارالارشاد حضرت سرہند دادہ خود پای شوق دریں راہ نہادند، القصہ بعد سہ چہار گھڑی ازیں تشریف می بینند کہ حضرت ایشاں باز مراجعت بہ دولت خانہ نمودند تحیری باہل بیت سرایت

---

[1] د۔ "مقام" ندارد [2] د۔ حقیقی [3] د۔ نیازمنداں ایشاں افتادہ

نمودہ دست ہر دو مخدوم زادہ اعنی شیخ محمد صدیق و حضرت والدۂ راقم کہ ہر دو دراں ایام خرد سال بودند گرفتہ دریک خیمہ ازاں خیام کہ در حویلیٔ شریفہ ایستادہ شدہ بودند ہر دو مرید فرمودند (۲۰۴) و یکی را از خادمات نیز بایں سعادت مستسعدہ گردانیدند فرمودند چوں نسبت ہم خانگی بود ارادت شمایاں موتوف ماندہ بود در اثنای طریق خوف آں آمدہ کہ سفر طویل است و امیدِ حیات معلوم ازیں جہت بازگشتہ شمارا مرید فرمودم کہ تا ازیں سعادت بی نصیب نمانند ہمیں فرمودہ باز برپالکی سوار شدہ متوجہ منزل گردیدند۔ ۵

احمد۔ می فرمودند کہ حقوق شاہ جہاں بادشاہ برد اللہ سبحانہ مضجعہ بر سائر مسلمین ہندوستان تا قیام قیامت باقی خواہد ماند کہ اسلام ازیں ملک رفتہ را باز بہ صد عز و ناز آوردہ است و شعائر آں را مثل ذبح بقر و تعمیرِ مساجد کہ در قرونِ سابقہ ممنوع شدہ بود از سرِ نو رواج داد و ختنۂ خود بعد از جلوس بر تختِ سلطنت از دستِ خویش نمودہ جزاءہ سبحانہ عنا خیر الجزاء۔ ۱۰

احمد۔ عالی حضرت قدس سرہ می فرمودند کہ روزی با حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در سواری بہل کہ بہ سیر باغِ بادشاہیٔ حضرتِ سرہند تشریف می بردند ہم مرکب بودم در اثنای راہ سوال مقدمۂ اصالت کہ عبارت از تخمیرِ طینت است نمودم، فرمودند کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دریں امت مرحومہ بایں کرامت ممتاز بودند و بایں شرافت سرافراز و از بعد خودی کہ را از مخلصان خود بایں بشارت سربلند فرمودہ بودند و حضرت مہدی موعود را علیہ الرضوان ایں دولت از راہ حضرت عیسیٰ است علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بر دیگری اصلاً ایں دولت نہ رسیدہ است و مراد از آں مخلص مبشر ذاتِ مبارک حضرت ایشاں است قدسنا اللہ سبحانہ۔ ۱۵

احمد۔ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ زیارت تربت برادر بزرگوارِ خویش حضرت خازن الرحمت رضی اللہ عنہ تشریف بردہ اندکی مراقبہ فرمودند زود چشم حق بین وا فرمودند بہ ملازمان حضور خطاب کردہ ارشاد نمودند کہ حضرت خازن الرحمت را بطوری ہم آغوشِ اہل خانۂ ایشاں کہ قبل از وصالِ ایشاں بہ دار البقا شتافتہ بود یافتیم کہ از کثرتِ استحیاء آں جا ایستادہ شدن بسی متعسر نمود۔ ۲۰

احمد۔ روزی درمیان مخدوم زادہ ہای عالی درجات گفتگوی بسیار در فضل انبہ ہندوستان و

خربزۂ[1] ولایت دائر گردیده که کدام یکی افضل از دیگر است هر یکی به موافق ذائقه خود سخن نموده
آخر کار (۲۰۵) صلاح همه بر آن قرار یافته که هر چه حضرت ایشان ارشاد فرمایند بر همان اتفاق نمایم
حضرت والده شریفهٔ راقم را که دختر صغریٰ حضرت ایشان اند و به کمال قبولیت مقبوله آن قبلهٔ
درویشان تجویز نمودند که استفسار از آن قبلهٔ ابرار نمایند ایشان در خلوتِ خاصه باریاب گردیدهٔ اظهار
مذاکره برادران و همشیران به عرض اقدس رسانیدند آنحضرت در جواب فرمودند که شاه جهان بادشاه که
صاحب طبع بوده روزی از طاهر خان که مقرب سلطانی و سنی تورانی و مرید آن قبلهٔ دو جهانی بوده
پرسید که انبه های هندوستانِ ما افضل یا خربزۂ[2] ولایت شما؟ طاهر خان عرض نمود که خربزه افضل
است بادشاه فرمودند انبه افضل است امّا آن خربزه ها که از غایت نزاکت باشد تاب[3] رسیدن
هندوستان ندارند و ما مردم آنها را بر سر فالیز خورده ایم و به بندگانِ حضرت نه رسیده اند افضل اند از
انبه ها ۔ بادشاه به طریق مناقضه در جواب در آمدند و گفتند که ازیں انبه های هندوستان که به شما می
رسند می تواند که آن خربزه ها افضل باشد امّا انبه ها که ما تناول می فرمائیم و به شما نه می رسند از آن
خربزه های معرفهٔ شما افضل اند بلا اشتباه ، فسکت طاهر خان وغلب شاه جهان حضرت ایشان
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد اتمام ایں نقل بر زبان الہام ترجمان آوردند که شاه جهان بسیار لطیف الطبع و
شریف المذاق بوده تشخیص ادبی معنی نیست ۔

احمر ۔ مروی است از عالی حضرت که حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مقدمهٔ موی شریف خیر الانبیاءٔ
سید المرسلین علیه وعلیهم الصلوٰة والبرکات که در بلدهٔ شریفهٔ حضرت سرہند که گذر قصدار یها
تشریف دارند می فرمودند که بر ما مکشوف شده است که اصح است ۔

آگاه باشند که دریں کنز چوں فتح اربع و اربعین احمر به حصول انجامید از جهت مخافت
تطویل کلام بر همیں چهل و چهار ملفوظ جامع کفایت کار اولو الابصار فهمیده که ما قل و دل خیر مما کثر ول
از اکابر روزگار شنیده و بسیار از (۲۰۶) احمرات در مفتاحاتِ سابقه کشوده اند که هر حکایتی از
آنحضرتِ احمری ست بلا اشتباه و احمرات فراوان در کنز آینده و مفتاحات مستقبله پرده از رخ زیبا
خواهد کشود ان شاء الله تعالیٰ وما توفیقی الّا بالله علیه توکلت والیه انیب ۔

کنز دوم در تصرفات حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۔

---

[1] د ۔ م ۔ خوپذه [2] م ۔ خوپذه [3] د ۔ ''تاب'' ندارد

ظاہر بر اہل فطانت است کہ جمیع معارف مسطورہ در مفتاحات ماضیہ عین تصرفاتِ صریحۃ الایقان گذشتہ اند اما با ایں ہمہ ذکر خرق عادات ایں چنیں قیوم عظیم الشان ہم در نظرِ سعادت منداں داخل اجزای ایمان و موجب طراوت جان ست۔ بتوفیق الرحمٰن و ففتح صدر کل تصرف بالابیض کما فتحنا الملفوظات بالاحمر ؎

به یمن ہمت والای معصوم　　　که دولت را بیام زینہ کردند ۵

اللّٰہم الفتح لنا ابوابہا و ابواب کل خیر بحرمۃ المعصوم القیوم۔

ابیض۔ از جناب عالی حضرت قدس سرہ مروی گردیدہ کہ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بام المریدین قدس سرہا خطاب کردہ فرمودند کہ امروز ظہور ردی شریف قطب المحققین وارث المرسلین حضرت خواجۂ نقشبند قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ اتفاق یافتہ می فرمایند کہ امروز یکی از بناتِ من بہ چند واسطہ در خانۂ شما ورود می فرماید و اگر کسی بہ خندہ از راہ سفاہت بر لباس ایشاں کہ آثار ۱۰ فقر بروی جلوہ گری ست در آید موجب تخاطر ایمان ضاحکہ خواہد بود ام المریدین استماع ایں کلام نمودہ خود بہ ذروۂ مقدسہ رفتہ بانتظار تمام نشستند تا آنکہ ورود شریفہ آں مخدوم زادۂ عالمیاں کہ بہ ادبش مامور شدہ بودند پرتو انداز گردیدہ باادب و تواضع دریابی نمودہ باعزازِ تمام درون بیت بردند و خدماتِ شائستہ بہ تقدیم رسانیدہ، چند روز یک جا گذرانیدہ وقتِ رخصت لوازم نیازمندی بجا آوردہ مرخصہ فرمودند بہ نہجی کہ مخدوم زادۂ مسطورہ بہ فرحت و رضای تمام بہ طرفی کہ ۱۵ خواستہ متوجہ گردیدند و شکرانۂ الٰہی بجا آوردند کہ امرِ خواجۂ بزرگ کہ واجب امثال بودہ بہ وقوع پیوست۔

ابیض۔ خاں خدا پرست رحمۃ اللہ تعالیٰ روایت نمود کہ مرا کار ضرور از کارہای سرکارِ معرفت مدار کہ بہ من تعلق داشتہ پیش آمدہ کہ استفسار آں حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ باید نمود (۲۰۷) بہ سرعت تمام در خدمت آں قطب الانام در رسیدم می بینم کہ متوجہ زیارت روضۂ امام ربانی حضرت ۲۰ مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ اند اندرون دروازہ احاطہ خارجی گردیدہ آمد و جمع کثیر در رکاب اند از راہ ادب بہ اظہار مقدمہ مخطورہ جرأت نہ نمودہ بہ سعادت زیارت مشغول گشتم بعد از انفراغ زیارت چوں حضرت ایشاں برخاستہ بہ ہماں مقام کہ من برای استفسار رسیدہ بودم رسیدند خود مرا طلبیدہ بدون استفسار سوال و جواب شافی ادا نمودند۔

ابیض۔ و نیز از خاں مذکور مکرر استماع نمود[1] کہ دراں ھنگام بادشاہِ اسلام حضرت خلد مکان

---

[1] م۔ یافتہ

متوجہ کشمیر جنت نظیر گردیدند در بلدۂ طیبہ سرہند رجوع اہل عسکر نہ آں قدر بہ خدمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ افتادہ کہ مشروح قلم تواند شد، ازاں جملہ یک شخصی را زنجیر نمودہ مادرش و پدرش کہ از مریداں قدیمی بودہ اند حاضر آں وقت گردانیدند و بہ عرض اقدس رسانیدند کہ ایں پسر ما تیرِ عشق خوردہ در رنگ مرغِ نیم بسمل لیل ونہار بی قرار می باشد و نوکریٔ بادشاہی مطلق بجا نمی

۵ آرد، امیدوار تفضل است بہ نصیحت فرمودند کہ نوکریٔ رفتہ باز بہ دست آوردن بسی دشوار است واسترضای والدین نیز ایں کس را درکار باید کہ از من اندیشہ باطل وخیال لاطائل درگذشتہ بہ میدان حقیقت شتابی تا میوہ از بستانِ معرفت بیابی وآں مانع نوکری وکسب حلال ہم نیست ؎

زاسرار حقیقت بہرہ ور کن عشق بازان[1] را

بطفلاں واگذار ایں ابجد عشق مجازی را

۱۰ جوان مذکور کہ محبوسِ[2] زنجیرِ عشق بودہ در جوابِ ایں بیت خواجہ حافظ علیہ الرحمۃ خواندہ ؎

در کوی نیک نامی مارا گذر ندارند　　　گر تو نمی پسندی تغییر کن قضا را

فرمودند تغییر قضا نمودیم بہ مجرد فرمودن عقل رفتہ باز بسرش رسیدہ فی الفور ہر دو زنجیرِ آہن وعشق خلاص گردید بہ سعادت ارادت مشرف گشتہ و بہ موافق نصیبہ بہ وی از معرفت شمیدہ بہ موجب امتثال امر شریف آں قدر رفاقت والدین گیرندہ و در نوکری بہ دستور دیگران قائم گشتہ وہم

۱۵ ذکر وفکر مامور مستغرق شدہ و ھذا من ادنیٰ تصرفاتہ رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہ۔

ایضاً۔ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در تناول میوۂ انبہ بہ شوقِ تمام مشغول بودند چہ آں میوہ انبہ مرغوب آں فواکہ نزد آنحضرت بودہ کما ذکرہ فی الاحمرات بطریق النقل من الشاھجھان فی جواب الطاھر خان۔ القصہ[3] در خاطرِ صالحہ از مخلصات خطور نمودہ کہ اہل اللہ را اکل بایں رغبت چہ معنی دارد ہر چند آں خطرہ را دور می نمود برطرف نمی گشت بہ مجرد خطور ایں

۲۰ خطرۂ نالائق چشم حق بین جانب آں صالحہ بہ زبان آوردند کہ اہل اللہ ہر چہ تناول می نمایند ہمہ نور می گردد ہر نور را ہر قدر کہ کس (۲۰۸) بہ خواہد بہ خورد۔

ایضاً۔ یکی از اصحاب حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ روایت نمودہ عزیزی از طرفی در خانقاہِ ملائک پناہ ورود فرمودہ از مشاہدہ کثرت اخراجات ہوش از دست دادہ استفسار وجوہ

---

[1] م۔ عشق بازی　[2] محبوس　[3] د۔ فی الجملہ

مداخل از صوفیانِ عالی مقام نموده ، گفتند وجه مقرر اصلاً مقبول حضرت قیوم نیست و غیر از توکل خالصه بی مزج اسباب منظور آں معصوم نه در خلوت به عرض آنحضرت والامنزلت رسانیده سنگِ پارس که آہن را طلای ناب می کردند به دست ایں فدوی افتاده و سنگ را برآورده آہن طلبانده به حضور اقدس سنگ را بایں چسپانده طلای خاص گردید و من متوجه سفر حجم تا باز رسیدن درخدمت ایں را گذرانیدم ہر قدر که دریں مدت توانند آہنی طلائی نمایند و بعد از مراجعت بر ۵
تقدیر حیات سنگ از من است والا از آنحضرت به حضور آں عزیز آں سنگ را گرفته در یک طاقچه گذاشتند و رخصتش فرمودند بعد دو سه سال که عزیز معہود ازاں سفر مراجعت نموده به حضرت سرہند رسیده به ملازمت حضرت ایشاں شتافت فرمودند که سنگ شما در ہماں طاقچه افتاده است و سبب نگاہداشتن دریں مقام آں بوده که ایں سنگ دریں سفر پیش شما به دزدی می رفت و مرغ روح شما از مفارقتش فی الحال پرواز به عالم آخرت می نمود به گیرند و به بینند و ۱۰
به پیش او[1] سنگ و کلوخ بسیار طلبانده فرمودند طلا شوید به مجرد فرمودن ہمه طلا گردیدند کسی که از ادنای کمال او ایں رتبه باشد او را نمی سزد که بایں طور چیزہا گراید ؎

آنہا که خاک را به نظر کیمیا کنند آیا بود که گوشهٔ چشمی به ما کنند

ابیض۔ جناب مرشدی اقطاب دستگاہی قدس سره می فرمودند که روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در ادای احسان حضرتِ رحمٰن تبارک و تعالیٰ خود می فرمودند که یافت حضرت ۱۵
خواجهٔ احرار قدس سره ہر سال یک لک و پنجاه ہزار بوده و خرچ خانقاهِ شریف ایشاں یک لک و مدخلِ خانقاهِ ملائک پناهِ ما ہر سال یک لک است و خرچ یک لک (و) پنجاه ہزار بوده و باوجود آں قرض داریم بلکه به فضلِ اللہ سبحانه کشائشِ کامله شامل حال است زیاده ازیں چه تصرف می باشد۔

ابیض۔ بعد ازیں که عزم حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر سفر حج مصمم گشت و داعیه منجزم گردید برآں حضرت مکشوف ساختند که بعد برآمد تو ازیں دیار و در آمد باں دیارِ پُر انوار به بلاہای[2] مختلفه سرزمین ہند را ابتلا خواہند نمود و اہل آں را به جزای و سزای بعضی اعمال قبیحه خواہند بی جایند ہمچناں به وقوع آمد که بعد از گذشتن ایشاں از دریای شور قحط عظیم استیلا نمود و باشدت

---

[1] "به پیش او" نسخهٔ م ندارد [2] م۔ بلایای

تمام مشتعل شد و اختلاف سلطنت کہ موجب تقاتل عام باشد و تغیر و تبدل امور عظام بہ وقوع
پیوست کہ سبب ہلاکت و فلاکت عالمیان گردید وما کان الله لیعذبهم وانت فیهم
(۲۰۹) وما کان الله معذبهم وهم یستغفرون بہ حکم نیابت آں سرور علیه وعلیٰ آله
الصلوٰة والسلام و در بودن ایشاں ایں مقدمات سر نمی کشیدند چنانچہ بعد از تشریف آوردن
۵ ایشاں باز امن و امانی در ملک ظہور نمودہ۔

ابیض۔ روزی در بلدۂ دار السرور برہانپور مجلسی از مجالس شادی یا عرس در خانۂ یکی از اعیانِ
آں جای مجتمع بودند و اکثر اکابر و شرفاء و مشائخ آں بلدہ در حرف و حکایات آں قبلۂ اربابِ
کرامات و قدوۂ اصحابِ ولایات استغراق تمام داشتند و نادیدۂ جمال ہر یکی بہ موافق
خیال بعضی بطریق اعتقاد و برخی بطور استہزا سخن می راندند چہ غلغلۂ ارشاد حضرتِ ایشاں
۱۰ رضی الله تعالیٰ عنہ عالم گیر گردیدہ بود و طنطنۂ مشیخت آں قطب الاوتاد از افلاک گذشتہ در عین تحریر
بہ یمنِ تصرف پیرِ دستگیر در خاطر رسید کہ شادی کتب یکی از مشائخ زادہا بود کہ بناگاہ ہماں پسر را
کہ بہ شادی او موجب اجتماعِ خلائق گردیدہ پیش از خواندن بسم الله آسیب جن مبتلامی سازد
بہ قسمی کہ تمام شادی مبدل بہ غمی گردیدہ آناً فاناً حال آں طفل خستہ تر می گردد و شکستہ تر می شود
اتفاق در آں مجلسِ فخیمہ عاملی عزیمت پیشہ کہ در فن عزیمت کمال داشتہ نیز مدعو بودہ گفت من
۱۵ حاضرات می سازم آنچہ از علوم حاضر الخاطر داشتہ بہ خواندن دریغ نہ نمودہ اصلاً خطور بہ ظہور نہ
پیوستہ در ہمیں تذبذب زیادہ از یک پاس گذشتہ کہ بہ ناگاہ پریہا حاضر گردیدہ باں مُلا صاحب
خطاب کردہ گفتند کہ ای مُلا ما از مدتی باآرزوی ملازمت حضرت قیوم شیخ محمد معصوم داشتیم
دست نمی داد امروز ایں متمنا بہ حصول پیوستہ بود کہ باہمہ باتفاق ملازمت آنحضرت شتافتہ و
خانہ را حوالۂ یک جاروب کش نمودہ بجاروب کش خانہ را خالی یافتہ بایں طفل
۲۰ گزندی رسانیدہ است بہر حال آں طفل را از دست آں جلاد خلاصی دادند و حقیقت خود را
بدیں نوع اظہار نمودند کہ بالای درخت سدرہ کہ در حویلی مبارک حضرت ایشاں است خود ہا
را رسانیدہ بودیم و آنحضرت در تحت آں درخت بالای چوکی نشستہ بہ وضو نماز ضحیٰ اشتغال
داشتند کہ مؤکلان شما ہماں جا رسیدہ ما را در پئ طلب شدند و قصۂ آسیب طفل بیان کردند
حضرتِ ایشاں از راہ عنایت رخصت مایان فرمودند کہ زود رسیدہ آں طفل را از چنگل آں ظالم
خلاص نمایند از اں پریہا دولت رسیدہ حضار استماعِ اوصاف و مناقب حضرت ایشاں نمودہ بہ

صدجان معتقد گردیده اکثرہا متوجہ حضرت سرہند گردیدند، روز وصول دولت قبول حضرت ایشان در اول نظر بہ والد (۲۱۰) آں پسر و باں عامل خطاب کردہ فرمودند کہ اگر ما رخصت آں پریہانمی دادیم تا امروز آں طفل ازاں دیو سرکش جلاد خلاصی نمی یافت ایں تصرف مذکورہ کہ مشتمل بر جاں بخشی آں طفل بودہ مکرر از زبان درفشاں حضرتِ مرشدی قبلہ گاہی مسموع گشتہ است۔

ابیض۔ خدا پرست خان مرحوم اکثر تصرفاتِ حضرت قیوم بہ شوق فوق الفوق نقل می نمودند کہ دراں ہنگام کہ فدوی درگاہِ عرش اشتباہ در خانقاہ ملائک پناہ اوقاتِ لیل و نہار در خزاں و بہار بسر می بردہ اتفاقاً مرا شش مہمان عزیز کہ از قبیلۂ من باشند برکت رسامی کردند و در عینِ افلاس کہ از لوازم فقر است نزول نمود[1] و من از غایت استحیاء نظر بر مخارج سرکارِ معرفت مدار انداختہ خبرِ ورود ضایفین بہ بندگانِ حضرتِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودم بعد نماز مغرب کہ ختم خواجہ ہای بزرگوار قدس اسرارہم بہ دستور معمول ہر شب مجلس انعقاد داشتہ حاضر گردیدم دراں ایام چوں فصلِ میوۂ انبہ بودہ سبدہای انبہ درآں وقت حاضر می گردید و قاسمان را عادت چناں بود کہ ہر یکی از داخلانِ ختم بیست بیست انبہ می دادند و آنانی کہ داخل نمی شدند دراں مجلس پُر نورِ حضور داشتند دہ انبہ می رسانیدند من تنہا دیدن آنحضرت را بہ از دخول ختم تصور دیدہ[2] بہ مشاہدۂ جمال باکمال خورسندی تمام داشتم کہ بہ ناگاہ قاسمی بعد از انفراغ ختم دہ انبہ بہ دستور مردم دیگر بمن داد حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرا از غایت کرم نزدیک خود طلبانیدہ یک سبد کشیدہ دہ انبہ شمار کردہ بہ فدوی عنایت کردند و گفتند کہ حصہ یک ضیفِ[3] شما است کذالک شش مرتبہ کردہ شصت انبہ مرحمت کردند[4] و شش اشرفی نیز پوشیدہ در دست می دادند فرمودند شما جای فرزندِ ما آید و ہرگاہ در بودن خانقاہ مہمان ورود فرماید بلاتحاشی خبر آں بما نمودہ باشند و بعد ازاں کشائش بسیار حاصل روزگار شما خواہد شد فوقع کما اخبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں تصرف مشتمل بر تصرفات ثلاثہ است و عنایات بی شمار بر فدویان شکستہ روزگار۔

ابیض۔ قطب المحققین مخدوم زادۂ خامس حضرت سیف الحق والملۃ والدین قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ العزیز[5]

---

[1] م۔ فرمودند [2] م۔ تصور نمودہ [3] د۔ مہمان
[4] م۔ حصہ یک ضیف شما است یازدہ انبہ دیگر بخشیدند و فرمودند کہ حصۂ مہمان ثانی شما کذلک تا شش مرتبہ...
[5] د۔ قدسنا اللہ

درمکتوب صد وچہل ویکم از مکتوباتِ خویش کہ بنام شیخ محمد باقر لاہوری است تصرف حضرتِ ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ برنگاشتہ اند بعینہا عبارتِ شریفۂ آں مخدوم زادہ ایراد می نماید :
فتح ۔ دربلدۂ کابل عزیزی حضرتِ ایشاں را بہ خواب دیدہ وآنحضرت اورا نیمۂ تبرکی عنایت
فرمودہ چوں بافاقت آمدہ آں نیمہ در بیداری پیشِ خود یافتہ ۔ تم کلامہ الشریف ۔
۵ **ابیض** ۔ خدمت معرفت وکمالات دستگاہی مخدوم زادۂ گرامی شیخ محمد اسماعیل سلمہ اللہ الخلیل
می فرمایند کہ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ وضوءِ نمازی اشتغال داشتند کہ بہ ناگاہ درعین
وضو آفتابہ (۲۱۱) از دستِ خادمہ سعادت مند ماما درسُو نام زود کشیدہ بہ جوشِ تمام بر دیوار زدند
آفتابہ از شدتِ ضرب پرچہ پرچہ گردیدہ خادمہ دیگر آفتابہ دیگر آوردہ تا ازاو وضو فرمودند ماما درسو
از حیرت ایں مقدمہ از خود ترسیدہ ہوش از دست دادہ درخدمت ام المریدین حضرت بی بی جیو
۱۰ قدس سرہا عرض ایں ماجرا نمودہ ام المریدین از حضرت ایشاں استفسار ایں اسرار فرمودند وخوف ماما
درسو در معرض بیان آوردند آنحضرت فرمودند کہ ماما درسو چرا ہولناک گردیدہ ۔ قصہ چنیں است کہ
یکی از مخلصانِ مارا شیر غریدہ بہ قصدِ ہلاکش قریب رسیدہ بود مدد آں نامراد درماندہ فرمودہ ازیں آفتابہ
کہ قریب ترین اسلحہ کہ نزدِ ما بود بر سینۂ آں شیر زدم وآں بیچارہ را از چنگ آں امیر سباع خلاصی
دادیم ونجات بخشیدیم ۔
۱۵ ہذا روزی میر محمد طاہر کہ یکے از مریدان حضرتِ ایشاں بودہ بہ حضور جمعی از تصرفات عالی
آنحضرت نقل می نمودند کہ وقتی کہ من در صوبۂ بنگالہ بہ جانبی می رفتم کہ بہ ناگاہ در اثنای راہ شیر
غُرندہ بہ شورش تمام بر من رویدہ دراں اضطرار یاد آں پیرِ بزرگوار نمودم ومنتظرِ مددِ از آں حضرت
مرشد عالی مقدار شدم فی الفور بہ چشمِ سر می بینم کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شرف حضور دارند و
آفتابہ در دست مبارک بود آں آفتابہ را بر آں شیر زدند کہ زہرہ آں شیر بہ کفید و از من غائب
۲۰ گشتند بلی مقصد جاں بخشی بود کہ فرمودند ظن اغلب آں است کہ میر مذکور می گفت تا حال پرچہ ہای
آں آفتابہ شکستہ کہ از راہِ سعادت از آں جا برداشتہ بودم پیشِ خود دارم ، چوں میر مسطور مراجعت
ازاں سفر نمودہ بہ دولتِ قدم بوسی مشرف گشت بدوں اظہار ایں اسرار خود بہ تقدیم شکرانہ لب
کشودند کہ الحمد للہ سبحانہ کہ مدد بروقت در حق شما واقع شدہ والا شیر کار شما را
باآخر رسانیدہ بود ۔
مقصود راقم در ذکر تصرفین در یک تصرف و درج ابیضین در یک ابیض آنکہ معلوم

نیست کہ ایں آفتاب بہ ہماں تیر شکستہ است و یا دیگری جاں بخشی امتیاز یافتہ۔

ابیض بادشاہ زادۂ علیۃ الالقاب فلک احتجاب گوہر آرای بیگم می گفت کہ در ہنگامی کہ پدرِ ما را اعنی شاہجہان را بہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بابت سلام مناظرہ افتادہ بود خود بزبانِ الہام ترجمان آوردہ بودند کہ نہ باز خواہم آمد و نہ سلام خواہم نمود ہم چناں شد کہ بعد ایں مقولہ تشریف حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در عہد شاہ جہاں بہ وقوع نہ پیوست۔

ابیض بشارتِ سلطنت ہندوستان را حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ عالم گیر مرحمت فرمودہ بلکہ برای اطمینانِ خاطرِ ایشاں بدستخطِ انور نوشتہ حوالۂ ایشاں نمود متوجہ سفرِ حجاز شدند در ہمیں مقدمہ گوہر آرای بیگم پیش حضرت والدۂ ماجدہ می گفت کہ (۲۱۲) برادرِ ما حضرت عالمگیر بادشاہ است ہند را عجب ارزاں خریدہ اند کہ بہ دوازدہ ہزار روپیہ خریدہ اند چہ دراں سفر نیاز حضرات مبلغ دوازدہ ہزار روپیہ فرمودہ بودند۔

ابیض وقتی کہ سعد اللہ خان تکذیب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ حضور شاہ جہاں نمودہ فی الفور بہ دردِ قولنج مبتلا گردیدہ بر قبیح کلمۂ[1] ناشائستہ متنبہ گشتہ کوزۂ آب با مبلغ پانصد روپیہ نیاز بدست برادر زادۂ خود بہ خدمتِ سراسر سعادت فرستادہ تا نفس مبارک براں آب بیفتد اصلاً در معرض قبول نیفتاد بعد از الحاح چوں از بعضی مخدوم زادہ ہای کبار بر ایں مقدمہ تا سہ چہار منزل کہ ہمراہ بود بہ حصول پیوستہ جواب است چوں مایوس گشتہ بہ سعد اللہ خان ایں جواب دادہ بہ مجرد استماع ایں جواب ازیں عالم رحلت گزیدہ بعضی می گویند کہ چند روز دیگر ہم بہماں آزار زیستہ ازیں عالم رحلت بستہ نعوذ باللہ من غضب انبیاءہ و اولیاءہ۔

شیخ الاسلام ہروی قدس سرہ فرماید الٰہی ہر کہ را خواہی بر اندازی با ما در اندازی خوش گفت ؎

بس تجربہ کردیم دریں دہر مکافات ‌‌‌‌ ‌ با دردکشاں ہر کہ در افتاد بر افتاد

اکثر ہا مخدوم زادۂ ثانی حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ می فرمودند کہ شمشیرِ غیرتِ معصومی در حقِ ایں جماعت کار کرد۔

ابیض وقتِ رخصت از مدینۂ سکینہ در خاطرِ مبارک حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ خطور نمودہ کہ

---

[1] د۔ کار

عداوتِ دارا شکوه با متشرعان خصوصاً منتسبانِ سلسلهٔ علیهٔ نقشبندیه سیما به خاندان حضرت مجدد الف ثانی اظهر من الشمس و پیوسته در صددِ اضرار این جماعت است و در آں دیار اشتهار به سلطنت گشته و ابناءِ دیگر هر یک به ادبار طالع گرفتار گردیده خوقع کما ارشد رضی الله تعالیٰ عنه.

ابیض ۔ یکی از اکابرِ اصحاب حضرتِ ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه روایت کرده که روزی یکی از امراءِ اهل

ایران بآنحضرت پیغام کرده که فردا به ملازمتِ کثیر البرکت می شتابم فردا امروز به موجب اکرام ضیف فرش تکلف در خانقاه ملائک پناه فرموده با نماز عصر در انتظار مانده بلکه چیزی تناول هم نه نمودند که به همراهِ ضیف خورده شود مقصود آنچه شرط اخلاق بود بجا آوردند و در همان اثنا خبر رسید که غرض آں رافضی استهزا بود و الحال سوار شده از شهر گذشته رفت اتفاقاً در آں وقت عرفان پناهی خواجه محمد حنیف که خلیفهٔ اوّلِ حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه بوده اند از بلدهٔ کابل بامخلصانِ دیگر می رسند و از جمله نیاز کاردهای ولایتی هم می گذرانند حضرتِ ایشاں تربوز طلبیده یک کارد را برداشته تربوز را از دستِ مبارک بریده و فرمودند بیا تا سرِ رافضی به بریم، همچناں شد که این طرف بریدن تربوز و آں طرف جدا شدن تن از سر آں رافضی توام گردید۔

ابیض ۔ یکی از خالاتِ معظماتِ این فقیر که بنتِ وسطیٰ حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه بوده همیشه در آرزوی آں ماندند (۲۱۳) که فرزندی از ذکور یا اناث به ظهور آید مطلق این متمنا دست نداد روزی به عرض آنحضرت والا منزلت رسانیدند که دعای این معنی فرمایند، فرمودند در چند روز خود را از جمیع کاروبار فراغت بخشیده نظر بر لوح محفوظ انداختیم و در معلومات واجبی تعالیٰ و تقدس سیر نمودیم اصلاً به نظر نمی در آید که ترا فرزندی به ظهور آید و بر همیں ماجرا کوشش بلیغ داشتم که دعا هم فرمایم مرا به عنایت خاص الخاص نواختند و الهام فرمودند که اگر تو گوی یا خواهی بیکی ازیں دد لفظ الهام شد تمام جبال را طلا کرده بیکی از محتاجان به بخشم اما فرزند در خانهٔ وی مطلقاً در علم نیست و به حکمت لم یزلی متقاضی نه آری عنایات فراوان که در آخرت که در قرار است به عوض آں به وی کرامت خواهم فرمود۔

ابیض ۔ شیخ لطف الله فرزند حضرت خازن الرحمت داماد حضرتِ ایشاں بوده رضی الله تعالیٰ عنهما و مقدمهٔ مسطوره در ابیضِ گذشته بر اهلِ خانهٔ ایشاں به حصول پیوسته خادمهٔ کنیزگان محرمهٔ خود ساخته تمنای اولاد را ازاں پرستار ملاحظه نموده مدتی باد گرفتار ماند اتفاقاً حملی بآں داده به موجب مکر الله ظاهر می شود به عرض حضرتِ ایشاں می رسانند فرمودند هیچ نیست تا آنکه ایام حمل به کمال

رسیدہ و معاملہ بہ درد زہ کشیدہ و اسباب جشن در خانۂ آنہا مرتب گردیدہ، ام المریدین حضرت
بی بی جیو قدس سرہا و جمیع بنات باز بہ عرض اشرف رسانیدند کہ حضرت نفی آں حمل می فرمودند
و او بر سر زائیدن ست فرمودند خواہند شنید کہ چہ می زاید کہ بہ ناگاہ از شکم آن دادہ مشکی پر از آب
غلیظ بر آمد و شکمش خالی گردید و ایں تصرف مشتہر الآفاق گشت۔

ایضاً۔ سیادت پناہ نعمان خان نبیرۂ حضرت میر محمد نعمان قدس سرہ دریں سفر اکبر آباد روزی ۵
با فقیر صحبت دست دادند مذکور آں آمد کہ مقامات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بقید قلم می آید
گفتند در وقت تحریر تصرفات عالی درجات یک تصرفی بہ زبانی ایں فدوی ترقیم خواہند نمود
حمد اللہ سبحانہ کہ بعد یک سال معاملہ تا بایں جا رسیدہ بہ موجب وعدۂ حسنہ تحریر می نماید، نقل کردند
کہ عزیزی در بلدۂ اکبر آباد بسیار صاحب کمال بودہ و نام آں عزیز ہم گفتند امّا از خاطر راقم جستہ
است او را ہمشیرہ زادہ بود کہ خلیفہ اولش نیز بودہ در وقت قریب ارتحال خود ازیں دار پر ملال ۱۰
آں ہمشیرہ زادہ را نزدیک خود طلبانیدہ وصیت فرمود کہ کار تو ناتمام است باید کہ بعد دو سالِ من
بخدمت حضرت شیخ معصوم بشتابی از آنجناب بہ موافق نصیبۂ خود چیزی بیابی مرید مستعد بہ صد
شوق قبول وصیت شیخ خود نمود شیخ در جواب فرمود کہ می دانم بعد دوازدہ سال ازیں مقولہ ظہور
ایں متمنا خواہد شد و ایں دولت بہ حصول خواہد انجامید، ایں گفت و جان بحق تسلیم نمود۔ بعد ایں
کلام طراوت انجام ہر چند آں مرید را اتفاق رفتن کابل و لاہور مکرر دست داد و بحضرت ۱۵
سرہند رسید (۲۱۴) امّا اصلاً بہ خاطرش بحکم وما انسانیہ الا الشیطان ان اذکرہ
خطور نمی کردہ تا آنکہ یک مرتبہ بعد مراجعت از سفر کابل چوں روز منزل سرہند رسید سعادت
لم یزلی شامل حال گردیدہ یاد دولت جاودانی نمود و باشتیاق ملاقات مالا یطاق سراز پا نہ
شناختہ بہ قصد ملازمت سراسر سعادت شتافت و در خانقاہ ملائک پناہ رسیدہ مشاہدۂ جمال
باکمال نمودہ خود را بر قدوم حضرت قیوم انداخت ؎ ۲۰

گل بختش شگفتن کرد آغاز ہمائی دولتش آمد بہ پرواز

حضرت ایشاں سر آں عزیز از بالای اقدام برداشتہ فرمودند کہ دوازدہ سال وصیت پیر شما ہمیں
امروز گذشتہ است چوں عزیز معہود حساب نمود بہ موافق ارشاد معلوم شد و نیز فرمودند کہ برای ایں
گفتیم با کرامت پیر شما کہ صاحب کمال بودہ و خبر رسیدن شما پیش ما بر دوازدہ سال مقرر نمودہ
بر شما و بر دیگر حاضران و مستمعان لائح گردد و عزیز مذکور مدتی در خانقاہ گذرانیدہ بہ موافق نصیبۂ

خود در مراتبِ معرفت رسیده بہ خلافت امتیاز یافتہ برخص وطن مالوفِ خود کہ اکبرآباد باشد گردید و درانجا عالمی را بہ ہدایت رسانده۔

ایضاً۔ مخدوم زادۂ اکبر شیخ محمد صبغۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسره الاقدس می فرمودند کہ در ایام عنفوانِ شباب کہ نوکتخدا ہم بودم صورت خرچ چند روز بہ تشویش کشید حضرت والدۂ ماجده ایں
۵ معنی را از غایتِ عنایت بہ عرض حضرت ایشاں رسانید فرمودند از امروز کاسۂ فقرِ فرزندی محمد صبغۃ اللہ را شکستم ازاں باز فقر ظاہری گرد من نہ گردیده است باوجودی کہ وجہ مداخل ہیچ مقرر ندارم و وجود مخارج پر بسیار۔

ایضاً۔ در اوائلِ حال در خانۂ مخدوم زادۂ خامس شیخ سیف الحق والملۃ والدین قدس سره فقرِ ظاہری برکمال بوده روزی زہراءِ عصرام المریدین والدۂ ایشاں بہ عرض حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ
۱۰ احوال آں مخدوم زاده رسانیده دریوزه دعای و توجہ در دفع ایں بلا نمودند، فرمودند امشب تضرع خواہم نمود فردا آں روز خطاب با حضرت ام المریدین کرده فرمودند کہ دُعای مسئولہ شبینہ باجابت قرین گشت و بہ نہجی براں فرزند دولت پرتو انداز می گردد کہ موجب حسد دیگری از قبائل خواہد گردید و شروع آں ہمیں امروز است ہماں طور کہ ارشاد فرموده بودند بہ وقوع پیوست و ازہماں روز شروع شد۔
۱۵ **ایضاً**۔ فرزانہ بیگم اہلِ خانۂ جملۃ الملکی جعفرخان بہ مرضی گرفتار گردیده کہ حکماءِ باقتدار از معالجہ اش دست برداشتہ حکم بہ اجلِ مسماءاش نمودند و صلحای روزگار نیز مایوس مطلق گردیده آیت مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَآ اَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيْدِ بر زبان حال آورده خبر از قضای مبرم بہ گوش آنہا رسانیدند جعفرخاں قاصدِ با مبلغ نیاز برای ختم خواجہای بزرگوار قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم درخدمت حضرتِ ایشاں فرستاده و تمام حقیقت نوشتہ، بشارت عافیت طلبیده آنحضرت در مکتوب از
۲۰ مکتوبات جلد ثالث کہ بنام مشارٌ الیہ است بشارتِ صریحہ باین عبارت نوشتہ اند کہ پیش (۲۱۵) از رسیدن قاصد عاقبت است و در آخر ہماں بشارت نصیحت می نویسند:
فتح[1] مخدوما نکرہ ما گرفتاری بما دونِ حق جل و علا از اشدِّ امراض قلبیہ است فکرِ ازالۂ آں از اہم مہمام[2] ست۔ ع
در خانہ اگر کس است یک حرف بس ست

---

[1] د۔ "فتح" [2] د۔ مہمات

انتہی کلامہ العالی قدسنا اللہ۔

ابیض۔ حضرت حجۃ اللہ ہموارہ بہ مرض ضعفِ دل بہ شدت بسیار گرفتار می بودند بہ نوعی کہ باایں ہمہ تندی کشف وصحت آنکہ شاملِ حال جنابِ شریف ایشاں باشد از کثرت اشتہار بہ منزلہ کالشمس فی رابعۃ النہار ست شفای خود بہ نظر مبارک نمی درآید بجناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ التجا دبشارت بہ زبان وقلم نمودہ حضرت ایشاں ہمہ بشارت بہر دو زبان تحریر و تقریر عنایت فرمودہ جوابی کہ در زیر قلم بشارت رقم درآمدہ بر نظارگیان مکتوبات جلد ثالث ظاہر وہویدا است۔ امّا لفظی ازاں مکتوب کرامت اسلوب تبرکاً ایراد می نماید :

فتح نقیر شفا سیمارا می خواہد بلکہ می بیند والسلام۔

ہمیں بشارت علیہ حضرت مخدوم زادہ شفا کاملہ عاجل حاصل روزگار گردیدہ ومدتی بہ لباس عافیت در قید حیات بودہ مخلوقات بسیار را از نساء و رجال بہ ولایت کمال رسانیدند۔

ابیض۔ ام المریدین زہراءِ عصر والدۂ ماجدۂ حضرات مخدوم زادہ ہای عالی قدر بہ مرضِ ضعفِ دل بہ مرتبۂ گرفتار گردیدند کہ ترکِ خانہ واطفال نمودہ درخانۂ یکی از بنات صالحات مہاجرت گزیدہ حجرہ اختیار فرمودند کہ ہیچ یکی از مخلصات وخادمات درآں جا باریاب نمی گردید حتی کہ دیدن روی فرزنداں ہم خوش نمی فرمودند بنات طیّبات بہ سعادت خدمت دراں ایام قیام داشتند و قربت بیک سال دراں ایام بدیں منوال کشید تا آنکہ شب بست وہفتم شہر رمضان المبارک کہ شب قدر بود حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ بنات عالیات خطاب کردہ فرمودند کہ مرا الہم ساختہ اندکہ ایں مرتبہ درخانۂ تو دو عید میشود۔ یکی عیدِ فطر کہ باتمام عالم شریک است و دوم عیدِ شفاءِ زوجۂ تو کہ خاصہ بہ تو واولادِ تست۔ چوں ایں مقدمہ بہ عرض حضرت بی بی جیو رسانیدند اصلاً قبول نمی فرمودند کہ در آزار من مثل دانۂ خشخاش ہم تفاوت نیست ایں چہ طور می شود تا آنکہ صبح عید بہ ہماں صرافت آزار پرتو انداز گردیدہ، حضرت ایشاں خود بہ نفسِ نفیس در ہماں جا تشریف آوردند خلعتی برای ایشاں طلبیدند فی الفور شفا یافتند خلعت پوشیدہ بر ڈولی سوار گردیدہ دولت خانہ را منور از قدوم میمنت لزوم فرمودند وحضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ فرحتی کہ دانی بہ نماز عید تشریف بردہ از انجا بہ شکرانۂ عیدِ ثانی صدقات بسیار ایثار کناں درخانہ (۲۱۶) ملائک آستانہ رسیدند چہ حضرت ایشاں درایام آزار ام المریدین از وجوہ کثیرہ نگہ بانی بسیار شامل حال داشتند چنانچہ احمری در ابیض درج می گردد بہ گوشِ ہوش باید شنید۔

احمر۔ حضرت والدۂ شریفۂ راقم سیاہ کار سلمہا بہا روایت می فرمایند کہ در ایام بہار لالہ بسیار در منزلِ مبارک شگفتہ بود حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ باین ضعیفہ خطاب کردہ فرمودند کہ این تختہ ہای لالہ بدوں والدۂ ماجدۂ شما در نظر مثل آتشِ شعلہ داری نماید۔

ابیض۔ عارفی از اصحاب حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ روایت می نمودہ کہ سیادت پناہی

۵ میر غصنفر دارا شکوہی کہ از منظورانِ خاص آنحضرت بودہ بہ ارادۂ سفرِ حجاز بعد از تحقق فرصت حج کمر بندی نمودہ بدوں حصولِ اجازت ازاں قبلۂ اربابِ ولایت پای شوق بہ صد طنطنہ و ذوق دراں راہ نہادہ و کالای بسیار بہ قصد تجارت نیز برداشتہ بر لب دریای شور رسیدہ و سوار بر جہاز گردیدہ چند روز براں گزشتہ بود کہ بادِ مخالف وزیدہ و جہاز را بر کنارۂ ظلمات رسانیدہ سدِ اسکندری نمودار گشتہ صلاح ہمہ راکبان برآں قرار گرفتہ کہ یک شخصی ازیں جا دستِ از جانِ

۱۰ خود شستہ بہ فراید و نقارہای را بہ نوازد[1] تا جانوران پرواز نمایند و از باد بالہای آنہا اغلب کہ جہاز ازیں ورطۂ مہلکہ برآید و دراں وقت میر مذکور یاد بہ حضرت ایشاں نمودہ مدد و توجۂ از باطن فیض مواطن درخواستہ و گفتہ کہ اگر خلاصی ایں جہاز با جمیع راکبان و متاع بہ یمن تصرفِ حضرت ایشاں میسر آید حصہ چہارم آں متاع نیاز جناب ایشاں باشد و بعد ملازمت خواہم گذرانید در ہمیں اثنا کہ ہنوز از احدی ہم از جہاز برای راندن ظہور فرو دنیامدہ ہمہ جہاز نشیناں می بینند کہ حضرت ایشاں

۱۵ شرف حضور دارند بعضی ہا کہ بہ جمالِ مبارک مشرف گشتہ بودند شناختند جمعی کہ سابق بہ حصول ایں دولت ممتاز نہ گردیدہ بودند از استماع معلوم گردیدہ برخاستند و سلام دادند جوابِ سلام دادہ ضربی از کتف مبارک براں جہاز زدند و خود از نظر آنہا مخفی گشتند و جہاز ازاں ضرب در دو سہ نفس بہ مقام اصلی رسید ہمہ اہل جہاز بہ سلامتی مال و جان برآمدہ بہ کعبۂ مقصود رسیدہ و زیارت روضۂ حضرت سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نمودہ، متوجہ ہندوستان شدند، مصراع

۲۰ چہ باک از موج بحر آں را کہ باشد نوح کشتیباں

درہماں ایام مراجعت حضرت ایشاں مکتوبی بہ میر مذکور نوشتہ اند کہ در مکتوبات جلد ثانی مندرج است چوں[2] حضور آں جلد بالفعل نہ بودہ بنا براں نقل آں نہ نوشتہ، بالجملہ مصرعی ازاں مکتوب معجوب بہ خاطر دارم برای سعادت می نگارم، مصراع

---

[1] م۔ نقارہای سد بہ نوازد [2] د۔ چہ

نشان آشنا داری بیا نزدیک من بنشیں

مطلب کہ میر مسطور بعد رسیدن وطن کہ دار الخلافت شاہ جہاں آباد باشد مدتی چند اقامت ورزیدہ
داعیہ طواف (۲۱۷) حضرت سرہند نمودہ بہ قصدِ ملازمت سراپا سعادت بہ صد شوق حصّہ ہشتم از
نیاز برداشتہ متوجہ حضور لامع النور گشتہ چوں بہ سعادت قدم بوس رسیدہ بلا توقف پیراہن از
طرف آستین راست[1] فرا آوردہ کتف مبارک بہ میر مذکور نشاں دادند زخم آں ضرب کہ بر جہانز 5
زدہ بودند نمایاں بود فرمودند کہ ہنوز زخم ضرب ماخوب نغز نہ شدہ است۔ شما در نیاز ما چرا نصف
نمودند و از ربع بہ ثمن دو یدند میر بہ عرض اقدس رسانید کہ اہلیۂ فدوی کہ نیز از مخلصات صادقات
آنحضرت است ایں جرأت نمودہ است و نظر بر کرم حضرتِ ایشاں نمودہ نصف نیاز را قرض[2]
گرفتہ است عنقریب ادا خواہد نمود کہ اگر از ما ماکہ بجائی دختر ماست خرچ گردیدہ ما بطوع و رغبت
آں مبلغ را باد بخشیدم۔ 10

ایں تصرف مشتمل بر چند تصرف و ملفوظ گردیدہ است و ابیضی است کہ چند احمر و
ابیض را در ضمن خود برداشتہ، فتدبر و تامل۔

ابیض۔ روزی ایں درویش را صحبت پادشاہ غفران پناہ خلد منزل قطب الدین محمد معظم شاہ عالم
در بدو سلطنت ایشاں دست دادہ ذکر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درمیان آمدہ گفتند کہ
حضرت ایشاں بشارت خلافت بہ من عنایت فرمودند و ایں سخن را چہل و پنج سال شدہ است 15
و تمام ایں قصہ آنچہ از خدا پرست خاں مرحوم قریب ہفتاد بار مسموع گردیدہ در قید قلم آرد و
احمرات ثلاثہ در نقاب ایں ابیض می نماید می گفت کہ بادشاہ خلد مکان چوں در سال پنجم از جلوس
خود متوجہ کشمیر جنت نظیر شدند در اثنا طریق در بلدۂ حضرت سرہند ملازمت حضرتِ ایشاں بہ صد
شوق و آرزومندی بجا آوردہ روانہ آں حدود گشتند نمی دانم کہ از بلدۂ لاہور یا از عین بادشاہزادہ
محمد معظم شاہ را صوبہ داری دکن عنایت فرمودہ مرخص نمودند وقت مراجعت چوں بادشاہ زادہ 20
بہ سرہند رسیدند در باغ بادشاہی آنجا کہ مشہور البساتین است منزل فرمودند میر رفعت گزدار
را کہ متعین ایشاں و از مریدان قدیمی حضرت ایشاں بودہ در خدمت موفور الکرامت و السعادت
باظہار اشتیاق مالا یطاق و عذر نا رسیدن خود از ہیبت پدرِ بزرگوار فرستادند میر مذکور رسیدہ

---

[1] د۔ "راست" ندارد [2] د۔ "قرض" ندارد

السلام علیکم به دستور معمول نموده خود هم به جواب مقرری وعلیکم السلام یا جامع التنوین واللام
سرافراز فرمودند چه عادت میر مذکور از همیش همیں بوده و آں حضرت هم از راه طیبت به همیں
جواب سربلندش می فرمودند، القصه پیغام بادشاهزاده را به وجهِ شائسته در خدمت ادا نمود فرمودند
از ما هم بایشاں سلام رسانیده بگوئید که شخصی که خوف او شمارا باوجود ایں همه اشتیاق ! عتیاج
۵ آمیز مانع وصول توبی جا نه گردیده است فقرا راهم باں عزیز آشنائی بروجه کمال ثابت (۲۱۸)
پس ملاحظۂ طبیعت ایشاں به ما هم از جملۂ ضروریات شد، بادشاهزاده روز دیگر مقام فرموده
میر مشارٌ الیه را بالحاح تمام فرستاده که ایں جانب را خوف ضرور را از آں عزیز بلا توقف موجود
است و جناب حضرت ایشاں را پروای احدی نیست و پرورش همه التجاکنندگان شیوۂ مقبولۂ
حضرت قیوم است، امیدوار ترحم است، مصراع

۱۰ ترحم یا ولیّ[۱] الله ترحم

القصه از غایتِ عنایت تشریف بردند بادشاهزاده از استماع ایں نویدِ دولت جاوید ؎

همای اوجِ سعادت به دام ما افتد ترا اگر[۲] گذری بر مقام ما افتد

و به مقتضای بیت

که آمد بر در اینک دولت تیز گر استقبال خواهی کرد برخیز

۱۵ زود برخاسته تا دروازۂ غسل خانه استقبال فرموده سلام داده خود را باستعجال براقدام آں
قطب الانام انداخت از انجا که سادگی لباس هم درآں وقت از غایت تواضع وانکسار بوده
درخاطر مبارک گذشته که ظاهرا داروغۂ غسل خانه باخاص وعام خواهد بود فرمودند اسم شریف شما
عرض نمود که فقیر محمد معظم معلوم شد که بادشاهزاده است که بایں تواضع پیش آمده است فرمودند که
از آنجا که شما آداب فقرا بسیار بجا آوردند بحکم وما تواضع احد الله الا رفعه الله۔
۲۰ سلطنتِ هندوستان بعد وصال پدرِ شما نصیبِ شما خواهد گردید وایں خلعتِ فاخرۂ به شما خواهند
پوشید اما استعجال را کار نه خواهند فرمود فوقع کما قال رضی الله تعالیٰ عنه، بعد از چهل و پنج سال
ایں بشارتِ فرخندۂ ایں مقدمه به حصول انجامیده تا امروز در اولاد آں بادشاه بشرایں مسند
زیب بخش است هر چند که مخالفان خلاف آں خواستند به وقوع نه پیوست ؎

---

[۱] م۔ فقیر خانه [۲] د۔ نبی [۳] د۔ اگر ترا

جہاں آئینہ مقصود شاں باد   در آں نور قدم مشہود شاں باد

ابیض۔ صالحہ از اہل ارادت دریں ولا نقل نمودہ کہ جدین[1] از مریدان خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند اتفاقاً جد مرا بادشاہ بہ خدمت کدام پرگنہ از پرگنات پنجاب کہ نزدیک بہ گجرات باشد سرافراز فرمودہ از انجا ہمیشہ نیاز نامہا ارسال خدمت می نمود و نوازش نامہا سرافراز
۵ می باشد یک مرتبہ جدۂ من رخصت حضرت سرہند بجہت قدم بوسی حضرت ایشاں از شوہر خود درخواست نمود شوہرش سعادت خود فہمیدہ بلا توقف اجازت داد و دو استریکی بہ مبلغ پانصد روپیہ و دوئی بہ قیمت سہ صد روپیہ خریدہ حوالہ زوجۂ خود نمود کہ ایں را بہ پانصد روپیہ خریدہ ام نیاز حضرت ایشاں از طرف ایں مخلص بعد ملازمت خواہی گذرانید و استر ثانیہ برای تو باشد و زنہار تفاوت نخواہی ورزید ایں بگفت و رخصت نمود صالحہ مسطور بہ شوق ما فوق قدم در راہ
۱۰ نہاد تا بجای کہ حضرت سرہند یک مرحلہ راہ ماند شیطان رجیم نعوذ باللہ (۲۱۹) من شرہ درخاطرش وسواس انداختہ کہ تبدیل استر باید نمود استر بیش بہا را خود باید گرفت کہ بار گراں را خوب برمی دارد و دوئی نیاز باید گذرانید و بہ مجرد خطور ایں خطرۂ ناملائمہ استر نیاز کہ بیش بہا بودہ بہ مرد تاسف فوق البیان شامل حال ایں مخلصہ[2] گردیدہ کہ ہم از پیر بزرگوار خجالت روداده و ہم از زوج شرمندگی نقد وقت گشتہ ؎

۱۵ میان این و آں در ماندہ ام من   از آں سو راندہ زیں سو راندہ ام من

مصداق حالش گردیدہ در آں حیرت و پریشانی لطف حضرت ایشاں یادش آمدہ تسلی بخش شدہ بہر کیف در کش مکش امید و بیم بادل دو نیم روز دیگر منزل کردہ در بلدۂ متبرکہ رسیدہ بہ شرف ملازمت مشرف گردید مورد عنایت گشتہ بعد از ساعتی بہ عرض اقدس رسانیدہ کہ زوج من استری نیاز کردہ است امیدوار قبولیت است فرمودند کہ استری کہ برای ما بودہ مردہ است ما استر شما را چہ را بہ
۲۰ گیریم ہر چند الحاح بسیار بہ کار برد منظور نہ شد اما آں مخلصہ من جمیع الوجوہ تفضلات کثیرہ دربارۂ خود دریافتہ بعد چندی کہ رخصت شدہ پیش زوج خود رسیدہ آں عزیز ہم صاحب کشف بود پیش از اظہار اہل خانۂ خود او را بر قبح نیتش خبردار ساختہ و مبلغ پانصد روپیہ را ہنڈوی نمودہ نیاز حضرت ایشاں بہ سرہند بہ صد انکسار فرستادہ قبول افتاد۔ اما باید دانست راویہ ایں تصرف را

---

[1] د۔ چندتن   [2] د۔ مخلص

عزیزیں کہ احوال آنہا گذشتہ جدین مادری بودند نہ پدری۔

ابیض۔ روزی از طرف عزیزی بنات طیبات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ چیزہای ناملائم بہ عرض حضرت ایشاں رسانیدند و بہ قسمی طول و عرض دادہ سخن نمودند کہ طبیعت مبارک در جوش آمدہ چنانچہ خالۂ وسطیٰ راقم سیاہ کاری فرمودند کہ وقت بعد ظہر بود و بہ تحریر مکتوبات قدسی نکات مشغول بودند

۵ عینک از انف مبارک فرو آوردہ بر زبان الہام ترجمان آوردند کہ آں مرد از غیرت فقیر آں نمی رسد بہ مجرد ایں فرمودن عزیز مذکور بہ درد قولنج گرفتار گردیدہ و پنج شش روز بہماں آزار زیستہ جاں بحق تسلیم کردہ۔ نعوذ باللہ القیوم من غیرۃ الامام المعصوم۔

ابیض۔ حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ در آخر عمر مبارک خویش سفر دار الخلافہ شاہجہاں آباد بہ موجب طلب بادشاہ خلد مکان بل بہ مقتضای الہام حضرت رحمٰن تعالیٰ اختیار فرمودہ بودند در آں جا

۱۰ غلبۂ شوق ملاقات برادر اعنی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ استیلا نمودہ مکتوبی مشتمل بر طلب و غلبۂ اشتیاق برنگاشتہ اند چنانچہ در مکتوبات شریفہ (۲۲۰) آنحضرت مندرج است و دراں مکتوب دوہڑۂ ہندی ہم نوشتہ اند آں را تبرکاً ایراد می نماید:

فتح ــــ نہ مجھ پنکھ نہ پانو بل اور پیا بست ہیں دور

نہ میں چلوں نہ اڑ[1] سکوں مرد[2] بسور بسور

۱۵ معنیٰ اش بہ زبان فرس چناں می شود کہ نہ مرا پر است و نہ قوتِ پا و منزلِ معشوق دور نہ من توانم رفت و نہ پرواز توانم نمود بہ میرم در دلِ غم خوردہ۔

چوں ایں مکتوب محبت اسلوب بحضرت ایشاں رسید آنحضرت ہم در جوابِ مکتوب کہ فقرہ اش مجبوب است تحریر فرمودہ اند و آں مکتوب اوّل است از جلد ثالث ایشاں بہ جہت حصول سعادت ایراد می نماید:

فتح بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ مصراع

آمد ازاں جناب صحیفہ بسوی من

الحمد للہ الذی اذھب عنّا الحزن۔ بعد تقدیم مراسم عقیدت و نیاز معروض می دارد عنایت نامۂ نامی و ملاطفۂ گرامی کہ از کمالِ کرم و مہربانی مصحوب ملا طاہر نام زد

---

[1] د۔ اڈر [2] د۔ مرور

این مسکین بی تسکین فرموده بودند به ورودِ آں مستسعد گردید از راه تلطف و مخلص پروری مقدماتِ شوق آمیز و فقرہای عشق انگیز اندراج یافته بود مطالعۂ آں آتش مشتاقان را مضاعف ساخت و شعلۂ شوق اینان را سر بلند گردانید، مصراع

آب و آتش را مدد شد، ہمچو نفط

بلی لطف معشوق در رنگِ استغنای او عشق آمیز و آتش انگیز ست، حالت سوختۂ ۵
مشتاقان را این مصراعِ ہندی بیان می نماید:

چونے کی سی کانکری جب چھڑکوں تب آگ

عاشق مسکین را نہ تاب عتاب و نہ عنایت و نہ برداشت قہر و نہ یارای مہر، مصراع

کہ وصل از ہجر باشد جاں ستان تر

حدیث نفیس لو کشفه لاحرقت سبحات وجهه ما انتهی الیه بصرہٗ من خلقه ۱۰
شاہد این معنی ست، بیت

گیرم کہ بہ غم خانۂ ما یار خرامد ۔۔۔ گو حوصلہ و طاقتِ دیدار کہ دارد

بلی لا یحمل عطایا الملک الا مطایاہ ہستی عاشق تا درمیان ست موردِ صد بلاست
صلاح او در نیستی ست و فلاح او در ترکِ ہستی نامراد تری از ممکن معلوم نیست کہ کسی
باشد کمال در حق او نفی کمال ست و خیریت در سلب خیریت شخصی کہ کمال او در نفی ۱۵
کمال بود و صلاح او و نیستی از کمالِ مولدی خود چہ خبر داشتہ باشد و بہ جمال و ہستی او
چگونہ اعلام نماید مگر آنکہ بدام نیستی صیدِ ہستی نماید و بہ وجود موہوب موجود گردد فصح کون
العارف هو المعروف والواجد هو الموجود در از نفسی رفت۔ مصراع

بندہ باید کہ حدِ خود داند

اظہارِ انتظارِ آمدن این مسکین فرمودہ اند، مصراع ۲۰

از دوست یک اشارہ از ما بسر دویدن

سعادتِ فقیر ست کہ در خدمت برسد و از برکاتِ صحبتِ کثیر البہجت مستفید و مستسعد گردد۔ انتہی مکتوبہ المقدس قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

بعد از ارسال این مکتوبِ مبارک حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ استخارہ ہای "سفر فرمودند (۲۲۱) راہ نہ دارند امر شریف آں قدر را فوق مساعدت[۱]" استخارہ ہا تصور فرمودہ متوجہ

---

[۱] فقرۂ واوین "سفر ... مساعدت" نسخۂ "د" ندارد

سفر شاہ جہان آباد شدند در سرائے الوہ کہ ہفت میل از سرہند است روز اوّل منزل فرمودہ
نشستہ بودند کہ بر آنحضرت منکشف ساختند کہ تابوت حضرت خازن الرحمت می رسد و ملہم
شدند کہ کجا میروی وصالِ برادر تو بعد از برآمدن دہلی در سرای سنبھالکہ بہ وقوع پیوست برگشتہ
برو و سامان مدفن او نما بہ فرزندان و بعضی نیازمندان حضور ازیں معنی آگاہ ساختہ برگشتہ بہ وطن رسیدہ
۵ نشستہ بودند کہ قاصد خبرِ وحشت اثر رسانید و بہ طوری کہ فرمودہ بودند بہ وقوع انجامید اِنَّا لِلّٰہِ وَ
اِنَّآ اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ ۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہما و رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہما۔
ابیض۔ خان فصیح اللسان کثیر اللبیان راسخ الاعتقاد بدیع الزمان خان بسر امورہ و لولۂ شوق و
رسوخ محبت والدین خود رحمہما اللہ سبحانہ بہ جناب ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مجالس و خلوات بہ کمال
شوق و حلاوت لذات مذکور می نماید، روزی نقل می کرد کہ بادشاہ خلد مکان در بلدۂ اکبر آباد در
۱۰ موسم برشگال بہ قصد شکار بالای کشتی آب جمنہ در عین طغیان آب سوار گردیدہ روانہ شدند پدرش
بایکی از کلاں تر آں کفار نحوں سار اسپان را بجہت استعجال مجرا در دریا انداختہ جملۃ الملکی
اسد خان کہ در آں وقت عکس بادشاہ تیر انداز دور دیدہ بہ عرض پایۂ خلافت رسانید باشارت
دست منع بلیغ نمودند کہ وقت جہالت نیست مجرای شما شد ازیں جابر گردیدہ شجاعت و جوانمردی
را کار فرمودہ قبول اشارت نہ نمودہ متوجہ پیش شدند چوں در وسط بحر رسیدہ ناگاہ موجی تند از
۱۵ روی شمال بہ قسمی می رسد کہ از خانہ زین جدا ساختہ غریق قلزم می گرداند در عین فرو بردن آب
در خاطر پدر خان مذکور یاد حضرت ایشاں جوش می زند می بیند کہ حاضر اند و می فرمایند کہ ورزش ذکر
نفی و اثبات داری حبس نفس نمودہ باں ذکر مشغول می بود علی بند پسر را بریدہ بہ گذار ہمچناں کرد
پسر بالای آب می شود بادشاہ کشتی را ایستادہ کردہ بہ غواصان و آب بازان حکم فرمودہ بود کہ اگر ایں
مقل[1] را برآرید مستحق چندیں انعام می گردید آنہا پسر را دیدہ شناختند کہ آدمی در زیر ایں سپر
۲۰ ہست بہ زود خودہا را در تحت کردہ دست دراز می کند غریق را می یابند فی الفور می برآرندی بیند
کہ گزندی مطلق[2] از آب بہ آں شخص نہ رسیدہ است بہ سرعت بہ حضور بادشاہ می رسانند اسد خان
عرض نمود کہ از اقبال حضرت خلاص گردید، گفت آں جا اقبال مقبول حضرت، ہیچ کدام نبودہ من
بودم و پیر من بود اگر مددِ معصومی شامل حال نمی گردید تا حال اثری از وجود دریں امواج[3]

---

[1] م۔ معل [2] م۔ گزندی از آب مطلق باں شخص [3] د۔ احوال

شورش انگیز، ہیچ ساحل سرنی کشید بالجملہ مورد عنایات بادشاہی گم دیدۂ[1] در رکاب شکار نمود و
ازاں ہردو اسپ (۲۲۲) اثری بہ ظہور نہ انجامید و کافر از راہ آب باتش رسید ماناکہ در عین
قلزم در خاطر مبلغ دوصد روپیہ یا یکصد روپیہ نیاز حضرت ایشاں ہم بایں خلاصی مقرر کردہ بود کہ بعد از
حصول جاں بخشی از بادشاہ رخصت گرفتہ متوجہ حضرت سرہند گردیدہ چوں بہ دار الخلافہ رسیدہ از
اہل خانہ مبلغ نیاز طلب نمودہ اہلیہ اش گفت کہ مرا ازیں سعادت نیز بہرہ مند باید شد۔ القصہ ۵
زوجین بہ داعیہ ایں دولت عازمین دار الارشاد شدند، چوں بہ حضور لامع النور رسیدند نیاز را
تقسیم نمودہ نصف را آں صالحہ اند۔ ون محل ملازمت نمودہ گذرانند و نصف را عزیز معہود بہ حضور
گذشتاند فرمودند سخن خود یکی بود دو چرا نمودند۔ تم الابیض الذی اشتمل علی الابیضین مرشدا
قیوما اما ما کامل رحیما قوی تصرفا۔ ایں عاصی تباہ کار شکستہ روزگار ہم غریق بحار ظلمات معصیت گردیدہ
است و نجات ازیں گرداب دردازیں محض بہ یمن توجہات آں قطب البریات تعیین کردہ شروع ۱۰
ایں کار جلیل الاعتبار نمودہ منتظر الطاف بی شمار نشستہ ؎

ای امام صف ارباب ولایت[2] مددی   دی بحق دل پرناز و نیازی کہ تراست

اگرچہ عنایات لانہایت بحال خود در عین اضطرار بہ کرات مشاہدہ نمودہ است چنانچہ عنقریب
ذکر بعضی از آنہا خواہم نمود انچہ از اسرار باطن کہ بہ روحانیت تربیت فرمودہ ازجای بجای رسانیدہ
نیز در محل ہرکدام مجملی ازاں بہ جہت اداء شکر مرقوم خواہد گردید ان شاء اللہ تعالیٰ وما توفیقی ۱۵
الا باللہ، اما امیدوار دستگیری اکمل است ؎

جلوۂ غیر نہ دید آئینۂ حیرت ما   عالمی را بہ خیال تو تماشا کردیم

ہمگین زیست و حلاوت بایں ہمہ کثرت معاصی محض از تصرفات حضرت ایشاں است و حضرت
حق سبحانہ فردا قیامت در تہ لواء مبارک آں قبلۂ صفاکیشان را با جمیع دوستانش محشور گرداناد،
بحرمۃ النبی الامی وآلہ الامجاد علیہ وعلی آلہ من الصلوات افضلہا ومن التسلیمات ۲۰
اکملہا چہ تا غلغلۂ ہوش در پردۂ گوش آوازا انداختہ ہمیں نوبت ارشاد معصومی تناختہ و
تا بہ منصفۂ زبان بہ حکم حضرت رحمٰن تعالیٰ شانہ در گفتگوی درآمدہ ذکر مدائح قیومی از نہادش
برآمدہ ؎

---

[1] گشتہ   [2] م۔ "ولایت" ندارد

بشکر آں کلام شکر آمیز — بہ بزم نکہت آئینہ کردند
ز زہد خشک در کار خطر بود — شراب معرفت در سینہ کردند
کرم امروز نعمت را بہ دادند[1] — بہ بختم کار دولت دینہ کردند
بفردا می رسد دولت ازاں نیز — کہ عہد و قول آں دوشینہ کردند

۵ چوں از نخست بایں کرامت نواختہ امیدوار است کہ دم واپسیں نیز بایں نعمت بنوازند سہ
تو دستگیر شو ای خضر پی خجستہ کہ من — پیادہ می روم و ہمرہان سوار اند

ایضاً۔ روزی این مسکین در سفر از اسفار در دشتی موسم شدت آفتاب بہ عسرت خرچ گرفتار
گردیدہ بہ نہجی کہ (۲۲۲) فلوس سیاہ ہم نہ بودہ و گرسنگی با تشنگی مرافقت ورزیدہ در ہمیں
اثنا فرزند ارشد ابوداؤد نیاز احمد مدعمرہ[2] کہ رفیق طریق بودہ مدد از روح پر فتوح حضرت ایشاں
۱۰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ درخواست نمودہ و گفتہ کہ با حضرت ایشاں وقت مدد است فقیر ہر چند[3] مبالغہ ہم نمود
کہ ترک ادب است از کثرت یقین و شدت اعتقاد تکرار کلام کردہ فی الفور شخصی از غیب
پیدا می شود کہ ما آں را نہ دیدہ بودم گفت نواب نظام الملک مبلغ پنجاہ روپیہ نیاز شما فرستادہ اند
بہ گیرند و قبض الوصول نوشتہ بدہید قبض الوصول نوشتہ دادم و ازاں بارکشائش ہای فراوان
بحال خود مشاہدہ نمودیم۔

۱۵ ایضاً روز جنگ اعتماد الدولہ محمد امین خان مرحوم با امیر الامراء حسین علی خان کہ در لشکر ظفر یافتہ
اتفاق یافتہ از ہر طرف تیر و تفنگ مثل ژالہ باریدن گرفتہ شمشیر پیغام اجل ہر خاص و عام رسانیدہ
و امتعۂ عالم بہ تاراج رفتہ و ہیچ نماندہ مگر آنکہ صد[4] پارہ گردیدہ و اگر سالم ہم ماند[5] از جای خود بی جا
گشتہ حتیٰ کہ خیام امیر الامراء و اقربا[6] او از یک نفس کان لم یکن شیئاً مذکورا۔ این حقیر دراں
وقت در خیمہ[7] سعادت و شجاعت شعار ولایت و شرافت آثار محمد شریف بیگ عرب کہ[8] از
۲۰ معتقدان یک رنگ حضرت مجدد الف ثانی و فدوی بی رنگ حضرت معصوم حقانیت رضی اللہ تعالیٰ عنہما
آں عزیز ہم از استماع این آوازہ فاتحہ خیر از[9] فقیر گرفتہ بشارت فتح یافتہ رزم گاہ گردید جمع کثیر از نساء و

---

[1] د۔ نداوند [2] م۔ مدظلہ [3] د۔ چند [4] م۔ نہ ماند
[5] د۔ "اقربا" ندارد [6] د۔ "در خیمہ" ندارد [7] د۔ "کہ" ندارد
[8] م۔ از

رجال و اطفال حسن[1] ظن بایں آوارہ بہم رسانیدہ تحت آں خیمہ با متاع فراوان جمع شدند و ہر طرف
ہینا ہی[2] قیامت افتادہ است می بینم کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دائرہ بہ گرد آں خیمہ از سایۂ
مبارک کشیدہ اند و می فرمایند کہ ایں خیمہ مامون الآفات است بہ حاضران خبر ایں معنی نمودم و نیز می
فرمایند کہ سبب تو کہ دریں شل بودی فتح از محمد امین خان است، اظہار ایں مقدمہ ہم بآواز بلند نمودیم
حاجی قندھاری کہ از یارانِ عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر است سلمہٗ ربہ با وجودی کہ صاحبِ کشف ۵
و شہود است امّا بہ ملاحظہ وقت از راہ مؤدت و یگانگت منع ایں اظہار نمودہ کہ جانب امیر الامراءؔ
و غیرت خان لک سوار موجود است و ایں طرف بالفعل ہزار ہم (۲۲۴) حاضر نہ رعایت عالم
اسباب ایں حکم را بر نتابد گفتم کہ من از جنابِ حضرتِ ایشاں ازیں مژدہ آگاہ گردیدہ ام محل ریب و
اشتباہ نیست تا آنکہ بہ برکات معصومی فتح آسمانی بہ موجب وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللهِ۔
شامل حال گشتہ تغانم بسیار بدست ایں جماعت قلیل از اں لشکر کثیر افتادہ كَمْ مِّنْ فِئَةٍ ۱۰
قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ۔ بلکہ محمد شریف بعد از
رجوع مفتوح نقل نمودہ کہ در وقتِ ہیجا زیادہ از شصت سوار جنگی کارگزار نہ بودہ کہ ایں فتح بہ
تصرف حضرت ایشاں روی نمودہ آری بعد استماع آواز شادیانہ ہا اُمرایان بسیار با فواج بی اعتبار
از ہر طرف جمع کردند تہنیت گو و مبارک باد گر دیدند و ہر یکی از اہل عسکر مدعی بر آنکہ فتح بہ ظہور
پیوستہ، خوش گفت، مصراع ۱۵

مبر می دانست روز فتح ہیز لشکری

عاصی دور از کار بعد از بر آمدن حضرت سرہند در بلدۂ دار الخلافہ شاہ جہان آباد دریں سفر
خیر الاسفار بند گردیدہ چنانچہ در خطبۂ کتاب بہ تفصیل بیان آن گذشتہ محض بہ برکاتِ تصرفات
حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ سعادت کشائش برآمدن ازیں جا بآسانی میسر گردیدہ بہ حلاوتِ
اکبر آباد را دیدہ با رفاقت عسکر باز معاودت شاہ جہان[3] آباد تا حصول امارت و مرادات دست دادہ ۲۰
و مفتاح مشکلات بطوری کہ مطمح نظر بہ موجب اشارات صریحہ و بشارات صحیحۂ حضرت ایشاں
شدہ بود معائن گشتہ چہ شروع ایں مفتاح بست و ششم ربیع الثانی در عین ازار و اضطرار
بود کما بین فی الخطبۃ و بست و ششم جمادی الاولیٰ متصلہ آں بہ شفا و کشائش برآمدن جانب

---

[1] د۔ "حسن" ندارد [2] م۔ ہیجای [3] م۔ جہان آباد

اکبرآباد میسر گردیده و در آں وقت تحریر مفتاح اوّل تا مکتوب[1] صد و ہشتادم از جلد اوّل کہ باسم برادرِ اصغر حضرت ایشاں شیخ محمد یحییٰ است ذکر در خصائص حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین شدہ بود باز دخول ایں بلدہ از رجوع بہ تاریخ نوزدہم محرم الحرام اتفاق یافتہ و تا بست و ہفت کنز از کنوز مفتاح ثالث دریں سفر نگارش یافتہ و کنز بست و ہشتم کہ منقول از خاں خدا پرست است

۵ باز در موضع شروع کتاب تحریر یافتہ ایں ہمہ از تصرفات حضرت ایشاں دریافتہ و کل یوم ھل من مزید جمعیت شناختہ ؎

ومنذ الزمت افکاری مدائحہم   وجدتہ لخلاصی خیر ملتزم

امیدوار است کہ در مواقف ستّہ دار القرار کہ بہ صعوبت اشتہار دارند بہ ہر مخلص پیر یا خصوصاً بریں عاصی پر دغا، توجہاتِ معصومی مشکل کشا گردد و ما ذالک علی اللہ بعزیز ؎

۱۰ نمی ترسم ز عصیان و ندارم باک از دوزخ   کریمی جرم بخشی پیشوای کردہ ام بیداء

ابیض یکی از صالحات قانتات روایت کردہ کہ مرا پسری پر از فسق و فساد (۲۲۵) بودہ روزی از جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فاتحہ اصلاح او خواندانیدم فرمودند بابا ہولناک مشو در اندک مدت فسقِ او مبدل بہ صلاح می گردد آخر کار بعد چند روزی ازیں کرامت بشارت آمیز و بشارتِ کرامت ریز از جملہ صالحین متقین گردید۔

۱۵ ابیض یکی از اہل مناصب کہ از اہل خدمات بادشاہی نیز بود حسبش بہ سیادت می رسیدہ باستقامت تمام بہ نظر در آمدہ روزی پیش ایں عاصی نقل احوال خود می نمودہ کہ در عالم نوجوانیہا کہ دولت ظاہری ہم شامل حال داشتم ہمہ اسباب فسق و فجور راہمیا ساختم و لیل و نہار بہ موافق رضای نفس و شیطان بسر می بردم و رشتہ اختیار در خزان و بہار بہ مئی و معشوق می سپردم و اہل صحبت نیز بہ زبان حال بایں ترانہ مترنم بودند ؎

۲۰ تو بہ موسمِ جوانی بکن آنچہ میتوانی   کہ بروزگار پیری نہ کند کسی جوانی

تا آنکہ روزی بہار[2] ی بلند اقبال بلکہ بہ محض بہ فضل کریم ذو نوال بہ رفاقت خالِ فرخندہ مقال کہ از مریدان حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ و شاعرِ فصیح اللسان بودہ ورود بہ حضرت سرہند افتادہ و صحبت آں امام معصوم دست دادہ وقت نمازِ عصر در کمر من فوطہ زرین نامشروع بودہ قیام نزدیک

---

[1] د۔ مکتوبات [2] د۔ بریدان

حضرت ایشاں اتفاق یافتہ بعد از ادای سلام بہ بندۂ شرمندۂ ارشاد کردند کہ اعادہ نماز ضرور است کہ بہ پرچہ نامشروع نماز جائز نیست عرض کردم کہ استقامت امر مشکل است امّا بہ توجہ آنحضرت چیزی ازاں میسر گردد فرمودند باستقامت می نمایند ازاں باز ایں صحبت استقامت شاملِ حال ست شکر نعمت اظہار ایں تصرف عالی نمودہ والا استقامت را فوق الکرامت گفتہ آید در خور ایں کم حوصلہ کجاست فاستقم کما امرت براں گواہ است، بر آشنایان بحار معانی کہ مستغرقان قلزم سخن دانی اند ظاہر و ہویدا است کہ تصرفات معصومی و کرامات قیومی کہ در رنگ نجوم فلکی ہر یکی تابندہ و درخشاں و باعتبار کثرت ہم اگر زیادہ ازاں بگویم مجوّز و برجاست چہ ہر تصرف حسنہ است۔ از حسنات آں قبلہ اصحاب کرامات کہ حسناتِ جد اکبر ایشاں حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مقدار نجوم سماوات است، مثنوی :

ہمیں فرزندِ فاروق است چوں آب	کنوں نطق از زبان او کند رب
سراپا نسخۂ اخلاق فاروق	بہ زہر منقصت تریاق فاروق
چراغ نقشبند ہفت محفل	نگاہش نقشبند غیر از دل

و چوں حسنات حضرت عمر حسنہ است از حسنات حضرت ابی بکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہما و انتساب طریقہ علیہ نقشبندیہ بہ حضرت صدیق اکبر است رضی اللہ تعالیٰ عنہ، پس حضرت ایشاں کہ امام ایں طریقہ باشند از اویس خاصۂ حضرت صدیق اکبر در جمیع مقامات ہمہ وقت امیدوارند بلکہ نصیبی کامل ازاں ارزانی دارند فافہم ولا تکن من القاصرین، پس شمار تصرفات و حسابِ کرامات آنحضرت در علم علام الغیوب است (۲۲۶) تقدس و تعالیٰ امّا بر سی و شش تصرف باوجودی کہ در وقت تحریر تصرفاتِ دیگر ہم در خاطرِ دریا مقاطر موج خیز و حلاوت انگیز است[1] بہ جہت رعایت لطیفہ از چند لطائف در قیدِ قلم عنقریب می در آید ان شاء اللہ تعالیٰ۔ امّا از کیاءِ فطانت مآب کوتہ اندیشی را در سینۂ بی کینہ راہ نہ دہند کہ تصرفات عالیہ کہ ہر یک تاباں و درخشاں در رنگِ لعل بدخشاں است باوجود محاطۂ خاطر بودن چرا فروگذاشتہ آید[2] و حالانکہ[3] ہیچ لطیفۂ شریفہ[4] ترا ذکر تصرفاتِ شریفہ نیست زیرا کہ گوئیم فروگذاشتن[5] تصرفات بر تقدیر[6] می شود[7] کہ در ہیچ محلی ازیں کتاب مذکور نہ گردد و

---

[1] د۔ "است" ندارد [2] د۔ اند [3] م۔ حالاکہ [4] م۔ شریف
[5] م۔ فروگذاشت [6] م۔ تقدیری [7] م۔ منصور شود

آں خود عین[1] خیانت است بلکہ بسیاری از ملفوظات و تصرفات از آں قبیل اند کہ مناسب آنہا
بہ مفتاحات مستقبلہ ازید است از ذکر آنہا دریں مفتاح فستُذکر فی محل التناسب
الازید کما ستعرف فی مواضعہا ان شاء اللہ المجید ۔ لیکن قاعدۂ مقررہ آنکہ ملفوظ و
تصرف در ہر محل کہ مندرج خواہد گشت مشروح بہ لفظا احمر و ابیض خواہد گردید ان شاء اللہ المجید کہ وجہِ
۵ آں را در دیباچہ ایں باب شناختہ و ثمرات بی اندازہ ازاں یافتہ ۔ اکنوں بہ موجب ایفای وعدۂ
حسنہ ذکر لطائف موعودہ از الزم ضروریات ۔

لطیفۂ اولیٰ ۔ آنکہ چہل و چہار احمر کہ در کنز سابق گذشتہ اند باسی و شش ابیض کہ دریں کنز مشروح
گشتہ جمع بہ ہشتاد می رسد در رکعاتِ صلوٰۃ لیل و نہار از فرض و واجب و سننِ مؤکدات و متطوعات[2]
ہشتاد کامل است زیرا نکہ پنج فرض باوتر بیست رکعت می شود و دوازدہ رکعت سنن مؤکدہ پنج
۱۰ وقتی و دوازدہ اشراق و تہجد نیز دوازدہ است و سنت فیٔ زوال چہار رکعت است در رنگ
سنتِ عصر و سنت قیام اللیل شش رکعت است بہ حساب چہار رکعت پیش از وتر است
درکعتین بعد الوتر و نماز اوابین نیز شش رکعت است علی قول الاکثر و نفل بعد ظہر ہم
اولیٰ چہار رکعت است کما ھو من اکثر اعمالہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۔

لطیفۂ ثانیہ ۔ آنکہ مجموع رکعات فرائض یومی و لیلی و تر و سنن مؤکدہ و چہار رکعت سنتِ عصر کہ
۱۵ دعا رحم بر خوانندہ آنہا آمدہ و تاکید حضرت ایشاں بر گذاردن آنہا در مفتاح سابق رابع بہ وضوح
انجامیدہ بہ سی و شش می کشید و ہر تصرف از کثرت ضیا و قبولیت بہ منزلہ ایں رکعات شد بایں
مناسب سی و شش تصرف اکتفاء ۔

لطیفۂ ثالثہ ۔ آنکہ عمر مبارکِ حضرت ایشاں ہفتاد و دو است و سی و شش نصف آں می شود
پس حساب نصفِ عمر ازیں جا بہ شناس و دریں جا تشابہ بہ خواجۂ عالی شان معدن الفضل والعرفان
۲۰ محمد ہاشم کشمی قدس سرہ جستہ ام کہ آنجناب در زبدۃ المقامات کرامات حضرت مجدد الف ثانی
را رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں رعایت ملحوظ فرمودہ و بہ موافق نصف سنینِ عمرِ مقدس کہ تمام عمر ثلث و
ستین بودہ سی و یک آوردہ اند ۔

لطیفۂ رابعہ ۔ آنکہ نصاب کامل در ادای زکوٰۃ[3] چہل و یکی است[4] و دریں جا ہشتاد احمر (۲۲۷)

---

[1] د ۔ "عین" ندارد [2] م ۔ متطوعہ [3] م ۔ "زکوٰۃ" ندارد [4] د ۔ "است" ندارد

وابیض از خزائنِ معصومی بدست آوردہ ام اگرچہ "احمر کہ چہل وچہار است زکوٰۃ بسیار را محتمل است اما ابیض[1] " اگرچہ سی وشش اند اما احمرات بسیار را در ضمن خود منطبق[2] ساختہ مستحق زکوٰۃ کامل گردیدہ اند، پس این مسکین محتاج رجامند زکوٰۃ نقدیں ازاں قبلۂ کونین در ہر دو نشاتین است، من دق باب الکریم الفتح۔

لطیفۂ خامسہ۔ آنکہ صیام شہرِ مبارک رمضان باستہ شوال سی وشش است پس تصرفات را کہ ہر یکی ابیضی است کامل عیار مناسب اعداد موافق ورزیدہ واگر سی وسہ روزہ ہر یازدہ ماہ را کہ در ہر ماہ سہ روزہ باشند ونہ روزہ اول ذی الحجہ را وصوم یوم عاشور را وصوم پانزدہم شعبان را باہم شماری ہشتاد کامل می شود کہ مجموع اعداد واحمرات وابیضات آں مفتاح است بہ برابر ما فی مقصود نصاب صلواۃ وزکوٰۃ وصیام در ذات آں قطب الانام امام الہمام بر حد کمال است این مسکین ناقابل پست نظرت کہ تمام عمر خود را در معاصی وزلات صرف نمودہ است از صدقات آں غوث البریات فی جمیع الحالات امیدوار ہے

نصاب حسن بر حد کمال است   زکاتم دہ کہ مسکین وفقیرم

تا از حصول این صدقات باعلیٰ درجات تمول رسیدہ بہ برکت آں حج مقبول کہ نصیب ذات جامع البرکات گردیدہ راہِ کعبۂ مقصود را توشۂ فراوان میسر آید وجہاد باعداء آفاقی وانفسی کہ نفس وشیطان باشند لشکر از خزائن معصومی ودفائنِ قیومی نگاہداشتہ بحکم فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ ھُمُ الْغٰلِبُوْنَ۔ بہ قوت وغلبہ واقتدار نماید ہے

از آں طرف نہ پذیرد کمال او نقصان وازیں طرف شرف روزگار ما باشد وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب ولختم ھذا الباب بالدعاء اللّٰھم زدنا ولا تنقصنا واکرمنا ولا تھنا واعطنا ولا تحرمنا وآثرنا ولا توثر علینا وارضنا وارض عنا وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہ محمد وآلہٖ وصحبہٖ اجمعین۔

---

[1] واوین والا فقرہ نسخہ "د" میں نہیں ہے۔ [2] م۔ مبطق

مفتاحِ ششم

در بیان انتقال حضرت ایشاں ازیں جہان بہ فرادیس الجنان بامدحت روضۂ منورۂ ایشاں ومایشابہ ھذا الباب۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱۰ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُوْرَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُوْرِ۔ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَّيِّتُوْنَ، مَنْ كَانَ يَرْجُوْا لِقَآءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ، وَسِيْقَ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ اِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتّٰٓى اِذَا جَآءُوْهَا وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلٰمٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوْهَا خٰلِدِيْنَ ۱۵ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ صَدَقَنَا وَعْدَهٗ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ (۲۲۸) حَيْثُ نَشَآءُ فَنِعْمَ اَجْرُ الْعٰمِلِيْنَ وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَآفِّيْنَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُوْنَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيْلَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ۔

اللّٰھم صل وسلم علی سیّدنا ومولٰینا وشفیع ذنوبنا محمد نبی الرحمۃ ۲۰ وشفیع الامۃ الذی بدنہ اخیر الابدان و روحہ اطھر الارواح وعلٰی آلہٖ واصحابہٖ وکمّل ورثتہٖ وازواجہ الطاھرات و بناتہ المکرمات بعدد کل من علیھا فان الی دخول المسلمین فی الجنان، برشاہدان آثار اصحاب القبور و منتظران انوار یوم البعث والنشور و مرجحانِ حالت نوم و موت بریقظہ وحیات ومتفکران خلقت ارضین وسمٰوات و واصلان حقیقت دارالقرار وقایلان سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

و غواصان بحار کریمہ وما الحیاۃ الدنیا فی الآخرۃ الامتاع ونظاران متاع الغرور باتل انتفاع
وشائقان دولتِ قرب و وصال کاشفانِ پردۂ وہم وخیال وتالیان کریمہ تَوَفَّنِیْ مُسْلِمًا
وَّاَلْحِقْنِیْ بِالصّٰلِحِیْنَ۔ وناظرانِ معنیٰ اِنَّ اللهَ لَا یُضِیْعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِیْنَ۔ وخائفان
یَوْمَ لَا یَنْفَعُ مَالٌ وَّلَا بَنُوْنَ اِلَّا مَنْ اَتَی اللهَ بِقَلْبٍ سَلِیْمٍ ووالهان جمال لایزال حضرت
۵ رب الکریم کہ بہ تبعیتِ انبیاء برگزیدہ کہ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِیْنَ درشان آنہا حکم محکم است
وبہ استماعِ اخبارِ اولیاءِ خدا رسیدہ کہ درحصول ایں متمنا، نذر واجب بہ خود التزام نمودہ اند برآنکہ
اگر حکیمی بریں مرضِ لا دوا فرماید وحکم باجل مسمیٰ نماید ایں قدر مبلغ نذر اللہ می نمایم فغلو فیہ ذلک المرض
بعد ما اخبروا بانّ مرضهم لا یقبل الدواء۔ ہمگی کاروبار خود را بوصل کہ مبرا از اختراعِ وہم و
تراشِ خیال باشد قرار دادہ اند ودریں نشاء فانیہ غیر از ایقانِ امری دیگر تصور نہ نمودہ وبہ تجلیات و
۱۰ ظہورات خورسند بیند وبہ مشاہدات ومکاشفات تسلی حاصل روزگار ندارند۔

مخفی نماند کہ مقربان درگاہِ[1] صمدیت کہ غریقِ دریای نبوت گردیدہ اند ہرچند دور رفتہ اند و
باریک بینی را کار فرمودہ غیر از امواج حیرت چیزی نہ دیدہ اگرچہ از ہر خس وخاشاک ایں راہ فدای
اِنِّیْ اَنَا اللهُ شنیدہ اند ناچار دید وشنید ودانست خود را غیر فہمیدہ اند چنانچہ حضرت خواجۂ بزرگ
خواجۂ نقشبند قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس می فرمایند:

۱۵ **فتح** ہرچہ دیدہ شد وشنیدہ شد ودانستہ شد ایں ہمہ غیر است بہ تحقیقت کلمہ لا نفی آں
باید کرد۔ تم کلامہ الشریف۔

عزیزی می فرماید ؎

دور بینان بارگاہ الست پیش ازیں پی نہ بردہ اند کہ ہست

دوعدۂ لقاء مطلوب حقیقی جلت عظمتہ بہ موجب آیۂ کریمہ مَنْ كَانَ يَرْجُوْا لِقَآءَ اللهِ فَاِنَّ
۲۰ اَجَلَ اللهِ لَاٰتٍ موعود بایں جاہست گواراتر از آب حیات تصور نمودہ تسکین ذائقہ آرزومند
بامید آں ثمراتِ طیبات می فرمایند وبہ ہمیں امید فرحت جاوید حلاوت اوقات (۲۲۹) دارند و
موتی کہ قبل از موت میسر شدہ کار ایشاں را بہ حیاتِ جاودانی رسانیدہ بود دریں وقت باستمداد
موت ثانی ہر بن موی شان را از حیاتِ ابدی خبردار ساختہ تمتعات فراوان ازاں برداشتہ

---

[1] م۔ بارگاہ

بہ شوق مافوق جلو مرکب ہمت بہ ساحتگاہ ملاقات کہ مسمی بہ اجل است می دوانند شنیدہ باشی
عارف روم قدس سرہ قریب باحتضار کہ در کثرت شوق بقول ؎

وعدۂ وصل چوں رسد نزدیک — آتش شوق تیز تر گردد

بی اختیار بودند یکی از عابدان کہ مرید رشید ایشاں بودہ و دعای عافیت نمود و گفت عافاک اللہ
بعتاب تمام چشم واکردہ درجواب ایں بیت خواندند ؎ ۵

من شوم عریاں زتن او از خیال — تا خرامم در نہایات الوصال

جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ مبلغ فراوان نذر اللہ بریں معنی بستہ بودند
چنانچہ در ماسبق باشارتِ صریحہ گذشتہ است و بعد از آنکہ اطبا بہ عرض اقدس رسانند کہ مرض حضرت
لاعلاج است تقسیم مبلغ مذکور بہ فقراء و مساکین فرمودند و حضرت یوسف علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ
والسلام دعای فرمودہ اند در قرآن مجید مشروح و مبین است ایں ہمہ از نازکیہای شوق و محبت ۱۰
است ہر بوالہوس کوتہ اندیش از حقیقت ایں معاملہ دریابد و تسلی اعلال راعین وصال تصور
نماید ؎

ریاض آشنائی را سرو برگ دگر باید — نہ ہر سرو چمن لیلیٰ است نی ہر بید مجنوں

نمی فہمند کہ دریں نشاء اگر طاقت تحمل ایں کرامت نزاکت ریز می بود حضرت موسیٰ علی نبینا و
علیہ الصلوٰۃ والسلام از دیگراں باق احق و الیق بودہ آوازۂ لَنْ تَرَانِیْ بگوش سراپا ہوش ۱۵
ایشاں نمی رسیدہ و حضرت پیغمبر ما[1] کہ محبوب رب العالمین است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ
والسلام کہ بایں دولت مشرف شدہ اند در دنیا وقوع آں نہ بودہ بلکہ در دنیا از دنیا برآمدند و
بآخرت ملحق گشتند و دیدمقصود از تطویل کلامِ سعادت انجام آنکہ حالتی کہ بعد موت و بعد الحشر
مرکمل واصلاں را دست دہد بہ مراتب کثیرہ اصیل تر از حالت دنیاوی ست[2]۔ پس بایں اعتبار
ہر یکی از مقربین و ابرار بہ موافقِ حوصلہ و استعدادِ خود تمنای آں نمودہ است و حضرت ایشاں[3] ۲۰
رضی اللہ تعالی عنہ اگر چندی کہ از غایتِ ادب و نہایت رعایت حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ
بایں معنی لب نہ کشودہ اند کہ مبادا بوئی تساوات بآنحضرت عالی درجات پیدا آید چہ باوجود حصولِ جمیع
کمالاتِ مجددی بہ طریقِ اصالت (۲۳۰) در ذاتِ مبارک ہر جا کہ حرفی از معارفِ سینہ در زیر قلمِ

---

[1] در "ما" ندارد [2] م - از حالت دنیاوی نیست [3] م - عنہما

محترم می آرند خود را بہ دُعا حصولِ ایمان از آں معنی و شربی از آں مشرب بہ کمال انکسار می
نگارند کما ھو الظاھر علی متتبع کلامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہمچنیں دریں مقدمہ ہم سکوت
ورزیدہ اند اما بر فاہمان[1] معانی بلند و حاشیہ نشینان بساط دولت انبساط کہ مشتاق کثیرہ بلکہ محض
سابقہ فضل بوی آشنای بآں کلام محبوبۃ الافہام بہم رسانیدہ اند تمنای حصول ایں دولت مبرہن
۵ و ہویدا است ؎

نامۂ سربستہ را چوں آب خواندن حق ماست ‌ ‌ ‌ از سخن فہماں آں لب ہای خاموشیم ما

چہ ترجیح حالت نوم و موت و حشر بر حالت یقظہ و حیات و قبر بہ تصریح بر نگاشتہ اند، پس عنانِ
سخن از ہر سو کشیدہ جانب شاہراہِ مقصود باید بر داشت و مشتی از خروار جواہرِ آبدار و نقودِ کامل
عیار از خزائنِ معصومی و دفائن قیومی پر ساختہ بہر شریف الاستعداد جلوہ گردانیدہ بہ مطلب اعلیٰ باید
۱۰ پرداخت نیک استماع فرمای کہ ایں مفتاح مفتح کنزیں نشاتین بہ صدقہ حضرت ایشاں گردیدہ
کنزِ اوّل از خزائنِ رحمت کہ دریں دار بہن گشتہ عالمیان را نقودِ عافیت و جمعیت و حلاوت و
عطوفت و انواع خیرات بخشیدہ و کنزِ ثانی عین از فردوس رسیدہ بہ نود و نہ رحمت کہ برای آخرت
ذخیرہ بلکہ ما بقیۂ ایں رحمت کہ پایاں آں متصور نہ بودہ صد گردیدہ و مخصوص مومناں را اُمیدوار ساختہ۔
اعنی کنزِ اوّل مشتمل بر مقدماتِ حیاتِ آں قبلۂ اربابِ حاجات کہ مناسب حال و وصال اند و
۱۵ مرض آخر الیٰ حینِ انتقال و کنزِ ثانی در اموری کہ بعد وصال متعلق اند الیٰ حین التحریر بل
الیٰ ما یتعلق بدار القرار فاعتبروا یا اولی الابصار فلہ الآخرۃ والاولیٰ وصلی
اللہ علیٰ رسولہ محمدٍ المبعوث الیٰ کافۃ الوریٰ وآلہٖ وصحبہٖ الیٰ یوم الجزاء۔

کنزِ اوّل ۔ در طینت اصلی و فطرتِ جبلی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ باوجودی کہ محبوبیتِ ذاتی
درنہاد بودہ کما عرفت فی غیر موضع ہموارہ سوگوار باوجودی کمال تمکین از کثرتِ شوق
۲۰ بی قرار بودہ روزانہ در طلوعِ آفتاب احدیت .بیدار روزانہ اشعاتِ جمالِ او خبردار و شبانہ در انتظارِ
ماہتاب ہویت متعطش بی قرار لیل و نہار باوجود حصولِ وصل عریاں[2] بر کمال ھل من مزید
را امیدوار ایں نیز خواص آں طینت پاک ازیں جاست کہ در حدیث شریف آمدہ است کان
رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم دائم الحزن متواصل الفکر .بلی

---

[1] م۔ اما براو افہمان ‌ ‌ [2] عریانی

ہر نعمتی کہ نصیب آنسرور بود علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام در اتقیاء امت او کہ الوش خواران اند البتہ (۲۳۱) کہ سرایت نماید کہ خادمان در ہمہ وقت از الوشِ خاصۂ مخدومان امیدواران اند امادقیقۂ دیگر دو بیت عارف روم قدس سرہ باید دریافت ؎

عشقِ معشوقاں نہانست وستیر　　　عشقِ عاشق با دو صد طبل و نفیر
لیک عشق عاشقاں تنزہ کند　　　عشقِ معشوقاں خوش و فربہ کند　۵

گویند جناب حضرت ایشاں بعد وصال حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما اکثرہا بہ غم وگریہ ہای گذرانند و در بعضی احیان سیر صحرا و بستان می فرمودند و ایں شعر بہ سوزِ تمام می خواندند ؎

وکانت لنا بالفراق لیال　　　سرقناھن من ایدی الزمان

و باہر یکی از اصحاب و خلص احباب ترغیب سوگ ہجراں و ماتم عصیان دراں اماکن می فرمودند و اکثر دریں سیر و سیاحت حضرت خازن الرحمت و حضرت شاہ جیو قدس سرہما رفاقت بہ صد صداقت　۱۰
می گزیدند حسنِ اعتقاد کہ بجناب خازن الرحمت داشتند از مکتوب ثالث از مکتوبات جلد ثالث ظاہر و ہویدا است ، بلکہ از مجموع کلام شریف کہ مشتمل بر احوال ایشاں باشد خواندہ بایشاں نوشتہ باشند و خواندہ بہ دیگری ذکر ایشاں بہ تقریبی در قید قلم محترم آمدہ باشد بر متتبعان آں پیدا و نظر عنایتی کہ بر حضرت شاہ جیو داشتند و تربیت ایشاں بہ مرتبۂ کہ می خواستند نیز بر زائران مکتوباتِ قدسی سمات روشن و آشکارا است ۔مقصد بعد وصال حضرت خازن الرحمت کہ ہشت سال پیش　۱۵
از وصالِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما اتفاق یافتہ غم بسیار و حزن بی شمار شامل حال آنحضرت گردیدہ و سیر باغ ازاں باز موقوف گشتہ الا ماشاء اللہ ، مگر بہ تقریبی اگر تشریف بردہ باشند و تربیتِ اولاد حضرت خازن الرحمت بہ کمال انبساط بر آنحضرت قرار گرفتہ ۔

ابیض حضرت والدۂ ماجدہ سلمہا اللہ تعالیٰ از ام المریدین والدۂ کریمۂ خویش قدس سرہا روایت می کند کہ روزی مخدوم زادۂ اصغر اعنی قطب العارفین شیخ محمد صدیق قدس سرہ باہر دو فرزند صغیر　۲۰
حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ شیخ محمد یعقوب و شیخ محمد تقی رحمہما اللہ سبحانہ کہ قریب العمر بودند ، باہم داخل حویلی معلیٰ شدند من از دور دیدہ معروض داشتم کہ محمد صدیق زیادہ است یا ایں ہر دو فرمودند تربیت ایں ہر دو از سبب یتامت آنہا زیادہ تر می خواہم و فرزندانِ کبار آنحضرت را قدس سرہ بہ مرتبہ کمال رسانیدند ۔

چنانچہ احوال آنہا در مفتاح ہشتم خواہد کشود اِن شاء اللہ الودود ۔

دیگر درخت سدرہ در منزلِ دوس شاگل حضرت ایشاں بودہ کہ ثمرہ اش بہ نفاست تمام موصوف بودہ عادتِ شریفہ (۲۳۲) برآں قرار گرفتہ کہ اوّل ثمرہ اش در خدمت حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ ارسال می گشتہ و وضوِ نمازِ چاشت وظہر حضرت ایشاں ہم در تہ سایۂ او مقرر بودہ بعد وصال خازن الرحمت جانب آں سدرہ نگاہی بہ حزن کمال فرمودہ گاہی دیدۂ پُر آب کردہ ایں دوہڑۂ ہندی می خواندند، دوہڑہ :

آنگن میرے بیر ہیں اور پیو بن بیر نہ کھاؤں
ایک بیر کی آونے بیر بیر بل جاؤں

معنی اش بر زبان فرس چناں می شود کہ در صحنِ من درختِ سدرہ است و بدوں معشوق ثمرِ آں نہ خورم، یک مرتبہ رسیدنِ معشوق بار بار قربان شوم۔

در ایام غلبۂ آزار حضرت خازن الرحمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما تلواس بسیار داشتند و اکثر بہ عیادتِ ایشاں می رسیدند دریں ولا مخدوم کریم صاحبِ مقام کمال و تکمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ اللہ الجمیل ابیضی از خزائن حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ متحمل احرین سعیدی و معصومی است بایں مخلص خود از کمال جود و کرامتِ خود عنایت فرمودہ و امر بہ کشود آں دریں مفتاح مناسب دانستہ نمودند بہ موجب امر شریف القدر ایراد می نماید :

ابیض مخدوم مذکور می فرمایند کہ والدِ ماجد ما عالی حضرت متعالی منقبت شیخ محمد صبغۃ اللہ قدس سرہ بہ تقریبی در بلدۂ سہارنپور تشریف فرمودہ اند در آں جا معرفت آگاہی شیخ بایزید کہ از خلفای حضرت ایشاں بودند و والدِ ایشاں شیخ بدیع الدین از خلفای مشاہیر حضرت مجدد الف ثانی گذشتہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما لوازم نیازمندی و خدمت گذاری شیخ بایزید مذکور بسیار بجا آوردند، در آں حویلی درخت نیم نیز بودہ شیخ معروض داشت کہ ایں نیم بسیار متبرک است کہ در زیر سایہ بہ آنحضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ تکیہ بہ چوب آں فرمودہ نشستہ اند و حکایت کردند کہ من در حضرتِ سرہند بہ خدمتِ ایشاں در ایام آزار حضرت خازن الرحمت رفتہ بودم حضرت ایشاں بہ قصد عیادتِ حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ متوجہ شدند من ہم در رکاب بودم حضرت خازن الرحمت ازیں فدوی پرسیدند کہ آں درخت نیم در حویلی شما تا حال ہم ہست۔ عرض کردم موجود است، حضرت ایشاں استفسار کردند کہ سبب استفسار از آں درخت چیست ؟ حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ زبان شکر افشاں را در فضائل آں کشودند

دگفتند که یک مرتبه حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ به رفاقت جهانگیر بادشاه در آنجا تشریف
ارزانی داشتند و در ته سایهٔ همان درخت فقیر را با بیست صوفیان عالی مقام و شیخ حبیب خانسامان
رخصت سرهند فرمودند امتثال امر شریف القدر بجا آورده بلا توقف متوجه شدیم، چون بر
دریای جمنا رسیده برکشتی سوار شدیم و در وسطِ بحر ملاحان درخواست اُجرت نمودند می دانستم که پیشِ
میان شیخ حبیب خرچ خواهد بود و شیخ را گمان آنکه من داشته باشم چون معلوم حقیقت کردیم طرفین
دست تهی یافتیم بهر یکی از صوفیان استفسار کردیم همه زبان را به عذر افلاس کشودند (۲۳۳)
شیخ حبیب فوطه که در کمر داشتند و نفیس هم بوده از کمر کشوده به ملاحان دادند و گفتند که از دریا گذشته
با اُجرتِ شمار سانده فوطه می گیریم با فوطه را بها مشخص ساخته بشمامی دهیم آنها کشتی را سر دادند می بینیم
که روبروی دریا لشکر عظیم القدر افتاده است از ملاحان که همان زمان از آن طرف رسیده
بودند سراغ لشکر و اهل آن نمودم گفتند ما دشت خالی گذاشته رفته بودیم که اثری از لشکر پیدا نه بوده
طرفهٔ قدرتِ خداوندی جلت عظمة نمودار گشته است. القصه هر قدر که نزدیک تر می گشتیم لشکر را
کلان تر می دیدیم و آوازهٔ اهل آن زیاده تر می شنیدیم به تعجب تمام از دریا به تصدیع اژدهام که از
کثرت اسپ و آدم ساحل را پر ساخته و هر سو ها و هو برخاسته گذشتیم معلوم شد که لشکر بادشاه
است که در سهارنپور گذاشته آمده ایم از آن جا حضرت مجدد الف ثانی را متجس شدم هر کسی نشان
آن داد که به ناگاه آن مشاهده بارگاه عالی جاه ملائک پناه نموده، شرف اندوز دیدار پُر انوار گشتیم
دعای خیر فرموده هر یکی از مایان خرچ جدا جدا او فرمرحمت کرده و برای حضرت بی بی جیو مبلغ فراوان
عنایت نموده، رخصت نمودند چون بر بهل سوار شدیم نام و نشان از لشکر و لشکریان پیدا نه بوده
همان دشت و ساحلِ دریا بود. ملاحان از تعجب تمام انکشاف این سر درخواستند گفتم شما هم دیدند
چون الحاح آنها از حد گذشت گفتم تصرفی بود از تصرفاتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ آنها
بصد جان معتقد گشتند. شیخ محمد اسماعیل نقل این کرامت بر زبان آورده فرمودند که عالی حضرت
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از استماع این تصرف از شیخ بایزید تعجب کردند که مقامات نویسانِ مجددی این
طور تصرفی رفیع القدر را تحریر نه نموده اند.

الحمد للہ که بتقریبِ عیادت حضرت خازن الرحمت که حضرت ایشان فرمودند این دولت فاخره
نصیب این بی حاصل سیاه کار گشت ابیضی از خزینه عالی حضرت در ضمن ابیضِ مجددی که بطریق امانت
برای این مجلس محتاج گذاشته بودند به حصول پیوست فتامل سبحان اللہ وبحمده.

چلی بیان وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درمیان است قلم وریں میدان ہموار کردن
کسی نمودہ چپ و راست ملاحظہ می نماید کہ مبادا راہی بہ فرار باید میسر نمی شود بہ ناچاری تمام جزع
کنان جانب مطلب می شتابد ؎

ایتہا النفس اجملی جزعا[1] ان الذی تحذرین قد وقعا

۵ بلکہ فعل جمیل مطلق را نظر داشتہ از جمال آں آگاہی بر می بخشد و آنچہ نوشتہ از راہ راست گشتہ کہ
امور ضروریہ کہ لوازم (۲۳۴) ایں باب بودند و در غیر ایں ذروہ گنجائش آنہا ممکن نہ بودہ درج نمودہ
است چنانچہ از اذہان فطانت ریز کہ ایں ہمہ خطاب و کتاب برای آنہا است جمال ایں مقولہ
مُستتر[2] نیست و بہ اغبیا کار نہ دارد امّا الحال بعد استماع ایں طعن مرقومہ خواہان مطلبی گردیدہ است
کہ غبی مثل ذکی بلا توقف و احاطہ خبر رسیہای مطالب شتیٰ تفہیم نماید لَآ اِلٰہَ اِلَّا ھُوَ کُلُّ شَیْءٍ
۱۰ ھَالِکٌ اِلَّا وَجْھَہٗ لَہُ الْحُکْمُ وَ اِلَیْہِ تُرْجَعُوْنَ ۔ آگاہ باشند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ
در اواخر عمر مبارک بہ چند وجہ اشارتی کہ ابلغ من الصریح باشد بر قرب ارتحال خویش ازیں جہاں
پُر نیش بر مخلصان صفاکیش فرمودند فھم من فھم ہر یکی ازاں اشارات بدیعہ تصرفی است
نازنین ابیضی است بہ یقین ۔
ابیض کتاب خانہ را کہ کلاں تر خزینہ سرکار معرفت مدار بودہ و محبوب ترین امتعہ نزد آں قدوۃ الابرار
۱۵ و مشتمل بر کتب متداولہ و غیر متداولہ بہ مرتبہ بودند کہ در جاہای دیگر کم یاب است و دو سہ سال پیش
از وصال بہ ابنای کرام و بنات مکرمات بہ طور میراث قرعہ انداختہ تقسیم فرمودند و چند روز بعد از
فراغ حلقہ بامداد ہمیں صحبت می گذشت و وقت حضور اولو القربیٰ والیتامیٰ والمساکین را بہ موجب
نص قرآنی وَ اِذَا حَضَرَ الْقِسْمَۃَ اُولُوا الْقُرْبٰی وَ الْیَتٰمٰی وَ الْمَسٰکِیْنُ فَارْزُقُوْھُمْ
مِّنْہُ وَ قُوْلُوْا لَھُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا ۔ یاد می فرمودند بلکہ بہ بعضی مخلصان دیگر ہم کہ بایں عرضہ
۲۰ صفات موصوف نہ بودند محض از راہ تفضل کتابہا در آں وقت[3] عنایت فرمودہ اند چنانچہ نزد بعضی
از انہا فقیر خود از آں کتب موہوبہ متبرکہ زیارت نمودہ است ، مصراع

بود دست کرم رسوا ترا زیاران عہد ایں جا

تا آں کہ ام المریدین حضرت بی بی جیو قدس سرہا ایں تقسیم کتب را کہ مشعر بر قرب ارتحال بود شنیدہ

---

[1] م ۔ بجزعا [2] م ۔ متستر [3] م ۔ کتابہا عنایت در آں وقت مودہ

ناخوش گردیده اندکی به تلخی که لوازم نسبت زوجیت است استفسار این اسرار نمودند، حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ به پاسخ لعل شکر بار کشودند که به فرزندانِ زوجهٔ دیگر که قبل از نکاح ایشان آن مرحومه ودیعت حیات سپرده تعجب گرفته فرمودند نه دادیم ام المریدین تکرار کردند که اگر از وی هم فرزندان می بودند شما البته می دادید اشارتی که به وجه ثانی ادا فرموده اند تحت قلم می در آید۔

ابیض۔ شب پانزدهم شعبان المعظم که شب برات است و تقدیر آجال و آمال به موجب نص[1] قرآنی فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ۔ تبیانِ حال آن ست حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در آن سال که ازاین دار انتقال فرمودند آناً فآناً خبر ماه آن شب که لیلة البدر می باشد می طلبیدند که نور گرفته است یا نه هر چند بینندگان غور می کردند و تتبع می نمودند اصلاً اثری ازاں نوری دیدند بلکه ماه را مثل تابهٔ آهنی مشاهده می نمودند باوجودی که اثری از ابر برطرفی از اطرافِ فلک پیدا نه بوده وقتی که شب قریب به نصف رسیده فرمودند که معلوم می شود که نامِ (۲۳۵) کدام قطبی از صفحهٔ هستی محو کرده اند که ماه از غمِ آن جامهٔ نیلگوں پوشیده تمام آسماں را سیاه پوش ساخته است امّا فهم هیچ یکی از مستمعان بر حقیقت کار نه دیدیده بعد ازیں که در شهر ربیع الاول همان سال وصال آنحضرت روئ داده در ذهن همه کس آن سخن رسیده که اشارت بر وصال خویشتن بوده و کرامتِ صریحه به ظهور انجامیده۔ ازیں قسم مقدمات راقم سیاه کار از آن قطب الارشاد والمدانة آن قدر شنیده که به تحریر آن اوراق اشجار اگر مرقوم کردند مبالغه آنکه مطالب بانجام نه رسیده۔

ابیض گویند که ورودِ مسعود حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ روزی در باغچه که بالفعل روضهٔ منوره در آن جاست به تقریبی افتاده فرمودند نزدیک است مکان فقیری از فقیران صاحبِ کمال گردد مردم از استماع این مقوله انتظارِ فقیرِ مبشر می داشتند تا آنکه بعد وصال روضهٔ مقدسه چوں در آن جا شده همه معنیٔ کلام دریافتند بلکه عزیزی نقل می کردند که جای قبر مبارک هم تعین نمودند در آن جا نفسی به مراقبه پرداختند سبحان الله طرفه تصرفاتند که ملفوظات را برداشته و ابیضانند که با حمرات ساخته خودها جلوه گشتند و احمرات[2] را در باز بستند امّا سرخی آنها در پردهٔ سپیدیٔ ابیضات بر صاحب نظران محک شناس نقود کنزین از یک دیگر متمیز است سخنی بلند که مشتمل بر معنی ارجمند است استماع نما۔ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدتی چند پیش از وصال خود

---

[1] د۔ نقل [2] م۔ احمران

درخواب رحمت مآب به دیدار معمور الانوار حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف گشتند واز آنحضرت عالی مرتبت استفسار حقائق واسرار نمودند حضرت مجدد الف ثانی در جواب فرمودند که ای فرزند این جا مآل همه برحمت است پگاه که بیدار گشتند مخلصان را ازین نوید مرحمت جاوید خبردار فرمودند ومثل ما عاصیان را برمزید رحمت امیدوار نمودند الحمد لله سبحانه علی ذالك ـ

گویند پیش از وصال شش ماه این رویاء صالحه وواقعهٔ صادقه دست داده وبعد ازاں ایام حیات هر قدر که بودند اکثر بآزار گذشته ازین جهت بعضی مخلصانِ صاحب کمال که درین محل سوال داشتند از غایت هیبت ونهایت ادب استفسار نتوانستند نمود، چنانچه مرحومی نواب مکرم خان نور الله مرقده[1] در اواخر عمر حضرت مخدوم زادهٔ ثانی حجة الله العظیم قدسنا الله سبحانه بسره وقتی که از سفر حج ثالث برگشته به دار الخلافه رسیدند آں سوال مستصعب نمودند که ازیں واقعه صادقه در رویای صالحه که قیومی از قیومی که مقدمات رحمت به نیابت آنسرور علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام از متعلقات آنها است بشارت ایں عموم رحمت به سمع انام رسانیده امید (۲۳۶) آں به ظهور پیوسته که کفار نگوں سار هم مایوس مطلق از رحمت اند بحکم آیهٔ کریمه اِنَّهٗ لَا یَایۡئَسُ مِنۡ رَّوۡحِ اللّٰهِ اِلَّا الۡقَوۡمُ الۡکٰفِرُوۡنَ ـ بوی از رحمت درآں درکات جهنم نعوذ بالله منها بآنها هم برسد وباوجود خلود جهنم خلود در عذاب نه باشد وحکم سمندر بهم رسانیده درآں جا مخلد باشند وعذاب نار با عذابهای عطش وجوع وغیرهما مخصوص به احقاب بحکم کریمه لٰبِثِیۡنَ فِیۡهَاۤ اَحۡقَابًا باد واقل جمع تا سه حقبه است باشد ـ وهمیں مذهب شیخ محی الدین ابن العربی[2] است قدس سره وحدیثی هم که نقل می کنند که بر جهنم زمانی می آید که سبزی بهم می رساند وباد بردی می سوزد که دروازه آتش آواز می دهند وکفار درآں وقت حکم گرم آتش پیدا می کنند، موید آں می گردد هر چند که نزد محدثین ایں حدیث موضوع قرار گرفته حضرت حجة الله در جواب ایں حکم را مخصوص به مومنان گردانیدند کما هو مذهب الجمهور اما تشفیٔ نواب مذکور ازیں جواب بهیچ به حصول نه پیوسته وگفته که شمول رحمت بر مومنان از قرآن مجید واحادیثِ صحیحه مژده ده اهل ایمان است حضرت مخدوم زاده ارشاد کردند که معلومات اولیاء که به کمال متابعتِ انبیاء علیهم[3] السلام به موافق علوم شرعیه گردیده است، در رنگ مجتهد مبین احکام وحی است نه امر زاید براں که دین کامل گشته است

---

[1] م ـ سبحانه [2] د ـ محی الدین العربی [3] د ـ علیه

و نعمت تمام شده۔ نواب از وجوہِ کثیرہ[1] راہ سوال اختیار نمودہ۔ آنحضرت قدس سرہ در آں ایام ارادۂ حضرت سرہند داشتند فرمودند بعد رسیدن وطن جواب آں بہ جمعیتِ خاطر در سلک تحریر خواہم کشید، باز بہ راقم سیاہ کار معلوم نیست کہ چیزی نوشتہ اند یا نہ و اگر نوشتہ اند بالجملہ برای عصاۃ مومنین جزاء عموم رحمت کہ از کریمہ وَرَحْمَتِيْ وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ بہ گوش ہر عاصی شکستہ روزگار رسیدہ امیدوار گردانیدہ بود ازیں جہت رویای صالحہ کہ جزءِ چہل و ششم است از اجزاءِ نبوت در حین قرب ارتحال گویا تاویل آں آیۂ کریمہ بہ ظہور پیوستہ ؎

نمی ترسم ز عصیاں و نہ دارم باک از دوزخ
کریمی جرم بخشی پیشوای کردہ ام پیدا

ہمانا کہ در اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہمگی جمال صرف گشتہ بودند کہ بوی از جلال باآں مخلوط نہ باشد و در سابق البتہ در مواضع لابدیۃ ترتیب جلال ہم داشتند۔ از جناب خالۂ کبریٰ قدس سرہا مسموع گشتہ کہ در ایام آزار حضرت ایشاں کہ درون حجرۂ مقدسہ با محبوبِ حقیقی جلت عظمتہ راز و نیاز داشتند و کثرۃ ارشاد ہم از غایت عظمت و نہایت ارتفاع بہ مرتبہ محیط آفاق گردیدہ کہ افواج رجال و نساء از جوانب اربعہ کہ تعداد آں مگر در علم عالم الغیب والشہادت معلوم است مثل مور و ملخ می شتافتند، روزی مجمعٔ عورات طالبات بسیار ہجوم داشتہ بعضی از خادمات آنہا کہ مغنیات نیز بودند بہ صداہای سرود باوجود منع مخدومات خود ہا ہنگامہ آرائی نمودند و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ (۲۳۷) ہر چند کہ آوازہ آنہا می شنیدند ساکت ماندند و ایں خلافِ طور آنحضرت بودہ "چہ امر معروف و نہی منکر شیوۂ مرضیۂ ایشاں بودہ[2]" و ہموارۂ ہیبت ایشاں در قلوب اہلِ ارادت بہ نہجی استیلا داشتہ کہ دم از امور غیر مشروعہ زدن را مجال نہ داشتند من از برادر خود شیخ محمد عبید اللہ کہ مشہور بہ میاں حضرت و ملقب بہ مروج الشریعت اند قدس سرہ و در آں وقت حاضر بودند استفسار نمودم کہ جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں وضع تغافل کہ گاہی نہ بودہ از چہ او ظہور نمودہ گفتند قبل ازیں تربیت جلالی و جمالی شامل حال آنحضرت بودہ والحال ظہور جمالِ صرف است بی شائبہ جلال دریں وقت اگر دہل را شب و روز نزدیکِ گوشِ معرفت سروش گذاشتہ بگویند اصلاً از کثرت ظہور جمال بہ چشم ملال جانب گویندگاں نہ بینند۔ ایں ہمہ از

---

[1] د۔ کثرت [2] واوین میں منقول فقرہ نسخۂ د میں نہیں ہے۔

غلبۂ امواج بحار رحمت کہ از سبب کثرت موانست کہ از جہت خدمت مہر و امانداری آں بحار رحمت بہم رسیدہ است آخر کار تمام وجود مسعود را نسخۂ عین رحمت گردانیدہ است ۔ بنا برآں عصاۃ را پیش از ایام انتقال بایں نوید خواب تازگی بخشیدہ است ۔ سبحان اللہ، طرفہ خوابی است موافق کتاب وعجب واقعہ ایست روشن تر از آفتاب کریمہ قُلْ یٰعِبَادِیَ الَّذِیْنَ اَسْرَفُوْا عَلٰٓی
۵ اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِیْعًا اِنَّهٗ هُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِیْمُ ۔ برای شہادت صدق منام آں قطب الانام کافی است ، وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِیْنَ ۔ حجتی است وافی چوں بہ تصدق رحمۃ للعالمین علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام وجود شریف آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ طریق تخمیر طینت[1] مطہر ایں کار گشتہ جای آں دارد کہ منشاء اسرار رحمت بہ کمال عنایت او سبحانہ از رویای صالحۂ ایشاں بہ صد عز و ناز بر اہل آں
۱۰ ظہور فرماید ؂

بہ شکرم آں کلام شکر آمیز — بہ بزمم نکہت آئینہ کردند
بہ دستم شقہ[2] از زر نوشتہ — بہ آب رحمتش بسمینہ کردند
بہ یمن ہمت والائی معصوم — کہ دولت را بہ بامم زینہ کردند

از آں جا کہ راقم حروف کرامت مالوف عاصی ترین مخلوقات است وغیر از سابقہ رحمت نجات
۱۵ در حق او متصور نہ بنا براں عنان سخن را درمیان رحمت بہ توسل برکاتِ معصومی سر داد، مصراع
کہ مستحق کرامت گناہ گارانند

(بیت) ؂

بشری لقد انجز الاقبال ما وعدا — وکوکب المجد فی افق الاعلی صعدا

اگرچہ در ادای کلمات رحمت بعضی لطائف دیگر ہم در خاطر بودہ کہ ہر یک راہی بہ جمالِ معاصی
۲۰ می نمودہ امّا بہ مقتضای وقت وحال مستمعین بر ہمیں (۲۳۸) مقدار مقالہ نازنین کفایت رفت ؂

ومن بعد هذا ما یدق صفاته — وما کتمه احظی لدیه واجمل

دبایں ہمہ مراتب قرب وکمال کہ خلائق را بہ تبعیت سید المرسلین علیہ وعلیہم وعلیٰ آل کل من الصلوٰۃ افضلها ومن التسلیمات اکملها بر عموم رحمت خبر دار ساختند خود از خوف

---

[1] م ۔ "طینت" ندارد   [2] م ۔ شقعہ

مٰلِکِ یَوۡمِ الدِّیۡن لیل و نہار در ہراس آں بودند کہ فردا بادی چہ معاملہ فرمایند و در کدام جگہ داخل سازند، چنانچہ از مکاتیب شریفہ بر متبعان آں ظاہر و ہویدا است بلی، مصراع

نزدیکاں را بیش بود حیرانی

در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث بر نگاشتہ اند:

فتح افسوس کہ عمر اشرف در ہوا و ہوس رفت و در حرمانی و معصیت گذشت در و دیوار بر کردار ۵
ایں دور از کار گریاں و زار زار است و ہر سنگ و سفال بزبان حال فریاد می کند ما لھذا خلقت ولا بھذا امرت ؎

ہر دو عالم در لباس تعزیت اشک می بارند تو در معصیت

اذکروا اللہ و توبوا الی اللہ جاءت الراجفۃ تتبعھا الرادفۃ (۳ بار) جاء الموت بما فیہ، انتہیٰ کلامہ مقدس۔ ۱۰

و ایں موافق اکثر اطوار آنحضرت است اما در بعضی از حالات بہ تقاضای اوقات عیاں سخن بہ نوعی دیگر است "چنانچہ یکی از اہل قرابت کہ صاحب مسکنت است[1]" بزبانی یکی از فضلای روزگار مذکور نمودہ کہ روزی در محفل خلد مشاکل حضرت ایشاں در ایام اخیر آں قبلۂ صفاکیشاں سخن از خوف خاتمہ کہ از راہ ابہام شامل حال خواص و عام است درمیان آمد آنحضرت فرمودند بر ما خیریت خاتمہ بفضل اللہ سبحانہ یقین نیست خوف کجا و ابہام کو ہر چند بہ تکرار با وجود ترک ادب معروض ۱۵
داشتہ کہ نفس ابہام ہر چند کہ صاحب معاملات ہم باشد نمی رود مگر جماعت معطوعین ازیں خوف مامون باشند۔

احمر۔ فرمودند وقتی کہ معاملہ کمال بایں سرحد بہ رسد خوف سراز پا نشناختہ راہ فرار اختیار نماید و از ادب شریعت ہر چہ گوید گنجائش دارد و انگام تا ایں قسم حصول یقین بر کمالات باطنیۂ خود کہ از ایمان ثانی کہ از آیہ کریمہ یٰٓاَیُّھَا الَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡۤا اٰمِنُوۡا بِاللّٰہِ وَرَسُوۡلِہٖ و از دعای ماثورہ ۲۰
اللھم انی اسئلک ایمانا لیس بعدہ کفر کہ برای تعلیم امت فرمودند بہ ثبوت پیوستہ بہم نرسد۔ اظہار ایں قسم بلند اسرار داخل خیانت بودہ و ایں ایمان ثانی بطور حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از حصول فنا اتم کہ بہ فنا اکمل بر آں مترتب است بہ حصول می پیوندد ایں آں ایمان است

---

[1] داوین میں منقول فقرہ نسخہ "د" میں نہیں ہے۔

کہ از زوال مصئون است و از خلل محفوظ بخلافِ ایمانِ سابق کہ از زوال و خلل محفوظ نیست حَسْبُنَا اللّٰہُ وَنِعْمَ الْوَکِیْل تفصیل ایں ایمانین در مکتوبات حضرت قیومین (۲۳۹) واضح ولائح است۔

از اکابر اصحاب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مسموع گشتہ کہ قصۂ شروع آزار آنحضرت والامنقبت چناں است کہ روزی در عین عافیت بہ درس کتاب مشکوٰۃ المصابیح اشتغال داشتند چوں بر حدیث ترمذی کہ مروی ست از جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدند و آں حدیث را ایراد می نماید قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم یودّ اھل العافیۃ یوم القیامۃ حین یعطی اھل البلاء الثواب لو انّ جلودھم کانت قُرِضَتْ فی الدنیا بالمقاریض۔ یکایک از دست مبارک ساق شریف را سخت گرفتند و درس موقوف فرمودند باہل مجلس معلوم شد کہ وجعی بہ ساق لاحق شدہ است۔ القصہ آں وجع بحدی غلبہ نمود کہ گوشت و جلد مکرر مقروض گشتہ و ایں ظلم را کافر فرنگ کہ معالج ایں مرض از طرف سلطان وقت مقرر شدہ بود بہ ظہور پیوستہ۔ پس مرتبۂ شہادت کبریٰ نیز با آنحضرت باوجود صدیقیت ثابت گشتہ۔ گویند در آں شدتِ اوجاع کہ محیط تمام بدنِ مبارک علی الخصوص زانو و ساق شدہ بود و آں کافر بہ بہر قسم کہ دست تعدی را می خواست خود را معاف نمی داشت، گاہی لفظ آہ در وقت معالجۂ دشمنانۂ او سر نمی زد بلکہ آں وقت بہ تلاوت قرآن مجید مصروف می گشت و نماز جمعہ و جماعت حتی الامکان از دست نمی رفت و ایں شعر عربی دراں ایام بہ شوقِ تمام می خواندند ؎

قال لی مُتْ مُتُّ سمعاً وطاعۃً	وقلت لداعی الموت اھلاً ومرحباً

و بعضی اشعارِ تازی و فرس ہم گاہ گاہ بر زبان الہام ترجمان جاری می شدند بیان آنہا ہم برای استماع اصحاب بلا ءِ لیسی ضرور است ؎

گر بہ نقدی جاں توانستی خریدن وصل دوست	طالبی وصل تو بودی ہر کہ جانی داشتی[1]

(بیت) ؎

اگر ہزار غم است از جہانیاں بر دل	ہمیں بس است کہ او غمگسارِ ما باشد
بہ کنج غاری و خلوت گزینم از ہمہ خلق	اگر آں بہ لطف جہاں یارِ غارِ ما باشد

---

[1] یہ شعر نسخہ د میں نہیں ہے۔

(بیت) ؎

لیتکِ[1] تحلو والحیوۃ مریرہ　　　لیتکِ[2] یرضی والانام غضاب

لیت الذی بینی وبینک عامر　　　وبینی وبین العالمین خراب

وہر یکی ازیں ابیات در مکتوبات قدسی سمات آنحضرت عالی درجات ہم مندرج است۔

القصہ شدتِ وجع بہ مرتبۂ مستولی شدہ کہ روزی ناخواستہ دست ام المریدین حضرت بی بی　۵
قدس سرہا بر بدنِ مبارک رسیدہ تمام بدن در رعشہ درآمدہ، ام المریدین از غایت حیرت استفسار
آں نمودند کہ مجروح یک جزءِ بدن است کہ ساق و زانو باشد و رعشہ تمام اجزا ازانکہ دست ہم بر عضو
دیگر رسیدہ باشد محل تعجب است فرمودند کدام عضوہست کہ مجروح نیست و با وجود غلبہ آزار و شدت
اوجاع کہ بہ تقریبی رسیدن دست معلوم اہل حضور گردیدہ از اکثرت تمکین و وقار و صبر و شکر و رضا بہ
قضاء عزیز غفار اصلاً حرکتی کہ مخالف شفا باشد سرنمی کشید بلکہ تلذذاتِ (۲۴۰) فراوان حاصل　۱۰
روزگار می گردید چہ نزدیک حضرت ایشاں و والد بزرگوار آں قبلہ صفاکیشان رضی اللہ تعالیٰ عنہما ایلام
محبوب لذت بخش تر است نسبت بانعامِ او، حضرت والدۂ کریمہ مدظلہا می فرمایند کہ سہ چہار روز پیش
از وصال شدتِ اوجاع بہ حدی سرکشیدہ کہ ہرچند می خواہند کہ ادای نمازی ازایں نمازہای پنج گانہ
بر قسمی ہم نمایند میسر نمی شود و ہیچ وضع قرار در نشستن حاصل روزگار نمی گردد اتفاق ماما درسو،
خدمتگار کہ مزاج شناس بسیار بودہ بیک نوعی نشاند کہ اداءِ نماز بہ وجہ احسن صورت پذیر شد بعد از　۱۵
فراغ نماز بہ مخدوم زادۂ برجادہ شیخ محمد عبید اللہ قدس سرہ خطاب کردہ فرمودند نماز مست را چہ حکم
است تفحص کتب نمودہ جواب بگو۔ بعد ازاں فرمودند کہ من تنہا نماز خود را نمی گویم کہ سجدہ من فوق العرش
افتادہ است بلکہ ایں خادمہ کہ درایں وقت مرا بہ رکوع و سجود ممدہ کار بودہ نیز سجدہ ایں با من
فوق العرش افتادہ۔ قبلہ گاہی مرشدی از زبان حضرت خواجہ جیو قدس سرہما روایت می کنند کہ مدت
شش ماہ پیشتر می فرمودند کہ ہر نمازی کہ می گذارم خواہ فرض و خواہ نفل سجدات آں فوق العرش می　۲۰
افتد بلکہ تمام نماز آں جا کہ لفظ جا از تنگیٔ میداں عبارت واقع است، واقع می شود و مضمون کلام
صادق سید البشر علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ الساجد یسجد علیٰ قدمی اللہ
فلیسجد و لیرغب۔ دریں ایام بسیار جلوہ گر است ہرچند کہ از دوام ایں معنی بہ شمول تمام

---

[1] د۔ لیک　[2] ایضاً

داشتہ اما الحال بہ کیفیت دیگر آراستہ مخدومی معرفت دستگاہی مرحومی شیخ ابوالقاسم قدس سرہ فرزند اکبر
عالی حضرت و نبیرۂ[1] اعظم حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما بودہ اند ہم در ایام غلبہ آزار حضرت ایشاں
از شاہ جہان آباد رسیدہ مشاہدہ ایں حال نمودہ بزبان تشریف آوردند کہ ہر کہ را آرزوی مشاہدۂ صبر
ایوبی باشد علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام باید کہ زود بہ دیدار پُرانوار حضرت ایشاں بہ شتابد و
۵ کارخانہ صبوری مطالع نماید ؎

تا کسی را بہ بلا مبتلا نہ کنیم تا کہ نامش از اولیا نہ کنیم

بلی ان اشد الابتلاء الانبیاء ثم الامثل فالامثل۔ خبر مخبر صادق است علیہ وعلیٰ آلہ
الصلوٰۃ والسلام۔ خالِ اکرم قدوۂ اصحابِ تحقیق مخدوم زادۂ اصغر حضرت شیخ محمد صدیق قدس اللہ سرہ
روایت می فرمودند کہ بملاحظہ عالم اسباب چنانچہ ادویہ و ادعیہ در ایں آزار بہ کار می رفت بہ رعایت
۱۰ عجز بشری روزی بہ مخدوم زادہ ہای عالی درجات صاحب التصرف والکرامت حکم کرامت شیم شرف
نفاذ یافت کہ اینہا را بہ گوید کہ توجہ در دفع ایں مرض بر گمارند و من بالتخصیص باوجود تعمیم طلبیدہ ایں
حکم فرمودند بہ موجب امر شریف القدر ہر کدام از فرزندان عالی مقام توجہ نمودند چند نفس در ثولت درد
تخفیف لاحق شد باز بر صرافتِ اصلی قرار گرفت چہ ایام عافیت صوری فی الحقیقت وداع شدہ
بودند (۱۴۲) و معاملہ بہ عافیت معنوی کہ دائم الاوقات محفوظ از خلل و مصؤن از زوال است
۱۵ کشیدہ بود۔

ارشد خان مرحوم کہ دیوان صوبۂ کابل و بعد ازاں دیوان حضور لازم السرور در عہد حضرت
خلد مکان شدہ بود مکرر بہ نقل ایں تصرف دلہا مشتاقاں را سیراب حیات ابدی می نمود و ابیضی از
خزانۂ حضرت ایشاں کہ احمر را بر داشتہ است بایں مفلس می بخشید۔

ابیض۔ می گفت کہ من و امانت خان و چندی از اقربای مایان کہ ہر کدام از اہل ارادت آں
۲۰ غوث الانام بودہ، روزِ عرسِ حضرت مجدد الف ثانی کہ در سالِ آخر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما
اتفاق داشتہ ورود بہ حضرت سرہند افتادہ چوں دریں ایام حضرت ایشاں بہ کسل شدید ابتلاء تمام
داشتند چہ ایں عرس بیست و ہشتم شہر صفر مظفر می باشد و وصال آں ہادیٔ ارباب کمال نہم شہر
شریف ربیع الاوّل روی دادہ پس زیادہ از یازدہ روز تفاوت ہم نہ کشیدہ مقصد تقسیم اطعمہ متلونہ

---

[1] م۔ نبیر

وغیر متلونه به خویشان و درویشان و مدعوان وغیره هم مخدوم زاده های عالی مقام می فرمودند و آنحضرت
درون محل تشریف داشتند ما هم یک گوشه اختیار نموده نشسته بودیم که به ناگاه آوازهٔ تشریف آنحضرت
غلغله افگن گردیده می بینم که بر ڈولی یا بر میانه یکی ازایں دو لفظ گفته سوار داخل محفلِ عرس شدند
و بر همون سواری نشسته ماندند چه شدت از طاقت آں نداد که فرا آمده بر مسند نشینند در همانجا شولهٔ
بی روغن به حضور پُرنور که از سبب پرهیز مختار بوده گذاشتند در خاطر من باد جودیکه اطعمهٔ عرس به ۵
نزدیک هر کدام مایان گذاشته بودند خطور نمود که اگر از راهِ ذره پروری و بنده نوازی ازیں الوشِ خاصه
سرفرازی بخشند کمال مدد طالع شامل حال خواهد بود، اما از راهِ ادب باظهار ایں تمنای خوشگوار لب به
جنبانده‌م و مردم بسیار هم که درمیانه غلو داشتند و هر یکی آں عنایت را به صد شوق امیدوار مردم را کناره
فرموده نام بنده بر زبان الهام ترجمان آورده طلبیدند حاضر شدم و نزدیک تر گشتم دو سه لقمه ازاں شوله
تناول فرموده بودند چوں من گسل مندم شولهٔ بی روغن حکیم تجویز کرده همون را می خورم اگر شوقِ شما ۱۰
برآں کشیده است به گیرید به بشاشت و سعادت تمام گرفتم و آداب بجا آوردم و با رفقای
خود تقسیم نموده خوردم ۔

مخدوم اقطاب دستگاهی عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر مدظله که امروز سجاده نشین مسند
ارشاد حضرت ایشاں اند و عنان هدایت ایشاں محیط ربع مسکون است، می فرمایند من شنیده ام
دو سه روز پیش از وصالِ خود حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه به درویشان حضرت سرهند (۲۴۲) که ۱۵
نزد آنحضرت اعتبار داشتند غیر عبدالملک رقعات نوشتند :

فتح ۔ که فقیر محمد معصوم از دنیا می رود باید که به دُعاءِ خیریت خاتمه ممد و معاون باشند ۔

هر یکی ازاں گوشه نشینان بادیهٔ ربانی به موافق حوصله خود جوابی بآں مخدوم حقانی بر نگاشته
ازاں جمله سید مرزا که فقیرِ صاحبِ کمال بوده و بالفعل مرقدِ شریف آں عزیز هم در وسط بازار حضرت سرهند
واقع است در جواب ایں دو بیت نوشته ؎ ۲۰

درِ هر پیر زن می زد پیغمبر — که ای زن در دو عالم یادم آور
یقین میداں که شیران شکاری — دریں ره خواستند از مور یاری

حضرت والده ماجده سلمها ربها می فرمایند که روزی در ایام آخر در خلوتِ خاصه باریاب شدم شنیدم که
ایں بیت را به شوق تمام می خواندند ؎

تو دستگیر شوای خضرِ پی خجسته که من — پیاده می روم و همرهان سوار انند

بعد از آں نامِ یکی از صالحات بر زبان مبارک آوردند که فلانی بمارقعه نوشته است که در او این بیت تحریر نموده۔

نیز از خدمت حضرت والدۂ کریمہ مسموع گشتہ کہ ہم در آں ایام نشان بادشاہزادۂ قدسیہ روشن آرای بیگم رحمہا اللہ سبحانہ کہ مشتمل بر نیازمندی تمام بودہ رسیدہ کہ در واین بیت مندرج نمودہ ۔

۵ من کیستم کہ با تو دمی دوستی زنم چندیں سگان کوی تو یک کمترین منم

این بیت را بر زبان مقدس آوردہ فرمودند کہ در طبقۂ سلاطین علی الخصوص در مستورات این طور محبت شیوخ کہ نمونہ محبت الٰہی است عتقاء مغرب است فضل لم یزلی شامل حال است کہ ظہور امور عجیبہ در عہد ما جلوۃ[1] گر گردیدہ و معرفت الٰہی مطلوب از ایجاد نوع بنی آدم است بہ وساطت ما بہ شاہ و گدا رسیدہ ذٰلِکَ فَضۡلُ اللّٰہِ یُؤۡتِیۡہِ مَنۡ یَّشَآءُ ؕ وَاللّٰہُ ذُو الۡفَضۡلِ الۡعَظِیۡمِ۔

۱۰ شنیدہ ام کہ یک روز پیش از وصالِ آں قدوۂ اربابِ کمال عبد الملک بہ قصد عیادت رسیدہ از آں کہ فساد عقیدۂ بعضی از شیوخِ مشارٌ الیہ معلوم اہل حضور بودہ و قبل ازیں بہ ہمیں سبب راہِ ملاقات ہم مسدود، چنانچہ روزی ماجرای در جای ازیں کتاب مرقوم گشتہ۔ مطالعہ کنندگان باہوش مخفی نیست خواستند کہ اہل معہود را از بیرون رخصتش نمایند بہر حال بعد عرض جواب رخصت ہم دشوار فہمیدہ بہ عرض اقدس رسانیدند کہ عبد الملک کہ سابق گاہی بہ سعادت حضور امتیاز نہ یافتہ

۱۵ بہ قصدِ عیادت شتافتہ است چوں مزاج مبارک مضعوف است و حواس ظاہرہ در رنگِ حواس باطنہ متوجہ بارگاہ صمدیت اند اگر امر اقدس شرف نفاذ یابد از بروں رخصتش نمائم، فرمودند مرا بہ نشانید و اورا بہ طلبید چناں کردند و اجتماع مخدوم زادہ ہای عالی درجات بود بہ کلامی کہ با مشارٌ الیہ فرمودند تصرفی را نمودار کردند و ابعضی را در احمر جلوہ گر ساختند اشارتی بہ حضرتِ مخدوم زادۂ عالی قدر شیخ سیف الحق والملۃ والدین قدس سرہ کردہ فرمودند سیف الدین ہمیں است ظہور تصرف مسطورہ

۲۰ بر اہل اعتقاد وانمود ابعضی علیحدہ در وسط احمر۔ بر دوستان نیک نہاد از جملہ ضروریات است (۲۴۳) باید کہ بہ حضور خاطر استماع نمایند یعنی شیخی کہ از خواندن اسمای سیفی بہم رسانیدہ کمال نشاتین دراں تصور نمودہ سلطانِ وقت را مسخر و منقاد ساختہ از دریافت کمالات ولایت کہ ثمرہ اش مشاہدۂ و حضور است بہ جز حصولِ مشیخت کہ عین مباعدۃ و دوراست مطلب کارنا فہمیدہ استغناء از

---

[1] د۔ جلوہ

صحبت اکابر اولیاء الٰہی پیدا کردہ اند فرزندی سیف الدین آن را منہدم و ناچیز خواہد گردانید
مقصود بہ یک کلمۂ جامعہ بحکم وراثت سید البشر علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ اعطیت
جوامع الکلم منجر از آن است تمام مشیخت آن را کہ مبنی از حب جاہ است بر باد دارند۔ بعد چندین[1]
ازین مقولہ غلغلۂ ارشاد حضرت مخدوم زادۂ مذکور بہ مرتبہ عالم گیر گردیدہ کہ نام و نشانِ مشیختِ اربابِ
دعوت را نہ گذاشتہ۔ حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس کہ ۵
مصاحب و ندیم حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند اکثر می فرمودند کہ باوجود آنحضرت درین مرض
اخیر خدمات شائستہ بہ کمال خضوع و انقیاد بہ تقدیم رسانیدہ اما حضرت ایشان روزی خطاب بہ
مخدوم زادۂ ثالث حضرت مروج الشریعت کردہ بہ حضور جمیع مخدوم زادہ ہا فرمودند کہ حق خدمت بر شما
بود اما حضرت حق سبحانہ والدۂ شما را جزاء خیر بہ دہد کہ حق خدمت ادا نمودند و محتاج خدمت دیگری نہ
گذاشتند۔ حضرت والدہ ماجدہ سلمہا الرحمٰن می فرمایند کہ یک شب یا دو شب پیش از وصال وقت ۱۰
طعام شبینہ پرسیدند کہ در خانہ چہ مطبوخ گشتہ است عرض نمودند کہ کھچڑی فرمودند کہ اگر اندکی روغن اندلختہ
بہ دہید با ہم تناول نمائیم عرض کردند کہ از سبب لحوق حمیٰ کہ بایں وجع شدہ است پرہیز است
ساکت ماندند و از انہا باز چیزی نہ طلبیدند بلکہ اگر منت کردند کہ قبول چیزی اطعمہ ازین شود حاضر
گردانیم قبول نہ فرمودند آری برای خوراندن مہمانان تاکیدات بہ وقوع پیوستہ علی الخصوص در بارہ
ہمشیرۂ خود کہ نام گرفتہ فرمودند کہ ہمشیرہ جیو را باد و اولاد ایشان طعام خواہند خورانید و روز وصال ہم ۱۵
باوجود شدت احوال بہ مخدوم زادۂ بزرگ عالی حضرت شیخ محمد صبغۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ کہ ایشان
در آن وقت حاضر الخدمت بودند بلکہ انواع ادویہ را سودہ در دہن مبارک می دادند خطاب کردہ فرمودند
کہ بہ نزدیک آی باوجود نزدیکی نزدیک تر گشتند و منتظر مواہب نشستند فرمودند رضاء اللہ فی
رضاء الوالدین از استماع این کلام فرخندہ ہر نص مقدمات مرضیہ در خاطر دریا مقاطر آوردہ سراپا
گوش می گشتند، خوش گفت ؎ ۲۰

ہمہ چشمیم تا بروں آی ہمہ گوشیم تا چہ فرمای

فرمودند این وضع بی نظیر شما ہمیشہ مقبول (۲۴۴) و محبوب ما بودہ است تغیر و تبدل در آن وضع
بی نظیر تجویز نہ خواہد نمود۔ دوم برادران و ہمشیرات از شما خرد اند اگر از آنہا کوتہی و تقصیرات سر زند

---

[1] م۔ چندی

برآں نہ خواہید رفت و رشتۂ اتفاق را مضبوط تر خواہند ساخت۔ سوم صحبتِ سلاطین بی ضرورت کلی اختیار نہ خواہند نمود۔ آداب بجا آوردند و از حضرت حق سبحانہ توفیق آں مسالت نمودند۔

از جناب حضرت والدین کریمین و از دیگر صلحاء بسیار مسموع گشتہ کہ شبِ نہم ربیع الاول ملکی برہر خانۂ حضرت سرہند آواز دادہ کہ فردا قیوم وقت از سرای فانی رخت بہ دار البقامی کشد ہر کہ را سودائی جمال و کمال در سر بود بہ شتابد و نقدِ وقت را دریابد۔ ۵

غنیمتی شمرای شمع وصل پروانہ	کہ ایں معاملہ تا صبح دم نہ خواہد ماند

و بعضی مردم می گویند کہ آں مخبر بشر بود امّا بہ خدا رسیدہ کہ آوازِ سوز در ہر خانہ رسانید بلکہ بر قصبات سرہند نیز ایں آتش دویدہ می گویند کہ در لاہور و پیشاور نیز مخلصان آں جای را ایں صورت مدہوش گردانیدہ و بعضی از ساکنان بلادِ بعیدہ کہ وقوفِ ایں ماجرا در خاطر نہ داشتند آں شب را نوشتہ گذاشتند کہ البتہ ثمرۂ ایں آواز شورش انداز ظہور خواہد کرد، چوں بہ موافق اوقات آں خبر کلفت ثمر انتشار یافتہ ۱۰ ہر یکی حقیقت کار را دریافتہ کہ خبری از وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسانیدہ و تمام مکنونات را خلعت ماتم پوشانیدہ دلہا را تاراج کردہ و خانہ ہا را خراب ساختہ روز دیگر کہ روزِ وصال آں ہادی ارباب کمال بود زلزلہ بہ شدتی محیط آفاق گشتہ کہ شیشہ ہا کہ در طاقچہ ہای حویلی مقدسہ بودند چند گرختہ ازیں غم بر زمین افتادند و بشکستند۔ بلی اِنَّ زَلْزَلَۃَ السَّاعَۃِ شَیْءٌ عَظِیْمٌ ایں زلزلہ مقدمۂ آں زلزلہ ہا ست و ایں ولولہ سر حلقہ ہمہ ولولہ ہا حضرت والد بزرگوار ایں راقم بی مقدار قدس سرہ بہ قصد نماز چاشت ۱۵ در صحن حویلی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدند چوں دوگانہ نماز ادا نمودند می بینند کہ پشت بہ قبلہ دوگانہ ادا یافتہ است آں قدر بہ خاطر فاتر راقم خوب نماندہ کہ زلزلہ ایشاں را منعکس ساختہ و یا تشتت حواس کہ بہ سبب انتشار قلب بہم رسیدہ جانب مشرق گردانیدہ۔ گویند کہ آخر کلام آں امام ہمام بر لفظ سلام اتفاق یافتہ کسی بہ موافق تخمینۂ خود دریں جا سخن راندہ امّا اغلب آں ست کہ تشریف حضرت سید المرسلین علیہ و علیہم من الصلوٰۃ افضلہا و من التحیات اکملہا از راہِ امت پروری ۲۰ و غلام نوازی اتفاق یافتہ و اگر با آنحضرت ظہور دیگر انبیاء کرام و ملائک عظام و بعضی از اولیاءِ عالی مقام ہم شدہ باشد گنجائش دارد پس ایں سلام برای آنحضرت باشد و وجہ ثانی آں کہ رخصتی از اہل حضور ہم دریں وقت ملحوظ باشد سوای ایں دو وجہین (۲۴۵) ہر چند کہ وجہ اوّل اقوی از ثانی باشد اگرچہ وجہ دیگر نوشتہ باشند شایان اعتماد نہ باید شمرد و مطلب آں کہ دو سہ گھڑی پیش از وصال فرمودند: احمد۔ السلام علیکم و وقتِ سلام مخلصان بسیار از فرزندان و نیازمندان حاضر بودند بعضی می

برآمدند بعضی می درآمدند ہر یکی بہ نالہ و فریاد ہنگامہ گرم داشتند تخصیص سلام ہیچ کدام آنہا نہ بودہ است مطلب شنبہ نہم شہر شریف ربیع الاول سنہ ہزار و ہفتاد و نہ ہجری جاں بہ جاناں تسلیم نمودند اِنَّا لِلّٰهِ وَ اِنَّا اِلَیْهِ رَاجِعُوْنَ۔ ؎

نہ پنداری کہ جاں را رائگاں داد فروغ روی جاناں دید جاں داد

آفتاب فیضان فرونشست و ماہتاب ہدایت غروب شد غلغلہ در گنبدِ افلاک برخاست حلاوت ۵
مرکز خاک بہ تلخی تبدیل یافت حضور در اہل حضور ولایت نماند و نور از اہل بصارت زوال گرفت ماہ نہ تنہا[1] بی نور شد عطارد فراموش آں شاہ نمودہ و زہرہ از رقص در ماند، خورشید از غبار حوادث تاریک گشت و مریخ از محاسبہ دست باز کرد و مشتری از ہیبت اعدا سر از جیب خجالت[2] کشید و زحل سر بر زانوی انفعال انداختہ بر احوال ہند تاسفات بی پایان حاصل روزگار نمود، فلک
بی نور شد و ملک بی سرور زیرا کہ قیومیت آنحضرت موجب رضای و خوشئ مکنونات بطریق مبالغہ ۱۰
بودہ یقین است کہ وصال ایشاں مستلزم حزن[3] تمام کائنات بہ مرتبۂ باشد لہذا غلبۂ فتن از آں مدت بر اہل عالم نہ آں قدر استیلای یافتہ کہ شرح آں تاب ایں قرطاس تواند شد، شمار بعضی از آں فتن در کنز آیندہ مرقوم خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔ حضرت وحدت قدس سرہ می فرمایند ؎

ازیں زندانِ فانی در گذشتہ شہی کیں نہ طبق را بود سرپوش
بنات النعش شد امروز ہیہات ہماں مجمع کہ پرویں دیدمش دوش[4] ۱۵
پئ تابوت آں قطب زمانہ چو رعد نعرہ زن احباب در جوش[5]
بسا کس خانماں برباد دادہ بسا کس رفتہ رفتہ از ہوش
در پیر مغاں بستند افسوس کنون کو رند و کو می خانہ کو نوش
بگو سال وصالش "غیب داں بود" کہ بود از جام غیب از جام مدہوش[6]
ندا آمد کہ آں معصوم مطلق بگوئی وحدت آمد دوش بر دوش

---

[1] م۔ "نہ تنہا" ندارد [2] د۔ "خجالت" ندارد [3] د۔ حزم
[4] چہار چمن وحدت قلمی صفحہ ۱۴۷ میں یہ شعر اس نظم میں ساتویں نمبر پر ہے۔
[5] چہار چمن میں یہ شعر بھی پانچویں نمبر پہ ہے۔ [6] یہ شعر چہار چمنِ وحدت میں شامل نظم ہٰذا میں نہیں ہے۔

باید دانست کہ تحقیق مبحث قیومیت بطور امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ
چناں است کہ حدیث انّ اللہ خلق آدم علی صورتہ دلیل برآں است کہ اگر حضرت حق سبحانہ
را در عالم مثال صورتی فرض کردہ شود بہ صورت انسان کامل جامع ظہور فرماید (۲۴۶) بہ خلاف
مخلوقاتِ دیگر کہ قابلیت ایں دولت ندارد لہذا انسان شایان خلافت گشت وشروع ایں منصب
۵ عظیم القدر بہ حضرت آدم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام قرار گرفتہ ثانیاً بہ ترتیب بہ پیغمبران
اولوالعزم مخصوص گشت علیہم الصلوات والتسلیمات وبعد ازیں کہ دورۂ نبوت تمام شدہ در
اولیاءِ امتِ مرحومہ[1] از غایت تفضل ونہایت احسان دو کس را بہ تخمیر طینت آنحضرت علیہ الصلوات
والتحیات فرمودہ قیوم عالمیان گردانیدند وقیوم در رنگ وزیر است، ہر چند وصول نعم ظاہری و
باطنی از سلطان است تقسیم آں بدست وزیر است وبہ مشورت او سرانجام مہمات ملک وملکوت
۱۰ وچوں قیوم ثانی ازیں قبیل کہ مذکور گشتہ حضرت ایشاں بودہ، اندوہ عالمیان بعد وصال ایشاں
ہم تقسیمی سر کشیدہ کہ معلوم نیست کہ گاہی ایں طور ماتم بر اہل عالم بعد عزیزی از اعزۂ صاحب کمال
روی دادہ باشد فلک بہ قسمی کمر بستہ کہ وقت دفن بہ تصدیع تمام لاحق گشتہ کہ چہ قسم در قبر قرار ند
آخر الامر خیمہ عالی ایستادہ نمودہ بہ مشقت تمام در قبر کردند وہم چنیں گریہ ونالہ وصیحہ اہل زمین از
زن ومرد نہ آں قدر کردہ کہ بہ وجہی در قید قلم حزیں قصہ قصہ جاں گداز نوشتہ۔
۱۵ شنیدہ ام کہ فاحشات بازار نشین دیگد انہای خود را سر کردہ سرہا برہنہ ساختہ آں قدر بہ غم
وگداز ساختہ کہ حیرت از عورات دیگر بہ یاد دادند حوران بہشتی نیز از خلد فرود آمدہ بایں سوز گداختند
چہ اہل عالم را بعد از آں مرجعی نماندہ کہ بوی قرار گیرند وتسلی حاصل نمایند ناچار بایں حزن وناامیدی
احوال خود مفہوم الاحوال ومہوم الاحوال[2] باشند ؎ (رباعی)

غم سینہ گداز وغصہ جاں کاہ — ایں است حدیث قصہ کوتاہ
۲۰ ای سوختہ ضبط ایں نفس کن — بس کن زحدیث عشق بس کن

کنز دوم۔ دوراں فلک کہ بی مدار است زا دگاہ خزاں وگہ بہار است ایں بادہ کہ روزگار
دارد یک مستی وصد خمار دارد بعد ازیں کہ تشریف حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ فرادیس الجنان
افتادہ وایں غم ہمہ کس را بہ دار الحزن رسانیدہ وشورش فلکی باغرش ملکی زمین وجبال را آب

---

[1] د۔ مرحوم [2] م۔ الاحوال

کرده به وقت کدام نمازی چوں بعضی از بنات مکرمات آنحضرت قدس الله بسره الاقدس
به فکر وضو متوجه صحن حویلی شدند، ہجوم نساء سر برہنہ که شمار آنہا تخمیناً کم از چہل ہزار نہ باشد یافتند و
ہر چند غور کردند که معلوم نمایند معلوم نہ شد، روز دوم یا سوم پیش برادران خود اظہار ایں اژدہام نمودند
و از طرف ناظرات رسیده خبر آں دادند (۲۴۷) که ایں مجموعۂ عورات را ہیچ یکی از ما نمی شناخت۔
فرمودند حورای بہشتی ہم از برای ماتم فرود آمده باشکال نساء دنیوی متصبغ گشته نشسته بودند و
شعلہ ہای سرد که از آه آنہا سر می زد راہی بافلاک جلوه گر اہل بصیرت می کردند و آهِ گرم از عورات
دنیادی (کذا) را مشتعل آتش گردانیده بود ــ

دریاب که شعلہ ہای آہم　　　آتشکده کرد بارگاہم

معاملۂ غم بجائی رسیده که در فاحشات سرایت نموده فکیف المحبات والمخلصات۔

روزِ واقعه مخدومی مخدوم زادگی میاں شیخ اہل الله رحمة الله سبحانه رحمةً واسعةً
که فرزند عالی حضرت بودند و در ایں نزدیکی از ایں عالم در بلدۂ شاه جہان آباد رسیده رخت بسته
متوجه سفر آخرت گردیدند مذکور نموده[1] که حضرت ایشاں را بعد از فراغ دفن یکی از مخدوم زاده ہای گرامی
می بینند که دست برداشته مشغول دعا یند، معروض می دارند که ایں دعای مستحبات مشکل کدام یکی را
فتح ابواب نموده است فرمودند که ناکحاتی که دریں واقعه به جزع و فزع دست بر دو گذاشته باشند
مغفرت آنہا از درگاه کریم غفار مسالت می نمایم ما نا که مکاشفه منسوب به مخدوم زادۂ ثالث حضرت
مروج الشریعت است قدس سره۔ ایضاً مکاشفات جناب شریف ایشاں دیگر ہم دریں مقدمه
به تحقیق احوال آنجای عنقریب مشروح خواہد شد ان شاء الله تعالی دل و جاں گداخته به صد سوز
ساخته استماع فرمایند که اخوند سجاول که استاد اکثر حضرات مخدوم زاده ہای عالی درجات و در
علم فقه دانی مخرج روایات و از قدما اصحاب و صاحب کرامات جناب حضرت ایشاں بوده
به سعادت دادن غسل سرافراز گردیده شنیده ام که در حین مضمضه آبی قریب به دہن مبارک آورده
التماس نمود که مرا قدرت آں نمی رسد که دہن مبارک را وا نمایم خود در رنگ احیا دہن[2] مبارک کشاده
قبول آب فرمودند و ثیاب کفن مسنون به حضرت ایشاں داده اند که ازار و لفافه و قمیص باشد و
سفید و نفیس دادند و عمامه نه دادند که بدعت است اگرچه علماء و مشائخ تجویز کرده اند اما جناب

---

۱ م۔ بوده　　۲ م۔ احیا دہن

حضرت رسالت خاتمیت را علیه وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ افضل الصلوات و اکمل التحیات[1] نہ دادہ بود و ہمچنیں اصحاب کرام را نیز نہ دادہ اند رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین[2]۔ قاعدہ یاد دار کہ نزد حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در ہیچ بدعت حسن نیست اگرچہ در رنگ فلق صبح ظاہر شود وکل بدعت ضلالت متمسک ایشاں است۔

۵ ونماز جنازہ در گذر (۲۴۸) صندل پورہ کہ از گذرہای مشاہیر بلدۂ طیبۂ حضرت[3] سرہند است، خواندند تاحال درآں مقام صُفّہ[4] بستہ اند کہ زیارتِ گاہِ انام باشد و امامت نماز برادر اصغر ایشاں حضرت شاہ جیو قدس سرہ باذن حضرات مخدوم زادہا نمودہ اند و ہجومی کہ برجنازۂ مقدسہ مسموع گشتہ است ازید من ان تعد است، گویند تاباغ فتحی کہ دو تیر انداز ازآں[5] مقام باشد۔ صفوف خلائق بستہ بود در جانب طول[6] وعرض ہم کم از نیم تیر انداز صف رائی گرفت۔

۱۰ مشورت ہمہ مخدوم زادہای عالی درجات براں قرار گرفتہ کہ درون روضۂ مقدسہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دفن آنحضرت نمایند و دو قیوم را در یک گنبد گذارند و قران السعدین حاصل روزگار کواکب شعار دولت مدار مشاہدہ فرمایند اما ازآں جا کہ ؎

یک تخت دو شاہ برنشاید   یک برج دو ماہ بر تابد

چوں قبر شریف متصل قبر مقدس مجددی قریب بہ نصف قد آدم کندہ بودند کہ بہ ناگاہ

۱۵ از زبان عبدالعزیز خان فوجدار سرہند برآمدہ کہ دفن حضرت ایشاں اگر در موضع علیحدہ نمودہ آید موجب رستگاری مخلصان صاحبِ یقین گردد کہ ایشاں در رنگ والدِ ماجد خود صاحب کمال و اکمال بودہ اند، برای قبر ایشاں البتہ جای جدا بہ کنند تا قبور دیگر سعادت مندان را جای فراوان در دو روضہ میسر گردد و گنجائی را در روضۂ مقدسہ برای آں می گذارند کہ ظہور جوار موجب شفاعت و مستلزم مغفرت شان باشد و آنحضرت کہ ثانیٔ مجدد الف ثانی در جمیع احوال و معانی باشند

۲۰ روضہ علیحدہ را مستحق اند تا برای عصاۃ دیگر کہ منتظر عنایات اند جاءِ قبور بہ وسعت میسر آید باوجودی کہ مخدوم زادہای عالی درجات را بر رسوخ عبدالعزیز خان مذکور چنداں ثبات نبودہ اما بقول کلمۃ الحکمۃ ضالۃ الحکیم من حیث وجدھا فھو احق بھا این نکتۂ زیبا بسی مقبول و دلربا

---

[1] م۔ التسلیمات [2] د۔ "اجمعین" ندارد [3] د۔ "حضرت" ندارد
[4] د۔ صفہ [5] د۔ "ازآں" ندارد [6] د۔ طویل

افتاد سمند عقل را ہر طرف سر دادند زمینی کہ از فردوس جدا گم دیدہ دریں دار برای قبلۃ الابرار رسیدہ باشد غیر از ہمیں بانچہ کہ بشر پیوند مسکن فقیری از فقیران الٰہی گردد۔ چنانچہ ذکر آں سابق شدہ است نیافتند۔ باتفاق عقول آں زمین را بعد از مدینہ رسول علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام تشخیص کردہ مدفن حضرت ایشاں ساختند و روضۂ مقدسہ کہ مشتمل بر انوار بی شمار است آثار عنایات مولای ظہور تمام دارد بلدۂ سرہند را مرتفع الانام والمقام ساختہ بر اکثر بلاد و بقاع تنور و ترفع دیگر بخشیدہ است جلوۂ اشعار[1] تابندۂ انوار نمود ؎ 5

خادماں صندوق پوشش مرقدش می ساختند
گر نمی شد اطلس (۲۴۹) گردوں ز انجم داغدار

بعد از دفن حضرت ایشاں مکاشفات حضرات مخدوم زادہ ہای عالی درجات من بعد مشروح سازم بمشیۃ سبحانہ۔ اما اولاً بعضی از تواریخ فقراتی کہ در قیدِ حافظ دارم بہ بیان آں پردازم اگر چندی 10 آں قدر تواریخ منظومہ و فقراتی را کہ سابق از تصنیف کتاب مسموع ایں کاتبِ احوالِ قطب الاقطاب گردیدہ است اگر بہ تحریر می آورد معا قریب بہ دہ جزمی کشید اما چیزی غیر از غم در سینہ نمی افزود بہر حال کم بادی موجب خلاصی و باعث شادی ست۔

تاریخ منظومی کہ از ملک الشعراء ناصر علی مذکور خاطر است بہ تقدیم می رساند ؎

چراغِ خاندانِ نقشبنداں[2]	فروغ دین احمد خواجۂ معصوم	15
بہ سوی گلشن جنت قدم زد	ازیں ویراں[3] رباط کہنہ بوم
طلب کردم ز دل سال وصالش	ندا آمد "ز عالم رفتہ[4] معصوم"

گویند بہ سمع خلد مکان خبر وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدہ فی الفور بر زبان آوردند مصراع "رفتہ زجہاں امام معصوم"

20 بعد ازاں بہ محاسبہ پرداختند سال وصال آں قبلۃ الابدال یافتند، بعض شعراء بہ موجب حکم و بعضی دیگر محض ترغیب خود در نظم ہمہ بستہ غزل مرتب گردانیدہ اند، چنانچہ قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس فرمودہ اند:

"نقشبند ثانی بود"

---

[1] د۔ سعادت [2] م۔ نقشبند [3] م۔ "ویراں" ندارد [4] د۔م۔ رفت

د حضرت مروج الشریعت می فرمایند :

"بجنت خوابید"

نیز عزیزی یافتہ است کہ

"الموت جسر یوصل المحب الی المحب"

۵ چنانچہ جناب مجدد الف ثانی را گفتہ اند" الموت ھو جسر یوصل الحبیب الی الحبیب"۔
ملا محمد سعید دہلوی گفتہ :

"نصف شنبہ بحبیب پیوست"

نہم ربیع الاوّل ماہ وفات سید کل سال ہزار و ہفتاد و نہ ہجری عمر مبارک ہفتاد و دو۔
"جناب شریعت مآب" — "امام ارباب معرفت" — "فیاض اہالیٔ عالم" —
۱۰ "مروج طریقۂ نقشبند" — "زبدۂ اعاظم اولیاء" — "وارث امام رسل" — "عمدۂ
ارباب صفوت و صفا" — "افضل اہل اسلام" — "حافظ کلام" — "مرکز ادوار
ولایات و علوم"۔

عزیز ایزدی خواجہ محمد معصوم الہیٰ اعلاءِ فردوس مثوای او باد۔
مخدوم زادۂ عالی جناب کمالات اکتساب شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ می فرمایند :

۱۵ "خدیو ولایت بود"

عزیزی گوید :

"نصف شنبہ نہم ماہ ربیع الاوّل"

ہم دریں اثنای تحریر این سطور[۱] فرزندی ارشدی نیاز احمد مدعمرہ[۲] چند فقرات یافتہ
است ، ایراد می نماید :

۲۰ "مکونات[۳] الہ بی قیوم شدند" — "خلیفہ حق بمرد" — "پشت پناہ اولیا بود وای مرد"۔
مصراع

بشد جنت از وی منور بشد   برپا واد از قیامت

چوں عنان سخن این جا رسید فضل لم یزلی شامل حال گردیدہ بعنایت بی غایت

---

[۱] د۔ ہم دریں اثنای این تحریر سطور [۲] م۔ مدظلہ [۳] د۔ مکنونات

خویش ایں آوارۂ مسکین را بہ نواختہ (۲۵۰) بہ دولت اقبال مشرف ساخت بیان آں
بقدرِ حوصلہ خامہ لازم دانستہ قلم را سر می دہد ؎

او پای براہ سخت کردہ غیرت سر او دو لخت کردہ

بہ گوش ہوش باید شنید آں شب کہ شب اولیٰ عشرہ مغفرت اعنی بہ شب یازدہم شہر
مبارک رمضان و شب دوشنبہ از سال ہزار و صد و سی و سوم ہجرت سید الابرار بودہ علیہ و ۵
علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام در معاملہ مشرف حضرت جبرئیل امین علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام
گشتہ عنایات فراواں بہ حال پُر اختلال خود مشاہدہ کردہ کہ شرح آں بسی عالی از مراتب تقریر و
بیان است دریں مکالمات گویا ذکر ایں کتاب بہ وجہ شائستہ بہ قسمی می فرمایند کہ دلہای شکستہ
را فرحت غیر مترقبہ می رسانند۔ دریں اثنا راقم معروض می دارد کہ ہر چند از طرف خود در تصحیح روایت
کوشش بسیار بکار رفتہ، اما چوں بعد عہد و شمول غربت باہم جمع اند خوفِ ضعف و سقم بعضی روایات ۱۰
بہ سبب عدم اعتماد بر حافظہ خود ہموارہ متشتت الحال می دارد، می فرمایند کہ بر حقیقت جامعہ قلبی
قلبیہ کہ مرأت جمال معنویہ است متوجہ شو، حسب الامر الشریف توجہی گماشتم ایں ابیات بلا اہمال
و توقف یافتم ؎

کتابی بین بہ صبغ عشق معلوم[۱] ز فضل احمد[۲] و معصوم موسوم
کتابی بین تصبغ صدق مکتوب بہ فضل احمد و معصوم محبوب ۱۵
کتابی بین کہ عمرش بس دراز است شجاعت با جیاد راز و نیاز است
کتابی بین کہ یکہ شہسوار است کتابی بین کہ دولت را مدار است
کتابی بین پر از اسرار ہستی در و جوش و خروش و ناز و مستی

والسلام وارد است کہ در کمل اولیاء بہ تصدیق خیر الانبیاء وعلیٰ آلہ التسلیمات
والبرکات کمالاتی کہ در انبیاء بودہ اند بہ طریق وراثت جلوہ گر گردد کہ منصب نبوت ختم یافتہ است ۲۰
اما کمالات آں بہ طریق وراثت و نیابت کمل وارثان ثابت و موجود اند العلماء ورثۃ الانبیاء
شاہد[۳] ایں مقال است۔

در روزی حضرت قبلہ گاہی مرشدی[۴] قدس سرہ می فرمودند کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از

---

[۱] م۔ "معلوم" ندارد [۲] د۔ احمدی معصوم [۳] د۔ شاہد [۴] د۔ مرشد

وصال حضرت رسول کریم علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام فرمودند کہ اعمال صالحہ کہ در
حین حیات سید عالم صلوٰۃ اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم بہ ظہور پیوستہ اجور آں را از
درگاہ کریم ذوالمنن می طلبم و اعمالی کہ بعد از انتقال آں حضرت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ
والتحیت بہ وقوع آمدہ[1] اگر در معرکہ حساب نیارند و مواخذہ برآں نہ فرمایند کمال (۲۵۱) بندہ پروری
۵ است۔ مطلب اجور آں اعمال حسنہ را نمی خواہم۔
ہمیں مقدمہ بہ طریق وجدان بعد وصال حضرت ایشاں در باطن خود یافتم کہ ہر عمل صالح
کہ حیات آنحضرت شدہ باشد باجر آں از کمال عنایت سرافراز فرمایند و آنچہ بعد از انتقال
حضرت ایشاں کردہ باشم اگر برآں مواخذہ نہ کنند در معرکہ حساب نیارند کمال بندہ پروری است
نیز از جناب حضرت قطب اقطابی قبلہ گاہی مسموع گشتہ کہ کشف مخدوم زادہ ہای عالی درجات
۱۰ حضرت شیخ محمد نقشبند و شیخ عبید اللہ و شیخ محمد سیف الدین رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہم
متفق برآں گشتہ[2] کہ ہر گاہ در روضۂ حضرت "مجدد الف ثانیؒ"[3] رفتہ می شود چناں معلوم می گردد کہ
بادشاہِ عظیم الشان بہ وقار تمام بر مسند خود نشستہ است و یک کس یا دو کس دو دست بستہ ایستادہ
و ہیچ کس را از غلبۂ صلابت مجال حرف و حکایت نیست و ہر گاہ در روضۂ حضرت ایشاں می درآیم
چناں معلوم می گردد کہ بادشاہِ عالی جاہ[4] بر تخت مرصع یا بر مسندِ فاخرہ بہ کمال فرحت و نشاط و فرخندگی
۱۵ مزاج نشستہ باشد و خدام و غلمان از یمین و یسار دست بستہ حاضر باشند و مجلس بر رقص و سرور معمور
باشد و قلم و دوات نیز موجود، گاہی بہ دستخط پردازند و گاہی بہ سراغ احوال مقربان حضور لامع النور
سرافراز می سازند نیست ایں مگر از استرضاء اشیاء بہ قیومیت آنحضرت است و قوام عالم چنانچہ
در حین حیات بہ ذات مبارک تعلق داشتہ باشد[5] بعد ممات ہم ایں کارخانہ عظیم الشان بہ طریق کلیت
بہ ذات مقدس برپا است۔ آری بہ بعضی از فرزندان حضرت ایشاں ایں خدمت ثابت است
۲۰ بہ طریق نیابت آنحضرت باشد ولا مشاحتہ فیہ زیرا کہ اصالت بلاریب در تخمیر طینت حضرت ایشاں
واقع است کہ قیومیت مشروط باں است، آری در اصالت ہم مرتبہ ثانیۂ حضرت مخدوم زادۂ ثانی
حجۃ اللہ العظیم قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ الاقدس بہ وضوح پیوستہ از حضرت ایشاں نقلاً اثبات

---

۱ م۔ بہ ظہور پیوستہ ۲ د۔ مشفق برآں بودہ ۳ "مجدد الف ثانی" در نسخہ م بیاض است
۴ د۔ عالی جناب ۵ م۔ "باشد" ندارد۔

می فرمایند، چنانچه در مفتاح آینده در احوال ایشاں مرقوم خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔
پس بریں تقدیر قیومیتی کہ متعلق ایں باشد البتہ (۲۵۲) خواہد بود سخن بجای دیگر کہ نیز لازم البیان است رفت۔ احوال حضرتِ ایشاں کہ دل را بی آں تسلی و سینہ را بی آں آرام نی[1]
ہر چند می خواہم کہ سخن را بطرف دیگر برانم باوجودی کہ گرفتاری کہ دم قلم بہ بہانہ و تقریب مطالب
دیگر را کہ در ضمن مطلب اصلی مندرج اند تجویز فروگذاشت نمی نماید ؎ ۵

نمی دانم چہ می گوید زبانم — نمی گویم چنینم یا چنانم
ز خود رفتم بپای عشق سوگند — وجود من نہ دارد در خودم بند
صدائی از شکستِ شیشہ برجا است — اگر دل رفت شور و نالہ برپا است

جناب حضرت قبلۂ کونین کعبہ نشاتین والد بزرگوار و مرشد عالی مقدار در بیاضِ
خاصہ بہ دستخط انور نوشتہ اند : ۱۰

فتح۔ در ماہ صفر ختم بالخیر والظفر ۱۰۸۹ھ در واقعہ می بیند کہ گویا شخصی بہ کاغذ سفید زرفشانی
آوردہ بدست مایان دادہ[2] و گفتہ ایں کتاب را میاں حضرت جیو اعنی شیخ محمد عبیداللہ
رحمہما اللہ سبحانہ بہ میاں خواجہ جیو فرستادہ اند و ما در تعجب ایم کہ ایں رقعہ را کہ آوردہ
آخر بہ قیاس می گویم کہ فرشتہ آوردہ باشد و خط خاص ایشاں است و اما آں خط را می
شناسیم بدیں مضمون بلکہ ہمیں عبارت کہ بعینہ یاد ماندہ، الا ماشاء اللہ تعالیٰ ھو۔ ۱۵
حضرت جیو سلامت ہر دو برادران حضرت جیو با حضرت جیو طعام می خوردند و اگر گاہی
آنہا را آزار می باشد حضرت جیو ہماں جا رفتہ طعام می خوردند والسلام زیادہ تاکید اکید
دانند والدعاء۔ باید دانست کہ ایں درس[3] اندکی از ذہن برآمد و معلوم آں شود کہ رقعہ
میت دو لفظ تاکید کہ متصل واقع شد بی آنکہ متعلق آنہا چیزی در گذشتہ باشد خواہد بود
اگر چہ معنی آں ہم بہ تامل[4] پیدا می شد یعنی تاکید بر استقامت طریقۂ مرضیہ معصومیہ ہمہ ۲۰
وقت ملحوظِ خاطر احباب باشد کہ محبوبیت از و پیداست و آثار معشوقیت از و ہویدا
نیز معلوم باید فرمود کہ ایں رقعہ از طرفِ شیخ محمد عبیداللہ قدس سرہ بعد وصالِ ایشاں
مرقوم گشتہ کہ وصالِ ایں مخدوم زادہ بعد چہار سال حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ

---

[1] م۔ بیاض [2] د۔ "دادہ" ندارد [3] م۔ بیاض [4] م۔ بہ تحمل

وقوع پیوستہ و تربت شریف ایشان متصل قبر حضرت ایشان در گنبد واقع است در[1]
تہ خانہ چہ اصل تربت حضرت ایشان در تہ خانہ است و بالای این تعویذ است کہ براو
گنبد معلی سایہ انداز است۔ روضہ ایست بہشتی نشانی و دارالسلام را ترجمانی
جنت الماوی از ہر سنگ و سفال او نمایاں و جنت نعیم از اطراف و جوانبش اہل نظر
۵ را شایاں "عدن از ابواب او جلوہ گر است و فردوس براو ظاہر اہل نظر است[2]"
فلک آئینہ دار رفعتِ او ہمایک سایہ بانِ دولتِ او
دار الجلال بر اصحاب آں شامل حال است چاہی کہ دراں روضہ است
چشمۂ سلسبیل است و شاہی کہ درآں جا است نوشندہ زنجبیل است۔ حضرت عاشق
در مدح آں روضۂ منورہ می فرماید ؎
۱۰ کور بینا شود و پیر جواں می گردد
کوی می خانہ عجب آب و ہوای[3] (۲۵۳) دارد
لطافت دار الخلد از درو بامش پیدا و طراوت حور و قصور خالی و متجلی است دراں
رب ماضاحک از و ہویدا زینہ ایست برای کعبۂ مقصود و روزنیست برای مقام محمود
آں از خاک مدینہ است و حلقہ اش مر عرش را نگینہ، خوش گفت ؎
۱۵ گر شنود قصۂ این بوستان مکہ شود طائف ہندوستاں
تا کجا لطائف این بقعہ را و عظمت آں روضہ را کہ روضہ ایست از ریاض جنت بیان
نماید و دریای محیط را در کوزۂ محقرہ درآرد چہ حوصلہ این بی مقدار متحمل آں کجا است کہ این چنیں
اسرارِ بلند کہ منصبغ بہ کمالات بی چونی است تقریر تواند نمود و قلم این بی سر و برگ راشایاں آں کجا کہ
املای معارف ارجمند کہ این ہمہ نسبت نقشبندی در بنیاد آں[4] فرد رفتہ تحریر تواند فرمود این چند فقرہ
۲۰ کہ در قید قلم درآمدہ از مدد روح پُر فتوح حضرتِ ایشاں بہ منصۂ ظہور آمدہ ؎
ما بداں مقصد عالی نتوانیم رسید[5] ہم مگر لطفِ شما نہد گامی چند
سعادتِ بنای آں روضۂ مقدسہ عصمت مآب[6] عفت نصاب ملکہ[7] عالم پادشاہ زادہ

---

[1] د۔م۔ نہ در تہ خانہ [2] واوین میں منقول فقرہ نسخہ د میں نہیں ہے [3] د۔ ہوا می دارد
[4] م۔آں [5] م۔ وسید [6] م۔عظمت قباب [7] ملکیہ

جهانیان روشن آرای بیگم که دختر شاه جهان بادشاه بوده در عهد برادر خود خلد مکان به موجب اشارت مخدوم زادهٔ برجاده قطب العارفین امام المحققین شیخ محمد سیف الدین قدس سره حاصل نمود۔ زمینی از فردوس برای خود خریده آسمان عرش مهیا کارخانهٔ محبت را آراسته شائقان را آوازهٔ عام داده احسان راتمام ے

روضهٔ جنت نشاں بلفظ خموشی کند عشق را ترجمان وصالش ۵

مصراع

جهاں را ہمہ جلوہ از حور کرد

حبذا وقت وصالِ آں ہم چناں پاک نہاد راسخ الاعتقاد کہ آناء الیل واطراف النہار بہ کمال خضوع وغایت انقیاد در زیارت آں مزار فائض الانوار سرمی زنند و از یک نوش بہ صد جوش ترک خویش نمودہ باصل مطلب می شتابند واز ابواب معرفت کہ درآں جا مفتوح اندمی یابند ۱۰ ہرچہ می یابند ے

در فیض است منشین از کشائش ناامید ایں جا
برنگ دانہ از ہر قفل می روید کلید ایں جا

ومرحبا مرآں آشنایان سلیم الباب واعزهٔ صاحبِ کمال راکہ دوریٔ منازل وبعد مسافت سدِ طریق آنہانہ گردیدہ وازراہ دور مشاہدہ آں نور بہتر از مروم حضور می فرمایند وبہ سبب غلبۂ تساوات ۱۵ با اہل حضور در گرفتن نور بہ ازدیاد طراوت وسرور می نمایند۔

حضرتِ ایشاں در مدح روضۂ منورۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما در مواضع متعددہ بہ عبارات مختلفہ چیزہای بسیار نوشتہ اند دریک جای تحریر می فرمایند :

فتح ہرچند افسوس است کہ کسی ازاں اماکن (۲۵ھ) نورانی ظلمانی گردید از آمدن خود چنداں نفریں وحسرت دارد کہ چہ نویسد آری اگر بہ نیت زیارتِ روضۂ مطہرۂ حضرت پیر دستگیر ۲۰ ملاقاتِ مجاورانِ مرقد منیر بیایند برخاست کہ کمالات ایں جا سہل الحصول است۔ انتہی محصول عبارات الشریفہ۔

درجای دیگر می نویسند :

فتح طالبان از اطراف وکناف قطع علاق واسباب نمودہ در رنگ مور و ملخ می ریزند بہ یک نوش بہ صد جوش وخروش ترکِ خویش نمودہ بہ مطلب

می رسند و بسیاری از سکنۂ ایں مقام بجہت عدم صدق "دناگردیدن ازیں چشمۂ حیوۃ[1]"
خشک کام اند و ازیں برکات[2] دست تہی۔ تم کلامہ العالی۔
روزی حضرت[3] می فرمودند بعضی اعزہ کہ در حین حیات اوقات را غالب بہ لہو و لعب بسر
می برد[4] بعد از وفات چوں بلندی بخت آنہا را در روضتین مقدسین حضرت قیومین مجددین
۵ رضی اللہ تعالیٰ عنہما مدفون گردانده چوں بر احوال آنہا انداختہ می شود غرق دریای نور می نمایند د آنہا کہ
عمر را بہ معرفت و حقیقت بآخر رسانیده مدفون آں روضتینِ معظمین شده باشد قیاس باید نمود کہ در چہ
قسم لجۂ انوار مستغرق خواہند بود، بالجملہ با حسن اعتقاد و سجانہ مدفن ایں نیازمندان محکم بنیاد را
در آں روضتین مقدسین نصیب کناد بحرمۃ النبی و علیٰ و آلہ الامجاد علیہ و علیٰ آلہ من
الصلوٰت افضلہا و من التحیات اکملہا[5]۔ در روزِ حشر در تہ لوائ مبارک حضرت الشائتین محشور
۱۰ گرداناد، آمین، کہ روز قیامت در آں ہول و شدت مگر کرشمۂ الطافِ معصومی شامل حال گردیده
باریاب صحبت سید المرسلین علیہ الصلوٰۃ والسلام گرداند دخول و عروج آں مجلسِ معلیٰ غالب
باستصواب حضرتِ ایشاں خواہد بود و ایں مقدمہ سماعی است از اکابر دیں نہ قیاسی است ازیں
اعجز المساکین۔
وعدۂ شمار بعضی فتن کہ در کنز اوّل ایں باب کہ بعد وصال قطب الاقطاب قیومیت
۱۵ مآب اطراف عالم را در گرفتہ نور و رونق از اہل آں بر بوده شده بود اگر بر ہوشمندانِ اولوا الابصار
ظاہر است تشریف حضرت ایشاں ازیں جہاں بہ فرادیس الجنان گرفتن قیامت است کہ
راه ہدایت مسدود گشتہ و طریق ضلالت" از ہر طرف[6] کشاد" وقتی کہ فرزندانِ بلا واسطہ
آنحضرت والا منزلت رضی اللہ تعالیٰ عنہ در قید حیات بودند در عین غلبہ ضلالت ارشاد خلایق بہر
قسم می فرمودند والحال کہ ازاں عرفاء صاحب کمال ہیچ کدام نمانده، ہجوم فتن نہ آں قدر مجتمع
۲۰ گردیده کہ محتاج بہ تحریر ایں عاصی پُر تقصیر مانده باشد ہر کسی از اہل روزگار شاہد ایں مشاہده

---

[1] واوین میں منقول فقرہ کی بجائے نسخہ د اور م دونوں میں بیاض ہے۔ یہ فقرہ مکتوبات معصومیہ ۳/۱۴۲/۱۹۷ سے ماخوذ ہے۔ [2] د۔م۔ دریا مکتوبات معصومیہ "برکات" [3] د۔م۔ در جای اسم حضرت بیاض است [4] م۔ بیاض [5] م۔ بحرمۃ النبی و علی الہ الامجاد [6] واوین میں منقول فقرہ کی بجائے نسخہ م میں بیاض ہے۔

است و باز اغیار حاضر این مجمع اما بحکم ایفاءِ وعده چیزی از اول فتن که بعد آن قطب البریات بجنسیه بیان می نماید فاعتبروا یا اولی الابصار۔

نبیسۀ دختری حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ در عمر چہارده سالگی شہید گشته وقاتلان را ہیچ وجہی از وجوہ شرعی و عرض قتل آن نه بوده و فساد در سرحد کابل برخاسته۔ بر کوه خیبر عالمی را تاراج ساخته مشہود فقیر و امیر آن ست و جمعیت از بادشاہان رخت بسته۔ خلد مکان بر کلام امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ طعن طاعنان شنیده، اصلاً روی جمعیت را نه دیده مدتی در حسن ابدال نشسته به کابل رسیده از آن جا بازگشته به دکن رفته چه مشقتها که نه کشیده اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوْا مَا بِاَنْفُسِهِمْ۔ باز دار الخلافه را نه دیده و بادشاہزاده محمد اکبر باغی گردیده، چه ہنگامه ہا که نه دیده۔ اگر چه باز بادشاه مذکور (۲۵۵)، توبۀ نصوح فرموده ازاں بود که در حرب ہا فتح ہا یافته و آخرت خود را آراسته اِن شاءاللہ تعالیٰ۔ ماحصل این مقدمه از خدمت عالی حضرت چند بار استماع نموده است:

احمر اکثری[1] فرمودند که بادشاه از آن باز که بر مکتوبات قدسی نکات حضرت مجدد الف ثانی ہیچ روی جمعیت را نه دید اگر چه جانب کابل و دکن بسیار سیر و سیاحت[2] نصیب گشت و توجہ حضرت ایشان که در مادۀ ایشان بود نمانده ظلم حکام بر اکثر بلادِ اسلام علی الخصوص دار الارشاد حضرت سرہند او تمام دارد و محبت رخت بسته است و اعتقاد بر اولیاء محکم البنیاد نمانده دولت از اغنیا مرخص گردیده و قناعت درویشان نمانده۔ تا کجا اطناب عصمت اللہ سبحانہ و جمیع المسلمین عین فتن آخر الزمان به ترک توجہات المعصومیه و تصرفات القیومیه رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِیْۤ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَی الْقَوْمِ الْکٰفِرِیْنَ۔

در نیابد حال پخته ہیچ خام   پس سخن کوتاه باید والسلام

وخاتمه این مفتاح ششم چوں در خاتمۀ شہر رمضان المبارک اتفاق یافته سطری چند در فضائل این شہر مبارک که از احادیث صحیحه به ثبوت پیوسته کسبا للسعادت ترقیم می نماید۔

به گوش ہوش استماع باید نمود که جناب امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مکتوب چہل و پنجم از مکتوبات جلد اول خویش در فضائل این شہر عظیم القدر قلم مشکین رقم جای می ساخته اند،

---

[1] م - بیاض [2] م - بیاض

تبرکاً ہماں عبارت ایراد می نماید :

فتح بایددانست کہ ماہ رمضان بزرگ است عبادتِ نافلہ ازنماز و ذکر و صدقہ و امثالِ آنہا
کہ دریں ماہ صادر شود برابر آدای فرض از ایامِ دیگر است و ادای فرض دریں ماہ برابر
ادای ہفتاد فرائض است در ماہ ہای دیگر کسی کہ افطار بہ کناند صائمی را دریں ماہ او را
۵ بہ بخشند و رقبہ او را از آتشِ دوزخ آزاد سازند و مراد را مثلِ اجرِ آں صائم عطا فرمایند
بی آنکہ از اجرِ آں صائم نقصان کنند و ہمچنیں کسی کہ در خدمت مملوک تخفیف نماید
حق سبحانہ وتعالیٰ او را بہ بخشد و آزاد گرداند از آتشِ دوزخ و در ماہِ رمضان آنحضرت
علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ رہا می کردند ہر اسیر را و ہر کسی ہر چہ از ایشاں سوال می کرد
می دادند اگر کسی دریں ماہ بہ خیرات و اعمال صالحہ موفق شد در تمام سال او را بہ توفیق رفیق
۱۰ گردانند و اگر بہ تفرقہ گذشت در تمام سال تفرقہ است مہما امکن ہر قدر کہ میسر شود. بہ
جمعیت باید کوشید و ایں ماہ را غنیمت می باید شمرد و در ہر شبی (۲۵۶) از شبہای ایں ماہ
چندیں ہزار کس را کہ لائق دوزخ اند آزاد می سازند و دریں ماہ درہای بہشت را می کشایند
و درہای دوزخ را می بندند و شیاطین را زنجیر می کنند و درہای رحمت می کشایند و تعجیل
افطار و تاخیر تسحر را سنن است و دریں باب آں سرور علیہ الصلوٰۃ والسلام
۱۵ مبالغہ می فرمودند و ماناکہ در تاخیر تسحر و تعجیل افطار اظہار عجز. و احتیاج خود است کہ مناسب
مقام بندگی است و بہ خرما افطار کردن سنت است و در وقت افطار ایں دعا می
خواندند ذَهَبَ الظَّمَاءُ وَابْتَلَّتِ الْعُرُوْقُ وَثَبَتَ الْاَجْرُ ان شاء اللہ تعالیٰ،
ادای تراویح و ختم قرآں دریں ماہ از سننِ مؤکدہ است و مثمر نتائج کثیرہ وَفَّقَنَا اللہ
سبحانہ بحرمۃ حبیبہ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات[1]۔
۲۰ انتہیٰ کلام العالی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۔ ولنختم الباب علی دعاء لیلۃ القدر
اللّٰھم انک عفو تحب العفو فاعف عنی۔

---

[1] د۔م۔ "التحیات" ندارد مستفاد است از مکتوبات امام ربانی ۔ طبع مولانا نور احمد امرتسری۔

مفتاحِ ہفتم

حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہٗ کا وصال نہم ربیع الاوّل ۱۰۷۹ھ میں ہوا۔ میری خوش نصیبی سے مسودۂ ہذا مقاماتِ معصومی کے بابِ وصالِ حضرت خواجہ کا آغاز و انجام کار بھی اِسی ماہ مبارک میں ہوا۔ بحمدللہ سُبحانہٗ　　محمد اقبال مجددی
۱۷ر دسمبر ۱۹۸۴ء

در ذکر بعضی از احوالِ ابناءِ کرام حضرت ایشاں و ما یلاحق ھذا الباب۔

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ۔ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِاِيْمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا اَلَتْنٰهُمْ مِّنْ عَمَلِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍۢ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ۔ قُلْ لَّآ اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى۔ اَللّٰھم صل وسلم علیٰ سیّدنا صاحب الصدیق والفاروق امام العثمان والعلی جد الحسن والحسین[1] نبی الامی محبوب رب المشرکین والمغربین وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ و اھل بیتہٖ "واتباعہٖ اجمعین[2]" الیٰ یوم الدین۔

بر معتبران اولوالابصار و منتظران دار القرار و "عالی فطرتان[3]"، بلند استعداد و نازک طبعان[4] عالی نہاد و نکتہ سنجانِ کتابخانۂ عرفان و ادا "سازان[5]" کارخانۂ احسان و زمین بوسانِ روضۂ پاک معصومی و مدہوشان شراب تاک قیومی و نوعروسانِ مسند زیبا و طاوسان دست آشنا و کرشمہ بینان نکہت دلربائی و عزلت گزینان بادیہ دلآرای کہ از دائرہ قال و مرکز حال گذشتہ بہ محول الاحوال پیوستہ ہمگی از مطبخ لاریبی باستماع مقالات غیبی چشیدہ حلاوت مذاق از چاشنی عشاق حاصل نمودہ دل وجان را وقف محبت خانہ زادان حضرت ایشاں ساختہ و طوقِ عبودیت بہ صد ولولۂ شوق درگردن انداختہ توجہ تمام و تضرعِ مالا کلام بر استماع احوال حضرات مخدوم زادہ ہای گرامی دارند۔ مخفی نماند کہ مقصد اقصیٰ و مطلب اعلیٰ از تصنیف کتاب و تفتیح الابواب ذکر مناقب

---

[1] د۔ جد الحسنین　[2] م۔ بیاض (الفاظ در واوین)　[3] ایضاً
[4] م۔ طبعیتان　[5] م۔ بیاض

کمالات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ برای نیل انواعِ سعادات وکفارت سیآت بوده که به قدر مقدور به ظهور پیوسته و دریا را به کوزهٔ محقره درآورده وتشنه لبان بادیهٔ حسرت را به زلال مقال حیات ابدی بخشیده و امانات را باهل آں به تائیدِ صمدی[۱] به وجه شائسته رسانیده و در ذکر مخدوم زاده های کرام که هرکدام به کمال و مناصف[۲] علیه مجملات حضرت ایشاں پیراسته اند۔

۵ اگر عنان (۲۵۷) سخن "را اطاعت نماید"[۳] ایں کتاب به شش دفتر دیگر می کشد که جهات سته منوره ازیں حضرات "عالی درجات معمور است"[۴] و اگر عنان را کشیده سخن می کند هرچند مطلب به طریقِ اجمال ثابت اهل "بصیرت"[۵] می گردد، امّا بعضی از کوته اندیشان بی سرانجام و برخی از فرزندان دنیا زمندان و مخدوم زاده های کرام ظن خیانت اظهارِ اسرارِ ایں اولیاء کبار بر راقم سیاه کار منتسب می دارند[۶] به باطن قصوری نمایند و از همیں[۷] هم خوف مخدوم زادهٔ صاحبِ کمال فرخنده احوال میاں

۱۰ شاه جیو[۸] فی الحال در مواهب القیوم فی اسرار[۹] المعصوم ترک را از ذکر اولیٰ فهمیده بر خاصهٔ احوال حضرت ایشاں کفایت فرموده اند، لیکن سنت محرران مقامات مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ از دست می رود وحالانکه در خطبهٔ کتاب در زیر قلم درآمده سنت محرران اولیاءِ کرام فی جمیع الکلام بر نفس خود فرض نه کرده امّا حق المقدور واجبات ایشاں از دست نه داده اند بلکه مهما امکن در مستحبات ایشاں نظر را دوانده وکلاں تر واجبات ذکر مخدوم زاده های عالی درجات است که

۱۵ ترک ایں سنت به هیچ وجه مقبول اهل کمال نیست چه مخدوم عالی جناب نتیجهٔ اکابر اقطاب شیخ محمد اسماعیل سلمہ اللہ الجلیل که منصف بی دلیل به مشاهدهٔ ایں کتاب حظهای فراوان به کار برده امر موکد عنایت آمیز بر زبان شکر ریز بر ذکر احوال مخدوم زاده های کرام نمودند که در ضمن احوال والدِ بزرگوار و پیر عالی مقدار از ایشاں عالی حضرت قدسنا اللہ تعالیٰ ...[۹] که ذکر مدایح اولادِ مسترشدان دیگر که به مراتب کمال رسیده باشند مستلزم کمال[۱۰] آں عزیز است مصراع

چو دیدی فرع سوی اصل به شتاب

علی الخصوص فرزندان[۱۱] حضرت ایشاں که هرکدام مرایای کمالات آں امام صفاکیشان

---

[۱] م۔ تائید عنایتِ صمدی [۲] م۔ بیاض [۳] م۔ "وادین" بیاض [۴] ایضاً
[۵] ایضاً [۶] م۔ "جیو" ندارد [۷] د۔ استمرار [۸] د۔ والده [۹] د۔م۔ بیاض
[۱۰] م۔ بیاض [۱۱] م۔ بیاض

است بہ قصدِ اخبار د احوالِ[1] یکی را باوجود علم باں و محفوظ بودن آں وقت ترقیم عین خیانت است
وَاَنَّ اللّٰهَ لَا یَهْدِیْ کَیْدَ الْخَآئِنِیْنَ ۔ نص قاطع است و آنچہ بہ حکم بشریت در ذیل نسیان
مستور گردد، چنانچہ بسیاری از معارف حضرت ایشاں ہم در ابواب گذشتہ وقت تحریر آں محل فراموش
گشتہ ۔ پس حضرت کریم اکل و شرب در صوم ہم کہ بہ نسیان واقع شود معاف فرمودہ است از یں
اکابر کہ متخلقان اخلاق رحیم اند جل و علا عفو ماٴمول غایت مافی الباب باوجود علم و کمال ہر یکی از یں
حضرات عالی درجات بہ تقریبی از تقریبات خصوصیات بعضی از آنہا بہ سمع ناقصِ خود بسیار رسیدہ
اند ۔ نسبت بہ بعضی دیگر مثالی بر جناب مخدوم زادۂ اکبر عالی حضرت کتابت از ایشان می رود فدوی را
باوجود نسبت ارادت و نیازمندی عاجزہ ایشاں بہ دست نامراد است (۲۵۸) و حضرت حجۃ اللہ
کہ مخدوم زادۂ ثانی اند کمالاتِ ایشاں در اشتہار کالشمس فی رابعۃ النہار است، و باوجود
آنحضرت والدِ بزرگوار ایں ذرۂ بی مقدار را کہ پیرِ اوّل و استاد کامل ایں عاصئ نابکار اند اختصاص
اتم باں جناب مقدس مخدوم زادۂ ثانی ثابت، پس بر بعضی مزایای ایں صاحبین زیادہ تر در قید
قلم در آید البتہ متعدی خواہد شد تواند بود کہ دیگراں را ہم مزایائ دیگر باشند کہ مایان را "باں اطلاع[2]"
حاصل نہ بود اما از امور مطلقہ البتہ تغافل نہ خواہد ورزید اِن شاء اللہ تعالیٰ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ[3] از
روی ہر کدام ایں حضرات عالی مقام سرخ روی نصیب ایں عاصی تباہ کار کناد و بہ فرزندان ایشاں
قیام عالم دارد ؎

جہاں آئینۂ مقصود شان باد درآں نور قدم مشہود شان باد

و ایں مفتاح مفتح کنوز ستہ است کہ در ہر کنز احوال یکی از ایں اقطاب قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہم
مشروح است و بہ شروع ایں امر باعتبارِ عمر است چہ کنز اوّل مشتمل بر نقود و اجناس مخدوم زادۂ
اکبر است و کنز ثانی از ثانی و ثالث از ثالث و رابع از رابع و خامس از خامس و سادس از سادس
و احوال بعضی از ابناء و نبائرآں مخدوم زادہ ہای کرام کہ بہ مرتبۂ کمال و اکمال رسیدہ اند بہ موافق وقت
و حال در کنز والد ماجد آنہا در تحت احوال آبا مندرج خواہد شد ۔ اِن شاء اللہ تعالیٰ وَمَا تَوْفِیْقِیْ
اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ وَ اِلَیْهِ اُنِیْبُ ۔

---

[1] م ۔ اختیار احوال [2] م ۔ بیاض [3] د ۔ قدس سرہ

(حضرت شیخ محمد صبغت اللہ)

کنز اوّل در بعضی از احوال قطب العرفاء غوث الوریٰ مخدوم زادۂ بزرگ واقف اسرار لی مع اللہ حضرت محمد صبغت اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

۵ صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَّنَحْنُ لَهٗ عٰبِدُوْنَ۔ فقیر دور از کار در رسالۂ معدن الجواہر کہ مشتمل بر احوالِ مخصوصۂ آنجناب مقدس است ذکر شریف ایشاں را بہ عالی حضرت مقرر نمودہ و دریں کتاب ایں لفظ مبارک در شان بسیار آمدہ در اوائل کہ مخصوص مبنی از کمالات ایشاں است ہم بایں لفظ "اشارت رفتہ ماند شناس[1]" کہ ولادت باسعادت عالی حضرت متعالی منقبت روز[2] تاریخ یازدہم شہر ربیع الثانی سنہ ہزار وسی وسہ از ہجرت مقدس

۱۰ سید الاصفیاء[3] خیر الاخیار امام الانبیاء سید المرسلین حبیب رب العالمین علیہ وعلی آلہٖ واصحابہٖ من الصلوٰۃ افضلہا ومن التسلیمات اکملہا، در بلدۂ دار الارشاد حضرت سرہند حرسہا اللّٰہ الیہا عن الآفات والبلیات در حین حیات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ "اتفاق افتادہ وچوں تشریف امام ربانی مجدد الف[4] ثانی" بہ تقریب سلطان وقت کہ ایشاں را می گذاشت بہ رفاقت لشکر ظفر پیکر درآں ایام از بلدۂ دار الخیر اجمیر بودہ وامام صفا کیشان

۱۵ حضرت ایشاں از غلبہ واشتیاق بہ واسطۂ استقبال نیز در خدمت والد بزرگوار و مرشد عالی مقدار خود رضی اللہ تعالیٰ عنہما شتافتہ بودند چہ حضرت مجدد الف ثانی بہ موجب الہام الٰہی رخصت بادشاہی حاصل نمودہ متوجہ وطن مالوف بودند کہ در اثناء راہ قاصدی (۲۵۹) مژدۂ مقصود رسانید خرمی و انبساط حاصل روزگار حضرت قیومین گردانید ؎

از آمدنت شوق دگر افزاید ای قاصدِ فرخندہ پی از پیش کہ می آئی؟

۲۰ مصداق حال گردیدہ والدہ ماجدۂ عالی حضرت قدس سرہ از غایت ادب وانکسار کہ شیوۂ مرضیۂ ایشاں بودہ نام شریف عالی حضرت نہ گذاشتند وموقوف بر تشریف امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ داشتند باوجودی کہ روزِ عقیقہ ذبح شاتین و سر تراشی آں نونہال

---

[1] م۔ بیاض [2] در م۔ بیاض لیکن نسخہ م میں کسی نے غیر عادی خط میں "روز جمعہ شریف در وقت نماز عصر" اضافہ کر دیا ہے۔ [3] م۔ بیاض [4] داوین میں منقول فقرہ نسخہ د میں نہیں ہے۔

جوی بارِ ولایت نمودند کہ ...[۱] بعد دو سہ روز دخول قبلتین در بلدۂ مذکور اتفاق می یابد ...[۲]
فردوس مشاکل در حجرہ کہ عالی حضرت بودند رسیدہ برقع "آں بوستانِ ولایت[۳]" از دست مبارک
برداشتہ و باآوازِ بلند فرمودند السلام "علیکم ملا صبغۃ[۴] اللہ" بعد ازاں روی مبارک خود را نزدیکِ
گوشِ سراپا ہوش[۵] نبیرۂ صاحب کمال آوردہ کلمات خفیہ درمیان آوردند کہ ہیچ حاضری بر آں
اطلاع نہ یافت و بہ معارفِ مخصوصہ نواختند کہ ہیچ محرمی حقیقت آں نشناخت سُبْحَانَ اللّٰہِ ۵
وَبِحَمْدِہٖ۔ حضرت مجدد الف ثانی کہ بانی ایں ہمہ اسرار و معانی اند با طفل رضیع تقدیم سلام
فرمایند و با اسرارِ غامضہ سخنی[۶] نمایند، غلبہ افتد از فرخندگی اعتبار آنحضرت برخوردار در درگاہِ
کبریای عزیز غفار قیاس باید نمود۔

ازیں جا است کہ تاریخ ولادت باسعادت آں سرو بوستان ولایت[۵] یکی از واصلان
مرتبہ حقیقت غالب یافتہ است و نیز ہماں عزیز معشوق است آں عالی حضرت را در تاریخ بیان
بالہام ترجمان تعالی نمودہ است وی معشوق رب رحمٰن از رواتِ ثقات مسموع گردیدہ است کہ
حضرت مجدد الف ثانی بہ حضرت ایشاں خطاب کردہ فرمودند کہ دریں فرزند تو رنگی از اصالت یافتم
بنا براں نام آں را محمد صبغت اللہ گذاشتم۔ ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَ اللّٰہُ
ذُوالْفَضْلِ الْعَظِیْمِ احمری است از خزانہ مجدد الف ثانی کہ ابیض باں جمع است بہ نظر کامل عیار
ملاحظہ نمائی و ملفوظ با تصرف منتظم بہ گوشِ طراوت نیوش[۸] استماع اسرار فرمائی عالی حضرت پنج شش ماہہ ۱۵
بودند کہ با امراضِ قویہ گرفتار گردیدند بہ نوعی کہ مردم بیمار و حکماء با اقتدار دست از معالجۂ ایشاں برداشتہ
و حیات را از مرخصات شمردہ بہ یاس مطلق ساختند با آنکہ روزی ازاں ایام نفس و حرکت کہ از
لوازم حیات است نیز ماندہ در تمام خانہ شورش و فغاں برخاستہ والدۂ شریفۂ ایشاں (۲۶۰)
باوجود کثرت شکیبائی کہ از غایت ورع شامل حال داشتند بہ مقتضای بشریت بہ گریۂ بلا صوت کہ
منافیٔ صبر نیست از غلبۂ اندوہ شدند و اسباب تکفین و تجہیز مہیا نمودند تا آنکہ ایں خبر بہ سمع مقدس ۲۰
حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالی عنہ رسیدہ از غایت عنایت کہ شاملِ حال آں نو بادۂ بوستانِ
کمال بودہ برخاستہ جانب آں فرزند سعادت مند شتافتند و نقاب از چہرۂ معشوقانہ برداشتہ

---

[۱] د،م۔ بیاض [۲] د،م۔ بیاض [۳] م۔ بیاض [۴] م۔ بیاض
[۵] م۔ بیاض [۶] م۔ نحی [۷] م۔ ہدایت [۸] سروش

دست مبارک بر رخسارۂ شریفِ عالی حضرت گذاشتہ بر زبان الہام ترجمان آوردند کہ بابا ایں چہ خوش طبعی است کہ با والدین خود نمودہ اینہا را محزون ساختہ آید زود متحرک شوند کہ آنہا بآرام و بہ حلاوت بہ خورند و بہ خسپید فی الفور در حرکت شدند و بہ شفا ممتاز گشتند و گریہ بہ دستورِ اطفال نمودند، غم احباب بہ سرور مبدل گشت و در چشمِ ابوین نور در آمد ابیضی جلوہ گری گردد کہ احمر را

۵ برداشتہ است و تصرفی است با ملفوظ ساختہ۔ جناب مجدد الف ثانی امام ربانی در ہماں وقت با حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما خطاب کردہ فرمودند کہ مردم ازیں طفل مایوس می شوند و دست از حیات برمی دارند و من ایں را بہ محاسنِ سفید مشاہدہ می نمایم و شیخ القوم[۱] می فہم و صاحبِ ارشاد می بینم کہ عالمی از ارشاد او بہ کمال ولایت رسیدہ اند فوقع ماقال رضی اللہ تعالیٰ عنہ کماشاھد کل شریف و وضیع۔

۱۰ احمر۔ روزی پیالۂ دوائی عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس در ہماں مرض در طاقچہ پر از روغن شدہ ماندہ است ہول آں گرفت کہ مبادا بہ دوا دہونتِ آں سرایت نمودہ باشد زود سلام دادہ برداشتم۔

بالجملہ عنایت وافرہ و بشاراتِ متکاثرہ از حضرت مجدد الف ثانی بہ حال آں قبلۂ دو جہانی مسموع گردیدہ است امّا از خوف تطویل کلام بر ماقل و دل کفایت می رود و مقدمات مسطورہ

۱۵ از کثرت رواۃ بحدِ تواتر رسیدہ اند۔

د عمر عالی حضرت بیک سال کامل نکشیدہ بود کہ وصال حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ روی دادہ بعد ازاں کہ بہ سن تعلیم و تعلم رسیدند در اندک مدت قرآن مجید را خواندہ بہ کتب متداولہ پرداختند۔

احمر۔ روزی بہ تقریبی می فرمودند کہ بہ سنِ سیزدہ[۲] سالگی عضدی را بہ خدمتِ عمِ شریف

۲۰ حضرت خازن الرحمت بآخر رسانیدہ ام و بہ نیز کتبِ دیگر ہم ازیں پس و پیش بہ خدمت آنحضرت قدس سرہ گذرانیدہ و در چہل روز حفظ قرآن شریف فرمودہ اند و در اثناء تحصیلِ کتب معقولہ و منقولہ کسب باطنی بخدمت والدِ بزرگوار خود بہ کمال رسانیدند و صاحب حال اتم و قال اکمل شدند امّا از غایت تفاوت باوجود فور علم و معارف معرفت مسئلہ کہ در کمال آسانی ہم پیش می آمد حل آں از

---

۱ د۔ القیوم ۲ م۔ ہژدہ

علمای دیندار می نمودند و به موافق فتوئ آنہا عمل می فرمودند و خود را از اہل علم نمی دانانیدند اخفاءِ مقال و سترِ حال بہ شیوۂ مرضیہ (۲۶۱) ایشاں بودہ ۔ گویند اکثر مکاتیب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ مشتمل بر معارف بلند و بشاراتِ ارجمند باسم عالی حضرت قدس سرہ شرفِ صدور می یافتند آنہا را مطالعہ نمود، بآب شستہ تناول می فرمودند و نمی خواستند کہ ہیچ یکی اطلاع یابد۔

۵ احمر ۔ می فرمودند کہ قیامت محک ہر کمال است در آں جا ہر کس بہ تمام عیار خواہد گرفت و یا از اعتبار خواہد افتاد و مکاتیبی کہ در جلد اوّل حضرتِ ایشاں بنامِ شریف ہستند ازاں ماندہ اند کہ پیش از وصول بآں قبلۂ اصحاب قبول مخلصان صادق نقل برداشتہ اند ۔ باجملہ بایں ہمہ کثرتِ کمال ایں قدر کثرت تستر کہ ازاں عالی حضرت مشہود و مسموع گشتہ است ؎

عرض نا دادن کمال خود کمال دیگر است چہرہ پوشیدہ حالاں را جمال دیگر است

۱۰ آں قدر غلبہ تستر مرا در خوف انداختہ است کہ در نوشتن ایں قدر اسرار ہم آیا مرضیٔ اظہار باشد یا نہ امّا ازاں جا کہ رسالۂ معدن الجواہر در حالتِ حیات عالی حضرت جمع نمودہ حقیقتِ آں بزبانِ قلم معروض داشتہ چہ تصنیف آں رسالہ در بلدۂ دار الفتح اجین اتفاق یافتہ بود و تشریف عالی حضرت در دار الارشاد حضرت سرہند بودہ ۔ ہم چنیں جواب سرافرازی یافتہ دعای خیر در حقِ احقر بدستخطِ انور نگارش یافتہ و بعد از رسیدن فدوی در وطن اگرچہ ملاقاتِ صوری دست نہ دادہ چہ ۱۵ وصالِ آں قبلۂ اربابِ کمال پیش از رسیدن احقر بہ نہ ماہ رو دادہ امّا از بار یابانِ حضور عنایاتِ غائبانہ بر تصنیف آں رسالہ بسیار شنودہ ازآں جا کہ عمرِ مبارک بآخر رسیدہ بود ظاہرا بر اظہار بعضی اسرار مرضیٔ کریم غفار معلوم فرمودہ باشد کہ تحسین آں نوشتند و دعای خیر فرمودند، ایں ہمہ ظہور آں دعا دولت کشاں است کہ معاملہ را تا ایں جا رسانیدہ و بہ تحریر مقاماتِ معصومی مزیت بخشید باجملہ از قبولیت معدن الجواہر بر قبولیت احوال دریں مقامات فرخندہ نکات دلیری کاملہ حاصل گردید ۲۰ والامعاملہ آں جا از قید تقریر و تحریر خارج است ظہور[1] صبغ الٰہی کہ از نام آں عالی حضرت تعینہ یافتہ مزجِ بی کیفی در رنگ ایشاں گذاشتہ ؎

شگفتہ منظری کامل عیاری چو ناشں صبغۃ اللہ در بہاری

تا کجا درازنفسی نماید کہ مطلب از ادراک ایں آوارہ بسی بلند است بر اموری کہ مفہوم بر اہل د

---

[1] د۔ "ظہور" ندارد

نا اہل گردد باید پرداخت۔

احمد۔ از زبان درفشاں عالی حضرت قدسنا اللہ تعالیٰ مسموع گشتہ کہ حضرت والدۂ ماجدہ می فرمودند کہ شما در فرزندانِ ما نسبت اصحاب دارید کہ شما حضرت (۲۶۲) مجدد الف ثانی را دیده اید و اینہا نہ بعد از اتمام ایں کلام فرخندہ انجام ارشاد کردند کہ ایں قربِ را اندک خیال نہ کنی رای امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ برآں ست کہ ہیچ ولی بہ مرتبۂ اصحابی نہ رسد اگرچہ اویس قرنی باشد۔ ۵

احمد۔ از جناب حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ استماع یافتہ کہ حضرت ایشاں بہ حضورِ من می فرمودند کہ اگر ملکی از ملائکہ مقربین علیٰ نبینا وعلیہم الصلوٰۃ بہ صورت بشری متمثل شود غالباً صورت بہ حقیقت فرزندی محمد صبغت اللہ اختیار فرماید۔

احمد۔ نیز از زبان درفشاں حضرت والد بزرگوار مسموع گشتہ کہ یک مرتبہ عالی حضرت قدس سرہ ختم قرآن مجید در مسجدی کہ متصل منزلِ شریفِ ایشاں است در نماز تراویح فرمودہ شبِ ختم چند سورہ ۱۰ از آخر موقوف داشتہ بہ خدمت حضرت ایشاں شتافتند کہ بآنحضرت بہ شنوانید و برکات ختم را بابرکات حضرت ایشاں جمع نمودہ خصائص آن از زبان الہام ترجمان استماع فرمایند القصہ در چند رکعت اخیر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ خواندن باشنودن خود موقوف فرمودہ از ایشاں استماع نمودند در حین استماع غیبتی و استغراقی بر تمام مجلس رو دادہ بعد فراغ ختم حضرت ایشاں بہ عالی حضرت خطاب کردہ فرمودند کہ در حین قرأت شما اسرار واجب الاستتار جلوہ گر گردیدہ و اموری درمیان ۱۵ آمدہ کہ مصداق لاعین رات ولا اذن سمعت۔ باشد و نزول اجلال بلا کیف بکمال عظمت و کبریای معلوم گردید و تاج مکلل بہ جواہر و یاقوت کہ اشعات انوار ان از وادیٔ ناسوت تا تخت گاہ جبروت آفاق را درخشاں ساختہ وضیا بخشیدہ برفرق شما یافت ما تا کہ در حین نزول ملہم گردیدہ کہ ایں نزول برای استماع قرآن مجید صبغۃ اللہ است مکرر دریں کتابت ذکر یافتہ لیکن چوں محل خدشہ ارباب ظواہر است بازا عادہ ثالثہ از الزم ضروریات است معلوم فرمایند کہ نزول بلا کیف از قبیل ۲۰ متشابہات است کما ورد فی الخبر ینزل ربنا الی السماء الدنیا کلمات اکابر دین بہ کمال اعتقاد و یقین باید شنید کہ آثارِ سعادت و اطوار صالحین است و علم آں مفوض بہ قایل آں باید داشت و بردّو انکار پیش نہ باید شد کہ علامت ضلالت و آثار جہالت را دلیل مبین است

---

[1] م - فرق

هذا هو الحق فماذا بعد الحق الا الضلال۔

احمر۔ حضرت مخدوم جمیل و مخدوم زادہ صاحب تکمیل شیخ محمد اسماعیل دامت برکاتہم وطالت حیاتہم پیش این دور از کار می فرمودند و نیز در مرقومات خویش بدستخطِ خاص تحریر نمودہ اند کہ خدمتِ شریف عرفان پناہی زبدۃ الواصلین خواجہ محمد حنیف کابلی قدس سرہ کہ خلیفۂ اول حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ باتفاق مردم خانقاہ بودہ اند می فرمودند کہ دراں ہنگام فرخندہ انجام کہ تشریف حضرت ایشاں در بلدہ ۵ دارالخلافہ (۲۶۳) شاہ جہاں آباد بہ تقریب طلب بادشاہ خدا طلب خلد مکان رحمۃ اللہ سبحانہ اتفاق یافتہ عالی حضرت این ضعیف را طلب داشتہ ارشاد کردند کہ وسعت ارشاد حضرت ایشاں عالمی را بہ ولایت رسانیدہ و خلفای کرام را بہ مقام وراثت بردہ و فرزندان عظام را در آنجا شان خاص بخشیدہ و فقیر مدتی است کہ محروم التوجہ است بعد ازاں تاکید کردند کہ فلانی عرض احوال مرا نہانی بہ سمع مبارک آں قبلۂ دو جہانی بہ عبارتی کہ لائق احوال دانی برسانی کہ احتراز توجہات آں قیوم ۱۰ ربانی امیدوار است۔ فقیر باوجود عدم لیاقت خود پیغام عالی حضرت بہ موفق عرض حضرت ایشاں رسانید آب در چشم مبارک گردیدہ در جواب فرمودند کہ شما سلام مایان فرزند برومند تبلیغ نمودہ بہ گویند کہ من با این کبرِ سن و ضعفِ بدن با طالبانِ الٰہی صحبت می دارم و بہ حکم حدیث قدسی اذا رأیت لی طالباً فکن لہ خادماً بہ موافق مقدور خدمت آنہا می نمایم وقت آں ست کہ مسندی در برابرِ من فرش کنید و قدری دریں خدمت ماموره با من شریک گردید تا ازیں بار گراں ۱۵ نفسی بیاسایم و آنچہ ما داشتیم مدتی است کہ بہ شما ایثار فرمودہ ایم و اگر طالب مزید اند در روضۂ منورۂ حضرت مجدد الف ثانی بہ روید و ہر نعمت تازہ کہ فائض الوقت گردد ما را ہم شریک سازید وقت مدد است نہ محل عذر چوں این پیغام دولت انجام و جواب بشارت مآب بہ عالی حضرت رسانیدم خوش وقت شدند و شکرانہ الٰہی بہ تقدیم رسانیدند۔

احمر نیز از مخدوم زادۂ برجادہ حقائق آگاہ شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ استماع یافتہ کہ عارف معنوی ۲۰ قدوۂ ارباب تحقیق خواجہ محمد صدیق پشاوری قدس سرہ کہ خلیفۂ ثانی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند می فرمودند کہ در وقتی از اوقات بہ من خدشہ فضل و بزرگی مخدوم زادہ ہای قدسی حسنات لاحق گردیدہ کہ باوجود کمال تورع و تقوای و علو کمالات کہ شامل حال ہر شش بودہ کدام یکی از[1]

---

[1] د۔ "یکی از" ندارد

دیگری افضل باشد و ہر چند این خطرہ را دور می نمودم دور نمی شد و استغفار می نمودم زائل نمی گشت بلکہ بر مزید می دوید بہ ناچاری تمام حقیقت خدشہ و استغفار بہ عرض حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسانیدم و ندامتی کہ ازین خدشہ شامل حال گردیدہ نیز معروض داشتم از غایت عنایت تبسم آمدہ در جواب لعل شکر بار نمودند کہ حل این خدشہ در شب اوّل کہ ازیں جا بہ پیشاور می روند خواہد شد و این معنی منلقہ (۲۶۴) دراں بلدہ منحل خواہد شد[1] بعد چندی کہ رخصت پیشاور اتفاق افتاد در ہر قدم فرحت تازہ راہ را مصفا می ساختہ چوں دخول میسر گشتہ انتظار شب کہ مبنی از برکات قدر بودہ بر کمال بی قرار داشتہ تا آنکہ شب پر تو انداختہ ؎

شبی خوش ہمچو صبح زندگانی نشاط افزا چو ایام جوانی

درواقعہ بہ جمالِ جہان آرای بالانشین مسند رسالت آفتاب قیامت امام الانبیا سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ وسلم وبارک مشرف گشتہ کہ با ہر چہار یار خود تشریف ارزانی دارند و حضرتِ ایشاں با جمیع ابنای کرام خویش بہ یک طرف مقابل سید البشر علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام دست بستہ ایستادہ اند دریں اثنا آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ سبابۂ مبارکہ برداشتہ جانب خلفای کبار رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین می گردانند و اشارت بایں طالب بشارت نمودہ می فرمودند کہ فرزندانِ شیخ محمد معصوم ما در رنگ ہر چہار یار من اند ما من الکبیں کبیں فافہم و دروقتِ گفتن الکبیں کبیں فافہم سبابہ جانب حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ آوردہ اند فحصل ما ارید کما لا یخفی علی کل شریف سعید۔

باید دانست بشاراتِ[2] حضرت ایشاں دربارۂ عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسیار استماع یافتہ است دریں جا بر ہمیں قدر کفایت رفت بعضی از آں ہا در رسالۂ معدن الجواہر مسطور گردیدہ اگر دولت اشتیاق رہبری فرماید در آں جا رجوع باید نمود۔

الحال نقل مکتوبی از مکتوباتِ حضرت ایشاں کہ باسم عالی حضرت مشتمل بر الہام حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہم و وعدۂ ایراد آں ہم در مفتاح اوّل گشتہ است می نمایم بہ تامل استماع فرمایند، مکتوب صد و ہشتاد و نہم است از جلد اول کہ بشارات حضرات[3] ثلاثہ بلکہ اربعہ جلوہ گر می گردد:

فتح الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ سید المرسلین وآلہ وصحبہ اجمعین

---

[1] م۔ خواہد گردید [2] د۔ بشارت [3] د۔ حضرت

حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی حضرت ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ بشر ساختہ بودند بآں
کہ دنیای ترا آخرت گردانیدم سطری چند در شرح ایں عبارت علیہ وحل ایں مکاشفۂ غیبیہ
مرقوم می گردد بہ گوشِ ہوش استماع نمایند بدانند کہ ہر چند در دنیا مشہود می گردد بی شائبۂ
ظلیت نیست کہ دنیا تاب ظہور اصل بی شائبہ ظلیت نہ دارد و موطن ظہور اصل آخرت
است وچوں دنیای ایشاں حکم آخرت گرفت ناچار موعود اُخروی دریں نشاۃ جلوہ گر گشت
ونصیبی از اصل بی شائبۂ ظلیت بہ حصول پیوست ونیز می تواند کہ بعضی تمتعات ایں
نشاۃ فانیہ کہ موجب تنقیص درجات اخرویہ است در حق ایشاں نہ ایں چنیں باشد بلکہ
باعث ترقی (۲۶۵) درجات بود چنانچہ نعیم آخرت کہ تمتع باں موجب ترقی است بیانش
آں است کہ اشجار و اُنہار بہشت وہم چنیں حور وغلمان آں مقام مظاہر معانی تنزیہی
وتمہیدی اوست سبحانہ کہ دریں دار ہماں معانی بکسوت حروف وصور کلمات پیدا شدہ
است کسبحان اللہ والحمد للہ مثلاً وچنانچہ مباشرت ایں کلمات دریں دار دنیا
موجب ترقی است ہمچنیں تمتع ازاں فواکہہ در بہشت ومباشرت باں لذائذ ونعم موجب
رفع درجات وترقئ مقامات است وچوں بہ کرم الٰہی عم احسانہ دنیای شان
آخرت گشت لاجرم تمتع نعیم ایں جائ در رنگِ مباشرت لذائذ آں جائی گشت ونیز
می تواند کہ سالک ایں راہ ہر چند قطع منازل وصول نماید وباصل اصول برسد وبہ تجلیات
ثلثہ مشرف شود ومشاہدات متکفیہ وغیر متکفیہ وسائر لوازم ولایت را حاصل نماید اما تا در
قید زندگانی ایں جہاں است ودر تنگنای جسد محبوس است مقید حبل الخیال است و
خلاصی بالکل از قید خیال دریں دار محال است چنانچہ مولانای روم قدس سرہ قریب
احتضار می فرمودہ اند ؎

من شوم عریاں ز تن او از خیال — تا خرامم در نہایات وصال

یعنی تخلص از قید خیال بی خلاصی از تنگنای جسد ممکن نیست وچوں دنیای ایشاں حکم
آخرت گرفت لاجرم مطلوب دریں نشاۃ منزہ از تحتِ خیال ومبرا از اختراع وہم جلوہ گر
گردد ونیز می تواند کہ رویت موعود اخروی ست ونصیبی ازاں در دنیا ہیچ کس را نیست
مگر سرور دین ودنیا را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وحضرت ایشانِ ما تحقیق نمودہ اند کہ
ہر کمالی کہ نبی را بود کمل تابعان او را نیز بہ تبعیت وطفیل ثابت است پس اگر از الوش

خوان ایں نعمت ہنیہ زنصیبی ارزانی داشتہ باشند می شاید ہرچند رویت نہ باشد کہ آں
باجماع امت غیر واقع است چہ حصول اصل شی دیگر است و نصیبی ازاں یافتن دیگر
چنانچہ آنحضرت نوشتہ اند کہ ہرچند رویت نیست اما کالرویۃ است فافہم فان
کلامنا اشارات و بشارات لک دمی تواند کہ محمل آں عبارت شریفہ ایں باشد کہ دنیا دار
۵ عمل وکسب است و آخرت دار جزا و اجر است پس انفع دریں دار اعمال است کہ
مقربات اند و ترقی بخش و اگر از ثمرات مکاسب کہ جزای عمل است چیزی دریں دار
عنایت فرمایند ہر آئینہ موجب تنقیص درجات اخروی باشد و لھذا اتری بعض من
اعطی الثمرات فی ھذہ الدار یتمنی عند الموت ان لا یکون لہ من ھذہ
الامور شئ وکان ھذا ھو السر فی عدم ظھور کثرۃ الاحوال من
۱۰ الصحابۃ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین مع فی (۲۶۶) الدرجۃ العالیۃ
من الولایۃ ھذا لکن لما جعل اللہ تعالیٰ دنیاھم آخرۃ فلا یکون
حصول الثمرات لھم فی ھذہ النشأۃ منقصۃ لدرجات آخرتھم کما
قال اللہ تعالیٰ فی حق خلیلہ علی نبینا وعلیہ الصلوات والسلام وَ
اٰتَیْنٰہُ اَجْرَہٗ فِی الدُّنْیَا وَاِنَّہٗ فِی الْاٰخِرَۃِ لَمِنَ الصّٰلِحِیْنَ ولعل وجھہ
۱۵ ان ھذا الزمان لقربہ و دنوہ من الآخرۃ ملحق تبلک الدار فیظھر فیہ
ما اختص بالآخرۃ لکن ھذا الحکم مخصوص بمن شرف بھذہ السعادۃ
العظمی والدولۃ القصوی ولا یجوز لاحد ان یقیس علیہ نفسہ الامن
ادخل فی ھذا الحکم بکرمہ سبحانہ۔

چنانچہ حضرت ایشاں در مادہ مخدومی مکرمی شیخ محمد سعید و ایں فقیر فرمودہ اند کہ شما
۲۰ ہردو را داخل ایں حکم ساختند الحمد للہ رب العالمین علی ذلک وعلی جمیع
نعمائہ حمداً کثیراً طیباً مبارکاً۔
انتہیٰ مکتوبہ المقدسۃ۔
وجاہت[1] منزلت وکثرت اعتبار عالی حضرت نزد حضرت ایشاں ازیں نقل عظیم الاقتدار

---

[1] م۔ جلالت

کہ مخدوم زادہ صاحبِ اسرار شیخ محمد اسماعیل مدظلہ کہ از جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ
می فرمایند :

احمر - از مخدوم زادۂ مذکور مسموع گشتہ کہ حضرت ایشاں می فرمودند کہ اگر پدری تعظیم پسری
بجا آوردہ باشد من تعظیم فرزندی محمد صبغۃ اللہ نمایم - دیگر در اشفاق و اخلاق و عادات و
عبادات عمل عالی حضرت قدس سرہ بہ موافق سنت سنیہ بودہ و طریقۂ مرضیۂ مصطفویہ 5
علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام حتی المقدر از دست نمی رفت اوضاع حضرت ایشاں بہ حدی
خاطر نشین بودہ کہ خلاف آں راسم قاتل می شمردند و اطوارِ مجددی بہ مرتبۂ محبوب بودہ کہ مخالفان
آں را لصوصِ دیں می داشتند[1] دنیا و مافیہا را بہ پشت پا زدہ آخرت را مدار کار و محلِ لقاء
پروردگار می انگاشتند سلامتیٔ قلب از اعاظم[2] مقاصد و خلاصیٔ روح از اعز مطالب متصور
می نمودند -

10
احمر - حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی می گفتند ہر گاہ صورت پُر حقیقت عالی حضرت بہ
نظر می در آید بی اختیار آیہ کریمہ اِذْ جَآءَ رَبَّهٗ بِقَلْبٍ سَلِيْمٍ کہ در شان حضرت خلیل
علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام وارد است بر دل جوش می زند و گاہی از دل بر زبان
نیز می رسد ہر چیہ عزیز سلیم القلب مثل جناب حضرت ایشاں خال خالی اگر مشاہد و محسوس شدہ
باشند بی شائبۂ تعصب در قید تحریر می آید کہ حکایات اولیاءِ کبار بسیار مسموع گشتہ و صحبت 15
اکبری ایں اربابِ اسرار دست دادہ اما ایں زہد و توکل و تسلیم و رضا و صفاءِ قلب و خلاصِ
روح و تستر حال و اخفای مقال و فدویت حضرت مجدد الف ثانی و محبت حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ از جناب عالی حضرت دید و شنید اگر قدری (۲۶۷) از آں ترقیم نماید از معاندان
اعتقاد ایں اکابر بہ صد شوق گرایند و بعضی[3] از مرضی القلوب راہ عدم اختیار نمایند چہ مرضی القلوب
در ہر وقتی از اوقات انبیاء و اولیا گشتہ[4] اند و صحبت ایں حضرات نفعی بآں خبیثہ[5] صفات 20
نہ نمودہ ؎

ہر کہ را روی بہ بہبود نہ داشت دیدن روی نبی سود نہ داشت

---

[1] م - پنداشتند [2] م - عظیم [3] د - بعد [4] م - گذشتہ
[5] د - ایں حضرات بآں حسنہ صفات

بالجملہ وجود شریف عالی حضرت از اعاظم تصرفات حضرت مجدد الف ثانی است و اکبر[1]
خوارق حضرت ایشاں است رضی اللہ تعالیٰ عنہم بہ موافق وقت و حال نقلی چند از انقالِ صحیحہ
کہ مشتمل بر نقاوات[2] ایشاں باشد ایراد می نماید بعونہ سبحانہ۔

احمر ۔ سیادت دستگاہی مرحومی میر محمد غنی برہانپوری نبیسۂ حقائق آگاہ خواجہ محمد ہاشم کشمی
قدس سرہ مکرر بہ حضور آشنا و بیگانہ روایت نمودہ کہ یک باری عالی حضرت در بلدۂ طیبہ سرہند
فدوی را دعوتِ طعام فرمودند و استفسار وقت طعام نمودند عرض کردم چاشت گاہ ، فرمودند
ہماں وقت چیزی خواہد رسید آداب بجا آوردہ منتظر عنایات نشستم تا آنکہ نصف گذشتہ و
اثری از طعام بہ ظہور نہ پیوستہ و اشتہا برگشتہ دانستم کہ نسیانی ازیں معنی بہ بندگان عالی حضرت
طاری شدہ باشد اما از غایت ادب چیزی ہم نہ خوردم تا آں کہ وقت نماز پیشین رسید
در مسجد رفتم عالی حضرت را در نماز یافتم بعد از فراغ نماز بہ بندہ خود از راہ کرم ارشاد کردند کہ
ما طعام را بہ وقت شما تیار[3] کردہ بودیم اتفاقاً بزی[4] کہ گوشت او پختہ بودم نیاز آمدہ بود
بعد از تیاری[5] طعام نیاز آرند اظہار مطلبی از مطالب دنیاوی نمود طعام مشکوک شد آں طعام بہ صاحب
بُز و رفقائش دادیم و گوشت دیگر از بازار خریدہ مکرر زفکہ طعام نمودیم الحال خواہد رسید ان شاء اللہ تعالیٰ
عرض کردم کہ حضرت از راہ تفضل ایں مخلص خود را از شکوک نجات بخشیدند۔ بعد از نفسی اطعمہ متلونہ
و غیر متلونہ رسیدہ بہ حلاوتِ کلی در غلبۂ اشتہا خوردم و بہ موجب نص قرآنی ان اکرمکم
عند اللہ اتقکم۔ بہ صد جان معتقد عالی حضرت گردیدم۔

احمر ۔ از مخدوم زادۂ عالی درجہ صاحبِ ارشاد و تکمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ مسموع گشتہ کہ یک
مرتبہ عالی حضرت بہ سیر بجواڑہ تشریف بردہ بودند شبی در خانۂ یک منصب دار کہ مرید قدیمی و موروثی
جناب ایشاں بود گذراندہ فردا پس سوار شدند منصب دار سعادت اطوار بر اسپ سوار شدہ در
رکاب سعادت بہ قصد متابعت برآمدہ تا قریب یک فرسنگ رسیدہ مبلغ چہل روپیہ و چند
پرکالۂ نفیس نیاز مقدس گذشتاندہ فاتحہ رخصت حاصل نمود بعد از ترخیص بازگشتہ پالکی شریف
را گرفتہ بہ عرض پایۂ ولایت رسانید کہ تشریف برادر حضرت اعنی جناب حضرت خواجہ جیو در

---

[1] د۔ "اکبر" ندارد [2] د۔ ذات [3] د۔م۔ طیار
[4] م۔ بزی [5] د۔م۔ طیاری

لشکراست برادر فدوی[1] دریں ایام متوجه آں مقام اگر به سفارش مددِ حال او شود انسب می نماید قبول فرموده پالکی رانشانده سفارش به دستخطِ انور نوشته دادند (۲۶۸) ونیازش را رد کردند عزیز معهود از التماس مقدمه مکتوب ندامت بسیار کشید و به بکاءِ شدید ساخته تا سه منزل الحاح کناں در رکابِ سعادت بوده که اصلاً قصد از گذشتاندن نیاز ملحوظ مطلبی نه بوده امّا شقاوت برآں آورده که بی خطره امری از امور دنیویه ایں حرف از زبان برآمده و من مرید قدیمی و موروثی از همیشه ۵
نیاز گذرانده ام ایں نیت که مرتبه اولی باشد برای خدا قبول فرمایند بعد سه منزل مکتوب به منت تمام واپس داد و نیاز به معرض قبول افتاد عزیز معهود شکر گویاں به مقام خویش رفت۔

احمر۔ فضیلت پناهی شیخ ابونصر سلطان پوری که تاجرِ صالح است و از مخلصانِ مخصوص ایں حضرات عالی درجات مکرر پیش ایں راقم بیان نموده که یک مرتبه عالی حضرت از لاهور به سرهند می آمدند و حماء شدیده با زار نقرس لاحق بوده و دستِ شریف هم ضربِ شدید خورده در بنده خانه ۱۰
اتفاق منزل افتاده و دراں حویلی اشجار خرما بسیار بوده ایشاں از غایتِ ادب بر چارپائی خواب نه فرمودند بلکه در زمین هم پای شریف دراز نه فرمودند بلکه اصلاً خواب نه نموده نشسته ماندند چه درآں شب باد شمال[2] شدت داشته و برگ آں اشجار می ریخته خود را به هر قسم نزدیک آں درخت رسانیده برگ آں را برداشته برطاق می گذاشتند تمام شب به همیں صرافت گذشت وقت بامداد چو استفسار ایں معنی نموده شد فرمودند در حدیث آمده است اکرموا عمتکم النخلة فانها ۱۵
خلقت من بقیة طینة آدم۔

احمر۔ یکی از مخدوم زاده های عالی تبار سلمه الله سبحانه روایت نموده که یک مرتبه عالی حضرت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس در بلدهٔ شاه جهان آباد در حویلی کرایه تشریف داشتند و موسم عید قربان قریب رسیده بود که یکی از نیازمندان گوسفندی برای اضحیه نیاز فرستاد چوں روز عید رسید گوسفند در قربانی درآمده بلکه مطبوخ گشته اما هنوز در اکل عالی حضرت نیامده که به خاطر ۲۰
اقدس یاد آمده که یک روزی ایں گوسفند چند برگی از اشجار آں حویلی خورده بود فی الحال دیگری از بازار به قیمت کلی طلبانده به عوض آں اضحیه فرمودند و برای بخشاندن اوراق اشجار که خاوندآنها دراں ایام در بلده نه بوده چه تلا شهانه نمودند۔

---

[1] د۔ "فدوی" ندارد [2] م۔ شمال

اگر تعداد این قسم تفاوات مرئیہ و مسموعہ نماید سخن بسیار وسعت می رساند ہر چند کہ التذاذ معنوی بر اہل آں بر مزید سرایت می کند۔ اما از امور مستقبلۂ این کتاب کہ ہر کدام در تلذذ بخشی اختصار لازم تر می افتد لہٰذا حق متوسط کہ مرکز عدل است در مقدمات مذکورہ و موعودہ[1] اختیار نمود ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

۵ احمر۔ یکی از عرفای روزگار در محفلی از محافل ابرار نقل می نمودہ کہ عالی حضرت را منصب و خلعت غوثیت از روحانیت غوث الثقلین کریم الطرفین حضرت سید محی الدین شیخ عبد القادر جیلانی قدس اللہ تعالیٰ روحہ و افاض علینا وعلی العالمین فتوحہ بدست آمدہ وایں وقت بہ حصول انجامیدہ کہ حضرت عالی بعد انفراغ از حج (۲۶۹) از مدینۂ سکینہ علی ساکنہا افضل الصلوٰۃ واکمل التسلیمات از خدمت حضرت ایشاں

۱۰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرخص گردیدہ براہ خشکی معاودت وطن مالوف اختیار فرمودہ بودند و در اثناء طریق مزارات متبرکات را کہ مشہور و معروف بودہ زیارت نمودہ آمدند در بلدۂ بغداد چوں بہ زیارت حضرت شیخ رسیدند ازاں جا ایں تحفہ از جانب شیخ مذکور قدس سرہ مرحمت[2] شد۔

روزی ایں حقیر کثیر التقصیر نقل ایں معنی بہ عرض آں پیر روشن ضمیر در خلوتی رسانید نفسی ایں معنی ہم نمودند بلکہ تعریف کثیرہ انوار و برکات آں مزار شریف بسیار بر زبان مبارک آوردند و

۱۵ وسعت ارشاد آں غوث الاوتاد بیان فرمودند و ماسوای ایں ہم اکثر فضائل و کرامات و مناقب کمالات آں غوث البریات بر زبان شکر فشاں می آوردند و گاہ گاہی از حقائق آں طریق مخاف کہ بانواع مہالک و شداید آراستہ و اضاف تلونات مسکنت و بی آبی پیراستہ بحکم کلمینی یا حمیرا ساعتی از بار وجود خلاصی یابند مذکور می فرمودند و ادا شکر مولیٰ ذکرہ اولیٰ بہ وجہ شائستہ می نمودند کہ ازاں حرجات باں رو و حلاوت زیارت مزارات کنایندہ بہ وطن رسانیدہ۔

۲۰ احمر۔ روزی فرمودند کہ در کدام شہر ازاں بلاد کہ نام او بالفعل در قید حافظہ راقم سیاہ کار نماندہ نماز جمعہ اتفاق یافتہ خطیب آں مقام در فضل خلیفۂ اول حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ اشجع ہم گفتہ، رافضی سکینی ہم بطریق اتفاق در صفی از صفوف پیشان حاضر بودہ گفت ای اشجع ہم چہ ایں جاہلان بی سرانجام غیر از حضرت علی مرتضیٰ کرم اللہ وجہہ الکریم دیگری را شجاع نمی

---

[1] د۔ موجودہ [2] م۔ رحمت

شمارند[1] فکیف الاشجع نمی دانند کہ ہر کمالی کہ در خلفای ثلاثہ ثابت است در ذات حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ تنہا بہ طریق اکملیت موجود تفصیل فضلِ خلفاءِ راشدین رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین بر ترتیب خلافت از ہر سہ جلد مکتوبات قدسی سمات حضرت مجدّد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ طلب[2] باید نمود یا بہ کتبِ کلامیہ رجوع باید فرمود۔ مدعا آنکہ حرف آن رافضی مسکین مرکوز خاطر قطب المحققین گردیدہ بود کہ اکثری بہ طریق طیبت یاد آں می فرمودند و بہ فاسد اعتقاد این خبیث باطنان پیش نیازمندان بیان می نمودند۔ ۵

دیگر تصرفات و کرامات عالی حضرت بعد آں کہ این مسکین دیدہ و شنیدہ ہرگز سیری کتاب بہ تحریر چندی ازاں حاصل نمی شود مع ہذا در رسالۂ معدن الجواہر ہم پنجاہ و یک تصرف مرقوم گشتہ برآں ہم اکتفا می رود اما مخلصی فطانت کیش کہ حلاوتی بیش از بیش از زبانِ اشارات این مفتاح اہلِ سعادات دریافتہ در عشق و محبت این حضرات عالی درجات تن و جاں را باختہ ۱۰ است۔ ملتمس برآں است کہ سخنی درین کتاب ادا می یابد و دلنشین معنی شناسان گوہر اسرار و خاطر نشین مجمعۂ ابرار می گردد ؎

صائبؔ نظر سیاہ نہ سازد ز ہر کتاب فہمیدہ است ہر کہ زبان اشارہ!

ذکری چنداز اں تصرفاتِ (۲۷۰) باہرات بہ موافق اعانت خالق البریات بسی ضرور است و ایراد این ابیضات درین کنز ادل خیلی محلِ نور و سرور بہ حضور خاطر استماع نمایند و بہ چشمِ حق بین ملاحظہ ۱۵ سپیدی ابیضات فرمایند۔

ابیض۔ دائم الاوقات وضع شریف عالی حضرت قدس سرہ بر تستر حالات و کرامات مائل افتادہ بود، روزی در بلدۂ اہلک در خانۂ مرزا غیاث الدین کہ از مخلصین صاحبِ یقین است تشریف ارزانی داشتند بر چارپائی دراز کشیدہ بدستور معمول استغراق داشتند و مرزای مذکور مگس ہا می راند کہ بہ ناگاہ در خاطرش خطور نمودہ کہ از اولیای ما تقدم کرامات فراواں و تصرفات بی پایاں بہ ظہور ۲۰ آمدہ اند و حضرت پیر دستگیر کہ افضل اولیاء اند این قدر ظہورِ خوارق اختیار نہ فرمودہ اند اگر این معنی را انکشاف بخشند از عنایات کریمانہ کہ شامل حال مریدان است مستبعد نہ خواہد بود و تصرف عظیم بہ ظہور خواہد انجامید، فی الفور بہ نظر کرم نگاہ انداختہ فرمودند کہ حسن بصری و حبیب عجمی

---

[1] م۔ شناسند [2] د۔ "طلب" ندارد

قدس سرہما پیر و مرید بودہ اند در سفری رفتن کہ عبور بر دریا اتفاق می یابد حسن بصری انتظار
کشتی می برد و حبیب عرض کرد کہ خواجہ یقین نہ داری گفت من یقین دارم ولی تو بہ مقام آں
یقین نہ رسیدی حبیب از آب گذشتہ رفت و حسن در انتظار کشتی بند ماند و حالانکہ فضل حسن
راست زیرا کہ او نزول نمودہ سبب را بہ مشیت[1] جمع گردانید و حبیب چوں نزول نہ نمودہ بود سبب
۵ از مسبب جل و علاء جدا دیدہ چوں سخن عالی حضرت تا ایں جا رسید عزیز معہود سر برہنہ ساختہ
بانفعالِ تمام خود را براقدام ہماں انداخت۔

ایضاً۔ در ہماں سفر مذکور در خانۂ قاضی بلدۂ اٹک کہ عمِ مرزا غیاث الدین بودہ دعوت عالی حضرت
اتفاق یافتہ و قاضی آں جا را بہ تقریبی پیش می آید کہ متوجہ بیرون شہر گردیدہ ازاں جا کہ شہر مبارک
رمضان بودہ وقت شب برای نماز تراویح اشتغال می فرمایند کہ بہ ناگاہ شورشِ عظیمی در بلدہ برپا
۱۰ می گردد و نزدیک خانہ قاضی شدن می گیرد بعد از فراغ تراویح چوں مرزا غیاث الدین کہ حاضر در
نماز بودہ تجسیس ایں شور می نماید معلوم شد کہ افاغنۂ یوسف زئی کہ بہ قطاعیٔ طریقی مشہور اند و از
دیانت و امانت بسی دور قریب بہ ہزار کس جمع شدہ مسلح و مکمل گردیدہ بہ قصد تاراج نمودن خانۂ
قاضی آمدہ اند و فکر شب خوں دارند ؎

رضاحب خانہ خالی خانہ دید نہ تنہا کنج بل ویرانہ دید

۱۵ در اطفال و عوراتِ قاضی مذکور واویلا و فغان شدید برخاست چوں در کوچۂ قاضی
داخل شدند یکایک برگشتند و سر از تنہا جدا شدن گرفت قریب بہ دو صد کس مقتول گشتند و
باقی راہِ فرار اختیار نمودند چوں استفسار آں اسرار از آں گروہِ بدکردار نمودہ شد گفتند مردی سفید ریشی
خضر وشی را دیدیم کہ شمشیر عریاں در دست دارد و از یک خبزۂ سر چندکس ازیں جدا می گردد ناچار
باضطراب تمام برگشتیم کہ تاب مقاومت آں شیر جبار تعالی نیاوردیم چوں صورت آں عزیز را بیان
۲۰ نمودند بعینہ بشرۂ شریفۂ عالی حضرت بودہ حالانکہ ایشاں در آں وقت بہ وقار تمام در نماز اشتغال
داشتند غرض مرزا غیاث الدین را طالب تصرفات بودہ اولاً بہ تصرف جواب شائستہ ادا نمودند
(۲۷۱) و ثانیاً ایں تصرفِ عظیم القدر را جلوہ گر فرمودند کہ تا امروز در تمام اٹک و شمسا آباد ایں تصرف
در اشتہار کالشمس فی ربعۃ النہار است۔ فردای آں شب قاضی نیز در خانہ رسیدہ پابوس

---

[1] م۔ "سبب را بہ مسبب"

نمود و منت دار جان بخشی و بقاءِ ناموس و خلاصی مال کہ باقبال عالی حضرت روی داده گردید۔

ابیض۔ والدۂ فقیرزاده ہا محمد معشوق و نیاز احمد سلہم اللہ سبحانہ کہ بنتِ عالی حضرت قدس سرہ می شود بامراضِ قویۂ شدیده مثل قولنج و تپ و سرفہ درحالت حیات آں قبلۂ اصحابِ کرامات مبتلا گردیده و ہر روز ہر یکی ازیں امراض مذکوره شستد تر می گشتہ و بامتداد کشیده و ادویۂ حکماء از تاثیر مانده بلکہ معکوس گشتہ و ادعیۂ صلحاء ہم موقوف بر توجہ خاص عالی حضرت گشتہ معاملہ بہ یاسِ ۵
کلی کشیده روزی یکی از حکمای صاحب کمال گفتہ کہ علاج انسانی کارگر نمی شود حکمتِ رحمانی مطلوب و دراں وقت معلوم نیست کہ در بیمار غیر از رمق جاں چیزی ہم مانده باشد ایں مقدمہ بہ عرض عالی حضرت رسانیده شد خود از راه کرم رو بروی مریضہ نشستہ چیزی خوانده دمیدند و توجہ در رفع مرض فرمودند بہ مجرد چشم بستن جمیع امراض اش برداشتند و شکر گویان برخاستند مریضہ بہ عافیت کاملہ برخاستہ طلب شوربا نموده در چند روز ضعف ہم نماند، الحمد للہ علی الاحسانہ۔ ۱۰

ابیض۔ صالحہ از مخلصاتِ آں قبلۂ ارباب حاجات کہ در خلوص و نیازمندی خود را بی بدل می شمارد و در عقل و فراست و نفاستِ حظ ثانیہ کم دارد و دریں ولا چند بار روایت نموده کہ من با جماعتی از صالحات شوق ارادت پیش عزیزی می داشتم کہ مشاہدۂ حالات و اثرِ تصرفات آں عزیز صاحب برکات بہ مجرد مشاہدۂ بشرۂ کریمۂ او جلوه گر گردد و حدیث[1] قلوب معمورة العیوب بلا توقف[2] و اہمال نماید دراں ایام غلغلہ تشریف آں قطب الانام عالمی را پُر از اژدہام گردانیده و شورش در خاص و ۱۵
عام انداختہ اتفاقاً ورود مسعود عالی حضرت در منزلی کہ مجمع ایں تصرف طلباں بود بہ تقریبی روی داده حیوانات غیر مکلفہ نیز دراں خانہ بودند رسن خود ہا بہ شدت تمام شکستہ بر اقدام غوث الانام و عالی حضرت نیز تا انفراغ کلی آنہا بہ حصول مطلب ایستاده ماندند و نگاهِ تبسم آمیز بایں صالحات فرمودند ہر کدام بہ صمیم قلب اعتقادِ کامل حاصل نموده رشتہ ارادت بہ کمال سعادت در گردن بستہ داخلِ حلقہ بگوشاں گشتند بلی صورت آں آفتاب ولایت بہ قسمی پُر از انوار بوده کہ ہر کہ ایشاں را می دیده ۲۰
بی اختیار می گفتہ ھذا ولی اللہ! و بشرۂ آں بدر سپہر ہدایت بہ مرتبہ وجاہت داشتہ کہ اکثر ناظراں ما ھذا بشرا ان ھذا الا ملک کریم بہ موافق روزمرۂ خود ہا ادا می فرمودند۔

روزی حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی داخل بلده کابل می شدند و عالی حضرت

---

[1] م۔ جسد [2] د۔ توفیق

قدسنا اللہ سبحانہ باسرارھما بہ قصد استقبال ایشاں (۲۷۲) تا مزار شاہ شہید[1] قدس سرہ
کہ بیرون شہر واقع است برآمدند بعد ازاں دخول در دروازۂ لاہوری معًا اتفاق یافت ہر کس
از ناظران از مردان و زنان بی اختیار بہ خواندن درود اشتغال می نمودند و می گفتند دو فرشتہ اند کہ بر
دو پالکی نشستہ بہ شہر درآمدہ اند و بعضی می گفتند کہ دو خضر اند کہ اہل شہر را سرسبز و شاداب گردانیدہ۔
۵ احمر۔ ہم دراں روز طراوت اندوز عالی حضرت بہ والد بزرگوار ایں راقم سیاہ کار خطاب کردہ فرمودند
کہ مزار شاہ شہید[2] ابواسحاق قدس سرہ ہم چنیں مزار عاشقان و عارفان از مزارات متبرکۂ ایں
جای اند و آنچہ مردم اینہارا اصحاب می دانند محل تردد است زیرا کہ تشریف اصحاب کرام علیہم
الرضوان من ملک المنان دریں سرزمین بہ ثبوت نہ پیوستہ است جمع کثیر از مردم کابل کہ در رکاب
سعادت بودند استماع ایں اسرار نمودند و از اعتقاد اصحاب کہ در مادۂ اعزہ مذبورین قدس اسرارھم
۱۰ داشتند برگشتند۔

احمر۔ جناب حضرت قبلہ گاہی قطب اقطابی می فرمودند کہ وضع شریف عالی حضرت مائل بر تستر
حال و اخفاء مقال است اما در بلدۂ کابل شنیدہ می شود کہ بعضی از مکاشفات خود ہا حسب الالہام
الصریح بیان می فرمایند، چوں کثرت ارشاد ایشاں محیط ایں دیار است ازیں جہت ظاہرا مامور[3]
باظہار بعضی از اسرار خواہند بود و الا تستر حال بہ مرتبہ ایست کہ شب بست و ہفتم رمضان المبارک
۱۵ کہ اتفاق اصحاب کشف و مشہود و اکثری از علمای کرام شب قدر ہماں است احوال بعضی اکابر
عرفا بہ عرض عالی حضرت رسانیدند کہ برکات و شہود ملائکہ[4] را بسیار بیان می فرمایند فرمودند ہموں ہا
جویند کہ بہ شہود ملائکہ کرام علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام التذاذ حاصل می نمایند
و خود جنیان را ہم نمی بینم۔ یار دل نواز من سلامت تفصیل اموری کہ دریں جا باجمال در احوال
آں کعبہ امانی و آمال مذکور گشتہ از معدن الجواہر طلب باید نمود۔

۲۰ ہر چند بعضی اسرار کہ دریں جا مرقوم گشتہ در معدن الجواہر اصلًا ازاں حرفی نہ گذشتہ چہ
نسخۂ جدیدہ البتہ مشتمل بر فوائد زوائد باشد علی الخصوص کہ دریں کتاب کہ مقامات حضرت ایشاں
است رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ اگر معدن الجواہر است جزو اوست و اگر منظر اولوالالباب ہم بعض ادا اما ازاں
جا کہ رسالۂ مذکورہ مخصوص بہ ذکر عالی حضرت است قدس سرہ ازیں جہت سخنی استوار بہ توقر[5]

---

[1] د۔ شاہ سعید [2] ایضاً [3] د۔ معمور [4] م۔ بلکہ [5] د۔ بہ توقیر

بسیار ازاں رسالہ مذکور گشت۔ مقصود آں کہ رسالۂ مسطورہ درحالتِ حیات ترتیب یافتہ است، چنانچہ مکرر ایں سخن بالا گذشتہ است ازیں جہت از ذکرِ وصال ساکت است۔
دریں جا باجمال بہ قدرِ حال ذکرِ وصال آں ہادئ اربابِ کمال باید نمود اِنَّ رَبِّیْ رَحِیْمٌ وَّدُوْدٌ۔
مدتی چند از ایام انتقال ایں حقیر بی پروبال حاضر الخدمت بود بلکہ بہ مالیدن پای مبارک مشغول عنایات بسیار در مادۂ خود مشاہدہ نمود و امور غیر متوقعہ را استماع کردہ چوں خطرۂ سفرِ دکن نیز ۵
درآں ایام بہ تقریباتِ شتی در سر داشتہ بہ خاطر گذشت کہ دولت قدم بوس بعد انفراغ ایں سفرِ فرحت اثر ہم کہ موجب اشارت و بشارت عالی حضرت قصد آں تصمیم پیدا کردہ میسر خواہد گشت یا نہ۔
احمر و ابیض۔ جانب فقیر (۲۷۳) نگاہِ کرامت آلود گردانیدہ فرمودند کہ عارف سریع السیر شیخ ابوسعید ابوالخیر می فرمایند ؎
۱۰

در عالمِ ما ز ما بجز نام نماند ۔۔۔ واز صبح وجود تا بجز شام نماند
مرغی کہ فتادہ بود در دامِ وجود ۔۔۔ بہ گریخت زنزد ما بجز دام نماند

فقیر ازیں رباعی معلوم کرد کہ اشارت بہ قرب ارتحال خویش می فرمایند چہ غالب وضع شریف بر اظہار اسرار بہ طریق رمز و اشارت بود الا ماشاء اللہ تعالیٰ۔
گویند مرتبۂ اولیٰ کہ وزیر خان دجداد حضرت سرہند را جنگ باکفار نگوں سار نانک پرستان ۱۵
بدکردار افتادہ داعیۂ جہاد در خاطر مبارک بسیار قرار گرفت اما ازاں جا کہ غلبۂ آزار باکبر سن مجتمع بودہ خیر اندیشاں صفاکیشان[۱] تجویز برآمدن نہ نمودند درشبی کہ کارسازی از تیر و تیر[۲] از طرفین دراں ہوائی سردبسی گرم بودہ تیر و تفنگ دہانِ[۳] موت را کشودہ و فردایش جنگ مغلوبہ را قرار عالی حضرت قدس سرہ جانب آں قریہ تحقیق فرمودہ توجہی گماشتند و بہ قصد بول برخاستند فی الفور بالغز شدہ افتادند چوں برداشتہ آوردند زخمی قریب بہ سرین مثلِ زخمِ تیر یافتند معلوم شد کہ دراں ۲۰
مجمع بہ طریق استمداد حضور فرمودند و ازاں جا مجروح شدہ اند۔ چہ ایں مقدمہ چوں بہ عرض ہم رسید نفی آں نہ فرمودند از آں بود کہ دراں مرتبہ فتح مسلمانان باوجود غلبۂ کفار[۴] بہ توجہ آں قبلۂ عارفان

---

[۱] م ۔ صفاکیش [۲] م ۔ نبرداز [۳] دھن
[۴] م ۔ کافران

دست داد و خود ہم از ہماں زخم شش ماہ دیگر بہ شدت تصدیع آزار کشیدہ بہ شہادت کبرای[1]
واصل حق شدند ازاں باز بر اہل شہر شکل جمعیت صورت نہ بستہ است بلکہ جمعیت از اہل عالم
رخت بستہ است بلی ایں ہمہ ظہور فتن و اختلالات علامت تشریف بودہ از شروع فتنۂ ثانیہ کہ
اشد و دیر پا بودہ رخت ازیں عالم بستند۔

۵ در روز جمعہ سنہ ہزار و یک صد و بست و دو وقت نماز عصر بتاریخ ہفتم یا ہشتم یا نہم
شہر ربیع الثانی کہ مولد آں قبلہ دو جہانی نیز بودہ با محبوب حقیقی جلت عظمت پیوستند و ولادت
شریف در سنہ ہزار و سی و سہ بودہ، چنانچہ در شروع گزشتہ بایں اعتبار سن مبارک آں قبلۂ ابرار[2]
ہشتاد و نہ سال کامل گردیدہ اگر تغلیباً نود ہم گویند گنجائش دارد اِنَّا لِلّٰهِ وَ اِنَّا اِلَیْهِ رٰجِعُوْنَ
و اختلاف تاریخ وصال از کثرت بیہوشی از اہل حضور رفتہ رفتہ در عقول انداختہ دامن گیر گشتہ نیز
۱۰ از سنت بدست آمدہ چہ عالی حضرت را محبت سنت بر کمال بودہ بعد از ممات ہم حضرت حق سبحانہ
جل شانہ نیز ایں دولت نصیب وقت گردانیدہ۔

فقیر دور از کار دراں ہنگام بہ رفاقت لشکر بادشاہ خلد منزل در نواح دار الخیر اجمیر بودہ کہ
اخبار غلبۂ کفار بی اعتبار در دار الارشاد حضرت سرہند اشتہار یافتہ حیرت سر و سینہ را گرفتہ کہ باوجود
حیات عالی حضرت (۲۷۴) ایں ہمہ غلبۂ فتن را چہ حکمت باشد آخر الامر فراست صادقہ حکم برآں
۱۵ نمودہ کہ ہنگام وداع آفتاب ولایت وارث کمالات نبوت است کہ عالم را دریں ہنگام انداختہ
و ہر کسی از اہل فراست درایت ایں اسرار نمودہ کہ بہ ناگاہ در قصبہ سانبھڑ ایں خبر وحشت اثر مثل
پرچۂ تیغ بی دریغ زخم کاری از راہ گوش بر جان ناتواں رسانیدہ ؎

زخمی کہ زدی بجان رنجور | در روز نخست گشت ناسور

نہ ہوس در سر ماندہ و نہ شکیب را دل قبول نمودہ اگر عنایت[3] الٰہی بیاد آں حرفی کہ مذکور
۲۰ می گردد دلالت می[4] نمود دل و دیدہ پرواز بہ عالم قدس، فی الحال باں ہادی ارباب کمال می فرمودند
حرف موعود بیان باید نمود۔

احمد۔ عالی حضرت ایں فدوی آستان را مدتی چند پیش از وصال خود در ضمن مقدس گرفتہ بایں
عبارت ارشاد کردند کہ در اسفار و احضار بلی تا مدت حیات در ضمن ما باشی و آثار بسیار کہ

---

[1] م۔ گیری [2] د "ابرار" ندارد [3] م۔ اعانت [4] م۔ نمی

مترتب برمعاملۂ ضمنیت است در می یابی۔ فوقع کما بشر رضی اللہ تعالیٰ عنہ و وجدت آثارہ اکثر من ان اعدو ازید من احصی و ارجو ببرکۃ ھٰذہ العنایۃ ان اشاھد کمالھا کل یوم علی الزیادۃ ان شاء اللہ تعالیٰ۔

سخن طغیانی نمودہ بہ طرف دیگر افتاد ازیں کہ قصۂ خود در حدیث عالی حضرت بیان نمایم بہتر کہ تنہا بر ہما تذکر[1] محبوبانۂ او اکتفا فرمایم۔ ۵

احمر۔ بعدازیں کہ عمر مبارک در حوائی ثمانین رسیدہ اکثرہا می فرمودند کہ در حدیث شریف آمدہ است ابناء الثمانین عتقاء اللہ من النار و چوں از ثمانین تجاوز نمود امیدواری بر رحمتِ باری بیش از بیش است فرود، چنانچہ حمدالٰہی بریں عطیہ بسیار بجا می آوردند گویند نمازِ عصر روز وصال بہ وجہ احسن گذاردہ صد مرتبہ درود خواندہ جاں بہ جاناں سپردند و باوجودی کہ غلبۂ کفر و کافری کہ درآں ایام تمام سرہند و نواحی آں را احاطۂ تمام نمودہ چندیں ہزار کس از مسلمانان بر ۱۰ نماز جنازہ حاضر آمدند و درونِ گنبد[2] روضۂ مقدسۂ حضرت ایشاں مدفون کردند اللّٰھم ارزقنا من برکاتہ و یرحم اللہ من قال آمینا۔

تواریخ وصال عالی حضرت راآں قدر کہ مخدوم زادۂ معرفت دستگاہ شیخ محمد اسماعیل سلمۂ ربہٗ یافتہ اند اگر در قید قلم آورد سہ جزو دیگر مصروف شود و حالا کہ جہت رعایت توسط کلام تواریخ حضرتِ ایشاں را ہم کم آوردہ ازیں جہت بر چند فقرہ کفایت می رود۔ و تواریخ آں آیت ۱۵ رحمت بود فرزندِ محبوب مجدد الف ثانی حقا چہ خلیل امام معصوم بود۔ خوش روی نور چشمی نیاز احمد سلمہ ربہ یافتہ است، معشوق خدا۔

اکنون ذکر فرزندانِ عالی حضرت قدس سرہ بطریق اختصار باید نمود اگرچہ چندی کہ فرزنداں بسیار ازاں قبلۂ ابرار بہ ظہور آمدہ اند اما آنہا کہ بہ کبر سن رسیدہ اند چہار اند و دیگران در عالم طفولیت وداع دنیا نمودہ اند از آں جملہ اکبر ابنای عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ۲۰ کمالاتِ دستگاہی مرحومی شیخ ابوالقاسم بودند قدس سرہ کہ جامع علم ظاہر و باطن و فاضلِ شائستہ تقریر و عاقل صاحب تدبیر و خیلی مقبول حضرت ایشاں بہ نظرات عنایات و بشرا (۲۷۵) ازآں قبلۂ درویشان بشارات مرتبۂ نہایت بودند حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ تقسیمِ کتب بہ

---

[1] د۔ ذکر [2] م۔ گنبذ

ابناء کرام در حالتِ حیات خود نموده چنانچه تحقیق این معنی در محل آں گذشته است به مخدوم زادهٔ گرامی شیخ ابوالقاسم حصه برابر فرزنداں دادند، فرمودند ابوالقاسم داخل فرزنداں است این معنی را حقیر از زبان درفشان خالِ اکرم قطب الاولیاء حضرت شیخ محمد صدیق قدس سرہ مراراً غیر مرةً شنیده است۔

۵ گویند که حمیتِ اسلام بر نهجی برآں مخدوم زاده مستولی بوده که یکی از امرای عظام کلمهٔ ناشائسته به جناب اصحاب کرام رضوان اللہ تعالیٰ علیهم اجمعین برآورده به حضور بادشاه خلد مکان اثبات آں رسانیده بدستِ خود قتل نمودند واصلاً خوف وملاحظهٔ اقربا آں گستاخ که همه روافض ومقربانِ بادشاه بودند به خاطر نیاوردند۔ چند روزی در حضرت دہلی بازهم مانده مورد الطاف بادشاهی بل مظهر عنایت الٰہی گردیده متوجه وطن مالوف شده به قدم بوس حضرت ایشاں مشرف

۱۰ گشتند وتحسین فراوان وآفرین های بی پایان از حضرت ایشاں یافتند۔

ومحبتی این مخدوم زاده را به جناب قطب الاقطاب محبوب رب الارباب جد بزرگوار خود بوده آنچه متواتر ازاں شنیده اگر توفیق صمدی مساعدت نمود بطریق سعادت می نمود و اهتمام غیرت حضرت ایشاںؒ (۲۷۶) در بارهٔ ایشاں از نقل حافظ محمد صادق کابلی که خلیفهٔ آنحضرت بر مغلیه بادشاهی در بلدهٔ دارالخلافه بارشاد تمام نشسته بود از برای خاطر این مخدوم زاده که از و بموجب تقصیری

۱۵ آزردهٔ خاطر گردیده بودند فی الفور مسلوب الحال والارشاد گردانیدند ومکتوبی که به مشارٌ الیه بدستخط انور نوشته اند هر چند به هر دو مخدوم زادهٔ خدا آگاه حضرت حجة اللہ ومروج الشریعت التماس نموده عفو تقصیرات او کنانیده تجویز ادخالِ مکتوب در مجلدات ثلاثه نه نمودند امّا راقم آں مکتوب را پیشِ مخدوم کریم شیخ محمد اسماعیل سلمهٔ ربهٗ به مطالعه نموده است عنوان او ایراد می نماید:

فتح۔ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ۔ رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا

۲۰ مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ایذا فرزند شخصی ملتزم ایذا وآں شخص است۔ تم کلامه

ازین عنوان تمام مکتوب را که مشتمل بر دو سه ورق است قیاس باید نمود۔

احمر۔ حضرت قبله گاهی اقطاب دستگاهی قدس اللہ سرہ می فرمودند که هر چند از شفاعت

ل یہاں چند سطور نسخہ "د" میں کسی دوسرے باب سے سہواً کاتب سے نقل ہوگئی ہیں۔

ہر دو مخدوم زادہ مذکور تقصیرات حافظ مغفور گشتہ و نسبت باز یافتہ امّا ارشاد باز عود نہ کردہ۔ پس سخن کوتاہ باید والسلام۔

باید دانست کہ عمرِ مخدوم زادۂ مذکور بست و ہفت سالہ شدہ و بعد سہ سال حضرت ایشاں در بلدۂ اکبر آباد رفتہ وصال نمودند و تابوت شریف ایشاں در حضرت سرہند آوردہ در روضۂ منورۂ حضرت ایشاں بیرون گنبد مدفون کردند ما ناکہ وصال در شہر مبارک رمضان اتفاق یافتہ در خاطرِ حقیر ۵ تاریخ وصال ایشاں "اقلیت شمس العلم" رسیدہ رحمۃ اللہ سبحانہ۔

عارف بی بدیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ اللہ تعالیٰ الخلیل فرزند ثانی عالی حضرت اند قدسنا اللہ سبحانہ بانواع کمالات آراستہ و باصناف خوبی پیراستہ بر مسند ارشاد بہ وقار تمام نشستہ اند کلام ایشاں دلبرای دل دادگان بادیۂ حیرت و نامرادیست و مقام ایشاں رفعت نمای اہل عموم بجمال مسرت و شادی است شکستگیٔ حال باین ہمہ مرتبۂ کمال بحدی شامل حال دارند کہ روزی ۱۰ نحیف استفسار آں نمودہ کہ چوں عمر شریف در حالتِ حیات حضرت (۲۷۷) ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شانزدہ سالہ شدہ بود البتہ توجہاتِ فراوان از آں قبلۂ درویشان حاصل روزگار شدہ باشد فرمودند پنجاہ شصت توجہ یافتہ ام امّا کوتاہی دست کہ از سستیٔ بخت دامن گیر ایں حقیر است اصلاً ثمرہ آں شجرۂ بلند نتوانستیم رسید و ایں بیت بر زبان شریف آوردہ حظہا فرمودند ؎

ز اختلاط سینہ صافان زشت طینت را چہ حظ ۱۵
سنگ را دل وا نہ شد ہر چند با دریا نشست

دریں ایام تشریف ایشاں در بلدۂ شاہ جہان آباد بہ تقریبی افتادہ بود اکثر اوراق ایں کتاب از مجالات مختلفہ بہ نظر شریف ایشاں گذشتہ خیلی بادب باستماع نمودند و ترغیب بر تحریر ایں بانواع عنایات می فرمودند بلکہ اکثر روایات ہم از زبانی ایشان در ماسبق گذشتہ و از راہ عنایت کتابت نوازش خیز کہ بدستخط عالی حضرت قدس سرہ باسم آں مخدوم عالی جناب است بہ فقیر بخشیدند ۲۰ کہ نقل آں در محل ذکر ایں جانب خواہی برداشت بنظر انصاف مطالعہ فرمایند کہ سمو قدر و رفعت منزلت ایشاں نزد عالی حضرت ازاں مکتوب کرامت اسلوب بچہ مرتبہ پیدا ست:

فتح۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ مکتوب مرغوب نور چشمی رسید خوش وقت

ساخت حمد الله سبحانه که به صحت و عافیت اند و از تفقد دوستان دور افتاده
فارغ نیستند آنچه از دخول بلده کابل گرمیهای یاران نوشته بودند به وضوح انجامید
حضرت حق سبحانه یاران را جزای خیر دهد و بعضی دیگران که چیزهای غریب بیان می کنند نوشته
بودند مطالعه آں سبب فرحت فراوان گردید اگر استقامت آں جماعت معلوم می کند
۵ احوال آنها بی شبهه به حصول پیوسته است گنجائش دارد که اجازت اشخاص به دهند آنچه
از عدم توجه مجازاں نوشته بودند و چیزهای دیگر بآن منضم بود فقیر بآواز بلند می گوید[۱] که همه
یاران چه مجازان و چه غیر مجازان همه از شما توجه می گرفته باشند و از جانب فقیر هیچ ملاحظه
دریں باب نه کنند که همیشه مرضیٔ فقیر دریں است دیگر از نسبتهای خاص الخاص که نوشته
بودند امیدوار باشند فقیر هیچ چیز را از شما دریغ نه داشته و نه خواهد داشت یقین که نسبتهای
۱۰ خاص الخاص به حصول انجامیده باشد هر چند علم به نسبت نباشد چه حصول نسبت دیگر است
و علم بآں چیز دیگر شتاں ما بینهما فقیر دریں روزها بسیار خوب است پا پیاده به مسجد می رود
و می آید لیکن یک قسم ناتوانیهای در پای و زانو ها هست حق سبحانه آں را نیز دفع خواهد
کرد انشاء الله تعالیٰ ـ مکاتیب ثلاثهٔ شما رسیده خوش وقت ساختند والسلام ـ
انتهی مکتوبه الشریف ـ
۱۵ و ایں مخدوم زاده را شدتِ اطلاع بر اسرارِ والدِ بزرگوارِ خویش هست بلکه آنچه اکثر دریں جا
در احوال عالی (۲۷۸) حضرت در قید قلم در آمده و آنچه در معدن الجواهر مرقوم گشته از ایشاں مسموع
گشته است الا ماشاء الله تعالیٰ ـ و چیزی که از دیگراں هم شنیده نادر است که دراں شرکت
ایشاں نه دیده ـ
و اشعار مطبوع ایشاں شکسته دلاں را تسلیات فراواں می بخشید و با وجود خوش گوئی و
۲۰ مطلب رسائی بسیار گو نه ایشاں را دیده ام و تخلص عاشق دارند، چنانچه تخلص برادر بزرگِ ایشاں
شیخ ابو القاسم مرحوم مغفور[۲] مذکور فائق آست و در مدح والدِ بزرگوار و جدِ عالی مقدار و جدِ اکبر صاحبِ
اسرارِ خود بسیار فرموده اند از دیوان ایشاں باید طلبید دو بیت مطلع و حسن مطلع از غزل ایشاں
ایراد می نماید ؎

---

[۱] د ـ گویم [۲] م "مغفور" ندارد

آبرو گر طلبی گیر قوی پیشۂ ما | روبہی گر گذرد شیر کند پیشۂ ما
صحبت گلشن ما بوی جدای نہ دہد | کندہ اندیخ جدائی زرگ و ریشۂ ما

درخاطر دریا مقاطر جوش محبت خلش تمام نمودہ کہ از مدح حضرات ثلاثہ قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہم چند چند بیت دریں سعادت نامۂ عنبر شمامہ اگر ایراد نمای والہانِ سودا زدہ کہ بہ جمال ایں کتاب شیفتہ اند طراوت نوش از معجون آشنائی در کام جان بچکانی در مدح حضرت مجدد الف ثانی ۵ رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمایند ؎

ہزاراں جاں فدای شیخ احمد | خدا داند بہائی شیخ احمد
اگر ہر موئی من گردد زبانی | نمی آید ثنائی شیخ احمد
زمن بشنو ضعیفان جہاں را | کہ بہ نوازد سوای شیخ احمد
زصد دردِ نہاں صحبت بیاید | کسی بوسد عصائی شیخ احمد ۱۰
بہر سوئی جہاں تا رُبعِ مسکوں | شدہ پُر از صدای شیخ احمد
شدہ قیومِ عالم عرش تا فرش | جہاں شد در رضائی شیخ احمد
باد عاشق ارادت مند گشتہ | بدل شد جاں فدای شیخ احمد

در مدح حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمایند ؎

نورِ ایماں امامِ معصوم است | کعبۂ جاں امامِ معصوم است ۱۵
قبلۂ اولیاء عالی شاں | غوثِ سبحان امامِ معصوم است
خلق را گشتہ ہادی و قیوم | شرفِ ایشاں امامِ معصوم است
مقتدائی زمانہ قطبِ جہاں | شاہِ شاہاں امامِ معصوم است
لعل و یاقوت و دُر باد نہ رسد | ظلِ رحمٰں امامِ معصوم است
عاشق از فیض او نوید زیار | شمسِ تاباں امامِ معصوم است

در مدح عالی حضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمایند ؎

سرائم از ثنائی صبغۃ اللہ | بجاں کردم فدای صبغۃ اللہ
خداوند از فضل و رحمتِ خویش | مرا کن آشنائی صبغۃ اللہ
ہماں گشتہ سعادت مندِ دارین | کہ گشتہ در رضائی صبغۃ اللہ
مرا برداشت از خود کار کردہ | بہ ما ہم کہربای صبغۃ اللہ

زمن عین و اثر اصلا نمانده | کنم جاں را فدای صبغة اللہ
برنگ جد و والد گشته قیوم | زده نوبت ندای صبغة اللہ
بجای که خدا راضی شد از وی | جهاں جوید رضای صبغة اللہ

نیز در مدح عالی حضرت می فرمایند ؎ مثنوی

۵ ز فضلِ بی شمار صبغة اللہ | به بیں نقش و نگار صبغة اللہ
شگفته بس گل از گلشن وصل (۲۷۹) | ز فیض نو بهاری صبغة اللہ
چه الماس و چه لعل و در چه یاقوت | همه بادا نثار صبغة اللہ
اصالت ختم شد بر ذات پاکش | زہی عالی تبار صبغة اللہ
خدایش کرد قیوم خلائق | جهاں شد خاکسار صبغة اللہ
۱۰ ملائک بسته صف در صف براہی | همه در انتظار صبغة اللہ
بگل نسبت نه دارد رنگ و بویش | کجا گل گو عذرا صبغة اللہ
ز فیض اوست هر جا فیض سرکرد | که داند اقتدار صبغة اللہ
نه بندد دل به کان لعل و یاقوت | چو عاشق خاکسار صبغة اللہ

بالجملہ غلبہ اعتقاد که مدار اخذِ فیوض و برکات از پیر کامل دریں طریقۂ علیه است به مرتبه
۱۵ که دریں مخدوم زادۂ عالی درجه است در جاهای دیگر کم بالیست و عمر شریف ایشاں در خانۂ هفتاد
است مدالله تعالیٰ ظل ارشاده علیٰ مفارق المحبین۔

اگر چندی که ابناءِ ایں مخدوم زادۂ عالی شان بالفعل در قید حیات سه اند اما دو که کلاں
اند هر کدام به صفاتِ حمیده موصوف اند و ارشاد طلاب از حضور عالی حضرت می نمایند۔ اسم کلاں
شیخ محمد صبغت اللہ است و از مدت چند سال در نواح صوبۂ کابل به سیر و سیاست مشغول
۲۰ از مردم بسیار بایشاں فدویت و رسوخ دارند۔

و نام ثانی شیخ غلام معصوم شرح کمالات و کراماتِ ایشاں مستحق کتاب علیحده است۔

و در ینولا در همیں بلدۂ شاه جهان آباد نشسته هدایت مخلصان می فرمایند۔

شیخ اهل الله رحمه الله تعالیٰ سبحانه فرزند ثالث عالی حضرت اند رضی الله تعالیٰ عنه،
آں قدر خدمت و استرضای والدین که از آنجناب مشهود گشته است اگر تعداد آں نماید مگر اقل قلیل
را بایں صرافت دیده باشد علم مجلس و شائستگی نکات و استغنا از مخلوقات با کمال تمکین و ثبات

شیوۂ مرضیہ آں مخدوم زادۂ عالی درجات بودہ۔

احمر۔ از زبان الہام ترجمان عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ چند بار استماع نمودہ کہ میان اہل اللہ صابر و شاکر است۔

فی الواقع بر مصائبِ کثیرہ کہ در دیدن فقیر بر ایشاں ریختہ صبر بسیار بہ کار بردند و بر نعمت و عنایت الٰہی کہ شامل حال ایشاں بودہ شکرانہ کثیر بجامی آوردند و در غلبۂ کفار نگوں سار نانک پرست جہاد فی سبیل اللہ ہمراہ شمس خان افغان کہ غازی و شہید بودہ نمودند و کفار بسیار بدست خود قتل کردہ بہ جہنم رسانیدند و کلمۂ حق در ہر مجلس و معرکہ بی تحاشیٰ ادا نمودند و دریں نزدیکی در بلدہ دار الخلافہ بتقریب موت بر خاستہ رسیدند و تا پنجاہ روز دریں جا مشاہدہ مواضع مقدرہ نمودہ و ماکولات و مشروبات مزروقۂ خود تناول فرمودہ۔ شب پنجم[1] جمادی الاخریٰ سنہ ہزار و صد و سی و سہ (۲۸۰) جاں بحق تسلیم کردند اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْن۔

تابوت ایشاں را بہ حضرت سرہند فرستادہ شد در آں جا در روضۂ منورۂ حضرت ایشاں مدفون گشتند و عبرت بہ در پس ماندہ ہا باقی گذاشتند ؎

مدت پیش و پس برگ خزاں یک ساعت است
برگ رفتن ساز کن از رفتن خویش و تبار

و عمر ایشاں پنجاہ سالہ گردیدہ و قلب ایشاں بر اہلیت کاملہ رسید۔ روزی پیش فقیر قبل از وصال خود بہ نیت ہشت روز در عین عافیت تعریف کتاب "مفتاح اہل السعادات" بسیار بہ عبارت شائستہ فرمودند و بایں تقریب در مناقب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ زبان راکشودند گفتند کہ اگر نہ ادب حضرت مجدد الف ثانی دامن گیر باشد من حضرت ایشاں را افضل دہم اما ادب متحمل آں نمی گردد و ناچار بر مساوات حاکم۔

بالجملہ از خوبان روزگار بودند اللّٰھم اغفرلہ وارحمہ۔

مخدوم زادۂ صغیر شیخ پیر فرزند رابع و اصغر عالی حضرت اند نام ایشاں رحمت اللہ است ارشاد ایشاں از نواح دیار کابل پر بسیار است و از مدت چند سال در ہماں دیار تشریف دارند و رہنمائی بریہ و دیار مروج ایں طریقہ علیہ از حضور عالی حضرت اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

---

[1] م۔ سلخ

فقیر قدری از احوال ایشاں در جوہر یازدہم معدن ثانی معدن الجواہر تحریر نمودہ است
ان شئت فارجع الیہ۔ مصراع

ہر کجا ہست خدایا بسلامت دارش

اِلَیۡہِ یُرۡجَعُ الۡاَمۡرُ کُلُّہٗ فَاعۡبُدۡہُ وَتَوَکَّلۡ عَلَیۡہِ۔

(حضرت حجۃ اللہ محمد نقشبند)

کنز دوم ۔ در بعض احوال قطب صمدانی محبوب سبحانی مخدوم زادہ حضرت خواجہ مُحمّدؐ نقشبند قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔ ۵

دامنِ معارف و کمالات آنحضرت والا منزلت ازاں بس بلند است کہ دست ادراک ایں بوالہوس خیال مساس باں قسمی ہم تواند نمود اما ازآں جا کہ در محبت و خلوص اعتقاد از مین طفولیت محکم بنیاد است امید آں دارد کہ ہرچہ در قید قلم درآرد از راہ کرم مورد خوشنودی روح شریف گردد ان شاء اللہ تعالیٰ ؎

ای شہنشاہِ بلند اختر خدا را ہمتی ۔۔۔ تا بہ بوسم ہمچو گردوں خاکِ ایوانِ شما ۱۰

ولادتِ باسعادت آں قبلۂ ارباب ولایت در شہر ذی قعدہ سنہ ہزار و سی و چہار ہجری بعد وصال حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ در بلدۂ طیبہ سرہند اتفاق یافتہ۔ اما طلوع در برجِ حمل در حالتِ حیاتِ حضرت مجدد بود و ایں معنی بہ عرض آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدہ موجب فرحت بی غایت گردیدہ۔

احمر ۔ جناب حضرت مجدد الف ثانی بہ حضرت ایشاں فرمودند کہ ایں فرزند تو کہ در حمل است ۱۵ عجائب روزگار و صاحبِ معارف و اسرار خواہد شد و مردم بسیار از فیض موہبت اش بہ سعادت ولایت و کرامت خواہند رسید فوقع کما بشر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۔

ازآں جا کہ بعد وصول بہ مرتبہ کمال و اکمال ملقب بالقاب بزرگ شدہ اند (۲۸۱) و یکی ازاں القاب فاخرہ حجۃ اللہ است ازیں جہت در ذکر ایشاں سابقہ ہمہ کہ بہ تقریب اتفاق یافتہ ایں اسم مکرم مذکور گردیدہ ۔ الحال ہم ہماں قاعدہ ملحوظ است ۔ ۲۰

بعد از تعلیم و تعلم در اندک مدت قرآن مجید را خواندہ بہ کتب متداولہ پرداختند و در اثناءِ تحصیل قال کسب حالِ نیز در خدمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودہ مجمع البحرین گردیدند و ہر دو علم را بہ کمالِ اتم رسانیدہ بر مسندِ ارشاد نشستند و اکثر نسخ را از اخیر در سلطان پور رفتہ

پیش جامع العلوم ملا بدر الدین گذرانیدند و بخدمت عمِ اکرم خویش حضرت خازن الرحمت رضی اللہ عنہ اکثر کتب را بہ وقت تمام خواندہ اند۔

احمر۔ حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ ملا خواجہ نزد ما برای خوانیدن می آمد نہ برای خواندن و ایں اشارت بر کمال وقت ایشاں بود کہ در حین سبق نکتہ ہا ایرادی فرمودند کہ خرد کہنہ لنگ در فضای آں اعتراف بہ قصور می نمود۔

احمر۔ عالی حضرت می فرمودند کہ اکثر خازن الرحمت ایشاں را دیدہ می فرمودند کہ خواجہ ما خواجہ لشکر در خاطر فقیر می رسید کہ سخن مرداں جان دارد البتہ ایں فرمودہ بر کرسی مقصود خواہد نشست بعد ازیں کہ اخوی را حضرت حق سبحانہ باعلیٰ مرتبۂ کمال رسانیدہ و رجوع اہل عسکر گرد اولاد خازن الرحمت باآں اخوت پناہ افتادہ معنیٰ آں کلامِ تصرف انجام ذہن نشین گردید۔ غرض مفسر بی نظیر و محدث شائستہ تقریر بودہ اند۔

احمر۔ مخدوم زادہ مستقیم بر جادہ عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر می فرمایند کہ روزی بر مقدمہ از مقدمات تفسیر قاضی بیضاوی سخن درمیان حضرت خازن الرحمت و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما دائر[1] گردیدہ و بامتداد کشیدہ حضرت ایشاں آدمی را برای طلب آں فرزند برومند فرستادند و فرمودند کہ ایشاں را بر خود دعوای تفسیر یست بہ موجب حاضر گشتند حضرت ایشاں تقریر سخن باایشاں نمودہ و فرمودند کہ چوں شما را بر خود ادعای تفسیر یست حضور ایں مجلس ضرور دانستہ طلبیدیم، الحال سخن درمیان حجۃ اللہ و حضرت خازن الرحمت بہ مرتبہ دائر شدہ کہ ہیچ طرف راہ کشود نہ داشتہ تا آں کہ نماز عصر رسیدہ و موذن اذان خواندہ ہر دو[2] نماز برخواستند و سخن بالای[3] ماندہ۔

احمر۔ شروع ایں مقدمہ از وقت ظہر بودہ و نیز حضرت حجۃ اللہ می فرمودند کہ اگر حضرت ایشاں ہم دریں گفتگو شریک می شدند بہ جز از سکوت علاج نہ بودہ اما چوں حضرت ایشاں سکوت اختیار فرمودند ناچار در گفتگو سخن مامورہ بہ دلیری تمام در آمدم۔

رسالہ بزبان عربی در فضیلت ذکر خفی بر ذکر جہر بہ متانت تمام و بادلہ ذوی الاستحکام بہ غایت فصیح نوشتہ اند۔ و تصانیف دیگر ہم تازی و فارسی بہ زیبائی تمام در قید قلم مشکین رقم در آوردہ اند و معارف و اسرار (۲۶۲) خفیہ کہ از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ استماع نمودہ متحقق

---

[1] م۔ بیاض است [2] م۔ بیاض گذاشتہ۔ تصحیح قیاسی

آں شدہ مسترشدان خود را باں نواختہ اند تا کجا شرح دہد حضرت ایشاں را بر کشوف و بشارت ایشاں اعتماد تمام بودہ۔

احمر۔ از زبان درفشاں حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ مکرر استماع یافتہ کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ شیخ عبدالکریم کابلی کہ از خلفای آں امام صفاکیشان بودند، قطبیتِ بلدۂ مذکورہ معلوم فرمودہ و آں عزیز را مدار آں سرزمین فہمیدہ بہ فقیر فرمودند کہ من دربارہ ایں عزیز ہمچنیں معلوم کردہ ام اما تا حال بہ مشارٌ الیہ اظہار نہ نمودہ شما ہم متوجہ شدہ معروض دارید اگر توافق بہ کشفِ شما گشت باد بہ گویم۔ عرض کردم درجای کہ چیزی بہ بندگان حضرت معلوم شدہ باشد عین صدق و کمال صفاست احتیاج بہ توجہ ایں ضعیف چیست، فرمودند شما گفتہ بانجام آرید حسب الامر شریف متوجہ گشتیم و ہرچہ بہ حضرت ایشاں معلوم شدہ بود بہ من ہم ظاہر گشت بہ عرض اقدس رسانیدم۔ آں زمان بشارت آں خدمت بہ عزیز مسطور مرحمت فرمودند۔

احمر۔ از حضرت مرشدی قبلہ گاہی مسموع گشتہ کہ روزی بعد از وصول بہ مرتبہ کمال و اکمال و حصول بشارات متکاثرات از خاطر فیض مآثر حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ خوف عذابِ دوزخ بسیار غلبہ نمودہ و ایں اکثر عادتِ شریف ایشاں ہم بودہ کہ لیل و نہار دریں اندیشہ صرفِ وقت می نمودند و بہ گریۂ دل گداز علی الخصوص وقت تہجد بسیار می ساختند باری بامید ایں بشارت عظمیٰ درخدمت حضرت ایشاں شتافتند۔

ابیض۔ حضرت ایشاں را از اشراف باطن بر ایں خوف اطلاع یافتہ ایں آیت کریمہ خواندند اِنَّ الَّذِیْنَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِّنَّا الْحُسْنٰۤى اُولٰٓىِٕكَ عَنْهَا مُبْعَدُوْنَ۔ لَا یَسْمَعُوْنَ حَسِیْسَهَا وَ هُمْ فِیْ مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خٰلِدُوْنَ۔ از شنیدن ایں نویدِ جاوید کہ بشارت از آیت از آں قطب دائرۂ ولایت یافتند اطمینان جمعیت نشاں باں مخدوم و مخدوم زادۂ عالی شان بہ حصول پیوست در اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فضل ایں مخدوم زادہ نزدیک جمہور اصحاب حضرت ایشاں کہ از اہل قبائل باشند در رنگ قطعی شدہ بود۔

حضرت وحدت قدس سرہ کہ فرزند رشید حضرت خازن الرحمت باشند رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ اعتقاد من بر جناب امام ربانی مجدد الف ثانی و ہر دو فرزند ایشاں کہ خازن الرحمت و حضرت ایشاں باشند بشابہ نقطۂ ثانی مثلثہ است کہ نقطہ فوقانی مجدد الف ثانی اند و در نقطہ تحتانی ہر دو فرزند ارجمند ایشاں اند۔ اما دربارۂ[1] حضرت حجۃ اللہ حکم نمی توانم کرد کہ تساوی نقطہ فوق اند

[1] م۔ مادہ

یا چیزی راجح ازاں ہر چند مخلصان حضرت ایشاں را بریں اعتقاد قیل وقال بسیار است کہ
ایں اعتقاد بی تجربہ تنقیص حضرت ایشاں است وحالانکہ مدح بزرگی کہ مستلزم قدح بزرگِ دیگر
باشد معتبر اہل کمال نیست فکیف کہ مستلزم قدح حضرت قیوم (۲۸۳) حق واصیل شخص باشد بلکہ
برمجدد الف ثانی ہم تجرید وہر یکی بہ موافق تخمینۂ خود جواب وسوال نمودہ است امّا دریں محل
۵ مطلوب اصلی ذکرِ فضل حضرت حجۃ اللہ قدس اللہ سرہ دبیان کمالات ایشاں نہ مناظرہ وایراد
مقدمات ہرچہ ازعزیز صاحب کمال مسموع گشتہ ودر وقت تحریر بہ خاطر رسیدہ البتہ باید نوشت۔

در طریقت ہرچہ پیش سالک آید خیر اوست
بر صراطِ مستقیم اے دل کسی گمراہ نیست

تا خیانت در ترقیم لازم نیاید وحضرت شاہ جیو قدس سرہ باوجودی کہ فرزند حضرت مجدد الف ثانی
۱۰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند فرزندانِ خود را عظمت ایں مخدوم زادہ منظور فرمودہ پیش ایشاں مرید کنانیدند۔
ابیض۔ اکثرہا حضرت حجۃ اللہ می فرمودند کہ زہی انصاف شاہ جیو کہ باوجودی کہ عم ایں جانب بودند
تربیت اولاد خویش بایں درویش حوالہ فرمودند واعتقادی کہ حضرت والدی مرشدی را بہ جناب ایشاں
بودہ عنقریب مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔

وحضرت حجۃ اللہ در آخر عمر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بیمار می بودند ازیں جہت احوال
۱۵ بلند خود را بہ زبان قلم عرض حضرت ایشاں می رسانیدند وآں عرائض ستہ در مکتوبات قدسی آیات[1]
ایشاں مندرج اند درآں جا باید طلبید بالفعل نقل یک عریضہ ازآں کہ پیش خود موجود دارم برای مزید
سعادت ایراد می نمایم۔

فتح۔ قبلۂ عالم وعالمیان[2] سلامت۔ دریں دو سہ روز آں قدر شمول عنایات ومواہب وعطیات
الٰہی عز شانہ دربارۂ خود احساس نمودہ کہ شمۂ ازاں بیان را برنتابد۔ علی الخصوص دریں
۲۰ نزدیکی آں قدر بہ دقائق واسرار خلعت نواختند وباں سر بلند ساختند کہ تفصیل آں از حیطۂ
بیان خارج است وموافق آں بالقاب بزرگ سرافراز کردیدہ دیروز[3] بعد از نماز عصر کہ
فی الجملہ در آزار خفتی داشتہ متوجہ حال خود گشت ہماں اسرار واجب الاستتار بہ قوت

۱؎ د ”قدسی آیات“ ندارد ۲؎ حضرت حجۃ اللہ کے مکتوبات بنام وسیلۃ القبول ۹/۱ میں قبلۂ
عالمِ وعالم ہے۔ ۳؎ وسیلۃ القبول ص۹ دیکی روز

وغلبۂ تمام ظاہر شد وعجائب غنج ودلال درمیان آوردند دریں اثنا ملہم ساختند کہ خدای تعالیٰ پیش تو آمده است احساس نمود کہ درہماں بالاخانہ باخیر وبرکت گویا نزول بلاکیف باعظمت وکبریا واقع شد وخصوصیات کہ بایں بندۂ عاجز درمیان آمد تواں گفت[1] لاعین رات ولا اذن سمعت یَضِیْقُ صَدْرِیْ وَلَا یَنْطِقُ لِسَانِیْ ۔ زیادہ بر ایں جرأت نمی تواند نمود ۔ اطلاق ایں قسم الفاظ بر آنحضرت جل سلطانہ از تنگی میدان عبارت است ومعروف از ظاہر والا فھو سبحانہ منزہ عن الزمان والمکان والنقائص کلھا ۔ سُبْحٰنَ رَبِّکَ رَبِّ (۲۸۴) الْعِزَّۃِ عَمَّا یَصِفُوْنَ وَسَلٰمٌ عَلَی الْمُرْسَلِیْنَ ۔ وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ ۔

واز ہمیں مکتوب مقدس کہ مرقوم گشتہ شان ومراتب مکاتیب دیگر[2] را بہ عقل سلیم قیاس باید نمود وعلو حال وسمو قال وجاہ وجلال[3] صاحب ایں کمال باید اندیشید وحضرت ایشاں ہمہ نوشتہ جات ومعلومات ایشاں را تصدیق بر تصدیق نوشتہ اند ۔ چنانچہ بر متتبعان مکتوبات حضرت ایشاں قیوم[4] عالمیان واضح ولائح است ۔ دریکی از عرائض حضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرقوم است :

فتح ۔ کہ امشب برہماں بالاخانہ باخیر وبرکت نشستہ بودم[5] کہ از درصورت مبارک حضرت ظاہر شدہ آمدہ بمن ملحق گردید دریں اثناء ندا در دادند کہ امروز ترا باید پدر تو متحد ویک جا ساختند ایں معاملہ مکرر روداده بود اما ایں الہام گویا موقوف ہمیں نوبت بود ، الیٰ آخرہ ۔

حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درجواب آں چنیں می نویسند :

فتح ۔ واقعہ کہ دیدہ آید وتعبیر آں خواستہ محتاج بہ تعبیر نیست از کمال مناسبت معنوی خبر می دہد تا بجای رسیدہ است کہ باتحاد کشیدہ وشرکت در معاملات[6] پیدا شدہ وبجہت تاکید بر دریا کفایت نانمودہ الہام بایں معنی فرمودہ ۔ والسلام ۔

وبشارت قیومیت نقلاً از حضرت ایشاں کسی کہ نمودہ باشد در فرزندان دیگر ہمیں ذات بابرکات حضرت حجۃ اللہ ھکذا سمعت من بعض الثقات ۔ وچوں قیومیت مشروط بر اصالت

---

[1] وسیلۃ القبول ص۹ توام کیفیت [2] د ۔ دیگر مکاتیب [3] م "جاہ وجلال" ندارد [4] م ۔ قیوم [5] م ۔ بود [6] د ۔ معاملہ ، م ۔ معاملت ۔ مکتوبات معصومیہ (۲۴۶/۳) طبع مولانا نور احمد امرتسری "معاملات"

است البتہ ازاں طینت پاک ہم نصیبی فرمودہ باشند آں قدر کہ فضائل وکمالات ورفعت رتبت
در نزد حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ حضرت والدی ومخدومی ازیں مخدوم زادہ عالی جناب بیان
می فرمودند اگر در قیدِ حیات می بودند امور بسیار نوشتہ می شد۔

احمر۔ می فرمودند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں مخدوم زادۂ را باخود وزن کردند نصف
۵ خود یافتند ہر چند رواست کہ بعد ازاں ترقیات فرمودہ بہ مرتبہ قریب التساوات رسیدہ باشند
اما عدیل آں مخدوم زادہ دیگری را نمی دانستند وایں حدیث شریف می خواندند وعن ابن
عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما قال کنا فی زمن النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا نعدل بابی بکر
احدا ثم عمر ثم عثمان ثم نترک اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا
تفاضل بینہم رواہ البخاری۔

۱۰ ہمچنانکہ در عہد آنحضرت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام صحابہ دیگری را عدیل
حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمی فہمیدند ما ہم در عہد حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دیگری را
عدیل ایشاں نمی پنداشتیم۔ ہر چند کہ ہر کدام را مخدوم زادہ ہای کرام متحقق بہ جمیع کمالاتِ
حضرت ایشاں می یافتیم بس بیان اعتقادِ حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی بہ جناب حضرت حجۃ اللہ
کہ موعود شدہ بود منجر گردید۔

۱۵ احمر۔ خال اکرم قدوۃ الواصلین حضرت مخدوم زادۂ سادس شیخ محمد صدیق قدس سرہ می گفتند
کہ روزی حضرت ایشاں بر حوضِ مسجد[۱] کلاں سرہند بہ وضوء نماز اشتغال داشتند وجانب دیگر ہماں
حوض حضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز وضوء می کردند مردمانی کہ پیش روی حضرت ایشاں دست بستہ
ایستادہ بودند پشت آنہا طرف حضرت (۲۸۵) برادرم می شد حضرت ایشاں برایں معنی مطلع گردیدہ
بہ زبان الہام ترجمان آوردند کہ مردم پشت بجانب ہمچو بندۂ مقرب الٰہی کردہ گستاخانہ بی تحاشی
۲۰ ایستادہ اند وباز ہوس ترقی ووصول مراتب کمال در سر دارند مردم بر قبح ایں امر مطلع گردیدہ زود بر
گشتند وبہ قسمی ایستادند کہ ادب ہر دو طرف برجا ماند۔

ایں طور امور زیادہ ازآں چہ در قید حافظہ ماند از مردم حضور استماع نمودہ است۔
الحال بہ ذکر اسراری کہ مخدوم زادہ بعد از وصال حضرت والد بزرگوار ومرشدِ عالی مقدارِ خویش

---

[۱] د۔ بر حوض کلاں مسجد سرہند

باں ممتاز گردیدہ اند بطریق اجمال بہ موافق وقت وحال باید پرداخت۔

احمر۔ فقیر پُر تقصیر بلا واسطہ از زبان مبارک حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ چندبار استماع اسرار واجب الاستتار کہ در حالت حیات[1] حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر این ضعیف توارد می نمودہ باظہار آں در خدمتِ والد بزرگوار عقدہ از سینہ می کشودہ اما اسرار و معارف کہ بعد از وصال آں ہادی ارباب کمال[2] مثل باران شدید ریزش نمودہ ہماں طور سر بستہ در دل پوشیدہ نشستہ است[3] محرمی کہ متحمل استماع آں باشد نہ یافتہ و مرتبت این اسرار بہ مراتب تفوق دارد ہر اسراری کہ قبل ازیں بہ منصہ ظہور آمدہ چہ معاملات بطریق وراثت و نیابت حضرت ایشاں بعد از وصال بہ احقر مرحمت شدہ۔ پس قابلِ استماع آں احدی را نہ شناختہ مگر حضرت ایشاں اشارت این اسرارِ واجب الاستتار می فرمایند در جای کہ می نویسند :

فتح ۔ اگر شمہ از حقیقت معاملہ این اکابر درمیان آرد نزدیک کہ نزدیکان دوری جویند و واصلان راہ ہجر پویند مستمع از ہوش رود و متکلم را تاب نماند ؎

فریادِ حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست
ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

متشابہات قرآنی رمزیست ازاں و مقطعات فرقانی[4] ایمای ست باں این دولت باصلالت نصیب انبیاء کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام و کمل ورثہ را از اتباع این بزرگواران نیز نصیب است بہ وراثت ولو علیٰ سبیل القلۃ والندرۃ ۔

انتہی کلامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۔

و احوالِ شریف ایشاں ہم آنچہ از اکثر اکابر مسموع گردیدہ و غالب بہ خلوت و ریاضت میلانِ تمام داشتہ و حضور ملائکہ نمی گذاشتند کہ بہ خوردن ہم متوجہ شوند لہذا در وقت اکل دراں ایام بیشتر دو سہ لقمہ بہ دو سہ انگشت می خوردند و گاہی بر شوربا انگشت رسانیدہ می چشیدند اما در آخر کار بلکہ از مدت ہوش این عاصی تباہ کار جلوت و نصیحت مختار بودہ و عمر فقیر ہم در آخر حیات آنحضرت بست و ہشت سالہ بود، و الحال در وقت تحریر مقال چہل و ہفت است آنچہ

---

[1] د۔ "حیات" ندارد [2] م۔ جمال [3] د۔ "است" ندارد
[4] د۔ ربانی

درآں مدت مشاہدہ نمودہ غلبۂ ارشاد و وسعتِ ظرف و کثرتِ جود و صرفِ یوم الموعود و کمال اقتدار بر معرفت اسرار و تذکر احباب و تخوف و تفسیر آیات قرآنی و شرح احادیث نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام و کظم غیظ و لین کلام و حفظ حق جوار و رحمت بر یتامیٰ و ادای صدقات و کثرت صلوٰۃ و صیام و قرأت ادعیہ (۲۸۶) ماثورہ صبح و شام شیوۂ مرضیۂ ایشاں یافتہ پیش طاق

۵ نظر شان مرتفع دیدہ و ہمت ایشاں بسی والا شناختہ بزبان اختصار بعضی از مکاشفات آں قبلۂ ابرار جہت عنایتِ کریم غفار تعالیٰ شانہ کہ شامل حال ایشان بودہ در قید قلم می در آرد و حضرت قبلہ گاہی کہ محرمیتِ[۱] اسرار ایشاں عظیم الاعتبار بودند در بیاضِ خاصہ بدستخط شریف تحریر بعضی ازآں اسرار فرمودہ اندازآں جانقل بر می دارد :

فتح - حضرت خواجۂ مامی فرمودند کہ مرادِ مرد موعود را بر یک تخت نشاندند و معلوم ساختند کہ شما

۱۰ ہر دو را توئمین[۲] ساختیم و ایں اشارت بہ جانب حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ

می فرمودند کہ من با پدر خود نسبت اتحادمی یابم گویا ہر جزءِ من جزءِ آنحضرت است۔

روزی در روضۂ منورۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مراقبہ بسیار نشستند و سر بر داشتہ فرمودند کہ ظہور انا جلیس من ذکرنی بسیار جلوہ گر نمودہ الخ

می فرمودند کہ مرا معلوم ساختند کہ دوستان ترا بخشیدم دیگر ازیں کلمہ اکثر ملہم می کردند

۱۵ روزی سراز جیبِ مراقبہ بر آوردہ فرمودند کہ حضرت موسیٰ علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام حاضر اند کذا وکذا۔

روزی در تلاوت قرآن مجید بہ قصۂ مہتر سلیمان علیہ الصلوٰۃ والسلام رسیدند فرمودند کہ ظہور آنحضرت دریں جا بسیار بودہ الخ

می فرمودند کہ من خود را سر تا پا غرق اصالت می یابم تا سرش چہ باشد و بعد از چند

۲۰ مدت بعضی اعضاء را خارج ازآں مقام فرمودند۔ کما نقلہ شیخ عبد الاحد سلمہ ربہ در سیر بجوار[۳] ایں درویش نیز رفیق آنحضرت بود اسراری را درمیان می آوردند کہ عقل عقیل از درک آں کوتاہ و در ہر روز یک دو مرتبہ چیزہای تازہ و معارفِ جدیدہ بیان می فرمودند کہ بیان آں موجب افشا است و نمی خواستند کہ نامحرمی استماع

۱؎ م۔ مجرمیت ۲؎ م۔ توابین ۳؎ م۔ بجوان

آں نماید۔ حتیٰ کہ از محرمانِ خاص خود ہم استتار می نمودند مگر از دو شخص ملاذی حقائق و معارف آگاہی شیخ عبدالاحد و ایں درویش و دریں سفر اکثر بہ مراقبہ مشتغل می ماندند در روزہ اکثر می داشتند و بعد از عشاء تعشی می فرمودند و دست بہ طعام رسانیدہ بہ سر انگشتان شور با را می چشیدند و اکثر بہ ہمیں اکتفا می کردند چوں بسیار بہ تضرع عرض کردیم کہ چیزی بہ خورید تا دماغ شما بر جا بماند می فرمودند کہ مرا نیتی بدست نمی آید و گاہی می فرمودند کہ ہجوم ملائکہ ایں قدر باشد کہ طعام نمی تواں خورد مبادا بوئی بد ازیں شخص صادر شود و آنہا متنفر گردند۔ ۵

روزی می فرمودند کہ اصالت چنانکہ از راہ تخمیرِ طینتِ انبیاء علیہم السلام بہ حصول می پیوندد یک راہ دیگر ہم ہست کہ ازاں راہ بہ حصول می انجامد و فرمودند کہ حضرت ایشاں جیو نیز ایں مقدمہ را بیان می فرمودند کہ مرا معلوم ساختند کہ ترا بر جمیع اولیاءِ امت فضل دادیم و در باب ایں مردِ بزرگ چوں متوجہ گشتیم[۱] مرا ہیچ معلوم نہ گشت و من خاکپای ایشانم و اکثر ایں کلمہ را بر زبان مبارک می فرمودند و می گفتند کہ غیر از اقل قلیل کسی دیگر را استثنیٰ نمی کنند تا سر ش چہ باشد مگر خرابی مرا در خواستہ اند باز من عرض کردم کہ در بارۂ حضرت مجدد الف ثانی چیزی معلوم می شود فرمودند نہ عرض کردم کہ شما را در مقام خاصہ آنحضرت (۲۸۷) داخل کردہ باشند ازیں جہت فاضلیت و افضلیت ہیچ معلوم نمی شود و شبی از شبہای بسیار خوش وقت بودند و منبسط فرمودند کہ امروز بر من حالت عجیب گذشت و تمام روز در خلوت ہیبحہ و نعرہ گذراندم و بعضی از اسرار لازم الاستتار بیان فرمودند می گفتند کہ مرا معلوم ساختند کہ ترا بہ فلاں مقام رسانیدم چوں من شکستگیٔ خود و عدمِ لیاقت بآں مرتبہ علیا معروض داشتم ملہم ساختند کہ کرم بعضی از کلمات کہ در اظہار آں خود را ماذون می داند می نویسد باعتقاد و محبت استماع آں نمای ولا تکن من الممترین اگر اعتقاد و محبت تو نہ خواہند آورد ایں قدر خود خواہی دانست کہ گویندہ ایں از محرمانِ خاص درگاہ متعالی است و چیزہای است کہ بہ عقل راست نیاید فکیف کہ کسی آں را از دلِ خود بلافد و اگر از خاطر کسی شبہ نہ رود پس باید کہ بہ وجود آں خود رجوع نمودہ بہ بینند آیا کسی ۱۰ ۱۵ ۲۰

---

[۱] د۔ "گشتیم" ندارد

دیگر ہم ایں قدر دروغ می تواند گفت یا از دلِ خود ایں معارف را برآوردہ بہ مردم اظہار نماید فَاْتُوْا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِہٖ مُفْتَرَیٰتٍ لیکن بشرطِ آں کہ خوفِ خداوندِ تعالیٰ از دل او نہ رفتہ باشد ولا اقل بفہمد مضمون ایں بیت :

فریاد حافظ ایں ہمہ آخر بہرزہ نیست

۵ ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

تا ایں جا کلام حضرتِ والدِ بزرگوار و مرشد عالی مقدارِ ایں راقم تباہ کار بود کہ اصلاً دستِ تصرف ایں گناہ گار بردی راہ نہ یافتہ، لہٰذا احمراتِ فراوان از خانۂ حضرت حجۃ اللہ قدس اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس در یک فتح جلوہ گر گردیدہ و بنام احمر یاد نہ کردہ والا بر ہر مقولہ احمری علیحدہ منکشف و مذکور می گردید۔

۱۰ الحال اموری کہ از اطراف دیگر مسموع گشتہ در قید قلم باید آورد۔

احمر۔ اقطاب دستگاہ شیخ محمد زبیر سلمہٗ ربہٗ می فرمایند کہ یک باری حضرت حجۃ اللہ در خواب می بینند کہ من دعویٰ نبوت کردہ ام و معجزۂ ید بیضا است و ایں اشارت بر حصولِ کمالات رسالت و نبوت است بر وجہ اتم نہ منصب کہ ختم یافتہ است۔

احمر۔ نیز از زبان آں عارف خدا آگاہ مسموع گشتہ کہ آنحضرت قدس سرہ در ایام غلبہ

۱۵ آزارِ ضعفِ دل در حویلی زنانہ در یک حجرہ تختہ ہا پیش کردہ در خلوت نشستہ بودند می بینند کہ فرشتہ بہ صورت متمثل شدہ و دستار معلی بر سر داشت و گفت خدای تعالیٰ بتو سلام رسانیدہ است ایشاں (۲۸۸) متواضع شدند سر برداشتند برخاستہ پشت کناں یافتند و ایں دیدن بہ چشم سر بود بہ فتح سین نہ بہ چشمِ سر بہ کسرِ سین، ایں فقیرِ پُر تقصیر ہم مکرر ایں مقدمہ را از زبان الہام ترجمان آنحضرت شنیدہ بود اما بوجہِ احسن در خاطر نماندہ بود و در یادِ فقیر ایں ہم بود کہ چوں فرشتہ سلام رسانید

۲۰ ایشاں در جواب اللّٰھم انت السلام و منک السلام تبارکت یاذوالجلال والاکرام گفتہ سر از راہ تواضع فرو کردند لیکن سخن معتمد بہ ہماں است کہ از زبان آں معارف خدا آگاہ مسموع گشتہ۔

احمر۔ نیز از حضرت مخدوم زادۂ مذکور مسموع گشتہ کہ روزی غلبہ آزار بر آں حضرت قدس سرہ بر کمال بودہ در مناجات در آمدہ معروض داشتند کہ الٰہی تعالیٰ ایں آزار مرا بسیار عاجز کردہ است ملہم بزبان فرس شدند کہ ایں عجز۔ تو قبول افتاد از آں باز معاملہ ایشاں روز بروز جانب شفا بود۔

احمر۔ حقیر پُر تقصیر بلا واسطہ از زبان درفشاں حضرت حجۃ اللہ مکرر استماع نمودہ و در ینولا از خدمت اقطاب دستگاہی شیخ محمد زبیر نیز شنیدہ کہ در مرتبہ ثانیہ کہ تشریف حضرت حجۃ اللہ بہ سفر حجاز بودہ جہاز ایشاں تباہی یافتہ بہ بندر مسقط افتاد درآں جا چندی از مدت فرا گرفتہ باز سوار شدہ بہ دولت حج مشرف گشتند۔ در ایام بودن مسکت[1] شبی بہ عنایات[2] فاخرہ و کرامات باہرہ بہ نواختند و الہام کردند کہ فردای قیامت ہفتاد ہزار کس را بہ شفاعت تو خواہند بخشید چوں مقدمہ بسی عمدہ بودہ ایشاں طلب بیّنہ بر صدق آں الہام نمودند معلوم گردید کہ فردای بی بی مریم نام عورتی کہ رفیقۂ سفر ایشاں بودہ در محل بادشاہ خلد مکان ہم منزلتی داشت برای تو چیزی خواہد فرستاد اگر تمام روز از و چیزی ظہور کرد الہام تو صادق است و الّا فلا۔ فردای آں شب چشم انتظار در راہ داشتند بین الظہر و العصر می بینند کہ عورتی بر سر خود چیزی از جنس طعام برداشتہ می آرد چوں نزدیک رسید گفت بی بی مریم بعد از ارسالِ سلام شہ کاسہ آش و دو نان فرستادہ است می فرمودند کہ فرحتی کہ ازاں ہدیۂ بی بی مریم دست داد اگر بادشاہت روی زمین بہ من می دادند اصلاً عشر عشیر آں فرحت دست نمی داد۔

اگر ایں طور مقدمات جناب شریف ایشاں کہ بودہ بہ فضل لم یزلی شمول تمام داشتہ تعداد نماید کتابی علیحدہ مثل ایں ضخامت[3] در قید تحریر درآید۔

در آخر ایام صلوات مفروضہ خود را می شنودند و ہر کس کہ دراں نماز شریک می گشتہ معاملہ او را از کسانی کہ نماز در جاہای دیگر گذاردہ حاضر الخدمت می شدند بہ مراتب بہتر می دانستند علی الخصوص نماز عشا را کہ کیفیت او را از صلوات باقیات مخصوص تر می فہمیدند۔

احمر۔ روزی یکی از طالبان التماس ارادت نمود فرمودند نماز عشاء را ہمراہ ما خواندہ عرض کرد کہ بلی فرمودند کہ فیضی ازیں راہ کہ رسیدہ است بہتر ازاں فیض است کہ از راہ ارادت فائض گردد و اکثر در حین انبساط طبیعت نکتہ ہای لطیف با صحاب خود در میان می آوردند و گاہی از حضرات ثلاثہ اعنی والد و جد و عم خود قصہ ہا می فرمودند زبانی (۲۸۹) بہ تفسیر می پرداختند، ہنگامی بہ شرح احادیث می ساختند۔

احمر۔ روزی در مقدمۂ تفسیر نکتہ بیان کردہ فرمودند کہ مفسران اصلاً بایں غور نہ کردہ اند و دریں قدر کثرت مطالعہ ازیں غافل ماندہ اند و آنچہ در بادی النظر ما می رسد در افکار آنہا نیامدہ ، مطلب

---

[1] م۔ مسکن [2] د۔ عنایت [3] د۔م۔ زخامت

وجود شریف ایشاں ظہور رحمت الٰہی بودہ ہر قدر کہ باّں پردازد دل و دیدہ تمنای ھل من مزید می نماید امّا رعایت توسط حال زیادتی مقال را بر نہ تابند۔

الحال کرامتی چند مذکور نمودہ ختم ایں کنز باید نمود و بر احوال بعضی از فرزندان ایشاں باید پرداخت بمشیئۃ سبحانہ۔

۵ احمر۔ مرزا میر والدِ میر ظریف کہ مریدانِ مخصوص عالی حضرت قدس سرہ اباً عن جدّاً آمدہ اند بہ تقریبی از دار الملک کابل بہ لشکرِ بادشاہ خلد مکان کہ برم پوری اقامت داشتہ رسیدہ و تشریف حضرت حجۃ اللہ نیز درآں ایام درآں لشکرِ اسلام بود، میر مذکور نزدیک آں قبلہ حضور خیمہ زدہ منزل مقرر نمودہ با کار و بارِ خود مشغول بودہ اتفاقاً بہ عارضۂ طاعون کہ اہل لشکر اکثر ایں بلا مبتلای نماندند گرفتار گردیدہ و بہ قسمی مشتد گشتہ کہ قریب یک یک گز از چارپائی می جستہ و شور و فغان او ہوش اہل جوار

۱۰ را بردہ فقیر پر تقصیر را طلبیدہ نام خدای جلشانہ چند بار بردہ از جغرات را تا ایں جا بہر نہج طلبیدہ بیارند فقیر التماس او معروض خدمت موفور الکرامت نمودہ از غایت عنایت با وجودی کہ از نماز عشأ فراغ یافتہ متوجہ محل سرا بودند گفتہ احقر قبول فرمودہ پیش بیمار رسیدند بیمار از کثرتِ اضطرار بہ عرض آں قبلۂ ابرار رسانید کہ برادر بزرگ شما تپ شش سالۂ پدر من در یک نفس بہ خوراندن جغرات برطرف کردہ بودند از جناب کریمانۂ ایشاں ہم امشب ہمیں قسم تصرف را امیدوار مطلقاً نماندہ است

۱۵ جلیبی ختم بودہ فرمودند بخور کہ شفا است فی الفور خوردہ بہ شفاءِ عاجلہ ممتاز گشت کہ گویا از آزار اثری نہ بود و مدتی بعد ازاں در قیدِ حیات ماندہ در کابل رفتہ چند سال زیستہ بہ وقت اجل مسمّٰی جاں بحق سپردہ، رحمۃ اللہ سبحانہ

ابیض۔ بشارات فتح دار الظفر بیجاپور و دار الجہاد حیدر آباد حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بہ بادشاہ خلد مکان عنایت فرمودہ بودند بہ موافق فرمودہ بہ وقوع پیوست۔

۲۰ ابیض۔ روزی در خانۂ ارشد خاں مرحوم در ایامی کہ دیوان بلدۂ فاخرہ کابل بود دعوت آنحضرت قدس سرہ بودہ و درآں جا نقش طلاہا کہ مرسوم اکابر مغلیہ است نیز می خواندند آنحضرت بہ مراقبہ پرداختہ سر برداشتہ چیزی از معارف روداد آں مجلس پیش خان مذکور و دیگر مقربان حضور بیان فرمودند در خاطر راقم سیاہ کار کہ حاضر آں وقت بود خطور نمودہ کہ ذاتِ حضرت عالی درجات ما بر حضور مجلس نہ بودہ تکلیف کہ تبیین معارف و اسرار فرمایند ما نا کہ آنحضرت مجتہد اند بطورِ خود اختیار ایں معنی نمودہ[1] جانب

---

[1] م۔ فرمودہ

احقر نگاہی بہ کمال تلطف آوردہ فرمودند حضرت ایشاں ہم نقش طلاء شنودہ اند و معارف (۲۹۰)
آں مجلس بیان فرمودہ احمری کہ مناسب ابیض متوسط است می خواست چہرۂ زیبای خود را جلوہ دہ[1]
اہل بصیرت می گرداند گویند چوں مقدمہ جنگ بادشاہ خلد مکان با والئ بیجاپور و یا حیدرآباد بامتداد
کشید و بہ سالہا انجامید روزی بطریق معارضہ بہ عرض حضرت حجۃ اللہ رسانید کہ شما بشارت فتح دادہ
بودید و تا حال صورت فتح ہیچ بہ نظر نمی آید فرمودند من بشارت فتح دادہ بودم اما تعین وقت فتح   ۵
خود نہ نمودم کہ بمن می پیچید اکنوں ہم بر ہموں قولِ خود استقرار دارم و بآوازِ بلند می گویم کہ فتح از آں
شماست چوں در امورِ کشفیہ بعضی از بوالہوسان بی سرانجام بعد از حصول بشارات بعضی از مقدمات کونی
کہ از بعضی اولیاء عالی درجات توفیقی در وقوع آں بہ وقت مقرر مشاہدہ می نمایند فی الحال زبان طعن
برآں اکابر عالی مقام می کشانید ازیں جہت ایں نقل برای استشہاد گذرانیدہ شد آری اگر تعین وقت
ہم بآں نمودہ باشند البتہ امید است کہ تفاوت نہ پذیرد و بہر حال مدار قرب و کمال بر کشف الٰہی است   ۱۰
کہ بہ ذات و صفات واجبی تعالت و تقدست تعلق دارد نہ بر کشف کونی کہ از حیز[2] اعتبار اولوالابصار
ساقط است مناسب احمر گذشتہ احمر دیگر کہ مؤنہ حرف گذشتہ است بہ تحریر می درآید بہ تامل تمام
استماع باید نمود۔

احمر۔ یکی از صلحان روزگار روایت نمودہ کہ روزی بادشاہ خلد مکان از خدمت آنحضرت قدس سرہ
استفسار آں نمود کہ مجددِ ایں الف اختلاف نیز بسیار است اکثر مردم مرا ہم می گویند و جد شریف شما   ۱۵
ہم خود مشہور بایں لقب اند اما تحقیق ایں مقدمہ چہ خواہد بود۔ فرمودند جد بزرگوار ما الہام بایں خطاب
مستطاب از حضرت رب الارباب داشتند اگر شما ہم ملہم بایں معنی گردیدہ اند چہ مضائقہ است از
استماع ایں جواب خجالت بی حساب چہرۂ شریفہ ایشاں را سر بہ گریبان انداخت۔

اکنوں بر مقدمات وصال آں قبلۂ ارباب کمال بہ موافق وقت و حال باید پرداخت۔

ابیض۔ رمضانی کہ در آخر عمر مبارک آں امام ہمام غوث انام تشریف فرمودہ چوں کبر سن با امراض
شامل حال بودہ علماء بہ اتفاق اکل صوم بہ از نگاہداشتن آں در حق ایشاں تصور نمودہ و حکماء نیز دریں
مقام با علماء موافقت ورزیدہ بہ عرض آنحضرت رسانیدند و ایشاں را نیز الہام بایں عبارت شدہ
کہ اگر ایں رمضان را روزہ داری جہازِ عمر تو خواہد شکست فرمودہ اند الہام ظنی است و روزہ

---

[1] د۔ در   [2] م۔ چیز

فرض قطعی من ہرگز فرضِ قطعی را بہ بہانۂ الہامِ ظنی زخوہم خورد و الہام مخبر از موت ایں سال است بر تقدیر گرفتن روزہ بس نہایت زندگی تا کجا خواہد بود حق سبحانہ تا بہ ہشتاد سال خود رسانیدہ است بلکہ ازاں ہم یک سال بالا گذرانده سعی[1] مزید آں ہم مقبول خاطرنمی گردد و من در خود طاقت روزہ داشتن می یابم کبر سن و امراض وقتی مانع صوم مطلقاً گردند کہ ایں کس را قوت آں نماندہ باشد

۵ فسکت العلماء والحکماء تمام و کمال رمضان روزہ گرفتند و ختم قرآن مجید در تراویح شنیدند (۲۹۱) در روزِ عید الفطر آں سال اتفاقی چناں افتاد کہ نماز عید دراں شہر معظم اعنی حضرت سرہند نہ شدہ مقصود آں کہ رمضان دیگر برآنحضرت نیامدہ است و نہم محرم الحرام کہ شب جمعہ نیز بودہ سنہ ہزار و صد و پانزدہ ہجری بہ رحمت حق پیوستند و عمر شریف ہشتاد و یک سال کامل کردند اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّآ اِلَیۡہِ رٰجِعُوۡنَ۔

۱۰ کیفیتِ شبِ وصال نہ باں مشابہ[2] بود کہ بوجہی مشروح قلم تواند بود بر واصلان حقیقت لیلۃ القدر نگرانی بایں صرافت پرتو اندازمی شدہ باشد ایں فقیر در رکاب[3] پیر روشن ضمیر اعنی والد بزرگوار خود در قریۂ شیرپور کہ بالای آبِ ستلج است دراں شب منزل داشتم از اول شام تعریف آں لیل بر زبان شریف آوردہ بایں ماجرا اعلام فرمودند واقعی بر تمام اہل قریہ جمعیتی و حضوری دست دادہ حتیٰ کہ مقدمات آں جا کہ نام جمعیت و حضور را نمی شناختند بامداد بعرض آں قبلۂ اوتاد رسانیدند کہ ہیچ شبی در مدت

۱۵ عمر خود بایں حلاوت و آرام نہ گذراندہ بودم کہ امشب یافتیم و مردمانی کہ از اطراف و جوانب دیگر ہم رسیدہ نقل جمعیت آں شب نمودند کہ بہ مثل شب قدر باشد و باریابانِ حضور خود مستغرق دریای نور بودند و آزار آنحضرت کہ قریب بہ ارتحال بودہ زبان شریف از حرف و حکایت باز ماندہ بود و اگر سخن ہم می کردند اصلاً مفہوم نمی گشت و ایں تا شش روز اما شبِ وصال ذکر اسم ذات بر زبان جاری گشت و ختم کلام بر ہماں شد۔

۲۰ احمد۔ بعضی از بناتِ شریفات عالی حضرت دراں وقت در خدمت عم بزرگوار خود قیام داشتند از آنہا استفسار والد شریف آں کردند بہ شفقت تمام دریافتہ بہ عرض رسانیدند کہ در کابل تشریف دارند و خط ایشاں آمدہ بود و بحضرت سلام نوشتہ بودند فرحت بر چہرۂ مبارک تفہیم گردید ازآں کہ سخن مرا فہمیدہ بہ جواب طمانیت لب کشادند۔

---

[1] د۔ "سعی" ندارد [2] م۔ مشابہ [3] د۔ درگاہ

روزی در ہمیں ایام مرض درس کتابی از کتب احادیث بدستور معمول بعد العصر درمیان بوده حدیث سبعة یظلهم الله فی ظله یوم لاظل الاظله امام عادل وشاب نشاء فی عبادة الله ورجل قلبه معلق بالمسجد اذا خرج منه حتی یعود الیه ورجلان تحابا فی الله اجتمعا علیه وتفرقا علیه (ورجل ذکر الله خالیا ففاضت عیناه) ورجل دعته امرأة ذات حسب وجمال فقال انی اخاف الله ورجل تصدق ۵ بصدقته حتی لاتعلم شماله ماتنفق یمینه، ورجل ذکر الله خالیا ففاضت عیناه۔

درمیان آمده چوں بر لفظ "رجل دعته امرأة" قاری رسیده چیزی فرمودند که حاضران آں ہیچ نہ فہمیدند چند بار تکرار کردند اصلاً مفہوم احدی نہ گشت وفقیر در اول گفتن فہمیده بود اما ساکت ازاں ماند که ظاہر ادیگری ہم نہ فہمند آخر کار گفتم می فرمایند که ایں از ہمہ اشق است به خوش وقتی تمام اشارت کردند که من ہمیں کلمہ گفتہ بودم فردای آں روز ماپایان را اتفاق جانب دیه ۱۰ افتاد که روز ششم ازاں ایشاں سفر آخرت اختیار فرمودند روز دوم وصال ایشاں در شہر رسیده به تربت بوسی مشرف گشتم (۲۹۲)۔ در روضۂ شریفۂ آنحضرت در بلدہ دار الارشاد حضرت سرہند متصل باغ فتح واقع است۔ طوبی لمن زارها برسوخ الاعتقاد،

وتاریخ وصال آں قبلۂ ارباب کمال "نور محض بود"۔

وابنای کرام آں قطب الانام سہ بودند که به مرتبہ کمال رسیده اند از آں جملہ اکبر واکرم آنہا ۱۵ عارف خدا طالب مطلوب بی ہمتا مسمّٰی به شیخ ابو الاعلی قدس سرہ صاحب جود واستغنا گوہر یکتای بحار معارف واسرار والد بزرگوار خویش بودند صحت کشف باتندی آں که از جناب ایشاں مرئی ومسموع گشتہ مگر خیال خالی بایں صرافت در سلف گذشتہ باشند وتستر حال ہمہ کثرت کمال نیز بدرجۂ[1] اتم شیوۂ پسندیدۂ ایشاں بوده شگفتگی چہره در جمیع حالات واحسان بر کافۂ مخلوقات طریقہ معہوده[2] شان۔ ۲۰

اولاً اخذ طریقہ از خدمت قیوم عالمیان حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نموده ثانیاً کمال آں را بخدمت والد بزرگوار خود رسانیدند۔

احمد۔ خلف رشید ایشاں عارف بلند سیر شیخ محمد زبیر سلمۂ ربہٗ می فرمایند که

---

[1] م۔ بوجہ [2] م۔ مقبولہ

حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بمن می فرمودند کہ اخوانِ[1] ما ابنای خود ہا را برای حصول ارادت بسعادت مافوق در خدمتِ حضرت ایشاں بردند و من ہم پدر ترا بردم بہر یکی ازآں ہا تلقین ذکر کردہ توجہات فرمودند بعد ازیں کہ ہمہ آنہا از دولت قبول مشرف گشتہ متوجہ دیار خود ہا شدند بآہستگی نزدیک من شدہ ارشاد کردند کہ دریں پسر تو معنی ظاہر می کردند باعتقاد ایں راقم گناہ گار ایں معنی بحکم الولد سر لابیہ

۵ وجود شریف پسر ایشاں است گویا صورت ایں معنی حقیقت ایشاں بودہ کہ بہ نظر مبارک در آمدہ واز تصرف خود خبردار ساختہ۔ ناقصی از راہ کوتہ اندیشی گمان نہ برد کہ ہرگاہ معنی بشرہ پسر ایشاں را دانستی پس گویا ایشاں را معرّا ازآں ساختی وہو محال زیراکہ گویم ثبوت ایں معنی بروجہ اتم در ذات ایشاں بود اما حضرت حق سبحانہ آں را بہ محض فضل خود برداشتہ در پسر ایشاں رسانیدہ و وارث کمالات آبای کرام گردانیدہ۔ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ۔

۱۰ مدت چند سال برقع مختار آں مخدوم زادۂ عالی تبار بودہ کہ روی ہیچ یکی نمی دیدند و در خانہ، ہیچ یکی مخلصی نمی رسیدند ؎

ہر کس گرفتار ہوائیست مھی دیگر بہ چشمش اژدہائیست

جناب قبلہ گاہی اخوت پناہی مرحومی شیخ عزالدین احمد قدس سرہ می فرمودند کہ من در لشکر ظفر پیکر بادشاہِ خلد مکان کہ در نواحِ بیجاپور بودہ در خدمتِ عارف خدا شیخ ابوالاعلیٰ قدس سرہ

۱۵ نشستہ بودم کہ قاصدی از سرہند رسیدہ مکاتیب مردم آں جای رسانیدہ ازآں جملہ مکتوب حضرت والدِ بزرگوار کہ باسم آں عارفِ خدا نیز گذرانید چوں بہ کشادند در القاب مدحیہ ایشاں عنوان ایں بود اقطاب پناہی ایشاں متوجہ بمن گشتہ فرمودند:

احمد۔ کہ چند روز است کہ حضرت پیر دستگیر حجۃ اللہ بمن بشارتِ قطبیت مرحمت فرمودہ اند مرا دریں امر اندکی قیل وقال از بعضی وجوہ بودہ چوں نوشتہ حضرت خال بزرگوار رسیدہ بہ اطمینان

۲۰ قلب براں حاصل گردیدہ معلوم فرمایند کہ والد بزرگوار ما خال ایشاں می شدند و ہمچنیں (۲۹۳) بالعکس اعنی والد شریف ایشاں کہ حضرت حجۃ اللہ باشند خال ایں جانب اند۔ نکتۂ رسا کہ مشتمل بر حلِ دقیقہ است بہ خاطر راقم بہ فضل کریم دائم رسیدہ است بہ گوشِ ہوش استماع فرمایند حضرت حجۃ اللہ بشارت قطبیت باں خلفِ رشید خود عنایت فرمایند وایشاں را در آں تردد باشد ازاں بود کہ قطب در

---

[1] م۔ احوال

یک عصر متعدد نمی شود و ایں جا قطبیت مطلق مراد است نہ مقید تعدد آں ممکن بلکہ واقع است و
وصال آں مخدوم زادہ درحالت حیات والدِ بزرگوار خود اتفاق افتادہ پس باوجود تسلیم منصب قطبیت
باآنحضرت کشفِ صحیحہ مخدوم زادہ برذات خود نمی دید و ایں کہ کشف آنحضرت و اکابر دیگر برآں حکم نمودہ
مشعر برآں است کہ معنی قطبیت بروجہ اکمل باجمیع کمالات آں در ذاتِ ایشاں ثابت بودہ اما
پوشیدن خلعت بروصال آنحضرت موقوف بود چوں وصالِ ایشاں بہ حضور شدہ پسر ایشاں بآں خلعت ۵
فاخرہ ممتاز گردیدند۔ کما سیجئ تفصیلہ قریباً إن شاء اللہ تعالیٰ۔ پس باوجود حصولِ کمالات
و معنی قطبیت نہاد ایشاں بودہ بہ فرزندانِ ایشاں رسیدہ نظر مبارک بلا غور وفات آں مخدوم زادۂ عالی
درجات افتادہ باشد اما بعد وصال ایں معنی محقق گردیدہ فارتفع الاشکال وزال الاشتباہ
چوں محل گفتگوی اکثری از اکابر احمدیہ بود بنا برآں عنان قلم درمیدان سخن سرداد و ایں خطا در کشف
کونی نہ بود تا از حیز اعتبار ساقط باشد بلکہ تحقیق مقام قطبیت از قطب الاقطاب بودہ کہ برکرسی ۱۰
مقصود نشستہ۔

و فرزند ایشاں شیخ محمد زبیر مدظلہ برآں مسندِ زیب دہ گشتہ و قصص کشوف و کرامات ایں
مخدوم زادہ قدس سرہ مستغنی است از آں کہ دربیان آرد معلوم شما است کہ سہ چہار سال اخیر
عمر خود بہ مرض سوزاک بہ شدت تمام گرفتار ماندند و ہرچند کہ حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بشارت
عافیتِ عاجلہ می دادند باوجود کثرت اعتقاد قبول نمی فرمودند۔ ایں جا توجیہ وجیہ آں است کہ ۱۵
نورانیت[۱] حسن خاتمہ ایشاں بہ نظر مبارک درآمدہ باشد۔ چوں طبیعت[۲] آنحضرت[۳] متوجہ عافیت ایشاں
بود آں را بر ہموں فرود می آوردند کہ استفادہ ایں معنی از جناب بعضی از اکابر اولیاء[۴] نمودہ است بالجملہ
در شدت مرض ایشاں داعیۂ حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بر سفر حج ثالث قرار گرفت چہ آنحضرت کہ
دو[۵] حج پیشتر گذاردہ بودند، یکی ہمراہِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ و دوئی بعد وصالِ آں قبلہ صفاکیشان
دراں سفر دوم آں مخدوم زادہ رفیق آں صدیق بودند دریں سفرِ ثالث باز خواستند کہ ایشاں را رفیق خود ۲۰
گردانید، ایشاں امتثالِ امر واجب دانستہ باوجود عدم مساعدت استخارہ خود تا شاہ جہان آباد رسیدند
و دریں جا حق تعالیٰ در منام دیدہ اسرار واجب الاستتار شنیدند و بتاریخ سیزدہم شعبان المعظم سنہ ہزار و

۱؎ م۔ توزینت ۲؎ م۔ طبقت ۳؎ د۔ حضرت ۴؎ م۔ اولیای کبار
۵؎ د۔ "دو" ندارد

صد و شش[1] دیا ہفت ہجری در عمر چہل و سہ سال واصل حق شدند و موتِ غربت کہ شہادت است (۲۹۴) علی الخصوص کہ بارادۂ حج برآمدہ باشد یافتند اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ۔

ازآں جا تابوت شریف ایشاں در سرہند فرستادند و درون گنبد روضۂ مقدسہ حضرت ایشاں مدفون کردند چہ حضرت حجۃ اللہ بہ تکرار بسیار نوشتہ بودند کہ من جای خود را کہ در روضۂ معظمہ بود بآں فرزند

۵ بخشیدم فقیر آں مکتوب را خود مطالعہ نمودہ بود باید دانست کہ دیدن حضرت حق سبحانہ در منام جائز است باتفاق علماءِ کرام۔

الحال سخنی چند از معارف ارجمند وکمالات بلند فرزند ایشاں عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر سلمہٗ ربہٗ اظہار نمایم و نقود خزائن ایشاں بقدر حوصلۂ خود دریں کنز ایثار فرمایم وَیُؤْثِرُوْنَ عَلٰی اَنْفُسِہِمْ وَلَوْ کَانَ بِہِمْ خَصَاصَۃٌ ازمیت کمال ایشاں جہان مالامال است و در صحبت ایشاں

۱۰ اہل بصیرت را فیض شامل حال در ایام طفولیت شاں اکابر خدا رسیدہ بر جلالت قدر و رفعت منزلت شاں گواہی می دادند راز جواہر استعداد او شاں خبردار می فرمودند "فی المھد ینطق عن سعادۃ جدّہ"۔

والد بزرگوار ایشاں روزی در موسم خورد سالی شاں پیش خال اکرم خویش اعنی حضرت والدی مرشدی قدس سرہ می گفتند کہ حضرت حجۃ اللہ من فرمودند کہ دریں پسر تو ظہور معنئ موروثی

۱۵ می یابم وکمالات خدمت موروثی بر سیمای آں جلوہ گر می فہمم و پیش از شنیدن ایں مقدمہ احمد۔ حضرت قبلہ گاہی مرشدی ایشاں را در عین بازیدن اطفال مشاہدہ نمودہ درخانہ آمدہ فرمودند کہ طفلی را دیدہ ام کہ انوارِ کمالاتِ حضرت عالی درجات تمام چہرہ آں را منور ساختہ و درخشاں گردانیدہ پیر محمدؐ راوی ایں کلام بر عرض آں امام ہمام رسانید کہ فرزند میاں شیخ ابوالاعلی اجیو است فرمودند یاد خواہی داشت ظہور خدمت قطبیت بر وجہ اتم جلوہ گر خواہد گردید و کارخانۂ ارشاد

۲۰ بآں عالی نژاد قرار خواہد گرفت بعد ازیں کہ والدِ ماجدِ ایشاں سفرِ آخرت اختیار فرمودند باوجود صغرِ سن کہ سیزدہ سالہ بودند بہ تمامی ہمت کمر خدمت در التزام صحبتِ فیض موہبت جدِ بزرگوارِ خویش حضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالٰی عنہ بستہ اخذ معارف وکمالات نمودہ و سفرِ حجاز بہ ہمراہ آنحضرت بآخر رسانیدہ بہ صورت و حقیقت کعبۂ مقدسہ رسیدند و آنحضرت ہم بہ جمیع ہمت متوجہ ترقیات ایشاں

---

[1] د۔ "شش دیا" ندارد

گردیدند معاملۂ ایشاں از جای بہ جای رسانیدند و بہ بشاراتِ عالیہ نواختہ بہ کمالات اکابر محقق
گردانیدند و آنچہ در نہادِ والدِ بزرگوارِ ایشاں بود بر ایشاں جلوہ گر فرمودند و بعد از مراجعتِ سفرِ حجاز
چوں بہ خجستہ بنیاد حیدر آباد[1] رسیدند اتفاق ورود این مسکین نیز در آں جا افتاد الطاف بی شمار از
آں عارف عالی مقدار در تمام آں سفر بر حال خود مشاہدہ نمودہ و رفعت و قدرِ ایشاں بہ جناب
حضرت حجۃ اللہ قدس سرہٗ بسیار یافتہ ازاں باز عنایت ایشاں بر خود پیش از مراتب تحریر می ۵
یابد بعد از آں سفرِ کابل باہم اتفاق یافتہ۔

دریں جا چند مکتوبِ حضرت حجۃ اللہ قدس سرہٗ کہ مشتمل بر بشارات خدمت موروثی باشد
بایشاں رسیدہ دریں ایام فقیر استفسار از آں ہا نمودہ کہ اگر موجود باشند نقل آنہا برداشتہ شود فرمودند
بہ یکی از دوستان بخشیدم۔

بالجملہ عمرِ شریفِ ایشاں (۲۹۵) بست و دو سالہ بود کہ وصالِ حضرتِ جدِ بزرگوار ایشاں ۱۰
رو می دادہ و خلعتِ خلافت و دستارِ ارشاد بایشاں نصیب گشتہ۔

بالفعل کہ عمر شریف در خانہ اربعین است پختگی[2] و بالیدگی کمالات ایشاں باید دریافت
خوش گفت ؎

شنیدم زہروی در سرزمینی ہمی گفت ایں معما با قرینی
کہ ای صوفی شراب آنگہ شود صاف کہ در شیشہ بماند اربعینی ۱۵

گاہی در ہنگامِ فرخندگیٔ مزاج چوں بایں فقیر مہربانی خاص دارند بعضی از معارف مبشرۂ
خود بیان می فرمایند یکی را از آں ہا مذکور می سازد:

احمد۔ می فرمایند کہ روزی حضرت جدِ بزرگوارِ ما بہ ما بشارت یک مقام ظاہر لا در سفرِ حجاز مرحمت
فرمودند معروض داشتم کہ ارشاد ہم یکی از شرائط ایں مقام است و آں خود بالفعل معلوم فرمودند ہمیں
ارشاد می خواہی بتدریج موافق عمر ظہور خواہد نمود الحق ہم چناں شد کہ معاملۂ ارشادِ ایشاں غلغلہ بافلاک ۲۰
رسانیدہ و ہل من مزید را امید۔

و بعضی از صوفیانِ ایشاں بہ مرتبہ صفای حاصل روزگار دارند کہ آئنہ داری غیب ہویت از
صفحات رخسار آں پیداست و انوار بی کیفی از انعکاسِ صحبت پیر بزرگوار خود ہم رسانیدہ اند

---

[1] م۔ ''حیدر آباد'' ندارد [2] د۔ پختہ

نظارگیان بصیرت اہل انصاف ہویدا چوں پرسیدہ شد فرمودند فرقۂ ثانیہ اند۔ از یاران فقیر بالجملہ اگر
طالب مطلوب بی ہمتای سراز پا نہ ساختہ و ہرچہ داری ہمہ درباختہ در خدمت پر بہجت ایشاں
بہ شتاب و نقدِ وقت را در باب حالات عالیہ و کمالات متعالیہ آں قطب دائرۂ افلاک و تصرفات
عجیبہ و کرامات غریبہ آں صاحب دانش و ادراک نہ ازاں قبیل اند کہ سیری دل و دیدہ بہ تسوید
۵ ایں چند ورق حاصل آید۔

عبادات و عادات آں خدا رسیدہ کہ لیل و نہار باں مصروف است طاقت بشری بدوں
تائید صمدی جلت عظمتہ یک روز و یا یک شب باں مشابہ گذرانیدن از متعسرات رجا از فضل رب
جل شانہ چناں است کہ اگر عمر وفا کرد و بعد از انفراغ ایں کتاب رسالۂ علیحدہ در بعضی حالات
و معارف و عبادات و عادات آنجناب تحریر نماید اِن شآاللہ تعالیٰ حق سبحانہ بہ وجہ احسن
۱۰ بہ حصول ایں تمنا ممتاز فرماید و برایں عاصی دریچۂ سعادت بہ کشاید اِنَّ رَبِّیْ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ۔

شیخ محمد عمر رحمہ اللہ تعالیٰ فرزند ثانی حضرت حجۃ اللہ بودند رضی اللہ تعالیٰ عنہ و محبوب ترین
اولاد نزد آنحضرت، گویند در اوائل ایام تقید تمام برایں امر عظیم القدر ہم فرمودہ بودند بجدی کہ
اکثری از اہل مجلس حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بخدمت ایشاں رجوع و انقیاد بہ قسمی آوردہ
بودند کہ قطبیت بعد والد بزرگوار بایشاں مفوض خواہد شد و کشوف و کرامات ایشاں بیان می فرمایند
۱۵ و سہ چہار سال بعد وصال والد ماجد خود ایشاں نیز بہ دار البقا شتافتند و درون گنبد روضۂ منورۂ
حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ مدفون اند۔

شیخ محمد کاظم فرزند ثالث حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بودہ اند غربت و مسکنت ایشاں
مستغنی از مدح مادحان است و در آخر کار در حضور والد بزرگوار خود کتخدای در بلدۂ خجستہ بنیاد نمودہ
ہماں جا توطن (۲۹۶) اختیار فرمودہ ارشاد مخلصان می کردند و بعد از وصال حضرت حجۃ اللہ چند سال
۲۰ دیگر زیستہ و دیعت حیات سپردند و در ہماں بلدہ مدفون اند۔ رحمۃ اللہ تعالیٰ واسعۃ۔ و چوں بر احوال
صاحبین مسطورین مفصلاً اطلاع نہ داشتہ بناراں بر ماقل کفایت افتاد رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْکَ رَحْمَۃً
وَّ ھَیِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا۔

(حضرت مروج الشریعت خواجہ محمد عبید اللہ)

کنز سوم در بعضی از احوال قطب المحققین قدوۃ العلماء الراسخین عارف خدا آگاہ مخدوم زادۂ ثالث شیخ محمد عبید اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

معارف عجیبہ و اسرار غریبہ کہ ازاں قدوۃ الابرار بہ سمع ایں عاصی تباہ کار از اکابرِ روزگار رسیدہ خامہ بریدہ زبان ہموارہ در تحریر آں اعتراف بہ قصور دارد ؎

مابداں مقصد عالی نتوانم رسید　　　ہم مگر لطف شما پیش نہد گامی چند

فقیر دور از کار ہر چند بہ ملازمت صوری آنحضرت نہ رسیدہ چہ وصالِ آں عارف برکمال پیش از ولادت ایں عاصی اتفاق یافتہ و بہ صحبت دیگر احوالِ کرام البتہ کم و بیش رسیدہ و از ہر کس عنایتِ فراوان بہ حال خود دیدہ اما آں قدر غلبہ بہ محبت و کثرت رسوخ بر کمالات ظاہر و باطن آنحضرت قدس سرہ در دل ایں آوارہ استحکام گرفتہ کہ اگر لیل و نہار جمیع کار و بار گذاشتہ بہ ذکر آں زبدۃ الاولیاء کبار پرداز د دل را قوت و دیدہ را نور افزاید اما بقدر حوصلہ کہ بسی ضعف و ناتوانی است سخنی چند از آں معارف بلند نماید و نقود خزائن ایشاں نظر بر جود و ہمت ایشاں انداختہ ایثار بہر مفلس بی سر و برگ نماید و بحکم آیۂ کریمہ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ۔ اتفاقاً امتعہ عالیہ نماید خُذُوْا زِيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ بہ قوت تمام اخذ زینت کہ از اصالت نسبت بایشاں مشعر است بہ وقت نماز کہ محل معراج مومن است فرمودند خود را ملبوس کردہ مزین ساختہ استماع ایں اسرار گہربار باید نمود متوکلاً علی الرحیم الودود۔

خطاب آنحضرت را نزد رب العزت "مروج الشریعت" مسموع گشتہ گویند کہ ایں خطاب در عین نماز زینت بخش گردیدہ است ازیں جہت در مواضع کثیرہ ایں مقامات معصومی و انعامات قیومی بایں نام والا مقام مذکور گشتہ آمد الحال ہم ہماں رعایت بہ کمال درایت ملحوظ اہل بصیرت است وما توفیقی الا باللہ۔

ولادتِ باسعادت آں اکمل ارباب ولایت در شہر رجب المرجب سنہ ہزار و سی و ہشت اتفاق یافتہ۔

احمر۔ از زبان درفشاں حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مکرر استماع

یافتہ کہ روز ولادت ایں برادر ما عمِ اشرفِ ما حضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس می بینند کہ فرشتہ در محل ولادت شاں ایں آیت کریمہ می خوانند وَسَلٰمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا۔

فی الواقع محاسن اخلاق و مکارم اوصاف و جلوہ صباحت و غلبہ محبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ از آنحضرت مصاحبان ایشاں بیان می کنند عقل عقیل در تحیر می ماند مشہور اہل قبیلہ است کہ محبوب ترین فرزندان حضرت ایشاں نزد آنحضرت و والدۂ کریمہ خود جناب حضرت مروج الشریعت بودند رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔

علم و عمل و تقوی و ورع و کثرت جود و خوف یوم الموعود از ایشاں شنیدہ کم کسی را بایں صرافت دیدہ مصاحبت و استمراری[1] (۲۹۷) حضرت ایشاں مشہور آفاق است و کارگذاری سرکارِ معرفت مدار نیز بایشاں تعلق داشتہ۔

در سن ہفت سالگی بودند کہ مولانا عبدالحکیم سیالکوٹی بر سرہند رسیدہ از حضرات سوال آں نمودہ کہ دل پرچۂ گوشت است ذکر چہ طور می نماید و گویای صفت زبان است چہ قسم حاصل نماید فی الفور در جواب فرمودند۔

احمر۔ زبان ہم پرچہ گوشت است قادری کہ او را گویا ساختہ است دل را بر ذکر خود نمی تواند گویا گردانید مُلا از استماع ایں جواب معتقد بی حساب گردید کہ طفل ہفت سالہ بر جواب شافی تسلی بخشید۔

احمر۔ عالی حضرت در فضائل ایشاں می فرمودند کہ اخوی مرحومی حافظ و فاضل و حاجی و عارف و سخی و ولی و متقی و مقبول حضرت ایشاں و عاشقِ جمالِ باکمال آں قبلۂ درویشان بودہ گویند کہ حفظ قرآن مجید در یک ماہ باٰخر رسانیدہ اند بلکہ در شہرِ رمضان المبارک روزانہ یک سیپارہ حفظ می کردند و شبہا می شنوانند بلکہ عزیزی روایت نمودہ کہ ایں اتفاق بر سواری جہاز افتادہ۔

و اکثر بر تحصیل علوم ظاہرہ بخدمت عم اشرف خود حضرت خازن الرحمت و پیش جامع العلوم مُلا بدرالدین نمودہ اند و در جاہای دیگر ہم خواندہ باشند ماناں کہ بعضی از نسخ بخدمت ایشاں ہم گذرانیدہ جامع العلوم والاسرار گردیدہ اند و در اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ صحیح مسلم

---

[1] م - ہم راضی

بلاشبہہ پیش آنحضرت می خوانند۔ نقلی ہم از نواب مکرم خان مرحوم سابق در مفتاح کہ مثبت ایں مقال است چہ آں حال بر کمال حضرت ایشاں را در حین درس ایشاں رو دادہ ان شئت فارجع الیہ۔

و مدتی در غلبۂ حال خلوتی در باغ دو راہہ[1] کہ شانزدہ میل خام از بلدۂ سرہند در راہِ لاہور واقع است اختیار فرمودہ بودند گویند در آں جا بہ مرتبہ کشف حال گردیدہ کہ از مشرق تا بہ مغرب ۵
بہ نظرِ ایشاں می دویدہ و نمی ماند از آنحضرت قدس سرہ، ہیچ چیز در جہاں پوشیدہ۔

دریں جا بہ فقیر دو روایت رسیدہ روایتِ مرزا محمد مراد کابلی کہ از یاراں حضرت ایشاں در سپر دایشاں بود آنکہ۔

احمر۔ چوں ایں حال را بہ عرض حضرت ایشاں رسانیدند کہ نفائس و قبائح عالم و عورات مخلوقات ہمہ وقت منظور می باشند فکرِ ازالہ آں اہم مہام است، بہ درس کتب دینی امر فرمودند ۱۰
و از مراقبات تا دفع ایں حالت منع کردند۔ و روایت یکی از اربابِ ولایت آنکہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ معالجہ دفع ایں حال کثیر الاختلال بہ طعامہای بازار کہ مشکوک و مشتبہ است فرمودند بہر حال بہ توجہِ آں قبلۂ امانی و آمال آں حال مندفع شد مرضِ کثرت بینی نماند۔

یکی از اعزۂ روزگار روایت می کند کہ مدتی تمام بدن حضرت مروج الشریعت حکم چشم گرفتہ بود کمانی الجنت تمام بدن رائی اشیا می گردند بعد مدتی بہ توجۂ حضرت ایشاں ایں معنی برطرف ۱۵
گشتہ و بعضی می گویند کہ تا آخر عمر ماندہ۔

بالجملہ بہ نظرِ عمیق بلندی ہمت آں تعارف صدیق باید دریافت کہ مردم دیگر از صوفیہ علیہ بر حصول ایں قسم غلبۂ کشف (۲۹۸) تمنا دارند تا دریافت حقائق و اسرار توحید شائستہ نمایند زیرا کہ صاحب کشفِ ایں طور را البتہ کشف اسرار ہم بسیار خواہد بود و آنانکہ بہ مرتبہ کمال نہ رسیدہ از خود تماشای صور مختلفہ و اشکال مثالیہ از مخلوقاتِ عالم صفت خود می شمارند و جماعتی کہ اصلاً از باطن ۲۰
نہ داشتہ باشند و ریاضت و جوع محض برای تحصیلِ کشف و کرامات اختیار می نمایند تا عالم را مسخر خود گردانند، ایں طور کشف را کجا یابند و آنحضرت نفرت ازیں فرمودہ فکر ازالہ آں نمودند کارخانۂ ہمت را بسی بلند بردہ کہ دست ادراک ایں آوارہ در بیان آں بہ قلم مساس نمی تواند نمود مگر از ہمتِ خود

---

[1] د۔ دو زاہہ

دستگیری نموده از خاکِ مذلت[1] برداشته پرواز براوج افلاک فرمایند از بحار[2] همت آں شاہبازان
ولایت قلت نہ خواہد فزود از ریختن قطرہ در بحر کمی نہ باید وشکستن یک بال از پر شہباز[3]
در پرواز قلت کشاید ؎

بدہ دستی ز پا افتادگان را   بکن دلداریٔ دلدارگان را

سخن از حقیقت کار آں عارف باید نمود روزی از خدمت حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ
۵ شخصی پرسید کہ حضرت مروج الشریعت درجای از مکتوبات خود می نویسد :
فتح - وخود را عریاں محض ملقیٰ بین یدی الرحمن تعالیٰ وتقدس یافت -
معنی ایں عبارت چہ باشد -
احمر - فرمودند بشر از کمال محبوبیت است زیادہ بریں در قید بیان نمی تواں آورد -
۱۰ احمر - جناب قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ می فرمودند کہ ہر روزی حضرات ایشاں
بشارت محبوبیت بہ آں مخدوم زادۂ عالی شاں مرحمت کردند بر زبان الہام ترجمان آوردند کہ یک سال
است کہ محبوبیت مخلوط گشتہ است ممتزج گردیدہ کہ جمعیت خاطر کما ھو بہ حصول نمی انجامد کہ
ظاہر اخلت باشد ومن آں را محبوبیت دریافتہ باشم ازیں جہت بہ بشارت آں لب نمی کشودیم
آخر کار محض بہ فضل پروردگار امروز جانب پہلوی چپ کہ محل قلب است بہ زبان فرس الہام
۱۵ گردید کہ محبوبیت ہمیں است خاطر جمع گردید الحمد للہ المجید -
جامع جلد اول مکتوبات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ مسمی بہ درۃ التاج است ہمیں
مخدوم زادۂ عالی شان اند ویاقوت عربی ہم تصنیف ایشاں است - بعد ازاں ملا شاکر ولد[4]
ملا بدر الدین قدس سرہ امر کردہ ترجمہ آں بہ فارسی کنانیدند لعموم النفع -
احمر - حضرت والدۂ شریف سلمہا ربہا می فرمایند کہ روزی حضرت مروج الشریعت قدس سرہ
۲۰ می فرمودند کہ امروز ظہور قطب العارفین وقدوۃ الکاملین حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ معلوم
کردم کہ بر من مہربانی تمام دارند می فرمایند کہ پنج ودو ام کہ نیاز مقرر من است برای فتح کارہای
بستہ بایں جواں بخشیدم بعد از لمحہ مشاہدہ افتادہ کہ غوث الثقلین کریم الطرفین حضرت
سید عبد القادر جیلانی قدس اللہ سرہ تشریف ارزانی فرمودند می فرمایند کہ من سوای خود را

---

[1] د- منزلت [2] د- کار [3] د- "شکستن یک پر از بال شہباز" [4] د- "ولد" ندارد

بایں عزیز صاحبِ تمیز ہبہ نمودم۔ پس باید کہ اربابِ حوائج کہ استناد بایں دو بزرگ برکمال دارند بموجب استرضای باطن فیض مواطن آں صاحبین در وقت مہم مطلوبۃ الافتتاح آں نیاز را بنیت ایشاں بندند و بہ اولاد و مخلصانِ ایشاں بہ گذرانند امید کہ عقدہ قریبۃ الافتتاح گردد صعوبت کار مبدل بہ نرمی خوشگوار شود بہ سرعت بسیار اِن شاء اللہ تعالیٰ العزیز الغفار[1]۔

در اواخر عمر مبارک آنحضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ شدت اوجاع محیط بدنِ مبارک بودہ خواندن قرآن مجید ایں مخدوم زادہ نفعی آنحضرت می بخشید و تخفیف (۲۹۹) درد در می آوردہ۔ ۵

احمر۔ خال کبیر قدس سرہ می گفتند کہ حضرت ایشاں وقت تلاوت ایں برادرِ ما می فرمودند کہ فلانی برادر تو شناوری در بحار قرآن مجید می نماید و تا ایں در تلاوت می باشد بہ من اصلاً درد معلوم نمی شود۔

احمر۔ از زبان یکی از عرفاءِ روزگار استماع یافتہ کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں مخدوم زادہ را بہ میزانِ کشف باخود سنجیدند خود را مثل جوان پہلوان یافتند و ایشاں را مثل طفل قریب البلوغ می فہمیدند یکی از سادات کبار کہ از مخلصان خاندان عالی شان بودہ روایت نمود کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں مخدوم زادہ را باخود در سیر و سلوک مثل بہ سبابہ وسطی یافتہ بودند۔ تفصیل ایں نقل در مفتاح نہم در احوال شیخ ابوالمظفر برہان پوری مندرج خواہد گردید ان شاءاللہ تعالیٰ۔ ۱۰

بالجملہ آں قدر وقوف بر اسرار و معارف و اطوار و مصارف حضرت ایشاں کہ ایں مخدوم زادہ داشتند و مراضی آنحضرت را جمیع مقدمات می شناختند و مقبولان را از غیر مقبولان متمیز می یافتند کہ از فرزندان دیگر ایں طور امور کمتر بہ ظہور پیوستہ باشد۔ ۱۵

خدا پرست خان در وقت تعمیر حویلی جدیدہ کہ در صندل پور باشد برای استفسار مقدمہ از مقدمات بخدمت سراسر سعادت حضرت ایشاں شتافت۔

احمر۔ فرمودند کہ مزاج دانی ما در جمیع کاروبار بہ فرزندی میاں حضرت مسلم است ہر امری کہ محتاج باستفسار باشد از ایشاں استفسار آں نمودہ باشند و رای ایشاں صائب و ہمہ وقت مقبول ما است۔ ۲۰

باید دانست کہ از ایام طفولیت بجناب مخدوم زادہ مشہور بہ "میاں حضرت" اند چنانچہ حضرت ایشاں در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث کہ باسم مکرم خان است برنگاشتہ اند:

---

[1] م۔ "تعالیٰ العزیز الغفار" ندارد

فتح جواب آں رامیاں حضرت باستصواب ایں فقیر نوشتہ است۔
انتہی کلامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ

مخدوم زادہ در بعضی استفسار از احوال بلند خود بزبان قلم بہ حضرت ایشاں معروض داشتہ
اند دیگر احوال باکمال خود را ہم بہ بعضی از مخلصانِ خود تحریر فرمودہ از مکتوباتِ شریفۂ ایشاں باید
۵ طلبید، نقلی کہ مشتمل بر حناءِ چشم و کرم بے نظیر ایشاں باشد مذکور می سازد بہ گوشِ تامل باید شنید،
شنیدہ ام کہ روزی در ایام زمستان بعد نماز بامداد حلقہ در مسجد کلاں سرہند داشتند دوشالۂ
گران بہا کہ بالای سر داشتند و تمام بدن را پیچیدہ نشستہ بودند یکی از سارقان دلیر دل چشماں
ایں جماعت را پوشیدہ یافتہ بہ شوخئ تمام دوشالہ را از بر ایشاں خواست کہ فرا آرد و حملہ بر آں نمودہ
ایشاں جانب خود کشش فرمودند و او بہ جانب خود می کشید مکرر زور از ہر دو طرف بہ وقوع پیوستہ
۱۰ بانہ در خاطر مبارک رسیدہ کہ البتہ احتیاج ایں نسبت بہ من اقویٰ خواہد بود کہ ایں ہمہ حملہا می نماید
دست خود را گذاشتند تا بہ جمعیت خاطر گرفتہ ہر دو از حیاء آنکہ اگر چشم وا کردہ بہ بینم و یا بہ دیگری
ازیں حلقہ نشینان اعلام می بخشم البتہ موجب انفعال آں شخص کہ او را احتیاج بر ایں امرِ شنیع
آوردہ است خواہد شد ازیں جہت چشمِ حق بین وا نہ نمودند (۳۰۰) و پوشیدہ داشتند۔
ازیں قبیل انتقال[1] بسیار از قبلۂ ابرار استماع یافتہ اما بر قل و دل کفایت می رود نقلی کہ مخبر
۱۵ بر محبوبیت آں مخدوم زادۂ عالی شان نزد حضرت ایشاں باشد در قید قلم می آرد۔
احمر۔ خالِ اکرم قطب العارفین حضرت شیخ محمد صدیق قدس سرہ می فرمودند کہ روزی
حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بحضرت والدہ ماجدہ خطاب کردہ فرمودند کہ آرزوی طبیعت چناں
است کہ بہ صحرا رخت باید کشید اما من باشم و شمامیاں حضرت باشد چوں نگاہ حضرت والدہ ماجدہ جانب
ایں ضعیف افتاد کہ بہ طرفی ایستادہ بودم بہ عرضِ آفتاب ولایت رسانیدند کہ محمد صدیق چرا نہ باشد
۲۰ فرمودند محمد صدیق ہم خانۂ ما و حالانکہ دریں گفتگو مروج الشریعت تشریف نہ داشتند بلکہ ہیچ یکی از
فرزندان حاضر نہ بودہ الا فقیر کہ بہ تقریبی ورود دراں منزلِ مسعود ہماں آں نمودہ بود لیکن نظر مبارک حضرت
بر ایں درویش ہم نیفتادہ بود کہ بایں کلام دلکشا متکلم گردیدند و مجلسی کہ بایں فرزند داشتند ادا فرمودند
ازیں جا مرتبہ کمال و علو حال آنحضرت باید دریافت کہ در دل حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایں قدر

---

[1] د۔ اتفاق

جای گیر بودند۔

شنیده ام کہ اصالت خود را ہم آنجناب در موضعی از مکتوبات خود نوشتہ اند موضع آں ہم ظاہرا جبہہ و ہر دو چشم و بینی تعین فرمودہ اما معلوم نیست کہ بہ کشف خود تحریر ایں معنی نمودہ اند و یا نقلاً از حضرت ایشاں اثبات آں فرمودہ اند۔ ظن غالب آں کہ بحضرت ایشاں می رسانند و از ہمیں سبب مورد سخن در بعضی از اخوان کرام ایشاں بسیار گردیدہ کہ ایراد آں دریں محل کہ ذکر و مناقب و کمالات ایشاں است مناسب حال ایں اعجز شکستہ بال نیست پس باید اعتبار البتہ قیومیت نصیب وقت آنحضرت والاکمال نخواہد بود چہ مانع از حصول قیومیت اصالت است کہ مشروط بانسبت و وقت آں در کتاب بسیار گذشتہ فاذا تحققت الاصالة ظھرت القیومیة۔

احمر۔ حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی نکتہ رسا بر زبان شریف می آوردند کہ جمیع فرزندان حضرت ایشاں بہ جمیع کمالات آنحضرت آراستہ اند و بہ شرکت در منصب قطبیت و قیومیت بہ کمال زینت پیراستہ بعضی از ینہا از کمال تواضع و غایت ادب حضرت مجدد الف ثانی بحضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما لب بر ایں معنی نہ کشودند اگرچہ اشارات فراوان بہ عبارات ایشاں جلوہ گر است و بعضی دیگر ظہور آں را آں قدر مشاہدہ نمودند کہ تستر را تاب نہ توانستند آورد و بہ تصریح لب کشودند اما ہر کلام در مقبولیت حضرت مجدد الف ثانی و محبوبیت حضرت ایشاں بی نظیر اند دیگری را نمی رسد کہ بر سخن ایشاں چون و چرا نماید و بہ خطا و صواب ایشاں لب کشاید ؎

چو بشنوی سخن اہل دل مگو کہ خطا است

سخن شناس نئ دلبرا خطا ایں جا است

خطا مجتہد ہم حکم صواب[1] و یک درجہ ثواب دارد (۳۰۱) و ثواب او بدہ درجہ ثواب می رسد اختلافات ایشاں در رنگ اختلاف اصحاب کرام علیہم الرضوان تصور باید نمود و ہر کدام را بہ نیکی تمام و ادب ما لا کلام یاد باید کرد در حدیث آمدہ است سین بلال عند اللہ شین، مصراع

بر اشہد تو خندہ زند اسہد بلال

باید دانست چہار سال و دہ روز بعد وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ آں مخدوم زادۂ عالی شان در قید حیات بودند و تربیت مخلصان صادق در رنگ آنحضرت می فرمودند و ارشاد

---

[1] د۔ ثواب

طالبان واثق بطور آں قبلۂ درویشاں می نمودند و دقائقِ کمالات و حقائقِ ولایات بر اہل آں بیان کردند اکثر مکاشفات کہ بعد وصال حضرت ایشاں از ایشاں بہ ظہور آمدہ در مفتاح سابق بہ تفصیل گذشتہ است و بعضی از مکاشفات در مفتاح ہشتم در ذکر احوال حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی مشروح خواہد شد اِن شاء اللہ تعالیٰ۔

۵ گویند بعد وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ آں قدر غم و الم دامن گیر آنحضرت گردیدہ کہ چہار انگشت چنیں جامہ کم نمودہ و اصلاً بر تاب اصلی تا دم آخر نہ رسیدہ و مدت آزار ایشاں ہم بآں وصال یافتند با متداد کشیدہ اما گاہی مشتد می گشتہ و گاہی خفت می نمودہ۔

دریں ضمن بادشاہِ خلد مکان فرمانِ اشتیاق نوشتہ و انواع مراکب فرستادہ و تقریب آں انداختہ کہ حکمای حضور بہ حذاقتِ کاملہ موصوف اند و اصناف ادویہ ہم دریں بلدہ بہ وقت طلب

۱۰ آنہا موجود۔ بالجملہ بحکم اطاعت ذی الامر تشریف بہ حضرتِ دہلی بہ وقوعِ پیوست و عالمی را از ملوک و صعلوک سبب ہدایت گشتہ و سلطانِ وقت را نوعی بہ توجہ منقاد و مسخر گردانیدہ کہ تا حال بہ فرزند رشید ایشاں عارف خدا رسا شیخ محمد پارسا سلمہ ربہ ہموں خصوصیت منظور داشتہ در ابناءِ جنسِ ایشاں ممتاز ساختہ و تا ایں وقت کہ تغیر سلطنت ہنگامہ در اہل عالم انداختہ بسیاری از اغنیا را تاراج ساختہ و جماعتی از مساکین را خواص گردانیدہ امتیاز آں مخدوم زادہ در سلاطین و

۱۵ خوانین بہ یُمن توجہات والد بزرگوار خود بہماں صرافت بلا تفاوت باقی است و نام ایشاں بہ عزت تمام در ہر دربار معروف و مشہور است۔

عزیزی نقل می کرد کہ یک قسم مراقبہ بہ بادشاہِ مذکور از توجہاتِ خاص ذہن نشین فرمودہ بودند کہ تا دورہ اخیر لذت آں تمام بدن را سر پا نہ داشتہ و تعریف آں پیش بعضی از باریانِ حضور بہ کمال مرور نمودہ ہر چند معاملات عمدہ از صحبت اکابر دیگر بمن دست دادہ اما لذت آں مراقبہ کہ

۲۰ از مروج الشریعت یافتہ ام از من رفتنی نیست و در آں تشریف تصرف شریف کہ بہ بادشاہ و بادشاہزادہ محمد اعظم شاہ و اہلیہ آں بادشاہ ہر دو نمودند و جاں بخشیٔ شاہزادہ محمد بیدار بخت فرمودند بلکہ عمر خود را بہ مشارٌ الیہ بخشیدند بہ سعادت مذکور می نماید۔

ایضاً۔ شاہزادہ محمد بیدار بخت در ایام تشریفِ آں قبلۂ (۳۰۲) انام در حضورِ سلطانِ اسلام

خرد سال بوده به مرضِ شدید گرفتار گردید و شبی از آں شبہا جاں از بدنش جدا گردیده و مرغِ روحش
پرواز در رنگ شهباز نموده والدینش ظرافتی را کار فرموده زود سواری با شقعه منتداری بجناب
آں حضرت فرستادند که شاهزاده در شدت بیماری به کمال تلوسه و بی قراری است برای حضرت باری
جلة عظمتہ تشریف فرمایند تا به برکت نفس مبارک تگرستی مرض او مبدل به هوشیاری عافیت گردد
و به شفاءِ عاجله سرفراز شود۔ از غایت کرم قبول ایں التماس فرموده متوجه دولت خانه بادشاهزاده
شدند در آں جا با اعزازِ تمام درون محل سرا بردند و هیچ کس از مستورات روپوش از آنحضرتِ عالی
درجات نه شده همه اصوات بُکا را در گلوگره بسته حاضرات گردیدند و عرض آں نمودند که در
شدت مرض است امیدوار شفاء است که به توجه عالی بر یابد پرچه را که بر شهزاده انداخته بودند
از دست مبارک برداشته خواستند که دم انداز ند میت بی حس و حرکت یافتند فرمودند ایں خود مرده
است من کرادم بر کنم چوں الحاح والدینش که دراں وقت حاضر بودند پیش از حد مشاهده کردند
بحکم علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل توجهی به حال او گماشتند و تا وقت سحر با مداد مراقبه
داشتند دم صبح به خلعتِ حیات نواختند که یکایک به عافیت برخاست و بر زبان گوهرفشاں
آوردند که چوں من توجه به حال ایں طفل گماشتم اصلاً عمر ایں نیافتم که براں دعا و تضرع تمام بخاطر رسید
که تصرفات اکابر نقشبندیه و اعالی احمدیه منظور داشته۔

مرا دریں وقت متصدع شده اند پس مایوس نمودن جماعت منکسرة القلوب از شرائط اہل
قلوب نیست و نیز موجب اہانت اکابر اولیاء نزدیک اکابر اغنیا است که خبر مخبر صادق علیه
وعلیٰ آله و صحبه من الصلوات وافضلها ومن التسلیمات اکملها البتہ صادق است
که دعوئ ولایت در سر دارند به موجب حدیث گذشته باید که البته متحقق به کمالات انبیاء بنی اسرائیل
باشند و احیاءِ موتیٰ یکی از معجزات حضرت عیسیٰ علیه السلام است که از انبیاءِ بنی اسرائیل بوده
و هرگاه چنیں امرِ عظیم القدر عاجز آیند وراثت کامله انبیاء را علماء ورثة الانبیاء مخبر
از آں ست نشایند پس ایں همه مشیخت و ارشاد نزد ایں کوته اندیشاں سست بنیاد می گردد
ناچار عمر خود را بایں برخوردار بخشیدم از آں جا به خانه مقدسه تکیل رسیدند روز دوم و یا سوم بادشاهزاده
اقسام اطعمه متلونه و غیر متلونه با قابهای طلا و نقره نیاز فرستاده اصلاً قبول نه کردند بلکه طعام را

با ظروف به فقراء و مساکین انعام کردند، گویند بادشاه هم بعد از استماع این ماجرا گران بار از بادشاهزاده گردیده که تصدیع اکابر بر چنیں مقدمه متعسره دادن بسی بی ادبی است و وجود این طور مردم در عالم بهم رسیدن علی الخصوص درین وقت که قرب قیاب است گویا از محالات خال خالی را بایں قرب و منزلت سرافراز می فرمایند برای طفل صغیر که این همه جرأت نمودند بسیار بی جا است وسبحان الله

۵ طرفۂ ابیضی از خزائن حضرت مروج الشریعت جلوه گر گردیده است که کنجی از احرات در ضمن خود مسطن ساخته و کرامتی است با شجاعت آراسته همتی است بی نظیر و دولتی است دل پذیر بخششی است جاں نواز و جنبشی است دل طراز قوتی است از فضل پروردگار قدرتی است از قادر مختار از سلف نادر بایں همت گذشته باشند و در خلف مگر بعضی بایں (۳۰۲) دلیری موصوف بودند۔

۱۰ القصه ایام وصال خود را اقرب دانسته طلب رخصت از بادشاه نمودند تا بزیارت روضه های مقدسه و ملازمتِ حضرت والدۂ کریمه که درآں وقت در قیدِ حیات بودند نزدیک بوطن شوند و ثواب ایں اقدام حاصل نمایند به شدت رخصت گرفته متوجه حضرت سرہند شدند۔

ابیض۔ از جای مخمل نفیس نیاز آمده بود به شوق تمام قبول فرموده تاکید نگاهداشت آں امر نمودند بعد وصال بر تابوت شریف هماں مخمل چسپاندند۔

۱۵ ابیض۔ چند تهان پرچۂ نفیس به مخدوم زاده خدا رسا شیخ محمد پارسا مدظله از جای نیاز آمده بود آنها را دیده دو تهان زیده تر چیده خود اختیار فرمودند و گفتند بیرون نگاهدارند به کار خواهند آمد چوں وصال در اثناءِ راهِ سرہند اتفاق یافته که درآں جا پرچۂ نفیس موجود گشتن بسی از متعذرات شده به خاطر ماتم زدگان بادیۂ غربت آں دو تهان یاد آمده که به موجب امر بیرون اسباب گذاشته بودند از هماں کفن مرتب گردید۔

۲۰ بر سر مطلب باید دوید آنحضرت رخصت بادشاهی حاصل نموده بالهام ترجمانی متوجه دار الارشاد شدند چوں به سرای سنبهالکه که مابین گنور و پانی پت واقع است و درهمیں منزل قبل ازیں به دوازده سال وصالِ حضرت خازن الرحمت قدسنا الله سبحانه روی داده بود رسیدند باوجودی که نیم منزل است۔

احمر۔ فرمودند همیں جا منزل باید نمود و ازیں جا هوشیار شده راه پیش باید گرفت هر چند مردمان قبیله عذرها آوردند که وقت پگاه است چرا در سرای نیم منزله نقص منزل باید نمود بلکه بهلهای زنانه

بہ قصد پیش بردہ بودند آنہارا آدم فرستادہ واپس طلبانیدند وخود ہماں جا پالکی گذاشتہ نشستند
تا آں کہ سراپردہ ہا استادہ در اول برج کہ جانب ہمیں است وقت رفتن از شاہ جہان آباد
منزل فرمودہ۔

احمر۔ پرسیدند وقت نماز شدہ است در روز جمعہ و وقت چاشت گاہ بود اخوند سجاول بہ عرض
رسانید کہ وقت است حضرت نماز بخوانند تیمم نمودہ خواستند کہ تحریمہ نماز بر بندند۔ ۵

احمر۔ گفتند السلام علیک یا رسول اللہ و ہر دو دست بر سر گذاشتند بعدہ نیت نماز
بستند در سجدہ جاں بحق تسلیم کردند انا للہ وانا الیہ راجعون۔ سبحان اللہ روز ولادت فرشتہ
سلام از ملک علام آوردہ بود در روزِ وصال خاتمۂ کلام بر سلام کہ بر رسول انام باشد گشت ،
علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ؎

ایں است اگر کند سرایت　　　　از عشق بدایت و نہایت ۱۰

وعمر شریف بر چہل و چہار و یا چہل و پنج سال کشید و تاریخ وصال نوزدہم شہر ربیع الاول
سنہ ہزار و ہشتاد و سہ بود و در تاریخ وصال حضرت مروج الشریعت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ
الاقدس عزیزی قطعۂ گفتہ است کہ اگر از ہر مصراع آں اگر تمام حروف بہ شماری سال انتقال را
بہ یابی ؎

ناشد زمیان دیدہ ارباب طلب　　　　احمدی قدر آں محمدی مشرب[۱] ۱۵
پوشید فلک جامۂ ماتم زدگان　　　　وز نالہ شدہ روی محبان چوں شب

از آں جا تابوت شریف بحضرت سرہند بردند و متصل قبر فردوس منظر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ
درون گنبد معلیٰ مدفون کردند رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہ و رضی اللہ تعالیٰ عنہ

احمر۔ روزی حضرت حجۃ اللہ (۳۰۴) رضی اللہ تعالیٰ عنہ روضۂ منورہ حضرت ایشاں بہ حضور فقیر
معرفت آگاہی مرحومی شیخ محمد ہادی قدس سرہ کہ فرزند کبیر حضرت مروج الشریعت بودند خطاب ۲۰
کردہ فرمودند کہ وقتی کہ نظر کشفی بر احوال اخوی مرحومی سر دادہ می شود تمام روضہ متلی از انوار ایشاں
می نماید اما بحضور کمالات حضرت ایشاں مستور شدہ ماندہ است کہ در بادی النظر بلا تعمق فکر جلوہ گر
نمی گردد اگر مرقد ایشاں علیحدہ می بود اشعت انوار از دور منظور اولوا الابصار می گردید۔

---

[۱] م۔ محمدی المشرب

اکنون احوال بعضی از ابنای حضرت مروج الشریعت قدس سناالله سبحانه بسره الاقدس درسلک تحریر کشید متوکلا علی الله المجید ۔ آگاه باش وہوشیاری استماع آں نما آنحضرت راسه فرزند باقی ماند :

کبیر ایشاں معرفت دستگاہی مرحومی شیخ محمد ہادی قدس سره به محاسن اخلاق آراسته و به صلاح و تقوی پیراسته صاحب ہمت بلند وکمالات ارجمند بودند می گفتند که مطول راشروع از جناب حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنہ نموده بودم و سبق اول آں کتاب از آنحضرت استفاده نمودم و ارادت ہم بلاواسطہ بجناب حضرت ایشاں داشتند ثانیاً کسب بخدمت والد بزرگوار خود اختیار کرده بودند که واقعه آنحضرت روی داده ۔ آخر کار بخدمت حجۃ اللہ رجوع به کمال خضوع آورده بشارات متداوله حاصل کردند روزی اعتقاد خود که بجناب قطب الاقطاب حضرت حجۃ اللہ داشتند بیاں می کردند که من متوجه لشکر بادشاه عالمگیر در ہنگامی که در نواح بیجاپور بودند گردیدم و تشریف آنحضرت بارشادِ تمام درآں جا بوده چوں دو سه مرحله راه باقی مانده به خاطر آمد که اگر فی المثل ترا که ایں ہمه تشویشات قطع منازل نموده به عسکر می رسی به مجرد رسیدن حضرت حجۃ اللہ فرمایند که مطرود ساخته باہانت تمام به سرہند رسانیده ، اعتقادی که بجناب مقدس ایشاں داری قلت پذیرد یا نه وصورت آں حال در نظر خود به خیال بستم و شماتت اعدا که ازیں حاصل آید نیز درسینه گماشتم قلب بی تکلف حکم براں نموده که اصلا درآں اعتقاد کمی راه نیابد و در خدمت حضرت وحدت قدس سره نیز اعتقاد بر کمال داشتند بلکه چیزی استفاده ہم نموده اند و تعلقه ایشاں وقت مباحثه علیه بجدی بوده که عقل اکثری از باحثان راهِ فرار اختیار می نموده و علمِ مجلس و گرمی آں دل و دیده اہل مجلس که درآں وقت مجتمع می گشتند انتظار قدوم ایشاں داشته ، و اشعارِ دلکشای ایشاں اہل حال را مسرور می ساخته و ذکر تصانیف ایشاں تا کجا وانماید مقامات حضراتِ خمسه که قریب به اربعین سال[1] تمام رسیده و ذکر آں به تقریبی در مفتاح ثانی گذشته باجمله قوت علمیه به کمال عمل بآں شامل حال بوده ۔

بعد از فتورِ کفار در بلده حضرت سرہند شب دوازدہم شہر ربیع الاول سنه ہزار و بست و سه ہجری ازیں دار پُر ملال گذشته و در روضه منورهٔ حضرت ایشاں در گنبدِ معلیٰ مدفون و عمر شریف

---

[1] م ۔ عام

ایشان پنجاه و سه سال شد و تاریخ وصالِ ایشان را خلف الرشید ایشان ابوالحفص قوام الدین میر محمّد که به کمالات ظاهر و باطن آراسته است "ایاغ بزم احمدی" یافته۔

و فرزندان دیگر هم هستند هر یکی با قابلیت موصوف۔ مخدوم زاده خدارسا عارف اسرار شیخ محمد پارسا سلمهٗ ربهٗ فرزند ثانی حضرت مروج الشریعت اند اوّلاً به شرف ارادت حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف گردیده ثانیاً بخدمت والد بزرگوار خود شروع سلوک داشتند ۵
که وصالِ آنحضرت روی داده ثالثاً اتمام آں را بخدمت حجة اللہ رسانیدند و بشارات علیه از آں جناب حاصل نموده صاحب (۳۰۵) معنیٰ بلند و کمالات ارجمند شدند۔

دریں ولا تصرف حضرت ایشان را که خود شنیده بودند پیش احقر بیان فرمودند بلکه امر به تحریر در مقامات معصومی و الهامات قیومی نمودند مفتاح تصرفات قبل ازیں مرقوم گردیده بود بهتر ازیں مقام موضعی برای ترقیم آں نه یافت:
۱۰
ابیض۔ می فرمودند که پانچ شش کس از اطفال را آبای مایان را بخدمت حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ برای حصولِ سعادت که دخول ارادت آں قبلهٔ درویشان باشد بردند از آں جمله علی رضا نیز دراں زمره بود به هر یکی از ما توجهات فرمودند هر چه در مادهٔ هر که فرمودند به وقوع پیوست و چوں نوبت به عزیز معهود رسید فرمودند شورش در نهاد ظاهر می کرد باید دید تا کدام طرف انداز د هماں طور به وقوع پیوست که آں شورش از آں راه که شاهِ ولایت معصومی و صراط مستقیم احمدی بود گم دانده به طریق دیگر که ۱۵
گریزگاه اهل بدعت نیز باشد رساند۔

برسر اصل سخن باید شتافت آں پارسای صورت و معنی مد ظله العالی جوهر شناس معدن[1] معارف معصومی و غواص قلزم حیات احمدی است نکات دقیقه که فهم فحول علماً از ادراک آں عاجز است از عبارات شان پیداست۔ کمالات عجیبه با مقدمات غریبه از اشارات شان هویدا تسخیر قلوب راجمال ایشان کافی است تحقیق نکات راصحبت شان وافی۔
۲۰
ایں فقیر را اکثرها به صحبت شان دست داده تمام سوز و گداز یافته و بعضی تحقیقات لائقه و تدقیقات فائضه که در ذات و صفات واجبی تعالت و تقدست می فرمودند عقل عقیل در تحیر می ماند۔ اگر مطالعهٔ تصانیفِ ایشان می نمای یحتمل ازیں استبعاد برای از جمله تصانیف شان فکرِ

---

[1] د۔ "معدن" ندارد

پارسا کتابی است کہ مگر ذکر حق رسا شرح آں نماید و افکار ایشاں کہ در روضۂ مطہرہ حضرت حجۃ اللہ
قدسنا اللہ بسرہ الاقدس محرر گردید کنہ آں را مگر فرزند رشید ایشاں حق رسا بیان فرماید و ایں
مخدوم زادہ اصغر اولاد ایشاں است و از فرزندان وسط شان کہ مسمی بہ محمد رسا است چہ نویسد کہ نسخۂ
کمالات و زبدۂ معارفِ والدِ شریف خود است و فرزند اکبر ایشاں احمدی خان کہ در وقت صدارت
5 سرہند معروف الاحسان است عافاہ اللہ من جمیع البلیات والامراض بالجملہ علم و حلم و حیا و
وقار آں قدر کہ در ذات جامع البرکات مخدوم خدا رسا شیخ محمد پارسا مد ظلہ کہ ایں فقیر مشاہدہ نمودہ
است اگر بہ تفصیل آں پردازد چند جزو قرطاس را حلاوت رسان اہل حضور سازد ؎

خوباں پارسی گو بخشندگان عمر اند ساقی بدہ بشارت پیران پارسا را

اما اختصار کہ در جمیع احوال اعزۂ اصحاب کمال مرعی گشت دریں جا نیز ہمیں قدر کفایت رفت
10 دیروز (۲۰۶) از خدمت عارف سریع السیر شیخ محمد زبیر مد ظلہ مکاشفۂ ایشاں شنیدہ تحریر
آں از التزام ضروریات دانستہ دولت قرب کہ شامل حال ایشاں است جلوہ گرمی گرداندمی فرمایند
کہ ایشاں می فرمودند کہ من در روضۂ معظمۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مشاہدۂ حال باکمال حضرت
رسالت پناہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وصحبہ وسلم مشرف گشتم کہ عنایات بسیار در حق
ایں آوارہ می فرمایند و میان دو ابرو یا اندکی از جبہہ مرا از دو سہ انگشت خود گرفتہ سہ مرتبہ بر زبان
15 گوہر فشان می آرند انت منی انت منی انت منی ہموں مقام را کہ آں سرور علیہ وعلیٰ آلہ
الصلوٰۃ والسلام دراں مقام ایستادہ دیدہ آمد برای قبر خود معین نمودہ گذاشتہ کہ دیگری را تجویز
گذاشتن دراں مقام نمی فرمایند، مصراع

بہر کہ ہر چہ مناسب بود خدا بدہد

شیخ محمد سالم فرزند ثالث و اصغر حضرت مروج الشریعت قدس سرہ بودند و بہ اخلاق
20 فراوان آراستہ مدت چند سال است کہ ازیں عالم رحمت گزیدند و در روضۂ مطہرہ حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بیرون گنبد مدفون اند رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃً واسعۃً، رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا
نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ۔

(حضرت خواجہ محمد اشرف)

کنز چہارم در بعضی احوال قطب الکاملین اعلم علماء الشریعت والدین مخدوم زادۂ رابع شیخ محمد اشرف قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔ ۵

عنایات وافرہ وتلطفات متکاثرۂ آنحضرت عالی مرتبت کہ ذرۂ بی مقدار باین ہمہ ناقابلی وپستیٔ استعداد وکثرت ذنوبِ خود برخود مشاہدہ نمودہ بہ شکرانہ آں وسعتِ اخلاق وکثرت اشفاق اگر جمع ایں اوراق بہ ذکر محاسن وکمالات وتحریر معارف ومقامات ایشاں طراوت بخش قلوب عشاق نماید، ہیچ نہ کردہ باشد اما از آں جاکہ صحبت دلکشای آنجناب ہموارہ حسن معارف از چشم حسود حجاب داشتہ تستر حال نزد آں قدوۂ اربابِ کمال خیلی محبوب بودہ کہ غیر از رموز دل آویز سمند ۱۰ اظہار مہمیز نہ کردہ ازیں جہت بر اموری کہ از رواتِ دیگر کہ ثقات اند شنیدہ ویا چیزی کہ ازاں اشارت فہمیدہ اکتفامی رود ؎

پیشانیٔ عفو ترا پُرچین نہ سازد جرمِ ما
آئنہ کے برہم خورد از زشتیٔ تمثال ہا

وبعضی از مقامات دقیقہ کہ بلا واسطہ از زبان شریف استماع نمودہ وبہ موافق حوصلہ یاد آں بی تکلف ۱۵ درخاطر است بہ طریقِ ادنیٰ مذکور خواہد گردید ان شاء اللہ تعالی المجید۔ بہر حال عفو از باطن فیض مواطن آں کعبہ امانی بر تقصیرات صحیحہ العذر مامول، مصراع

والعذر عند کرام الناس مقبول

ولادت باسعادت آں قبلۂ اربابِ ولایت در سنہ ہزار وچہل وسہ ہجری در بلدۂ سرہند اتفاق یافتہ بر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالی عنہ خیلی فرحت ومسرت پرتو انداختہ۔

احمر۔ معرفت دستگاہ مخدوم جمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ از والد بزرگوار خود عالی حضرت قدس سرہ روایت می نماید کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالی عنہ می فرمودند کہ مارا از مدتی دخول یک مقامی از مقامات قرب متمنا بود روزِ ولادت فرزندی محمد اشرف میسر گشت وآرزوی چندیں سالہ بہ حصول (۳۰۷) پیوست وحسن ظاہری ہم باآنحضرت بہ مرتبہ بود کہ در ایام طفولیت روزی آئینہ در دست گرفتہ چوں مشاہدۂ جمال باکمال خویش نمودند لعینہ قمر است وایں حرف

از حضرت والدۂ کریمہ کہ اخت ایشاں باشند باکمالات استماع یافتہ است ۔آثار ولایت از تمکین ایشاں پیدا و انوار کمالات وراثت بر جبین ایشاں ہویدا چوں بہ سن تعلیم و تعلم رسیدند در اندک مدت قرآن مجید را خواندہ بہ علوم عقلیہ و نقلیہ اشتغال داشتند و اکثر کتب معتبرہ در خدمت عم شریف خود حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذراندہ و نیز پیش ملا بدرالدین سلطان پوری بعضی از

۵ نسخ را بآخر رسانیدہ ظاہر التفسیر قاضی بیضاوی بخدمت حضرت ایشاں[1] رضی اللہ تعالیٰ عنہ خواندہ اند و اغلب کہ حاشیۂ بر تعلیقات بیضاوی در ہماں ایام بہ غایت متانت نوشتہ اند لفظ اغلب برای تعین ایام است نہ برای شک در نوشتن کہ آں البتہ واقع است و حضرت ایشاں خواندن ایشاں را بسیار می پسندید۔

احمر۔ جناب حضرت قبلہ گاہی می فرمودند کہ روزی من در اثنا سبق ایشاں حاضر بودم بہ قوت تمام

۱۰ می خواندند و تقریراتی بہ کار می بردند کہ باب زر باید نوشت بعد از انقضای آں مجلس حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدح استعداد ایشاں بسیار فرمودند و گفتند کہ محمد اشرف مقدمات دقیقہ بیان نمودہ است کہ اصلاً ذہن مفسر و محشیان بر آں نہ رفتہ از شان حضرت مجدد الف ثانی است کہ در فرزندان ایشاں ایں طور مردم بہ ظہور می آیند۔

احمر۔ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ والدۂ ماجدۂ ایشاں اکثر می فرمودند کہ چہ می گوئی محمد اشرف

۱۵ ترا ملا گرداندیہ ام و حضرت ایشاں رعایت شان ایشاں بسیار بکار می بردند خان خدا پرست رحمہ اللہ سبحانہ مکرر پیش فقیر حقیر بیان نمودہ کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد نماز پیشین برمیانہ سوار گردیدہ متوجہ دولت خانہ شدند چوں از مسجد کبریٰ حضرت سرہند کہ در آں جا نماز شدہ بود چند قدم بیروں آمدند یکایک میانہ را فرود آمدہ بہ عزیزی معانقہ بہ کمال شوق نمودند و من در ذیل صوفیاں بلشتر دبی و ہم می رفتم تیل و قال صوفیان عظام جانب میانہ غلغلہ انداز شدہ برگشتم دیدم

۲۰ کہ ایں صحبت است و ہمہ صوفیان در دریابی شدند چوں نیک تامل نمودم دیدم کہ حضرت مخدوم زادہ شیخ محمد اشرف اند من نیز بہ ملازمت مشرف گشتم و معلوم کردم کہ از بلدۂ دار الخلافہ شاہ جہان آباد ہمیں زمان تشریف آوردہ بہ قدم بوس شتافتہ اند، حضرت ایشاں از غایت کرم معانقہ فرمودہ تا دریابی صوفیان باآں مخدوم زادہ عالی شان ایستادہ ماندند بعد ازاں سوار شدہ متوجہ دولت خانہ

---

[1] د۔ حضرت خازن الرحمت

شده و مخدوم زاده در رکابِ سعادت حرفهای شوق و حالات سفر به کمال حلاوت و غایت
خشوع و عقیدت زود می رفتند بعد ازاں باہم داخل خانہ شدند و نیز خان مذکور اکثر می گفتہ کہ
در مدت اقامتِ من در خدمت سراسر سعادت چہاردہ سال باشد مخدوم زادہ ہای دیگر ہم از
اسفار مراجعت فرمودہ بہ ملازمت آں قبلۂ ابرار مشرف گشتند اما ایں قدر رعایت حضرت ایشاں
کہ بہ حال ایشاں مرعی گشتہ در حق دیگران بہ نظر نہ درآمدہ (۳۰۸) راقم بی سروبرگ را صحبتہای ۵
فراوان با آنحضرت دست دادہ محبتی کہ بجناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشاہدہ نمودہ قلم در تبیان
آں بی تکلف معترف بہ قصور است ہرگاہ ذکر شریف آنحضرت در مجلس شریف دائر می گردیدہ
گویا آب می گشتند و خود را ذرۂ ناچیز بہ نزدیک آں قبلۂ ارباب تمیز می شمردند و اگر عنایت
حضرت ایشاں دربارۂ خود بیان می کردند اکثر بایں عبارت ادا می کردند کہ حضرت ایشاں بہ یکی از
مخلصان خود چنیں می فرمودند۔ ۱۰

احمر۔ اکثرہا از زبان اشرف مسموع گشتہ است کہ روزی حضرت ایشاں اشک ریزاں در دست
کاغذِ غم افشاں گرفتہ داخل محل سرا شدند و بہ حضرتِ والدۂ ما خطاب کردہ فرمودند کہ خواجہ محمد حنیف
ازیں دار رحلت گزیدند ایں مکتوبی است کہ ماتم زدگان آں جای فرستادہ اند و آں مکتوب را
بآوازِ بلند خواندند۔ از جملہ حکایات حضرت ایشاں کہ ازاں جناب استماع یافتہ یکی ایں است :

احمر۔ می فرمودند کہ حضرت ایشاں را حضرت حق سبحانہ از جدری کہ در زبان ہندی بہ سیتلہ معروف ۱۵
است محفوظ داشتہ و از اول عمر تا آخر حیات شکل ایں بلای کہ محیط افراد بنی آدم است الا ماشاء
اللہ تعالیٰ با آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ نہ نمودہ ہر چند استماع ایں مقدمہ از اطراف دیگر ہم بہ حصول
پیوستہ کہ حضرت ایشاں را چیچک نیز آمدہ اما بایں کیفیت اعتقاد کہ ہوش مستمعان را از حال
می ربودہ مگر از آنحضرت مسموع گشتہ ہر نقل حضرت ایشاں کہ بر زبان شریف می آوردند مرا خود البتہ
شوق آں غلبہ می کرد کہ تکرار آں فرمایند شنیدہ ام آں جناب را فرزندانِ ایشاں "برھان اللہ" ۲۰
می گویند پس البتہ ملقب بایں خطاب از کریم وہاب تعالیٰ شانہ خواہند بود۔

احمر۔ ہم از زبان درفشاں ایشاں مکرر استماع یافتہ کہ روزی در مجلسِ سلطان وقت کہ خلد مکان
باشند فاضلی فلسفی المشرب حاضر بودہ و ازیں فقیر سوال آں نمودہ کہ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ حکایت
از حضرت موسیٰ علیٰ نبینا وعلیہ الصلوات والسلام کہ در جواب قوم خود گفتہ می فرمایند
وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنتُم بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُم مُّسْلِمِينَ

کہ تعلیق حکم بہ شرطین می شود کہ ایمان و اسلام باشند و آں ہر دو بہ کند بہ موجب کریمہ فَاَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ۔
در جواب فرمودند کہ ایں از قبیل تعلیق حکم بہ شرطین نیست چہ معلق بایمان وجوب توکل است و مشروط باسلام حصول آں و مراد از اول گردیدن بر احکام الٰہی و از ثانی گردن نہادن بر قضای آں
۵ کما حققہ المفسرون دریں جا تغائر ایمان از اسلام لازم نمی آید بلکہ مزید تاکید بر توکل است بہ دو لفظ کہ ما حصل آنہا واحد است امّا تعلیق ہر واحد علیحدہ است چنانچہ گذشت۔
احمد۔ روزِ عیدی از عیدین مصلاء بلدۂ شریف سرہند آنحضرت قدس سرہ در کثرتِ ارشاد حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں از غلبۂ ہجوم مخلصان و اژدہام نیازمندان معاملہ بجای کشیدہ بود کہ سجداتِ مصلیان نماز عید بر پشت مردم پیشینیان می افتاد
۱۰ و ایں صحبت در چند عید دست داد و ایں مقدمہ بہ عرض حضرت ہم رسید تبسم نمودند و بہ جواز آں وقت اژدہام اہل نماز عید لب کشودند در عین ترقیم ایں مقام یکی از فدویان عقیدت سر انجام کہ حاضر الوقت بودہ سوال از (۳۰۹) رسالۂ آنحضرت کہ در ردّ منکران حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوشتہ اند نمود جانِ من مہربان من معتقد خاندان من سوال بر وقت طلعت بخش سینہ بی کینہ گردید کہ ہنگام تحریر احوال مقدمہ منسیہ محظور بال گردانید آری نوشتہ اند کہ معنون بایں کلام است:
۱۵ فتح۔ اعلم ان کلمۃ التوسط قد وقع فی کلام الامام الہمام الیٰ آخرہ
فصاحت عبارت و بلاغت معانی با حصول اجوبہ عالیہ در مطالعۂ آں بر منصف صاحب دربادی النظر جلوہ گر می گردد ہر چند بہ تعمق فکر نظر را سر دہد لطائف بدیعہ کہ فکر کم کسی از اہل بیان بداں رسیدہ باشد نیابد امّا حسن اعتقاد شرط نخستین ایں مقال است فقیر دور از کار ہم بہ موجب آں امر آں قدوۂ ابرار قدس سرہ[۱] یک دو بار مطالعہ آں نمودہ عقل ناقص ایں بی سر و برگ را یارای آں
۲۰ کجا کہ پی بہ علو مطالب دقیقہ آں برد بالجملہ بہ موافق مذاق خود حلاوتہا چشیدہ و بہ جناب حضرت قبلہ گاہی و عم شریف شیخ عبد اللطیف قدس سرہما[۲] نیز بردہ نخستین مقدمات مندرجہ آں نہ آں قدر شنیدہ کہ تحریر آں تواند نمود علم و عمل و ورع و تقویٰ آنحضرت مستغنی از توصیفِ واصفان است اکثر بعضی ابنای ایشاں بہ حضور ایشاں می گفتند کہ در اواخر عمر مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ

---

[۱] د۔ "قدس سرہ" ندارد [۲] د۔ "قدس سرہما" ندارد

اشارت براں بودہ کہ تعلق این خدمت موروثی بعد من باین فرزندِ ارجمند خواہد شد و معاملات آں بایشاں قرار خواہند گرفت و بیشتر استماع این حرف از فرزندِ اکبر ایشاں شیخ محمد جعفر مرقوم شد کہ شہید مظلوم در حین غلبۂ کفارِ نگوں سار گردیدہ و رحمہ اللہ سبحانہ و آنحضرت بعد از استماع این مقدمہ نفی آں نہ نمودند و بر تصریح خود عادت شریفہ ایشاں اصلا بامری ازیں امور دریں مدت محسوسہ نہ شدہ مگر چیزی کہ پیش فرزندان خود می فرمودہ باشند و آں خارج از معلومات این جانب است۔ ۵

احمر۔ روزی این حقیر بہ عرض آں روشن ضمیر رسانیدہ کہ مخدوم زادہ شیخ محمد جعفر اکثر باین کلام متکلم می باشند اگر اشارت این معنی از حضرت ایشاں دریافتہ[1] باشد پیش نیازمندان تصریح آں نمایند فرمودند قیومیت مشروط باصالت است و آں خود خلاف طور حضرت مجدد الف ثانی و حضرت ایشاں است رضی اللہ تعالیٰ عنہما چہ طور تجویز آں بر نفس خود و یا بر دیگری نمایم نان و حلوا نیست کہ بہ خوردن آں لب کشایم۔ ۱۰

آری خدمات دیگر بحضرت ایشاں بسیار بودند مثل قطبیت و امامت اگر در عزیزی از ابنای کرام ہم خواہد بود ہماں خواہد بود کہ نیابت قیومیت را قطبیت مطلقہ شایان است و عنایت حضرت ایشاں براین مخلصِ خود پر بسیار بود این است بہ حصول چیزی کہ از آنحضرت استماع یافتہ بلکہ بعینہا عبارت بلا تفاوت ہمیں است اما بہ لفظ ہندی اگر قبول نمایند حسن ظن بر مسلمان شرط اسلام است و اگر باور نہ دارند مختار اند: ۱۵

احمر۔ فرخندہ شبی باتفاق باین بی پر و بال بآں قبلۂ ارباب کمال در خانۂ امیر خان عمدۃ الملک ناظم صوبۂ کابل یافتہ و صحبت نواب مشارٌ الیہ باہم دست دادہ در اثنای مکالمات از زبان نواب برآمدہ (۳۱۰) کہ آں قدر بلاءِ الٰہی یا غضبِ الٰہی یکی از ہر دو کلمہ گفتہ کہ بر و آمدہ بر دیگری نیامدہ فرمودند باین ہمہ کثرت نعماءِ الٰہی کہ شامل حالِ شما است کفران نعمت باین مشابہ خیلی مستبعد است در جواب مردن دہ پسر کہ از زوجۂ نجیبۂ او کہ دختر علی مردان خان[2] بود و غضب[3] سلطانی کہ در ہنگامِ صوبہ داریٔ الہ آباد و مدتی بی منصب و رسوا شدن در اقران[4] باین خجالت ادا نمودہ کہ بعد از اں امور دریں مقامات فرخندہ نکات عبث محض است مقصود آنکہ کلمۂ حق پرستان برآید۔ ۲۰

احمر۔ شبی کہ شب عرس حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ در خانۂ فیض کاشانۂ ایشاں اہل قبیلہ

---

[1] د۔ یافتہ [2] م۔ علی مران [3] م۔ بیاض [4] م۔ بیاض

مدعو بودند تشریف حضرت قبله گاهی مرشدی قدس سره اتفاق می باید به مجرد دیدن صورت
ایشان باین احقر الانام خطاب کرده فرمودند که بعینهٖ حضرت ایشان را دیدم و غائبانه خود هم در
مجلس اکثرها می گفتند که هرگاه صورت آنحضرت به نظر می درآید گویا حضرت ایشان را می بینم و
شدت مناسب من حیث المجموع ایشان را آنحضرت ایشان ثابت است، القصه در مجلس
۵ مشافه اظهار این معنی نمودند فرحت فوق الحد بر سیمای آنحضرت جلوه گر شد فرمودند از شما بشارت
یافتیم در ایام تشریف آن قبلة الانام در بلدۂ کابل از بعضی ابنای ایشان مسموع گشته که شبها عادت
آنحضرت از چند مدت بر آن قرار گرفته که بیرون شہر[1] تنها می آیند و هیچ یکی را بر آن مطلع نمی گردانیدند
قریب به ربع یا ثلث شب گذشته بیرون خانه می شدند و دو سه گھڑی شب مانده باز داخل بیت
می کردند معلوم نیست که به کجا می روند و چه انداز شب را به صبح می رسانید۔
۱۰ این طور مقدمات مرئیه و مسموعه تا کجا بیان نماید و خیرات ایشان که شامل حال اطفال
و پیران کلاں سال و عورات شکسته بال بوده بل از صبح تا شام عموم تمام داشته به کدام زبان
ادا نماید۔

کرامتی که خود دیده به تحریر آن شفای به مرضیٰ می بخشد :

ابیض۔[2] فرزند ثالث آنحضرت شیخ روح اللہ قدس سره با اہلیۂ خود که ہمشیرہ این حقیر بوده سخت
۱۵ بیمار افتاده به نوعی که معالمه هر یک به یاس کشیده و امید حیات از هر کدام منقطع گردیده تشریف
آنحضرت به جہت عیادت اتفاق یافته و فقیر هم در آن مقام و در آن ہنگام حاضر بوده مشاہده
احوال این مرضیٰ نموده آیت کریمه وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنٰهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا مُبَشِّرًا
وَّنَذِيْرًا سه مرتبه خوانده دمیدند و خاتمۂ دم بر درود نمودند چنانچه عادت شریف هم باں رفته
بود که بر هر بیمار دم به همیں آیت و درود می فرمودند القصه بشارات عافیت آن چهار بیمار به
۲۰ زبان درفشاں آوردند و فرمودند خبر این جمع است حضرت حق سبحانه در اندک مدت هر چهار را
به شفاءِ کاملۂ عاجله سرفراز گردانند۔
احمر۔ حضرت قبله گاہی اقطاب دستگاہی که نیز تشریف حضور در آن معرکه سر در داشتند بلکه این
گفت گو در خانۂ ایشان بوده چه بیماران مذکور ہماں جا در آن ایام سکونت داشتند فرمودند که خاطر

---

[1] م "شہر" ندارد [2] م ۔ بیاض

از طرف این مرضیٰ متردد الحال بود الحمد للہ که از بشارت[1] (۳۱۱) حضرت میاں جیو جمعیت گرفت و شفاء ایشاں متیقن خاطر گشت در ہماں مجلس دیگر در فضلِ ایشاں می گفتند که ہر بشارتی که از حضرت ایشاں نقل فرمایند و یا از کشفِ خود بیان نمایند مسلم و قبولیت و چیزی که نه فرمایند ما در آں معذوریم بہرحال ایں قدر اعتقادِ ما بر ایشاں و بر برادران ایشاں بی تکلف خاطر نشین است۔
چنانچه بادشاہزاده ہا به جمیع کمالات بادشاہی متحقق می باشند اگرچه رواست که در میان خود ہا اگر تفاوت باعتبار کثرت خزائن و افواج و قلت آں باشد اما معنی سلطنت و جامعیتِ استعداد ہر کدام ساری است ہماں مثل فرزندان حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ که به جمیع کمالات آنحضرت آراسته اند و ہر چه فرمایند راست است و ہر ادای که نمایند دوست که کذب و دغل در حوالی ایشاں باریاب نیست نمی بینم که مخلصان ہر کدام تفضل شیخ خود بلا توقف بر جا کنند و به موافق آں اعتقاد اخذِ فیوض می فرمایند و از غیرت دیگری پامال نمی کنند اگر معامله نه ایں چنیں بودی منکر ایں طور اکابر راهِ ہدایت می کشودی مراد از منکران طور منکر خصوصیات است که ہر کدام با دعا آں قائم است ز منکر نفس ولایت آں خائب و خاسر است چه ولایت ہر کدام ازیں اعزه عالی مقام در غایت بداہت بر اہل ہدایت است و فرق ضلال خارج از مبحث اند ؎

زفہم مستمع ایں حرف دُور است   سخن بیرنگ را رنگ ضرور است

مطلب آں که کمالات ہر کدام ازیں حضرات عالی درجات با یک دیگر مشابہت تمام دارند و منصبغ به الوان قیومیت اند ازیں جہت در اکثر اہل کشف گفتگوی تفاضل ایں اکابر بسیار است و ہر یکی باعتقادی که ما فی الضمیر نشسته است استوار کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُوْنَ سخن از حوصله بلند رفت بر اصل کلام نظر باید انداخت۔
عمر شریف آنحضرت ہفتاد و پنج ساله شد در اواخر کلمات قدسیهٔ ایشاں بعد دو ساعت که وصال فرمایند یکی از صالحات حاضرات استفسار نمود۔
احمر۔ در جواب لعل شکر بار کشودند و ھو حسبی و نعم الوکیل معلوم نیست که بعد ازیں سپردکار دکریم غفار کلامی ہم فرموده باشند. شب بست و ہشتم[2] شہر صفر مظفر که روز آں روز عرسِ حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ سنه ہزار و صد و ہژده ہجری جاں بحق تسلیم کردند،

---

[1] د۔ ایشاں   [2] د۔ ہفتم

اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّا اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ و درون گنبد روضۂ منورہ حضرت ایشاں مدفون اند رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہ۔

و فرزندان آنحضرت چہار اند کلاں تر ایشاں شیخ محمد جعفر رحمہ اللہ تعالیٰ کہ بہ صحبتِ ارادت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ممتاز گردیدہ می فرمودند کہ لذت آں توجہ از من رفتنی نیست
۵ و ہماں توجہ اگرچہ در صغرِ سن حاصل گردیدہ اما راہی بہ مطلب نمودہ کفایت مہمات فرمودہ است، در محبت آنسرور علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام فرد یکتا بودہ است۔

و قصۂ شہادت آں مخدوم زادہ بہ تقریبی چند ورق پیشتر گذشتہ است و در روضۂ مقدسۂ حضرت ایشاں (۳۱۲) بیرون گنبد مدفون است۔

شیخ محمد حیات فرزند ثانی آنحضرت بودہ و صاحب معنی و کمالات و خداوندِ کشوف و
۱۰ کرامات نیز وفات کردہ در روضۂ منورہ بیرون گنبد مدفون است رحمۃ اللہ سبحانہ و رحمۃً واسعۃً۔

معارف آگاہ شیخ روح اللہ فرزند ثالث آنحضرت بودہ و کسب کمال در خدمت حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ بسرہ الاقدس نمودہ صاحب معارف و کمالات گردیدہ و غلبۂ کشف اسرار و احوال کہ از آنجناب شنودہ اگر بہ بیان آں پردازد کتابی علیحدہ برای آں تصنیف نماید۔
۱۵ جناب مرشدی قبلہ گاہی اقطاب پناہی[1] اکثر استماع آں اسرار باطنیٔ ایشاں می نمودند و از احوال ظاہر ہم اکثر بیان می کردند آں را نیز می شنیدند اما بہر حال صاحب نسبت می دانستند و آں مخدوم زادہ را بر خود ادعاءِ قیومیت ہم بودہ بالجملہ از خوبان روزگار و داخل زمرۂ اولوالابصار بودہ در سال ہزار و صد و بست و ہفت ازیں دار در گذشتہ و در روضۂ منورۂ حضرت ایشاں بیرون گنبد مدفون است۔

مخدوم زادۂ عالی مقال میاں شاہ فی الحال فرزند رابع حضرت اند بالفعل در قید حیات اند
۲۰ و صاحب تصانیفِ زیبا نکات۔ اکثر مشاہدہ وجہ کریم ایشاں نمائ استماع اسرار حضرات عالیات بوجہ شائستہ فرمای و اگر بہ مطالعہ تصانیف ایشاں پردازی در محبت ایں اکابر دل و دیدہ را بہ بازی۔ قبل ازیں بہ چند سال مقامات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ جمع فرمودہ سوختگان را راہی بہ مطلوب نمودہ اند بحکم من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرھا و اجر من عمل بہا ثواب تصنیف ایں

---

[1] د۔ "اقطاب پناہی" ندارد

مقامات ہم اولاً بایشاں عاید بود۔ راقم بہ شرط تصحیح نیت مورد ثواب گردد و تصحیح نیت خود گاہی
در ہیچ عمل گرد ایں عاصی تباہ کار نہ گردیدہ است۔ پس توقع حصول ثواب معلوم اما بر آنجناب
خود بی شبہہ اجرِ حسنہ شامل حال ان شاء اللہ الکبیر المتعال واز دیگر اعمال صالحۂ ایشاں بہ نویسد
کہ عمل بہ عزیمت شیوۂ مرضیہ ایشاں است وتقلید اکابر خود بسیار نشین ایشاں و بشاراتی کہ از
جناب حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ یافتہ باشند کہ در آخر عمر آنحضرت رجوع بآنحضرت نمودہ بودند ۵
بہ فقیر معلوم نیست بالجملہ بہ کمالات ظاہر و باطن آراستہ بہ حلاوت تمام در وطن مالوف نشستہ ہر کجا
ہست خدایا بہ سلامت دارش۔ رَبَّنَا اٰتِنَا فِی الدُّنْیَا حَسَنَۃً وَّفِی الْاٰخِرَۃِ حَسَنَۃً وَّقِنَا
عَذَابَ النَّارِ۔

(حضرت خواجہ محمد سیف الدین)

کنزِ پنجم در ذکر بعضی احوال قطب العارفین واصل مرتبہ حق الیقین مخدوم زادۂ خامس
شیخ محمد سیف الدین قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

دولتِ قرب رب العباد با غلغلۂ ارشاد و طنطنۂ جود[1] و داد کہ در یک ذات حمیدہ صفات
از ابتدای شباب تا عہد وفات مستجمع باشند مگر ذات جامع الحسنات آں مخدوم زادۂ عالی درجات
است در حضراتِ احمدیہ سیف معصومی بر تارک مبتدعان و بطلان رسانیدہ کہ تا امروز خونِ خجالت
از سیمای ندامت آں گروہ بہ کمال اندوہ تقاطر تمام دارد ؎

گل از خود رفت و سرو از جا شد و قمری بجوش آمد
تو کردی در چمن تا جلوۂ یک ہنگامہ برپا شد

نوعی از احسان آں قطب عالمیان بریں آوردۂ بی بضاعت در روزِ ولادت ایں پست
فطرت شمول فرمودہ کہ حق ایشاں را بر حقوق احوال دیگر بہ مراتب غالب ساختہ ان شاء اللہ تعالیٰ
(۳۱۳) ازاں احسان در مفتاح آیندہ کہ مفتاح ہشتم باشد در ضمن احوال قبلہ گاہی قدس سرہ
جلوہ از رُخ زیبا خواہد کشود اِنَّ رَبِّیْ رَحِیْمٌ وَّدُوْدٌ۔

ولادت باسعادت آں آفتاب ولایت در سنہ[2] ہزار و چہل و نہ ہجری در بلدۂ طیبہ سرہند
اتفاق یافتہ ہماں[3] نقلی کہ در ولادت مخدوم زادۂ ثالث گذشتہ کہ فرشتہ (آیہ) کریمہ وَسَلٰمٌ عَلَیْہِ
یَوْمَ وُلِدَ وَیَوْمَ یَمُوْتُ وَیَوْمَ یُبْعَثُ حَیًّا نزدیک مولد ایشاں می خواند و ایں از مکشوفات
حضرت خازن الرحمت دریں جا ہم شنیدہ اما در آں جا از حضرت حجۃ اللہ شنیدہ و ایں جا از حضرت
والدۂ ماجدہ سلمہا ربہا[4] استماع کردہ روزی ایں عاصئ تباہ کار بہ عرض آں ولیۂ روزگار رسانید
کہ ہمیشہ از جناب علیہ مسموع می گشتہ کہ حضرت خازن الرحمت ملکی را دیدند کہ آیۂ سلام در وقت
ولادت حضرت شیخ سیف الحق والدین در محلِ ولادتِ ایشاں می خواندند و امروز حضرت حجۃ اللہ

---

[1] د "جود" ندارد [2] م "در شہر ... در سنہ" گویا بجای تشخص ماہ بیاض گذاشتہ شدہ است۔
[3] د "ہماں" ندارد [4] د "سلمہا ربہا" ندارد

دربارہ[1] حضرت مروج الشریعت نقل آں می فرمودند وجہ توفیق چیست گفتند کہ من از حضرت ایشاں
شنیدہ ام وایشاں کہ چنیں می فرمایند می تواند کہ ہر دو جا باشد اثبات کمال یکی از اکابر دیں مستلزم
نفی آں کمال در دیگری نمی گردد عنایت الہی است اگر ہر دو بندہ از یک جنس ظہور فرمایند موجب
افتخار ہر کدام است مطلب از قول خود برنہ گشتند و بایں عبارت توجیہ فرمودہ فضل ہر دو برادر
خود را ادا نمودند بعد ازیں کہ مخدوم زادہ مذکور بہ سن تعلیم وتعلم رسیدند در اندک مدت قرآن مجید را ۵
خواندہ بہ کتب متداولہ پرداختند و حاملہ حال از ایام طفولیت بہ کمال رسانیدند گویند یازدہ سالہ بودند
کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ بشارتِ فناءِ قلب و ولایت صغریٰ کہ درجۂ اولیٰ است از
درجاتِ ولایت مشرف ساختند بہ حدی کہ در ہم سالان ایشاں کہ بنی اعمام وعمات ایشاں بودند
موجب غبطہ گردید و پیش از ایام بلوغت بشارتِ فناءِ نفس و ولایتِ کبریٰ ممتاز گردیدند
حضرت ایشاں را علو استعداد آں مخدوم زادہ عالی نژاد ہموارہ منظور بودہ و ترقیات ایشاں ۱۰
اناً فاناً ملحوظ حرفِ ایشاں بہ نوعی دیگر ادامی یافتہ وظرف ایشاں را خیلی عمیق می شناختند وبہ افاضۂ
انوار تحقیق پر می ساختند و بعد از وصول بہ مرتبہ کمال کہ در عنفوانِ شباب مقبول مولای ذی الجلال
گردانیدہ ۔ ہمت ایشاں معروف اجراءِ احکام شریعت و ازدیادِ رونق دیں وملت گردیدہ حضرت
حق سبحانہ بہ موافق ہموں ہمت کہ مقرون نیتِ صالحہ بودہ ایشاں را در حضور والدِ بزرگوار ایشاں باعلیٰ
مرتبۂ ارشاد رسانیدہ وکارہای از ایشاں بہ وقوع آمدہ کہ دین و ملت طراوت یافتہ نام بدعت و ۱۵
نشاں بلتدعان از بلادِ مسلمانان گویا ناپیدا شدہ و اگر در جای بہ طریق تستر حال ماندہ ہم رعب ایشاں
در سینہ ہای آں بدکیشاں بہ تبر بریشاں زدہ و رسوم کفار راہ فرار گرفتہ و معابدہا منہدم و مسمار شدہ ۔
کار آنحضرت ہمگیں پیرویٔ والدِ بزرگوار و اقتداءِ جدِ عالی مقدار خود بودہ و متمنای آں قبلۂ ارباب
ولایت استرضای رسولِ مختار گردیدہ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام وبنای (۳۱۴)
دنی را بیش از جیفۂ مرداری دانستند و از صحبت اہل آں خیلی بیزار مدار کار بر آخرت کہ دارِ قرار ۲۰
است تصور نمودہ بہشت را محل بقاءِ پروردگار متیقن فرمودہ ارتفاع ہمت و اعتلاءِ نہمت
آنحضرت غیر از خواہشِ دیدار برامری از امور دارین و بر جلوہ از جلوہ گاہ نشاتین خورسندی نمی نمودہ
و نشاط نمی بخشیدہ ۔

---

[1] د ۔ م ۔ مادہ

عمر این احقر ہر چند در حیات آں ولیٔ اکبر زیادہ از دہ سال نبودہ امّا بعضی حرف و حکایاتِ آنحضرت کہ بلا واسطہ شنودہ بہ وجہ احسن بہ خاطر است :

اکمر - روزی برای دیدن ہمشیرۂ خود کہ والدۂ فقیر باشند تشریف آوردہ بودند و فدوی ہم حاضر بودہ کہ بہ تقریبی مذکور بعضی از اہلِ دولت درمیان آمدہ فرمودند در صحبت اہلِ دنیا اموری می باشند کہ باعث التذاذ و موجب انفراح نفس می گردند حضرت حق سبحانہ از صحبت آنہا دور دارد و درین گفتن کراہت و بے مزہ گی بر چہرۂ شریف جلوہ گر بود بعد ازین کہ حضرت ایشاں بعد الحاح و طلب بادشاہ خلد مکان بلکہ بہ موجب الہامِ رحمان آں مخدوم زادہ را رخصت و اجازت حضور لازم السرور برای ارشاد خلیفۂ وقت و دیگر طالبان فرمودند بہ مجرد دخول قلعۂ دار الخلافہ شاہجہان آباد نظر بر دروازہ افتاد می بینند کہ تصویر دو آدمی کہ بر دو فیل تصویر سوار اند ہر طرف باب قلعہ تعبیہ گشتہ کہ نیلان مست آنہا را فیلِ حقیقی دانستہ برای مقاومت و جنگ گاہی دو سہ گھڑی توقف و درنگ می نمایند. شنیدہ ام کہ دو آدمی کہ بالای آنہا سوار بودند تصویر ہر دو کافر بود، آنحضرت فرمودند من داخل قلعہ نمی شوم کہ فرشتۂ رحمت بایں راہ نمی در آیند بہ عرض پادشاہی رسانیدند ہماں وقت بہ موجب حکم مسمار و منہدم کردند. بعد ازاں داخل قلعہ شدند و امرِ معروف و نہی منکر دیدن خود گرفتند حتیٰ کہ بادشاہ جنت آرام گاہ شکر گزاری ایشاں بہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بنگاشتہ اند و حضرت ایشاں در جواب آں فرمان مکتوب کلاں بہ خلد مکاں تحریر نمودہ کہ در جلد ثالث کہ مسمّیٰ است بہ "مکاتیباتِ قطب زمان" مندرج است. سطری چند از آخر آں صحیفۂ عنبر فشاں در قید قلم می در آرد :

فتح - از امرِ معروف و نہی منکر کہ شیوۂ فقیر زادہ است اظہار شکر و رضامندی نمودہ است شکر خداوندی جل شانہ بریں عطیہ بجا آورد و سبب از دیادِ دعا گوئی گردید چہ نعمتی است کہ بایں ہمہ طمطراق بادشاہت و دبدبۂ سلطنت کلمۂ حق بہ سمعِ قبول افتد و گفتۂ نامرادی مدثر شود وَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِيْنَ يَسْتَمِعُوْنَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُوْنَ اَحْسَنَهٗ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ هَدٰهُمُ اللّٰهُ وَاُولٰٓئِكَ هُمْ اُولُوا الْاَلْبَابِ وصلی اللہ تعالیٰ علی خیرِ خلقہٖ محمّدٍ وآلہٖ اجمعین۔ تم کلام العالی۔

و در بودن حضور نعلیہ ارشاد بہ حدی محیط الآفاق گردیدند کہ بادشاہزادہ محمد اعظم شاہ کہ

باخلاص تمام مرید شده بود روزی بر ذروۂ شریفہ از کثرت اژدہام دستار از سر افتاده چوں ایں مقدمہ
بہ عرض بادشاہی رسیده شکرانۂ الٰہی بہ تقدیم رسانیدند کہ در عہد مبارکِ ما ایں چنیں شیخ صاحب کمال
بہ منصۂ ظہور آمده و جماعتِ کثیر از صغیر و کبیر و رجال و نساء و امراء و فقراء از فیض آنحضرت شاداب
گردیده ہرکس بہ موافق نصیبۂ خود نعمت داشتہ کام روائی اہل حوائج علی الخصوص از اہل حقوق باشند
دراں مدت (۳۱۵) بہ نوعی بہ حصول پیوستہ کہ تا امروز رطب اللسان شکر عطیات و تفضلات ۵
ایشاں اند وصلۂ رحمی بر بنات و اخوات و دیگر قریبات زیاده از آنچہ مشروح قلم تواند شد بکار می
بردند و آداب بزرگان و برادران خود غیر متوقع بہ وقوع می پیوستہ۔

شنیده ام روزی محمد اعظم شاه دعوت آنحضرت نموده و از غایتِ اخلاص آفتابہ بدستِ خود
آورده ایشاں برادر بزرگِ خود حضرت محمد اشرف را قدس سرہ کہ در آں ایام نیز تشریف ایشاں
در حضور بوده دعوت شریک خود فرمودند ہرگاه بادشاہزاده بہ فکر شستاندن دستِ ایشاں ۱۰
بدست خود گشت ایشاں آں آفتابہ را از دست بادشاہزاده گرفتہ اولاً دستِ برادر خود شستاندند
بعد ازاں بہ بادشاہزاده مرحمت کردند تا دست ایشاں شستاند۔

ہم در آں ایام روزی بادشاہِ اسلام تکلیف بر سیر باغ حیاتِ بخش کہ درون قلعہ واقع
است، و در تعریف آں شاعری گفتہ ؎

اگر فردوس بر روئے زمین است ہمیں است و ہمیں است و ہمیں است ۱۵

بآنحضرت نمود بہ مجرد تشریف نظر بر ماہیہای طلائی کہ چشماں الماس و یاقوت داشتند
افتاد نشستن آں جا مقبول خاطر نہ شد تا انہدام کار آنہا باتمام برسانیدند کہ در شکستن آنہا ضرر در مبلغ
کلی سرکار دولت مدار می کردند فرمودند پاسِ خاطر شیخ بسیار نفع دار است۔

ازیں طور کار عظیم الاعتبار کہ دراں مرتبہ مراتب دیگر کہ از آنحضرت بہ وقوع پیوستہ تا بجا بہ تمارد
و معارف و داداں سفر را بحضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوشتہ اند در مکتوبات شریفہ[1] ایشاں ۲۰
جلوه گر است از آں جملہ نقل یک عریضہ از عرائض ایشاں دریں مقامات فرخنده نکات نیز بطریق تبرک
بمنی دارد و بر شایقان جمال عبارات جلوه از رخ زیبا می بخشد بہ گوش ہوش استماع باید نمود:

فتح ۔ عرضداشت کمترین درویشان محمد سیف الدین بہ عرضِ احوال پراگنده جرأت نموده

---

[1] د ۔ "شریفہ" ندارد

گستاخی می نماید و بامید عفو از حدِ خود تجاوز کرده دراز نفسی می کند، قبله گاها چندانکه خواست و
می خواهد که از دائرۂ مباحات قدم بیرون نه نهد صورت پذیر نمی شود آں قدر ارتکاب مشتبہ و
مکروہ و محرم نقدِ وقت است که چه بیان نماید عمل بہ عزیمت خود در احق او عنقای مغرب است
واز ایشان اولیٰ و احوط بہ غایت بعید افتاده اما لله سبحانه الحمد که باوجود ایں همہ خرابی
۵ و تباہ کاری در محبت سُکّان آن درگاه قدم راسخ دارد و اعتقاد و فدویت آں عتبہ علیہ ممتاز
است متاعی ازیں بہتر در بساط (۳۱۶) خود نہ دارد و نظر بهمیں اندوختہ بعضی سابقه و لاحقه
را معروض دارد ؎

تو مرا دل ده و دلیری بین رو بہی خویش خواں وشیری بین

حضرت سلامت پیش ازیں بہ چند سال از غایت ذرہ پروری بالحاق حقیقت الحقائق
۱۰ و حصول بہرہ از نسبت ملاحت ایں دور از کار را مستسعد[۱] ساختہ بودند و ایں ضعیف نیز
آنچہ ازیں دولت عظمی درک می کرد و بہ عرض آں متصرع می گشت احیاناً آں قدر ایں
نسبت غلبہ زیر بار می کرد که اتحاد جسدی بلکه معامله کون دیر در متخیل می گردد و ثقل در بدن
خود احساس می نمود و الحال نیز در کار اسرار آں حقیقت عجوبہ منش غواصی می نماید و چنداں که
دور دور می رود گویا ہیچ نہ رفتہ است[۲] معرفت بانواع مختلفہ ظہور می فرماید و ہر بار فنا و بقاءِ
۱۵ جدید متوہم می شود ؎

نہ حُسنش غایتی دارد نہ سعدی را سخن پایان
بہ میرد تشنہ مستسقی و دریا ہمچناں باقی

مادای و مسکن خود را تعین حبی معلوم می کند و خود را محاطِ ایں تعین که فوق او تعینی[۳] نیست
می یابد و عجائب و غرائب چیزہا را از راہ ہمیں تعین در خود می فہمد و مثل ابر نیساں انوار و
۲۰ برکات می ریزند و اسرار لازم الاستتار بادی در میان می آرند و در بعضی اوقات چناں
متخیل گشتہ است که مروارید و زیور را بروی نثار می کنند و آں قدر مشغوف ایں نسبت
است که نسبتہای دیگر گویا مستور شدہ اند۔ و ایضاً ایں درویش را آں عالی حضرت بارہا

---

[۱] م۔ مستعد۔ مکتوبات سیفیہ "مستعد" ص ۸ [۲] "نہ رفتہ است" نسخہ "د" ندارد
[۳] د۔ م "تعینی" ندارد۔ از مکتوبات سیفیہ ۸/۱ ماخوذ است

بارتفاع واسطہ واخذ فیوض و برکات از مرتبۂ مقدسہ بی حیلولت بشر مبشر ساختہ اند و چہ
علامتِ کمال اتحاد با حقیقت او صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ہمیں رفع واسطہ است۔
این قسم اتحاد نصیب بہ اقل قلیل است، چنانچہ مکتوبات قدسی آیات ظاہر می گردد امّا
بہرہ از اصالت در حق این قسم شخصی لازم ہست یا نیست اُمیدوار است کہ بہ جواب این
سرافراز گردد و قبلۂ عارفان سلامت صلاح آثار شیخ ظہور اللہ کہ از ارباب کشف و شہود ۵
است از ابتدای شغل تا این زمان عجائب و غرائب چیزہا بیان می کند از عروج افلاک سبعہ
و ظہور انوار عرش و صحبت خیر البشر علیہ و علی آلہٖ من الصلوٰۃ افضلہا ومن
التسلیمات اکملہا بارہا ظاہری سازد و الحال عروج عناصر اربعہ را ادراک می کند و
صوفی عبدالغفور کہ حقِ خدمت بجامی آرد و محبتی خاص دارد کہ از راہ آں در اکثر مقامات
امیدوار است کہ معیت داشتہ باشد آثار وجود موہوب در وی متوہم می گردد و صلاح آثار ۱۰
حافظ موسیٰ کہ یکی از یاران فقیر است و بشرف صحبت آنحضرت مشرف گشتہ در غلبات
وحدت وجود بود چنانچہ می گفت کہ ہر ذرہ از ذرات وجود من نداءِ انا الحق می زند، فقیر
چوں خواست کہ او را ازیں حال بر آرد و لحہ در خلوت بادی سکوت نمودہ بعد از برخاستن
ظاہر ساخت کہ تمام ورق من گردانیدند للہ سبحانہ الحمد کہ ازاں مضیق مخلصی یافتہ
بر شاہ راہ افتاد و از یارانِ جدید حاجی عبدالرؤف امام مسجد فتح پوری پیش از دیگران ۱۵
ترقیات عالی نمودہ از لحوق صفات باصل بی تکلف می گوید و خود را و تمام عالم را گم ساختہ
بہ شہود خاص بلند تر است ملتذ است و معنیٔ بقا نیز درک می کند۔

و چوں بادشاہ و اہل عسکر دریں شہر نیستند بعضی گوشہ نشینان و طالب علمان
(۳۱۷) و شکستہ دلان کہ بہ مراحل از اہل عسکر بہتر اند اخلاص بہم رسانیدہ اند خصوصاً
حافظ عبدالجلیل لنگ کہ یکی از شیوخ این حدود است و جماعت از اغنیاء بادی سر نیاز ۲۰
دارند و ملتفت خان سرارادت خواص و نیازمندی تمام وادند بہ فقیر عجب حسن ظن پیدا کردہ
چند بار صحبت سکوت داشتہ از راہ دور و دراز بہ طلب تمام می آید و چندی دیگر تو تشغل اند کہ
ہر کدام باذکاری و مراقبات سرگرم اند۔ فضائل مآب محمد واصل پسر میر محمد عارف منگل کوٹی
باخلاص و محبت تمام بہ فقیر ہمراہ می گذراند امیدوار است کہ بہ شرف صحبت نیز مشرف
گردد۔ و بی ادبی از حد گذشتہ امیدوار عفو است کہ حضرت سلامت چوں ایام رخصت

محمد صادق افغان نزدیک رسید امیدوار است کہ بہ توجہاتِ عالی سیراب گردد و بہ عنایات
و بشاراتِ مخصوص سر بلند شود و در باب صوفی پاینده و صوفی سعد اللہ و ملا درسکی کہ در محبت
حضرت فداست و ملا عبد الخالق و حاجی محمد شریف التماس توجہاتِ خاصہ دارد۔ حضرت
سلامت رخصت بہ ملا محمد سالم خلعتی متبرکہ مثل یارانِ دیگر عنایت فرمایند و بہ بشارت عالی
بلشر سازند کہ در محبت حضرت فانی است و حامل عریضہ نور محمد متوطن سرہند نیز امیدوار
مہربانی است والسلام۔ تم مکتوبہ الشریف۔

و جواب ایں مکتوب بہ مکاتیب دیگر در مکتوبات جلد ثالث حضرت ایشاں کہ بہ کمال
تظاہرِ عظمت و دبدبۂ شان صدور یافتہ است باید طلبید۔

احمر۔ حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ می فرمودند کہ اکثر آنحضرت والا منقبت
قدس سرہ اشارت تفضلِ خود بر دیگر اخوان بایں عبارت می کردند کہ مکتوبات حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ حاضر است بہ نظر انصاف باید دید کہ فضل کدام یکی بہ تصریح از عبارات مرتفعہ آں
عنوان جلوہ گرمی گردد و قرب و منزلت آں عزیز نزد حضرت ایشاں بہ وضوح می انجامد شاہد عدل
برایں مدعا موجود مردم در قیل و قال قیومیت کہ مشروط باصالت است البتہ بر ذات مبارک حضرتین
بودہ کہ دیگر ازاں جا ہرگز تجاوز نہ نمودہ الا بہ حضرت مہدی موعود علیہ الرضوان کہ باصالت
حضرت عیسیٰ علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام متحقق خواہد بود و ماسوای ایں معاملہ کہ قطبیت
مطلقہ باشد و خلعت ارشاد کتابت ازآں است صریح بنام ایں نحیف ظاہر و آشکار است محل
ریب و شبہہ نیست و افتتاح گنجینۂ بشارات نیز بر یاران ضعیف بلا ریب و شبہہ ست۔ بعد از
کشودن دروازہ بر متوسلان دیگر اخوان ہم البتہ رشحہ ازآں رسیدہ باشد بعد ازیں کہ حضرت مخدوم زادۂ
مذکور مراجعت ازیں سفر دولت ثمر نمودہ متوجہ وطن مالوف گردیدند روزِ دخولِ بلدۂ حضرت سرہند
خلقت بسیار باستقبال برآمدہ والا برادران را بزرگ نشان کہ متوقف از راہ کلانی خود گردیدند پای
مبارک حضرتِ ایشاں درآں ایام دردمند بودند اما میلان طبیعتِ مبارک برآں آوردہ کہ برادران
بزرگ نیز باید کہ باستقبال برآیند لیکن[1] امر صریحی بہ وقوع نہ پیوستہ والاہر کدام امتثال امر را واجب
(۳۱۸) دانستہ بہ سعادت تمام اقدام می نمودہ اشارت ایں معما بوجہی ابلغ من الصریح

---

[1] فقرہ وا دین نسخۂ د ندارد

است نمودند۔

احمد۔ بہ حضور فرزندانی کہ در آں وقت مستغرقِ بحرِ نور بودند بام المریدین حضرت بی بی جیو قدس سرھا خطاب کردہ فرمودند کہ اگر پاہای ما یاری می کردند ماہم استقبال ایں فرزند تومی نمودیم لیکن عذر پا مانع صحیح است عالی حضرت ہمیں کلمہ را شنیدہ باستقبال آں برادر نیز برآمدند و امتثال اشارت زیادہ از تصریح می فرمودند لہذا مورد ایں ہمہ کمالات کہ در کنز اوّل بایں باب گذشت گردید۔ ۵

حضرت ایشاں را غلبۂ ارشاد آں مخدوم زادۂ عالی نژاد خیلی مرغوب الطبع گردیدہ، در ایام بودن ایشاں در شاہ جہان آباد حضرت وحدت قدس سرہ کہ فرزندِ رشید حضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ بسرہ الاقدس و بہ کمالات بلند و معنی ارجمند پیراستہ و بزبان آوری دلب ولہجہ وشیرینئ گفتار آراستہ نیز دریں بلدہ بودند۔ ۱۰

احمد۔ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ اکثرہا در حرم محترم می فرمودند کہ سبحان اللہ عبدالاحد بایں شیریں کلام موصوف است و سیف الدین بایں تمکین و وقار معروف و قبولیت بایں نصیب گشتہ، خوش گفت ؎

بہ مقبولی کسی را دست رس نیست قبول خاطر اندر دست کس نیست

وبعد از تشریف بہ وطن مالوف دیگر از خدمتِ حضرت ایشاں جُدا نہ گردیدند و در حضور ۱۵ لامع النور اخذ کمالات بہ صحبت کہ ہر روز در ترقی بودہ بہ کمال حلاوت و سروری نمودند و بعد از ایامِ وصال حضرت ایشاں بانئ روضۂ منورہ فی الحقیقت ایشاں اند ہر چند بنا باعتبار ظاہر روشن آرای بیگم رحمہا اللہ سبحانہ نمودہ است۔ اما چوں بادشاہزادۂ مذکورہ بہ توسل ایشاں انتساب داشتہ و در محبتِ ایشاں بی نظیر بودہ و باشارات ایشاں بایں دولت رسیدہ پس بحکم الدال علی الخیر کفاعلہ اصل ایں کار از ایشاں استوار است چنانچہ بالای روضۂ معظمہ ۲۰ نیز بیتی ازیں ابیات مرقوم شاہد ایں مدعا است ؎

او ز سیف الدین محمد مقتداء یافت سوی ایں سعادت اہتداء

دعرسہای حضرت ایشاں بہ شانِ تمام در ہر عام بہ شوق مالا کلام بہ خود متعلق گردانیدہ حتی المقدور شرکتِ غیری دریں امر رفیع القدر تجویز نمی فرمودند۔

بالجملہ در جمیع اطوار و افعالِ جانشینی حضرت ایشاں کما ینبغی نمودند و بعد ازاں

ہم صحبتہای شائستہ بہ بادشاہ دست دادہ و بہ موجب طلب در حضور رسیدند و باز بہ وطن مراجعت نمودہ و خدمت حضرت والدۂ کریمہ خود بعد وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالی عنہ بہ وجہ الیق بہ تقدیم رسانیدند۔

احمر۔ حضرت والدۂ ماجدۂ احقر سلمہا ربہا می فرمایند کہ صالحہ از اہل ارادت حضرت والدۂ

۵ ما را قدس سرہا پس از وفاتِ ایشاں بہ خواب بہ جاہِ تمام دیدہ و غریقہ بحار مغفرت یافتہ استفسار از عملی کہ موردِ ایں ہمہ قبولیت گردیدہ نمود می فرمایند کہ تلاوت قرآن مجید و صدقات فرزندی سیف الدین کہ شب و روز ریزا ریز دارند۔

احمر۔ مرحومی نواب مکرم خان چندبار بہ حضورِ ایں عاصئ دل افگار روایت از ولایت بہ اقتدار آں قبلہ اولیاء روزگار نمودہ کہ در صحبت اخیرہ کہ آنجناب را بہ بادشاہ روی دادہ چوں از اظہار بعضی

۱۰ مخالفان شرمندہ کار نفسی ہم بہ مقدار دانۂ خردلہ کہ نزد عالی فطرتان[1] ہماں قدر مثل (۳۱۹) کوہِ قاف در عظمت و اعتبار است بہ میاں آمدہ شد طریق سینہ صافی گردیدہ بود من نیز حاضر بودم بادشاہ ازاں شیخ عالی جاہ پرسید کہ امام حجۃ الاسلام در کتاب احیاء العلوم وعیدات اخروی کہ دربارۂ شیخ مرائی نوشتہ است البتہ بہ مطالعہ در آمدہ باشد فی الفور بہ جواب لعل شکر بار کشودند کہ مراخود مطالعہ آں کتاب کم است امّا در حق زاہد خشک تہدیداتی کہ نوشتہ بلاشبہہ بہ نظر شریف در آمدہ باشد بادشاہ

۱۵ را غیر از سکوت جواب صائب مساعدت نہ نمودہ لہٰذا راہِ خاموشی پیمودہ و آنحضرت فی الفور فاتحہ رخصت خواندہ متوجہ وطن مالوف گردیدند و تاحیات خود اصلاً ازاں مقام نہ جنبیدند۔

احمر۔ حضرت قبلہ گاہی مرشدی می فرمودند کہ روزی در دعوت یکی از اہل قبیلہ اجتماع حضرت حجۃ اللہ و حضرت شیخ سیف الحق والملۃ والدین بودہ و قران السعدین حاصل گردیدہ ہر یکی ازیں صاحبین مقابل نشستہ بودند بر چہرۂ شریفہ حضرت حجۃ اللہ ثقلی لاحق شدہ و بر چہرۂ شریفۂ

۲۰ حضرت شیخ سیف الدین شگفتگی و فرخندگی جلوہ گر گشتہ استفسار ایں اسرار ازاں دو اولیای کبار نمودہ شد حضرت حجۃ اللہ فرمودند کہ یک قسم ظہور خاص مرا زیر بار گردانیدہ کہ تاب برداشت آں بسی دشوار بودہ و حضرت ثانی فرمودند کہ بر من تجلی ضحک پرتو انداختہ کار مرا بہ فرحت دارین آراستہ، امّا ایں سوال بعد از انفراغ مجلس حضرت والد بزرگوار ایں راقم بی مقدار نمودند قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس یک بارگی ایں حقیر در ایام طفولیت در خانہ نشستہ بود کہ غلغلۂ تشریف

---

[1] م۔ فطرمان

آنحضرت آوازه انداخته وصدای صلوٰت از کوچها برخاسته که به ناگاه طلوع در منزل ابوین این احقر نمودار گشته صحبت بامتداد کشیده وحرف وحکایت از هرطرف به موافق وقت درمیان آمده از آں جمله شخصی از حاضران بعرض آفتاب ولایت رسانیده که بعضی از بنی اعمام حضرت می گفتند که حضرت به فناءِ قلب البته متحقق اند۔

احمر۔ فرمودند مراخود بشری نمایند اما بجناب شیخ ما باموری که مناسب ایشاں نه باشند منتسب نه ۵ سازند که طبیعت تاب تحمل آں نمی تواند آورد و آں امور از آں قبیل اند که فضل خُلت برقیومیت می دہند[1] تفصیل آں درکتاب اندراج یافته است از آں جا باید طلبید۔

وبالجمله هرگاه ذکر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درمجلس شریف جاری می گشت بی اختیار مطلق می گردیدند واز روی آں می داشتند که همچناں آں قبلۂ درویشاں صحبت دارند وباهمینهای حرف وحکایت نمایند وهر که را به خلاف[2] آں می دیدند قول او نمی پسندیدند وحتی المقدور بار باب ۱۰ صحبت معرفت مرتبت نمی فرمودند۔

احمر۔ حضرت قبله گاهی می فرمودند که هرگاه (۳۲۰) صورت آں مخدوم زاده والاجاه به نظر می افتاد آیت کریمه درشان حضرت سلیمان علیٰ نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام منزل است در دل می رسید وآں این است وَاِنَّ لَهٗ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ۔

ابیض۔ از روات ثقات مسموع گردیده که تشریف حضرت حجة اللہ قدسنا اللہ سبحانه بسره ۱۵ الاقدس جانب سفر حجاز اتفاق یافته وآنحضرت به جهت متابعت یک مرتبه کامله همراه آمدند وقت وداع حضرت حجة اللہ فرمودند که عمر بآخر رسیده است باید که براحوال فرزندان این جانب البته مهربانی مبذول خواهند داشت بایشاں درجواب گفتند که امید از فضل چناں است که عمر حضرت به سنِ کثیره وفا نماید اما برخود این امید مطلق نمانده است فرزندانِ من رجامند عنایت شمایند، هم چناں شد که ملاقات اخوین باز دست نه داد و واقعۂ آنحضرت به ظهور پیوست و ۲۰ حضرت حجة اللہ نوزده سال بعد از وصال ایشاں به قید حیات بودند سبحان اللہ طرفه ابیضی جلوه گر گشته است و دو احمر اکابر را بر هر دو گفت خود برداشته است ۔ فافهم ولا تکن من القاصرین ۔ نقیر دور از کار این روایت از خدمت قطب العرفا شیخ ابوالاعلیٰ قدس سره

---

[1] د ۔ می نه نهد [2] م ۔ برخلاف

استماع نموده است واز اعزه دیگر نیز شنوده۔

احمر۔ حضرت ام المریدین قدس سرھا به فرزندی خود حضرت حجة الله فرمودند که دعای عمر فرزندی شیخ محمد سیف الدین باید که شما البته می کرده باشید معروض می داشتند که اخوی محمد سیف الدین شرفِ ما است چه ظهور دعاءِ او نه نمایم پیشتر هم من برایں دعا تقید داشتم والحال به موجب امر شریف واجب الاتثال[1] زیاده تر خواهم نمود۔

ابیض۔ صوفی پاینده طلائی که از یاران حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنہ بوده بلکه به سعادتِ خلافت نیز ممتاز، یک مرتبه از بلدۂ کابل که وطن مالوفه آں عزیز بوده به تقریبی از تقریبات داعیۂ سفرِ عراق نموده روزی در اثناءِ طریق رافضی بر اسپ سوار پیش پیش ایں می رفته که بناگاه از زبانش که زیان بوده کلمات خبیثه که سبّ بر حضرات شیخین رضی الله تعالیٰ عنہما باشد جاری گشته نعوذ بالله تعالیٰ من غضبه به مجرد بر آمدن صوفی پاینده محمد به تیغ بی دریغ سرش از تن جدا کرده اما خوف آں نشسته که ملک روافض است مبادا ایلچی از طرفی رسیده انتقام آں به گیرد به دیدن سواری نقابداری که از پیش اسپ تاخته می رسد مشرف گردیده که آمده عصا بر آں قتیل زدند و می فرمایند که به جمعیت خاطر راه خود به گیر که خر گردیده است که چوں تو صوفی مذکور به مشاهده آں شکل متوجه می گردد تمام جیفه خر می یابد به فرخندگیٔ تمام به عرض آں سوارِ نقابدار می رساند که امیدوارم که به مشاهدۂ جمال باکمال سرافراز کردم نقاب برداشتند دید که حضرت مخدوم زاده شیخ سیف الدین اندمی فرمایند که اگر تبدیل صورت ایں خرس نمی نمودیم رفقای ایں به تو ایذاهای گوناگوں رسانیده قتل می کردند ایں کلمه را گفته اسپ را تاختند و زود از نظرش مخفی گشتند۔ در اثنای همیں مقدمات رفقای آں رافضی که بعضی از آں ها بادی قرابت هم داشتند از عقب رسیدند (۳۲۱) و اسپ او را خالی یافته تجسسِ حال او نمودند جیفۂ خر یافتند که تنِ او تمام دشت را متنفر الارواح گردانیده از غایت خجالت تاب استفسار ایں معنی هم نتوانستند و او را به مشقت تمام حفری در آں دشت یافته در آں جا مدفون ساختند و اسپ او را گرفته راهِ اوطان خود ها گرفتند۔

گویند وضع شریف آنحضرت از مدتی چناں بوده که در نصف شب جریده به روضۂ مقدسۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنہ به شوق تمام می رفتند و گرد آں مرقد مطهر نور الله[2] می گشتند۔

---

[1] "الاتثال" نسخۂ م ندارد [2] م۔ "نورنا الله سبحانه من انواره"۔

احمر۔ می فرمودند کہ سگِ درگاہِ مجدد الف ثانی ام وگاہی بایں عبارت می گفتند کہ سگ درگاہِ بندگی شیخ احمد کابلی سرہندی ام و ہنگامی بہ روضۂ معظمۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ ہماں وقتِ لیل رفتہ ایں بیت بہ سوز تمام می خواندند ؎

من کیستم کہ باتو دمی بندگی زنم[1]   چندیں سگانِ کوئی تو یک کمتریں منم

وآنحضرت را در تحقیق مقامات سلف وخلف دستگاہ عالی است و بر تدقیقات حضرت مجدد الف ثانی بہ موافقِ مذاق حضرت ایشاں است نظری است متعالی۔ سطری چند از مکتوب ایشاں کہ بنام شیخ پیر دہلوی است وآں مکتوب شصت وچہارم است از مکتوباتِ شریفۂ ایشاں ایراد می نماید:

فتح۔ مخدوما! در عباراتِ اکابرِ ایں سلسلہ علیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم[2] واقع شدہ است کہ مانسبت فوق ہمہ نسبتہاست از نسبت حضور وآگاہی خواستہ اند حضوری کہ نزد ایشاں معتبر است حضورِ بی غیب است کہ تعبیر ازاں بہ یاد داشت نمودہ اند پس عبارت ایں عزیزان از یاد داشت کہ بہ فہم قاصر فقیر قرار یافتہ برایں تفصیل است تجلی ذات عبارت از ظہور حضرات تعالیٰ وتقدس وظہور او سبحانہ بی ملاحظۂ اسماء وصفات و شیون واعتبارات وآں تجلی را برقی گفتہ اند یعنی لمحہ یسیر ارتفاع شیون واعتبارات متحقق می شود باز در پردۂ شیون واعتبارات متواری می گردد، پس بریں تقدیر حضور بی غیبت متصور نہ باشد وحالانکہ ایں تجلی را مشائخ سلاسل دیگر نہایت النہایت گفتہ، ہرگاہ ایں حضور دوام پذیرد واصلاً استتار قبول نہ کند وہموارہ بی پردہ اسماء وصفات وشیون واعتبارات متجلی شود حضور بی غیبت خواہد بود۔ پس نسبت ایں اکابر را نسبتہای دیگران قیاس نہ باید نمود وبی تکلف فوق ہمہ باید دانست ایں قسم حضور اگرچہ پیش مردم مستبعد می نماید، مگر اقلی آں را باور دارند[3] ؎

ھنیئاً لارباب النعیم نعیمہا   وللعاشق المسکین مایتجرع

انتہیٰ کلامہ قدس سرہ۔

ومکتوب کلاں است ومشتمل بر معارف لازمۃ البیان کہ مذہب سلف با مشرف خلف بر صاحب نظران بالا بلند جلوہ گر است واشارت بر معاملات ایں حضرات عالی درجات

---

[1] د۔ کنم   [2] د۔ قدس سرہ   [3] "مگر اقلی آں را باور دارند" مکتوباتِ سیفیہ (ص ۹) مطبوعہ میں یہ الفاظ نہیں ہیں۔

هم بر فطن متامل (و) روشن وظاهر، و اگر مطالعه تمام بر مکتوبات شریفه حصول سعادت نمای اسرار غریبه که بآن ممتاز اند و بادی النظر مشاهده فرمای، اکنون اختصار (۳۲۲) سخن لازم دانسته به مقدمات وصال و ذکر فرزندان صاحب حال باید پرداخت۔

مدتی چند پیش از وصال خود باین عبارات اشارتی می فرمودند:

۵ **احمر**۔ که حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مبلغ کلی نذر اللہ بسته بودند که اگر حکماء درین مرض لا علاج فرمایند ادا نمایم آخر کار حکماء گفتند و ایشان ادا فرمودند هر که مثل آنحضرت باشد الحال باین نذر اقدام نماید و باین کلام متکلم گردد امّا درین گفتن شوق بر جبهه و خدین آشکارا می گشت۔

ابیض و احمر۔ اکثر قاعده شریفه چنان بوده که بین الظهر و العصر اخوات کریمات را جمع فرموده بدستور حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ حدیث شریف می خواندند و بآنها رعایات می فرمودند دران

۱۰ روزی که داعیه که قصه مقدمه موت ایشان بوده مصمم گشته تا روزی پس آن صحبت حدیث درمیان آوردند بعد ازان کتاب را غلاف کردند یکی از حاضرات معروض داشته که بیشتر نه خوانند که وقت بیکاهست فرمودند بیشتر از محمد اعظم خواهند شنید۔ همچنان شد که باز خواندن حدیث نزد اهل حقوق دست نه داد و اکثر شنیده باشند۔

از فرزندان ایشان فضیلت و کمالات دستگاه شیخ محمد اعظم شنیده باشند۔

۱۵ **احمر**۔ درهمان مجلس حدیث فضیلت صلهٔ رحمی درمیان آمد که عمر را می افزاید یکی از همشیرات سوال آن نموده که برادر ما حضرت مروج الشریعت قدس سره صلهٔ رحمی بر کمال داشتند و عمر شریف ایشان زیاده بر چهل و پنج سال نه کشید ما نا که عمر ازان هم کمتر خواهد بود و صلهٔ رحمی باین سرحد کشیده باشد فی الحقیقت بیان قلت عمر خود باین جواب ادا کردند که آنحضرت در صلهٔ رحمی فرد یکتا بودند۔

۲۰ شب بستم شهر جمادی الاول در سال هزار و نود و شش هجری ازین دار پر ملال درگذشتند انا لله و انا الیه راجعون و عمر شریف چهل و هفت سال گردیده۔ تاریخ وصال:

"هی هی ستون دین افتاد"

در روضهٔ شریفه علحده و مشهور اهل سرهند است و درین جا پیش از وصال خود اشارت صریحه بظهور پیوسته بود که تفصیل آن موجب تطویل است طوبیٰ لمن زارها بکمال الاعتقاد قدسنا الله سبحانه باسراره و رزقنا الله تعالیٰ من برکاته۔

فقیر باوجود خرد سالی آن معرکه را به وجه احسن در خاطر دارم و شهرتی که در همان وقت
بین الناس انتشار یافته بود ذهن نشین است اما بعد از کلان سالی ها هم از اکثر مردم شنیدم که
جنازهٔ آنحضرت قدس سره بالای هوا می رفت و هر چند مردم به قصد می جستند دست کم کسی
بآن می رسید و بعد از رسیدن به روضه خود به خود فرود آمد و در اثنای طریق هر کافری که دیده بی اختیار
به خواندن کلمهٔ طیبه لب کشود و بعد ازاں نکته به شوق خود مسلمان گشت و هر دو کس شاهد گذشته در محکمهٔ ۵
قضا مسلمان کردند و بر مابقی مشاهد چناں که باید نه گذشت مرتد گشتند نعوذ بالله من ذالک۔

د آنحضرت هم هشت فرزند ماندند اما سه پسر کلاں بودند پنج صغیر آن اعزهٔ ثلاثه که در
حضور شریف کبیر سن را باکسب کمالات مجمع گردانیده۔ ذکر آنها الزم است۔ اما به موافق
ذکر علم خود بر احوال آنها بطریق اجمال فضیلت و کمالات دستگاه شیخ محمد اعظم قدس سره فرزند
نخستین آنجناب اند۔ ولادت آن مخدوم زادهٔ عالی نژاد پیش از سفر حج حضرت ایشان رضی الله تعالی عنه ۱۰
اتفاق یافته۔

ابیض۔ هنوز آن مخدوم زاده (۳۲۳) در برج حمل بوده که حضرت ایشان بشارت دادند که پسر
خواهد شد و بعد از تولد هم نظرات عنایت آنحضرت رضی الله تعالی عنه بر این نبیرهٔ صاحب القال و
الحال بر کمال بوده بر علوِ استعداد آن عالی نژاد مکرر بر زبانِ مقدس به عباراتِ مختلفه جریان یافته و
شروعِ ارادت هم به جناب حضرت ایشان داشتند بعد ازاں کار را به خدمت والدِ بزرگوارِ خود باخر ۱۵
رسانیده جانشین آبای کرام خود گردیدند و تحصیل علوم ظاهره را هم در حالت والدِ ماجدِ خود با نجام
رسانیدند و فاتحه بر بیضاوی خواندند آن روز جشنِ بزرگ دولت افروز فرموده بودند ما ناکه حاشیهٔ قدیم
را در حضور به خوانده باشند که بعد از وصال آن قدس سره بخدمتِ مولوی معنوی شیخ محمد فرخ قدس سره
فرزند حضرت خازن الرحمت که عالم متبحر بوده اند گذرانیده و این مقدمه به فقیر یاد است و آن مخدوم زاده
کتاب فیض الباری فی شرح البخاری به غایت متانت و زیبای تصنیف فرموده عاصیٔ دور از کار ۲۰
دو سه جزوی از آن کتاب سبقاً بخدمت حضرت والدی و مرشدی اقطاب دستگاهی خوانده است
د آنحضرت د عم شریف شیخ عبداللطیف خیلی در مدائح الکلمات تعریف ادا می فرمودند و بشارت
محبوبیت آن مخدوم زاده را که والد بزرگوار ایشان عنایت کرده اند از اکابر مصاحبان آنحضرت

والا مرتبت استماع یافتہ بلکہ در مکتوباتِ شریف نیز در زیر قلم آمدہ ۔

شاہ سکندر کہ از اکابر خلفای آنحضرت در بلدۂ کابل بودہ و صوفی جان محمد کہ از یاران مخصوص آنجناب بودہ می گفتند کہ بشارتِ قطبیت نیز آنحضرت بایں مخدوم زادۂ اعظم مرحمت فرمودہ اند، بالجملہ مراتب کمال مجدی شاملِ حال آں مخدوم زادۂ جامع الحال والقال بودہ کہ اکثر مریدان آنحضرت را در تردد انداختہ کہ کدام یکی ازیں سلف و خلف افضل از دیگری باشد انصاف آں است کہ مخدوم زادۂ مذکور بہ کمالات والدِ بزرگوارِ خود تحقق تمام داشتند و معاملہ والد بزرگوار ایشاں مستثنیٰ است مگر در اخوان کرام سخنی از ایشاں جاری گردد کہ کدام یکی از دیگری افضل باشد و عمر شریف آں مخدوم زادہ بر جادہ چہل و ہشت سالہ گردیدہ ۔حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ دراں ایام در حضرت سرہند تشریف داشتند :

احمر۔ حضرت والدہ ماجدہ سلمہا ربہا از آنحضرت نقل می فرمودند کہ روز وصال ایں برادر زادہ خود خیلی محزون گشتند و فرمودند کہ کائنات الہی تعالیٰ شانہ دیگر معلوم می شوند ایں حرف نیز مؤیدِ قطبیت ایشاں است چہ رجوع کائنات خاصۂ بہ قطب است باولیاء دیگر کاری نہ دارند، الا ماشاءاللہ و وصال آں مخدوم زادہ عالی شان در سال ہزار و صد و چہار دہ اتفاق یافتہ و درون گنبد روضۂ والد بزرگوار خود مدفون اند اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رٰجِعُوْنَ ۔

معارف آگاہ شیخ محمد حسین قدس سرہ فرزند ثانی آنحضرت بودند بہ توفر اخلاق و کثرت اشفاق (۳۲۴) آراستہ در ہمت بی نظیر در عزیب پرسی دستگیر حافظ کلام بہ خوش الحانی تمام و صاحبِ معنیٰ و اسرار در امر معروف و نہی منکر جواں مرد روزگار بودہ گویند از والدِ بزرگوار خود بشارت حقیقت قرآنی نیز حاصل نمودہ و اکثر دعوت اہل قبیلہ جانب دیہات خود می فرمودہ اصناف اطعمہ شیریں و نمکین با اہل جوع کہ خدام باشند بہ شوق تمام می رسانیدہ ۔

در سالِ ہزار و صد و شانزدہ ازیں دار در چہل و سہ سالگی رخت بستہ بہ سفرِ آخرت شتافتہ درون گنبد روضۂ شریفہ والدِ شریف خود مدفون ساختند انا للہ وانا الیہ راجعون ۔

دو فرزند باقی گذاشتہ کہ ہر کدام در حسن و اخلاق و ضبط اوقات عبادات قدم بر قدم والد شریف خود اند نام اکبر شیخ محمد معظم و اصغر شیخ محمد مسیح سلمہما اللہ سبحانہ ۔

واقف اسرار لاریب شیخ محمد شعیب قدس سرہ فرزند ثالث آنحضرت بودہ بانواع مکارم و اصناف اخلاق آراستہ و در محبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ تمام گداختہ می فرمودند

کہ محبت حضرت ایشاں الحال نمانده است من خودرا ہم بایں لفظ عظیم نمی توانم اطلاق کرد کہ قرب
قیامت است ایں وقت تاب محبت آنحضرت نہ دارد و در اواخر رمضانِ مبارک البتہ در موسم
اعتکاف دعوت اہل قبائل و دیگر صائمان علی الخصوص کہ اہل جوار باشند می فرموده ۔

حضرت والده کریمہ مد ظلہا بسیار فضائل آں برادر زادۂ خود بیان می فرمایند و مکارم
اخلاق ایشاں مذکور می سازند در سال ہزار و صد و بست و یک پیش از غلبۂ کفار در حضرت سرہند ۵
ازیں دار در گذشتہ و عمر شریف در حوالی خمسین بود و درون گنبدِ روضہ شریف حضرت والد بزرگوار
خود مدفون اند انا للہ و انا الیہ راجعون و سہ فرزند آنحضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس
بالفعل در قید حیات اند ہر کدام موصوف بہ صفات ۔

کلاں تر شیخ محمد عیسیٰ است شاعر و فاضل در جودت طبع مشہور ہر کجا باشد خدایا
بر سلامت دارش ، رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُوْنَنَّ ۱۰
مِنَ الْخٰسِرِیْنَ ۔

(حضرت شیخ محمد صدیق)

کنزِ ششم در ذکر بعضی از احوال قطب الآفاق قدوۂ ارباب تحقیق مخدوم زادۂ سادس و اصغر
۵ شیخ محمد صدیق قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔
معارف عالیہ و کمالات متعالیۂ آں قبلۂ اربابِ حاجات از غایت لطافت مرتبہ در بحر نور مستغرق گردیدہ است کہ چشم ادراک ایں آدارۂ اعتراف بعجز کمی و قصور نماید و دست کوتاہ از نارسائی خود ہموارہ بآں ثمرۂ نفع دار بسیار شرمسار ے

رہ خطرناک است و منزل بس بعید　　　دست کوتاہ است و خرما بر نخیل

۱۰ مگر از راہ تفضل و ذرہ پروری کہ شیوۂ مرضیۂ ایشاں بودہ خود دستگیری فرمودہ مطلب کار و ثمرہ نفع دار رساند و ماتوفیقی الّا باللہ۔
ولادتِ باسعادت آں قبلۂ اصحابِ ولایت در شہر[۱] (۳۲۵) سنہ ہزار و پنجاہ و نہ در بلدۂ متبرکہ حضرت سرہند اتفاق یافتہ متمنای حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بحصول پیوستہ چہ حضرتِ ایشاں را غلبۂ شوق در اواخر برآں آوردہ کہ اگر فرزند بلا واسطہ دریں وقت آخر الزمان
۱۵ ظہور فرماید موجب تسکین آفات و باعث امن و امان بر عالمیان گردد ے

چوں چنیں خواہی خدا خواہد چنیں　　　می دہد حق آرزوی متقین

تفصیل ایں نقل نزد ارباب عقل از واجبات تحریر دانستہ مذکور می نماید۔
احمر۔ مکرر از آنحضرت والا مرتبت قدس سرہ استماع یافتہ کہ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بحضرت والدۂ ماجدۂ ما خطاب کردہ فرمودند کہ دل می خواہد کہ حق سبحانہ فرزند کرامت
۲۰ فرماید، ام المریدین استحیای ازیں معنی بہم رسانیدہ معروض داشتند کہ بیشتر فرزندان و نبائر و نوائس فراوان او سبحانہ عطا فرمودہ است ازیں کہ آرزوی فرزند بلا واسطہ در دل راہ نہ یابد تمنای فرزندان بہ واسطہ باید نمود، فرمودند بی اختیار دل برایں خواست آوردہ است البتہ موجب حکمت نا مضنہ خواہد بود بعد ازیں تمنای آں مخدوم زادۂ عالی شان و متصل ایشاں حضرت والدۂ شریفۂ

---

[۱] د۔م۔ دونوں نسخوں میں ماہِ ولادت کی جگہ بیاض ہے۔

این ناتواں بہ حضرت ایشاں مرحمت گشتہ و متمنا حسب المدعا بہ حصول پیوستہ است و سبب ہدایت عالمیان دریں دورۂ اخیرالزمان گردیدہ و تصرف صحیحۂ حضرت ایشاں بہ ظہور انجامیدہ و حضرت ایشاں را تربیت ایں فرزند برومند جہت[1] کبرسن خود بسیار ملحوظ و منظور شدہ کہ معاملۂ ایشاں خام و ناتمام نماند و بعد از من احتیاج بہ برادران نیفتد۔

چوں بر سن تعلیم و تعلم رسیدند در اندک مدت قرآن مجید را خواندہ بہ کتب متداولہ پرداختند ۵ اما معاملۂ حال را بہ مراتب غالب ساختند و از عروض و عوارض کثیرہ کہ از موسم بلوغت شامل حال داشتند بعضی از نسخ اخیرہ اگرچہ بہ طریق سبق نخواندہ اما بحکم بلندئ استعداد و ابن الفقیہ نصف الفقیہ ۔ تمام امور عمدہ کہ در کتب معتبرہ مندرج است بہ قسمی تقریر در بعضی اوقات می فرمودند کہ فحول علماء اصلا پی بآں نمی بردند کہ از آنحضرت نسخہ ہم ماندہ باشد کہ مطالعہ بنیامدہ و اما از غایت صدق و صفا گاہی خود می فرمودند۔ ۱۰

احمر۔ کہ از ما بعضی نسخ عروض عوارض ماندہ اند کہ سبقاً نہ گذراندہ ایم روزی ارادت خان کہ فاضل مدقق و نکتہ چیں محقق بود بہ حضور احقر بجناب آنحضرت قدس سرہ رسیدہ چوں مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ درمیان بودہ بر حرفی کہ مشتمل بر مقدمات معقولات باشد و ایں درآں کلام شریف پر بسیار است آں قدر جوبہ صائبہ یافتہ کہ چہ شرح دہد۔ چنانچہ بانبساطِ تمام برخاستہ و پیش ایں عاصی مدح علمیت آنحضرت بسیار نمودہ بلی آنہا را کہ بہ علم انسی[2] سرافرازی فرمایند ۱۵ تعلیم و تعلم پیش از سبب بہانہ نمی باشد۔ مصراع

دل چوں روشن شد کتاب و دفتری در کار نیست

احمر۔ در سن یازدہ سالگی (۳۲۶) بودند کہ در منام بہ صحبت سید الانام علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام مشرف گشتند کہ آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ بہ بشارت ولایت احمدی سرافرازی فرمایند و مبشری می سازند بامداد بہ عرض حضرت ایشاں رسانیدہ مکتسب آں گردیدند کہ ۲۰ چوں بہ حصول ایں مقام از آنحضرت از آنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام مبشر گردیدہ حضرت ہم بہ بشارت آں ممتاز گردانیدہ فرمودند ترا خواہد شد تا حصول بشارت صریحہ از آنحضرت درآں کارواں بودند و آنچہ استعداد مبطن بود آں بسرعت کاملہ می خواستند و حضرت ایشاں ہم ہمیشہ

---

[1] د۔ "جہت" ندارد [2] م۔ لدنی

امیدوار می ساختند زیرا کہ ایں مقام بسی مرتفع است مقامات طریق کہ در رنگ زینہ ہای آں بام باشند قطع می کنانیدند تا بہ مقصد اقصیٰ پر و بال مقرر نمودہ پرواز در رنگ شہباز نمایند تا آنکہ در سن ہژدہ سالگی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ بشارت ولایت احمدی مرحمت کردہ فرمودند آرزوی چندیں سالہ بہ حصول پیوست و موعود منجز گشت۔

۵ احمد- اکثرہا می گفتند کہ حضرت ایشاں بہ من می فرمودند کہ از طرف باطن تو خاطر جمع گردیدہ است اما سرانجام ظاہر نیز از ضروریات طریق دانستہ در تکمیل آں سعیٔ جمیل باید نمود کہ ایں ممر طبیعت در قلق می باشد امتثال امر[1] را واجب دانستہ ساعتی کثیرہ بجا آوردند و آنچہ لابُد و لازم بودہ بانجام رسانیدند و آنچہ از زوایدات بودہ بہ سبب عروض عوارض کہ مکرر را[1] مذکور گشتہ اگرچہ بطریق سبق نہ رسیدہ اما از راہِ علم لدنی ہمہ را باآخر رسانیدند۔

۱۰ احمد- روزی کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ اجازت تعلیم طریقت و رخصت ارشاد بآں مخدوم زادۂ عالی تبار مرحمت کردند بر زبان درفشاں آوردند کہ از مدت یک سال می خواستم کہ ترا اجازت فرمایم اما از آں جا کہ دریں ایام کشمکش مریدان در اخوان تو بسیار است و ہر یکی طالب مرید است طالب حق نیست ازیں جہت خود را معاف می داشتم اما الحال بہ یقین کامل مرا معلوم شد کہ در تو طلبِ مرید نماندہ است و ہرچہ خواہی برای خدا است نہ ۱۵ برای نفس باطمینانِ خاطر اجازت دادم سوال اکثری از اہل قبیلہ بایں حرف سخن دارند کہ آنحضرت بہ شوق تمام مرید گرفتند و حضرت ایشاں نفی طلب ارادت از ایشاں بہ بالغ وجوہ فرمودند چنانچہ در وقت عطای ایں بشارت سابۂ مبارکہ ہم دو سہ مرتبہ گردانیدند کہ در تو طلب مرید نماندہ است فکیف تصدق البشارت جواب بشارت حضرت ایشاں عین صدق و کمال صواب است چہ غرض آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ آں است کہ مرید طلب برای حبِ جاہ و طلبِ ریاست نہ باشد ۲۰ و آں خود از شائبہ ایشاں می گریخت بلکہ غرض شریفہ ایشاں در وقت مرید گرفتن آں بود کہ از ازدیاد رواج طریقت حضرت ایشاں حاصل آید و مسترشد داخل بشارت غفرت لک و لمن توسل بک الی بوسطہ او بغیر وسط الی یوم القیمۃ ، کہ بہ حضرت مجدد الف ثانی و بعد ازاں بحضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما الہام شدہ بودہ گردد چہ کلام سابق حضرت ایشاں کہ

---

[1] د- "را" ندارد

ہر چہ خواہی برای خدا است نہ برای نفس مؤید ایں قول است۔

ایں نیازمندبی پر و بال را (۳۲۷) صحبت آنحضرت قدس سرہ بسیار دست دادہ ہیچ حرف ایشاں را نفسانی نہ یافتہ فکیف دعوۃ الخلق الی الکبیر المتعال کہ از اعظم عبادات است تمام ہمت ایشاں مصروف بر ازدیادِ ارشاد حضرت ایشاں بودہ کہ تمنای آنحضرت کہ ولادت ایشاں دریں کبرِ سن شدہ بود بانجام رسد و دریں طور وقت پر فتن و اختلال کہ کمال ۵ قرب قیامت است و دیگر برادران ایشاں ہم قبل ازیں بہ سفر آخرت شتافتہ اند ظاہرا احدی ہم از عباد الٰہی ازاں فیضِ معصومی کہ از کائناتِ[1] احمدی رسیدہ شاداب گردد و حقِ حضرات ایشاں ادا باید و امور دیگر ہم از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسیار نقل می کردند کہ از سبب قلتِ حافظہ ماند[2] در خاطر نماندہ اند و سنِ شریفِ ایشاں بست سالہ بود کہ وصالِ حضرت ایشاں روی دادہ و ہمہ کمالات را در رنگ اخوان کرام خود اخذ نمودہ جانشین حضرت ایشاں گردیدند شاہد ایں مقال ۱۰ ہم از عمدۂ ارباب کمال بہ گذرانم۔

احمد۔ حضرت والدہ ماجدہ سلمہا ربہا می فرمایند کہ روزی در ایام قرب ارتحال حضرات ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ قدوۃ الواصلین حضرت سیف الحق والدین و قدوۂ ارباب تحقیق حضرت شیخ محمد صدیق قدس اللہ اسرارہما باہم در خدمتِ حضرتِ والدۂ کریمۂ خویش قدس سرہا رسیدند و من ہم حاضرۃ الوقت بودم حضرت شیخ سیف الحق والدین در مدح ایشاں فرمودند کہ ہیچ کمال ازآں ۱۵ قبیل نماندہ است کہ حضرت ایشاں بہ برادران بزرگ ما نہ فرمودہ و ایشاں بآں کمال مبشر نہ شدہ باشند ہر چہ باآنہا فرمودہ اند با ایشاں نیز گفتہ و ہر بشارتی کہ بہ کلانان بخشیدہ ایشاں را نیز باآں ممتاز ساختہ۔

احمد۔ حضرت قبلہ گاہی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس می فرمودند کہ چہرۂ ایں مخدوم زادۂ عالی نژاد علی الخصوص جبہ و ابرو و بینی و ہر دو چشم خیلی اشبہ است بحضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

احمد۔ اکثر آنحضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس خود می فرمودند کہ اگر کسی دعویٰ اصالت ۲۰ نماید من احق بداں و دریں گفتن دستِ شریف را بر سیمای مبارک ہم می گذاشتند بطریق اشارت امّا ادب آں متحمل نمی گرد د مارا کہ مشابہت حضرت ایشاں بایں اشارت دست را می رسانیدہ و باشارتی ہم برآں عضوِ منور حضرت ایشاں می فہمیدہ باشند امّا بہر حال از غایتِ ادب لب بہ تصریح نمی کشودند۔

---

[1] د۔ کائنات [2] د۔م۔ چنانچہ ماند

احمر ۔ دربارۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ از غایت اتباع خیر البشر شفیع یوم الحشر صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم تمام سنت ادا یافتہ چنانچہ در حدیث نفیس است (انما) مثل امتی مثل الغیث لایدری اولہ خیر ام آخرہ ہماں نسبت در فرزندان حضرت ایشاں جاری گردیدہ است اگرچہ کلانان مجاہدات فرمودہ باعلیٰ مراتب کمال رسیدہ اند و دورۂ اخیرہ حکم دیگر
۵ بہم رسانیدہ بود و ایں اشارت بر فضلِ خویش بہ ظہور می پیوستہ ہر چند مخلصان کلانان را بر ایں کلام شریفِ ایشاں قیل وقال است کہ کلانان ہم در دورۂ اخیرہ فیضہا برداشتہ اند و قبل ازیں یافتہ اند ہر چہ یافتہ اند اما غرض آنحضرت را قدس سرہ محل دیگر باید جست و آں در خاطر ایں آوارہ چنیں راہ می یابد کہ کمالاتی کہ (۳۲۸) در ذات مبارکِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بطریق ہیئتِ مجتمعہ از اول عمر مقدس بودند در آخر آں پختگی و بالیدگی بہ نوعی دیگر پیدا کردند منشاء آں فرزندان کہ
۱۰ در آخر عمر بظہور آمدند گر دیدند گویا نسخۂ کمالاتِ آخرینہ در اول تولد گشتند وثانیاً آنچہ بہ کسب خود یافتند و نیز در دورۂ آخرینہ تولد گشتند روز بروز طلعت افزوز تر می گشتند یافتند ھذا ما حکمت عقلی فی توجیہ ذالک الکلام والعلم عند اللہ العزیز العلام ۔ وآنحضرت قدس سرہ خود را در جیب کمالات حضرت ایشاں ذرۂ محقر بلکہ کمتر ازاں می شمردند و محبت حضرت ایشاں وحضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما جزئی از اجزای ایمان می دانستند و جمیع فرزندان حضرات ایشاں
۱۵ دریں مقام اعتقاد محکم بنیاد متحد اند و خلفاءِ کرام نیز بر ایں رسوخ ثابت و استوار و آنحضرت قدس سرہ اکثر با مراضِ صوری ابتلای تمام می داشتند و ہموارہ بہ پرہیز اطعمۂ مرغوبہ و فواکۂ محبوبہ گرفتار، چنانچہ روزی پیش ایں عاصی تباہ کار می فرمودند:

احمر ۔ جغرات بسیار مرغوبۃ الطبع است و مدت سیزدہ سال است کہ نہ خوردہ ام" وہمیں قسم نام چندیں میوہ وطعام اکثری می بردند کہ باوجود شوق نہ خوردہ ایم[1]"۔

۲۰ احمر ۔ روزی می فرمودند کہ پرہیزی کہ از راہ خوف مرض نمودہ اند تصفیہ بخش باطن است در رنگ پرہیزی کہ ارباب ریاضت اختیار نمایند و اکثر انتقال زمانۂ ماضیہ کہ بر خود گذشتہ بہ لطافت تمام ادا می فرمودند چہ کلام شریف ایشاں از غایت صدق باہمگی لطیف بود نقلی ازاں بہ خاطر ماندہ اخوی محمد پناہ را کہ اوّل گیرندہ نقل ایں مقامات است و صاحبِ معنی و نکات بہ ذکر آں مسرور

---

[1] وادین میں منقول فقرہ نسخہ "د" میں نہیں ہے۔

باید ساخت۔

احمر۔ می فرمودند که بادشاہ خلد مکان ہنگامی که متوجه حسن ابدال بوده روزِ منزل حضرت سرہند شقه که بدستخطِ خود بایں ضعیف نوشته العَشاء بعد العِشاء والبهادر فی خد متکم وقت الغداء دمعنی آں شقه نیز بآں عزیز تفهیم باید نمود یعنی طعام شبینه بعداز نمازِ خفتن خواہم فرستاد و بلنک نوش بہادر که متمنایٔ ایشاں بوده بعداز نماز بامداد درخدمت برای ارادت خواہد رسید آخر ہمچناں به 5
دقوع پیوسته که طعام بعد عشا رسیده و فردای آں بلنک نوش بہادر را مرید آنحضرت کنانیدند۔

ابیض۔ فقیر دور از کار یک بار به داعیۂ گوالیار از سرہند برآمده چوں به شاہ جہاں آباد رسیده در مقام آنحضرت قدس سره بدستورِ قدیم خود منزل نموده، و درآں جا به حُمّی[1] شدید گرفتار گردید و امتداد دو ہفته کشیده دریں مدت عنایاتِ فراوان ازدم و توجہات بی پایان و معالجات ظاہرات و دعوات متکاثره به حال ایں درویش مرعی می داشتند روزی در غلبۂ مرض تشریف برای عیادت که کلاں تر عیادت است آورده فرمودند شما خود به عافیت ہستند آری ایں خادم شما به شکل حُمّی نشسته است اگرچه مآل کار ایں ہم به عافیت است و دریں فرمودن خادم به شفا بود بعد ایں کلام فقیر به عافیت شد و خادم بیمار گردید و تا سه چہار ماه آزار سخت کشیده عافیت یافت (۳۲۹) سه تصرف دیک ملفوظ دریں ابیض جلوه گر گردیده فافہم ولا تکن من الغافلین[2]۔

اگر به تفصیل احوالِ آنحضرت شوق دامن گیر گردد پس به مقاماتِ ایشاں که بزبانِ فصیح 15
عربی که عربان فضلا که مرید آنحضرت باشند تصنیف نموده دوستاں را مسرور و اہل ارادت را حضور بخشیده اند رجوع باید نمود۔ ہر چند ایں فقیر ہم به ملازمت آں مقامات مشرف نه گشته است اما از ابنای کرامِ ایشاں تعریف آں بسیار شنوده۔

بادشاه محرم محمد فرخ سیر رحمة الله سبحانه رحمةً واسعةً که مرید آنحضرت بوده در ہنگامِ قیدِ او در قیدِ حیات بودند خیلی متاسف و متالم ماندند تا آنکه شب پنجم شہر جمادی الاوّل سنه 20
ہزار و صد و سی[3] و یکم ہجری جاں بحق تسلیم کردند اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَیْهِ رَاجِعُوْنَ۔

امّا وصال در شاہ جہاں آباد روی داده و تابوت شریف را در سرہند برده روضۂ علیحده متصل روضۂ حضرت ایشاں ساختند طوبیٰ لمن زارها بکمال الاعتقاد۔

---

[1] د۔م۔حمای [2] م۔القاصرین [3] د۔بست

و تاریخ وصال آنچه فرزندی نیاز احمد سلمه الله تعالیٰ یافته "معرفت زمان مرد"۔
و بعد وصال آنحضرت محمد فرخ سیر مقتول گشته این همه ظهور فتن مقدمه تشریف آں قبلۂ
ارباب ولایت[1] بوده که تا حال عالم را در پیچ و تاب انداخته بل فرزندان بلا واسطۂ حضرت ایشاں
که فاضل ترین اولیاء کمل اند در ابناءِ کرام ہمیں ذات شریف ایشاں مانده بود۔ چوں ایشاں
۵ رخت برداشتند توقعٔ خیر و برکت و رشد و ہدایت با او بمثابہ معلوم از حضرت حق سبحانہ
بر محبت حضرت ایشاں ثبات و استقرار مسئول است که متابعان ایشاں را درجات
قرب مامول ہے

دست[2] کوتہی[3] خود زیر بارم
از بالا بلندان شرمسارم

۱۰ و فرزندان آنحضرت قدس سرہ دو اند۔ کلاں تر آنہا فضیلت مآب حافظ
قرآن مجید شیخ محمد مہدی است به محاسن اخلاق موصوف و به مکارم اوصاف ممدوح در علم
ظاہری معقولات و منقولات به قوت تمام خوانده و کارخانۂ ارشادِ والد بزرگوار ہم بالفعل
بایشاں متعلق است تفصیل علم بشارات ندارم تا در قید قلم در آرم۔ ہر کجا ہست خدایا
بسلامت دارش۔

۱۵ شیخ عبد الباقی فرزندِ ثانی آنحضرت اند و به سنجیدگیٔ اوضاع معروف گویند در اواخر
آنحضرت این مخدوم زاده را با جازت تعلیم طریقه نیز سرافراز فرموده اند و ہموارۂ اوقات به تلاوت
قرآن مجید بسر می بردند۔ چند سیپاره ہم حفظ نموده بودند زیاده از یک سال است که می گفتند'
الحال ظاہرا با آخر ہم رسانیده باشند و برایں عاصی مہربان اند ہر کجا ہست خدایا بسلامت دارش۔
(دختران حضرت خواجه محمد معصوم قدس سرہ) حضرت ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہ شش فرزندان
۲۰ بودند که احوال آنہا بقدر حال گذشت بنات ہم شش اند۔ از آں جملہ یک دختر در حضور انور
ودیعت حیات سپرده و پنج دیگر بعد (۳۲۰) آنحضرت مدتہا باقیات صالحات بوده ہر کدام
در فضل و عصمت و ورع و تقاوت بی نظیر عصر خود بوده و به بشارات کثیره از آنحضرت
عالی درجات مبشره گردیده ہمت و سخاوت ہر یکی شاہد آں بوده که ظہور حضرت ایشاں در پرده

---

[1] "ارباب ولایت"، نسخہ "د" ندارد [2] م۔ دستی [3] د۔ کوتہ

آنہا جلوہ گر است و انتقالِ فراوان دریں کتاب از بنت کبریٰ حضرت ایشاں در قید قلم در آمدہ ازیں جا بزرگیٔ ایشاں بر دیگراں دریاب و بالفعل والدۂ احقر کہ بنتِ صغریٰ آنحضرت اند در قید حیات۔ قدری از احوالِ ایشاں در کنز اوّل مقدمۂ ایں مقامات مذکور گردیدہ سلمہا ربہا۔

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَ إِسْرَافَنَا فِیْ اَمْرِنَا وَ ثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَ انْصُرْنَا عَلَی الْقَوْمِ الْكٰفِرِیْنَ۔ وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہ محمّد ۵ وآلہٖ و اصحابہٖ واتباعہٖ اجمعین۔

مفتاحِ ہشتم

در ذکرِ بعضی از اقربای عظامِ حضرت ایشاں و مایشتمل ھذا الباب۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ لَہٗ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ وَلَہُ الْحَمْدُ فِی الْاٰخِرَۃِ ۱۰
وَھُوَ الْحَکِیْمُ الْخَبِیْرُ یَعْلَمُ مَا یَلِجُ فِی الْاَرْضِ وَمَا یَخْرُجُ مِنْھَا وَمَا یَنْزِلُ مِنَ
السَّمَآءِ وَمَا یَعْرُجُ فِیْھَا وَھُوَ الرَّحِیْمُ الْغَفُوْرُ۔ والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہٖ
محمدِ الذی کتابہ افضل من التورٰۃ والانجیل والزبور وعلیٰ اٰلہٖ وصحبہٖ
وازواجہ الطاھرات وبناتہ المکرمات وجمیع تابعیہ الیٰ یوم البعث والنشور۔

برقافلہ سالارانِ وادیٔ عشاق وناوک فگنان سینۂ آفاق ومعتکفان مسجد بیت الحرام ۱۵
ومعتصمان حبل المتین حضرت کلام وجنون آموزاں قامت دلربای وحیادرزان برفع آشنائی
وصاف دلان محفل ملکوتی وپاک روحان مجلس جبروتی ودور بینان بزم گاہِ احمدی وباریابان
بارگاہِ سرمدی وطالع مندان دولت معصومی ودولت مندان تربیت قیومی ونکہت افروزان
معرکۂ فضل واحسان وطلعت بخشان بدرقۂ انس وجان کہ ازغایت خضوع ونہایت انقیاد
اسرار واجب الاستتار حضرت ایشاں وابناءِ کرام آں قبلۂ صفا کیشان رضی اللہ تعالیٰ عنہم بہ کمال ۲۰
محبت واعتقاد درگوش جان دُر وار سُفتہ منتظر استماع حالات بدیعہ ومقالات رفیعہ اقربای
آں امام درویشاں علی الخصوص چیزی کہ ازجناب قطب الاقطاب قبلہ گاہی قدسنا اللہ
سبحانہ بسرہ السامی می شنودہ بہ شوق تمام نشستہ اند۔ مخفی نماند کہ بنیادِ معاملہ ایں کار
ولایت استوار ہمہ بہ طفیل عنایت آنحضرت قدس سرہ بظہور پیوستہ وایں بادۂ خوشگوار
ازجامِ فضلِ پروردگار چکیدہ کہ بہ تشنگان بادیۂ فراق قطرۂ ازاں رسیدہ پس خاموشی ازیں

حرف بس شگرف از محرمات طریقت در مذہب عشاق گشت ؎

زحرفش کی توانم بود خاموش   بگوشم عشق می گوید کہ بخروش

چوں بہ میامن توجہات حضرت قبلہ گاہی مرشدی کہ قبلۂ اصحابِ کرامات بودہ اند،
ایں ہمہ برکات حضرت مجدد الف ثانی و کمالات حضرت ایشاں قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہم
۵ دیدہ و شنیدہ و باسرار فرزنداں ایشاں رسیدہ و ایمانی بہ موافق حوصلۂ خود بایں معارف حاصل نمودہ
ازاں ست کہ امانات باہلِ آں رسانیدہ والا بدون اجازت اظہار ایں اسرار عین خیانت
است بلکہ خوابِ نادیدہ (۳۳۱) درپۓ تعبیر آں دو دیدن است پس عزیزی کہ بہ توسل او ایں
ہمہ محرمیت باسرار اولی الابصار حاصل روزگار عاصیٔ تباہ کار گردد عقلِ سلیم بلا توقف حکم بہ ذکر
بعضی از معارف و اسرار آں قدوۂ اولیاء کبار بہ کمال نخامت[1] و اعتبار نماید ہر چند کہ بہ تحریر بعضی
۱۰ ازاں مزایا در کتاب منظر اولی الالباب[2] قبل ازاں بہ چند سال اکتساب سعادت کردہ است اما
در ضمنِ احوالِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بحکم آنکہ کُلّ متضمنِ جمیع اجزاءِ خود است
ذکر ایں جزءِ اعظم کہ در موضع کل کامل است از واجبات اہل فراست دانستہ کنز اوّل ایں مفتاح
را بہ ذکر آں مظہر فضل اللہ تقدیم اولی و انسب فہمیدہ و سخن چند ازاں عارفِ ارجمند مروج طریقۂ
نقشبند نزد فہمیدہ کاران معنیٔ بلند بہ صد شوق و طراوت و با نہایت انبساط و سعادت باید نمود
۱۵ متوکلاً علی الرحیم الودود۔ بعد ازاں بہ ذکر اعزۂ دیگر کہ کسب کمالات از جناب حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودہ اند بہ قدر علم و دریافت خود باید پرداخت، اما دقیقہ دیگر پیش از شروع مقصود
بہ ضرورتِ عقلی واجبۃ التقریر است و آں آں است کہ رجوع اصاغر و اکابر اہل قبیلۂ احمدیہ
بحضرت ایشاں افتادہ ہر چہ یافتہ از آنحضرت قیوم یافتہ و ہر کہ فیض برداشتہ اند دانہ از خرمنِ
معصوم برداشتہ و دریں جا ذکر چندیں ازاں صاحبان مرقوم خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔ وجہ ترک
۲۰ بعضی دیگر معقول مستمعان باید ساخت بدانند کہ حضرت شاہ جی قدس سرہ کہ برادرِ اصغر
حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ اگر چہ در آخر کار رجوع بحضرت ایشاں بہ کمال خضوع آوردہ بودند
اما چیزی کہ ازاں بہ سمع ایں ناقص رسیدہ باشد دو سہ حرف خواہد بود باوجود علم یقینی خود کہ بہ حال
بر کمال ایشاں از روی اعتقاد حاصل است بہ تحریر دو سہ ورق خورسندی داخل مزاج نہ گردد

---

[1] م۔ نخانتت   [2] د۔ الابصار

برای دو سہ حرف مسموعہ کہ در مواضعِ دیگر ہم گنجائشِ ایرادِ آنہا پُر بسیار است کنز علیحدہ چہ طور
تصنیف نماید و اگر نماید تسلئ دل حاصل نماید بلکہ جرأت دست وقلم را جانبِ دوات نمی گذارد
و فرزندِ کبیرِ ایشاں شیخ ضیاء الدین یوسف اگرچہ بہ ارادتِ بلا واسطۂ حضرت ایشاں در اول
حال مشرف است و ثانیاً از حضرت حجۃ اللہ بہ بشارات کثیرہ مبشر اما کاتب را مطلقاً اطلاع
۵ برسد بشارتی از بشاراتِ حضرت ایشاں کہ تقریر معہود فرمودہ باشند حاصل نہ بلکہ بر تفصیل بشارات
حجۃ اللہ کما ینبغی ہم اصلاً نیست آگاہی ۔ والسکوت من الذکر فی مثل ذالک المقام اولیٰ
لئلا یستلزم الاھانۃ ماند ۔ عم شریف شیخ عبد اللطیف وسہ فرزند حضرت خازن الرحمت
قدسنا اللہ سبحانہ باسرارھم کہ احوال آنہا پارہ از مکتوبات و پارہ از مسموعات معلوم است
پس کنوزِ اربعہ باقیہ ازیں اعزۂ اربعہ باشد و ایں مفتاح مفتح کنوز خمسہ گردیدہ لیکن چوں حق عم
۱۰ شیخ عبد اللطیف بہ موجب حدیث نفیس صلی اللہ علیہ وسلم عم الرجل صنو ابیہ راجح
گشت (۳۳۲) کنزِ ثانی از آں جناب مقرر گشت و کنوز ثلاثہ باعتبارِ عمر از آں اکابرِ روزگار
خواہم نوشت ، اِن شاء اللہ تعالیٰ ۔

(شیخ محمد فضل اللہ قدس سرہ)

کنز اوّل۔ در بعضی از احوالِ قطب الاوتاد بدر الزہاد شمس الافراد حضرت قبلہ گاہی[1] مظہر فیض
الٰہ الشیخ محمد فضل اللہ۔ ۵

ذَالِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْہِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِیْمِ ؎

بود واضح ز پیشانی ادای فضلِ ربانی
ملک سیما فلک پیما چو مہ در انجلائی کردہ ام پیدا

کارخانۂ ہمت کہ با آنحضرت والامنزلت متعلق بودہ مگر دستگیری آں فرمودہ لیاقت آں
پرواز عطا فرماید کہ مُرغ شکستہ بال ایں آوارہ بہ فکرِ مدح آں قبلۂ ارباب کمل بر آشیاں قدس[2] ۱۰
صعود نمود افسانۂ حسن و جمال خالِ بہ سمع عندلیبانِ بستانِ کمال رساند ؎

تا صبا افسانۂ چشمِ تو در گلزار گفت برگِ گل در چشم بلبل تیغ خوں آلودہ است

آنحضرت والامنزلت قدس سرہ نبیسۂ حضرت مجدد الف ثانی و ہمشیرہ زادۂ حقیقی
حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما ہر چند نام آبای کرام ایشاں قبل ازیں در مقدمۂ کتاب حضرت
مخدوم کہ والد حضرت مجدد الف ثانی بودند مذکور گشتہ است و بعد ازاں کرسیہای ایشاں ہموں ۱۵
کرسیہای حضرت مجدد الف ثانی است کہ در مفتاح اوّل گذشتہ اما چوں بعد اوراق مشتت
الحال نہ کردہ اند بنا برآں تکرار واجب اولی الابصار گشت آنحضرت فرزندِ معرفت پناہی شریعت
دستگاہی شیخ عبدالقادر اند، آنجناب را مدتی تقریب اتفاق خدمتِ قضاء بلدۂ دارالارشاد
سرہند افتادہ بود، عدالت ایشاں نہ باں مرتبہ مسموع گردیدہ کرشمۂ ازاں دریں اوراق تسوید گردد
بلکہ اگر کتاب کثیر الابواب نویسد ہم ظاہرا چندی ازاں قصص ادا نہ باید۔ ۲۰

مشہور السنہ خواص و عوام است کہ در عہد ایشاں شیر و بُز در یک ظرف آب می
آشامیدند و ایں کنایت از کثرت عدالت است و ارادت ہم جناب حضرت مجدد الف ثانی
رضی اللہ تعالیٰ عنہ داشتند بعد ازاں آنحضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس

---

[1] م۔ قبلہ گاہ [2] "ارباب کمل بر آشیاں قدس" نسخہ "د" ندارد

که خلف ارشد آنجناب بودند"[1] رجوع آورده بشارت فناءِ قلب که درجه اوّل است از درجاتِ ولایت یافتند امّا حضرت قبله گاہی مرشدی[2] "که خلف ارشد آنجناب بودند بعد از وصال ایشان برسر تربت رفته کار ایشان را بجای که می خواستند می بردند چه دریں راه وصولِ فیض بر اموات در رنگ احیاء از اکابر اولیاء بطریق مساوات است امّا امواتی که در حالت حیات ہم قطع منزلی از منازلِ سلوک کرده باشند بعضی از کمالات ایشان ہم دریں کنز مشروح خواہد شد ۵
اِن شاءالله تعالیٰ۔

د آنجناب د شیخ عبدالقادر) شریعت پناه فرزند شیخ محمدامین اند دوی فرزند شیخ عبدالرزاق دوی فرزندِ عارف بالله الصمد مخدوم شیخ عبدالاحد است قدس الله تعالیٰ اسرارهم۔ کمالات ہریکی که مسموع گشته اگر در قیدِ قلم در آید کتاب بسی دراز گردد و معاملۂ مخدوم مستغنی از توصیفِ واصفین است و شیخ عبدالرزاق برادر کلاں حضرت مجدد الف ثانی بوده اند و صاحب اسرار و معانی۔ ۱۰

احمر و ابیض۔ حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه می فرمودند که سنن رسول کریم علیه و علیٰ آله الصلوٰة والسلام ہرقدر که بما رسیده بفضل الله سبحانه از ما ادا گردیده امّا آرزوی آں است که نبیسۂ دختری به حضور ما متولد شود و آں را بر دوش برداشته بازی نمایم تا ایں سنت ہم ادا یابد اما در حیات خود ایں کار در نظر در نمی آید ہمچناں شد که ولادت نبیسه (۳۳۳) بعد وصال امام ربانی مجدد الف ثانی اتفاق یافته بلکه امر خبر والده شریفه آنہا ہم بعد شد اما نسبت ۱۵ بحضور اقدس بود د اتمام آں بود که توقفی دریں کار از سببِ وصال بماند و در ایام خلوت صفۂ معلی که اصلاً غیر از فرزندان در آں جا بدوں اجازت باریاب نه بوده زیوری که برای جهیز ایں صبیۂ خود ساخته می شد بحضورِ شریف طلبیده می دیدند تا دقیقه از دقائق صلۂ رحمی نماند که ادا نه گردد و القصه فرزندان به موافقِ وصیتِ قیوم دوراں کتخدائی آں ہمشیرۂ خود بعد شش ماه حضرتِ مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه نمودند و عنایت بسیار ایں صبیه از مرقد منوره مشاہده فرمودند۔ ۲۰

برسر اصل سخن آیم و گویم ولادتِ باسعادت آنحضرت قدس سره روز عاشوره و جمعه سنه ہزار و پنجاه در بلدۂ طیبۂ حضرت سرہند اتفاق افتاده و فضلِ قادر در کسوت بشری که احسن تقویم است ظہور نموده از اں بعد که حضرت خازن الرحمت ہرگاه آنحضرت را قدسنا الله سبحانه باسرارهما

---

[1] "که خلف ارشد آنجناب بودند" نسخه "د" ندارد [2] واوین میں منقول فقره نسخه م میں نہیں ہے۔

می دیدند می فرمودند۔

احمد۔ ما فضلیا نیم تاریخ ولادت آں قبلۂ اصحاب ولایت یکی از مخلصان حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ "آں قطب الاقطاب تولد شد" یافتہ۔

احمد۔ حضرت[1] خازن الرحمت و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما بعد از فراغ نماز جمعہ بدستور معمول در روضۂ مقدسہ حضرت مجدد الف ثانی برای زیارت تشریف بردہ مراقبہ داشتند می بینند کہ مجلس کہ بکمال تمکین بودہ یکایک بہ سرور و نشاط و رقص مبدل گردیدہ است و تہنیت و مبارک باد از ہر طرف با آنحضرت آغاز کردہ حضرتین از غایت تعجب استفسار ازیں شادی و سرور نمودند فرمودند ہمشیرۂ شما پسر زائیدہ است کہ آثار فضل بر سیمای[2] وی جلوہ گر است و انوار عنایت بر ناصیۂ او تاباں مثل قمر برخیزید و مبارک باد شوید و از اخوت پناہی قبلہ گاہی مرحومی شیخ عز الدین احمد قدس سرہ چناں مسموع گشتہ کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ چنیں فرمودہ اند کہ آں طفل[3] را روزی بر سر قبر من آوردہ خواہند شاید تا ایں سنت بعد موت ادا می یابد و القصہ چوں چشم وا کردند صوفیان عظام مژدۂ دولت انجام دادند و خبر تولد آنحضرت بہ سمع حضرتین رضی اللہ تعالیٰ عنہما رسانیدند برخاستند و مبارک باد شتافتند و عنایت لم یزلی کہ در حق ایشاں معلوم کردہ بودند باظہار آں لب کشودند و روز عقیقہ[4] حضرت ایشاں محمد فضل اللہ نام ایشاں گذاشتند و حضرت خازن الرحمت بہ محمد شاکر مسمّیٰ فرمودند امّا اشتہار نام اول در رنگ عظمت فضل عظیم گشتہ کہ از الہام کریم بہ ظہور پیوستہ و معنی اسم ثانی نیز بر وجہ اتم بر چہرۂ فضل جلوہ گر بودہ چہ معنی شکر حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ چنیں می نویسد۔

فتح۔ بدانند کہ شکر عبارت از صرف عبد است جمیع ما انعم اللہ علیہ من الجوارح والقوی الظاہرۃ والباطنۃ الی ما خلق واعطاہ لاجلہ لولاہ لما حصل الشکر شاکر روزگار بودہ اند۔

چہ ایں نام نیز بموجب الہام ملک علام از زبان الہام ترجمان خازن الرحمت برآمدہ و ہر[illegible]ات عجیبہ و اسرار غریبہ از آنحضرت در خرد سالی ہا محسوس می کردند کرامات فراوان

---

[1] د۔ "حضرت" ندارد [2] م۔ پیشانی [3] د۔ "طفل" ندارد
[4] "و روز عقیقہ" در نسخہ م بیاض است۔

در ہر ماہ مشاہدہ می نمودند و از سال چہ نویسد کہ بچہ منوال در غلبۂ حال می گذشت۔

چوں بہ سنِ تعلیم و تعلم رسیدند در اندک مدت قرآن را ختم کردہ (۱۳۳۴) بہ کتبِ متداولۂ معقولہ و منقولہ پرداختند و بہ قوتِ تمام سبقاً بعد سبقاً و ورقاً بعد ورقاً تحصیل علم نمود بآخر رسانیدند۔

در سنِ بست سالگی فاتحہ بر بیضاوی خواندند و دریں مدت سفر حجاز باخوان کرام خویش ۵
نمودند کہ دریں مدتِ دو نیم سال امتداد آں سفر بود سبق موقوف مطلق بود آری حفظ قرآن مجید
در اثنای راہ حج بر سواریٔ فیل[۱] کہ حضرت و حدت و شریف محمود رفیق بودند و صحبت حرف و حکایت
اکثر می گذشت چہ شریف محمود مردی خوش تقریر بودہ در سہ ماہ چندروز کم یاد[۲] فرمودند و در رمضان
آیندہ بہ حضراتِ عالی درجات در نمازِ تراویح شنوانند و بریں مقدمات بعدی رسیم ان شاء اللہ تعالیٰ۔
سخن چند از اوائل احوال آں قطب الابدال بیان نمایم۔ ۱۰

احمر و ابیض ۔ در ہنگام کہ آں قبلۂ انام بہ شش ماہہ بودند روزی بر سرِ قبر مقدسِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ مخمرِ خاکِ مدینہ است فردوس را نگینہ بردہ نشاندند گویند قبر شریف زمانی بہ جنبید بر حضرات منکشف گردید کہ حضرت مجدد الف ثانی بہ معرفت[۳] کلی برخود سوار گہ فتند و شکرانہ آں نمودند کہ ایں سنت ہم بہ وجہِ شائستہ ادا یافت و می فرمایند کہ فلانی
سبطی است از اسباط کما ورد فی الخبر کہ حسن و حسین علیہما السلام سبط من ۱۵
الاسباط ۔ و بشارتِ طولِ عمر و کمال معرفت و عمق علم مرحمت کردند و ہمہ مبشرات[۴] بہ منصۂ ظہور رسید والحمد للہ المجید ۔ ازیں ابیض کہ مشتمل بر احمر است صریحہ از خزانۂ مجددی گشتہ کشودہ صدق نقلی کہ از اخوت پناہی مرحوی گذشت جلوہ گر گشت ۔ دریں جا بایں فقیر ایں نقل چناں بہم رسیدہ کہ در حالت حیات خود ہم حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ فرزندانِ
گرامی وصیت ایں معنی فرمودہ بودند کہ حصول ایں متمنا در حالت حیات دست نہ داد اما بعد ۲۰
ممات نبیسہ را بر سر قبر خواہید نشاند از آں بود کہ ایں وصیت بریں نبیسۂ اوسط کہ خیر الامور اوسطھا واقع است بہ ظہور پیوست چہ کشف حضرات عالی درجات دریں فرزند ارجمند توافق نمود و ابواب فتوح براں مظہر فضل الٰہی کشود۔

---

[۱] م۔ ہیل [۲] م۔ "یاد" ندارد [۳] م۔ فرصت [۴] د۔ مبشر

احمر۔ آنحضرت والامنزلت قدس سرہ ہفت سالہ بودند کہ والد بزرگوار ایشاں سفرِ حضرتِ دہلی بہ تقریبی از تقریبات اختیار فرمودہ بودند و مدت چند ماہ گذشت کہ خبرِ خیریت ایشاں فرحت بخش مخلصان نہ گردیدہ تردد ہمہ را ازیں سبب بہ کمال شامل حال بودہ روزی اخوت مکرمات با آنحضرت معروض داشتند کہ متوجہ شدہ خبر قدوم میمنت لزوم حضرت والدِ
۵ بزرگوار اظہار نمایند کہ تاکی بہ جمال خود مشتاقان را مسرور فرمایند و بالفعل در چہ کار اند و کجا اند آنحضرت اندکی چشم پوشیدہ و بر زبان شریف آوردند کہ امروز تا آخر روز تشریف وطن می فرمایند فکرِ استقبال باید نمود آنی نہ گذشتہ بود کہ خادم آں جا رسیدہ خبر تشریف رسانیدن بین الظہر والعصر خود رسیدند۔ و ایں تصرف فرزند خود را شنیدہ شکرانہ الٰہی بہ تقدیم رسانیدند و نیز اکثر مردم از ایشاں نقل می نمایند کہ در مدح آنحضرت اکثرہا می فرمودند۔
۱۰ احمر۔ کہ ایں فرزندِ ما مادر زاد ولی است۔
احمر۔ بارہا از زبان دُرفشاں آنحضرتِ والامنزلت استماع یافتہ کہ من خود را در ایام طفولیت پیش از حصولِ ارادت بہ مقاماتی می یافتیم کہ بعد از کلاں سالیہا از حضرت ایشاں بشارات آں یافتم و ابوین کریمین مراہم برایں یک قسم اعتقاد خاص بود (۳۳۵) کہ باوجود برادرِ کلانِ ما بارادت حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف بودہ و بہ بشاراتِ کثیرہ[۱]
۱۵ از ایشاں بلشر اصلاً عشر عشیر ایں اعتقاد نہ بودہ بلکہ آں برادرم کہ مسمی بہ خواجہ محی الدین بودہ قدس سرہ نیز بسیار معتقد ما بودہ و تعریف استعدادِ ما می فرمودند و در نہادِ ما شوق آں بودہ کہ بخدمت حضرت ایشاں باید شتافت و بہرہ از کمالات ایشاں باید برداشت چوں نصیب اول در اخذ بعضی کمالات حضرت خازن الرحمت نیز بود مشورت والدین رحمہما اللہ سبحانہ برآں قرار گرفتہ کہ مرید آنحضرت قدس سرہ باید کنانید ہمچناں کردند
۲۰ و آنحضرت بہ عنایت کثیرہ تعلیم طریقہ فرمودند و توجہاتِ گرانمایہ بہ کار بردند و در ہر صحبت بشارتی مرحمت می کردند چوں غلبۂ شوق در نہاد خاطر مبطن بودہ دل تمنای ھل من مزید می نمودہ تا آنکہ یازدہ سالہ شدم[۲] و حضرت سیف الحق الملۃ والدین نیز ہمسن من بودند و شش ماہ بزرگ بودند خبر رسیدہ کہ حضرتِ ایشاں را[۳] بہ فنائی قلبی بلشر فرمودہ اند ایں معنی موجب تلواس

---

[۱] بلشر [۲] د۔ بودند [۳] د۔ "ایشاں را" ندارد

بی قیاس گشت آخر کار دوات و قلم طلبیده باوجودی کہ محاورۂ تحریر نداشتم عرض احوال خود
به خطِ[1] پریشان و عبارتِ پراگنده بآں خالِ اکرم سعیدِ ازل خازن الرحمت نمودم کہ مقصود طلب
مولیٰ است نہ پیری و مریدیٔ رسمی و اسمی اگر کار کشائی طالبی بہ وجہِ احسن می توانند فرمود خود
باحوالِ او بپردازند والا جواب عنایت فرمایند تا رجوع بہ خالِ اوسط اعنی جناب حضرت ایشاں
نمایم کہ درآں جا ہمسالانِ ما بہ ولایتِ صغریٰ مبشر گردیدہ اند قریب بایں الفاظ چیزہای بسیار[2]
نوشتید۔ ۵

احمر۔ می فرمودند چوں خُردسالی باغلبۂ شوق مجتمع بودہ ہیچگونہ ادب را در عوالیٔ خود نہ گذاشتہ
ازیں جہت سخنان گستاخانہ در سلک تحریر منسلک گشت چوں آں رقعۂ شوق کہ ما حصلش
مذکور گشت بہ حضرت خازن الرحمت رسیدہ از مطالعۂ آں حظہائی فراوان بہ کار بردند و حلاوتہا
نمودہ عنایت نامہ در جواب آں بہ قلمِ مشکین رقم[3] نوشتند کہ در او ایں بیت ہم مندرج بود ؎ ۱۰

بہ نوری کز جمالت بر دلم تافت یقین دانم کہ آخر خواہمت یافت

و تسلیہای دیگر ہم بسیار تحریر فرمودند کہ بہ حافظۂ ایں درویش نماندہ ماناکہ آں مکتوب در مکتوباتِ
شریفۂ حضرت خازن الرحمت مندرج است۔

بعد ازاں روزی دیگر ایشاں را بہ حضور خود طلباندہ کلمات عنایت بر زبانِ شریف آوردند
و بشارت وصول مراتب کمال کہ در آخر کار نصیب آں قبلۂ ابرار بودہ مرحمت کردند و نیز فرمودند۔ ۱۵
احمر۔ کہ من سد راہ شما نمی نمایم اگر کشائش کار در خدمت خال اوسط خود می فہمید درآں جا
رجوع نمایند، اما بہر حال خواہ ایں جا باشند خواہ آں جا بردند۔ آخر بہ مطلب اقصیٰ می رسند
بعد ازاں بہ توجہ بر انداختند و بشارت ولایتِ صغریٰ کہ موجب غبطہ ایشاں درآں وقت گردیدہ
بود عنایت کردند۔

و حضرت وحدت کہ ہمسالِ ایشاں بودند و شش ماہ اصغر نیز بایں بشارت (۳۳۶) ۲۰
بارفاقت مبشر شدند و معاملہ ایشاں روز بروز صورت دیگر می گرفت و رنگ دیگر ہم می رسانید۔
بلکہ دروازۂ بشارات کہ قبل ازیں گویا مسدود بود بہ تقریب ایشاں مفتوح گشتہ چنانچہ
حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ اکثرہا می فرمودند۔

---

[1] د۔ "بہ خط" ندارد [2] د۔ بسیار بسیار [3] د۔ "رقم" ندارد

احمر۔ کہ شما ہر دو عزیز اگر در اوائلِ من بودید امور بسیار و اسرارِ بی شمار بہ منصۂ ظہور می انجامید ہر مقدمہ کہ روی داد می شد سر بستہ در صندوقِ سینہ مثل جواہرِ آب دار مدفون اندمی ماند۔

و در خدمت برادر جیو مراد ذات با برکات حضرت ایشاں اند رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ از فرزند و نیاز مندان، ہمچو شایقان استماع اسرار و مبصران جواہر آبدار بودند کہ بہ تقریب آنہا دائرۂ بشارات وسعت داشتہ و اسرارِ خفیہ از نہاد سینۂ بی کینہ بی اختیار سر می کشید صحبت است کہ اظہار اسرار می نماید صحبت است کہ بہ حرف وحکایت دل را می کشاید صحبت است کہ بہ جوش می آرد صحبت است کہ ہنگامہ را حرارت می بخشد۔ و اعتقاد ایشاں ہم روز بروز برآں خال اکرم می فزوده و جذب کمالات بہ موافق آں می نموده۔

احمر۔ روزی حضرت خازن الرحمت فرمودند کہ محمد فضل اللہ صاحبِ معنیٰ بزرگ است و بر در مقامِ بزرگ بعد از چندگاہ بہ نوید دخول آں مقام نواختند و دریں سن مذکور شرح وقایہ بخدمتِ حضرت ایشاں می خواندند و اکثر کتب را بہ خدمت حضرت خازن الرحمت نیز خواندہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنہما مطلب استفادۂ علوم از ہر سہ خال اکرم و جامع العلوم ملا بدر الدین و از خدمتِ والد بزرگوارِ خود و از مولوی شیخ محمد فرخ قدس اسرارہم فرمودہ اند و درسِ کتبِ معتبرۂ معقولہ و منقولہ در عالم جوانیہا بہ طالب علمان مربوط می فرمودند اما از مدتی موقوف ایں کارخانہ نمودہ بہ ظاہر و باطن متوجہ جناب قدس جلت عظمت بہ مرتبۂ بودند کہ دیگر ہیچ کلمہ و کلام را نمی پسندیدند و اکثر ہا ایں مصراع می خواندند:

چہ وقت مدرسہ و بحثِ کشف کشاف است

آری درسِ حدیث و فقہ و تفسیر تا آخر ہم می شد و ایں را منافی معاملہ باطن نمی فہمیدند بلکہ ممد کارخانہ باطن می شمردند اما برایں درس ہم چنداں مرتکب نہ بودند کہ بی آں قرار نہ باشد چوں تربیت اولاد خیلی ملحوظ بودہ بنا برآں بایں ہم می ساختند و با اہل حق خیالِ آں می افتاد البتہ خاطر او می داشتند، چنانچہ شیخ ابو حنیف فرزند حضرت وحدت قدس سرہا در اواخر ہدایہ می خواندہ و تعطیلِ جمعہ و عیدین ہم نمی کردہ بہ موافق اختیار او کار می کردند و بالجملہ حیاء چشم بسیار داشتند و حق اہل حقوق را خیلی می شناختند و ہموارۂ شگفتہ سیما می بودند ہفدہ سالہ بودند کہ سفرِ حجاز بہمراہ حضرات عالی درجات فرمودند و در آں جا بہ قبولیتِ خاص ممتاز گردیدند۔ چوں والد شریف ایشاں در آں ایام بخدمتِ قضاءِ بلدۂ سرہند سرافراز بودند ازیں جہت در وطن ماندند و آنحضرت در مدینۃ الرسول بودند

علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ وصال آنجناب روی دادہ، درآں جا رسیدن خبر بدن رسیدن قافلۂ جدیدہ از محالات (۳۳۷) خبر حضرات آں نمودند تفصیل آں چناں است۔

احمر۔ روزی حضرت خازن الرحمت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بایشاں خطاب کردہ فرمودند کہ امروز نوری دیدیم کہ جانب آسمان اززمین صعود می نماید و تمام افق را منور ساختہ متحیر گشتیم معلوم کردند کہ نور ایمان اخوی شریعت پناہی شیخ عبدالقادر است مانا کہ ایشاں ازایں دار رحلت نمودند۔ گویند حضرت ایشاں ہم در محفل خود ہماں روز ایں حرف را بر زبان الہام ترجمان آوردہ بودند آں تاریخ را نوشتہ گذاشتند بعد از عبور دریا چوں بہ بندر سورت رسیدند و خطوط حضرت سرہند قاصدان رسانیدند بجناب ہماں تاریخ کہ بیستم رجب المرجب بود وصال ایشاں مرقوم بود، و نیز حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ درحرمی ازحرمین الشریفین زادھما اللہ سبحانہ شرفاً و تعظیماً باآنحضرت فرمودند۔

احمر۔ امروز تاجی بر سر پدر بزرگوار شما بی اختیار نمودار گشت کہ اشعات انوار آں عالمی را فرو گرفت معلوم کردند کہ ایں از سبب حفظ قرآن مجید کہ شما نمودہ آید بایشاں کرامت کردہ اند۔

القصہ بعد مراجعت ایں سفر چوں سلطنت ہندوستان بہ حضرت خلد مکان قرار یافتہ و بشارات حضرات بہ حصول انجامیدہ در بلدۂ مستقر الخلافت اکبرآباد ملاقات دست دادہ بادشاہ خدمت قضاء بلدۂ سرہند را بہ منت تمام باآنحضرت والا منزلت مرحمت کردند و ایشاں ہم بہ موجب اطاعت اولی الامر و اخوال کرام قبول ایں مقدمہ فرمودہ داخل وطن مالوف کردند و عدالت کہ درآں ایام بہ وقوع پیوستہ قصص آں متحمل ایں مقامات فرخندہ نکات نیست کہ سخن درازمی گردد و ہم دراں ایام کتخدائی خود درخانہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودند۔

قصۂ ایں نسبت بطریق اجمال ہم مناسب استماع اہل کمال است، آنحضرت قدس سرہ بہ عاجزۂ خال اصغر خود حضرت شاہ جیو نامزدہ شدہ بودند و چند سال برآں گذشتہ بود کہ تولد حضرت والدۂ مادر خانۂ حضرت ایشاں شد فرمودند ما نسبت ایں صبیۂ خود بہ محمد فضل اللہ فرمودیم، مردم معروض داشتند کہ وی قبل ازیں منسوب است و معاملۂ دختر ازیں قبیل نیست کہ بدوں اشارت طرف ثانی دراں امر سرعت نمودہ آید گویا بہ نرخ ترہ و بادرنگ می فروشند، فرمودند ما از خود نہ کردہ ایم

بلکہ الہام او اللہ تعالیٰ نمودہ ایم بسیار مبارک خواہد بود و مثل ایں مقدمہ در نسبتِ جدِ بزرگوار ایں راقم سیاہ کار شدہ بود کہ ایشاں در جای کتخدا ہم بودند۔

ابیض۔ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند کہ مادخترِ خود را بہ نبیرۂ برادر شیخ عبد الرزاق دارم، مردم بہ عرض رسانیدند کہ فلانی کتخدا است، فرمودند باذنِ او سبحانہ بہ وقوع پیوستہ کتخدائی ہمیں خواہد شد۔ ۵

و از اتفاقات اہلیۂ اولِ ایشاں وفات کرد و کتخدائی در محل مامور شد۔ دریں جا ہم بعد فرمودن حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ اتفاقی می افتد کہ فسخ نسبت اولیٰ بہ میان می آید کتخدائی بہ موافقِ الہام الٰہی ہمیں جا منعقد گشت و در ہر دو جا یمن و برکت بحصول پیوست بلی

برآنحضرت ہم عنایت حضرت ایشاں بسیار بودہ و ہم الطافِ خازن الرحمت بی شمار

۱۰ رضی اللہ تعالیٰ عنہما

احمر۔ می فرمودند ما را در آخر عمر مبارک خود ہر گاہ حضرت خازن الرحمت می فرمودند کہ بر قبر من می رسیدہ باشی و باولادِ خود ہم وصیت فرمای کہ بایں سعادت مستسعد می شدہ باشند و مرا مردہ نہ پندارند و ایں مصراع می خواندند، مصراع

من آیم بجاں گر تو آئی بہ تن

۱۵ حضرت خازن الرحمت قدس سرہ (۳۳۸) ایشاں را در اواخر عمر شریفِ خود بشارتِ ولایتِ کبریٰ کہ از بشارات متداولۂ حضرات احمدیہ است نیز مرحمت فرمودند،

حضرت وحدت را نیز بعد از آں وصالِ آں قبلۂ اربابِ کمال ازیں دارِ پُر ملال در شہرِ جمادی الاخریٰ بہ تاریخ بیست و ہشتم ؎

سالِ رحلت بیابی از خوانی "رفت[1] قطبِ زمان سعیدِ ازل"

۲۰ روی دادہ بعد یک ماہ رجوع آنحضرت قدس سرہ در خدمتِ حضرت ایشاں[2] افتاد، حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند کہ من از سرِ نو طریقہ رامی فرمایم و تلقین ذکر می نمایم ایشاں در جواب ایں بیت خواندند ؎

---

[1] د۔م "رفتہ" چہار چمنِ وحدت (ص۱۴۹)، عمدۃ المقامات (ص۲۳۶) میں "رفت" ہے۔ ر۔ک بہ تعلیقات

[2] م۔ بیاض

سپردم بہ تو مایۂ خویش را　　تو دانی حسابِ کم و بیش را

حضرت ایشاں از غایتِ عنایت توجہ مرحمت کردہ بر زبان الہام ترجمان آوردند کہ ولایتِ کبریٰ کہ از حضرت میاں جیو بشارت آں یافتہ بودند نیز معلوم می شود ہشت سال ملازم خدمت بہ کمال عقیدت بودند و بشاراتِ عظمیٰ حاصل نمودند۔ چنانچہ در بیاضِ خاصہ چندیں از آں بشارات بہ دستخطِ شریف قلمی نمودہ ہماں عبارت بلا تفاوت برای کسبِ سعادت ایراد می نماید : ۵

فتح۔ حضرت قطب الاقطاب صاحب منصب قیومیت و خلعت مخصوص بہ مقام محبوبیت یعنی ذاتی و کمالِ انفعالی یعنی حضرت ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ درباب ایں نامراد کلمات بزرگ بر زبان درفشاں می راندند و بہ بشارات عالیہ می نواختند منہا بہ وجود موہوب۔ منہا بہ فنائی نفس۔ منہا بہ کمالات۔ منہا بہ حقائق ثلاثہ۔ منہا اقتداء بہ مرتبۂ وجوب تعالت و تقدست۔ منہا فوق صلوٰۃ کہ عارف دراں موطن در رنگ معروف بی رنگ ۱۰ می گردد و بہ رنگ متوجہ الیہ بی چوں می گردد و منہا فنای بہ حقیقت محمدیہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام و دریں ضمن بہ جواہر نفیسہ نیز خوش وقت من ساختند۔ منہا سیر مرکزی ولیکن اصالۃً باضمنہا۔ منہا محبت از آں طرف تعالیٰ و تقدس۔ منہا مقام تفضل کہ ترقی درآں مقام بہ محض موہبت صرف است، ہیچ علم و عمل را درآں موطن گنجائش نہ و نورانیت آں مقامِ عالی بسیار فرمودند بحدی کہ چشمِ مبارک خود را از نورانیت ۱۵ آں مقام خیرہ می گفتند۔ منہا اندرونِ دل دلِ دیگر است و اندرونِ آں دلِ دیگر و ہکذا و در ہر قلب تجلیٔ خاص فرمودہ اند و فرمودند کہ ایں نسبتِ شما را نیز مغلوب ساخت و بعد از ساعتی فرمودند کہ ہنوز مغلوب نیستم۔ منہا بہ مرقدِ مبارک مجدد الف ثانی رفتہ فرمودند کہ امشب عنایت آنحضرت بسیار ظاہر گشت و جواہر عالیہ بما پوشانیدند و از ہماں جواہر شما را نیز دادہ فرمودند کہ سبب ایں قدر عنایت ظاہرا خلوت باشد چہ درآں شب ۲۰ بہ سبب بعضی مستورات کہ بزیارت روضۂ منورہ رفتہ بودند مردم بزرگ و صوفیہ بہ دروازہ ماندند و اندرآں مزارِ بزرگ نہ رفتہ بودند و فرمودند کہ ایں قدر مہربانی و توجہ آنحضرت بر شما ظاہر می شود کہ احتیاج بہ توجہ من نماندہ۔ منہا بہ ولایتِ احمدی۔ منہا نصیبی از ذات کہ بعضی افراد بہ طفیلِ قیومِ وقت کہ صاحب ذات است عنایت می نماید۔ منہا بہ معیتِ حبی نسبت بہ خود۔ منہا جمعِ کمالات خود۔ منہا بیک مقامِ

خاص بشر ساختند و فرمودند کہ حضرت ایشاں میاں جیو کلاں ایں بشارت نہ فرمودہ بودند۔ منہا بہ علوِ استعداد۔ منہا بہ معنی خاص کہ ظاہر می کردند۔ منہا تعینِ حبی۔ منہا سیر نظری از گذشت تعینِ حبی۔ منہا وصول بذات بحت تعالیٰ و تقدس۔ منہا نزول در نقطۂ خاک۔ منہا آں کہ گاہ گاہ می فرمودند (۳۳۹) ایں کمالات را کہ بہ شما

۵ می گویم ہیچ یکی از فرزندان خود را نہ گفتہ ام۔ منہا مباحت بلکہ ظاہر ملاحت نیز۔ منہا آرائش و زینت مثل آرائش عروس۔ انتہیٰ کلامہ

ایں ہمہ انقالِ صحیحہ و روایات بدیعہ کہ در احوال حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در قید قلم درآمدہ اکثر آنہا از آنحضرت قدس سرہ مسموع گشتہ در بعضی از آں مواضع تصریح بنام شریف نمودہ۔ چنانچہ بر متتبع از اجلای بدیہات است و در بعضی از محالات ہمیں طور سخن کردہ و تصریح بہ

۱۰ اسم مکرم بہ جہت بعضی از مصالح کہ در حین تحریر منظور نہ نمودہ امّا ہمہ را از خوان دولتِ ایشاں یافتہ داز نعمتِ شان رنگ بی رنگیٔ حضرات عالی درجات شناختہ پس ایں جامعیت آنحضرت باسرار حضرتِ ایشاں باید شناخت و در محبتِ ایشاں دل و جاں باید گداخت تا رمزی از کمالاتِ حضرت ایشاں کہ بطریق اشارت ادا یافتہ بیابی و بر اسرار ذوی الاستتار بی اختیار شدہ بہ شتابی۔

احمر۔ فرمودند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ازاں کہ بایں درویش بشارت تعین حبی کہ اسبق

۱۵ تعینات است مرحمت کردند شش ماہ گذشت بشارتی دیگر بر زبان شریف نیاوردند ہر چند بالاتر ازیں مقامی نیست کہ بآں نہ نوازند الّا سیر نظری کہ در بارۂ آنحضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوشتہ اند۔

فتح۔ حمداللہ سبحانہ کہ نظر را از آں جا منع نہ فرمودند بہ قدر استعداد گنجائش دادہ بلا بودی اگر ایں ہمہ نہ بودی۔ تم کلامہ الشریف۔

۲۰ بعد شش ماہ یکی از بناتِ ایشاں کہ چہار سالہ بودہ بہ سفرِ آخرت شتافتہ ہماں روز حضرت ایشاں بشارتِ سیر نظری فرمودند کہ در مقام سابق شما چنداں بند شدہ بودند چنانچہ گاڈیش در دلای عظیم بند می شود امّا ایں قسمِ کار شما ر طرفۃ العین نمودہ و دستگیری فرمودہ بہ سیرِ نظری رسانید۔

احمر۔ می فرمودند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ وقتی کہ بشارت مقام کہ تفصل آں در فتحی کہ از کلام شریف گذشت معلوم کردہ بہ من دادند در نورانیت آں مقام عالی چشم مبارک خود را خیرہ می گفتند فرمودند ایں جا چشم مبارک حضرتِ ایشاں می یابد تا شہود ایں اشعات فرماید مراد از حضرت ایشاں

ذات مبارک مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ معلوم فرمایند کہ نسبت رعنای آنحضرت
قدس سرہ بہ قسمی جلوہ گر اہلِ حضور بود کہ ہر صاحب دلی کہ بہ تقریبی مونسِ وقت می گردیدہ بی اختیار
لب بر بشارات بہ موافقِ حوصلۂ خود می کشودہ و آنحضرت را ہم ذوق استماع آں از خود می ربودہ
ہمگی گوش گشتہ بہ نہجی می پرداختند کہ متکلم اگر سادہ دلی موصوف می بود البتہ خیالِ آں می نمود کہ پیش
از من صحبت اہلِ کشف را نہ دیدہ اند و نام بشارات را نہ شنیدہ و اگر صاحبِ تمیز می بود بر غلبہ کمالِ ۵
ایشاں کہ روی نازنین خود را بہ نقاب نیستی و محبوبیت در ذات بحت تعالت و تقدست مستتر
گردانیدہ در آئینۂ کبریای جمال مطلق تماشا می فرمود ہرگاہ بر ہر یکی از اہل قلوب این سلوک
در پیش داشتند فرزندان حضرت ایشاں (۳۴۰) کہ مراتِ جمالِ آں قبلۂ درویشان اند سلوکِ
ایشاں قیاس باید نمود لہذا بشاراتِ فراوان از این حضرت دارد مگر صاحب دلاں کہ استماع فرمودہ
اند در بیاضِ خاصہ بہ تخطِ شریف نوشتہ گذاشتہ اند نقل بعضی از آں ہا بر می دارد اما تقدیم بر بشارات ۱۰
حضرت حجۃ اللہ کہ دربارۂ ایشاں فرمودہ اند می نماید۔

فتح ۔ قطب الاقطاب خواجہ جیو فرمودند در سفرِ بجواڑہ معلوم گشت کہ شما از سابقین ہستند و مرا
ملہم ساختند کہ فضل اللہ از سابقان[1] است حمداً للہ سبحانہ علی ذالک وعلی
جمیع نعمائہ و نیز فرمودند کہ دربارۂ شما قبولیتِ خاص معلوم گشت و شب برات
می فرمودند بخشش دربارۂ شما معلوم گشت بلکہ سروپای معرفت نیز پوشانندند و این ۱۵
در مسجدِ شیخ شرف در پانی پت وقتِ رفتن حج بود شب ختم می گفتند کہ سروپای
بی واسطہ بہ شما پوشانند و نیز می فرمودند کہ نزول شما چوں در نقطہ عدم مطلق واقع شد
جمیع مقامات عدم از نورانیتِ شما منور گشتند و نیز می فرمودند کہ شما را از معرفت تمام
پر کردند طبیب ساختند۔ انتہیٰ کلامہ قدس سرہ۔

و امورِ دیگر بسیار نوشتہ اند کہ تعداد آنہا بیاضِ شریف مناسب اسرار مرقوم ۲۰
است ہمیں ہا کفایت رفت۔ در جای دیگر از ہماں بیاضِ شریف می نویسند۔

فتح ۔ حضرت حجۃ اللہ بشارت اصالت و محبوبیت دربارۂ یکی از نامراد آں فرمودند والحمد
للہ سبحانہ علی ذالک وعلی جمیع نعمائہ و نشاء ملاحت را خود قبل ازین نشان

---

[1] م ۔ سابقین

می فرمودند و در مقام قیومیت نیز با خود بطریق ضمنیت شریک می گفتند چنانکه اعوان و انصار وزارا شریکِ خدمت می باشند روزی فرمودند که باطن شما بهشت گشته بود تمام طراوت و حسن بهشت آں جا مشهود گشته و نوری عظیم در باطن شما بہ نظر درآمد شب شعبان المعظم سنہ ہزار و صد و چہارده حضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بشارت دخول بہشت دادند و شب جمعہ وقتِ سحر بیست و نہم ماه محرم سنہ ہزار و صد و پانزده وصال
۵
آنحضرت شد و بحق پیوستند و وصالِ عاشق و معشوق شد، برد اللہ سبحانہ مضجعہ وجعل الفردوس منزلہ آمین ورزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہ واسرارہ بمنہ وکرمہ ۔ انتہیٰ کلامہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ۔

اکنون بشارتی کہ از حضرت مروج الشریعت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس
۱۰
در بیاضِ خاصہ تحریر فرموده اند در قید قلم باید آورد در آں جا بعضی از خصائصِ آنحضرت ہم کہ در احوال ایشاں وعدۂ ایراد آنہا دریں کنز مبارک شده بود ایراد می باید بالتفاتِ خاطر استماع فرمایند۔

فتح ۔ جناب مرحومی ولایت پناہی اقطاب دستگاہی شیخ محمد عبید اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ درباره ٔ ایں احقر اکثر بشارات علیہ عالیہ بزبان الہام ترجمان می فرمودند بحدی کہ احصای آں یحتمل کہ از حیطۂ تحریر نیز افزوں باشد اما بعضی از آنہا بطریق تبرک ایراد می نماید
۱۵
باشوق طالبان را بفزاید۔ منہا روزی بہ زیارت مرقد مطہر حضرت ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ رفتہ بودند ساعتی مراقب نشستند و بعد برخاستن بایں درویش فرمودند کہ حضرت ایشاں در ثناءِ شما ایں حدیث می خواندند لن یومن احدکم حتیٰ یقال انہ مجنون ۔ و نیز روز دیگر می فرمودند کہ حضرت ایشاں جامۂ خاص خود را بر خود داشتند از بدنِ مبارک آورده بہ شما عنایت فرمودند و روز دیگر می فرمودند کہ شما را
۲۰
آراستند چنانکہ (۱۴۱۳) عروسہ را می آرانند، و روزِ دیگر می فرمودند کہ شما را و خود را بہ حرف الف مناسب می بینم و اندرون حصین مقطعاتِ خود را و شما را داخل می نمایم تخصیص کردند، روزی می فرمودند کہ نسبتِ شما ذاتی ظاہر می شود۔ روزی می فرمودند کہ کدام کمال و نسبت حضرت ایشاں است کہ بہ شما نہ رسیده است ، تم کلامہ الشریف

درجای دیگر از میاں رحیم داد کہ از یارانِ مقبول حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بوده برنگاشتہ اند۔

فتح - شیخ رحیم داد برای این فقیر بشارت آورد از عالم غیب باین عبارت نعم البدل لعبد فی السابقین استقر فی السابقین الاقرب -

از عزیزی دیگر کہ تصریح نام آن ننموده بشاراتِ فراوان آورده بنگاشته اند ایراد می نماید :

فتح - ولایت مرتبت حقائق منزلت قطب رتبت در بارهٔ احقر اکثر بہ زبان الہام ترجمان بشارت ۵
علیہ مذکور می فرمایند - جزاہ اللہ تعالیٰ عنا خیر الجزاء - منہا در ماه رجب ۱۰۸۸ھ شبی
بعد از اتحاف صلوٰة مبارکات ساعتی مراقبہ فرموده و بعد از سر برداشتن بشاشت بسیار
نموده فرمودند کہ امشب دریای رحمت و عنایت را بر شما یک مرتبہ کشودند بحدی کہ مکشوف
گشت کہ دریں چند سال ہرگز باین مشابہ عنایت وارد نہ گشتہ بود و سرعت سیر بسیار
ظاہر گشت و من نظر در ولایت احمدی انداختم آن جا شما را بہ شانِ عظیم یافتم و بانواع ۱۰
زینت متزین و ظاہر امرِ مخصوص را نیز بیان فرمودند، بعده نظر بر صفوف اربعہ انداختم
آنجا نیز شما را ہمراہِ خود یافتم و معنی اصطفائیت بسیار ظاہر می گشت و معلوم می شد کہ من
این را برگزیده ام و قبولیتِ خاص مفہوم می گشت و چیزہای بسیار مذکور کردند کہ اکثر ہا
فراموش کرده و شبی دیگر می فرمودند کہ مرادیتِ شما معلوم می گشت کہ از سر تا پا محاط بودند
و اصطفائیت را اکثر مذکور می فرمایند شبی دیگر زینت و آرستگی خود را کہ از راه محبوبیت باشد ۱۵
بسیار بیان فرمودند چنانکہ مشکور آن حال بودند - این درویش را از زینتہای آن مقام
بل ترقی در آن مقام بشارت فرمودند - شب دیگر فرمودند کہ عنایتِ خاص در بارهٔ شما
محسوس می گردد و توجہِ خاص آنجناب بر شما ظاہر می گردد و آن نسبت کہ حضرت مجدد
آن را باین عبارت یاد می فرمایند و توجہ در رنگ متوجہ الیہ بی چون خواہد بود بسیار جلوه گر
بود و صبغۃ اللہ تمام شما را اگر فتہ بلکہ دریں مقام ترقی ہم ظاہر می گردد و شان عظیم مفہوم می گرد ۲۰
و نیز می فرمودند کہ نسبت محبوبیتِ شما بسیار ظہور گردد و معاملہ قیامت نیز ظاہر گشت و
میزان مکشوف گشت - آن جا[1] مرتبہ تمام یافتم و مثلث با محبوبیت و بالف مناسبت یافتم
بعده جنت مکشوف گشت دریں کہ جنت علیہ کہ وَلِمَنْ خَافَ (۳۴۲) مَقَامَ رَبِّهٖ

---

[1] "آن جا ... یافتم" نسخہ م ندارد - تصحیح قیاسی

جَنَّتَانِ مکشوف و مشهود گشتید با زن و عیال خود، روز دیگر می فرمودند که در مقام خلت شما را به شانِ عظیم یافتم و به حرف لام مناسبت تمام و بارہا بشارتِ محبوبیت فرموده۔ در ماهِ مبارک رمضان ۱۰۹۹ھ ہم نماز می خواندم فرمودند که مضمون حدیث الساجد یسجد علیٰ قدمی الله درین سجده بر ما و شما ظهور کرده و نیز فرمودند که در نسبت شما ثقل یافتم بایں تقریب توجه درین ثقل رفت فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِیْنُهٗ فَهُوَ فِیْ عِیْشَةٍ رَّاضِیَةٍ در مادۂ شما ظاهر گشت۔ ختم و برکاتِ ختم را و برکات آں شب را بسیار بیان می نمودند و می فرمودند که توجه من جانب دیگر بود که به من از غیب اشارت کرده خبردار کردند می بینم که برکات حضرت ختم مثل باران می بارد و ورائ برکاتِ شب و ایں قدر برکات ختم مشهود گشت که از وقتِ حضرت ایشاں قدس سره مشهود نه گشته بود، شبی می فرمودند که گویا حضرت قرآن مجید در شما خانه کرده است۔ و می فرمودند که آفتاب احدیت گویا مقابل روی شما همیشه ظاهر می نماید و می فرمودند که بر صراطِ مستقیم مکشوف می شوند و ملهم می کردند و بشارت دنیاوی حکم آخرت نیز فرمودند و می فرمودند که بعضی مردم که دعویٰ منصبِ قیومیت می کنند چوں در مقابلۂ شما نظر بآنها انداختم ربع شما ظاهر گشتند و حضرت حجة الله رَضِیَ اللهُ تَعَالیٰ عَنْهُ فرمودند که اگر کسی دعویٔ قیومیت بکند پس ایں مرد بکند، انتهیٰ کلامه قدس سره۔

در جای دیگر از ہماں بیاضِ شریف می نویسند:

فتح - آیت الله به بشارات عالیه خوش وقت می سازند۔ منها بشارت غوثیت ثقلین۔ منها بشارت سلطنت آں عالم او تخت بالای آسماں و ہجوم ملائکه گرد به گرد آں، كَاَنَّهُمْ يَطُوْفُوْنَ۔ منها مداریت کل و سلطنت زمین و ہجوم ملائکه گردا گرد آں و گذشتن دفاتر ملک و ملکوت مما یتعلق بالمداریت من الارزاق والشفاء ونزول المطر وحدوث الاکوان والالوان الی غیر ذٰلك۔ منها جمع حرکات و اقوالِ مرضیه و منها بشارت محبوبیت ذاتی و انفعالی۔ منها بشارتِ منصبِ خلت و منها بشارت اصالت از راهِ تخمیر طینت۔ منها دخول در صفوف اربعه اصالت و ضمنیت نبیه علیه السلام۔ و منها نزول بلاکیف و منها آنکه حکم اقدس صادر شد که نصف دُنیا به طفیل او بخشیدم ای ما کان فی زمنه و منها فیض ذاتِ اقدس

بلاتوسط احد و منها اسرار لازم الاستتار۔ و منها وعدۂ نزول بلاکیف عند الموت
و فی محشر و منها خدمتِ بر حوضِ کوثر بطریق ریاست و تخت نشین ۔ و منها اطولیت
عمر و منها دخول در اہل بدر و منها دخول در اہل بیت و منها در شعبان المبارک
برآں بزرگ نزول بلاکیف بخصوصیتِ خاص شد و حکم شد کہ ایں نزول نسبت آں است
کہ فلانی را بشارت وزارت اعظمیت بدہم و اشارت بایں ضعیف کردند (۳۴۳) و ۵
روزِ قیامت بر تختِ مرصع بنشانیم و نزول بلاکیف آنجا بفرمایم و کاروبار وزارت و
دفاتر باو سپارم الیٰ غیر ذٰلک من الالطاف والعنایات وما ذٰلک علی الله
بعزیز و امور دیگر ہم ازآں عزیز کہ مشار بآیت اللہ است بسیار نوشتہ اند اما علی قدر
آں وقت بر ہمیں قدر کفایت رفت۔

ایضاً در ہماں بیاض شریف می نویسند : ۱۰

فتح - شیخ فی الحال در روضۂ مقدسۂ حضرت حجۃ اللہ چنیں بشارت دارند کہ آنحضرت دربارۂ
تو می فرمایند غفران ما تقدم وما تاخر و عتق رقبۃ۔

و در جای دیگر از ہماں بیاضِ خاصہ می نویسند۔

فتح - حقائق و معارف آگاہی شیخ بدیع الدین می گفتند کہ نظرِ من در حق آں جماعت کہ نازل گشتہ
فَاُولٰٓئِکَ یُبَدِّلُ اللّٰہُ سَیِّاٰتِھِمْ حَسَنٰتٍ افتاد و مردمانی کہ درآں بحرِ بخشش غواصی می ۱۵
نمودند نمودار شد شما ہم درآں دریا دیدم و ازآں مردم بہ نظر در آمدند حمد اللہ سبحانہ علیٰ
ذٰلک سبحان اللہ۔

بایں ہمہ کثرتِ کمال کہ از بشارت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعضی انجامید خود را بایں
خاکساری ساختن و پرورش مقام عبودیت کہ فوق جمیع مقامات است نمودن و نزدیک ہر اہل
دل خود را از راہِ کشف بہ وجہ الیق دریافتن مگر از آنحضرت والا منزلت مرئی گشتہ و آنحضرت را ۲۰
در تفسیر دستگاہ علیا بودہ و در حدیث بہ سندِ جید کتاب نجم الہدایت در فن حدیث تالیف فرمودہ
اند و تحقیق ارواح دراں مشابہ بہ کار بردہ کہ مگر بہ مطالعہ کتب فراوان قدری ازاں بدست آید و
تحقیق مذہب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ درآں است بہ نہجی تفصیل دادہ اند کہ اصلا
عشر عشیر آں تفصیل از کتب دیگر پیدا نیست چہ بسیاری آں مقدمات دقیقہ از راہ سمع بآنحضرت
رسیدہ با زائدۂ دقت کہ از کشف و الہام خود تحریر فرمودہ اند در جای دیگر یافتن ایں امور از خیالات

محضه است می بینی کہ ایں کتاب مفتاح اہل سعادت اکثر از علوم سماعیہ آنحضرت است کہ در قید قلم در آمده فائده تمام بخشیده است ۔ مصراع

بہ یُمن ہمتِ پیر مغاں ایں قطرہ دریا شد

نکیف درجای کہ خود چیزہا می نویسند، ہیچ مطلب در مقامی باز نمانده و نظر کیمیا اثر آنجناب

۵ بر کتب نوادر کہ باعتبار تمام متصف اند افتاده و چیزہا معلوم بود کہ نہایت آں در علم علام الغیوب جلوه گر است در بیاضِ خاصه عبارتی از زبور مرقوم گشته است آن را ایراد می نماید ۔

فتح ۔ در زبور آمده است ای داؤد بہشتِ من برای مطیعان است و کفایت من بجہت متوکلان و زیارت من بجہت شاکران و انس من بہر طالبان و رحمتِ من ازاں (۳۴۴) محسنان و مغفرتِ من برای تائبان و من خاصۂ مشتاقانم ؎

۱۰ الاطال شوق الابرار الی لقا لیٔ و انا الیهم لاشد شوقا

از تفسیر مواهب علیه منقول گشته روزی ایں حقیر معروض داشته کہ بعینہ عبارت زبور است با ترجمه او فرمودند بل ترجمه او آری اگر عبارت عربی ہماں باشد مستبعد نیست، چه درآں کتب ثلاثه منزله الفاظ عربی ہم منزل شده اند کما وقع فی الانجیل ولد الله عیسیٰ من جاریة عذراء و عبارات تورات بہ تقریبی می نویسند" ایر سایر ساشار سا

۱۵ سور سا"

فضیلت آں در مظہر الواب فضل خواہم نوشت بمشیۃ سبحانہ حدیثی[1] قدسی کہ از آنحضرت والامنزلت قدسنا الله سبحانه شنیده نیز ایراد می نماید ۔

فتح ۔ ملائکة النهار ارفق من ملائکة اللیل یعنی فرشتگان روز کہ در قبر بجہت سوال می آیند مہربان تر اند از فرشتگان شب کہ سوال نمایند حسبنا الله و نعم الوکیل ۔

۲۰ مسائل فقہی و قواعد اصول و کلیات منطق و نکات دقیقه حکمت و مقدمات حقیقت علم کلام و اسرار معانی و غوامض بیان با محسنات بدیع کہ از آنجناب شنیده اگر بہ تحریر آں پردازد کتابی علیحده بہ ضخامت ترتیب باید لغات صرف و نحو خود از جمیع علوم زیاده تر محفوظ خاطر بوده در بر علومِ عربیه اطلاعِ عظیم داشتند، خواصِ اسماءِ حسنیٰ و بعضی آیات قرآنی کہ تحریر فرموده اند و نفع عام

---

[1] د ۔ "حدیثی" ندارد

درآں منظور داشتہ تا کجا بیان نماید بہ خاطر عزم بالجزم از مدتی برآں قرار گرفتہ کہ اگر حیاتِ چند روز وفا نماید بعد از انفراغ ازیں کتاب مقاماتِ معصومی و الہاماتِ قیومی و بہ تقریب حضرت ایشاں سخن از دیگراں در میان آمدہ کتاب مظہر ابواب فصل کہ مشتمل بر خاصۂ احوال آنحضرت و چیزہای کہ آنحضرت برای نفع عام در قید قلم آوردند و با چیزی کہ از زبان الہام ترجمان استماع نمودہ و چیزہا کہ بآں امتیاز داشتند و ایں فقیر را وقوف آں دست دادہ جہت ادای حق ایشاں تصنیف خواہــم نمود ۔ ۵
اِن شاء اللہ تعالیٰ ۔

اکنوں سخن از معارف بلند و تصرفات عالی درجات و ذکر ابنای ایشاں تا حقیقتِ کمالات اخوی مکرمی و کسا د معاملہ ایں مغرور جلوہ گر اہل حضور گردد نمودہ ختم ایں کنز مبارک باید نمود ۔

احمر ۔ می فرمودند کہ ہر کہ را با خدای اندک راہ ہم باشد ادب او بسیار باید نمود و امتحاں آں استقامت ۱۰
در سوخ بر محبت شیوخ مقتدا است کہ کمالات آنہا البتہ از راہِ محبت بایں مرید صادق بہ مقدارِ حوصلہ اش رسیدہ است و اگر حرفی کہ بظاہر مخالف مصاحبین بود از یں طور عزیزی بہ ظہور آید قیاس احوال او بہ دیگراں کہ در ظلمات بدعت افتادہ اند نا نمودہ طعن و تشنیع او نہ باید نمود کہ خدا رسیدہ خود چراغِ عالم گر دیدہ است بلکہ محل و تاویل برای آں عزیز باید طلبید و اگر بدست نیاید اما نفس قبول آں می نماید سکوت باید ورزید، حدیث من سکت سلم و من سلم نجا البتہ گوش زد شدہ باشد ایں ۱۵
وعظ بسیار نافع است باید کہ مرکوز خاطر اولی الالباب (۳۴۵) باشد ۔

احمر ۔ می فرمودند کہ بر ما الہام ہمیں عبارت فارسی شد کہ بہ زودی بہ رسید کہ بزرگانِ ولایت منتظر قدوم شما یند و یک باسگی جای ولایت جلال آباد معلوم گر دید باز متوجہ شدند و عالمی را از اہلِ ولایت کہ کابل و نواحِ آں باشد و جلال آباد بہ فیضِ خود شاداب ساختند ۔

احمر ۔ می فرمودند کہ ما را بہ خطاب سید العاشقین ملقب گر دانیدہ اندای فی الاولیاء المقربین ۔ ۲۰

احمر ۔ می فرمودند کہ درس مکتوبات قدسی سمات حضرت مجدد الف ثانی نزدیک حضرت خازن الرحمت دوام داشتہ اما آنحضرت استماع آں بہ سکوت و ادبِ تمام می نمودند و بہ معانی آں لب مبارک نمی کشودند الا ما شاء اللہ تعالیٰ ۔

و حضرت ایشاں ہم بر درس مکتوبات مداومت داشتند اما معانی آں بر حاضران بہ موافقِ حوصلہ ہای آنہا افشا می ســاختند الا ما شاء اللہ تعالیٰ و لکلِ وجھۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہم

روزی ایں درویش بہ عرض آنحضرت رسانیدند کہ وجہ سکوت خازن الرحمت وتقریر حضرت ایشاں اگر بیان فرمایند موجب تشفیٔ خاطر نیازمندان گردد، فرمودند حضرت خازن الرحمت القاءِ معانی را تفویض بر باطن فیضِ مواطن حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ می نمودند تا ازاں برکات رشحہ بر اہل مجلس تقاطر نماید و خود بہ مراقبہ می ساختند و حضرت ایشاں کہ معانی آں می فرمودند

۵ پیرویٔ مفسران و شراح حدیث می نمودند کہ ہر گاہ در کلام الٰہی تفسیر مجوز شد و بر کتب احادیث شروح متکاثرہ بہ ظہور انجامیدہ و باوجود آں متشابہات قرآنی مفوض بہ علم واجبیت و نکات حدیث ہم مثل ضحک الرحمٰن حتی بدت نواجذہ معلوم بہ حبیب کریم علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام۔ پس معنی اسرار ہم باوجود قدرت تقریر چرا خود را معاف باید داشت تا ایں معنی مسموعہ مثمر برکات الیٰ یوم التناد گردد و القای معانی وصورتاً ومعناً فائض اہل حضور شود و اجرین القاء و بیان حاصل

۱۰ آید، فتدبر۔

وجہِ ثالث کہ بہ خاطر این نامراد راہ یافتہ نیز معقول مستمعان می سازد و آں آں است کہ کوتہ اندیشی خیال نہ کنند کہ معنی ایں کلام متحمل بیان نیستند کلاً بلکہ بیان شافی را مستحق اند۔ چنانچہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود در جای می نویسند:

فتح۔ ایں اسرار نہ ازآں قبیل اند کہ در بیان نیایند بلکہ در بیان نمی آید تم کلام الشریف۔

۱۵ آری بعضی ازاں اسرار لازم الاستتار و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فوت بیان آنہا برکمال بودہ۔ اما اگر تستر حال از راہ بعضی حکم و مصالح فرمودہ باشند گنجائش دارد۔ چنانچہ مکتوبات شریفۂ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ازیں طور اسرار مشحون است۔

احمر۔ می فرمودند کہ اگر کسی از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ توجہ یافتہ است من یافتہ ام و بعد شش روز ازیں توجہ تشریف حضرت ایشاں بہ فرادیس الجنان روی دادہ۔

۲۰ احمر۔ (۳۴۶) می فرمودند کہ ہر کہ ہفت مرتبہ وقتِ صبح حسبی اللہ لا الٰہ الا ھو علیہ توکلت وھو رب العرش العظیم بہ خواند کفایت مہمات یومی وی فرمایند و اگر وقتِ شام بہ خواند مہماتِ لیلی را کفایت فرمایند۔ می فرمودند کہ ما را در مقام فردیت شانِ عظیم است ازیں جہت رجوع طلاب بہ ماکم است مع ہذا کسی کہ از روی اخلاص چند روز صحبت می دارد و معرفت بی شمار حاصل می نماید چہ فرد در قرب مولیٰ اقدم است از قطب و کسی کہ بہ مرید قرب متحقق باشد البتہ متوسلان او ہم کہ باخلاص باشند ترقیاتِ فراوان حاصل نمایند ہر چند از مقام قطبیت ہم نصیبی کامل

و حظی وافر است کہ از صحبت حضرت ایشاں حاصل روزگار گردیدہ و ایں قدر رجوع کہ ہست نسبت آں است ۔ دریں ضمن اخوئ مرحومی معرفت آگاہی شیخ عزالدین احمد قدس سرہ معروض داشتند کہ فردیت از کجا بدست آمدہ است ، فرمودند از حضرت خازن الرحمت کہ ایشاں را دریں مقام شان عظیم بودہ و در اوائلِ حال با ایشاں بشارت آں مقام بزرگ سرافراز فرمودہ بودند کہ در آخر کار بہ منصۂ ظہور انجامید ۔ ۵

احمر ۔ می فرمودند کہ تمنای قلب از اول عمر چناں است کہ ہر چہ حضرت حق سبحانہ با عطا فرمایند و ہر قدر کہ در مقام قرب ترقیات عنایت کنند ظہور آں در دار القرار گردد و در دنیا ہمہ پنہاں و پوشیدہ بماند ، درویشی از باریابان بہ عرض رسانیدہ کہ از اظہار مقامات قرب در دنیا نیز مشتمل بر منافع است کہ موجب ارشاد جمعی از عباد الٰہی می گردد فرمودند راست گفتی اما در عہد کثرت اولیاء است علی الخصوص ابنای کرام حضرتِ ایشاں و معاملۂ ارشاد با ایشاں مفوض و مسلم است ۔ پس مدار کارِ خود ۱۰ بآخرت کہ محل مشاہدہ اولین و آخرین است باید گذاشت ۔

احمر ۔ می فرمودند کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ را الہام از کریم علام شد کہ اگر خواہی بر تو آں قدر رجوع خلائق فرمائم کہ بر ہیچ یکی از اولیای سلف نہ شدہ باشد ۔ معروض داشتند کہ ازیں ، ہیچ قرب در حضرت تو می افزاید حکم شد کہ نہ باز الہام شد کہ بر قبر تو آں قدر مجمع زیارت کنندگان سازم کہ بر قبرِ احدی از سلف نہ شدہ باشد ایشاں باز عرض نمودند بہ جواب سابق سرافراز گردیدند در مناجات ۱۵ در آمدہ معروض داشتند کہ الٰہی مولای در قیامت کہ مجمع اولین و آخرین است ایں ہمہ عوض رجوع بہ بندۂ عاجز فرمای تا اولین و آخرین ایں ہمہ قرب ترا مشاہدہ فرمایند و شان ترا تماشا نمایند و شفاعت مرا در حق آنہا بہ فرا اجابت رسائی در معرض قبول افتاد پس باید کہ متابعان آنحضرت ہم دریں صفت کم تشبیہی بآنجناب حاصل نمایند ۔ مصراع

گر قبول افتد زہی عز و شرف ۲۰

ابیض ۔ می فرمودند کہ فضلِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر دیگر اقربای خود کہ متحقق بہ کمالات علیہ احمدیہ اند (۳۴۷) اگر چہ از وجوہ بسیار مثل قیومیت کہ خلافت مولیٰ است ذکرہ اولی اما وجہ اکبر مجبوبیت ذاتی کہ از راہ اصالت[1] آمدہ و ایشاں را آفتاب فضل گردانیدہ رزقنا اللہ سبحانہ کمال محبتہ ۔

---

[1] د ۔ "از راہ احمدیہ اصالت آمدہ"

احمر۔ می فرمودند کہ مارا از اکابر چہاردہ طریقہ کہ مشہور فیما بین الناس اند اجازت تلقین اذکار آں طرق بر طالبان آں را حاصل است ۔

ووضع شریف آنحضرت در خلوت ہمگیں بہ سوز و گداز بودہ و اکثر ابیاتِ شوق بر زبانِ مبارک بہ سوزِ تمام می آوردند، و بعضی ازاں ابیات کہ محض اززبان شریف یاد گرفتہ است اگرچہ

۵ بعد ازاں بعضی ابیات را در بعضی کتب ہم دیدہ ایراد می نماید ؎

گر از بویم گر بزی ہم بہ خوشم | کہ تو عطار و ما ماہی فروشم
عرفی دو قدم ہست تا یار | افسوس کہ پائ بخت لنگ است
گفت او رو کہ آنچنانم من | کہ بجز عشق تو ندانم من
عشق تو ایں کار فرزانہ | آنچناں ساخت در دلم خانہ

۱۰ کہ ترا ہم نماند گنجای | بعد ازیں خوشترم بہ تنہای

و اکثر در وقت[1] نصیحت ایں بیت ہم می خواندند ؎

صحرا فراخ است ای پسر تو گوشۂ ما گوشہ
منزل دراز است ای پسر تو نوشۂ ما نوشہ

و مثنوئ نل دمن را قبولیت حضرت ایشاں را سرافراز است و اکثر ابیاتِ دل نشین در

۱۵ مکتوبات شریفہ مندرج می پسندیدند، و ایں بیت را دل تمام مثنوی می گفتند ؎

ای صبح بتاب بر شب من | کز جاں رمق است بر لب من

شبی وقت سحر بعد از فراغ نماز تہجد ایں بیت را بہ سوز تمام می خواندند ؎

بس بی رنگ است یار دل خواہ ای دل | قانع نہ شوی برنگ ما گاہ ای دل

تا کجا شمار ایں قسم احوال محبوبانۂ ایشاں نماید ہماں بہتر کہ ذکر تفصیل مقدمات واجبت

۲۰ التقریر را حوالہ بر رسالۂ موعودہ نماید ان شاء اللہ تعالیٰ و عبادات آنحضرت کہ شرح آں موجب کمال تطویل است اگرچہ قدری در رسالۂ موعودہ مذکور خواہد شد بمشیۃ سبحانہ۔

امّا اجمال آں است کہ عبادات یومی و لیلی حضرت ایشاں کہ در مفتاح رابع گذشت بعینہ از اعمال آنحضرت گرفتہ است ۔

---

[1] د۔ "در وقت" ندارد

احمر۔ می فرمودند کہ عملِ صالح صوریٔ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعینہ اختیار نمودہ ایم کہ سرِموئی تفاوت کم و بیش نہ رفتہ و از تمکینِ آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ بایں ہمہ کثرت واردات شاملِ حال بودہ چہ شرح دہد و حسنِ اخلاق را چساں وانماید ؎

خلیقی پردہ پوشی مقتدای کردہ ام پیدا — کریمی حال پرسی رہنمائی کردہ ام پیدا

پادشاہی بی نیاز قطبِ وقتی حریف — سایہ اش ظلِ ہمای کردہ ام پیدا

و از سخاوت ذاتی و کرمِ جبلی کہ از روزِ شعور تا رسیدن حضور (٣٤٨) رب شکور استیلای تمام داشتہ، اگر قدری مذکور نماید ہیچ سخنی دعویٔ سخاوت نہ نماید تفصیل بعضی امور ازیں در رسالۂ موعودہ مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ۔

ابیض۔ یک بار آں قبلۂ ابرار متوجہ باجوڑ بودند روزی کہ آب نہر کہ یک مرحلہ از باجوڑ ایں طرف باشد رسیدند مردمان آں جا بہ نیازمندیٔ تمام در مساکن خودہا بہ بردند و لوازم خدمت حسب الوسع بجا آوردند فردایش بہ منت داریٔ تمام مقام کنایندہ معروض داشتند کہ ایں قریہ بالائی کوہی است و تصدیع آب پر بسیار کہ از سہ میل کہ یک فرسنگ باشد از پایان آب می آریم و قبل ازیں بسی سال متصل ایں دیہ نہری بود رواں از شامتِ اعمالِ ما آں است کہ خشک محض گردیدہ است، دعا فرمایند تا بعد قرن باز او نہ رود جاری شود و نفعی عظیمی بہ مسلماناں ایں جای عاید گردد و تصرف حضرت یادگار بماند، فرمودند پالکی[1] من بر سر ہموں نہر خشک بہ برند تا ہماں جا دعا نمایم، چند ہزار کس از زن و مردِ افاغنہ برای مشاہدۂ ایں تصرفِ بدیع جمع گردیدہ، پالکیٔ مبارک بردند و زمینی سنگلاخ کہ پُر از احجار[2] منکرہ باشد نشان دادند کہ ایں جای نہر بود فرمودند پالکی را فرود آرند، فرود آوردند دستِ شریف برای دعا برداشتند دو سہ گھڑی بآں ساختند ناگاہ آوازِ آب کہ سنگہا را زدہ می آمد در گوشِ تشنہ لبان رسید بہ عرض رسانیدند کہ آب رسید خود بہ ہماں صرافت ماندند تا آنکہ آب در وسط پالکی داخل گردیدہ آں زمان دست بہ روی مبارک گردانیدہ از دعا فراغ حاصل کردند بہ فرحت شکر گویان برخاستند فرمودند تجسس نمایند شکار ہم خواہد بود ماہیہای فراوان نمودار شدند افاغنہ شکار بسیار نمودہ بہ فدویتِ تمام حلقۂ ارادت در سر و گردن نہادہ چند روز دیگر ہم مقام کنایندہ رخصت باجوڑ نمودند تا امروز کہ چہل سال است افاغنۂ آں جا شکر گذار ایں جان بخشی اند و آب بحکم الٰہی

---

[1] د۔ پالکیٔ مبارک ما — [2] م۔ اشجار

جاری است ۔

ابیض۔ درہماں سفرچوں افاغنہ آبِ نہر مشاہدہ نمودند ایں تصرف صاحبان بہ دیدند ملک عثمان کہ مقدم آں قریہ بودہ دختری داشتہ کہ بہ علت کوری از مدت ہفدہ سال مبتلا بودہ و عمر آں دختر ہژدہ سال بودہ معروض داشتند کہ دعا فرمایند حضرت حق سبحانہ او را بینا گرداند فرمودند معجزۂ حضرات انبیاء است کہ کور را بینا می ساختند چنانچہ حضرت یوسف علیہ السلام چشماں بی بی زلیخا را منور کردہ بودند و حضرت عیسٰی علیہ السلام نیز بسیاری از کوران را بینا گردانیدہ اند علٰی نبینا علیہما الصلوٰۃ والسلام من بی چارہ را لیاقت آں کجا است عرض کردند کہ برای خدا توجہ ایں معنی فرمایند والحاح بسیار بہ کار بردند فرمودند بحکم العلماء ورثۃ الانبیاء دم می نمایم درعین دم بودند کہ حق سبحانہ بہ محض قدرت کاملۂ خویش روشنئ چشم بر وی عطا فرمود ؎

سپیدی شد ز مشکین طرہ اش دور درآمد در سواد نرگسش نور

احمر۔ می فرمودند کہ درآں دم من ایں کلمہ را ہم (۳۴۹) می خواندم اللّٰھم اشف امتک و صدق رسولک صلی اللہ تعالٰی علیہ وعلٰی آلہٖ وسلم۔

ابیض۔ یکی از خادمات درحالتِ حیات آں قبلۂ ارباب حاجات بہ امراضِ شدیدۂ مہلکہ گرفتار گردیدہ و حکیم حاذق کہ معالجش بودہ جواب علاج دادہ و گفتہ کہ حکمتِ انسانی را جای نماندہ است آری حکمتِ رحمانی تا ہر کجا کہ فرمایند ہست۔ فقیر ایں مقدمہ بہ عرض آں قبلہ رسانید ما ہم از حکیم خود جلت عظمتہ خواہیم پرسید بعد از دو سہ گھڑی ازیں ماجرا فرمودند کہ ما از حکیم خود پرسیدہ بودیم حکم شد کہ شفا دادیم ہموں روز معاملۂ بیمار جانبِ امید کشید و در دو سہ روز بہ شفاءِ کاملۂ عاجلہ سرافراز گردند۔ والحمد للہ الحمید ولقد شاھدنا مثل ھٰذا التصرف من شیخنا و امامنا مایتعسر تعدادہ و سمعنا من الثقات مایتعذر احصاءہ۔

ابیض۔ درخانۂ ایں آوارہ ہر فرزندی کہ متولد شدہ پیش از تولد او خبری دادند کہ پسر است یا دختر و اکثر صورت آں ہم تشخیص می نمودند علی الخصوص بشارت قدوم فرزندی نیاز احمد سلمہ اللہ تعالٰی و ابقاہ واصلہ الی عنایۃ مایتمناہ[1] چہار ماہ در حمل بود کہ از

---

[1] "سلمہ اللہ تعالٰی ... مایتمناہ" نسخہ د ندارد ۔

زبانی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بایں عبارت مرحمت کردند کہ من امروز در روضۂ منورہ حضرت ایشاں قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نشستہ بودم دیدم کہ در دست آنحضرت طفلی[1] است ملیحی بہ سبز رنگ بہ من عنایت فرمایند می فرمودند کہ نبیرۂ تست ونام ایں رحم رحمٰن در حضرت رحمان مقرر گشتہ است ومی گویند کہ بامن از دو راہ نسبت فرزندی دادہ یکی از نسبت شما ودوئی آنکہ نسبت نبیرۂ فرزندی محمد صبغت اللہ۔ ہمچناں بہ وقوع پیوستہ وروزِ عقیقہ اول مسمیٰ بہ اسم مذکور کردہ لیکن عالی حضرت فرمودند کہ یکی از نام ہای ایں نیاز احمد ہم باشد۔ چنانچہ کنیتش ابوداؤد ونیز محمد عاشق ہم بہ موافق برادر بزرگ خود محمد معشوق سلمہٗ ربہٗ گذاشتند وبالفعل شہرت بہ ہمیں نام والامقام نزدیک عوام غالب است۔ ۵

ابیض۔ اکثر در خردسالیٔ احقر می فرمودند کہ فلانی مصنف است بہ میامن آں مقولہ از فقیر تا امروز سہ تصنیف بہ ظہور آمدہ کہ ہر یکی مقبول اہل کمال[2] گردیدہ است معدن الجواہر ومنظر اولی الالباب و مفتاح اہل السعادت وعزم کتاب مظہر ابواب فضل در خاطر بر تقدیر حیات مصمم است اِن شاء اللہ تعالیٰ ورسالۂ دیگر ہم در خاطر مذکور آمد کہ باید نوشت وباید دید کہ تا آخر عمر معاملہ تا کجا کشد وما توفیقی الّا باللہ علیہ توکلت والیہ اُنیبُ۔ ۱۰

احمر۔ ولایت پناہ شیخ روح اللہ می گفتند کہ ہنگام تشریف سفر آخر کہ آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ جانب پشاور اتفاق افتادہ بہ فقیر فرمودہ بودند کہ ایں آخر سفر ما است ودر دعاءِ حسن خاتمہ مقید خواہد بود آخر الامر بہ پشاور رسیدہ عالمی را بہ ہدایت رسانیدہ روز جمعہ ثالث رجب المرجب جاں بجاناں تسلیم کردند انا للہ وانا الیہ راجعون۔ ۱۵

تاریخ وصال کہ موافق سال ہزار وصد (۱۱۵۰) و ہفدہ ہجری است "وی خاتم اولیاء بود" ودو سہ فقرہ دیگر کہ یک سال می افزاید وآں نزد اہل تاریخ مجوز بلکہ بسیار دائر است مذکور باید نمود۔ "وی از اکابر عرفاء وقت بود"— "ایں ظلِ نبی احمد بود"— "محب محمد فضل اللہ"— قدسنا اللہ سبحانہ اسرارہ ورزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتہ ورضی اللہ تعالیٰ عنہ ورضی ھو سبحانہ بحرمۃ سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ جمیع الانبیاء وآلہ وآلھم وصحبہ و صحبھم واتباعہ واتباعھم وسلم وبارک[3]۔ ۲۰

---

[1] د۔ "طفلی است" ندارد [2] د۔ "کمال" ندارد

[3] یہ دعائیہ کلمات نسخۂ "د" میں مختصر ہیں۔

از آں جانیاز مندی فرزندی نیاز احمد مدظلہ در آں حضرت بی نظیر است بنابرآں فقرات برآوردہ او مذکور گشت والا تواریخ دیگر مخلصان دیگر مثل حافظ عبدالعزیز پشاوری و عبدالحی سرہندی ہم یافتہ اند، جہت تطویل کلام مذکور نہ گردیدند۔

آنکہ تابوت شریف بہ حضرت سرہند آوردہ در روضۂ منورۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ

۵ دردرِن تہ خانۂ مقدسہ جانب اقدام آنحضرت مدفون کردند ؎

ہرآں آتش کہ افروزد بت سیم خلیلاں را بود باغ ابراہیم

و آنحضرت را سہ فرزند بہ کلاں سالی رسیدند۔

(شیخ عزالدین احمد) اکبر آنہا معرفت دستگاہی مرحومی قبلہ گاہی[1] شیخ عزالدین احمد قدس سرہ و خیلی مقبول حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در بادی النظر گردیدہ، چنانچہ در حین تولد شرف حضور

۱۰ داشتند و بعد از تولد چوں نظر مبارک افتاد فرمودند۔

احمد - سبحان اللہ در اول نظر مقبول گشت و از غایت عنایت ملا معزالملک می فرمودند۔ و بہ خلتِ خود بہ نواختند تفصیل این نقل نزد اربابِ عقل خیلی ضرور است بہ گوشِ تامل باید شنید۔ نبائر و نواسِ حضرت ایشاں کہ قریب السن آنجناب بودند گاہی مقتضای عمر قلمندان مبارک را کہ بہ حضور اقدس کشادہ می یافتند گاہی مقراض می کشیدند و زبانی کاروی برآوردند، این معنی موجب

۱۵ ملالِ خاطر می شد و آنہا را بہ زجر و مبالغہ منع بازیدن قلمندان می کردند۔

احمد - و می فرمودند کہ زنہار ملا معزالملک دریں امر نہ نمایند کہ وی یار ما است و ہرچہ نماید مسلم و مقبول است و مطلق بہ منع ایشاں دریں کار و کارہای دیگر کہ مشتمل برانواع شوخی باشد رضای مبارک نہ بودہ و سوای این ہم اکثر بایں کلمہ سربلندی فرمودند و حضرت ایشاں بہ منصب خلت متحقق اند پس بحکم خلیل الخلیل خلیل امیدواری اکمل آنجناب را نصیبی از مقام خلت بہ ثبوت

۲۰ پیوست۔

یک بارگی در موسم طفولیت مرضی باں اخوت پناہی لاحق گردید کہ طبیب پرہیز روغن فرمودند حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند کہ تمام طعام سرکار بی روغن بہ برند تا دل طفل محزون نہ گردد کہ مردم مرغن می خورند و مرا بی روغن می دہند و نکتۂ ثانیہ کہ بالفعل بہ خاطر رسیدہ دیانمی دانم

---

[1] "معرفت دستگاہی مرحومی قبلہ گاہی" نسخہ "د" ندارد

که پیشتر هم کسی شنیده باشد که وظیفه داران طعام چوں باوجود شفایی روغن به خورند البته دعاء شفا به صمیم قلب خواهند نمود ما که دعای احدی از عباد الهی زود به فراجابت خواهد رسید۔

ابیض۔ درہماں مرض ایشاں یا درمرض دیگر که اصعب بوده حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ به حضرت والدۂ ماجدۂ ما که صبیۂ آنحضرت باشند بشارت عافیت دادند و فرمودند که من به محاسن دیده ام خاطر جمع (۳۵۱) دارم حضرت والده ماجده سلمہا ربہا می فرمایند که حضرت ایشاں بشارت طول عمر ایشاں مخفی از من فرزند خود حضرت حجۃ اللہ که معتمد به کشف نزد پدر بزرگوار بودند طلب نمودند بلکه شیرینی برای ختم حضرات خواجہای بزرگوار نیز فرستادند ایشاں نیز بشارت دادند که من عزالدین احمد را به ریش یافته ام۔

احمر۔ آنحضرت درخلوت فرمودند که به ریش خود من هم یافته بودم مقصود آں بود که بشارت سپیدی ریش می دادند تا خاطر اطمینان می گرفت درشادی مکتب آنجناب هم حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرموده بودند و فاتحۃ الکتاب خود خوانده عنایات که دریں ضمن به کار آمده تا کجا شروح اہل بصیرت سازد نقل غریب استماع نماید از آں جا محبوبیت آنجناب بحضرت قیومیت مآب تماشا نما۔

احمر۔ درایام غلبۂ آزار حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ تمام بدن مبارک را تاب تحریک نمانده بود آں اخوت پناه بالای عریش مبارک همنشین بود و فرش حضرت ایشاں همیشه طاهر می بود کما هو الظاهر زود به عرض رسانیده که باجد بزرگوار اندکی کناره شوید من بول می نمایم بهر قسم خود را یک سو کشیدند تا طفل بر همان فرش و عریش بول نموده آنحضرت را ایں معنی خیلی[1] به پسند افتاده و مرغوب الطبع گردید، بعد ازیں که حضرت والده وجده ما حاضرات خدمت شدند نقل گذشته را برزبان شکرفشاں آورده دعای خیر درحق وی به عبارات مختلفه فرمودند و گفتند که اگر بدوں خبر می کرد ما چه کردیم و نمازی نمودن بدن خیلی دشوار بوده خدا اش خیر دهد و به کمال به رساند که قبل وقوع واقعه اطلاع داده و ما را ازیں حرج خلاص ساخته تبدیل فرش امر آسان است فی الفور تبدیل فرش نمودند و الا ضابطۂ شریفه چناں بوده که هیچ کس که مباشر مشکوک هم می بوده در حجرۂ مقدسه باریاب نمی گردید رعایت طهارت آں فرش نظیف کسی که بر عریش خاص بشاشند و مورد ایں همه عنایت گردد بلکه دریچۂ جدیده از مقبولیت به کشاید ایں کار خارز به محبوبیت متعلق است و

---

[1] د۔ "آنحضرت را خیلی ایں معنی به پسند"

حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ محبوبیتِ ذاتی سرافراز اند و محبوب المحبوب، محبوب قاعدہ کلیۂ
اصحابِ قلوب است۔

احمد۔ حضرت والدۂ ماجدہ می فرمایند کہ روزی حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودند ازیں کہ پسرِ
ترا مادر فرزندیٔ خود گرفتہ ایم گران خاطر نہ خواہی شد و بد نہ خواہی برد کہ ما ایں را می خوانانیم و از عرفاءِ
وقت می گردانیم قابل ساختہ حوالہ تو خواہیم نمود، ہرچند عمرِ مقدس آں زمان وفا نہ کرد اما بہ ایں مقولۂ
مقدسہ کریم متعال بہر دو کمال قال و حال متحقق گردانید بلی تمنای اکابر ایں معنی نمی باشد و سخن مردان
بی جانمی باشد علی الخصوص منظوران حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مقبولیتِ دیگر سرافراز اند با خالقِ
سماوات وارضین در راز و نیاز اند ؎

برخاک اگر نظر کنی مشک بو کنی — برسنگ اگر نظر کنی آئینہ رو کنی

در عمرِ شریف آنجناب پنج سالہ بودہ کہ وصال حضرت ایشاں مکنونات را مدہوش ساختہ
(۳۵۲) و سماوات را بی سرپوش گردانیدہ تربیتِ آنجناب بہ حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی
قدسنا اللہ سبحانہ مسلم گردیدہ و اموری کہ در مکمن استعداد بودہ بہ پختگی و بالیدگی جلوہ گر گشتہ و
امورِ دیگر ہم از حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دربارۂ آنجناب مسموع شدہ اما چوں بطریق ضبط محفوظ
نیند بنابراں لائق ذکر دریں کتاب معصومی یافتہ۔ الحال اسرارِ دیگر آنجناب چوں از بشاراتِ قیومی
است مناسب ایں کتاب فہمیدہ بہ ذکر بعضی ازاں لب می کشاید۔

محبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ سرمایۂ جمیع سعادات است بہ مرتبۂ داشتند کہ
دل و دیدہ بنامِ مبارک می گداختند و ہر کہ را منحرف از آں قبلۂ درویشان می شناختند صحبتِ محبت
ادراسم قاتل می پنداشتند لہذا رغبت بر تنہای پیشتر داشتند و بر سیرِ باغات می ساختند تا جائی
کہ نا موصوف بہ صفت فدویت باشند روی آنہا نہ بینند چوں قدری از جلالیت ہم شامل حال بودہ
بنابرآں خلوت را از جلوت محبوب تر می فہمیدند چہ با بسیاری از معاندان حضرت ایشاں کہ بظاہر
مدعیٔ محبت اند و فی الحقیقت معکوس مناظرات ہم دست دادہ کہ آنہا را روی جواب باز نماندہ و
با محبان حضرت ایشاں انیس و دم ساز بودند و سراسر جمال بودند کہ بوی از جلال ملحوظ نہ باشد و
نزدیک حضرت قبلہ گاہی جیو مرشدی اعتبارِ تمام داشتند و سخن ایشاں در آنحضرت قدری دیگر
داشتہ و منزلتی عظیمہ حاصل روزگار بودہ بشاراتِ عظمی ہم از آنحضرت والا منزلت قدس سرہ
یافتہ و علم ظاہری را ہم بہ دقتے[1] تمام قریب باخر رسانیدہ۔

---

[1] م۔ "بہ قوت"

درسِ مختصر معانی و متوسط شرح کافیہ و بعض نسخ دیگر بہ بعضی از طالب علمان می گفتند و خود ہم نگران داشتند کہ دو سہ نسخہ آخرہ کہ بطریق سبق نہ گذراندہ ایم باید گذرانید چوں عمر وفاء آں نہ کرد بر مقدر موقوف ماند۔

احمر - از زبان حضرت قبلہ گاہی قدس سناالله سبحانہ شنیدہ ام کہ مجبتی کہ عز الدین احمد را بہ حضرت ایشاں است و عنایتی کہ حضرت ایشاں در بارۂ ایشاں داشتند فرو گذاشت کمالی از کمال ضمنیت نہ نمودہ است۔ ۵

احمر - نیز فرمودہ اند کہ میر شرف الدین سلطان پوری کہ از اکابر خلفای حضرت خازن الرحمت بودہ بشارت حقیقتِ قرآن بایں فرزند ما دادہ بود و تفصیل ایں مقدمہ چناں است کہ در مجلس از مجالس سلطان پور کیف ما اتفق اجتماع عزیزین حاصل آمدہ میر مذکور در عین ہنگامہ برخاستہ معانقہ بہ کمال شوق نمودند و گفتند از شما بوی حضراتِ احمدیہ یافتم و حقیقتِ قرآن مجید را محیط شما دیدم بی اختیار ۱۰ شتافتم و شما را نور صرف یافتم بلا علم حقیقت ہر کدام مردیگری را چوں بہ جناب اظہار حقیقت خویش نمودند خافیۂ خاطر میر مذکور بر طرف گشت و آنجناب را بہ جناب حضرتِ قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدس سناالله سبحانہ بسرہ الاقدس نوعی اعتقاد بودہ کہ ہیچ کس را عدیل ایشاں نمی ساختند و بعد از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایشاں رامی ساختند و بہ موافق اعتقاد بہرہ ہا ازاں صحبتِ کیمیا خاصیت بر داشتند اکثر ہا می فرمودند کہ حضرت پیر دستگیر نہ شود و نمائی خلائق را بہ نیم جو قبول نہ دارند ۱۵ و بہ جز ذات بحت تعالت و تقدست التفات بما سوا نہ دارند و قبولیت (۳۵۲) خلائق اصلاً دلیل علیہ کمال نہ دارد چہ بسیاری از اولیا کہ آنہا را کسی نمی شناسد افضل اند از اولیای کہ رجوع خلائق بآنہا پُر بسیار است نمی بینی بعضی از انبیاءِ کرام علیہم السلام گذشتہ کہ سہ و دو یک کس بآنہا گرویدہ اند البتہ افضل اند از اولیاء کہ جمع کثیر بآنہا گرویدہ باشند و تحقیق آں انبیاء علیہم السلام از مکتوب دویست و پنجاہ و نہم از مکتوبات جلد اوّل حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ طلب باید ۲۰ نمود و گاہ گاہ آنجناب حقائقِ سر گزشتۂ خود را کہ بعد از زمان حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشاہدہ نمودند پیش محبان بیان می فرمودند، نقل از آں ایراد می نماید کہ بعد از وصالِ حضرت ایشاں طرفی از مسجدِ کلاں حضرت سرہند بہ خالِ اکرم حضرت مروج الشریعت تعلق داشتہ یعنی بہ ہمراہِ یاران خود می نشستند و درس می فرمودند و حلقہ می نمودند و طرفی ثانی مسجد بہ خال اکرم حضرت شیخ سیف الحق والملۃ والدین[1]

---

[1] د۔ سیف الدین

قدس سرہ تعلق داشتہ و ہر دو جانب وقتِ شام برای ختم حضرات[1] خواجہ ہای بزرگوار قدس اللہ اسرارھم حلویات حاضر می گشتہ لیکن چوں غلبۂ ارشاد حضرت سیف الحق والملۃ والدین محیطِ آفاق بودہ حلویات بہ کثرت نواز دمی نمودند چوں در ودمن جانب حضرت مروج الشریعت درآں وقت اتفاق می کرد اکثر از راہ طیبت می فرمودند۔

۵ **احمر** ۔ کہ اگر ذوق بہ شیرینی دارید ایں جا حاضر باشید تا بعد فراغ ختم دادہ خواہد شد و اگر شیرینیٔ طلای می طلبید پیش اول خال خود بہ روید۔

و آں اخوت پناہ را با خالین مذکورین نسبت دامادی نیز بودہ چہ اوّل صبیۂ حضرت شیخ سیف الدین در خانہ داشتند و بعد از فوت صالحۂ عاجزہ مروج الشریعت گرفتند، چوں فرزندی از آنجناب بعد از وصال نماندہ و فقیر بہ انواعِ تربیت مُربّاء ایشاں است و باعتبار صغرِ سن جای

۱۰ فرزندِ ایشاں برآں سخن ایشاں بہ وسعت دامنۂ اوراق باوجود رعایت اختصار گرفت کہ در کتاب مظہرِ ابوابِ فضل کہ فضل الٰہی موعود است، احوال ایشاں بہ تفصیل مرقوم خواہد گردید ان شاء اللہ المجید۔ امید است کہ چوں نظرِ ناظر و یا سبق قاری بایں مقام برسد البتہ بہ دعای مغفرت یاد آں غفران پناہ شیخ عز الدین احمد نماید تغمدہ اللہ تعالیٰ۔

و عمرِ شریف آں برادرِ بزرگ بست و ہفت سالہ گردیدہ بود کہ در سرای خان خاناں کہ شش

۱۵ میل خام کہ از بلدۂ دار السلطنت لاہور واقع است واقعۂ ایشاں روی دادہ و تابوت بہ حضرت سرہند بردہ در روضۂ مقدسۂ حضرت ایشاں بیرون گنبدِ معلیٰ مدفون کردند۔

و تاریخِ وصال ہژدہم شہر شریف ربیع الاول بودہ و سالِ ہجری ازیں کلمہ کہ فرزندی رحم رحمٰن نیاز احمد یافتہ باید جست ''دُرِ عزیزِ معرفت بود'' — اِنَّا لِلّٰہِ وَ اِنَّا اِلَیْہِ رٰجِعُوْن ۔

جناب حضرت قبلہ گاہی مرشدی درآں ایام در (۳۵۴) بلدۂ پیشاور تشریف داشتند

۲۰ و متوجہ کابل بودند کہ ایں خبر وحشت اثر بغتۃً شگاف در سینۂ بی کینہ نمودہ صبر و تسلی کہ دراں بنظر درآمدہ اصلاً بہ شرح راست نیاید مگر ملازمان آنحضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد از وصال فرزندِ ایشاں شیخ محمد صادق قدس سرہ مشاہدہ ایں قسم صبر فرمودہ باشند و اکثر ایں کلمہ را درآں ایام بہ شوقِ تمام می خواندند و بر عنوان مکاتیب ہم کہ دراں سال مرقوم گشتہ می نوشتند۔

---

[1] د۔ ''حضرات'' ندارد

احمر۔ رضینا بقضاء اللّٰہ وصبرنا علیٰ بلاءِ اللّٰہ۔ روزی در مکتوبی کہ در فراقِ ایشاں نگارش بہ نواب مکرم خان رحمۃ اللّٰہ تعالیٰ علیہ نوشتند، ایں رباعیٔ عربی تحریر کردند۔ رباعی:

رمانی الدھر بالارزاء حتیٰ　　فؤادی فی غشاء من نبال

فصرت اذا اصابتنی سھام　　تکسرت النصال علی النصال

ایضاً بعد از وصال اخوت پناہی مرحومی چوں متوجہ کابل شدند سلطان قلی بیگ تیمی کہ از ۵
مخلصانِ خاص بودہ در اثناءِ طریق بر کوہِ خیبر در خوردہ کہ از کابل بہ پیشاور می آمدہ پالکیٔ شریفہ را استادہ کلامی کہ بامشارٌ الیہ بہ بیان آمدہ ہمیں بیتِ حافظ علیہ الرحمۃ خواندند ؎

صبا بلطف بگو آں غزال رعنا را　　کہ سر بکوہ و بیاباں تو دادۂ ما را

و نیز آنحضرت در بیاضِ خاصہ نوشتہ اند:

فتح۔ کہ حضرت حجۃ اللّٰہ قدسنا اللّٰہ سبحانہ بسرہ الاقدس در پشاور می فرمودند کہ من ۱۰
ملہم شدم کہ عز الدین فی الجنۃ۔ پس سخن کوتاہ باید والسلام۔

(شیخ حسام الدین احمد) ۔ مخدوم زادۂ ثانی اخوی شیخ حسام الدین احمد فرزند ثانی آنحضرت اند رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ، ولادتِ ایشاں بعد از وصالِ حضرت ایشاں رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ در ہماں سال اتفاق یافتہ، چوں تشریف حضرت قبلہ گاہی بہ تقریب عرس حضرت ایشاں درآں ایام در شاہجہان آباد بودہ نام ایشاں خالِ اکرم حضرت مروج الشریعت گذاشتند قوتِ حافظہ و علو[1] استعداد آں ۱۵
مخدوم زادۂ عالی نژاد مستغنی از توصیف ایں ضعیف است و محبت حضرت ایشاں رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ سرمایۂ جمیع سعادات می دانستند و متاعی در بساطِ خود بہ ازیں نہ داشتند از غلبۂ محبت بود کہ شبی کہ باوجود ظلمت ذاتی خود را بر ضحیہ موحش تر گمہ دیدہ در روضۂ منورہ حضرت ایشاں رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ درآمدند و جواب سلام از امام ہمام یافتند، تفصیل ایں نقل در موضعٔ ازیں کتاب گذشتہ است بر عاشقِ مطالعہ مخفی نیست۔
۲۰

و وصالِ آں اخوت پناہ روز عرس حضرت مجدد الف ثانی رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ یعنی بیست و ہشتم صفر مظفر بالائی آب نربدہ بہ ہمراہ لشکر بادشاہِ خلد منزل[2] سنہ ہزار و صد و نوزدہم ہجری روی دادہ۔ انا للّٰہ و انا الیہ راجعون۔ و در ہماں جا نزدیک قصبۂ اکبر پور مدفون

---

[1] د۔ "حافظ و علو" ندارد [2] د۔م خلد مکان، حاشیہ نسخۂ م خلد منزل

گشتہ رحمہ اللہ سبحانہ۔

و عمر ایشاں اربعین کامل گردیده وسه فرزند ایشاں بالفعل در قیدِ حیات اند، ہرکدام بجانب رسیده و به غربت و مسکنت (۳۵۵) آرمیده توفیق بندگی رفیق آنها باد۔

(صفر احمد معصومی مولفِ مقاماتِ معصومی) عاجز شکسته بال منتظر فضلِ لایزال جامع ایں مقامات

۵ فرخنده نکات مجدالدین احمد ابوالبرکات حلقه بگوشان اولیاء به صحبت صمیمی صفر احمد معصومی عفا الله تعالیٰ عن زلاته، فرزند ثالث و اصغر آنحضرت است رضی الله تعالیٰ عنه، احوال پُر اختلال ایں ناقص بی سر و برگ که تمامی افعال و اعمال خود را به معاصی ساخته و مدتِ عمر اشرف را به ہوا و ہوس درباخته نه شایان آں است که با انداز مقبولانِ صاحبِ اسرار و اعزهٔ عالی مقدار در سلکِ تحریر منسلک گردد اما وجہین توہین خواہان آیند که البته قدری ازاں در قید قلم آورده شود وجہ اوّل آنکه از مطالعه ایں

۱۰ معارفِ معصومی و دقائق علومی که در زیر قلم در آمده ساده لوحی از کوته اندیشی خیال آں نه برد که راقم احوال ہم البته متصف به صفتی ازیں صفاتِ کمال خواہد بود، پس معاصیٔ خود را به زبان اجمال بانواع رحمت لم یزلی که بروی شامل حال است تحریر نماید و ساده دلاں را از وسوسۂ مذکوره برآورد و وجہِ ثانی آنکه بعضی از کمالات و مکاشفات و معاملات حضرات عالی درجات که به سبب عنایاتِ وافره و تلطفات متکاثره شامل ایں عاصیٔ تباه کار است و بعضی مقدمات دیگر که ذکر آنها بدوں

۱۵ تبیینِ احوال خود خالی از صعوبت نیست۔ پس گویا آئینه داریٔ احوال اکابر ذوالجلال در پردۀ ایں نیازمندانِ درگاه متعال گردیده به تامل شامل استماع فرمایند و کار ایں آواره غیر از نافرمانی غفار نیست و طاعات بجز فساد نیست و مراقبه اش عذر و حیله است و مشاہده اش دنیای دنی را وسیلۂ ہمتش بر افزودنی کبائر مصروف است و صحبتش به دغا و مکر معروف کاری که برای خدا باشد گاہی از دی به وقوع نه یامده و حرف که صفا باشد گاہی از زبانش نیز آمده نیتش بجز پرورشِ نفسِ

۲۰ اماره نیست و طمانیتش غیر از انفراخ ابلیس پُر تلبیس نه جمعیتش در وساوس شیطانیت و عاتبتش در کامروائیِ مطالب نفسانی القصه مکار بی نظیر و غدار پُر تزویر صحبتِ اہل کمال بسیار یافته اما نفعی ازاں نه برداشته عالمی باین بہانه خراب ساخته و خود را برای عرض قلیل که آں ہم موہوم است در بلا انداخته نه شرم از دُنیا دامن گیر است و نه اندیشۂ عقبیٰ دستگیر بوالہوسی است نافرجام و کوته اندیشی است بی سرانجام ؎

عشوۂ ابلیس از تلبیس تست	در تو یک یک آرزو ابلیس تست
چو کنی یک آرزوی خود تمام	در تو صد ابلیس زاید والسلام

اگر فضلِ لم یزلی و رحمتِ سابقہ دستگیریش نہ نماید نجات در حق متصور نہ و اگر عنایتِ بی غایت دم سازی اوقات و آنانتش نہ فرماید و حلاوت (۳۵۶) زندگی بروی از اکبر محالات است چہ اعداء آفاقی در رنگ اعداءِ نفسی ہمہ وقت در کمین اند و آنچہ از دست شان می برآید بہ تقصیر۔ مصراع

دارم از خویش درایں بادیہ فریاد بسی

۵

اگر نہ سروش وَرَحْمَتِیْ وَسِعَتْ کُلَّ شَیْئٍ۔ در گوش جانش در دور است رسیدی و شمال احسان لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِیْعًا۔ برگل و آب وی وزیدی ہیچ یکی از اہل کبائر و صغائر شکل وی نہ دیدی و نام و نشان وی نہ شنیدی امّا غلبۂ رحمت و عظمت فضل آں قدر شمول وی فرمودہ مقبول اہل قبول گردانیدہ کہ از کثرت نظارۂ چشم کرم معاصی قبیحہ ما اشکِ ندامت جواہرِ آب دار گردیدہ از آں است کہ باقسام انعام وی ذی الجَلٰلِ وَالْاِکْرَامِ خوکردہ بہ مقتضای کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِیْ شَاْنٍ روز آیندہ خود را کہ بہ موجب حدیث قدسی أنا عند ظنّ عبدی بی حسنِ ظن شامل حال دارد امید فضل و وثوق احسان است نوعِ دیگر می باید و امور خود را باو تفویض می نماید وَاُفَوِّضُ اَمْرِیْ اِلَی اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصِیْرٌۢ بِالْعِبَادِ از ایرادِ ایں تفویض کہ از مائدۂ تمیز بہ کرم عزیز یافتہ بہ ہیچ وجہ مشروح قلم نمی تواند گشت ے

۱۰

۱۵

امید ہست کہ منشور عشق بازیٔ من ازاں کمانچہ ابرو رسد بہ طغرائی

از اکابر برگزیدہ و اعالی خدا رسیدہ[1] چیزہا در حق خود شنیدہ[2] کہ تفصیل بیان بسیار کلاں است امّا بہ طریق ایجاز و اختصار اگر مذکور نماید گنجائش دارد عنایت لم یزلی کہ خود دیدہ اگر قدری ازاں نویسد گویا ادای احسان الٰہی کردہ باشد۔

پنج شش سالہ بودہ کہ ہنوز ہوش را از مدہوشی جدائی کردہ کہ شب عید الاضحیٰ در منام بہ ملازمت سید الانام علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام گویا بہ مصلا ہوش کاملہ مشرف گردیدہ و چناں می فہمد کہ از غلبۂ اژدہام ترحمی بر احوالِ وی فرمودہ حوالۂ صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ در صف ثانی باخلفای دیگر نشستہ اند می فرمایند کہ بی مشقت بہ خانہ رسانید و خلیفۂ ثانی کہ نسبتِ نسبی

۲۰

---

[1] د۔ "خدا رسیدہ" ندارد [2] د۔ خواستند

این آواره هم بآں اعدل اصحاب می رسد می دہند کہ فرزند خود را بہ کسی بہ دہید تا درخانہ بہ رساند و در
خلیفۂ ثالث و رابعہ ہم ذکر مواہبی کہ شاملِ حال این نواختہ احسان سید الانس والجان صلی اللہ
تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ واصحابہٖ وسلم گردیدہ درمیان است و ہر یک ازیں حضرات اربعہ
رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین عنایات جداگانہ می فرمایند و خلیفۂ ثانی از مشاہدۂ عنایات
۵ سیدِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ واصحابہٖ وسلم فرحتِ فوق الحد بہم رسانیدہ بہ یکی از
خادمانِ والدِ بزرگوار این راقم بی مقدار کہ وی نیز درآں وقت بہ سعادت حضور قیام دارد و حوالہ[1]
می سازند تا درخانہ رسانید، کیفیت آں صحبت فردوس رفعت چوں بامداد برخواستہ بہ عرض مرشدیٔ
قبلہ گاہی رسانیدہ و حیرتی کہ از بیداری آں خواب یافتہ نیز معروض داشتہ عنایاتِ کثیرہ در تعبیر شنیدہ و
ازآں باز خود را چیزی دیگر دیدہ ۔ ہم درآں اثناء حضرت والدۂ ماجدہ فرمودند و بعد ازاں اکثر می فرمایند۔
۱۰ **احمر** ۔ کہ پیش از ولادت تو (۳۵۷) شبی درخواب دیا در بیداری می بینم کہ فقیری صاحبِ
قوت کہ بانوار بسیار درخشاں است آمدہ بہ من گفت کہ صاحب زادہ مبارک من می پرسم کہ پسر
یا دختر می فرمایند کہ من از اجمیر این قدر قطع مسافت نمودہ آمدہ ام نہ کہ برای دختر آمدہ ام بلکہ پسر
مبارک و نامِ من خواجہ معین الدین چشتی است و او را مسمیٰ بہ نام من خواہند نمود۔

باز فقیر در حمل آمدہ و متولد شدہ و یکی از نامہای من این اسم است ازآں باز بر تو
۱۵ امیدواری ہا داشتم الحمد للہ کہ بہ منصۂ ظہور پیوست ۔ و نیز فرمودند و می فرمایند :
احمر ۔ کہ در وقتِ ولادتِ تو قطب العارفین برادر بزرگ حضرت سیف الحق والملۃ والدین
قدس اللہ سبحانہ بسرہ العزیز درعین روزہ تشریف ارزانی داشتند درآں شدت محاسن
شریفۂ آنحضرت بدستِ این ضعیفہ بودہ و ہر قدر قوت و حملہ کہ از دستم برآمدہ اصلاً تقصیر نہ رفتہ و
تا آخر فراغ ہم چناں گذشتہ بعد از فراغ مبارک بادیہا دادند و بشاراتِ فراوان بہ حال این آوارہ
۲۰ بر زبانِ شریف آوردند۔
احمر ۔ می فرمودند حضور فقیر دریں وقت باشد البتہ بی معنی نیست برایں پسر شما یک معنی جلوہ گر
خواہد شد، گفتہ من بہ یاد شما باشد و بعد ازآں ہم ہر وقت کہ فقیر را می دیدند بشارت را لب
مبارک می کشودند و در وقت عقیقہ ذکر نام مبشر ہم درمیان آمدہ فرمودند بہ روز عقیقہ ہر کس کہ از

---

[1] م ۔ "حوالہ" ندارد

حاضران نام می گذارد آں طفل مسمّٰی بہ جمیع ایں اسماء می شود، پس معین الدین ہم نام فقیر از جہت بشارت گذاشتند و مجدالدین نیز گذاشتند کہ لقبِ حضرت ایشاں بودہ و کنیت ابوالبرکات معین فرمودہ کہ کنیت حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ و گفتند کہ اشہر نام ہای صفر احمد باشد کہ نام جدِ شریف مادریٔ ما است و ایشاں را اولاد پسری نماندہ پس بایں تقریب نامِ ایشاں نزدِ اہلِ روزگار باشد۔

۵

احمد - گویند چوں خال اکرم بعد از ولادت فقیر در خانۂ خود تشریف فرمودند چند روز متوالی بر زبان شریف نزدیک محرمات خود می آوردند کہ من نمی دانستم کہ زائیدن بر عورات ایں قدر صعب می باشد تا دیدم بسیار رحم بر حال ایں طائفہ دامن گیری نماید اگر من زن بودم قبول زائیدن نمی نمودم و ایں از غایت رحم دلی آنحضرت مشعر است و مداح ایں بی سر و برگ اکثر بیش ہمشیرۂ خود کہ والدۂ ایں فقیر باشند از غایت عنایت می فرمودند، مطلب عنایت بسیار بر ایں عاجز گناہ گار داشتند ما تا کہ ثمرۂ عنایت ہمیں قسم اکابر بودہ کہ بہ عنایت خاص الخاص نواختہ و بہ قبولیت آنحضرت علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام مشرف گردانیدہ و قبل ازیں بشارت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ مدعا نعم البدل والدہ فقیر را مشرف می ساختند و تفصیل (۳۵۸) آں در مقدمۂ کتاب گذشتہ است نیز مؤید مقامِ قبولیت است، الحمد للہ والمنۃ۔ ۱۰

و حضرت والدِ بزرگوار کہ پیر عالی مقدار ایں نیازمند نیز بودند مکاشفات فقیر را خیلی می پسندیدند و در خردسالی ہا من چیزہا می پرسیدند کہ عقلِ عقیل ازاں در کوچۂ تحیّر راہ گم کردہ است و بشاراتِ عمدہ سرافراز می فرمودند کہ تحریر آں بشارات البتہ جز بہ خودستائی است۔ ۱۵

و در حین خواندن سبق کتب معقولہ و منقولہ مثل شرح مواقف و مشکوٰۃ المصابیح بعضی از مقدماتِ مقدمہ کہ فقیر بہ محض یمن صحبت آں را ادا می کرد و بہ قسمی دوست ترمی داشتند کہ در حواشیٔ آں کتب بہ عبارات رائقہ بہ زبانی فقیر و اکثر عنوان آں را چنیں نوشتند: ۲۰

فتح - ولنعم ما قال میر صفر احمد۔

بعد ازاں بہ مطلب می پرداختند و فقیر دور از کار قرنِ کامل صحبت آں آفتابِ ولایت دست دادہ۔ ولادت ایں آزادہ در سال ہزار و ہشتاد و شش ہجری در پانزدہم شہر ذی قعدہ اتفاق یافتہ۔ وصال آنجناب در ہمیں کنزِ مبارک عنقریب گذشتہ است و اکثر حقائق عالیہ و

دقائق فائقہ علوم ظاہری و اسرارِ باطنی از آنحضرت استفادہ نمودہ بعضی از آں ہا دریں کتاب مشروح گشت و بعضی دیگر در مواضع مستقبلہ بہ وضوح خواہد انجامید اِن شاء اللہ تعالیٰ المجید۔

و اخوی مرحومی شیخ عزالدین احمد قدس سرہ نیز در خرد سالیہا احقر تلطفاتِ فراوان می فرمودند و بہ بشارات متکاثرہ می نواختند ایں فقیر را میر ہم می گویند بایں عبارت می گفتند

۵ ان المیر موصوف بحسن صفات البشریہ و ممدوح باعلیٰ کمالات الانسانیہ وله کمالات منہا احمدیہ و منہا معصومیہ و منہا فضلویہ وله مقامات و مثل ایں کلمات بسیار ادا می کردند کہ تفصیل آنہا در قید حافظہ نیست، چوں بہ عرض حضرت قبلہ گاہی قدس سرہ رسیدہ فرمودند۔

احمر۔ برادرِ شما در حق شما بشارات می دہند از کرم او تعالیٰ امیدوار باشند کہ بہ منصۂ ظہور آید۔

۱۰ روزی ایں فقیر بہ عرض آں پیر روشن ضمیر رسانید کہ کمالات ارثی ہم نفع بخشیدہ اند یا نہ ؟

احمر۔ فرمودند نفع آں است اگر صاحبِ کمالات ارثی اگر تقید ہم نماید زود تر بہ مقصد اقصیٰ کامیاب گردد و چیزی کہ دیگراں را بہ مشقت و محنت بدست آمدہ آں عزیز در اندک مشقت اکثر آنہا بالا روند و آنچہ دیگراں را در شہور و سنین میسر گردیدہ اینہا در ایام و ساعات بہ موافق استعدادِ خود ہا بہ یابند و نفع ثانی آنکہ صحبت ارباب کمالات ارثی البتہ جذبی ہم دارد و مبتدی آنہا

۱۵ را بہ مطالب رسیدہ می انگارد و تقریب ایں استفسار ایں بودہ کہ روزی آنحضرت از زبانی حضرت مروج الشریعت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ العزیز نقل دربارۂ شاہ جیو قدس سرہ می کردند کہ رجوع ایشاں در آخر بہ جناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ افتادہ و دراں مدت ہم چنانچہ باید سپرد خود بحضرتِ ایشاں می نمودند، روزی در ایام رجوع ایشاں مروج الشریعت از آنحضرت استفسار نمودند کہ معاملۂ (۳۵۹) عمِ شریف چہ قسم بہ نظر انور می درآید۔

۲۰ **احمر۔** فرمودند کمالات ارثی ہمہ یافتہ می شوند کہ خلفِ رشید حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ اما کسی بہ موافق کسب خواہند یافت و اگر خود را چنانچہ باید سپارند زود تر اخذ کمالات فرمایند۔ دراں ایام کہ رجوع فقیر بہ عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس افتادہ روزی بہ تقریبی ذکر حضرت شاہ جیو قدس سرہ درمیان آمدہ۔

احمر۔ فرمودند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ می فرمودند کہ شاہ جیو گونہ تحرکی از حالت اصلی خود نمودہ است اگر کارِ خود را چنانچہ باید سپارد در اندک مدت ترقیاتِ فراوان حاصل نماید۔

چون در شروع این مفتاح احوال حضرت شاه جیو نیز موعود بوده که در جای ادا خواهد یافت و برای دو سه حرف شنیده خود کنز علیحده ترقیم نموده الحمد لله که باین تقریب منجر گشت۔
باید دانست احقر الانام به حدِ بلوغت نه رسیده بود که آنحضرت والامنزلت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس اجازت تعلیم طریقت عنایت کرده بودند بلکه مردم بسیاری از رجال و نساء که در خدمت برای ارادت می رسیدند توجه آنها حوالهٔ احقر می نمودند و حقیقت استعداد آنها استفسار می نمودند ، ۵

روزی در اثنای طریق پشاور بر پالکی نیم منزله فرموده با حقر بالای آن آبِ رواں تناول فرمودند فقیر در آں ایام چهارده ساله بوده ،
احمر ۔ فرمودند متوجه شو که این آب مظہرِ کدام اسم است از اسماء الہی تعالیٰ و تقدس و آنچه منکشف شود معروض دار ' و حسب الامر شریف توجه گماشتم معلوم کردند که مظہر اسم مبارک منقسم است ۱۰
به عرض رسانیدم مقبول گشت و از کشوف کونی هم اکثر می رسیدند و اغلب آنچه اظہار می کردم به برکت حضور موافقت هم می نمود روزی در مرحله پار رکاب که مرحله از کابل این طرف واقع است وقت مراجعتِ ہندوستان به ہمراه ناظم آں جا امیر خان اتفاق منزل افتاده شتران اکثر اہل لشکر که به چراگاه برده بودند افاغنهٔ غلجه که شیطان ترین الوسات افاغنه اند به غارت برده ، در تمام لشکر شور و فغاں افتاده و فردا آں روز کوچ نواب مذکور مقرر بوده و چهارده نفر شتر از سرکار آن قطب المدار نیز ۱۵
در آں ذیل بوده وقت خفتن یکی از شتربان گریه کناں رسیده که شترانِ سرکار نیز به غارت رفته حیرت تمام دست داده که در خیمه با قبیله در دامنهٔ کوه منزل است و فردا کوچ چه باید کرد ، قریب به نصف شب گذشته آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ باین نیازمند فرمودند :
احمر ۔ که متوجه شہر شو که شتران ما می رسند یا نه و اگر می رسند به کدام وقت می رسند ۔ به موجب حکم چشم پوشیده معروض داشتم که می بینم که حضرت قبلة المحققین خال اکرم شیخ سیف الدین قدسنا الله ۲۰
سبحانه بسره الاقدس (۳۶۰) شتران ما را گرفته می آرند ۔ آنی نه گذشته بود که چندیں افغانان هر چهارده شتران را گرفته رسیدند و معروض داشتند که مایان بعد از بردن این شتران در مساکن خود ها معلوم شد که شتران سرکار آں قبلهٔ اسرار اند اعتقاد و محبت مایان بحضرات موروثی است به مشقت تمام تجسس در تمام لشکر نمودیم تا در دولت خانه رسیدیم الحمد لله که به مطلب کامیاب گردیدیم ۔

مقصود از تحریر این طور کشف و مقدمات نه خودستائی و ظاهر آرائی است بلکه بیان انوار صحبت
آنحضرت قدس سنا الله سبحانه بسره الاقدس است که در لمعات حضور جماعتی که مستغرق بحر عصیان
بودند در عین ظلمات به برکت آں نور آب حیات[1] را می دیدند و از کاسات[2] محبت نشاءهای خوشگوار
می چشیدند از مدت معارف همان حسرت فقدان نقد وقت است نه بر دل یک حالت است
۵ و نه قلم بر یک صرافت ؎

نی گنجم به پیراهن نمی سازم به عریانی
جنونی کرده ام پیدا نه شهری نه بیابانی

گاهی در علم خود را از اہل حال می شمارم و زمانی معرا از حال می پندارم و شب و روز بیقراری آرام
خود می فهم و آنات و ساعات بی آرامی را قرار خود می یابم نه تشنه را سیری است ازیں حال و
۱۰ نه بیمار را شفاء است ازیں مقال بالجمله هر حالی که روی می داد قابل نفی می دانم و قبلهٔ توجه را منتشر
نمی گردانم و سراو را پرستش غیر از ذات پاک معبود برحق است دیگری را نمی شناسم اِنِّیْ وَجَّهْتُ
وَجْهِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا وَّمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ ؎

نه دنیا خواهم و نه دار عقبی   ترا خواهم ترا باری تعالیٰ

اگرچه به ظاهر مشغوف امور بسیارم اما به باطن جز او به دیگری کاری نه دارم شوریده حالم و
۱۵ آشفته مقال گاهی به نظارهٔ طلعت افروز امروز خورسندم و زمانی نظر[3] به مناسبتی خود انداخته به صد
داغ دردمندم هنگامی به حریفان بزم معصومی آشنایم و گاهی در سراپرده های دولت قیومی بی نوا اگر
عذر تقصیرات نزد عالی فطرتان صاحب نکات می نمایم مدح بما یشبه الذم می نهد و اگر
تسلیه های که از سبقت رحمتی عصبی بر گوش جانه رسیده حرف امید می رانم صاحب اسرار می نمایند۔
بالجمله عذر او را بی شرفت نمی دانند بعضی که باعتقاد موصوف ماند اگر نکته رسا می بیند البته قدری از
۲۰ قدح مطلب می نویسند و طائفهٔ دیگر همه وقت در خورسند و در طنطنهٔ کمال خود که از رجوع عوام حاصل
گردیده مست و مدهوش نمی دانند که در آئینه فضل جمال معصومی که از طینت احمد پرسیده صبغ الٰہی
را مشاهده است از آں است که برحمت نیاز دارد و بر فضل نوا ساز عاصی است اما رجا مند رحمت
قاسی است اما دل گداز و صلت به موافق حسن ظن به دی به موجب حدیث قدسی انا عند ظنّ

---

[1] د۔ آنجناب [2] د۔ کائنات [3] د۔ "نظر" ندارد

عبدی بی سلوک می فرمایند و او را بغیر خود آرام نمی تواند ؎

می تواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول — آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را

(۳۶۱) ایں ہمہ اختلافات عبارات از کثرت الوان عنایت است والا مقصود او معبود است و معبود او موجود۔ اگرچہ ہر یک سخنش شاہراہ ہست بہ مقصود کشادہ اما نہ در حوصلہ ہر منکر ایں سخن را بسیار گو از شما یک کسی[1] نہ شد اسرار جو سخن بی سر را جانب اختصار باید کشید بعد ازاں بہ میدان ۵
صاحب دلان باید دوید عزیزا مہربانا چوں در نظر کیمیا اثر حضرت قبلہ گاہی والد قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ایں حالات بدیعہ منظور بودہ آخر عمر خود را شناختہ چیزی کہ خود بخشیدہ بودند تاکید نگاہداشت آں فرمودند ترتیب وی را بہ عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مناسب استعداد فہمیدہ حوالہ فرمودند و خود دست آں درویش گرفتہ باں قبلۂ آفاق پردند تا رنگی از بی رنگی صبغۃ الٰہی نیز بہ موافق نصیب خود بہ یابد ازیں جا توجہات کثیرہ یافتہ و بہ نوازشہای ۱۰
خاص سرافراز گردیدہ باوجودی کہ عادت شریفہ آں بودہ کہ حرف را اکثر باشارت شریفہ بدائع لطیف در آبادی اہل معانی بہ کمال بلاغت بیان می آمدہ اما بہ آں درویش صریح را در پردہ اشارت مبطن ساختہ سخن می کردند کہ بہ روی بلانقاب از چہرۂ سخن مطلب بالا تکلف منکشف می گشتہ و خافیہ آں می ماندہ چنانچہ بعد از وصال حضرت قبلہ گاہی مرشدی در وقت دفن ایشاں شرف حضور داشتند آب در چشم مبارک گردانده ایں آیت کریمہ خواندند : ۱۵

احمر - فَرَوۡحٌ وَّ رَیۡحَانٌ وَّجَنَّتُ نَعِیۡمٍ ۔

و اگر می خواستند کہ او را بہ بشارتی مشرف فرمایند بایں عبارت می گفتند کہ حضرت ایشاں ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ چوں معاملۂ سالک ایں جامی دیدند وی را بشارت آں مقام سرافراز می فرمودند استغفر اللہ ۔ سخن از حوصلہ بلند رفت مقصود اظہار معاصی خود پیش ناظران کتاب بودہ تا در گمان کمال او نیفتند معصیت دیگر بہ صد آب و تاب افزود ؎ ۲۰

یک آتش می نشاند از چشم خوں ریز — کہ سوی دیگرش زد آتش تیز

چہ کند کہ اگر اظہار عنایات عرفای ذی الجلال را مبطن می داشتہ کفران نعمت کہ ازیں راہ جلوہ گر گشتہ شامل حال می گشتہ و حکم آں است وَاَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ۔

---

[1] د - بشر

ازیں جہت می خواست سخن دراز گردیدہ ؎

عمر بگذشت و حدیثِ دردِ ما آخر نہ شد
شب بآخر شد کنوں کوتہ کنم افسانہ را

باید کہ قاریان بہ دُعاءِ سلامتی خاتمہ ممد و معاون باشند رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَ اِنْ لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَ تَرْحَمْنَا لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ۔ ۵

و ایں اعجز المساکین را دو فرزند اند کلاں تر آنہا مسمیٰ است بہ محمد مشوق (۳۶۲) و ثانی نیاز احمد ہر دو بہ صلاح و نامرادی موصوف اند و در محبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ از دل و جان مصروف مد اللہ تعالیٰ ظلہما و رزقہما اللہ من برکات الاحمدیہ المعصومیۃ الصبغویۃ الفضلیۃ[1] و یرحم اللہ تعالیٰ عبدا قال آمینا و صلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ محمّد و آلہٖ و صحبہٖ اجمعین۔

---

[1] د ۔ برکاتہما المعصومیہ

(شیخ عبداللطیف قدس سرہ)

کنز دوم در بعضی از احوال عم شریفِ قدوۃ الواصلین شیخ عبداللطیف قدس سرہ۔

ہر چند مقصد عمدہ از تصنیف کتاب ابتدای از حالات حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۵
وانتہا تا کنزِ مبارک گذشتہ بود کہ بہ حصول پیوستہ چہ بعد ذکرِ مقدمات مسطورہ[1] قلم گزار گردیدہ ریشہا
کشیدہ است وچشم بعد از نظارہ آں روی عنبریں موی بہ دیدار دیگری خوی نہ کردہ است ؎

شد برنگ غنچہ مژگانم خلاف یک دگر
بس کہ پوشیدم نظر بی روی زیبای کسی

امّا چوں عم الرجل صنوابیہ واقع است وآنجناب ہم شرابِ فضل از کاساتِ ۱۰
معصومی تناول نمودہ اند اگر نہ نویسم خیانت در امانت کردہ باشم[2] پس سعادت خود دانستہ خوشہ از
خرمن لطف لم یزلی باید چید، اَللّٰہُ لَطِیْفٌۢ بِعِبَادِہٖ یَرْزُقُ مَنْ یَّشَآءُ وَھُوَ الْقَوِیُّ
الْعَزِیْزُ۔ بل لطف از فضل جدا نیست وفضل از لطف علیحدہ نیست[3] فضل است کہ بہ لطف
می رساند ولطف است کہ از کرشمہ ہای فضل جلوہ گر است کارخانہ لطف از فضل برپا است د
دارد ومدار فضل بہ لطف برجا است فضلیان ہمہ وقت بر لطف چشم دوختہ نشستہ اند وبہ ترانہ ۱۵
یاخفی اللطف ادرکنی بلطفک الخفی، مترنم وچوں بہ لطف خو پذیر شدند رجامند فضل
عظیم می گردند بالجملہ دریں کثرت معاصی وعیوب تلاش زیبا محبوب است ؎

کشد زایں خاکدان بیرون سرمن	نگر لطف تو گردد یاور من
زدل تا دیدہ واویلاست برمن	وگرنہ وای برمن وای برمن

ملکا خالقا لطیفاً ایں بندۂ شرمندہ را بہ لطف خود دریاب ودر دریای فضل شناورم گردان تا روی ۲۰
جمعیت در تفرقہ ہای نفس وشیطان در عمان آں بہ بینم وازیں عدوین بلکہ جمیع اعداءِ آفاقی
وانفسی نجات یافتہ درظلمات مشاہدہ آب حیات فرایم بہر حال چنگی بدامان لطف اندازم و

---

[1] د۔ "مسطورہ" ندارد [2] م۔ "اگر نہ نویسند..... کردہ باشد۔"
[3] م۔ "نیست" ندارد

فضلِ عظیم وثیقہ سازم البتہ بہرۂ از بحرین عذبین از کرم کریم تعالیٰ خواہم برداشت و بہر خوانندہ را اعتقاد ثمرہ خواہد رسید اِن شاء اللہ تعالیٰ ؎

یکی گفتا کہ لطف دوست عام است — زلطف دوست نامیدی حرام است

دانا آگاہ باش کہ حقیقت نسبت مکرم انعم محترم از کنز مبارک گذشتہ بہ وضوح پیوستہ است کہ
۵ ہماں نسبتِ مبارک برادر بزرگ ایشاں از راہ ابوین بایشاں مسلم است فلاحاجة بالتکرار۔

آنجناب ہمشیرہ زادۂ مقبول حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ اند و ولادت باسعادت آں آفتاب ہدایت در بلدۂ سرہند در حوالی ہزار و پنجاہ و پنج اتفاق یافتہ گویا علم مجسم گردیدہ و معرفت ہیئت بہم رسانیدہ متشکل بہ شکل انسانی کہ احسن تقویم است گردیدہ روز عقیقہ نامی کہ حضرت ایشاں گذاشتند معلوم گردیدہ کہ بانواع لطف شمول یافتہ و نامی کہ حضرت خازن الرحمت
۱۰ مقرر کردند محمد ذاکر بودہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما یعنی ہر دو نام تحقیق تمام حاصل آں علامۂ انام بودہ غربت و مسکنت و نامرادپرسی شیوۂ مقبول ایشاں بودہ در اوّل آغاز بسم اللہ اغلب کہ حفظ قرآن مجید فرمودہ بہ کتبِ متداولہ معقولہ و منقولہ پرداختند و بہ وقت تمام تحصیل علوم نمودہ بہ درس تا آخر اشتغال داشتند و بایں جمع کسبِ حال از جناب قطب الاقطاب قیومیت مآب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودہ مجمع البحرین گردیدند و بہ شروع ارادت در سنِ بلوغت بہ خدمت آنحضرت
۱۵ رضی اللہ تعالیٰ عنہ مستسعد گردیدند و برایں استسعاد ہموارہ ناز داشتند و عنایات کثیرۂ حضرت ایشاں در بارۂ ایشاں مسموع گشتہ و بشارت لَا یَذْکُرُ اللّٰہَ اِلَّا اللّٰہُ در مکتوبات جلد ثالث صریح بنام ایشاں مندرج است۔ چہ ایشاں زبان ایشاں حکم شجرۂ موسوی گرفتہ بود و ایں معنی تا آخر کار شاملِ حالِ ایشاں بودہ کہ در وقتِ ذکر و قرأت قرآن مجید خود را نمی یافتند ھکذا اسمعت من شیخی و امامی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی از زبان درفشاں آنحضرت
۲۰ مدح کمالات باطنی و قوت علم ظاہریٔ ایشاں بسیار شنودہ بعضی از نسخ معتبرہ بجناب مقدس آنحضرت ہم گذراندہ اند چہ در حضور والدِ ماجد خود صغیر بودند اغلب کہ یتیم ماندند تربیت ظاہری و باطنی ازاں حضرت قدس سرھما یافتہ اند و محبتی ہم کہ دریں اخوین کرمین نمودار گشتہ مکرر در دو ذاتِ مقدس خازن الرحمت و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما بایں صرافت یا چیزی مافوق براں گذشتہ باشد۔

احمد۔ می فرمودند بی نفسی کہ در برادرِ ما شیخ عبداللطیف آشیانۂ خود ساختہ (۳۶۳) محتمل کہ

به طرفی دیگر توجه نه انداخته اگر مصوری تصویر بی نفسی به کشد ماناکه همیں صباحت[۱] از کلک تصویر بی اختیار[۲] سر زند و با وجود عقل معاد در عقلِ معاش هم فرد یکتا بودند، مصاحبتِ بادشاه خلد مکان نیز چنانچه باید داشت و با طالب علمان همه وقت صحبت بوده و مُونث اکثر اہل علم ہم بر ذمۂ خود گرفته آنها فارغ البال برای مباحثه دقیل وقال گردانیده خود سبق می دادند و اکثر تلامیذ ایشاں بیضاوی و شرحِ مواقف و امثال آنها را به قدرتِ تامه درس دادند و خود ہم در وقت تقریر خیلی بست و رفق را کامی فرمودند چه فقیر را حضور درس ایشاں بسیار اتفاق کرده است[۳] مذاکره که عینیت[۴] جمع باشد مگر از ایشاں دیده۔

احمد۔ می فرمودند که مخدومی استادی مولوی محمد فرخ نیز در وقت تقریر و مذاکره خیلی بر سر کاری فرمودند اما اکثر طالب علم زیادتی ہم می کرد البته آتشِ غضبِ ایشاں در جوش می آمد گاہی به بعضی از طالب علمان[۵] درشتی واجب دانسته کلمه سخت ہم می گفتند اما چوں ایں سختی ضروری به ظہور می رسد ناچار بعضی از طالبانِ علم از شورش بی جا دماغ را برہم می سازند چه حرف واجب الاداء باوجود ماخوذ فرونمی گذاریم داکثر به حکم بشریت ماند بعد از سوالِ ایشاں جواب شافی می دہیم و اگر بآں ہم تشفی نه شود لا علاج جای دیگر رجوع فرمایند که علم بحریست عمیق مقصد ناز برداریٔ اہل علم ایں قدر می کردند۔

احمد۔ می فرمودند که حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه تنزلاتِ خمسه را که به موافق اصطلاح شیخ محی الدین ابن العربی است باین درویش در خُرد سالیها تلقین فرمودند و فرمودند یاد نمودن اینها لازماتِ طریقت است تا در مجلس ظاہر اتفاق نیفتد این کس منجل ماند و الا به مذہب حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه ہیچ غرض بآں وابسته مذہب نیست اما به تقریب مذہب شیخ قدس سره سخن اینها البته بسیار دائر است۔

احمد۔ جناب حضرت قبله گاہی قطب الاقطابی قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس می فرمودند که ما چندی از ہمسالان در نوجوانیهای اتفاق نمودیم که چہل روز نماز بامداد را به وقتی باید رسید که تحریمۂ اولی فوت نه شود بحکم حدیث نفیس من اخلص لله اربعین صباحاً ظهرت ینابیع الحکمة من قلبه علی لسانه از آں مقامِ عالی نصیبی بدست آید ہم چناں کردیم از آں

---

۱ م۔ شباحت ۲ م۔ اختیار ۳ م۔ "است" ندارد ۴ م۔ نیت
۵ د۔ طالب

باز تا بایں بہ غایت کہ چہل و چند سال گذشتہ بدوں عذر مرض صعب فوت نشدہ حضرت حق سبحانہ
بہ ہر یکی از ما حظی ازآں مقام ارزانی فرمودہ اخویٔ ارشدی شیخ عبد اللطیف درآں ایام بہ بلوغت
ہم رسیدہ بود کہ با ما شریک ایں نیت گردیدہ و تا آخر عمر ایں دولت را از دست نہ دادہ قیاس
باید کرد کہ چہ سر چشمہ ہای حکمت از دل بر زبانش کہ جوش بردہ باشد بلی قلب ایشاں منبع حکمت
5 بودہ و زبان مخرج آں ازاں بود کہ ایں ہمہ استرضاء والدۂ ماجدۂ خود کہ عاجزۂ حضرت مجدد الف ثانی
بودند رضی اللہ تعالیٰ عنہ نصیب ایشاں گردیدہ چنانچہ در محبوبیت آں خدیجۂ زمانی ممتاز بودند آری
ارتفاع شانِ ایشاں ازیں کہ از اوّل (۳۶۴) اقتداء با امام معصوم نمودند باید فہمید ہر چند جماعتی
کہ اول چاشنی از نمک مطبخ سعادت چشیدہ ثانیاً بہ کمال نیازمندی اقتدا بآں امام معصوم نمودہ
باشند مستحق دو اجراند اما خلوصِ اعتقاد شرط معتدبہ است و بدونہ خرط القتاد سخن
10 بجای دیگر رفت مقصود آں است کہ آنجناب اخذ کمالات از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ کمال
فدویت و رسوخ اعتقاد فرمودہ بعد از وصالِ آں ہادیٔ ارباب کمال بہ خلف رشید ایشاں
قطب المحققین حضرت شیخ سیف الحق والملۃ والدین قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ العزیز
روی آوردہ ملتزم صحبت با ایشاں گردیدند و رسالۂ کہ آنحضرت در ردّ شبہات منکران کہ بر کلام
امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوشتہ اند باستصواب انعم شریف ترتیب یافتہ است،
15 گویند بہ غایت متین است اما فقیر را اتفاق مطالعہ آں دست نہ دادہ اگرچہ وصف او از واصفان
بسیار شنیدہ و ایں جانب را رسوخ اعتقاد کہ بہ جناب برادر بزرگِ خود بودہ معلوم نیست کہ بعد از
حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ دیگری را عدیل ایشاں می شناختہ باشند، آں بعضی ابنای حضرتِ
ایشاں را رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔

و وصالِ آں عمِ مکرم در سال ہزار و صد و یازدہ فی سابعہ شہر رمضان المبارک در بلدۂ
20 حضرت سرہند در حالت حیات حضرت قبلہ گاہی مرشدی روی دادہ در روضۂ مقدسۂ حضرت
مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بیرون گنبدِ معلیٰ مدفون اند انا للہ وانا الیہ راجعون۔

غمی کہ بعد از وصالِ ایشاں بآنحضرت رسیدہ زبان قلم در بیان آں معترف بہ قصور است،
گویند حضرت مولوی محمد فرخ کہ احوال شریف ایشاں متصل مذکور می گردد ان شاء اللہ تعالیٰ فرمودند
کہ ستارۂ علم غروب شد۔

و بالفعل فرزندِ بلا واسطہ آں عم محترم شیخ عبد الحی نام در قید حیات است و صاحبِ توفیق
وطاعت۔ ہر کجا ہست خدایا بسلامت دارش والسلام علی من اتبع الہدیٰ۔

(مولوی شیخ محمد فرخ قدس سرہ)

کنز سوم - در بعضی احوال قدوۃ العلماء مولوئ معنوی شیخ محمد فرخ قدس اللہ تعالیٰ سرہ۔

غلغلۂ علم ایشاں در گنبدِ افلاک صدا بخشیدہ و رواج فضیلت ایشاں اکثری از خاک را ۵
منور گردانیدہ، حضرات احمدیہ ہمہ ثنا خوان ایشاں اند و کبرای سعیدیہ تلامیذ شان، ازیں آوارہ بیچارہ
مدح کمال شان چہ آید اما چوں در اواخر رجوع بہ حضرت ایشاں آوردہ بشارات علیا حاصل نمودہ اند
ترک آں نشاید چہ ایں مقاماتِ معصومی بر فرد گذاشت احوال مسترشدان قیومی بہ موافق علم راقم
مجوز نیست پس باید بایں اعتبار اگر کم و بیش ہم نوشتہ شود البتہ منجر بہ ایذاء بسیار دانان نہ
خواہد شد۔ چنانچہ ایں قدر دریں کتاب زیادہ از حساب گذشتہ است - اِنِّیْ تَوَکَّلْتُ عَلَی اللّٰہِ ۱۰
رَبِّیْ وَرَبِّکُمْ مَا مِنْ دَآبَّۃٍ اِلَّا ھُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِیَتِھَا اِنَّ رَبِّیْ عَلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ ؎

بدہ ساقی شراب ارغوانی　　بہ یاد نرگس جادوی فرخ

(۳۶۵) آنجناب برادر زادۂ حضرت ایشاں اند و از کبراء ابنای حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہم
ہر چند دو فرزند دیگر از ایشاں کلاں بودند اما چوں کمال ایشاں از عمر و علم و انابت
حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرتفع گردیدہ ابلق قلم در میدانِ اسرارِ ایشاں بہ خورمی دودیدہ۔ ۱۵

ولادتِ آں شہسوار سمندِ تحقیق در بلدۂ حضرت سرہند در سال ہزار و سی و ہشت و یا نہ
اتفاق افتادہ قبل از ظہور آں معدن علم دریں ویرانہ شکستہ بنیاد بہ چند سال والدہ ماجدۂ
ایشاں در رویائے صالحہ کہ جزوی است از اجزای نبوتِ خود را بہ شانِ تمام امام جمعی از خلائق
دیدہ بامداد بعرض حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسانیدہ تا بہ احسن تعبیر مژدۂ دولت
افزا فرمایند۔ ۲۰

احمر - فرمودند تعبیر ایں خواب بسی روشن است و در وقتِ خود ظہور خواہد فرمود بعد ازیں ماجراء
بہ مدتی چند ولادت آنجناب در وقتی اتفاق یافتہ کہ وصالِ حضرت مجدد الف ثانی ازیں دار
پر ملال شدہ بود بلکہ والدۂ شریفۂ ایشاں ہم در صغر سن ایشاں ودیعت حیات سپردہ بود کہ
ایشاں بہ کمال رسیدہ حفظ قرآن مجید فرمودہ ختم آں را در مسجد کبرای حضرت سرہند بہ حضرات عالی
درجات شنوانندند و عالمی با ایشاں اقتداء نمودہ نماز با نیاز می خواندند بعد از فراغ سلام تردیدہ۔

احمد۔ حضرت ایشاں بہ برادر بزرگِ خود حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہما اظہار کردند
کہ در نماز می بینم کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ از روضۂ مقدسۂ خود برآمدہ جانب
مسجد متوجہ شدند تا آنکہ داخل صفوف گردیدہ متصل من رسیدہ فرمودند کہ تعبیر خوابی کہ والدۂ
محمد فرخ دیدہ از ما پرسیدہ بود ہمیں است بالجملہ آنجناب علامۂ وقت خود بودند و کسب کمال
باطنیہ ہم اولاً از خدمت والدِ بزرگوار خود حضرت خازن الرحمت نمودہ بشاراتِ بلند حاصل نمودند
بلکہ بشارت حصول کمالات نبوت بطریق وراثت نیز یافتہ و بعد از وصال والدِ بزرگوار خود در
آخر سال بحضرتِ ایشاں رجوع آوردہ مدت یک سال ملتزم صحبت معرفت بخش گردیدند و
دیدند آنچہ دیدند قولِ ایشاں نزد حضرتین اعتبارِ تمام داشتہ و عباداتِ ایشاں مشہور فی
بین الابرار۔

حاشیہ بر ملا عبد الحکیم کہ بر خیالی است بہ متانتِ تمام نوشتہ اند و رسالۂ در منع رفع سبابہ
نیز بادلۂ عالیہ تحریر فرمودہ۔ ہر چند قبل ازیں دریں باب حضرت خازن الرحمت ہم در حالت حیات
جناب حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما رسالۂ مربوط نوشتہ بودند۔ چنانچہ حضرت مجدد الف ثانی
رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مکتوبی از مکتوبات جلد اول تعریف آں نوشتہ اند۔ و در رسالۂ کشف الغطاء
کہ آنجناب در ردِ شبہات منکران کہ بر کلام حضرت مجدد الف ثانی نمودہ اند نوشتہ بہ غایت
زیبا و متین است کہ مطالعہ آں فرمای حلاوت (۳۶۴) بی اندازہ حاصل روزگار نمای و کتب
دیگر ہم ظاہر التصنیف فرمودہ باشد۔

اکثر بہ خلف ارشد ایشاں کہ مسمیٰ بہ شیخ محمد ارشد است صحبت دست دہد گویا نسخۂ
کمالات والدِ شریفِ خود است و حافظِ شہیر و فاضلِ بی نظیر است بسیاری از حالاتِ بدلیعۂ
ایشاں معلوم گردد۔

در بادشاہِ خلد مکان صحیح بخاری را در خدمتِ آں مولوئ معنوی خواندہ اند گویند
حضرت وحدت قدس سرہ کہ برادرِ اصغر آنجناب بودہ اند بعد از حضرت ایشاں رجوع بہ
حضرت حجۃ اللہ آوردہ بشارات فراوان حاصل نمودہ، خواستند کہ بایشاں نیز مشربی ازیں مشرب
رسانید مکر رعرض آں نمودند کہ امواج بحار معرفت جوش خیز اند در اندک رجوع بحضرت نقشبند
دل و دیدہ سیراب خواہند گردید فرمودند آنچہ در نصیبۂ خود داشتم از حضرتین یافتیم برہان قانعیم
باز مبالغہ ہا درمیان آمدہ گفتند کہ ایشاں قیوم اند و منکر قیوم محروم الفیض است۔

علی رای الامام الربانی والمجدد الالف الثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کما ھو الظاھر فی المکتوبات۔

پس ازراہِ فیض بدوں توسط ایشاں مسدود است فرمودند بر قیوم برحق معصوم مطلق اعتقاد چنانچہ باید داریم وازاں حضرت نعمتہا یافتہ ایم الحال تمنای فیض کہ از راہ دیگر برسد اصلاً نمی خواہم وبہردو قیوم شخص معتقد مطلب برہماں فیض قناعت ورزیدہ برادر ووظائف سرگرمی اوقات داشتند مراد از دو قیوم کہ در جواب آنجناب مرقوم گشت حضرت مجدد الف ثانی وحضرت ایشاں اند واز مدت دہ دوازدہ سال وپیش از وصال خود آرزوی موت کہ محل لقاءِ پروردگار است بحکم آیۂ کریمہ مَنْ كَانَ يَرْجُوْا لِقَآءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ ۔ بسیار داشتند وہرکہ دعاءِ مزید حیات ایشاں می نمود از آزردہ خاطر می کشید بلی معاملات اصحاب کمال علیحدہ است ہرچہ خوباں کند خوب آید۔

ووصالِ آنجناب درسال ہزار وصد وبست ویک در بلدۂ حضرت سرہند اتفاق یافتہ در روضۂ مقدسہ حضرت مجدد الف ثانی بیرون گنبد معلیٰ مدفون اند فرزندانِ ایشاں برمرقد ایشاں گنبد علیحدہ ساختہ اند قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہ ورزقنا اللہ من برکاتہ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَ اِسْرَافَنَا فِیْٓ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ۔

(شیخ عبدالاحد وحدت شاہ گل قدس سرہ)

کنز چہارم ۔ در بعضی از احوال عارف باللہ الصمد مخدومی مکرمی شیخ عبدالاحد
۵ قدس اللہ بسرہ العزیز ؎

می تواں امروز عزم کردن غلط در کوئی گل
می تواں از خویش رفتن یک دو گامی سوئی گل

توفر اخلاق و تکثرِ اشفاق آں نکتہ سنج معارف احمدی بدو میزان عدالت سعیدی
و معصومی در پیمانۂ کمیالِ ایں عاصیٔ بی پروبال چہ گنجد و اسرار گہربار آں قبلۂ ابرار در حوصلۂ ایں
۱۰ تباہ کار[1] چہ آید خرمنِ گل کہ از چہار چمنِ گلزارِ وحدت دمیدہ جیب و دامانِ صوفیۂ موحدہ را پُر
کردہ نکہت بخش متوجہ جمعی از کبریٰ ایں طائفہ علیہ گردیدہ اند در اوّل نظارۂ ایشاں در آمد
از رفعتِ ہمت بہ خشک دماغان وادیۂ حیرت بخشیدہ متوجہ فوق الفوق گشتہ بہ بارگاہِ عالی جاہ
رسیدہ اند کہ محلِ نداءِ سلطان در خانہ نیست کہ بر حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ شدہ بود
از آں جا جلوۂ کرامت و آوازۂ لن ترانی در پردۂ گوش بدوں الفاظ در کسوتِ معانی از
۱۵ حضرت سبحانی ہمہ وقت مستتر مع ذالک چوں نسبت خلت با وجود اخوت بہ کمال صداقت
با حضرتِ قبلہ گاہی قدس سرہ از مدت طفولیت در میان بودہ و ایں آوارہ را بلکہ برادر
کلاں مرا کہ (۲۶۷) مخدومی مرحومی شیخ حسام الدین احمد رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃً واسعۃً
اکثر بایں حدیث شریف[2] احفظ ود ابیک یعنی نگاہ دارد دوستی پدرِ خود را وصیت می فرمودند
سطری چند بہ موافق حوصلہ و دانش از آں عارف ارجمند بمقتضای مالا یدرک کلہ لایترک کلہ
۲۰ تحریر می نماید من بہ یک بیت حلقہ بگوش آں عارف خدا آگاہم وھو ھذا ؎

صحبت معصوم مارا عاقبت معصوم ساخت
چوں بعماں ہمنشیں شد قطرہ عماں می شود

ولادتِ با سعادت آں بانی گلزارِ وحدت در بلدۂ حضرت سرہند در حوالی سال ہزار

---

[1] م ۔ "کار" ندارد [2] د ۔ "شریف" ندارد

و پنجاه اتفاق یافته و چون تخلص آنحضرت در شعر وحدت است و اکثر درین کتاب اشارت
به همین نام والا مقام گذشته است. الحال همان قاعده مقرر است۔
فصاحتِ کلام بالینتِ تمام می ساخت روزمرهٔ ایشان بوده و کثرتِ جمعیت از
وحدت شانِ آگاهی بخشیده خلفِ رشید حضرت خازن الرحمت بودند رضی اللہ تعالیٰ عنہ و
باانواع قبولیت مقبول آن حضرت علم کامل شریعت و طریقت همواره شامل حال بوده و آداب ۵
معرفت و حقیقت معابر کمال شگفتگی رخسار به نهجی درخشان بوده که حضرت خازن الرحمت
در خردسالیهای ایشان "گل" می فرمودند و این نام به مرتبهٔ اشتهار گرفته که بسیاری از عوام به نام
دیگر نمی شناسند حتی که اکثر از حضرات احمدیه هم "گل صاحب" می گویند همان مصراع گویا به خواست
دربارهٔ ایشان سر بر زده است، مصراع

خجل از رنگ و بویش خرمن گل ۱۰

و آن قدر اطلاع اسرار[1] والدِ بزرگوارِ خود هم که ایشان را حاصل است دیگری را در
فرزندان آنحضرت البته[2] بعدیت ملحوظ است بلکه ظهور کمالات خفیهٔ آنحضرت هم آنجناب و
پدرِ بزرگوار این ضعیف بوده چنانچه در کنز مبارک گذشته است. و نظرِ عنایت حضرت
خازن الرحمت بر این فرزندِ ارجمند پُر بسیار بوده و استعدادِ ایشان را می شناخته به موافق آن کار
می کردند و جمیع کمالات عالیات خود را در اوّل عمرِ ایشان به طریق اجمال اتفاق فرمودند که در ۱۵
آخر کار در صحبت حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بطریق کسب حاصل روزگار گشت اگر چه در
گفتن از بشاراتِ متداوله همین ولایتِ اصلی که ولایتِ کبریٰ است آمده بود، چنانچه در
احوال حضرت قبله گاهی مرشدی قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس تفصیل آن گذشته
چه در آن حضرت دائرهٔ بشارات تنگی داشته چون وقتِ کشودن به تقریب این دو عزیز اعنی
آنجناب و پدر بزرگوار معاصی بی حساب رسیده۔ ۲۰
وصالِ آن قبلهٔ ارباب وحدت و قدوهٔ اصحاب فضل ازین دار پُر ملال روی داده
بعد از توقف یک سال بشاراتِ فراوان و بی پایان[3] از روحِ شریف حضرت خازن الرحمت
رضی اللہ تعالیٰ عنہ معلوم فرموده و حضرت قبله گاهی هم از جهت محافظتِ مقام خلت که با هم

---

[1] د۔ "اسرار" ندارد [2] د۔ "البته" ندارد [3] م۔ "بشارات بی پایان"

داشتند تاکیداتِ بسیار نموده بخدمت حضرت ایشاں آوردند و دریں میخانہ نشاہا چشیدند و عنایات حضرت ایشاں ہم زیادہ از آنچہ مشروع ایں قرطاس تواند شد بحال خود مشاہدہ کردند چنانچہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث کہ بہ اسم مخدوم زادۂ ثالث حضرت مروج الشریعت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس مندرج است تحریر می

۵ فرمایند سطری (۳۶۸) چندازاں ایراد می نماید :

فتح - دریں روزہا بعد از رفتن شما شیخ عبدالاحد با فقیر نشست و برخاست[1] می کند و بسیار سرگرم ست شب و روز در خدمت حاضر ست حجرۂ در خانقاہ گرفتہ می گذارند نشاہِ عجیب دارد ترقی بسیار کردہ است و شیخ بدیع الدین و میر محمد باقر بہ مشارٌالیہ موافقت نمودہ لوازم طلب گاری حسب الوسع بجامی آرند بالجملہ معاملہ ایں ہر سہ عزیز روز

۱۰ بروز در ترقی ست و یارانِ دیگر ہم در ترقی اند۔ انتہی کلامہ

امّا در اول تشریف آں بانی گلزارِ وحدت بہ خدمت سراسر سعادت چوں امر واجب الاتباع چناں شرف صدور یافتہ کہ ترا از سرِ نو مرید خواہم کرد و تلقینِ ذکرِ اسم ذات جلت عظمتہ خواہم فرمود توقف بسیار کردند کہ چیزی کہ قبل ازیں چند سال محنت ہا نمودہ از خدمت حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافتہ بودیم عبث می شود۔

۱۵ احمر - فرمودند آں فرمودہ مسلم است لیکن ہر یکی را از اولیاءِ مقربین را برای وصول بہ مطلوب راہی علیحدہ است ہر نبی و ہر ولی را مسلکی است پس از راہِ دیگرمی بر براہِ خود آوردن خالی از صعوبت نیست بالجملہ از سرِ نو تعلیم ذکر فرمودہ بر زبانِ مبارک آوردند :

احمر - بشارتی کہ از حضرت میاں جیو یافتہ بودند معلوم ماہم گشت و شمار کمالاتِ ولایتِ کبریٰ متحقق یافتم بعد از چندی موافق سیر و سلوک آنہا بشارتِ ولایت کبرٰی و صغرٰی و علیاء و کمالات

۲۰ نبوت و حقائق اربعہ و ما فوقہا[2] بہ تفصیل عنایت فرمودند مکتوباتِ شریفہ از جلد ثانی و ثالث مشحون اند از بشاراتی کہ بآں بانی گلزارِ وحدت صدور یافتہ و مقبولیت ایشاں صریحًا در قلمِ عنبریں رقم درآمدہ و طبائعِ ایشاں نیز معقول خاطرِ مقدسِ حضرتِ ایشاں بودہ۔

احمر - قبلہ گاہی مرشدی قدس سرہ روزی از جودتِ طبیعت حضرت وحدت نقل فرمودند

---

[1] م ۔ خواب [2] م ۔ ما تقرر فوقہا

کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ عزم اعتکاف عشرہ اخیرہ شہر رمضان المبارک می خواہند
کہ از دولت خانہ بہ مسجد تشریف فرمایند ما و ایشاں در زمرۂ[1] مردمان پیش برآمدہ خودہا را بروضۂ
مقدسہ رسانیدند بعد از ساعتی غلغلہ برآمد حضرت قیوم و امام معصوم تا ہجوم رسیدہ و مثل شمس طلوع
از شرق باب منزل مبارک گردیدہ ہر یکی از مستغرقان دریای نور کہ باریابانِ حضور بودند آدابِ
مسنون بجا آوردہ چوں نظرِ مبارک بر حضرت وحدت افتاد فرمودند شما چرا ایں جا تصدیع کشیدید ۵
بہ مسجد می نشستند و من ہم ہماں جا برای نماز و بہ نیت اعتکاف می رسیدم ملاقات واقع
می شد فی الفور معرض داشتند کہ حضرت سلامت استقبال قبلہ شرط نماز است تبسم
عنایت آمیز فرمودند۔

احمر۔ از حضرت قبلہ گاہی مسموع گشت کہ شبی حضرت وحدت بہ عرض حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہم رسانیدند کہ من می بینم کہ دائرہ ارشاد وسعت پیدا کردہ است و مقدمہ گذرانیدن
ختم قرآن مجید بحضرت ایشاں در حالت حیات آں قبلۂ درویشاں در مفتاح ثالث گذشتہ است
و ذکر اعتقاد ایشاں کہ حضرتین را اعنی والدِ ماجد و عمِ اکرم خود را برابر در مقام قرب می فہمیدند
نیز در محلی از ایں کتاب مذکور گشتہ بر متتبع کلام مخفی نہ خواہد ماند۔

شنیدہ ام کہ حضرت وحدت قدس سرہ شنیدند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ
بشارت استعدادِ محمدی المشرب بہ جمیع ابناءِ کرام خویش مرحمت کردند کہ ہمہ ایشاں بایں ۱۵
استعداد والا سرافراز اند زود دویدہ معروض داشتند کہ من ہم امیدوار ایں عنایت ام :

احمر۔ فرمودند شما ہم داخل فرزندان اند :

و حضرت ایشاں حسنِ اخلاق و سنجیدگی اوضاعِ ایشاں رامی ستودند و ابناء حضرت ایشاں
کلہم ادبِ ایشاں می نمودند۔ بیاضی دارند کہ تفصیلِ احوال از جنس بشارات عالی درجات
و دیگر معاملات کہ برآں ذات فرخندہ صفات فائض گردیدہ بشارت ہر وقت مندرج است اگر ۲۰
رجوع نمائی (۳۶۹) از دریافت تفصیل مقدمات کہ دریں جا بہ طریق اجمال مذکور گشتہ حلاوتِ
بی اندازہ حاصل فرمائی با وجودی کہ بشارات متداولہ از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ حاصل نمودہ
اند چنانچہ از مکتوبات شریفہ ظاہر و ہویدا است۔

---

[1] د۔ "در زمرۂ" ندارد

بعداز وصالِ حضرت ایشاں بہ موافق حکمتی کہ معلوم ایشاں بودہ باشد رجوع بہ حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس بہ کمال خضوع آوردہ مونس و دمساز آں عارفِ بلند پرواز شدند چنانچہ تحقیق اعتقاد ایشاں در کنز دوم مفتاح سابق کہ مفتاح سابع بود گذشتہ است۔

۵ اشعارِ آنحضرت ہمگی دل کشایند و حمد ثنایند و رسائل عالیہ کہ بہ نظم و نثر ترتیب یافتہ عالی تراز مدح این گدای اند۔

ازآں جملہ چہار چمن از مشاہیر رسائل آنجناب است و گلزارِ وحدت و خرمنِ گل و شقائق نیز از مصنفات ایشاں است و دیوان سوای اینہا علیحدہ است و رسائل دیگر ہم ہستند کہ اسامی آنہا معلوم نہ دارم و کتبِ مذکورہ راغیر از شقائق من دیدہ ام و تعریف

۱۰ شقائق از حضرت قبلۂ کونین والدِ بزرگوارِ خود رضی اللہ تعالیٰ عنہ شنیدہ ام، ہر سطر راہی بہ مطلوب می نماید و بہ وحدت آشنامی فرماید۔

مکاشفۂ ایشاں کہ فقیر خود از زبان گل فشاں در روزِ دفن حضرت قبلہ گاہی مرشدی در روضۂ منورۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شنودہ ایرادمی نماید چہ وصال آنحضرت قدس سرہ ثالث رجب المرجب در پشاور اتفاق یافتہ و تابوت شریف در حضرت سرہند

۱۵ غرہ شعبان المعظم رسید چنانچہ در کنز مبارک شرح آں گذشتہ است۔

القصہ حضرت وحدت قدس سرہ بالم تمام تشریف حضور داشتند و بایں احقر الانام خطاب کردہ فرمودند :

احمد۔ کہ من شبِ ثالث رجب گذشتہ در واقعہ و یا در منام می بینم کہ عرصۂ قیامت بر پا است و عالمی در معرکہ حساب گرفتار و والدِ بزرگوارِ شما ہم بہ شانِ تمام در حضور ملک علام

۲۰ دست بستہ قیام دارند دریں اثنا حکم محکم شرف نفاذ یافتہ کہ ایشاں در بہشت شفاعت جمعی از مخلصانِ خود می فرمایند حکم می شود کہ آنہا را ہمراہ خود داخل جنت نماید ایشاں باآں مجموعہ داخل روضۂ رضوان می شوند و دراں مجمعِ نسارا بہ دانند از رجال من کہ از عہد صبا تا ہنگام انتہای سیر وسلوک یک جا زندگانی بایشاں کردہ ام بہ عرض رسانیدم کہ الہٰی مولای چوں فلانی راخلیل من بودہ بایں نوازش سرافراز فرمودی من ہم از وسعت فضل و طراوتِ لطف بہ ہمیں عنایت امیدوار بودم حکم می شود کہ ہنوز وقتِ تو نہ رسیدہ ولیکن جہت تماشای بہشت آں

خلیل خود را برد و نظارۂ آں مسکن رضا نمودہ برای من ہم بہ موجب حکم داخل بہشت شدم و
ایشاں را بر فرش بلند و مسند ارجمند بہ کمال خورمی و نشاط نشستہ یافتم در آں مقام حوضی یافتم
کہ فوارہ اش می جست چوں متصل بہ حوض شدم قطرہ از آں جستہ بر بالای زانوی من افتاد کہ
لذت آں تمام بدن را سرایت نمود، و ایں حالت خاصیت بہشت است کہ ہر لذت آں
جای تمام بدن را ملتذ خواہد نمود۔ ۵
القصہ از ہماں لذت پیدا گشتم و تا امروز کہ بیست و ہشت روز از اں واقعہ گذشتہ
است قدری از آں لذت در تمام بدن ساری است و آں عضو سرخ درخشاں ہم گم دیدہ
است اگر محل ستر عورت نہ باشد بہ شما ہم بہ نمایم بامداد کہ برخاستم بر فرزندان خود اظہار ایں
واقعہ نمودم و وصال ایشاں را (۳۷۰) تعبیر صریحہ دریافتم خواستم کہ بہ شما ہم اطلاع ایں نوید جنت
جاوید فرمایم اما چوں موت بالذات مستکرہ است لب نہ کشادم تا خود حل مقدمہ گم دیدہ آں ۱۰
زماں من ہم گفتم امور دیگر ہم از کیفیات ایں واقعہ بر زبان شریف آوردہ بودند اما از بعد عہد
چنانچہ باید بیاد نماندہ بعد مدتی فقیر را با خلف رشید ایشاں شیخ ابو حنیف اتفاق سفر شاہجہان آباد
باہم در سال وصال حضرت وحدت دست دادہ در اثناء طریق در مکالمات خود ہمیں مکاشفۂ
والد بزرگوار خود بیان می نمودند پیش ما ہموں روز فرمودہ بودند۔
مکاشفۂ دیگر ایشاں کہ فرزندی نیاز احمد سلمہ ربہ از زبانی نبیرۂ ایشاں جامع الکمالات ۱۵
اظہار الدین خان نقل نمودہ تحریر می نماید۔ روزی در خانۂ فیض کاشانۂ خود تبیان معان عالیہ بہ طرز
خاص پیش اولاد خودی فرمودند و دل ہا ایشاں از اشارات فاخرہ می ربودند ناگاہ دست شریف
بر جبہہ شریفہ رسانید سکوت ورزیدند و ظاہرا چشم ہم پوشیدند۔
احمد۔ بعد از اں نفسی چشم وا کردہ فرمودند کہ وجہ ایں خاموشی ہیچ دریافتید معروض داشتند کہ
امیدوار ارشادیم فرمودند پشہ بر پیشانی من مساس نمودہ ہنوز نہ کندہ بود کہ دست من آں جا ۲۰
رسیدہ بہ مجرد مساس جاں آں بیچارہ از قالب تہی گردیدہ روح او حاضر گشتہ بر من دعوی خون
خود کہ بہ ناحق واقع شدہ بود نمود زمانی در تحیر جواب ماندم کہ از غیب جوابی بہ من القا نمودند گفتم
قتل الموذی قبل الایذاء واجب لاجواب شدہ رجع القہقری نمود۔
یک باری ایں عاصی دور از کار در اواخر عمر آں قبلۂ ابرار حضرت ایشاں را در خواب
بہ صورت آں صاحب اسرار دیدہ حتی کہ از کثرت تشابہ یکی از ہمراہیان ایں گناہ گار می گوید

کہ حضرت شیخ عبدالاحد اند، گفتم بلکہ حضرت ایشاں آں عزیز گفتہ این ناچیز قبول نہ دارد گفتم
کہ از آنحضرت باید پرسید می پرسم می فرمایند کہ نام من شیخ محمد معصوم است، فردا آں شب عزیز
معہود مژدہ شبیہ را بہ حضرت وحدت قدس سرہ رسانید فرخندگی مزاج حاصل آنجناب
گردید بعد چندی کہ ملازمت فقیر اتفاق یافتہ مشافہۃً استفسار بہ کمال آں فراح فرمودند چوں
معروض داشتہ شد شکرانۂ الٰہی بہ تقدیم رسانیدند و فرمودند کہ شما در حق من بشارت عظیمہ آوردید
چند بیتی کہ از غزل مشہورۂ ایشاں بہ خاطر رسیدہ ترقیم نماید ؎

شب خیال طرۂ شوخی بدل پیچید و رفت — ساعتی ہمچوں شب قدر از بزم جوشید و رفت
خانہ زین است دنیا عیش او پا در رکاب — شہسوار است آنکہ آرزو دتی[1] زد و دامن چید رفت
جلوہ در کلبۂ ما کرد و پنہاں گشت یار — صبح بر شام غریباں یک نفس خندید و رفت
شورش اہل جنوں را مرگ ہم تسکیں نہ داد — گرد باد خاک مجنوں تا فلک پیچید و رفت

و غزل طویل است و رنگین و یک بیت مطلع غزل ایشاں کہ بالفعل مناسب حال
ایں بی پر و بال است ایراد می نماید ؎

گر دریں گلشن جوار رنگین ادای برنخاست — چوں منی دل خستہ مرغی خوش نوای برنخاست

یک باری ایں نیاز مند اکابر اولیا عرس قبلۃ الاصفیاء والد بزرگوار خود نمودہ بود ما نا کہ عرس اول
ایشاں (۱۱۷۱) بودہ حضرات احمدیہ با دیگر مکاشفات مجتمع گردیدند چوں شب تاریک زمستانی
بود مردم در پیٔ استعجال شدند کہ از آں چہ موجود داری بہ یار و فقیر انتظار ایشاں داشتہ کہ
بہ تقریبی توقف در تشریف اتفاق یافتہ بود، القصہ قریب ثلث شب گذشتہ رسیدند خفگی مردم
کہ از توقف بہم رسیدہ بود معلوم فرمودہ گفتند کہ شما مردم را بہ قسم رسم[2] رخصت می گردید من بہر وقت
کہ فرصت می یافتم بہ شوق خود می شتافتم گفتم ہماں بیت حضرت سد راہ تقسیم شدہ بود ؎

تا تو ساقی نہ شوی نشہ نجوشد ز شراب
بی تو خمخانہ خراب است تو ہم می دانی

محظوظ شدند و گفتند دریافت ایں نشہ رسا کہ بہ غایت لطافت موصوف است مگر مثل شما
جوانان سعادت مند و خماران فطرت بلند نمایند۔

---

[1] د۔م۔ آنکہ زینجا زدد ... (چہار چمن وحدت ص ۳۲ کو ترجیح دی گئی ہے)
[2] م۔ آنہاں

و وصالِ آنحضرت در بلدۂ دارالخلافہ شاہ جہان آباد سال ہزار و صد و بیست و ہفت اتفاق یافتہ و تابوت شریف بحضرت سرہند بُردہ در یکی از حجرہای مسجد کلاں آں جای کہ نصف آں خارج مسجد است مدفون کردند۔

گویند در شدت آزار کہ ہماں روز یا یک روز بعد رحلت ازیں دار فرمودند نبیرۂ ایشاں شیخ انوار اللہ بہ امید اخذِ فوائد جدیدہ در خدمت پُر بہجت از حضرت سرہند رسیدند و فرمودند ۵
بی خبر دیر رسیدی در منزل بستند و فرزندِ اکبر ایشاں معرفت دستگاہی مرحومی شیخ ابو حنیف در آں روز کہ تابوتِ شریفِ ایشاں بہ پانی پت می رفت در اثناءِ طریق در خورد۔ چہ آں معرفت آگاہ بہ قصد ملازمتِ والدِ بزرگوار خود متوجہ شاہ جہان آباد بودہ و فقیر ہم ہم سفر بودہ چنانچہ بہ تقریبی مذکور آں گذشتہ است چوں تابوت را دیدند بہ حزن تمام موصوف گردیدند و بہ گریہ و زاری شدند بعد ازیں کہ فرود آمد تابوت بر دوش بر داشتند بی اختیار متبسم گردیدند بلکہ ۱۰
ضحک فرمودند بعد ازاں باز بہ گریہ و زاری منافی شریعت نہ باشد ساختند۔ چوں شب در سرای گنور رسیدہ و تمام مصنوعات ارضی را پردۂ ظلمت پوشانیدہ از خندۂ خود استفسار بہ شوقِ بسیار فرمودند فقیر خود در جواب با وجود علم یقینی باں توفیقی داشتہ اما فرزندی محمد معشوق سلمہٗ رجبہ و صوفی محمد رفیع مرحوم بہ زودی گفتند کہ آری صاحب خندیدند فرمودند بہ قسم مؤکد سازید آنہا قسم خوردند من ہم گفتم کہ خندہ صاحب در وقت متصل گشتن بہ تابوت من ہم دریافتہ بودم بسیار ۱۵
خوش وقت شدند و وجہ وجیہ آں بیان فرمودند کہ چوں قریب بہ تابوت شدم دیدم کہ آنحضرت از کمال شوق بہ من معانقہ می فرمایند و خلعت خاص خود را بہ من عنایت می نمایند من خلعتِ قیومیت بودہ کہ حضرت وحدت بعد حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ باسرارھما بہ خودی فرمودند از پوشیدن آں خلعتِ فاخرہ بہیہ آں قدر برکاتِ عجیبہ بہ من متوجہ گردیدہ و تجلیِ خاص الخاص (۳۷۲) بہ ظہور انجامیدہ کہ بی اختیار خندیدم الحمد للہ کہ ہم سفران نیز بریں خندۂ فرخندہ اطلاع ۲۰
یافتند کہ ہم ازاں برکات عجیبہ بہرہ ہا بر داشتند ازیں نقل جامع دیگر کمالات آں جامع البرکات باید دریافت بالجملہ بہ جمیع کمالاتِ والد بزرگوار خویش آراستہ کانہ ھو گردیدہ بودند و در آخر عمر حضرت مرشدی قبلہ گاہی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ہدایہ ہم بخدمت ایشاں می گذارنند و برایں فقیر مہربانیِ خاص داشتند در سال ہزار و صد و سی و دو ازیں دار رحلت نمودند و متصل والد شریف خود در ہماں حجرہ مدفون اند و فرزندِ ایشاں شیخ محمد زکی بہ خلافت والد

وجدِ بزرگوارخویش قیام دارد وطالب علم جیداست و به استقامتِ تمام در وطن مالوف نشستہ است۔

وبالفعل دو فرزندان بلاواسطۂ حضرت وحدت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ العزیز شیخ محمد نقی حیات اند وصاحب معانی وکمال گویند حضرت حجۃ اللہ قطبیت ہندوستان بایشاں فرمودہ بودند ودر آخر عمر والد بزرگوار خود ہم در فرزندان ہمیں ایشاں شعر ایشاں بودند تمام نسبت ۵
بدست آوردہ حاصل نشاتین اند۔ شعر ایشاں مستغنی از توصیف واصفان است یکی از معتبران روایت نمودہ کہ حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ شعرِ ایشاں را بر شعرِ والدِ شریف شان ترجیح می دادند، چوں از آں جناب مقدس ایں حرف منقول است البتہ موجہ و برجستہ است والانشانِ معجزۂ عیسٰی دہد نظم تر وحدت کز وہر بیت یونانیست ہر حرفی طولانی بالجملہ
بہ جانشینی والد بزرگوار خود زیبندہ اند۔ ہماں قول حضرت وحدت ایں جا صادق ؎ ۱۰

وحدت ایں دار محال است کہ جانی ماند
گر یکی رفت چو منصور دگر می جوشد

زیادہ گوئی موجب تطویل است عقلای عالی فطرت از یک حرف جامع مطالب بلندی برارند وبہ معانی رسامی رسند رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَاِسْرَافَنَا فِیْٓ اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَی الْقَوْمِ الْکٰفِرِیْنَ۔ ۱۵

(شیخ خلیل اللہ)

کنز پنجم[1] در ذکر بعضی از احوالِ معارف آگاہ شیخ خلیل اللہ و دیگر اقرباءِ ایشاں کہ بجناب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدہ اند و چیزی ہم از آنحضرت دربارہ آنہا باین حقیر رسیدہ ہم دریں کنز مندرج می گردد۔ ۵

چہ اگر کنز علیحدہ اقل ہم باشد احاطہ یک ورق خود نماید وایں بہ موافقِ اطلاعِ خود است والا می تواند کہ بشارات متکاثرہ ہم بہ بعضی ازاں ہا از حضرتِ ایشاں صدور یافتہ باشند چنانچہ صاحبِ کنز ہم بہ بشاراتِ فراوان درآں قبلۂ ارباب حق پرستان سرافراز اند[2] اما آنچہ معلوم خود است مرقوم می گردد ان شاء اللہ تعالیٰ ؎ ۱۰

خلیل آسا در ملک یقین زن | نوائے لا احب الافلین زن

ولادت شریفۂ ایشاں در بلدۂ سرہند[3] در حوالی سالِ ہزار و پنجاہ و پنج اتفاق یافتہ، کمالات ظاہری و باطنی آراستہ اند و بہ محاسنِ اخلاق پیراستہ و از اوّل بہ سعادت ارادت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مستعد اند زیرا کہ در حضور والدِ ماجد خود حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ نوجوان شدہ بودند و بہ خواندن کتب دینیہ اشتغال داشتند و حضرت ایشاں ۱۵ عنایت بسیار در حق ایشاں داشتند و تربیت ایشاں زیادہ از تربیت فرزندانِ خود می خواستند، چنانچہ در محلی ازیں کتاب ایں نقل در باب برادرانِ خردِ ایشاں از زبانی[4] حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذشتہ است اغلب کہ در ملفوظات کہ زیرش احمرات است گذشتہ پس ہمیں حکم را ایں جا قیاس باید نمود۔ مکتوباتِ فراوان در جلد ثالث (۳۷۳) حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ نام آں مخدوم زادہ مندرج اند اگر حضور آں جلد می بود ظاہراً نقل بعضی ازاں ۲۰ برداشتہ می شد۔ در مکتوب سوم آں جلد معظم مکتوبی است بنام ایشاں کہ ہمگیں مشتمل بر مدائح حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ است و درآں مکتوب مقدس ایں مصراع عربی ہم

---

[1] م۔ ندارد، د۔ کنز چہارم [2] د۔ "اند" ندارد [3] م۔ بلدۂ شریف
[4] د۔ "از زبانی" ندارد

مندرج است :

فتح - فِی الْمَھْدِ یَنْطِقُ عَنْ سَعَادَۃِ جَدِّہٖ

وبشارت تعین حبی کہ اسبق تعینات است و منتہای بشارات نیز در مکتوبات شریفہ صریحہ باسم ایشاں است - پس بشارات دیگر کہ البتہ ازاں منحط اند بطریق اولی فرمودہ باشند۔

۵ روزی در خدمت عالی حضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نشستہ بودم شخصی کلمہ کہ بہ تجربۂ سستی اعتقاد باشد نسبت بحضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ از ایشاں نقل نمودہ، فرمودند از میاں خلیل اللہ چگونہ باشد کہ ایشاں در اول مرید حضرت ایشاں اند و ہرچہ یافتہ اند ازاں قیوم برحق یافتند۔

در ایام تحریر ایں مقامات ہم بعضی از فدویان حضرت ایشاں قدس سرہ بافقیر

۱۰ کالنزاع نمودندکہ ایشاں می گویند کہ حضرت ایشاں نماز تہجد نمی خواندند، و ایں کذب محض و افتراء صرف است، پس چہ طور برآں قبلۂ صفاکیشان در مخلصان بہ شماری و احوال ایشاں برنگاری، فقیر ہماں جواب باصواب عالی حضرت را در مدنظر داشتہ اقدام ایں مرام نمود و یقین نمودند کہ مردم برایشاں افترای بندند۔ و بعد از وصال حضرت ایشاں رجوع بہ کمال خضوع بحضرت حجۃ اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما آوردند کہ آں نیز نعمت بہیۂ حضرت ایشاں است۔

۱۵ مطلب ازیں جا بہرہ ہا برداشتہ اند۔

حضرت قبلہ گاہی تعریف فقاہت ایشاں بسیار نمودند و مکاشفات ایشاں را گاہی مذکور می فرمودند۔

احمد - روزی می گفتند کہ مارا بشارت طول عمر در شبی از شبہای ماہ مبارک رمضان عنایت فرمودند و بالفعل آنجناب بعد چند سال از صوبہ کابل مردم آں جا را فیض ہا رسانیدہ بہ وطن

۲۰ مالوف تشریف آوردہ اند۔ و عمر شریف قریب بہ ہشتاد است، شنیدہ ام کہ دریں ایام کسل مند اند عافاہ اللہ سبحانہ و مد ظل ارشادہ علیٰ مفارق المحبین آمین۔

شیخ محمد یعقوب و شیخ محمد تقی رحمہما اللہ سبحانہ رحمۃً واسعۃ، چوں در حضور حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہ خرد بودند و یتیم گردیدند مرید حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ

---

۱ د - بودہ

شدند و عنایت بسیار در حق ایشاں بہ کار می رفت از عالی حضرت قد سنا اللہ سبحانہ بسرہ
الاقدس مروی است کہ حضرت ایشاں بشارت فناءِ قلب بہ شیخ محمد نقی بہ حضور من عنایت
کردہ بودند۔ از معتبران شنیدہ باشد کہ توجہ ایں صاحبین سپرد بہ حضرت مخدوم زادۂ عارف معنوی
قدوۂ ارباب تحقیق[1] شیخ محمد صدیق قد سنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس فرمودہ بودند بلکہ از زبان
درفشاں آنحضرت ہم ایں معنی اغلب کہ مسموع گشتہ است۔ ۵

شیخ عبدالحق[2] مرحوم نبیسۂ حضرت ایشاں بودند و نبیرۂ حضرت خازن الرحمت رضی اللہ تعالیٰ عنہما
بہ سعادتِ ارادت حضرت ایشاں سرافراز بودند و توجہ خاص دربارۂ ایشاں بودہ بعد ازاں در
خدمت اخوالِ کرام کار خود را باآخر رسانید۔

و شیخ محمد قطب نیز نبیسۂ حضرت ایشاں و نبیرۂ حضرت خازن الرحمت اند و در
اوّل از خال اکرم شیخ سیف الحق والدین توجہات می گرفتند بعد ازاں از حضرت حجۃ اللہ ۱۰
قد سنا اللہ سبحانہ باسرارھما و اغلب کہ اخذ طریقہ از حضرت ایشاں (۴ / ۳۷) نمودہ باشند۔
و بالفعل در قید حیات اند۔ امّا پدر شیخ عبدالحق شیخ عبداللہ بودہ و پدرِ شیخ محمد قطب شیخ سعدالدین
و والدین ہردو باخود ہمشیرہ اند۔

شیخ بدیع الدین نبیسۂ حضرت خازن الرحمت بودہ و کسب کمال از آنحضرت نمودہ،
بعد ازاں بہ حضرت ایشاں رجوع آوردہ بشارات گرفتہ۔ ۱۵

احمر۔ حضرت قبلہ گاہی قدس سرہ نیز فرمودند اعبد الوقت است۔

رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَ ذُرِّيّٰتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَّ اجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِيْنَ
اِمَامًا۔

---

[1] د۔ ''عارف معنوی قدوۂ ارباب تحقیق'' ندارد [2] د،م۔ عبدالحی، مؤلفین انساب
اولاد حضرت مجدد الف ثانی نے عبدالحق لکھا ہے۔ (ر۔ک تعلیقات ۴/ ۴۱۹)

مفتاحِ نہم

در ذکرِ بعضی از خلفاءِ عالی مقام حضرت ایشاں و مایشاکل ھذا الباب۔

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

وَعِنۡدَہٗ مَفَاتِحُ الۡغَیۡبِ لَا یَعۡلَمُهَاۤ اِلَّا هُوَ وَیَعۡلَمُ مَا فِی الۡبَرِّ وَالۡبَحۡرِ وَمَا تَسۡقُطُ مِنۡ وَّرَقَةٍ اِلَّا یَعۡلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِیۡ ظُلُمٰتِ الۡاَرۡضِ وَلَا رَطۡبٍ وَّلَا یَابِسٍ اِلَّا فِیۡ کِتٰبٍ مُّبِیۡنٍ۔ ۱۰

اللھم صل علیٰ محمد بعدد من صلیٰ علیہ وصل علیٰ محمد بعدد من لم یصل علیہ وصل علیٰ محمد کما تحب و ترضیٰ ان یصلی علیہ وصل علیٰ محمد کما امرتنا بالصلوۃ علیہ وصل علیٰ محمد کما ینبغی الصلوۃ علیہ وصل علیٰ جمیع الانبیاء والمرسلین والملائکۃ المقربین وآلہٖ وآلھم وصحبہٖ وصحبھم واتباعہٖ واتباعھم وسلم وبارک۔ استغفراللہ ربی من کل ذنب و اتوب الیہ۔ ۱۵

برنوجوانان شکر مقال و ہوشمندان دیرینہ سال و سروقدان نامدار و لالہ رخان گل عذار و ساقیان زنجبیل و شارباںِ شربت سلسبیل و جمعیت افروزان محفل ارجمندی و طلعت تبیان مجلس نقشبندی و سلسلہ گیران طلاءِ ناب و ناظران خانۂ آفتاب و طایفانِ کعبۂ مقصود و واصلانِ مرتبۂ وجود و طراوت کنان بہجت و نشاط و سادہ دلانِ معرکہ انبساط و فدویان صفاکیشان و معتقدان خاندان حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ و چابک سواران بادیۂ سخندانی و گل فروشانِ باغچۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ظاہر و ہویدا است کہ خزائنِ دولت معصومی و دفائن کنوز حضرت قیومی، چوں قابل قبول حضرت صمدیت جلۃ عظمۃ گردیدہ و بہ خزانۂ باقیہ ۲۰

بحکم وَمَا عِنۡدَ اللّٰهِ بَاقٍ اتصال بہم رسانیدہ بلکہ از ہماں گنج موہوب گردیدہ کارخانۂ ہمت را بانہایت رسانیدہ ، ہریک از نیازمندان فیض فراوان ازاں برداشتہ خودہا را بامنتسبان خود ازاں شاداب ساختہ وبرآں ناز ورزیدہ مثل خود دیگری را نہ فہمیدہ و ازاں بحرِ عمان پیش قطرہ تر بودہ از ہماں قطرہ مدہوش شدہ کسی دعویٔ اصالت نمود ، و دیگری خود را قیوم فرمودہ چہ اقطاب و اوتاد بہ قطرہ از بحارِ قیومی قانع و منتفع اند و ابدال و افراد بہ رشحۂ از آنہار را معصومی سیراب و متمتع و از آں جا کہ استرضاء مکونات بر قیومیت حضرات ایشاں زیادہ از قیومیتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہما باشد غلبۂ[1] ارشاد و کثرتِ خلفاءِ ایشاں باید دریافت و کمالاتِ باہرہ از ہرکدام بہ فراستِ عقل باید شناخت ۔ اما چوں ہرکدام بہ محبت حضرت ایشاں سرافراز است در پرواز معارج قدس شہباز است سمندِ فکر ایں بی چارہ در بیدای کمال شان لنگ محض است اما بغیر از ذکر اصحاب ایں کُمل اصحابِ کمال تسلیۂ قلبِ حزیں حاصل نیاید و دیگری (۳۷۵) از مدعیان جذبات و سلوک کہ دریں وقت تقرب بہ ملوک جستہ خودہا را ایک چیزی خیال نمودہ اند اغیار بی اعتبار می شناسد والا احتراز من الاغیار خارج عن الاختیار ؎

دوریٔ از صحبتِ اغیار می خواهد دلم
یار می خواہد دلم بسیار می خواہد دلم

اگرچہ ہمہ احوال ایں صاحبان در قید قلم نیامد اما موافق یادداشت و حوصلہ و دانشِ خود ہرچہ ازآں نوشتہ شود رشحہ از بحارِ معصومی کہ بایں راہ تقاطر نمودہ تشنہ لباں مشتاق را سیراب حیاتِ جاودانی خواہد گردانید وھو عین المطلوب وکمال المراد ، حدیث شریف من احبھم فبحبی احبھم ومن ابغضھم فببغضی ابغضھم ، شاہد ایں مقال است دیگر چوں ظہورِ نسبت معصومی در احوالِ ابنای کرام و ابناءِ عظام آں غوث الانام بہ قدر حوصلہ معلوم گردیدہ است البتہ اظہار آں در کسوت خلفاء والامقام نیز لازم گشت کہ حسن ہر مرتبہ برای خود شایانِ معشوقیٔ عشاق است کہ در ہر آئینہ بہ موافق آں جلوہ فرمودہ است ۔ (مصراع)

---

[1] د ۔ ''غلبہ'' ندارد

بقدر آئینہ حسن تو می نماید روی

لیکن دریں وقت کہ قرب قیامت است و تراکم ظلمات اکثری ازاں خلفای برگزیدہ بہ وصل
محبوب حقیقی جلت عظمتہ شتافتہ اندبلکہ درعالم فقر نمی آید کہ یکی ہم ازاں اصحاب کمال در قید
حیات ماندہ باشد۔ و دو جلد اخیر مکتوبات قدسی سمات ہم کہ درآں احوال خلفاء پیشتر است
بالفعل موجود نہ آنچہ بیادِ خود دارد و یا از جلد اوّل یافتہ باظہار آں اکتساب سعادت باید نمود ۵
متوکلا علیہ سبحانہ۔

باو دانست کہ ارشاد حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ ازآں جا مرضیٔ خالق و مخلوقات
بودہ تعداد مریدان ایشاں ہم درعلم ممکن مخلط نمی گردد و مجازان ایشاں ہم زیادہ از حد شمار آری
خلفای اکابر را شنیدہ ام کہ قریب بہ چہار صد بودہ کہ حدود اربعہ را منور گردانیدہ و فقیر را ہم
صحبت بعضی ازیں اکابر دست دادہ۔ ۱۰

اما از اشہر خلفاء کہ بالفعل اسامی شریفہ ایشاں بہ خاطر است و قدری از احوال آنہا
ہم معلوم بہ نام ہر یکی ازیں خدا رسیدہ کنز ایں مفتاح سی اندتا شرح می کشاید و دیگری در ذیل
می آید پس دریں مفتاح سی کنز کہ موافق اجزای قرآنی است مفتوح خواہد شد۔
ان شاء اللہ تعالیٰ نَصْرٌ مِّنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ۔

خواجہ محمد حنیف کابلی

کنزاوّل - در ذکر بعضی از احوالِ قدوۂ خلفاءِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ عارفِ معنوی
۵ حقائق آگاہ خواجہ محمد حنیف کابلی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔
مقر اہل خانقاہ و متفق علیہ اولاد کرام حضرت ایشاں است کہ آنجناب افضل
خلفای معصومی اند ہر چند مخدوم زادۂ سادس خال اکرم حضرت شیخ محمد صدیق را قدسنا اللہ
سبحانہ بسرہ الاقدس دریں امر بہ موافق قاعدہ خود اختلاف است کہ معاملہ دورہ اخیرہ
مستثنی بود و ایشاں از کمالات حظی نہ گرفتہ اند کہ وصال ایشاں قبل از وصالِ حضرت ایشاں
۱۰ اتفاق یافتہ، لیکن فضل دیگر می ہم از کلام شریف مفہوم نمی گشتہ مگر خواجہ محمد صدیق را
قدس سرہ کہ کنز ثانی ایں مفتاح از خزائن ایشاں است مراد داشتہ باشند۔
روزی ایں حقیر ایں شبہہ ایشاں را بہ عرض عالی حضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ در وقتی کہ فضلِ
خواجہ (۳۷۶) محمد حنیف قدس سرہ رطب اللسان بودند و ایشاں را افضلِ خلفاء می فرمودند
رسانیدہ۔
۱۵ احمر - فرمودند کمالات دورۂ اخیرہ زیادہ از احباءِ دیگر باں خواجۂ عالی شانِ در قبر رسیدہ
چہ حضرت ایشاں در مکتوبی از مکتوبات جلد ثانی باں خلیفہ اول می نویسند :
فتح - دل را با شما تعلقِ خاص است و خواہاں کمالِ شما است۔
پس با وجودی کہ در حیات کسب کمالات بودہ ترقیاتِ فراوان حاصل نمودہ باشند
و بشارات متداولہ یافتہ باشند تعلق خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذاشت کمالی از
۲۰ کمالاتِ دورۂ اخیرہ می نمودہ باشند کہ در قبرِ منور ایشاں بطریق توفیر نہ رسیدہ باشد آری ابناءِ کرام
و بعضی از اقربای عظام اگر مستثنیٰ باشد گنجائش دارد۔
اکنون قصۂ ارادت ایشاں کہ مشتمل بر تصرف عظیمۂ حضرت ایشاں است در سلک
تحریر منسلک باید نمود، اگرچہ اختلاف نقل بعد از اتفاق مطلب دریں مقدمہ مسموع گرددیدہ
امّا چیزی کہ اصح و اشہر است دریں اوراق تسوید می یابد بہ توجۂ خاطر استماع فرمایند۔
ابیض - آنجناب از بزرگ زادہ ہای ولایت بودند و در آباءِ آنہا پیری و مریدی ہم آمدہ

بود مطلب، شیوخ ہندوستان را اگرچہ با علیٰ مراتب کمال ہم واصل باشند، بزرگی کمتر قبول
می نمایند و این قاعدہ در تمام شیوخ ایں دیار است الاّ ما شاء اللہ تعالیٰ۔ شبی ز نوجوانی ہا
خواجۂ عالی شان سعادت لم یزلی مشمول فرمودہ وارجمندی نقشبندی قرین حال گشتہ۔ در خواب
بہ شرفِ ملازمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف گردانیدہ کہ گویا در حضرت سرہند آمدہ در
خانقاہِ ملائک پناہ رسیدہ اند و دو عزیز نورانی در آں خانقاہ بہ کمال دبدبہ و جاہ نشستہ اند ۵
و شمع بیشتر می سوزد بہ خاطر تمنای آں دامن گیر شد کہ پیش یکی ازیں عزیزان مرید باید شد یکی
از حاضران جانب خواجہ شتافتہ سراغ می نماید، خواجہ دو عزیز استفسار می فرمایند می گویند کہ
ہر دو فرزند مجدد الف ثانی حضرت شیخ احمد سرہندی اند و نام یکی شیخ محمد سعید و نام دیگری
شیخ محمد معصوم است رضی اللہ تعالیٰ عنہما، خواجہ می فرمایند کہ مرا بہ فرزند ثانی حضرت کہ آفتاب
ولایت در برج عظمت بہ کمال طلعت جلوہ گر است مرید بکنان گفت من ہم از طرف ۱۰
ایشاں رسیدہ ام۔ القصہ بردہ بحضرت ایشاں مرید کنانید۔ چوں خواجہ از آں خواب دولت
مآب بیدار شدند ذکر ما خود جاری یافتند، و در محبت حضرت ایشاں بی قرار برخاستند
و ہر نفس خود را چیزی دیگر می فہمیدند و بہ قلاب عشق ہر دم بفنائی و بقائی می رسیدند۔
چوں قصۂ خواب پیش ہم صحبتان خاص در میان آوردند در مضحکہ واز نمودند و باستہزاء ہنگامہ
را گرم کردند خواجہ تستر اختیار فرمودند و تہیۂ راہ حضرت سرہند نمودند چندیں از سعادت مندان ۱۵
قبول رفاقت نمودہ کوچ در کوچ منزل نو نمودہ آب نو آشامیدہ در چند مدت قطع منازل فرمودہ
مشمول عنایتِ خاص گردیدہ بہ نواحِ حضرت سرہند رسیدند ؎

میراند فرس چو کامرانان | تا دید سوادِ شہر جانان
افروخت دو دیدۂ مرادش | افزود سواد بر سوادش

بالجملہ قبل از شام دخول در آں بلدہ معرفت مقام میسر گردیدہ در آں جا تشخیص ۲۰
منزل کردہ بعد نمازِ (۳۷۷) شام در خانقاہِ ملائک پناہ رسیدند و ہماں صورت کہ در منام
مشاہدہ افتادہ بود در یقظہ کہ عالم شہادت است بلا تفاوت تماشا کردند بلی الرویا
الصالحۃ ستۃ و اربعون جزء من اجزاء النبوۃ خبر صحیح است و ہماں عزیز

که در خواب مشاطگی نموده بخدمتِ حضرت ایشان رسانیده بود در بیداری نیز در خدمت پُر بہجت رسانید، خواجه اگرچه درآں جا قران السعدین دیدند و اجتماع برادرین مشاهده نمودند اما حلقه عبودیت معصومی درگوش جان نهادند و به کمالات قیومی امیدوار گردیدند و در ظاهر هم مرید شدند و موردِ عنایات گردیده در اندک مدت خلعتِ خلافت یافته رخصت کابل
۵ حاصل نموده به موجب امر جلیل القدر به وطن مالوف خود رسیدند۔

کوتاه اندیشاں این جای به مزید تمسخر و استهزا هنگامه پردازی نمودند که فلانی پیشِ پیر خوابگی مرید شده آمده ارشاد مامی خواهد و هرچند خواجه فضلِ حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه مذکور می کرد آنها را غیر از انکار نمی فرمودند تا آنکه همه منکران باتفاق پیغام بآں خواجهٔ عالی مقام کردند که تا پیرِ بزرگوار شما به چشمِ خود نمی بینیم و کرامت ایشاں مشاهده به نمایم اصلاً باعتقاد نمی
۱۰ در آئیم و ارشاد شما هم مقصود نه خواهد نشست و طور آں چناں است که باد عوت ایشاں می نمایم اگر وقت طعام حاضر شوند و اجابت دعوت که مسنون است فرمایند ما نیز در جرگهٔ مخلصان باشیم و الا فلاں خواجه را چوں جذب محبت شامل حال بوده بی تکلف قبول این تکلیف نمودند در روزی بریں امر قرار داده منزلی در شهرِ کابل به کمال زینت آراسته اهالی و موالیٔ بلده و دیهات مجتمع گردیدند بعد نماز شام به مراقبه ساختند و همه آنها چشم در استهزاء و تمسخر می
۱۵ زنند چوں بعد از نماز خفتن فراغ یافته اجازت طعام کشیدن از خواجه دریوزه کردند فرمودند که برآرید حالاً وقت طعام آنحضرت است که به ناگاه از پشت بام آواز پای به گوش غفلت زدگان رسیده و از راه زینه به صحنِ خانه در آمدند[۱] و مخدوم زاده های عالی مقام هم همراه اند آمده اند و بر مسندی که برای آنحضرت فرش کرده بودند نشستند و مخدوم زاده ها گرد به گرد آں دست بسته نشستند همه مرضاء القلوب به رسوخ تمام قدم بوس نمودند اکثری از آں ها به
۲۰ شرف ارادت مشرف گشتند فرمودند محض برای خاطرداریٔ خواجه خود آمده ایم و بعده از اولیاالله کرامت طلب نمی نموده باشند که ضرر خالص است ۔ القصه طعام تناول فرمودند و تمام شب درآں جا گذرانیده قریب به صبح فواکه مربوط که نیاز آمده بود در دستِ مبارک گرفته هماں راه بالای سرهند بطرفة العین رسیدند و فواکهٔ خشک را با نیاز دیگر حوالهٔ خواجه فرمودند که براهِ

---

[۱] د ۔ "در آمدند" ندارد

لاہور خواہند فرستاد و ہر چند مردم التماس نمودند کہ چوں قدم رنجہ فرمودند کرامت عظیمہ بایں نامرادان نمودہ اند امید کہ چند روز اقامت فرمایند بعد ازاں براہِ راست متوجہ وطن مالوف کردند فرمودند باہل شہر جز ایں تشریف نہ کردہ ایم (۳۷۸) موجب اضطراب خواہد شد و اجازت صمدی ہم بریں اقامت مفہوم نمی شود والا چنیں می کردم بالجملہ نماز بامداد را در مسجد کبراء حضرت سرہند خواندند و فواکہ مربوطہ را ہماں روز بہ ذوی القربی و دیگر آشنایان تقسیم کردند۔ ۵
وھذا من ادنٰی تصرفاتہ رزقنا اللہ سبحانہ من برکاتہ - مصراع

مرشدا کامل نما، دستِ من دامان تو

غلبۂ عنایت و کثرت موہبت چوں بر خواجۂ عالی شان در آں سنگسار کوہستان شمول فرمودہ بہ تصرفات قویہ دستگیری فرمودہ است اگر ایں عاجز بی پر و بال ہم کہ غریق بحار معاصی است و در گرداب ظلمات نفسانی و وساوس شیطانی گم گردیدہ دستگیری نمودہ بہ ساحل نجات رسانند ۱۰
و بہ تصرف نیم نگاہی کار او را انصرام بخشند غیر از فضل و نوازش ایں مداح امری دیگر نہ خواہد افزود[1] ؎

یک جان و ہزار برق اندوہ گاہی چہ کند بآتشیں کوہ

در نشاتین غیر از ذات مقدس ملجای و ماوای نہ دارم ایں ہمہ جمعیت حیات بہ محبت آستان بوسان معصومی می دانم و بعد ممات ہم نظر بر تفضلاتِ قیومی می دارم ؎ ۱۵

دریں دیار بداں زندہ ام کہ گر گاہی[2] نسیم عاطفتی زاں دیار می آید

وقت تفضل است و ہنگام ترحم کہ مستحق کرامت گناہ گار اند۔ سخن بہ جای دیگر رفت مقصود آں است کہ خواجہ عالی جناب بہ ارشاد تمام موصوف تمام گردیدہ رہنمای خلائق بہ موجب امرِ جلیل القدر گردیدہ مرآت کثیرہ در خدمت پر بہجت رسیدند و بہ بشارات عالیات سرافراز شدہ از اکابر خلفاء گردیدند ہر سہ جلد مکتوباتِ قدسی سمات از بشارات کہ باسمِ سامیٔ ۲۰
ایشاں است مشحونِ بعضی ازاں بشاراتِ فاخرہ و اشاراتِ نادرہ کہ در دفتر اوّل است عنقریب مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالیٰ[3]

روزی ایں درویش را در چار باغ جلال آباد وقتی رفتن کابل اتفاق منزل افتادہ

---

[1] د- بود [2] د- ماہی [3] د- ان شاء اللہ تعالیٰ عنقریب مذکور خواہد شد۔

زیرِ سایۂ چناری مردِ نورانی سفید ریشی به نظر در آمد که بوی جنسیت از دور به مشام رسیده تمام دماغ را معطر گردانید بدون تحریکِ این جانب به شوق مافوق سوی فقیر دویده مصافحه بلکه معانقه نیز نموده، گفت بوی از حضرات سرہند جانبِ دماغ صعود کرده بی قرار ساخته تعریفِ خود فرمائی غلامی که بحضرتِ ایشاں داشتم مذکور شده بی اختیار پابوس نموده بر زبان شریف آورده که من به

۵ رفاقتِ معرفت آگاہی مرحومی خواجه محمد حنیف کابلی قدس سرہ چند بار به ملازمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیده ام و شرف ارادتِ آں قبلۂ درویشاں مشرف گردیده، شصت و چند کس همراهِ خواجۂ مذکور از آں قبیل مردم بودند که اجازتِ تلقینِ طریقت از آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ یافته بودند و اجازت تلقین من هم در آں ذیلم چوں ایں ہنگامۂ لیل و نهار منظورِ خاطر بی قرار می باشد هیچ صحبتی خوش نمی آید در هیچ معرکه دل نمی کشاید بنابراں روزانه

۱۰ دریں باغچه مشاهده خزان و بهار می نمایم و شبها در کلبه که در ہمیں قریه متصل است به گریه و استغفار می باشم از اتفاق اگر عبور اولاد طیبۂ حضرت ایشاں بایں سمت می افتد بر آں اطلاع می یابم به ملازمت آں عزیز می شتابم - باالجمله خدمت فقیر بسیار نموده و اغلب که نام خود را صوفی احمد فرموده، مطلب یاران خواجۂ عالی شان که بشرفِ صحبتِ حضرت مشرف گشته اند در جاهای خود خلافت یافته سرستِ (۳۷۹) بادیۂ معرفت نشسته اند و حرفِ

۱۵ کمالات آں خواجه عالی جناب در خردحوصلۂ ایں مسکیں معلوم که به بیان آں پرداز دگر چیزی از مکتوباتِ شریفۂ حضرت ایشاں استفاده نموده اولیٰ به ہماں عبارتِ لطیفه بلا تصنع نقل آں پرداز د در مکتوب بست و دوم جلد اوّل که بنام سامی ایشاں است تحریر می فرمایند:

فتح - در کتابی که ملا تیمور آورده بود مندرج بود که شبی برخاسته بود بعد از شکرِ وضو دست برداشته به عجز، تمام دعا کرده در دریزه نسبتِ خاص حضرت ایشاں و فلاں عزیز نمود آنی

۲۰ نه گذشته بود که نسبتی ظاهر شد کذا و کذا قریب یک و نیم گهڑی در طغیان بود بعد ازاں کم کم فرو شد شکرِ خداوندی جل سلطانه بجا آرید که به مجرد دعا کردن اثری از اجابت مفهوم شد و نسبتی خاص ظهور نمود لیکن عجب ست که با نسبت پیر دستگیر نسبتِ عزیزِ دیگر هم آرزو کرده دید با آنکه مقرر است که اگر از جای دیگر نسبتی برسد آں را راجع به پیر باید داشت و قبله توجه را منتشر نه باید ساخت، مانا که مراد شما آں ست که نسبتِ خاص آنحضرت و نسبت آں بزرگ که بآں حضرت رسیده است، پس بریں تقدیر

ہر دو نسبتِ حضرت ایشان ما باشد۔ انتہی کلامہ

مراد از بزرگ دوم حضرت غوث الثقلین است قدس سرہ هکذا سمعت من والدی و بعضی اخوال قدس اسرارهم۔

و مکتوب صد و بیستم از جلد اول کہ بنام ایشاں است بہ تمام ایراد می نماید:

فتح - الحمدللہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ، صحیفۂ شریفۂ اخوی اعزی ۵
مولانا محمد حنیف رسیدہ باعث بہجت و مسرتِ فراوان گردید حضرت حق سبحانہ در
مدارج قرب ترقیات بی اندازہ کرامت فرماید، نوشتہ بودند کہ بعد از رسیدن این جا
کیفیتی ظاہر می شود و در تمام بدن سرایت می کند... الخ و نیز نوشتہ بودند مفہوم
می شود کہ تلاوت قرآن را در حصول آں نسبت مدخلیتی تمام است ہر چند تلاوت
می کند آں نسبت قوت می گیرد اگر در تلاوت فتور می یابد در آں نسبت نیز فتور راہ ۱۰
می یابد۔

مخدوما می تواند کہ منشاء این کیفیت حقیقتِ قرآنی بود و چوں رابطۂ محبت
با اہل این نسبت درست دارید و جمعیتِ استعداد نیز دارید حصول این معنی و
امثال آں از شما قریب است بالجملہ کیفیت مسطورہ از نسبتہای ظلال فوق است
و باصل الاصل متشبث می نماید شوق کمالات مخصوصہ و نسبت ضمنی نمودہ بودند ۱۵
یحتمل کہ نصیبی ازاں بحصول پیوستہ باشد و این کیفیت کہ نوشتہ اند اثر آں آں بود
فقیر دریں باب تامل نہ کردہ است امیدوار باشند ؎

ازاں طرف نہ پذیرد کمال او نقصان
وزیں طرف شرف روزگار ما باشد

طلب مسودات جدیدہ نمودہ بودند اگر توفیق یافت بیاری می گویم کہ اگر ۲۰
چیزی ازاں قابل نقل باشد نقل گرفتہ بہ فرستد و واقعۂ کہ دیدہ بودند گویا شخصی آب
دہان خود را در دہانِ من می اندازد و می گوید کہ امانت آں سرور است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم
کہ برای تو دادہ بودند رساندم بہ غایت اصیل و امید (۳۸۰) بخش گو اثر آں فی الحال
ظاہر نہ شود و آنچہ از احوالِ یارانِ خود نوشتہ بودند خیلی محظوظ ساخت ہمہ احوال سنجیدہ
و مقبول است و بایک دیگر دست و گریبان اللہ تعالیٰ ترقیات ارزانی داشتہ

بہ مطلبِ حقیقی رساند چوں ایام اعتکاف بود و امور ضروریہ در پیش بہ زود انتوانست
پرداخت و براجوبۂ لابد اقتصار نمود ربنا اتمم لنا نورنا و اغفر لنا
انک علی کل شیٔ قدیر۔ بعد از نوشتن کتابت در حصول نسبت ضمنیۂ پارۂ
تامل نمودہ شد ہیچ واضح نہ شد اگر مقدور است باز تامل و توجہ بلیغ دریں باب خواہد
۵ نمود انہ المیسر لکل عسیر۔ انتہیٰ مکتوبہ المقدس۔

و ازیں قبیل مکتوبات در جلد اول بسیار اند کہ ایراد بر واحد آنہا موجب تطویل کلام
است و ایں ہمہ احوال اوائل احوال آں عارف صاحبِ کمال است و مکاتیب جلد[1] ثانی
گویا جلد ثالث ان از ایشاں است مبنی از توسط و انتہی کار آں صاحب اسرار است و
از جلد ثالث چہ نویسد کہ معاملۂ ایشاں در آں جا نوعِ دیگر گردیدہ و مستحق اولیت خلافت را
۱۰ گردانیدہ ہر چند بنام خلفای کرام بشارات متکاثرہ ثبت گشتہ، اما شان پیش از رتبہ
بشارات در ضمن سینۂ اربابِ کمالات نشستہ چہ عمر شریف شان دراں ایام بآخر رسیدہ
بود پس آنچہ در مکمن استعداد داشتند بہ منصۂ ظہور انجامیدہ کتابتی کہ در تعزیت ایشاں بہ
فرزندانِ ایشاں نوشتہ اند ہم در آں جلد مبارک مندرج است آں جا پی بہ علوِ شان آں خواجہ
عالی شان را باید برد اگر حضور آں جلہ می بود البتہ بہ ایراد آں مکتوب مقدس اکتسابِ سعادت
۱۵ می نمود۔

و در تصرفات کثیرہ از آں خواجۂ عالی درجات مسموع گشتہ اما بہ یک تصرف کہ از
زبانِ درفشانِ خالِ اکرم حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ شنیدہ دابیضِ ایشاں دراحمر آنحضرت
جلوہ گر گردیدہ ایراد می نماید :

ابیض۔ می فرمودند کہ شبِ کتخدائی نخستینۂ من کہ در جوانہا و حالت حیات حضرت ایشاں
۲۰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اتفاق یافتہ صداع سر بہ شدتی در گرفتہ کہ طاقتِ سر برداشتن نہ گذاشتہ تا آں کہ
وقت اجتماع مجلسِ حضرت ایشاں خواجہ محمد حنیف را برای طلبِ من می فرستادند گفتم خواجہ
بایں حال گرفتارم و بایں درد مبتلا تابِ رفتن و طاقتِ نشستن مطلقاً نیست خواجہ اندکی
چشم پوشیدہ توجہی فرمودند فوراً شفا یافتم کہ گویا از درد اثری نہ بود و بہ حلاوتِ خاطر برخاستم و بہ

---

[1] د۔ "جلد" ندارد

موجب امر واجب الاطاعت جانب مجلس شتافتم۔

در ایام وصال آں خواجۂ عالی شان تشریف عالی حضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ درآں جا بودہ چنانچہ امامت نمازِ جنازہ ہم آں امام ہمام فرمودہ وہماں فرنگیٔ بی دین کہ در اواخر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ معالج بلکہ قاتل بودہ در ایام اخیر آں خواجۂ عالی شان ہم رسیدہ موجب ہلاک ایشاں گردیدہ از عالی حضرت قدس سرہ مسموع گشتہ کہ روز سابق از وصالِ خود خواجہ بن خطاب کردہ بودند کہ ایں بدبخت فرنگی کہ مسمّی بہ اسکندر است مرا کشت گویا شہادت ایں پیر و مرید از غایت مناسبت بدست یک ظالم نصرانی کہ بدترین کفار بنی آدم اند اتفاق یافتہ۔

ومولد ومسکن ومدفن آنجناب در قریۂ میوہ خاتون است کہ سہ فرسخ از کابل است و در دامنہ کوہ واقع است ووصالِ ایشاں در سال ہزار وہفتاد وہشت است۔ امامت جنازۂ ایشاں عالی حضرت فرمودہ اند۔

فقیر دور از کار رامکرر اتفاق زیارت روضۂ منورۂ ایشاں دست دادہ، گویا بوی از روضۂ مقدسۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ مشامِ عشاق می رسد۔ طوبیٰ لمن زارھا بکمال الاعتقاد قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہٖ ورزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتہٖ ویرحم اللہ عبداً قال آمینا وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہٖ محمد وآلہٖ وصحبہٖ اجمعین۔

خواجه محمّد صدیق پشاوری

کنز دوم (۳۸۱) در بعضی از احوال عارف معنوی قبلۂ ارباب توفیق خواجه محمد صدیق پشاوری
قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس۔ ۵

آنجناب از قدمای اصحاب و اکابر خلفاءِ حضرت ایشاں اند رضی الله تعالیٰ عنه و پدر بزرگوار
ایشاں خواجه عبدالغفور سمرقندی از خلفای[1] حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه گذشته اند۔
چنانچه در مکتوبات قدسی سمات آں قبلۂ اولیا عالی درجات[2] مکاتیبِ فراوان بنام آں عزیز
مندرج است۔

خواجه محمد عزیز خلف خواجه محمد صدیق قدس سره پیشِ ایں فقیر در فضلِ جدِ بزرگوار ۱۰
خود می گفت که در ایام اعتکاف حضرت مجدد الف ثانی در قلعۂ گوالیار که نزد عوام مسمیٰ به حبس
است، جدِ ما در خدمت قیام داشتند و ازیں ممر در خلفای دیگر امتیاز تمام داشتند۔

بالجمله ولادت خواجۂ عالی جناب در بلدۂ پشاور اتفاق یافته و عاشقِ جمالِ باکمال
حضرت ایشاں بودند۔

احمر۔ مکرر از زبان درفشاں حضرت قبله گاهی اقطاب دستگاهی قدسنا الله سبحانه ۱۵
بسره السامی شنیده که اگر عشق متمثل به صورتِ انسانی که احسنِ تقویم است می گشت
اغلب که صورتِ خواجه محمد صدیق می گرفت۔

و نیز همیں کلمه دربارۂ معارف و کمالات دستگاه خواجه محمد هاشم کشمی که از اکابرِ خلفاءِ
حضرت مجدد الف ثانی رضی الله تعالیٰ عنه بوده اند و عاشقِ جمال باکمال آں امام ربانی گذشته از
حضرت خازن الرحمت رضی الله تعالیٰ عنه نقل می کردند که مناسبتی که ایں هر دو خواجۂ برگزیده ۲۰
را با خود ثابت است نیز واضح تر باید ساخت۔ و آں آں است که چنانچه خواجه محمد هاشم در
خلفای حضرت مجدد الف ثانی بودند چه اول در آنجناب بقولِ اکثری خدام سید محمد نعمان

۱؎ "حضرت ایشاں اند ... خواجه عبدالغفور سمرقندی از خلفای" نسخه "د" ندارد
۲؎ د۔ مکتوبات آں قبله اولیا

اند قدس سرہ ، اگرچہ بعضی ایشان را فضل می دانند و سید سند را ثانی می انگارند، ہم چناں آنجناب ثانی خلیفۂ حضرت ایشان اند اگرچہ بعضی برخلاف آں حاکم اند و ایشاں را اول تصور می نمایند اما اتفاق شیوخ ثلاثہ اعنی عالی حضرت و حضرت حجۃ اللہ و حضرت قبلہ گاہی مرشدی قدسنا اللہ سبحانہ باسرارھم باکثر اکابر دیگر بر ثانویت آں دو خواجۂ بزرگوار است و اولیت میر محمد نعمان و خواجہ محمد حنیف در جاہای دیگر خود ثابت اکنون عنان سخن جانب مقصود باید گرداند۔ ۵

از ثقات مسموع گشتہ کہ یک مرتبہ آں خواجۂ عالی جناب بہ قصدِ ملازمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پشاور تشویق ما فوق و سوزِ دولت افروز متوجہ دار الارشاد سرہند گردیدند چوں بہ سرای دوہیری کہ یک فرسنگ است از بلدۂ مذکور رسیدہ اند تحائف و ہدایا کہ بہ قصدِ نیاز آوردند ارسالِ خدمتِ قیومیت نمود خود رجع القہقری فرمودند و متوجہ پشاور گردیدند ، چوں رفیقان استفسار ایں اسرار نمودند گفتند تابِ دیدنِ آفتاب[1] زیادہ بریں نزدیک تر نہ دارم چوں ۱۰ بہ عرض اقدس حضرت ایشاں رسیدند بزبان مبارک آوردند خواجہ کار خود کردہ برگشتہ است۔ گویند چند بار ازیں خواجۂ عالی تبار ایں مقدمہ سر بر زدہ است ، یک مرتبہ از لاہور برگشتہ بودند و ہر مرتبہ مقبول حضرت ایشاں گردیدہ و بسیار شدہ کہ بحضرت سرہند رسیدہ مدتہا در خدمت اقامت ورزیدہ از کمالاتِ معصومی بہرہ ہا برداشتہ دل و جان را در محبت سگانِ آں درکانِ آں درگاہِ عرش اشتباہ دریافتہ بعد از حصولِ اجازت متوجہ پشاور می شدند و در آں جا ہدایت عالمیان ۱۵ می فرمودند۔

شنیدہ ام کہ سگی در نظرِ خواجہ در آمد شخصی گفت ایں سگ بہ ہمراہ فلاں کس از حضرت سرہند آمدہ بود بی اختیار شدہ بر قدم آں سگ خود را انداختند و گریہ ہا کردند و صحبتہ ہا نمودند و مالیدہ شیر و روغن یک وقت و گوشت (۳۸۲) بہ وقتِ دیگر از طرفِ خود غذائش مقرر ساختند۔

از حافظ عبدالعزیز پشاوری مسموع گشتہ کہ کافری از حضرت سرہند بہ تقریبی بہ پشاور ۲۰ رسیدہ کیف ما اتفق مسموع خواجہ گردیدہ باجملہ اصحاب خود بہ قصدِ ملاقات وی شدند و تا در پشاور بودہ لوازم مہمان داری از سرکار مقرر فرمودند۔

ازیں قسم انقال غریبہ کہ شورشِ عشق از نہاد آنہا پیدا است ازاں جناب نہ آں قدر

---

[1] م ۔ خورشید

شنیده ام که قرطاس این کنز متحمل بیان آن تواند شد۔

از مکتوب ہژدہم جلد اول حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ که باسم ایشاں است حقیقتِ احوال، وکیفیت اطوار ایشاں به طریق اجمال جلوه گر اہل کمال می گردد و بشارات اوائل که آں خواجه بآں ممتاز اند ازاں جا نیز واضح می شود اواخر شاں را برآں قیاس باید نمود،

۵ قیاس کن زگلستانِ من بہارِ مرا

و ہر سه جلد مکتوبات قدسی سمات مشحون اند از مکاتیبی که بنام آں خواجۂ عالی مقام شرف صدور یافته به ایراد مکتوب ہژدہم در سطورِ سابقه مذکور آں گذشته اکتساب سعادت می نماید به گوشِ ہوش استماع فرمایند:

فتح۔ بسم الله الرحمٰن الرحیم و به نستعین الحمد لله والسلام علیٰ عباده الذین

۱۰ اصطفیٰ۔ دو مکتوبِ مرغوب عقب یک دیگر رسیده خوش وقت ساخت۔ دیدن سرور کائنات علیه وعلیٰ آله افضل الصلوات و اکمل التحیات ورحمت و بشارت است و پرسیدن سبب خوف عین تسلیه و نوید تسلیۂ لسانی فرمایند یانه وَمَا اَرْسَلْنَاکَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِیْنَ۔ نوشته بودند که این خوف واندیشه وحزن بر نہجی استیلا یافته است که قوت وہمت را بالکل سلب نموده و بغیر از ادای فرائض

۱۵ وسنن به عباداتِ دیگر نمی تواند پرداخت خوفِ خاتمه واندیشۂ اخروی باید که در توفیقِ طاعات بیفزاید وسبب ازدیاد نوافل اعمال گردد موجب انتقاص آں چوں شود ہرچند نفس این خوف واندیشه از عبادات ست و مانع غفلت ومعاصی می آرند که عطار شبلی رحمة الله سبحانه چہل سال بگریست و به جانب آسمان نه گریست سبب گریه او پرسیدند فرمود که از ترسِ گور وہیبتِ قیامت، آنگاه سببِ

۲۰ ناگریستن بجانبِ آسمان پرسیدند فرمود که از شرم گناه بسیار که کرده ام و در مجلسہا بسی خندیده ام و قہقہه نموده از شرم آں چشم بالا نمی کنم۔

منقول ست که فتح موصلی شصت سال بگریست گوشت و پوست از رخسارۂ مبارکش بریزید، بعد از نقل او را به خواب دیدند گفتند خدای تعالیٰ با تو چه

کرد ؟ گفت بیامرزید، اما آں زمان کہ مرا بالا بردند فرمان آمد کہ بالاتر آرید، چوں زیر عرش بردند سجدہ کردم اما لرزاں و ترساں خطاب آمد کہ ای فتح چیست کہ چندیں بگریستی مرا غفار نگرنہ دانستی۔ سر بہ سجدہ نہادم، گفتم الٰہی ترا غفار دانستم اما از ترس گور و ہیبتِ قیامت و درشتیٔ ملک الموت می گریستم کہ دراں تنگنای لحد حال من چگونہ خواہد بود۔ فرمان آمد کہ چوں می ترسی بیامرزیدم ترا باآں گریہ ایں گریہ و ایں خوف کہ نصیبۂ شماست از نعم بہیہ ست، میمون و مبارک ست تمتی بخش و منور باطن شکرِ خداوندی جل شانہ بجا آرید و از استیلاء آں دل تنگ نہ شوید، در حدیث آمدہ است کہ دو خوف در آدمی جمع نہ شود خوف در دنیا و خوفِ در عقبیٰ یعنی خوفِ آخرت کہ در دنیا نصیب شود خوفِ آخرت را بر باید ایں دیوانگیہا و ایں شورشہا و صیحہا و نعرہا و گریہا و شوقہا کہ نصیبِ وقت شماست و بی خواست از شما سر می زند مردم آرزو دارند کہ لمحۂ ایں قسم وقت روی دہد (۳۸۳) و از قوتِ جذب شوق و جنوں غالب آید و ساعتی ظاہر و باطن را از ماسوی بیگانہ سازد و وارہانند، مثالِ ما سنگ دلان و خشک چشمان ازیں معنی بہ مراحل اند۔ مصراع

ھنیئاً لارباب النعیم نعیمھا

نوشتہ بودند کہ روزی نشستہ بود کہ جوشی از نہاد ایں کس برخاست و نزدیک شد کہ صیحہای پر درد از نہادِ او بر آید بہ تکلف تمام خود را از صیحہ نگاہداشت ازیں سبب دردِ سینہ و دردِ پہلو برخاستہ است شکر کنند کہ دریں طور جوش و شورش جاں بہ سلامت ماند بسیاری از صوفیہ دریں طور وقت قالب را از جان تہی کردہ اند، می آرند کہ ابراہیم خواص قدس سرہ روزی بر جمعی بہ گذشت کہ بہ ذکر الٰہی جل سلطانہ اشتغال داشتند، از ذکرِ آں جماعت در ابراہیم چناں ذوق اثر کرد کہ در رقص شد ہفت شباں روز بدیں منوال بود چوں بہوش آمد تجدید وضو نمود و دوگانہ ادا کرد و سر بہ سجدہ نہاد سہ بار یا اللہ یا اللہ یا اللہ بہ گفت و سر بر کرد و جاں بہ داد ؎

عاشقِ بہوای دوست بیہوش بود   و ز یادِ محبِ خویش مدہوش بود

نوشتہ بودند کہ در کتابتی تو مندرج بود کہ اصل کار محبت است بی محبت کجا رسند الخ ازیں معنی بسیار بسیار متالم است و در غم و اندوہ بہ نوعی فرو رفتہ است کہ سر بہ نمی

تواند برداشت مخدوما عجب است کہ در مادۂ شما کہ در محبت متفرد ید ایں کلمہ نوشتہ باشیم ہرچند تامل می کنم بہ خاطر نمی آید کہ ایں کلمہ نوشتہ باشم لیکن چوں نوشتہ آید البتہ خواہد بود تا چہ طور از قلم برآمدہ است و کدام معنی مراد است بہر حال سبب تالم شما گم دیدہ است ۔ مصراع

بلای درد منداں از در و دیوار می آید ۵

ہیچ بہ خاطر نیارند محبت شما بدیہی است جای سخن نہ دارد ۔ والسلام علیکم ۔ انتہیٰ مکتوبۃ المقدسۃ ۔

و ایں اوّل مکتوب باسم ایشاں است و مکاتیب دیگر کہ در مجلدات ثلاثہ درج گم دیدہ اند در ہر کدام با وجود رغبت کمالاتِ ایشاں شورشِ احوال استعدادِ ایشاں ہم واضح و لائح است ۔ ۱۰

فقیرِ دور از کار ہم در ایام طفولیت جمال باکمال ایشاں دیدہ اگرچہ بہ وجہ احسن در خاطر نہ دارم اما چیزی بہ یاد ماندہ ۔ ہمگی شوق درد آمیز و بکائی صیحہ انگیز در تصور می آید اگر نہ قوت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ محافظتِ حالِ ایشاں می نمودی ۔ مرغِ روحِ ایشاں در رنگ اکابری کہ قصہای آنہا در مکتوب گذشتہ مذکور گشت ہمدراں صیحہ پرواز بہ عالم قدس می فرمودی ۔ در اواخر عمر آں خواجۂ عالی شان تشریف حضرت قبلہ گاہی ۱۵ آفطاب دستگاہی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ السامی بہ پشاور اتفاق یافتہ و در ہماں ایام وصالِ آں خواجۂ صاحبِ کمال شدہ و امامتِ نماز جنازۂ ایشاں آنحضرت فرمودند ۔ اکثری از فرزندان و نیازمندانِ ایشاں می گفتند کہ خواجہ ہموارہ بایں دُعا متضرع می بودند کہ وقتِ آخرِ من یکی از حضراتِ سرہند موجود باشد و امامتِ جنازہ فرماید ، باجابت قرین گشت ۔ الحمد للہ الذی بعزتہ وجلالہ تم الصالحات ۔ ۲۰

و وصالِ ایشاں در سالِ ہزار و نود و دو است و روضۂ شریف بیرونِ شہر متصل باغِ گنج علی خان (۱۰۸۳) در اثناءِ راہِ کابل واقع است و گنبد مقبول نیفتاد بلکہ قبرِ شریف ہم خام است ۔ ایں فقیر بسیار زیارت آں نمودہ گویا پرتوۂ انوارِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر اہلِ بصیرت جلوہ گر است طوبیٰ لمن زارہا بکمال الاعتقاد قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہ و رزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتہ و یرحم اللہ عبدا قال آمینا ۔

و از آں جناب پنج شش فرزند ماندند ہر کدام در محبت و اخلاص ایں حضرات لاف زن است و خواجہ محمد حسین مثنیٰ بود، مدتیست کہ خبر شخص معلوم نہ کہ تاحال ہم از فرزندان بلاواسطۂ ایشاں حیات ہست یا نہ اگر ہست بر جمعیت باشد و رحمتِ الٰہی شامل امور اینہا باد۔ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ محمد و آلہٖ واصحابہٖ اجمعین۔

مرزا امان اللہ بُرہانپوری

کنزِ سوم در بعضی از احوال عارف باللہ مرزا امان اللہ برہان پوری قدس سرہ۔

۵ تفصیل احوال آنجناب معلوم نیست کہ باآں لب کشاید وحسب ونسب و ولادت و وفات ایشاں را بیان نماید غیر ازاں کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ آں قدر فضل ایشاں در قید قلم آوردہ اند کہ جای ستائش دیگری نماندہ۔ چنانچہ در جلد ثالث مکتوب کہ باسم مخدوم زادۂ سادس شیخ محمد صدیق قدس سرہ ثبت یافتہ مملو از فضائل ایشاں است کہ غیر ازیں حرف درآں مکتوب مقدس امری مندرج نیست ممدوح حضرت ایشاں راچہ ستائش نماید و مقبول

۱۰ قبلہ درویشاں را بہ کدام زبان ستاید در ہر سہ جلد مکتوبات قدسی آیات مکاتبت کثیرہ مشتمل بر بشارات عالیات بنام آں خلیفۂ عالی مقام است ازآں جملہ مکتوب بیست وچہارم جلد اوّل کہ اول مکتوب است بنام ایشاں بطریق سعادت وشہادت ایرادمی نماید ازآں جای بہ علو حال ایشاں باید برد وآخر شان را قیاس باید نمود۔

فتح۔ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم حامداللہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم

۱۵ صحیفۂ شریف جناب اخوی اعزی سلمہ اللہ تعالیٰ سبحانہ عن الرذائل والآفات باہدایائ محترمہ برادر میر ضیاء الدین حسین رسانیدہ خوشوقت ساخت حق سبحانہٗ ابواب فیوض را ہموارہ مفتوح دارد و بعنایات وجذباتِ خویش سربلند کناد۔ وآنچہ درباب مولانا ابوالمظفر نبیرۂ شیخ علم اللہ رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃ واسعۃ دیدہ اند کہ گوئیا حضرت ایشاں باو متوجہ گشتند او از لباسی کہ داشت عریان شد و لباسِ دیگر

۲۰ پوشانیدند وآنحضرت فرمودند کہ ورق ایں را گم دانیدند و در واقعۂ دیگر فرمودہ اند کہ ما ایں را بخود گرفتہ ایم ازیں باز کارِ ایں دیگر است بسیار اصیل است امید کہ از نسبت خاصۂ آنحضرت نصیبی وافر فراگیرد واز عنایاتی کہ دریں واقعہ نسبت بشما بوقوع آمدہ شکر خداوندی جل وعلا بجا آرند کہ بشارتِ عظمیٰ است وآنچہ از استیلای عجز و عدم درک اظہار نمودہ بودند و نوشتہ بودند کہ حالت دیگر بایں مناسبتی ندارد از ہمہ وراست بلی نسبتی کہ بوراء الورا متعلق است از سائر نسبت وراست

وغیراز عجز. از درک آں چہ نصیب واقعاتی کہ محمد شاہ دیدہ روشن است ظاہرا
بقطب وقت خیلی مناسبت دارد واز انوار وبرکاتِ او امیدوار است حق سبحانہٗ
از قوہ بفعل آرد وقائع مبشرات اند بزرگانِ ما (۳۸۵) براں اعتماد تمام ننہادہ اند
آنچہ در یقظہ رو دہد از آں این کس است۔ بیت

چو غلام آفتابم ہمہ ز آفتاب گویم نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیثِ خواب گویم ۵

وواقعہ کہ دراں پیغمبرِ خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم وسائرِ حضرات شمارا
بالای کعبۂ معظمہ گرفتند وباتمام دیوارِ کعبہ امر فرمودند کہ بتو تعلق دارد وبعد از اتمام فرمودند کہ
جامہ راہم تو بپوشان بامداد حضرات جامہ بکعبۂ مکرمہ پوشانیدید بعد ازاں ہمہ حضرات
مبارکباد دادہ مصافحہ کردند بسے عالی ست مناسبت تام ازاں بکعبہ معظمہ مفہوم می گردد
وحق سبحانہٗ از حقیقتِ آں نصیبی ارزانی کناد حقیقتِ کعبہ برزخ است میان حقایق ۱۰
مخلوقات وحقیقت واجبی جل سلطانہٗ کہ مرتبۂ احدیت ذات است تعالیٰ چہ کعبہ مسجود
الیہ خلائق است حقیقتِ آں از حقائق سائرِ خلائق البتہ باید کہ ممتاز باشد چوں مسجود
ذات حق است سبحانہٗ کعبہ باید کہ ناشی ازاں مرتبہ مقدسہ بود حضرت ایشانِ ما
قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ الاقدس در مکتوبی کہ داخل سہ جلد مکتوبات است نوشتہ اند
کہ حقیقتِ کعبہ ذات واجبی ست تعالیٰ چہ مسجود فی الحقیقہ ہماں مرتبہ مقدسہ است ہذا۔ ۱۵
باید دانست کہ مسجود ہرچند ذات بیچون است لیکن اعتبار مسجودیت باو ملحوظ گشتہ
است لاجرم از مرتبۂ احدیت ذات کہ مبرا ست از نسب واعتبارات متنزل باشد
ودر دید ودانش وگرفتاری متمیز بود ودر واقعۂ دیگر نوشتہ بودند کہ حضرت ایشان سر فقیر
را برداشتہ بر پیشانیٔ فقیر بوسیدہ می فرمانند کہ خبردار شو فقیر می بیند کہ توجہ تمام عالم چہ
آفاقی وچہ انفسی تمام بفقیر است چنانچہ اگر ازاں توجہ بمانند ہمہ متلاشی شوند می بینم ۲۰
کہ حلیۂ فقیر ہو بہو حلیۂ حضرت ایشاں ست وایں حالت بمشافہہ می بیند حیرت بیشتر شد
کہ اینکہ می بیند واینکہ مشاہد است چیست حضرت می فرمایند فی الحقیقہ ہر دو یکی ست
چنانچہ می نماید۔ مخدوما آنچہ در واقعہ دیدہ اند اگر در خارج چنیں بود مقام قطب الاقطاب
ست وتوجہ تمام عالم بدیں طریق تعلق باو دارد وغایت مافی الباب گاہ باشد کہ مرید
صادق بحکم فنا فی الشیخ حالت مخصوصہ شیخ را در خود احساس نماید ودر وقتِ اتحاد

شیخ در مرآت خویش کمالاتِ شیخ مطالعہ نماید معنی قطبیت کہ شیخ او بآن موصوف
ست درین وقت اگر در خود یابد چہ عجب و گاہ بود کہ اعوان قطب این معنی را
در خود مشاہدہ کنند ہر چند بالاصالت این خدمت وابستہ بقطب است لیکن
بہ تبعیت و طفیلِ او اعوان او نیز دراں خدمت شراکت دارند چنانچہ در عالمِ مجاز
۵ این معنی در وزراء و سلاطین ثابت است منصب وزارت از بادشاہ بیک
شخص است اما ارکانِ دولت او در رنگ او مرجع خلائق اند۔

باید دانست کہ جمعی در خواب و واقعہ خود را پادشاہ یا قطب وقت
می بینند و در یقظہ ہیچ کدام از ینہا ثابت نیست وجہش آنست (۳۸۶) کہ
معنی بادشاہت یا قطبیت در آنہا کائن است لیکن ضعیف ست شایاں آں
۱۰ نیست کہ در عالم شہادت ظہور یابد بعد ازاں از دو حال خالی نیست اگر آں معنی
قوت پیدا کرد و شایانِ آں گشت کہ در عالم شہادت ظہور پیدا کند بقدرت اللہ سبحانہٗ
در عالم شہادت ہم پادشاہ می شود و ہم قطب می گردد و اگر آنقدر قوت پیدا نکرد
بہمان ظہورِ مثالی کہ اضعف ظہورات ست کفایت می افتد و بقدر قوت ظہور می
یابد ازیں قبیل است واقعاتی کہ طالبان این راہ می بینند و خود را در مقامات عالیہ
۱۵ می یابند و می بینند کہ بمناصب اربابِ ولایت سرفراز گشتہ اند شخصی از اصحاب
حضرت ایشان ماقدسنا اللہ سبحانہ بسرہ بآنحضرت عرضہ داشت نمودہ کہ بشارت
قطب الاقطابی کہ از عالمِ غیب می آید اصلی دارد یا نہ آنحضرت در جواب آں نوشتند
کہ این بشارت حصول کمالات مقامِ قطبیت است نہ منصب قطبیت کہ مشروط
بعلم است چہ صاحبِ منصب صاحب علم است انتہی۔ در ذیل این واقعہ نوشتہ
۲۰ بودند کہ حقائق و معارف بسیار و می دہد و می گذرد و بر حقیقت ہر یکے اطلاع می دہند
اگر شمۂ ازاں علانیہ شود خلل نظامِ عالم شود۔ مصراع

قلم این جا رسید و سر بشکست

بلی بر خواص بندگان چیزہا ظاہر می شود کہ بیرون از حوصلہ عوام ست ستر آن از عوام
ناگزیر است اگر ظہور یابد سبب فتنہ و فساد شود و بعضی امور ازاں قبیل است کہ
ستر آں از خواص نیز در کار است کہ مخصوص ببعضی خواص است مگر باذن نوشتہ بودند

کہ آنچہ ذرہ بریں بمقدار می گذرد بکدام زبان عرضہ داشت نماید آنچہ از قول و فعل
صادر می شود می بیند کہ ہمہ صفات قولی و فعلی و حسّی و حرکتی، سری و علانیتی از جائے
دیگر است این ہیکل و پیکر را بآن مناسبتی نیست این قالب جدا است و درک این نیز
از قالب جدا است و عدمیت این و ہمہ عالم ہویدا است و چشم در درک این معنی اعمی
ما نا کہ مراد از قالب و پیکر مجموع ظاہر و باطن انسان داشتہ اند نہ ظاہر صرف چنانچہ ۵
متبادر از قالب ست چہ این صفات فی الحقیقۃ قائم بباطن است نہ ظاہر و چوں عارف
بر عدمیت ذاتیہ خود دانا و بینا می گردد و بحالتِ فنا موصوف می شود باطن را نیز در
رنگ ظاہر خالی از صفات می یابد و عدم صرف و جماد محض خیال می کند و درک و شعور
از ہر دو مسلوب می بیند بلکہ فی الحقیقۃ فنا و بقا از صفات باطن است و بس ظاہر
عارف ہموارہ بر صفات بشریت است و از دو بینی نرستہ است و بتوحید نپیوستہ ۱۰
باطن در مراتب قرب ست و ظاہر بمراحل ازاں دور کمال در حق ظاہر آنست کہ
بر احوالِ باطن اطلاع یابد احوال مر باطن است و علم بر احوال مر ظاہر را اگر سالک
از اربابِ علم است و چوں ظاہر ازیں علم خالی باشد در قلق و در اضطراب بود الی ان
یبلغ الکتاب اجلہ نوشتہ بودند کہ در نمازِ فرض بامداد وارادی آمد کہ در ہیچ وقت
دیگر نبود و چناں در سر نمودند کہ این آں حالت ست کہ مخبر صادق صلی اللہ علیہ و ۱۵
بر لی مع اللہ وقت ازان خبر دادہ بودند و چناں دانانیدند کہ این حالت و نسبت
خاصۂ آنسرور است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام کہ فوق حالت و درجہ ملک
مقرب و نبی مرسل است کہ در آنجا اطلاق اسم ہم کردہ نمی شود و نصیبہ این دولت
باولی العزم است و آنہم بطفیل آنحضرت علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام از امت
ہر کرا بایں دولت بنوازند نوالۂ ازان نعمت می رسد الخ ۲۰

مخدوما جائز است کہ بعضی افراد کمل امت را از دولت خاصۂ نبی خود
علیہ السلام بطریق تبعیت و وراثت نصیب باشد کہ خادمان خواص از اولش
خاص صاحب خود امیدوار اند لیکن گاہ ہست کہ این معاملہ بر سبیل حقیقت بود و
گاہ بر سبیل اشتباہ ظل باصل باشد بیانش آنست کہ سر لی مع اللہ وقت
آنست کہ حقیقت آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام بر حقائق سائر موجودات

ممکنہ تفوق دارد چہ حقائق انبیا ، مرسل وچہ حقائق ملائکۃ المقربین ایضاً آں حقیقت بمنزلہ
کل است و سائر حقائق در رنگ اجزاے اوست اول چیزی کہ از کمن غیب بعرصہ
ظہور آمدہ وصدور پیوستہ حقیقت اوست صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم وتعین نخستین
مرتبہ لاتعین ہم اوست کہ تعین حبی است وجود وایجاد ہمہ متفرع برحب است وگفت
وشنود ومحب ومحبوب ہم ناشی از وی چہ حب ست کہ قفل غیب الغیب راکشودہ و
کارخانۂ وجود وایجاد راپہن ساختہ وگنج مکنون رابظہور آوردہ وجوش محبت ست کہ
اسرار محبوب رامتجلی ساختہ وسروش عشق است کہ جمال وکمالِ او را از پردۂ کتم برآوردہ
اگر نہ ایں عشق بودی پردہ از جمال لم یزلی کہ کشودی وآوازۂ کمالش بگوش جہان وجہانیان
کہ رسانیدی ۔ بیت

گر عشق نبودی وغم عشق نبودی چندیں سخن نغز کہ گفتی کہ شنودی

ازینجاست کہ حسن بے پردگی میخواہد وجمال سر مستوری ندارد ۔

پری رو تاب مستوری ندارد چو در بندی ز روزن سر برآرد

چہ حسن راعشق ناگزیر است وجمال رامحبت دامنگیر ۔ بیت

ہر کجا حسن می نماید روی می نہد سر بسجدہ عشق آنسوی

برسر اصل سخن رویم وگوئیم کہ ازیں بیان مقرر شد قربی کہ حقیقت آنسرور را
ست علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام با ذاتِ اقدس تعالیٰ حقیقت دیگری رانیست
لاجرم وقتِ او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ممتاز باشد ، ہیچ پیغمبری وفرشتہ را
دران گنجایش نبود آری اگر حقیقت یکی را بآن حقیقۃ الحقائق بطفیل یا بہ تبعیت الحاق
وانطباقی (۳۸۸) حاصل شود می تواند کہ بطفیل شریک آں دولت گردد لیکن چوں فرق
اصالت وتبعیت ہموارہ باقی است شرکت من جمیع الوجوہ منتفی است بلکہ اگر شرکت
ست شرکت صوری ست و فی الحقیقت شرکتی نیست خادم را با مخدوم چہ شرکت
طفیلی را باصیل چہ مساوات وایں الحاق واتحاد حقیقت در افرادی از کمل کمل ثابت
ست وچوں ایں حقیقۃ الحقائق را در مراتب تنزلات ظلال است وظہورات
تمثیلات چوں سالکی بظلی ازاں بطفیل می رسد وتمیز میان ظل واصل نمی تواند کرد
خیال می کند کہ بآں حقیقت رسیدہ است وشرکتی دراں وقت خاص پیدا کردہ

نہ چنیں است این از قبیل اشتباہ ظلیست۔ باصل سوال ظل مقام لی مع اللہ
نیز خصوصیت بآنسرور دارد علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام و دیگری را بآں شرکت
نیست پس کسی کہ بظل آن مقام برسد باید کہ در مقام خاص او صلی اللہ علیہ وعلیٰ
آلہ وسلم حقیقۃً شریک باشد۔ جواب گوئیم کہ فضلِ او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام
برسائر انبیاء کرام وملائکۂ عظام علیہم الصلوٰۃ والسلام باعتبار اصل آن مقام است ۵
کہ فوق ہمہ مقاماتِ قرب ست نہ بظل آن مقام کہ این فوقیت آنجا مفقود است
زیرا کہ تواند بود کہ اصول مقامات انبیاء وملائکہ فوق آں ظل بود ہر چند ظلال مقامات
ایشانان دون آں ظل است، اگر گویند کہ تفوق آن ظل برآن ظلال نیز موجب فضل
اوست بر دیگران علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والبرکات۔

گوئیم تفوق ظل برآن ظلال باوجود تفوق اصول دیگران برآن ظل موجب فضل ۱۰
جزئی ست نہ فضل کلی کہ از مبحث خارج است چہ ہر کس باعتبار خصوصیت
مقام خود بر دیگران فضل دارد اما این فضل جزئی ست ہر چند از فضل جزئی تا فضل
جزئی فرق است چہ این ظل فوق سائر ظلال است واجمع است ازیں ہا
مع ذلک نظر باصول این فضل جزئی ست وآنسرور علیہ الصلوٰۃ والسلام
کہ لی مع اللہ وقت فرمودہ است باعتبار اصل فرمودہ است کہ برسائر مقامات ۱۵
تفوق دارد نہ باعتبار ظل کہ این تفوق در آنجا نیست پس سالک کہ در مقاماتِ
ظل توہم شرکت پیدا کند از قبیل اشتباہ ظل باصل خواہد بود۔

سوال حقیقت ہر یکی ازیں اکابر از حقیقت دیگری ممتاز است و ہیچ کس را
بالاصالت در حقیقت دیگری شرکت نیست پس ہر کدام را وقت ممتاز باشد و در
وقتِ خاص او دیگرے را مدخل نبود پس پیغمبر ما را علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ۲۰
کدام خصوصیت ست کہ باعتبار آں لی مع اللہ وقت فرمودہ۔

جواب گوئیم کہ در وقتِ خاص ہر کدام دیگران را ہر چند شرکت شخصی مفقود است
اما شرکت نوعی ہست کہ موجب مماثلت است زیرا کہ ہر حقیقت را با حقیقتِ دیگر
ما بہ الاشتراکی ہست وہمہ حقائق مندرج در حقیقۃ الحقایق است وحقیقۃ الحقائق را
باسائر حقائق ما بہ الاشتراکی نیست تا آنرا بہ ایشانِ شرکت نوعی بود تا مماثلت ثابت

باشد پس در وقت خاص او علیه الصلوٰة والسلام دیگران را نہ شرکتِ نوعی ست و نہ شرکتِ شخصی۔ جواب دیگر گوئیم کہ حقیقت آنسرور علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام کہ حقیقۃ الحقائق است کل است و حقائق دیگران بمنزلۂ اجزاء اوست و مقرراست کہ ہر کمالی کہ جزء را ثابت است کل را نیز ثابت است نہ عکس پس در کمالات دیگران پیغمبر ما را صلی الله علیه وسلم شرکت ثابت شد و در کمالاتِ او علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام دیگران را شرکت نبود و حدیث لی مع الله وقت صادق و ثابت بود۔ بلکہ گوئیم کہ کسانیکہ حقائق شان جزئیات اسمائے کلی است یا جزئیات جزئیات آن اسماست پیغمبر ما را نیز علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام دران شرکت است چہ صاحب اسم جزئی جزئی در تحت دائرہ صاحب اسم جزئی است و ہمیں نسبت است صاحب اسم جزئی را با صاحب اسم کلی فافہم۔ یا آنکہ گوئیم کہ متبادر ازیں قسم عبارت تفوق وقت صاحب عبارت ست از دیگران و عدم مماثلت و مشارکت خصوصیت محضہ در صدور ایں عبارت کافی نیست پس مصدر ایں عبارت آنسرور بود علیه وعلیٰ آله الصلوٰة والسلام نہ دیگرے کہ تفوق و عدم مماثلت و مشارکت مفقود است ہر چند خصوصیت ہست۔

نوشتہ بودند کہ روزی در حلقہ نشستہ بودم می بینم کہ در مجلس آنسرور صلی الله علیه وسلم حاضرم آنحضرت صلی الله علیه وسلم می فرمایند کہ امراست کہ امروز روز عقد تست ترا با حق سبحانہ وتعالیٰ عقد می کنم دراں وقت فقیر را حالیست کہ نمی تواند بیان نمود می فرمایند کہ دنیا و آخرت را در مہر تو دادیم الخ۔ باید دانست کہ مراد از عقد با وتعالیٰ یحتمل کہ عقد باسم او باشد تعالیٰ کہ مبداء تعین آنکس است و یا اصول آن اسم کہ منتہی بشیون و اعتبارات ذاتیہ شود و مراد بعقد وصول است باسم یا اصول آن اسم و وصول آن اسم حصول فنا و بقا است با آنکہ حصولِ ولایت و اسلامِ حقیقی منوط بآنست چنانچہ شیخ شرف الدین یحیی منیری قدس سرہ فرمودہ تا بما در خود جفت نشوی مسلمان نشوی یعنی تا باسمی کہ مبدء تعین تست متحقق نشوی مسلمان نشوی بالجملہ تا معاملہ باصول یا اصول اصول است حصولِ نسبت از فنا و بقا و حصول و تحقق متصور است و چون کار از اصول بالا رود و اصول در رنگِ ظل در راہ ماند و معاملہ لغیب ذات افتد تعالیٰ

ہیچ از نسب مذکورہ آنجا متصور نبود لَمْ یَلِدْ وَلَمْ یُوْلَدْ وَلَمْ یَکُنْ لَّهٗ کُفُوًا اَحَدٌ نشان آن موطن است۔ بیت

(۳۹۰) لا و هو زان سرای روز بہی — باز گشتند جیب و کیسہ تہی

و آنچہ فرمودہ کہ دُنیا و آخرت در مہر تو داوند یعنی مناسبت باسم دارد و فرا خور جامعیت آں اسم است چنانچہ حضرت ایشان ما نوشتہ اند کہ بہشت ہر شخصی عبارت ۵
از ظہور اسم الٰہی است تعالیٰ کہ مبدء تعین اوست بکسوت انہار و اشجار و حور و قصور باندازۂ تفاوت اسماء در علو و سفل و در جامعیت و عدم جامعیت تفاوت در درجاتِ جنان ست و عقد بآنسرور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام می تواند کہ چوں او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام مظہر شرائع و احکام الٰہی است جل وعلا پس
پس ایں عقد بشریعت بود بظاہر شریعت یا بظاہر و باطن ہر دو عقد کنایۃ از تجلی باحکام ۱۰
شرعیہ و تزین بستنِ مرضیہ و باطن شریعت اسلام حقیقی است و تحقق بآن منتہائے اقدام اولیا است و می تواند عقد لحوق بود بحقیقتِ او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ حقیقۃ الحقائق است چنانچہ تفصیل آن بالا مذکور شد۔

در جای دیگر نوشتہ بودند کہ دراں حالت معلوم نمودند کہ ایں مقام لاتعین است معلوم شریف باشد کہ تا ہر جا سیر و سلوک است ترقی و عروج ہمہ در مراتب تعینات ۱۵
است فوق مراتب تعینات قدم گاہی نیست ہر چند در وقتِ عروج بلا تعین ظاہر شود فی الحقیقۃ بے پردہ تعین نیست در لاتعین محض قدم نہادن بوجوب متحقق شدن ست کہ محال است۔ آری وصول نظری در آنحضرت یحتمل کہ محال نبود از انکشاف معاملۂ قبر اندراج نمودہ بودند و نوشتہ بودند کہ در قبر ہم حالتی است کہ بتحریر و تقریر در نمی
آید از شرح و بیان بیرون ست وقت و حال آن دیگر است کہ بایں عالم نمی ماند و سرور ۲۰
و حضور در آنجا ازاں عالم است کہ از عالم دُنیا مطلق خطور و خبر نیست بلے قبر منزل اوّل است از منازلِ آخرت من مات فقد قامت قیامتہ معاملہ کہ بآخرت تعلق دارد آغاز آن از قبر است القبر اما روضۃ من ریاض الجنۃ او حفرۃ من حفر النیران دنیا تمام محل ظہوراتِ ظلیہ است و انموذجات مثالیہ لا یشفی علیلا ولا یروی عطشانا نشان آنست نہ طالب صادق را ازاں سیری و

نہ تشنہ را سیرابی کَسَرَابٍ بِقِیْعَۃٍ یَّحْسَبُہُ الظَّمْاٰنُ مَآءً محل کشت وکار است
وجائے طاعت وعبادت پیش از مزرع نیست مر آخرت را آخرت ست کہ محل ظہور
اصل است و موضع لقاء بر وجہ کمال و شروع ایں معاملہ از برزخ صغری است کہ قبر است
مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَآءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ ۔ پس معاملۂ قبر بمعاملاتِ دنیاوی نمی
۵ ماند ہر چند برزخ است اما معاملات آن موطن غالب است آری نماز است کہ در دُنیا
نشانی از اصل دارد از ظہوراتِ ظلیت معرض در حدیث آمدہ است حجابی کہ میانِ بندہ و
حق سبحانہ است در نماز برداشتہ می شود و نیز آمدہ است الساجد یسجد علی قدمی
اللہ (۳۹۱) فلیسأل ولیرغب نماز بحسب صورت ہر چند از دنیاست اما فی الحقیقۃ
از آخرتست زیرا کہ معراج مؤمن است و نصیبی از آنچہ بآخرت تعلق دارد بدست می آرد۔
۱۰ مخدوما کتابتی از شما بعد ازیں کتابت کہ میر ضیاء الدین حسین آوردہ بود رسید دراں
کتابت مندرج بود کہ دریں ایام احوالی می گذرد کہ در تحریر و تقریر آں عاجز است اکثر
در نمازِ فرض حالتی رو می دہد کہ از شرح و بیان بیرون است و از کیفیت ورا ست امور
و اسرار غریبہ و عجیبہ وارد می شود الخ۔ بلی نمازِ فرض از سائر نمازہا در کمالاتی کہ بالا مذکور
شد ممتاز است قرب فرائض را با قرب نوافل چہ نسبت، در آغاز اینہا بنوافل نماز
۱۵ ملتذ می سازند و در نہایت ایں حالت مقصود بر فرائض صلوٰۃ است و در بیرون آں
گوئیا معطل و بیکار است حدیث ارحنی یا بلال گوئیا مشعر بایں کمال ست چہ
فرائض است کہ مربوط بدعوت بلال است رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ راحت خود را دراں فرمودہ
علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام دائرہ نوافل وسیع است تقید بدعوت بلال ندارد و بر
دلالگی او موقوف نہ دلالگی و مشاطگی او بفرائض است کہ نشانی از بے نشان دارد و خبری
۲۰ از مطلوب می آرد۔ مصراع

دمد صبح از گریبانم گر آن مہ در کنار آید

باید دانست کہ آداب و نوافل کہ متمم و مکمل فرائض اند معدود از فرائض اند ہر چند
رعایت آں بیشتری نماید نتیجۂ فرض بیشتر آید بلکہ در سنن رواتب نیز ایں نسبت سرایت
می نماید کہ گوئیا تکملات فرائض اند ولیکن ھذا اٰخر المکتوب الحمد للہ اولاً
واٰخراً الصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ محمد واٰلہ دائماً وسرمداً وجمیع

الانبیاء والمرسلین وعلی ملائکتہ المقربین وسائر الصالحین
اجمعین آمین۔

مسکن ومدفن آنجناب بلدۂ دارالسرور برہانپور است۔ قدسنا اللہ سبحانہ
بسرارہ ورزقنا اللہ تعالیٰ من برکاتہٖ وصلی اللہ تعالیٰ خیر خلقہٖ محمد و
آلہٖ وصحبہٖ اجمعین۔ ۵

شیخ ابو المظفر برہانپوری

کنز چہارم۔ در بعضی از احوال عارفِ اکبر شیخ ابو المظفر برہانپوری قدس سرہ العزیز۔

از اکابر شرفاء و مشائخ بلدۂ برہانپور بودہ چنانچہ جد شریف آنجناب شیخ علم اللہ از مشاہیر مشائخ آنجای گذشتہ و بہ تقریبی نام آں عزیز در قلم محترم حضرت ایشاں درصدرِ مکتوبی کہ در کنز سابق گذشتہ در آمدہ چہ شروع ارادت آں صاحب ولایت در خدمت فیض موہبت مرزا امان اللہ بودہ بعد ازاں باستصواب آنجناب دولت صحبت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ حاصل گردیدہ و در آں جا کار بہ آخر رسیدہ گویند وجاہت ظاہری بہ علم عمیق شامل حال ایشاں بودہ و غواصی بحار معرفت کہ از سر چشمہ ہای فیوضِ معصومی حاصل گشتہ مستغنی از وصف (۳۹۲) و بیان است و تفصیل بعضی از حالاتِ آں جناب از دو جلد اخیر مکتوبات قدسی آیات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ طلب باید نمود بالجملہ اُمیدواری نصیب از نسبت خاصۂ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ از بشارت حضرت ایشاں کہ در مکتوب بالا گذشتہ بہ حصول پیوست و ہنوز آں عزیز در خدمتِ مرزا بودہ بعد ازاں کار بہ نوعی دگر گردیدہ و از یک تا لک فرق نمودہ بل از ید، زیرا کہ کمالاتِ ولایت را با کمالات وراثت نسبتی نیست قطرہ را با دریا نسبتی است کہ ہر دو از یک جنس اند تفاوت باعتبار قلت اجزاء و کثرت آنہا است و ایں جا آں نسبت ہم مفقود است علی الخصوص ایں بشارت در اوائل مراتب ولایت صدور یافتہ مراتب کثرت طائفہ ازاں باز از کمالات ولایت بہ تصرفات صحبتِ قیومی میسر گردیدہ بعد ازاں کار بہ کمالات وراثت رسیدہ۔

نقل کہ از سیادت پناہی مرحومی میر محمد علیمی برہانپوری رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃً واسعۃً اول دلیل بر کمال آنجناب فہمیدہ ایراد می نماید بہ تامل استماع فرمایند بعد از وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ چوں بہ تقریب فاتحہ دعزای حضرات مخدوم زادہ ہای عالی درجات تشریف آنجناب در سرہند اتفاق یافتہ اخلاص و مودت ایشاں در حینِ حیاتِ حضرت ایشاں ہم بہ حضرت مخدوم زادۂ ثالث مروج الشریعت قدس سرہ بیشتر بودہ رجوع توجہ نمودند آنحضرت در شکستگیٔ نفس کلمات کثیرہ ادا فرمودند چوں الحاح ایشاں از حد گذشت بر زبان مبارک آوردند۔

احمر۔ کہ ماخود را چند روز پرورش نمایم تا باشما ساعتی بہ نشینم کہ شما از اجلۂ اصحاب حضرت قطب الاقطاب اند رضی اللہ تعالیٰ عنہ ظاہر ابعد سہ روز بہ مراقبات ساختہ یابد، نوعی کہ دل حق بین خواستہ خود را آراستہ صحبت توجہ باشیخ مشارٌ الیہ درمیان آوردند و بعد از فراغ ارشاد کردند کہ آخر بشارتی کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ عنایت کردند ایں است کہ من ترا باخود در سیر سلوک مثل دو انگشتِ سبابہ و وسطی می یابم من شمارا باخود ہمیں قسم معلوم کردم ازیں بشارات عمدہ چنانچہ ۵
علو قدر عالی مرتبت بہ وضوح پیوستہ و ایفاءِ وعدۂ حسنہ کہ احوال ایشاں مرقوم گردیدہ و بہ حصول انجامید، الحمد للہ رب العالمین۔

مولد و مسکن و مدفن آنجناب بلدۂ برہانپور است فقیر ہم زیارت مزار شریف ایشاں نمودہ و فرزندِ رشید ایشاں کہ مسمیٰ بہ شیخ ابوالخیر بودہ و بہ شائستگی تمام موصوف بلکہ اغلب کہ خلعتِ خلافت از حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ یافتہ و بہ درسِ کتبِ دقیقہ اشتغال داشتند، ۱۰
دیدہ اما مدت است کہ شیخ ابوالخیر ہم رختِ ازیں دار پُر ملال بستہ بہ سفرِ آخرت شتافتہ۔

و فقیر از اہل آں بلدہ تصرفات جناب شیخ ابوالمظفر قدس سرہ بسیار شنیدہ اما توجہ ضبط چوں در خاطر نماندہ ازیں جہت یکی از آنہا مذکور نہ کردہ تا ظاہرا (۳۹۳) درحرفی تفاوت در ترقیم راہ بیابد کتابِ معصومی را کہ بہ صدق امانت آراستہ پُر خطر نزد اسباب نظر گرداند خود را در آخر کار مجخول نماید۔ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَّسِيْنَا اَوْ اَخْطَاْنَا والسلام علیٰ سیّد الانام و آلہ الکرام و صحبہ العظام الیٰ یوم القیامِ۔

شیخ محمد علیم جلال آبادی

کنزِ پنجم ۔ در بعضی از احوالِ عارفِ اسرارِ کریم شیخ محمد علیم جلال آبادی قدس سرہ ۔

از خوبانِ روزگار و اعزۂ اولی الابصار گذشتہ ، محاسنِ اخلاق و فصاحتِ کلام ایشان نہ ۵
آن قدر شنودہ است کہ خامہ مقطوع اللسان متحمل بیان آن تواند شد و بشاراتِ کثیرہ در مکتوبات
جلد ثالث بنام آن عزیز مندرج است و در اواخر خلافت بر بادشاہِ خلد مکان ہم از حضرتِ ایشان
رضی اللہ تعالیٰ عنہ حاصل نمودہ عالمی را از اہلِ عسکر بہ ہدایت رسانیدہ ۔ مکتوبی از مکتوبات جلد اوّل کہ
بالفعل پیشِ راقم موجود است ہر چند کہ مبنی از اوائل حال[1] آن عزیز باشد بطریق تبرک ایراد می نماید و
آن مکتوب بست و ہشتم از آن جلدِ مبارک : ۱۰

فتح :۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ ، صحیفۂ شریفۂ اخوی اعزی شیخ محمد علیم
رسیدہ خوش وقت ساخت نوشتہ بودند کہ رفع خطرۂ قلبی بہ نوعی شدہ است کہ بہ تکلف
ہم خطرہ نمی گذرد مخدوما این معاملہ معبر بہ فنای قلبی است و کمال اوّل ست و شرط کمالات
دیگر است و نیز نوشتہ بودند اختیار و رضای خود را در اختیار و رضای او سبحانہ گم می یابم ۔
این دید ہم از شعبِ فنا است چوں این معاملہ بانجام برسد چنانچہ ہیچ مرادی در ساحتِ ۱۵
سینہ نماند و ارادت نیز در رنگِ مرادات رخت بہ صحرای عدم کشد بعد ازاں از فنا بہ
بقا آید این زمان او را صاحبِ ارادت کنند و از نزدِ خود ارادت عطا می فرمایند ۔
نوشتہ بودند کہ عنایت و کرم حق عز اسمہ بسیار مشاہد می شود پیش ازیں
چندگاہ ذات خود را مظہر ذات او تعالیٰ می دانست و صفات خود را مظہر صفاتِ او
سبحانہ ، الحال معلوم می شود کہ من ہیچ نیستم و ہمہ از دست الخ ۔ این معاملہ وابستہ ۲۰
بہ بقا ست لیکن آنچہ پیشتر می دانستید مشابہت بقا قوسین داشتہ آنچہ الحال معلوم می
نماید ملائمتی باو ادنیٰ دارد حق سبحانہ از حقیقتِ او ادنیٰ نصیبی ارزانی فرماید آنچہ نوشتہ
آید بطریق اندراج ظاہر می گردد ، شکرِ خداوندی جل شانہ بجا آرید کہ باوجود قلتِ

---

[1] د ۔ "حال" ندارد

صحبت مورد ایں نوع واردات گشتہ آید و در احوال یارانِ خود نوشتہ بود یدکہ چندیں ذکرِ
قلب و یاد داشت دارند مانا کہ از یادداشت دوام آگاہیٔ قلب خواستہ آیدنہ یادداشت
کہ حضرتِ ایشانِ ماقدسنا اللہ سبحانہ بسرہ آں را در بعضی از مکاتیب خود نوشتہ
اند کہ مخصوص بہ مکمل منتہیان ست۔

۵ و آنچہ درباب مولانا یار محمد نوشتہ بودند کہ خطرہ از قلب او (۳۹۴) بہ نوعی
مرتفع گشتہ است کہ بہ تکلف ہم یاد نمی آید و می گوید کہ در قلب خود مثل ذراتِ آفتاب
می بینم کہ جوش می زند اکثر اوقات خود را گم می یابم و قلب خود را گاہی بہ نوعی وسیع می یابم
کہ اگر عالم و مافیہ آنجا نندمی گنجد الخ۔ مخدوما رفع خطرۂ قلبی بایں طریق بی ظہور انوار اسمائی
و صفاتی نیست تا نیابی نرہی مشاہدۂ مثل ذراتِ آفتاب در دل ازیں رہ گذر است و
۱۰ وسیع یافتن قلب نیز ازاں ست چہ ایں عالم را در جنب آں انوار چہ اعتداد است ایں
دید از بلند فطرتی و وسعتِ استعداد آں یار نمی خبر می دہد۔ العلم عند اللہ سبحانہ اگر
ایں یار چندگاہ دریں نواح بہ گذراند و سیر سرہند نماید ظاہرا بد نہ باشد۔ دیگر پیش از ایں
فقیر در کتابت ملا حسن علی نوشتہ بود کہ عددی کہ بآں ماذون بود ید دو چنداں عدد اذن است
الحال نوشتہ آید می شود کہ چہار چنداں عدد را طریقہ بگویند، والسلام

۱۵ تم مکتوبہ العالی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ المتعالی۔

بعد ازاں شیخ مذکور بشارات متداولہ حاصل نمود از اکابر خلفای آنحضرت قیومت
زینت گردیدہ و مدفن آں شیخ در بلدۂ دار الخلافہ شاہجہان آباد است۔ چنانچہ مولدش کندی باغ
کہ در نواحی جلال آباد است، رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃ واسعۃ۔

شیخ محمّد باقر لاہوری قدس سرہ

کنزِ ششم در بعضی از احوال عارف باللہ القادر شیخ محمد باقر لاہوری قدس سرہ۔

۵ صاحب اخلاق فراوان و قبولیتِ بسیار بودہ، اما چوں در آخر کار بنا بر مصلحتی اختیار خدمات فرمودہ، آں قبولیت سخت رجوع نمودہ و کارکشائی بعضی از اہل حوائج بہ توجۂ آں عزیز ہم در آں خدمات بہ ظہور انجامیدہ آں قدر کثرتِ بشارات کہ در مکتوبات جلد ثالثِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بنام آں عزیز است معلوم نیست کہ بنام دیگری از خلفای کرام نصفِ آں بودہ باشد، بر متتبعان آں جلدِ مبارک از اجلاءِ بدیہات است۔

۱۰ خلافت بر بادشاہ خلد مکان ہم از حضرت ایشاں یافتہ۔ اکثری از اہلِ عسکر را مسخر ساختہ و حضرت ایشاں آں عزیز را بجای فرزندِ خود در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث کہ باسم بادشاہ خلد مکان است صریح بر نگاشتہ اند و بعضی از بدعتہای مروجۂ سلاطین کہ رفع آں ممکن نبود از گفتہ آں عزیز برطرف گشتہ۔

چنانچہ ضبط بادشاہانِ ہندوستان از مدت مدید چناں آمدہ کہ بعد ہر لقمہ از لقمہای طعام ۱۵ انگشتاں را از ہر چہ اوصاف می کردند تا اثری از ادام در روغن نمی ماند بعد ازاں دست بر لقمۂ دیگر می رسانیدند و ہمیں صحبت تا آخر طعام می گذشت از گفتۂ شیخ محمد باقر مسموع گشت ہر چند تصرفی از بادشاہ خلد مکان در وقت التماس شیخ مذکور جلوہ گر گشتہ و آں است کہ چوں شیخ منع ایں کار گردید خلیفہ در جواب فرمودہ کہ شیخ بجیومن قبول ایں امر معروف نمودم، و ازیں باز مرتکب ایں کار نخواہم شد۔ اما بر مسندی کہ نشستہ ام اگر شما بہ نشیند حقیقت آں را بہ شناسید یعنی چہ اقسامِ (۳۹۵) ۲۰ نخوت و انواعِ غرور است کہ دست بستہ قیام نزد صاحبِ ایں مقام دارند بعد ازاں شیخ باخذِ خدماتِ لاہور مبتلا گردیدہ البتہ حالتِ دولت معرکہ را بہ نوع دیگر گردانیدہ جبراً نہ باشد کہ بادشاہِ مذکور ہم از منظورانِ خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ۔

و شیخ مشارٌ علیہ صاحب تصانیف زیبا است، تفسیرِ قرآن مجید ہم بہ زبانِ اختصار قلمی فرمودہ و شرح مواضع مغلقہ ہر شش دفترِ مکتوبات نیز موافقِ استعدادِ خود نوشتہ و اسرار متفرقۂ مکتوباتِ شریف کہ باہم مناسبت مطلب داشتہ باشید بہ ہماں عبارت بلا تفاوت جمع کردہ کتاب

علیحدہ نمودہ۔

و برخی از احوالِ خود را در بیاضِ خاصۂ حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ السامی بہ موجب امر ایشاں بہ دستخطِ خود نوشتہ آں را بعینہ ایراد می نماید :

فتح ۔ الحمد للہ، شب یازدہم ذی الحجہ ۱۰۸۸ھ بہ عزم زیارتِ روضۂ منورۂ حضرت مجدد الف ثانی و قیوم رحمانی از لاہور متوجہ دار الارشاد گردیدہ، دید کہ حضرت ایشاں و حضرت مجدد الف ثانی تا لاہور از روی عنایت استقبال فرمودند بہ کلبۂ احزان تشریفِ شریف ارزانی داشتند و بعد از وصول بآں دیار فیض آثار[1] از ہر دو مرقد مبارک عنایات مفہوم گردیدہ کہ بیان تفصیل آں بی اجازت ملائم نیست ۔ بالجملہ خوانہای[2] متعددہ از نعم حضرت قیوم رحمانی مرحمت شد و خزائن عزیبہ کہ نہایت او معلوم نہ باشد از حضرتین عنایت گردیدہ و دریں ایام طبیعت بہ غفلت مائل است ظاہر می شود کہ اگر حضور و مراقبہ بسیار کردہ شود ظاہرا انتقال ازیں دار پُر ملال قریب رسد تا وجہش چہ باشد ۔

رشتۂ در پاءِ من افگند دوست ❊ می کشد ہر سو کہ خاطر خواہ اوست[3]

حسب الایمای معارف آگاہی مورد فضلِ الٰہی ایں دو کلمہ از کلمات نا متناہی تحریر یافت۔ تم کلامہ' قدس سرہ ۔

و اشارتِ نام خود و نام بلدۂ خود بہ حروفِ مفردات نوشتہ ب ا ق ر لا ہ و ر ی بعد ازاں در صفحۂ دیگر تحریر فرمودہ :

لہ الحمد چوں میل خاطر فضل مظاہر صاحب بیاض سلمہ اللہ تعالیٰ ۔ بہ تحریر بعضی خصائص مشہودہ ازیں جہت اکتفا بہ صفحۂ گذشتہ نہ نمودہ می نگارد کہ حضرت پیر دستگیر ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ احقر خدام را بہ توجہات علیۂ قبلۂ دو جہانی سیفِ رحمانی مدظلہ بشارت مقام تفضل و بہرہ از مقطعات و تشابہات و محبوبیت ممتزج و خالص و رمزی از نسبت اصالت بل تصریح بآں بل مداریتِ لاہور و ولایتِ محمدی و احمدی و دیگر بشارات و

---

[1] د ۔ "فیض آثار" ندارد
[2] د ۔ خانہای
[3] د ۔ رشتۂ در گردنم افگندہ دوست ❊ می بَرد ہر جا کہ خاطر خواہ اوست

عنایات از ولایاتِ ثلاثہ و حقائق ثلاثہ بل فوق آن بل فوق تعین حُبی در مدتِ قلیلہ
نواختہ بودند و فرمودند معاملہ تو خرقِ عادت طور صورت بستہ است ۔ بعد از ارتحال آنحضرت
ازین دارِ پُر ملال بہ توجہ (۳۹۶) دو جہانی تفصیلی از مقطعات و متشابہات و بعضی اسرارِ دیگر و
تعین بعضی اعضاء و بالیدگی ملاحت و صباحت اموری کہ خامہ ازاں بیگانہ و آنحضرت
۵ قبلۂ دو جہانی می فرمودند کہ تنقیح شمارا احتیاج تصدیق و تسلق جعل[1] ما نیست و ثمرۂ این معنی
است کہ فرطِ محبت قبلۂ دو جہانی بجناب آنحضرت ۔
بعد ازیں کلام شیخ چیزی کہ در آں بیاض نوشتہ از لعاب دیا از آب صاف نمودہ و
ناچیز گردانیدہ ۔ البتہ مصلحتی دریں امر فہمیدہ باشد بعد ازاں دو سہ سطر را باقی گذاشتہ اما ربط بہ طور
مسطورہ چنانچہ باید بدست نیامدہ ازیں جہت کفایت افتاد ۔
۱۰ ایں فقیر را صحبت آں شیخ بسیار اتفاق کردہ حظِ تمام از صحبتش بہ کار می بردم و ہر سخنش
را سیرِ معرفتی یافتم و چنانچہ در آں بیاضِ متبرک نوشتہ مشافہہ بایں درویش ہم می گفتہ ۔ دریں ایام
طبیعت بہ غفلت بسیار مائل است و معلوم می شود کہ اگر حضور و مراقبہ نمودہ آید بہ سرعت انتقال
ازیں جہاں واقع شود ۔ در مجلسی پیشِ فقیر می فرمودہ کہ تشریفِ بادشاہزادۂ معظم محمد بہادر شاہ
بہ تقریب صوبہ داریٔ ملتان و کابل اتفاق کردہ چوں اختیار خدماتِ لاہور نوکر طور نمودہ بودند
۱۵ استقبال ضرور گشتہ ہنوز رایاتِ عالیہ ایشاں بر دریای بیاہ بودہ کہ بہ قصدِ استقبال بر آمدہ اما خجالت
بر کمال در خاطر متمکن گشتہ کہ در وقتِ غلبۂ ارشاد و طنطنۂ مشیخت معاملہ صحبت بہ نوعی دیگر بودہ
کہ الحال حرفِ نوکری درمیان است تا چہ صحبت رو نماید بہ مجرد سواری بر پالکی می بینم کہ یک طرف
حضرت مجدد الف ثانی تشریف دارند و جانبِ دیگر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شرف حضور و
تسلیمات بی غایات بایں مخلص خود می فرمایند کہ عزتِ تو عین عزت ماست و ما در ہیچ موطن و معرکہ
۲۰ از تو جُدا نیستم بہ جمعیت جانب استقبال عالی متعالی شاہی بہ شتاب و تا دخول بہ لشکرِ شاہی ہمیں
صحبت مشہود بود ، چوں نزدیک سراپردہ ہای دولت رسیدم بار یابانِ حضور بلا توقف بہ عرض
رسانیدند شاہِ گیتی پناہ بہ فرخندگی تمام طلبانندہ سبقت سلام دادہ بدستور قدیم مصافحہ فرمودند و
نزدیک مسند نشاندند بلکہ سلوکاتی آوردند کہ ظاہرا در زبان فقر ہم گاہی بایں آداب پیش نیامدہ

---

[1] د ۔ و تسل نیست ...... (بیاض است)

بودند و گفتند کہ اختیار این خدمات حلیۂ قشر خود کردہ آید والا کمال شمار روز بہ روز بالیدہ تراست در ہماں مجلس بشارتِ سلطنت ہم کہ از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ تا آخر روز افزوں بودہ و تعلقاتِ شتیٔ دنیا دیہ رخنہ در کارخانۂ عظیم جمعیت ساختہ۔

حضرت مرشدی قبلہ گاہی یک بیتِ آں عزیز را در بیاضِ خاص بہ دستخط شریف نوشتہ اند بہماں عبارت ایرادمی نماید:

فتح۔ لمولوی محمد باقر لاہوری وھو عارف الکامل ؎

کاہش نفسِ خود است کینہ بکس داشتن　　　خواہشِ حبس خود است سینہ قفس ساختن

(۳۹۷) و وصالِ آں عزیز در حوالیٔ سنۂ ہزار و صد و نہ ہجری در بلدۂ لاہور اتفاق افتادہ، ہماں دیوان خانہ کہ مسکنِ ایشاں بودہ مدفن ہم گردیدہ و ہماں جا قبرش مشخص گشتہ۔ آثارِ جمعیت بر اہل بصیرت در بادی النظر جلوہ گر است، رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃً واسعۃً۔

و در اولادِ ایشاں شیخ محمد قطب کہ اوسط بودہ یکی از خوبانِ روزگار گذشتہ، تواند گفت کہ از پدر بہتر بودہ، نیز سفرِ دارالبقا گزیدہ، رحمۃ اللہ تعالیٰ رحمۃً واسعۃً۔

مرزا عبید اللہ بیگ داراشکوہی

کنزِ ہفتم در بعضی از احوال عرفان شعار مرزا عبید اللہ بیگ داراشکوہی قدس سرہ[1]۔

۵ از مقبولانِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ و باوجود صحبت مخالف در استقامت بر شریعت و رسوخ بر محبت شیوخ بر کمال داشتہ باوجود قرب داراشکوہ[2] ہم در اظہار کلمۂ حق پیش شاہِ[3] مذکور بی غم و اندوہ بودہ۔

و غرض از ترقیم مکتوبی کہ بست و نہم است از جلد اوّل در فرضیتِ امر معروف و نہی منکر و رد جماعت کہ مذہبِ صوفیہ علیہ را ترک تعرض دانستہ اند بہ اسقاط عمل و مفاسدِ دیگر

۱۰ قائل گشتہ بہ مشارٌ الیہ محض برای نمود داراشکوہ است۔ چوں آں مکتوب بسیار دراز است نقل سطری چند از اں صحیفۂ شریفہ برداشت و باقی را موقوف بر مکتوبات قدسی آیات گذاشتہ تا شائقانِ سعادت مند در آں جا رجوع فرمایند:

فتح۔ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علیٰ سید المرسلین مُحمّد وآلہٖ وصحبہٖ اجمعین، مخدوما! در اہلِ زمانہ زبان زدہ و شائع شدہ است کہ

۱۵ مشربِ صوفیہ علیہ ترک تعرض است بحال خلق و بدنا بودن با کسی چوں ایں کلمہ خلاف واقع است و متضمن مفاسد کثیرہ بہ خاطر رسید کہ دریں باب چیزی نویسد و مفاسد آں را ظاہر سازد و بدیں تقریب احادیثی کہ تعلق بامرِ معروف و نہی منکر و حب فی اللہ و بغض فی اللہ و فضیلتِ جہاد فی سبیل اللہ و علو رتبہ مجاہدان و درجاتِ شہدا دارد ایراد می نماید و بعضی نقلہا از صوفیۂ کرام کہ مناسبتی بایں مقام وارد و مبنیٰ از استقامت

۲۰ بر جادۂ شریعت غرا است و ردِّ جماعۂ ایست کہ خود را منتسب بایں طائفہ علیہ می سازند و سر از ربقۂ شریعتِ حقہ می برآرند نیز درج نمودہ بہ دوستان ارسال دارد و من اللہ سبحانہ العصمۃ والتوفیق۔ الیٰ آخرہٖ۔

و مکاتیب دیگر ہم مشتمل بر بشارات علیہ و فوائدِ خفیہ و جلیہ اند بنام آں عزیز بسیار اند

---

[1] د۔ "قدس سرہ" ندارد [2] د۔ بادشاہ داراشکوہ [3] د۔ بادشاہ مذکور

از مخافت تطویل کلام مذکور نہ کرد بر نظارگیانِ مکتوبات قدسی آیات ظاہر و باہر است۔
و مولد و مسکن و مدفنِ ایشاں معلوم نہ دارم تا در قید قلم در آرم اما غالب با بادشاہ زادہ داراشکوہ می گذرانیدند (۳۹۸) و بارہا رخصتش حاصل نمودہ بحضرت سرہند رسیدند و باز بہ رخصت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ جانب مشارٌ الیہ می دویدند۔ رحمہ اللہ تعالیٰ۔

مُلا حسن علی پشاوری

کنز ہشتم[1] در بعضی از احوال کمالات دستگاہی ملا حسن علی پشاوری قدس سرہ۔

از قدمای اصحاب حضرت ایشاں بودہ و مکاتیب فراوان در ہر سہ جلد مکتوبات بنام مشارٌ الیہ مندرج است، سوالہای عجیب نمودہ است و جوابہای غریب یافتہ و اکثر عادت مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ چناں است کہ در عنوان مکاتیب دُعا بایں عبارت می فرمایند:

فتح احسن اللہ سبحانہ حالہ وحصل آمالہ

پس دعای مقبولہ حسن کار ایشاں بہ چہ مرتبہ رسانیدہ باشد و بہ منتہای حصول امال سرافراز گردانیدہ بود۔

شجرۂ سلسلۂ علیہ نقشبندیہ ہم قدس اللہ اسرارھم در ابیات بستہ از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ شروع نمودہ تا حضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام رسانیدہ مقطع آں شجرہ علیہ ایراد می نماید ؎

ای حسن تا میتوانی مدحِ شانِ احسن بگو   تا تو گردی از طفیلِ مدحِ شان احسن مآل

اکثری از بشارات متداولہ صریحاً در مکتوبات شریفہ بنام آں عزیز مندرج است اگرچہ مکاتیب جلد اوّل مبنی از اوائل حال است کہ دریں جا خلافت بطریق سفارت است اما در جلدیں آخرین خلافت بالاصالت جلوہ گر است و کمال بالاستقلال واضح اہلِ نظر جہت اختصار بر اجمال اکتفا رفت۔

مولد و مسکن و مدفن[2] آں عزیز بلدۂ پشاور است، رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

---

[1] د-م- بیاض   [2] د- "مدفن" ندارد

مُلّا موسیٰ بھٹّی کوٹی

کنز نہم ۔ در بعضی از احوال سیادت و ولایت پناہی مرحومی مُلّا موسیٰ بھٹّی کوٹی قدس سرہ ۔
بھٹّی کوٹ موضعی است مشہور میان پشاور و کابل قریہ ایست معروف بہ طفیل عزیز معہود ۔ 5
و ایشاں را آخوندی می گفتند کہ در آں دیار علماء را بایں لقب می نمایند و علمیت کہ با خلافت مجتمع گردیدہ
کارخانۂ ارشادِ ایشاں محیط آفاق گشتہ و غلغلۂ مشیخت صدای بافلاک رسانیدہ در خلفای حضرت
ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مگر چندیں بایں ارشاد گذشتہ انداز مقبولانِ خاص و خلفایِ معتبر آں قبلۂ
صفاکیشان[1] بودہ مدتہا در خدمتِ قیومی گذرانیدہ بہ رکاب صحبتِ معصومی برداشتہ بہ موجب امر
جلیل القدر رہنمای خلائق گردیدند، در اول کار با برادرِ بزرگِ خود میر رحمت اللہ بہ خدمت حضرت 10
ایشاں محض بہ قصدِ ارادت شتافتہ فیضہا برداشتہ و چوں طالب علمئ ایشاں معلوم آنحضرت گردیدہ
برخواندن سبق کتب دینیہ نیز مامور شدند و از فضلاء آں وقت تکرار سبق می کردند و باقی اوقات
در خدمت می گذرانیدند در یک سفر دار الخلافہ ہم سفر شدند، می گفتند کہ بارشاد ظاہری حضرت ایشاں
ارشادِ ہیچ یکی از ابنای ایشاں عدیل نمی شود زیرانکہ در مرتبہ کہ ما دولت رفاقت آں قبلۂ ہدایت
(۳۹۹) بہ سفر دار الخلافہ رسیدہ بودیم با وجودی کہ بادشاہ فردوس آشیاں اندکی سوءِ مزاج بہ تقریبی از 15
تقریبات از آنحضرت عالی درجات شدہ بود در حلقہ بامداد روزی محاسبہ چہل ہزار کس نمودہ شدہ بود
کہ حاضر آں وقت شدہ بودند و بعد ازاں در عہد حضرت خلد مکان غلبۂ ارشاد حضرت ایشاں بہ نوعی دیگر
گردیدہ کہ بہ ہر یکی از ابنادِ کرام و اقرباءِ عظام و خلفاءِ عالی مقام قطرۂ ازاں رسیدہ عالمی را تا الی
یومنا ھذا شاداب گردانیدہ است و ایں نقل بلا واسطہ از زبان مُلّا موسیٰ کاتب الحروف شنیدہ
و انتقالِ دیگر ہم کہ در بارہ خود می گفتند یکی را از آنہا ایراد می نماید : 20
احمر ۔ می فرمودند کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در شب شادی ام خیر بنت صغریٰ خویش
کہ والدۂ راقم ایں مقامات باشند دارد غلۂ طعام را بہ ماہر و برادر حوالہ کردند و بہ زبانِ شریف آوردند
کہ مردمان ایں جای طعام را پیش ازآں کہ باہل مجلس بہ رسد بی صرفہ بہ غارت می برند از اہل مجلس

---

[1] د ۔ "صفاکیشان" ندارد

که مدعوان می باشند این کس محجوب می ماند شما مردم که در اعتقاد محکم بنیاد اند البته در امانت ممتاز
اند که باحتیاط بر سرِ طعام حاضر باشند تا بدون پروانگیٔ این جانب احدی دست بی باکانه از مردم
اخلاف بر طعام نیندازد به سعادت تمام و حلاوت مالا کلام بر خدمتِ ماموره قیام نمودیم و اهتمام
بر طعام چنانکه باید بکار بردیم تا آنکه حضرت شاه جیو قدس سره که برادرِ اصغرِ حضرت ایشان
۵ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند دو کس را دست گرفته همراهِ خود آوردند و فرمودند که باینها قدری از طعام بدهند
که محتاج اند معروض داشتم که بدون اجازت حضرت ایشان هیچ یکی نمی توانیم داد که ماموریم والمأمور
معذور۔ این نکته که عین گستاخانه بود از غایت کرم خیلی مقبول حضرت شاه جیو افتاد بر زبان مبارک
آوردند که آفرین باد شرطِ اعتقاد همین است و خدا طالبان را چنین استقامت برامرِ مرشد ناگزیر
و بخدمتِ حضرت ایشان رفته نخستین این غرباء نمودند به مجرد استماع حضرت ایشان خود به نفسِ
۱۰ نفیس تشریف آورده ارشاد کردند که ممنوع از دست اندازی بی باکانه اجلاف بودید نه آنکه
محتاجی اگر طلب نماید که مقصود اصلی ازین اخراجات همین ها اند فکیف درجای که مثل شاه جیو عزیزی
سفارش یکی از محتاجان فرمایند که این همه از ایشان است به تقصیر معترف شدیم و عفو جریمه ازان
تبلتین دریوزه نمودیم۔ (۴۰۰) مقبول التوبه شدیم بل مورد عنایات بلانهایت گردیدیم۔
احمر۔ هم از خدمت اخوند میر موسیٰ قدس سره مسموع شده که چون حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ
۱۵ از غایت عنایت خلعتِ خلافت بما بخشیدند معروض داشتیم که افاغنه قوم شدید اند و تصرف طلب
تا تصرفاتِ قویه مستمره مشاهده نه نمایند اصلاً ملتفت عزیزی از کبراءِ آن قوم نمی شوند بلکه کارخانهٔ
ارشاد را به استهزا می اندازند و دران نواح از سبب کوهستانی غلبهٔ مار و کژدم پر بسیار است
فرمودند نامِ شما بر گزیدهٔ این دو بلا شفا است و هم چنین دیگر هم دمِ شما جای دوا۔ مطلب تصرفاتِ
قویه مستمره از اصنافِ مختلفه از شما در آید باز جلوه گر خواهند گردید۔ پس این تصرفاتی که از ما به ظهور
۲۰ می آیند ظهور یک تصرف حضرت ایشان است رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔
و شمار تصرفاتِ اخوند مذکور ازید من ان یحصیٰ است بر عقیمه تعویذ ایشان از اعظم
مجربات است که اصلاً تخلف نورزیده باشد۔
روزی فقیر از درد دندان که بآن بلا از آوان طفولیت ابتلاء تمام داشته طلب تعویذی
که بآن مجرب باشد نمودند در سنن موکده که دو رکعتی باشند قرأتِ معوذتین اگر اختیار شود البته دفع
این درد خواهد نمود بفضله سبحانه ازان نفع عظیم مشاهده افتاد هر چند فقیر در دو رکعتِ سنت

بامداد مگر نادر قرأت معوذتین نموده باشد که دراں وقت قرأت قل یآیها الکفرون و قل هو الله احد ازجهت رعایت سنت از دست نمی توانم داد مقصود آنکه تصرفاتِ ایشاں درآں دیار اشتہار کالشمس فی رابعة النهار است۔

و میر رحمت اللہ قدس سرہ ہرچند تا مدتِ حیات بارشادِ تمام بود اما بعد چند سال حضرت ایشاں ودیعتِ حیات سپردہ و کارخانۂ ارشاد بہ حقائق آگاہی میر ملا موسیٰ تعلق گرفتہ نان، دہئی ایشاں مشہور آفاق است و ہمت و عبادت شان بہ تائید الٰہی از قوت بشری مالا یطاق تمام الوساتِ افاغنہ بزنامِ ایشاں فدای اند و سالکانِ مسالکِ طریقت ہر ذردہ ایشاں دست بستہ گدا دولتی کہ باآں نازمی ورزیدند محبت و رسوخ درگاہِ عرش اشتباہ حضرت قیوم زمانی معصوم حقانی می فہمیدند و صحبتِ فدویان آں بارگاہِ عالی جاہ را خیلی از مغتنمات می اندیشیدند۔

درحوالیٔ سنۂ ہزار و بیست و سہ در کبرِ سن ازیں دیارِ پُرملال رحلت گزیدند انا للہ و انا الیہ راجعون۔ و در باغچہ کہ سابق قبر برادرِ ایشاں میر رحمت اللہ بود مدفون گشتند و بالفعل فرزندِ رشید ایشاں میر سعد اللہ سلمہ ربہ بجای نشینیٔ پدرِ بزرگوارِ خود بہ قبولیتِ تمام بر مسندِ ارشاد نشستہ است و چوں علم ظاہری نیز برکمال است درسِ دفاترِ مکتوباتِ قدسی آیات[1] بہ وقت (۴۰۱) و متانتِ تمام ہموارۂ مونس آیات توفیق مراضیٔ الٰہی جل شانہ شامل حال[2] باد وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہ محمد و آلہ و صحبہ اجمعین۔

---

[1] د۔ "قدسی آیات" ندارد [2] د۔ "شامل حال" ندارد

مُلا بدر الدین سلطان پوری

کنز دہم۔ در بعضی از احوالِ جامع العلوم مُلا بدر الدین سلطانپوری قدس سرہ۔

۵ مصراع

علم گر بر دل زند یاری بود

نشانِ آں صاحبِ کمال بودہ و وی از فحولِ علماءِ روزگار و مقبولِ اکابرِ اولیاءِ عالی مقدار گذشتہ، لینت و فرورفتگی کہ با ایں ہمہ کثرتِ فقاہت شاملِ حال بودہ تا امروز مشہورِ حضرات احمدیہ است و نیستی و نامرادی و گذشتگی آں ذاتِ جامع البرکات ممدوحِ اکابر معصومیہ

۱۰ قدسنا اللہ سبحانہ باسرارھم۔

آں قبلۂ از قدمای اصحاب حضرت ایشاں و از مقبولان حاصل قبلہ صفاکیشان بودہ، جمیع مخدوم زادہ ہای عالی درجات تلامیذ ایشان اند۔ از اکابر مسموع گشتہ اگر سائلی سوالِ مسئلہ کہ در کمال آسانی ہم نزد طالب علمان متوسطین ہم باشد از خدمت آں علامہ می نمودند، بدوں دیدن کتاب اصلاً جواب نمی فرمودند۔ بشاراتِ عمدہ از حضرت ایشاں حاصل نمودہ باعلیٰ مرتبۂ کمال رسیدہ

۱۵ جامع حال و قال گردیدند۔

سفرِ حجاز در رکابِ سعادت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودہ۔ قصدِ اقامت آں دیار پُر انوار فرمودند تا آنکہ اہلِ خانہ آں اخوند از غلبہ فقر و اضطرار کتابتی کہ مشتمل بر ضیق معیشت باشد نوشتند، چہ توکل و جواں مردی در برداشت فقر قدری کہ از اخوند مردم نقل می نمایند بایں مشابہ کم از کسی شنیدہ باشد۔ بالجملہ از وصول مکتوبِ فلاکت اسلوب جواب آں نگارش فرمودہ کہ

۲۰ تنگیٔ قبر اشد خواہد بود فکرِ کشائش آں از اہم مہمات است القصہ ہفت سال در آں اماکن نورانی اقامت شدہ بود کہ قبائل ایشاں در حضرت سرہند رسیدہ بہ خدمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ التماس نمودند کہ باخوند نگارش فرمایند تا امتثال امر واجب بجا آوردہ خود را بہ حضور لامع النور رساند، در معرضِ قبول افتاد۔ آں مکتوب در جلد ثالث مندرج است و در آں صحیفۂ شریفہ تعریف بلدۂ سرہند و فضلِ روضۂ منورہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز مرقوم است۔ اگر حضور آں جلد می بود بایراد سطری چند اکتسابِ سعادت می نمود۔

القصہ بعد وصول نوازش نامہ سرازپانہ شناختہ متوجہ سرہند گردیدہ مدتی دیگر ہم در آستان بوسی وطواف روضۂ مقدسہ گذرانده باز بہ وطن مالوف رسیدہ باز درخدمت رسیدہ۔

بعد وصالِ حضرت ایشاں بہ چند سال بہ رحمتِ حق پیوستند رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

ہرچند فرزندان آں عارف برکمال و عالم عالی مقال چہار ویا پنج ماندند وہریکی بہ غربت آراستہ و بہ فضیلت پیراستہ اما علامی فہامی مولانا نجم الدین وجمیع کمالات قائم مقام (۴۰۲) پدرِ بزرگوار خود است، بلکہ حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ می فرمودند۔

احمر۔ کہ ملا نجم الدین اگرچہ در علم وفضل جانشین پدر است اما در تواضع وبی نفسی از پدر ہم گذر تر۔

شروع ارادت از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ داشتند اما کار را درخدمتِ خالِ اکرم قطب العارفین حضرت شیخ سیف الحق والملۃ والدین قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس باتمام رسانیدہ، جامع الحال والقال گردیدند۔ مدتی است کہ کیفیت اخبار آں رئیس الاخیار معلوم نہ دارم تا بہ دعای طرفی از جانبین لب کشایم، تفضلات رحمانی درجمیع حالات شامل حال آں عالم برکمال باد، والصلوٰۃ والسلام علیٰ سیّد البشر وآلہ الاطہر۔

حافظ عبدالکریم توہانی

کنز یازدہم در بعضی از احوال عارف اسرارِ حکیم حافظ عبدالکریم توہانی قدس سرہ۔

5 طرفۂ عنایت حضرت ایشاں دربارۂ ایشاں از حضرات عالی درجات مسموع گشتہ و از مکتوباتِ شریفہ ہم بر نظارگیان جلوہ گر است۔ چنانچہ در مکتوبی کہ باسمِ حقائق آگاہی خواجہ محمد حنیف کابلی است نگارش می فرمایند:

فتح۔ فرزند[1] صبغت اللہ و حافظ بہ عافیت رسیدند و از شما بسیار راضی آمدند حق سبحانہ جزای خیر دہاد۔

10 و ازیں جا بزرگی و قربِ حافظ کہ با حضرت ایشاں بودہ باید دریافت کہ در شکر گزاری خواجہ حافظ را عدیل فرزند اکبر خود فرمودہ اند و استماع قرآن حضرت ایشاں ہم بہ وی تعلق داشتہ مانا کہ بشارتِ قرآنی در ہماں اثنا دریافتہ۔

بالجملہ از خوبانِ روزگار و داخل زمرۂ اولی الابصار گذشتہ و در محبتِ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالی عنہ فانی گشتہ مکاتیب شرحِ احوالِ وی در مکتوباتِ شریفہ مندرج از جہت رعایت

15 اختصار در ذکر اعزۂ سابق سخن باجمال آمدہ است ایں جا ہم بہ ہماں کفایت رفت و مکاتیبی کہ مشتمل بر شرحِ احوال باشد ایراد نہ نمود، آری نقل مکتوبی سی و چہارم جلد اوّل کہ بیان حیات نشاتین و برزخ صغرای است و مختصر است و بنام مشارٌالیہ است از برای فائدہ ناظرانِ مقامات ایراد می نماید۔

فتح۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ حیوٰتی کہ بہ نشاءِ دنیوی تعلق دارد دو چیز می طلبد

20 حس و حرکت و حیوٰتی کہ بہ نشاءِ برزخ متعلق است محض حس است بی آنکہ با وی حرکتی بود حق سبحانہ حکیم مطلق است موافق ہر محل حیاتی دادہ است در برزخ از حس چارہ نیست تا تالم و تلذذ صورت بندد و حرکت ہیچ درکار نیست بہ خلاف نشاءِ دنیوی و اخروی کہ آں جا ہر دو درکار است فافہم والسلام۔

انتہیٰ مکتوبہ المقدس قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس۔

مولد و مسکن و مدفن آنجناب قصبہ توہانہ است، رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

---

[1] مکتوبات معصومیہ (۱/۵۵) "فرزند" ندارد

شیخ بایزید سہارنپوری

کنز دوازدہم در بعضی از احوالِ واقف اسرار قرآن مجید شیخ بایزید سہارنپوری (۴۰۳) قدس سرہ۔

آنجناب فرزند رشیدِ اسوۃ المحققین شیخ بدیع الدین اند قدس سرہ کہ از اکابر خلفاءِ امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذشتہ اند و بہ ارشادِ تمام موصوف بودند و بہ علم و فضل معروف، بعد از اں ارث معنوی در رنگ ارثِ صوری نصیب ایں خلفِ رشید اعنی شیخ بایزید گشتہ کہ از مقبولانِ خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گردانیدہ و علم و فضل نیز بہ ہماں مرتبہ رسیدہ بلکہ تا امروز در اولادِ ایشاں علم تحقیق و کثرت توفیق جلوہ گر است عمرہا شیخ در صحبتِ فیض موہبت معصومی گذرانیدہ برکاتِ قیومی بہ قدر حوصلہ برداشتہ بہ خلافت وطن مالوف سرافراز گردیدہ و عالمی را از مسترشدانِ خود بہ ہدایت رسانیدہ۔

مکاتیب کثیرہ مشتمل بر بشارات علیہ بنام در جلدین اخیرین مکتوبات قدسی آیات مندرج مانا کہ مداریت بقعۂ سہارنپور ہم بہ وی تعلق داشتہ چنانچہ سابق بہ والدِ بزرگوار وی مسلم بودہ ھکذا سمعت من بعض الثقات۔

تصرفات آں عزیز در آں دیار اشتہار تمام دارند و اہل آں بقعہ بہ وی بہ کمال اعتقاد موصوف۔ ایں فقیر را ہم بعد از وصال آں عارف بر کمال در رکاب قطب الاقطاب قبلہ گاہی مرشدی رضی اللہ تعالیٰ عنہ اتفاق عبور سہارنپور دست دادہ زیارت تربت آں صاحبین قدس سرھما نمودہ و خانقاہِ ایشاں را مملو از صوفیۂ خدا طلب و طالب علمان جیّد یافتہ۔ دراں ایام خلفِ رشید شیخ بایزید مسمی بہ حسام الدین در قید حیات بودہ و تصنیف کتاب "مرافض الروافض" می فرمودہ و اکثر انقال بطریق استشہاد از ردِّ روافض کہ از تصنیفات حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالیٰ عنہ آوردہ آں را معتبر و مضبوط گردانیدہ است بلی ہر جا کہ بحارِ علم و معرفت جوش زند نسبت قطران از آں عمانِ بی پایان رسیدہ است و مدہوش اہلِ بزم گردیدہ و در نظرِ تشنہ لبان بحر بی پایان گشتہ

است علی الخصوص در منتسبانِ ایشاں کہ ہمہ وقت بر او لوش خاصہ چشم دوختہ نشستہ اند مطلب آنکہ کتاب مذکور بحضرت سرہند رسیدہ مقبول حضرات آں وقت گردیدہ۔

احمر۔ حضرت خال اکرم شیخ محمد اشرف قدس سرہ می فرمودند کہ مطالب دقیقہ رسالہ "ردِّ روافض" را کہ بزبان اجمال مسطور اند خوب غور نمودہ بہ عبارت زیبا تفصیل دادہ است صد آفرین کہ دانہ از خرمن برداشتہ نیازمندان را خبردار ساختہ (۴۰۴) و برحسنِ اعتقادِ خود اطلاع بخشیدہ بآں کلام نازنین رسیدہ۔ سبحان اللہ۔

قلم از احوال شیخ پر مقال فرزند رشید ایشاں انتقال نمودہ کہ ایں نیز احوال آں صافی شیخ است و شیخ مذکور باوجود علم و فضل و معرفت شاعرِ فصیح ہم بودہ چنانچہ شجرۂ سلسلۂ علیہ نقشبندیہ و قادریۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در ابیاتِ لطیفہ بستہ اند و نقل تصرف حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ بزبانیٔ شیخ در کنز اوّل ایں کتاب گذشتہ است۔

و مولد و مسکن و مدفن آں شیخ بلدۂ سہارنپور است، رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ والصلوٰۃ والسلام علی سیّد العرب والعجم ذی الجود والکرم۔

حاجی حبیب اللہ حصاری بُخاری

کنز سیزدہم در بعضی از احوالِ عارفِ خدا آگاہ حاجی حبیب اللہ الحصاری ثم البُخاری قدس اللہ تعالیٰ سرہ۔ ۵

وطن مالوف وی اگرچہ دہی[1] در ولایتِ حصار است اما مسکن و مدفنش حضرتِ بخارا است امام حفصِ کبیر رحمۃ اللہ (علیہ) خوش فرمودہ ؎

کفا بالمرء عزّا و افتخارا   بان قد کان مثواہ البخارا

علی الخصوص معارفِ ہند کہ بنیادِ آں نیز از سمرقند و بخارا باشد دریں جا مرادِ مرتب گردیدہ بود، حظی فرا گرفتہ باز بہ بخارا مسکن و ماوٰی بہ موجبِ امر قیومی گزیند عز و شرف صد چند افزاید ۱۰ چنانچہ نصیب آں حبیب گردید۔

وی از جملہ اصحاب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ و عمرہا در خانقاہ ملایک پناہ محض بہ جہتِ خدا طلبی گذرانیدہ منظور نظرات عنایات شدہ بہ خلافتِ حضرت بخارا امتیاز[2] یافتہ۔ شنیدہ ام کہ از مدت جہت ادای حقوق اکابر ماوراء النہر خلشی در خاطر دریا مقاطر حضرت ایشاں می نمودہ کہ یکی را از باریابانِ حضور کہ از کمالات احمدی موفور باشد در آں دیار پُر انوار باید فرستاد ۱۵ تا آنکہ عرائضِ اہلِ شرف آں بلدۂ معظمہ مشتمل بر طلب خلیفہ کہ بدولت و کمالاتِ معصومی کامیاب گردیدہ باشد و نمکی از مطبخ قیومی بہ کام جانش رسیدہ بود پیاپی رسیدہ علاوہ خلش مذکور گردیدند و ہر یکی را از یارانِ ولایت کہ بہ کمال وراثت در خدمت فیض موہبت متحقق شدہ بودند شوق آں اشتغال کردہ کہ بمن نوازش ایں کرامت و عنایتِ خلافت تفویض فرمایند و بلکہ بعضی از آنہا بزبان پیغام التماس ایں مرام ہم نمودند خود بہ لا و نعم لب مبارک نمی کشودند و تربصِ الہام صریحی ۲۰ می فرمودند کہ ہر چند مناسبتِ استعدادی اقرب بافادہ و استفادہ است در حاجی مذکور می فہمیدند تا آنکہ موافق ہماں دریافت ملہم گردیدند وی را مدارِ آں سرزمین نمودہ (۴۰۵) بہ خلعتِ خلافت امتیاز بخشیدند و بارشاد اہالی عظام و موالیٔ کرام آں بلدۂ والا مقام رخصتش فرمودند در انجا ہم چناں

---

[1] م "دہی" ندارد   [2] د۔ اشتہار

غلغلۂ ارشاد بہ ظہور پیوستہ و تصرفات متکاثرہ مرئی و محسوس گشتہ کہ شرح آں قدری کہ این
درویش شنیدہ کتاب علیحدہ کہ مشتمل بر ضخامت تمام باشد می طلبد و امراء و فقراء از آں جا ہمہ
بہ وی گرویدند شیوۂ مرضیۂ عمل بر مکتوبات قدسی آیاتِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ و
درس آں دفاتر قرار گرفتہ، عزیزی نقل می کردند کہ آں قدر رواجِ درس مکتوبات احمدی و
٥ مرقوماتِ معصومی رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ در حضرت بخارا بہ نظر در آمدہ عشرِ عشیر آں در بلادِ ہندوستان نمودار
نہ شدہ و ضبطِ اوقات آں جای رفیع الدرجات آنچہ مسموع شدہ اگر بہ تحریر در آرد سہ چہار جزء دیگر
باید کہ در قید قلم در آید۔

بادشاہِ ولایت از حلقہ بگوشانِ وی بودہ و خواجہ زادہ ہای کہ بہ لافِ ولایت ناز می
ورزیدند و جذبی از صحبت بعض اکابر حاصل نمودہ انتہاءِ کار می شمردند و بہ پیرزادگی از بی قناعت
١٠ و اکتفا داشتند معترف بہ قصورِ خود شدند و بر کمالات احمدی و معارف معصومی بہ قدرِ حوصلۂ خود ہا
ایمان حاصل کردہ ہر چند حاجیٔ مذکور در حوالیٔ سنہ ہزار و صد و دہ انتقال ازیں دار پُر ملال
فرمودند اما نسبت را در ابناءِ خلفاءِ خود انتشار فرمودند، علی الخصوص فرزند اوسط ایشاں را بسیار
تعریف شنیدہ ام کہ بہ خلافت والد بزرگوار بر مسندِ ارشاد بہ کمال رسوخ اعتقاد نشستہ رہنمای
خلائق است۔ ہر کجا ہست خدایا بسلامت دارش۔

١٥ و مرقد حاجی مرحوم بلدۂ بخارا است، حرسہا اللہ سبحانہ من الآفات طوبیٰ لمن
زارہا بکمال الاعتقاد وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ اسعد الانام و آلہ الکرام وصحبہ العظام
الیٰ یوم القیام وبارک وسلم۔

شیخ محمدّ مراد شامی

کنز چهاردهم در بعضی از احوال عارف محکم بنیاد شیخ محمد مراد قدس سره۔

اگرچه مولد آنجناب بلدۂ کشمیر است اما مسکن و مدفنش شام شریف وی از نظرکرہای ۵
مقبول حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ کہ دریک ہفتہ صحبت کارِ خود را باعتبار ساختہ
مستحق خلافتِ آں دیارِ پُر انوار گردیدہ و تعین ایام صحبتش (بہ) اختلاف اقوال است ،
اما متفق علیہ حضرات عالی درجات آں است کہ کمتر از ماہ است، گروہی بیست روز راحاکی[1]
اند و بعضی دو سہ روز برآں می افزایند۔ اما آنچہ از مشارٌالیہ منقول است کہ در عنوان سخن
مذکور گشت ۔ ۱۰

بالجملہ نظرِ مبارکِ حضرت ایشاں کیمیای سعادت بودہ اگر دریک ساعت کار بہ انجام
می رسید ہم محل تعجب نہ بودہ حسنِ اعتقاد این کس (۴۰۶) شرطِ نخستین است۔ فکیف کہ بہ علو
استعداد جمع شود کبریت احمر گردد کلاً بلکہ حسن اعتقاد و علو استعداد ہم موہبت ایشاں است

برخاک اگر نظر کنی مشکبو کنی بر سنگ اگر نظر کنی آئینہ رو کنی

مطلب آنکہ در مدتِ قلیل قطع منازلِ سلوک نمودہ بہ خلافتِ حرمین شریفین زادھما اللہ ۱۵
سبحانہ شرفاً و تعظیماً و روم و شام امتیاز یافت و مسکنِ شریف بہ شام مقرر گشت و
تمامی اہلِ فضل آں دیارِ پُر انوار باعتقاد بسیار و فدویت بی شمار بر وی گرویدند و درسِ مکتوبات
احمدی و معصومی دیدنِ خود گرفتہ بلکہ اکثر مکتوباتِ شریفہ کہ بزبان فرس اند معرب گردانیدہ ،
اما تفہیم آں لغت کہ بہ وی مخلص[2] بودند بہ سہولت میسر آید والاّ مولانا کہ از فضلای روزگار و علماءِ
دیں دارِ گذشتہ پارسی گوئی معقول بودہ در ایامِ سفرِ اخیرِ حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ کہ جمع غفیر ۲۰
از حضرات احمدیہ بایشاں بہ قصدِ حج بیت اللہ و زیارتِ روضۂ مطہرۂ سید الانام علیہ و علی
آلہ الصلوۃ والسلام رفاقت داشتند، مولانا خدمتِ شائستہ بہ تقدیم رسانیدہ بہ حدی کہ تمام
اہلِ آں قافلہ لبریزِ تشکرانۂ وی بودند۔ گویند مبلغ لک روپیہ برآوردِ مخارجش گم دیدہ کہ تمام

---

[1] م۔ حاکم [2] د۔ "مخلص" ندارد

بودنِ ایشاں درآں اماکنِ مقدسه تجویز خرچ دامی و درمی برایشاں نه نموده و ایں محض از غلبهٔ
محبتِ حضرت ایشاں بوده که بر فرزندانِ ایشاں جلوه گر فرموده و به عرض آں شهنشاهِ ولایت
رسانیده که هفت مرتبه قبل ازیں جمع نموده ام اما گاه به نیت حج از خانه برآمده ام بلکه آوازهٔ
تشریف شماست فروج گردیده، چوں به مکه معظمه می رسیدم موسم حج اتفاق می کرد و بایں سعادت
۵ مستسعد می گشتم چه حضرت حجة الله را ایں داعیه به کمال بود و غلغلهٔ آں دو مخلصانِ حضرت ایشاں
می دویده چنانچه اکثری از شائقان رفاقت اساس البیت را فروخته به قصد طواف حاضر می شدند
چوں سال با آخر می شد بعضی از آں ها فتح ایشاں را دریافته راه اوطانِ خود ها می گرفتند و برخی بهوں
زاد رخصت حاصل کرده به بیت الحرام می رسیدند و حج سال آینده بر تقدیر وفا حیات می نمودند و
ایشاں از زبان شریف نفی ایں مطلب لطیف نمی فرمودند و بهماں داعیه تا سنین کثیره انتشار اخبار
۱۰ می نموده تا در وقتِ مکتوب به حصول انجامیده و انتقال اعتقاد آں عارفِ محکم بنیاد به قدری شنیده
که متحمل ایں قرطاس نیست زیرا نکه در احوالِ سلف رعایات اختصار سخن با جمال در آمده ایں جا
هم همان رعایت ملحوظ است۔

و وصالِ مولانا در حدود سالِ هزار و صد و بست و چهار یا پنج اتفاق یافته و مدفنش
بیت المقدس مقرر گشته ، رحمة الله سبحانه رحمةً واسعةً۔

۱۵ سعادت لم یزلی که بوی مشمول داشته از کشمیر آورده به کمالاتِ معصومی پرورش داده ،
قطراتِ بحار احمدی به کام جانش چکانده طواف بیت الحرام (۷۰۴) و روضه سید الانام علیه وعلیٰ
آله الصلوة والسلام نصیب ساخته به مسجدِ اقصیٰ رسانیده و خواب گاه آں منزل دل خواه گشت۔
ذالك فضل الله یؤتیه من یشآء والله ذو الفضل العظیم۔

و دو فرزند هم از مولانا مانده اند هر یکی با استقامت موصوف است و یکی از انها بسیار
۲۰ رشیدِ ارشادِ معصومی بهر کسوت که جلوه گر گردد در نظر فدویان عشاق توتیای است که منور آفاق
است ، الٰهی تا قیام قیامت متضاعف باد ، وصلی الله تعالیٰ علیٰ خیر خلقه محمد
و آله اجمعین۔

مخدوم آدم ٹھٹھوی

کنز پانزدہم در بعضی از احوال عارف افخم مخدوم آدم ٹھٹھوی قدس سرہ۔

وی از عرفای روزگار گذشتہ و در محبت حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ فانی گشتہ، ۵
ہر عریضہ کہ ارسالِ خدمت نمودہ بزبان تازی نوشتہ ازیں جا ہم جواب بزبان فصیحۂ عربی
سرافراز گشتہ، عنایاتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ خیلی شاملِ حال وی بودہ گویند مکرر از
وطنِ مالوف بہ قصدِ ملازمت رسیدہ کہ وجہی دیگر برای تحریک نہ بود و ایں معنی خیلی مقبولِ آں
قبلۂ اصحاب قبول گردیدہ وشنیدہ ام علم عمیق باکثیرہ توفیق از ابتدای بوی رفیق بودہ ثانیاً
غلغلۂ ارشادِ حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ موجب ہدایت جمعی از مکتوبات بودہ جنس آں ۱۰
مخدوم نیز نمودہ و دریں جا کہ فیض بخشی مثل آب باران ہمہ کس را شاداب معرفت می فرمودہ
در اندک مدت کار را باٰخر رسانیدہ، مستحق خلافتِ قیومی گردیدہ۔ وطنِ مالوف خود گشتہ
و قطبیت وطن ہم بہ وی قرار گرفتہ عالمی را رہنمای طریقۂ نقشبندیہ باطوار احمدیہ انوار
معصومیہ بکمال انبساط گشتہ دریک مکتوبی سوال آں نمودہ کہ طریقۂ علیۂ صوفیہ بحضرت رسالت
خاتمیت می رسد علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام، در جواب می نویسند : ۱۵

فتح لیس ھذا من مخترعاتھم[1]

ایں لفظ بعینہ کلام مبارک است و بیشتر ما حصل بخاطر است کہ معارف اسرار
باطنیہ و در رنگ علوم ظاہرہ ہمہ منتہی بحضرت محبوب رب العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ
وسلم وبارک و بآں تشنہ لبان را سیری ازیں ہر دو بہ حصول نمی پیوست و ایں سخن بسیار
مفصل است در جلد ثانی رجوع فرمایند و حصولِ فوائد جدیدہ کہ بزبانِ عربی مرقوم گردیدہ ۲۰
نمایند۔

مدتی چند مخدومِ مذکور بعد وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در قید حیات متمکن

---

[1] مکتوبات معصومیہ (۲/ ۵۹) کے متن میں فلیس ھذہ الامن مخترعات الاولیاء ...... ہے۔

مسند ارشاد بوده بعد ازاں بہ وقت موعود سفر آخرت نمودہ رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃً واسعۃً۔

مولد و مسکن و مدفن وی بلدۂ ٹھٹھہ است و در اولاد و خلفای آنجناب این نسبت شریفہ تا امروز بقدر حوصلہ آنہا دائر، الحمد للہ علی الاحسان والصلوٰۃ علی رسولہٖ سید الانس والجان وآلہٖ وصحبہٖ احباء الرحمٰن۔ ۵

سیّد یوسف گردیزی ملتانی

کنز شانزدہم (۴۰۸) در بعضی از احوال عارف سبحانی سید یوسف گردیزی[1] ملتانی قدس سرہ[2]۔

۵

وی از قبل از وصول بہ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہم از حقیقت شناسانِ روزگار و بزرگی ازلی با کسی مجتمع داشتہ سجادہ نشین مسندِ آباءِ کرام بکمال اہتمام[3] بودہ و تصفیۂ قلب ہم حاصل روزگار داشتہ تا آنکہ عنایت بادی شامل حال بودہ ترک حُبِ جاہ بخدمت حضرت ایشاں رسیدہ از اجلۂ اصحاب آنحضرت گردیدہ و رشحۂ از برکاتِ احمدی برداشتہ ایمانی بہ کمالاتِ معصومی درست کردہ بہ خلافتِ وطن ممتاز گشتہ و بہ قطبیتِ ملتان ۱۰ نیز سرافراز شدہ،

گویند این جہاد حب جاہ نصیب آں سید فضیلت پناہ گردید خیلی مرغوب حضرت ایشاں گردانیدہ و بہ تکرار سید عالی تبار ورود حضرت سرہندا فتادہ و ہر مرتبہ بہ عنایات باہرہ و کرامات ظاہرہ سربلندی یافتہ، بارا خیر خبر تولد پسر از ملتان مسرت بخشیدہ از حضرت ایشاں طلب نام نمودہ سید ابراہیم گذاشتند، بہ برکت آں اسم کہ از زبان الہام ترجمان برآمدہ ۱۵ آخر سجادگیٔ با معنی نصیبِ وی گردیدہ اگرچندی کہ فرزندان دیگر ہم سہ چہار از آں سیدِ عالی تبار باقی ماندند و ہریکی بہ فضل آراستہ اما بہ قوت علمیۂ آں عزیز ہم دیگری نمی رسید۔

ایں حقیر را در رکاب حضرت قبلۂ دارین والدی و مرشدی در سنِ سیزدہ سالگی سیر ملتان در ہنگام صوبہ داریٔ نواب مکرم خان اتفاق کردہ و زیارت تربتِ شریفۂ سید مذکور دست دادہ۔

در فرزندان ایشاں سید ابراہیم را استثنیٰ فہمیدہ بلکہ از آنحضرت قدس سرہ ۲۰ نیز استثنای وی در علم و معرفت شنیدہ، مانا نکہ یک دو سبق شرحِ شمسیہ کہ در منطق است و دراں ایام ہمیں نسخہ می خواندم بخدمت سید مذکور ہم گذراندہ ام۔

سخن بجای دیگر رفت مقصود آں است کہ سید یوسف قدس سرہ چوں خبر تولد فرزند

---

[1] د۔ "گردیزی" ندارد [2] د۔ "قدس سرہ" ندارد [3] د۔ "بکمال اہتمام" ندارد

شنیده از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رخصت گرفتہ بہ ملتان رسیدہ، دیگر ملازمت دست
نہ دادہ کہ وصال آں قبلہ اتفاق یافتہ آری برای فاتحہ و زیارت روضۂ مقدسہ بحضرت سرہند
رسیدہ ہم دراں ایام سید عالی مقام از مخدوم زادۂ ثانی حضرت حجۃ اللہ سوال فضیلتِ ذکرِ خفی
بر ذکرِ جہر نمودہ ایشاں رسالۂ متین[1] بہ زبان عربی بہ غایت زیبا در فضیلت ذکرِ خفی مدلل
۵ بآیات و احادیث و اقوال اکابر نوشتہ اند کہ یک فقرہ او ایں است۔

فتح۔ اما بعد فقد سالنی من ھو اشرف منی۔

و در خاتمۂ آں رسالۂ شریفہ چوں سخن در فضل ذکرِ خفی بسیار آمدہ۔ می نگارند کہ نسبت
بین الذکرین یکی را ایں قدر (۴۰۹) ترجیح دادہ اند والا ذکر ہر طور کہ کردہ شود اولی و افضل
است و ختم بریں عبارت است۔

۱۰ فتح۔ ولذکر اللہ تعالیٰ اعلیٰ و اولیٰ و اعز و اجل و اتمّ و اھمّ۔

و سید مذکور در حوالیٔ سنہ ہزار و نود ہجری بہ دار البقا پیوستہ و مولد و مسکن و مدفن
بلدۂ دار الامان ملتان است، رحمہ اللہ تعالیٰ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔ و مرقد وی در
وسطِ شہر واقع است حضرت قبلہ گاہی مرشدی انوار آں مزار بسیار می فرمودند بہ حدی کہ از
مزارات دیگر اکابر کہ دراں شہر واقع اند مستثنیٰ می فہمیدند کہ بوی از کمالات وراثت از آں جا
۱۵ بہ مشام جاں می رسد طوبیٰ لمن زارھا بکمال الاعتقاد و صلی اللہ تعالیٰ علیٰ سید البشر
المظھر عن ریع البصر و علیٰ آلہٖ و صحبہٖ الیٰ یوم الحشر والنشر و بارک وسلم۔

---

[1] م۔ تبین

میر سیّد شرف الدّین حُسین لاہوری

کنز ہفت دہم۔ در بعضی از احوالِ سیدِ عالی نسب واقفِ اسرار قاب قوسین میر شرف الدین حسین لاہوری قدس سرہ۔

۵

وی از نکتہ سنجانِ معانی و اسرار و بانیٔ مبانی کمالاتِ ابرار بودہ توکل با تبتل شیوۂ مرضیۂ وی و کرامت باستقامت مجتمع در جۂ وی از فدویانِ مخصوصِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ و منظور الخاص قبلۂ صفا کیشان گذشتہ۔ مستغرق بحرِ وحدتِ وجود بودہ و کثرت را کفر می پنداشتند در جای از حضرت ایشاں ہم اجازت ایں مقام کہ بالغز اقدام کمل است، خواستہ و نوشتہ ؎

۱۰

بی سجادہ رنگیں کن گرت پیرِ مغاں گوید — کہ سالک بی خبر نہ بود ز راہ و رسم منزلہا

چوں بر سیرِ آنحضرت منزل نخستین ہمیں وحدت بودہ کما عرفت فی المفتاح الثانی، چہ در ایام طفولیت کہ دو سہ سال بودند متکلم بہ ہمیں کلام دلکشای گردیدند و زمین و آسمان را خود تعبیر می فرمودند و صوفیۂ موحدین ہم عمرہا در ہمہ، ہمیں دریای عمیق غواصی نمودہ مگر بعضی از ایشاں بہ ساحل آں برآمدہ بہ امن کنار رسیدہ باشند و نیز مافوق را بیاز وی احسان طیر آں نمودہ باشند۔

۱۵

چنانچہ شیخ علاء الدولہ سمنانی قدس سرہ در جای فرمودہ از آں خبر دادہ و فوق عالم الوجود عالم الملک الودود، حضرت ایشاں دلالت مافوق بہ عباراتِ لطیفہ می فرمایند و بہ شاہراہ عمدتر کہ از آں جا از وحدت نام و نشانی نیست نواختہ اند، اما میر را لذتِ ایں کیفیت بہ نہجی ذائقہ نشین گردیدہ بود کہ با وجودِ آداب شریعت و اعتراف بہ علو مقاماتِ فوقانی تا آخر عمر ایں جوش را در پردۂ استقامت نیاز می داشتند (۱۰۴۱) و حلاوتہا می ورزیدند۔

۲۰

از حضرت مخدوم زادۂ قطب العارفین شیخ سیف الملت والدین قدسنا اللہ سبحانہ منقول است کہ اکثر بہ میر مذکور می فرمودند کہ شما شیخ محی الدین ایں وقت اند، و میر مشارٌ الیہ بہ خلافت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ صاحب مسندِ ارشاد گردیدہ در بلدۂ لاہور رسیدہ باز در خدمت دویدہ و بعد از وصال آنحضرت ہم ہمیں طریقہ را ملتزم بودہ کہ از لاہور بہ سرہند البتہ بعد از یک دو سال می شتافتہ ماہ ہا در آں جا بہ زیارت روضۂ مقدسہ اکتساب سعادت فرمودہ متوجہ وطن می

گشته اِلیٰ اَنْ یَبْلُغَ الْکِتَابُ اَجَلَهٗ۔

داہل خانۂ میرہم کہ سیدۂ صحیح النسب بودہ از مخلصات عظیمۂ حضرت ایشاں گذشتہ و بہ موجبِ امرِ اقدس سرحلقۂ نسا ذاکرات بودہ و در ہمت استشنا داشتہ و بہ ہمراہِ زوج خود بحضرت سرہندی شتافتہ وَالطَّیِّبَاتُ لِلطَّیِّبِیْنَ دریں جا ہم جلوہ داشتہ۔

5 از میر مذکور کلمات لطیفہ مسموع گشتہ بایراد یکی لب می گشاید:

یکی از امراءِ عظام کہ مخلص بی رنگ آں سید عالی مقام بودہ روزی طلب نصیحتی بہ شوق تمام نمودہ فرمودند نصیحت بہ کسی باید کرد کہ فعل او در نظرش قبیح درآید و از شما مردم اگر حرکتِ ناملائمی ہم از خلوت یا در جلوت سرزند ہمہ حضار از کثرت خوش آمد بہ لفظ کرامت تعبیر می نمایند و بہ قسمی از ادلۂ عقلی معقول شما گردانند کہ بی اختیارِ نفس شما منفرج و مسرور

10 گردد و حتیٰ کہ اگر رنج باصوت ہم باشد پس کدام حرف شما مایل بہ نصیحت ماند کہ کسی از د مانع آید۔

و عمرِ میر از ہشتاد متجاوز گردیدہ و در سالِ ہزار و صد و دو یا سہ در بلدۂ دار السلطنت لاہور سفرِ آخرت گزیدہ و بعد سہ چہار سالِ دیگر اہلیۂ میرہم در ہماں بلدۂ بہ دار البقا شتافتہ در ہماں بلدہ کہ قطبِ بلاد است نزدِ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ، مدفون اند، رحمہما

15 اللہ سبحانہ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیرِ خلقہٖ مُحمّد وآلہٖ وصحبہٖ اجمعین۔

شیخ انور نور سرائی

کنز ہشردہم در بعضی از احوالِ عارف اشہر شیخ انور نورسرائی قدس سرہ۔

ہر چند مولد و مسکنِ وی قریہ ایست کہ دو فرسنگ از نورسرا است اما چوں نورسرا وسط بہ شاہراہ دارالسلطنت لاہور و دارالاشاد حضرت سرہند واقع است و مشہور در مسافرانی کہ از ولایت بہ دکن بہ روند و بالعکس ازیں جہت جامعانِ مکتوبات در دیباچہ مکاتیبی کہ بہ اسم مشارُالیہ است نام نورسرا اختیار کردہ باشند۔ ماہم بہ تبعیتِ[1] آنہا بایں نام لب کشودیم۔ 5

وی از اعزۂ صاحبِ کمال گذشتہ و بر استقامتِ شریعت محکم قدم بودہ (۱۱۴۱) و در محبتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ فانی گشتہ، در اندک صحبت نتائج بسیار حاصل نمودہ چہ وصول آں عزیز در دورۂ اخیرہ بودہ، ہر چند در آں مدت مراودت شہر سرہند بسیار نمودہ و بہ فرائدِ معنی رسیدہ و بہ موجب خلافت معصومی و اجازتِ قیومی بہ ارشادِ خلائق سرگرم گشتہ و در گوشۂ وطن قطبیت آں جا را بشارت یافتہ بہ حلاوت خاطر نشستہ۔ و بعد از وصال حضرت ایشاں ہم در موسم عرسِ مبارک البتہ سرہندمی رسیدہ بہ طواف روضتین مقدسین مشرف شدہ باز بہ وطن می رفتہ اِلیٰ اَنْ یَبْلُغَ الْکِتَابُ اَجَلَہٗ۔ 10 15

و تصرفات متکاثرہ از شیخ مسطور مسموع گشتہ امارعایت اختصار کہ دریں اوراقِ اخیرہ مقرر شدہ و در احوالِ خلفاءِ گذشتہ بسیار قلت پذیرفتہ متحملِ ازدیادِ سخن نمی گردد۔

و مولد و مسکن و مدفنِ وی ہماں قریہ است کہ در عنوانِ کنز مذکور گشتہ، رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

و در فرزندانِ شیخ مرحوم رواجِ ایں نسبتِ شریفہ تا امروز ساری است، اللّٰھم اکثر اخواننا فی الدنیا والدین و ثبتنا وایاھم علی متابعۃ سیّد المرسلین علیہ وعلیھم وعلی آل کلٍ من الصلوٰۃ افضلھا ومن التسلیمات اکملھا۔

---

[1] د۔ سبقت

شیخ حسین منصور جالندھری

کنز نوزدہم در بعضی از احوالِ عارف مشهور شیخ حسین[1] منصور جالندھری قدس سرہ۔

۵ مولد و مسکن آن عزیز قریہ ایست از قراءِ جالندھر اما چوں جالندھر قصبۂ مشهورہ است از قصباتِ دوابہ بنا برآں باسم آں قصبہ جامعانِ مکتوباتِ شریفہ تحریر فرمودہ باشند تابعان را اقتدا آں صاحبان التزام ضرور است۔

وی از اجلۂ اصحاب حضرت ایشانِ ما رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ بہ سرعت سیر و سلوک موصوف، چہ دریافت صحبتِ معصومی در دورۂ اخیرہ کہ ہنگام ریزش فیض مثل غیث

۱۰ شدید بودہ، نصیب آں عزیز گردیدہ، اما چوں رفعت استعداد و بلندی فطرت بوی شمول داشتہ کار را بہ نوعی دیگر رسانیدہ و مکاتیب کثیرہ مشتمل بشارات علیہ بنام وی مندرج است در جلدین اخرین اگر رجوع نمای احوال این عزیز و دیگر اعزۂ صاحبِ کمال کہ حالات آنہا در ما سبق بزبان اجمال گذشتہ و یا بعد ازیں در قید قلم بفضلہٖ سبحانہٗ در آید بوجہ ترتیب و تفصیل مشاہدہ فرمای۔

۱۵ بہ خلافتِ وطن از آں حضرت عالی منزلت رضی اللہ تعالیٰ عنہ سرافراز بودہ و بہ قطبیتِ آں بقعات نیز ممتاز بہ کرامات فراوان معروف بودہ و بہ استقامتِ شریعت موصوف۔ و بعد وصال حضرت ایشاں ہم ہر سال در موسم عرس بحضرت سرہندی رسیدہ اِلٰی اَنْ یَبْلُغَ الْکِتَابُ (۲:۲۳۵) اَجَلَہٗ۔ و نسبت شریفۂ وی در مسترشدانش از خویشان و درویشاں تا امروز ساری است۔

۲۰ و مدفنش ہماں قریہ است کہ مولد و مسکن اوست۔ گویند کیفیت عجیبہ بر مزار وی جلوہ گر است و انوارِ بسیار تاباں بہ حدی کہ عامۂ مومنان کہ بہ زیارت رسیدہ البتہ نفسی بی ہوش گردیدہ تکیف کہ اہلِ دل باشند، بلی اصحابِ حضرت ایشاں از عالم جُدا اند کہ سراپای کمالات محجوب اند، اما مبصری باید تا درک ایں اشعات فرماید کور

---

[1] د۔ شیخ حسن

باطنان از مبحث خارج اند ؎

خفاش بود ہمیشہ نومید　　　از شعشعۂ جمال خورشید

رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ والسلام علیٰ من اتبع الھدیٰ والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہ الصلوٰت والتسلیمات والتحیات والبرکات العلیٰ الیٰ یوم الجزاء۔

۵

اخوند سجاول سرہندی

کنز بیستم در بعضی از احوالِ جامع الفضائل اخوند سجاول قدس سرہ۔

۵ مولدش ہر چند قریۂ مورندہ است کہ از مضافاتِ بلدۂ طیبہ سرہند است بلکہ شش ہفت میل خام است از بلدۂ منورہ، اما مسکنش عین بلدۂ تحتِ اقدام حضرت ایشاں است رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

وی عالم پرہیزگار و فاضلِ کثیر الاعتبار بودہ از قدمای اصحاب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ و مقبولانِ خاص قبلہ درویشان گذشتہ و بہ بشارات عالیہ بشر گردیدہ شرح

۱۰ دقایۂ را بموجبِ امر اقدس برای منافع[1] تمام پارسی دانان از خرگاہِ عربی بہ فضاءِ فارسی آوردہ یعنی بزبان فرس ترجمہ آں نمودہ۔

و اکثر حضرات احمدیہ را معلم بودہ اند چنانچہ حضرت قبلہ گاہی و حضرت خال اکرم شیخ محمد سیف الدین و عمِ شریف شیخ عبد اللطیف و حضرت وحدت قدسنا اللہ سبحانہ باسرارھم بلا اشتباہ پیش اخوند خواندہ اند و اغلب کہ خال اکرم صاحب کمال حضرت

۱۵ شیخ محمد صدیق ہم می فرمودند کہ ما ہم از اخوند سجاول استفادۂ علوم دینی برداشتہ ایم و نسخۂ چند بخدمتِ مشارٌ الیہ گذراندہ و استماع قرآن مجید حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز بہ وی مربوط بودہ اگرچہ دیگران ہم دریں خدمتِ عظمیٰ کہ دولتِ قصویٰ سالک مستعد است شریک باشند و آنہا ہم باین سعادت مستسعد بودند، کما ذکر فی احوال الحافظ عبد الکریم التوھانی قدس سرہ۔

۲۰ و بہ سعادتِ غسل حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز اخوند مسطور امتیاز یافتہ کہ بعد از وصال آں قدوۂ اربابِ کمال این دولتِ بی زوال نصیب وی گردیدہ چنانچہ ام المریدین جدۂ محترمہ قدس سرھا ہموارہ این حق اخوند را در مجالس و خلوات پیش بنین و بنات و دیگر مخلصات بیان می فرمودند۔

---

[1] د۔ "منافع" ندارد

وچوں در وقتِ وصالِ خالِ اکرم حضرت مروج الشریعت قدسنا اللہ سبحانہ
اخوند رفیقِ سفرِ ایشاں بودہ چنانچہ در احوالِ ایشاں تحقیق ایں ماجرا گذشتہ بہ سعادت دادن
غسلِ ایشاں ممتاز گردیدہ۔ واکثرہا اخوند تکلیف حضرت ایشاں کہ عبارت از دعوت باشد
درخانۂ خود نمودہ یک باری در قریۂ خود کہ عوض معاش درآں جا داشتہ وآں از سرہند قریب
بہ چہار فرسنگ باشد از قرای برکت چرک نیز آنحضرت را بردہ (۱۳۱۴)، مطلب بہ قبولیتِ ۵
خاص حضرت ایشاں مشرف بودہ۔

اوآں است کہ مدفنش روضۂ مقدسۂ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ روضہ ایست
از ریاض جنت گردیدہ و در کتف حمایتِ معصومی آسودہ اگرچندی کہ وصال در جای دیگر کہ
سہ چہار منزل از سرہند باشد اتفاق یافتہ مگر بایں دعا زبان حالش گویا باشد تَوَفَّنِیْ مُسْلِماً
وَّاَلْحِقْنِیْ بِالصّٰلِحِیْنَ کہ بغیر اجابت رسیدہ رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ وصلی اللہ ۱۰
تعالیٰ علیٰ من کان ارسلہ رحمۃ للعالمین وآلہٖ وصحبہٖ الیٰ یوم الدین وبارک وسلم۔

میر رفعت بیگ گرزدار

کنز بست و یکم در بعضی از احوال شجاعت شعار میر رفعت بیگ گرزدار قدس سرہٗ۔

وی در کسوت دولت معرفت بدست آوردہ و از دنائتِ علائق خلاصی یافتہ بہ رفعتِ
حقائق پیوستہ و از ضیق صور بہ وسعت معانی دل بستہ گرزدارِ طلائی شاہ جہان بادشاہ بودہ ،
اما از فدویانِ خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذشتہ و بہ خلافتِ مطلقہ ممتاز گشتہ شاہد عنایت
حضرت ایشاں کہ وقت ترقیم معلوم ایں راقم گردیدہ درمعرضِ بیان می آرد بہ تاریخ یازدہم
شعبان المعظم کہ یوم الاربعا باشد و سالِ ہجری ہزار و صد و سی و چہار نوبت ترقیم ایں کنز رسیدہ
بہ خاطر یکی از خلفاء کہ ذکر او در کنز آئندہ مشروح گردد قرار گرفت کہ در تحتِ قلم درآید و فتح خزینہ
آں عزیز بہ قدرِ حوصلہ و دریافتِ خود نماید، دریں اثنا گونہ غیبتی روی داد کہ بہ انواع لذات
آراستہ و ہر لذتی از غایتِ لطافت و با نشاۃِ بی کیفی ساختہ می شد کہ حضرت ایشاں تشریف
حضور بہ کمال عنایت و سرور دارند و یکی از مخلصان بہ لباسِ فاخر بہ صورت مغلیہ حاضر۔ بعد از
مکالمات قدسیہ در فضلِ ایں مقامات بہ زبان مبارک آوردہ و بہ بشارات عمدہ راقم آں را نواختہ
می فرمایند کہ رفعت بیگ از یارانِ مخصوص است و ہمہ وقت حاضر الخدمت بہ کمال حلاوت
می باشد، چنانچہ حالاً ہم رفیق است و اشارت بآں مغل می نمایند کہ ہمیں است
و بہ فنا و بقا رسیدہ و از ظل باصل رویدہ کار را باعتبار رسانیدہ چرا دریں کنز احوالِ وی مشروح
نہ شود و اگر زیادتی معلوم شما نہ باشد۔ پس نقل یک مکتوبی از مکتوباتِ شریف کہ بنام وی اند
باید برداشت کہ از مریدان قدیمی است و رفعت بیگ ہم بہ بشاشت و فرخندگی جانب
فقیر منگریست و التماس بحضرت ایشاں می نمود کہ ایں فدوی را لیاقت آں مرتبہ کجا است کہ
در خلفاءِ والا مقام معدوم شوم می فرمایند کہ شما از مقبولان احباب مایند۔ ازیں قبیل امور
دیگر ہم مفہوم گردید، پس باعتبار ایں معلوم گردید کہ دید ہر کس بر صاحبِ معاملہ حجت است
ترقیم ایں احوال از واجبات امتثال گشت، نقل مکتوبی از مکتوبات دفتر اول کہ بالفعل
(۱۴۲) بہ حضور آں مشرفم و آں مکتوب مبنی از ابتداءِ حال آں عزیز است بلکہ ترغیب اموری
کہ طالب ایں راہ را ناگزیر است وسی و ششم از آں جلدِ مبارک ایراد می نماید :

فتح ۔ بسم اللہ الرحمٰن الرحیم والسلام علی رسول اللہ اخوی اعزی میر رفعت بیگ

از دنائت علائق برفعت حقائق آید و از ضیق صور بوسعت معنی گردید عمر چند روزہ
را کہ ملک ابدی باں دست می آید در بیہودگی صرف نہ نماید و دوام اقبال را بجناب
قدس حضرت بیچون حقیقی جلت عظمتہ از دست نہ دہد ؎

دائم ہمہ جا با ہمہ کس در ہمہ کار   میدار نہفتہ چشم دل جانب یار

شبہای تار را بہ وظائف اذکار روشن دار گریہ و استغفار سحر را غنیمت شمار مخلص ۵
عمر از دست می رود و موسم کار بانجام می رسد بہ کدام عذر کار امروز بہ فردا اندازیم کہ
ہر امروز را فردای نیست فکر براصل باید کرد و از ظل باصل باید رفت فَفِرُّوْا
اِلَی اللہ ؎

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان   گر ما نہ رسیدیم تو شاید برسی

والسلام علیکم۔ ۱۰

مکتوب مقدس بانجام رسید و امر واجب الامتثال ادا یافت۔

مدفن میر مذکور معلوم نہ دارم اما اغلب کہ حضرت دہلی خواہد بود، والعلم عنداللہ
سبحانہ رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہٖ محمد
وآلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ اجمعین۔

شیخ پیر دہلوی

کنز بست و دوم در بعضی از احوالِ عارف روشن ضمیر شیخ پیر دہلوی قدس سرہ۔

وی از نجبای ایں بلدۂ معظمہ و از خوبانِ روزگار بودہ سعادت لم یزلی شمول فرمودہ
بہ ارادتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مشرف گردانیدہ کمالات معصومی کہ مبنی از اصالت
قیومی است ناظر گشتہ بوی از نفحات ولایاتِ احمدی کہ مخزن سر سرمدی است باعتقاد
شمیدہ مستحق خلافت گردیدہ۔ در وطن مالوف بہ موجب امر رفیع القدر بر مسندِ ارشاد نشستہ،
گویند تجلیٔ برقیرا کہ شیخ محی الدین ابن العربی و تابعانِ او قدس اسرارہم تجلیٔ ذات می
فرمایند، مدتی براں استقرار داشتہ، و آخر کار بہ نظراتِ عنایت حضرت ایشاں ازاں ضیق
خلاصی یافتہ تجلیٔ ذات را بہ موافق طور حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دائمی فہمیدہ چہ
آنحضرت والا منزلت می نگارند:

فتح۔ والذات اذا تجلی لا استتار لہ

از آں است کہ مخدوم زادۂ خامس قطب المحققین شیخ سیف الدین قدس سرہ
مکتوبی کہ در تحقیق تجلیاتِ خمسہ کہ ذاتی و صفاتی و اسمائی و شیونی و اعتباراتی باشند بہ وی
بر نگاشتہ اند در کنزِ پنجم مفتاح ہفتم در احوال آنحضرت آں مکتوب مذکور گشتہ است
ان شئت فارجع الیہ۔

مولد و مسکن و مدفنِ شیخ مذکور دار الخلافہ شاہ جہان آباد است، رحمہ اللہ سبحانہ
رحمۃ واسعۃ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ محمد و آلہٖ و اصحابہٖ اجمعین۔

شاہ حسین عشاق اورنگ آبادی

کنزِ بست وسوم در بعضی از احوالِ عارف مشہور الآفاق شاہ حسین عشاق قدس سرہ۔

وی صاحبِ جذب وکرامات وخداوند معارف وتصرفات بودہ، مولدش اگرچہ ۵
بالیقین معلوم نیست اما مسکنش بلدۂ خجستہ بنیاد اورنگ آباد است در مشروع (۱۵م۴) اخذِ
طریقۂ علیہ از خدمتِ عارف اکبر شیخ ابو المظفر قدس سرہ نمودہ وکار را بہ مرتبۂ اعتبار
آوردہ اما در آخر بہ مرافقتِ شیخ در خدمت حضرت ایشاں رسیدہ منظورِ نظر کیمیا اثر گردیدہ
بہ توجہات امتیاز یافتہ بہ خلافتِ بلا واسطہ نیز سرافراز گشتہ، می فرمودند ہفت مرتبہ در
حضرت سرہند در حینِ حیات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ رفتہ ام ودر ہر مرتبہ زیادہ از یک ۱۰
ہفتہ اقامت میسر نہ گشتہ، مرتبۂ اول ہنوز ریش ہم نہ داشتم کہ بہ ہمراہِ شیخ خود کہ خلیفۂ
حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودند بہ سرہند شتافتم وبہ ملازمت بندگان قیومیت مرتبت
مشرف گشتم،

احمر۔ بر زبانِ مقدس آوردند کہ استعداد ایں طفل باتو خواہی یکی ازیں دو لفظ گفتہ کہ از
خاطر راقم جستہ تمام خانۂ ما پُر شد از اں روز شیخ جیو را برحالِ ایں بی پر وبال امید بلندی اقبال ۱۵
نوع دیگر گشت ہمدراں ایام حضرت ایشاں از شیخ ابو المظفر استفسار نام کردند، گفت
"حسین" فرمودند" شاہ حسین عشاق"۔

ایں نقل بلا واسطہ از زبانی آں عزیز در منزلِ پرینده کہ از قلعجات مشہورۂ دکن است
راقم سیاہ کار شنیدہ۔

درفرزندان حضرتِ ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مخدوم زادۂ ثالث مروج الشریعت را ۲۰
قدس سرہ افضل اولادِ ایشاں فہمیدہ ماناکہ شیخ ابو المظفر ہم بہ ہمیں اعتقاد موصوف بودہ
کہ اخذِ توجہ بعد حضرت ایشاں از ایشاں نمودہ چنانچہ در کنزِ چہارم ایں مفتاح گذشتہ واگر قلم
را در بیان کرامات شاہ حسین عشاق سردہد اجزای کثیرہ در ہمیں کنز غائب شود چوں در
احوال پیشنیاں ہم سکوت ازیں ذکر اختیار شدہ است، ایں جا ہم ہمیں مناسب است کلیہ
آنکہ ہر صاحب حاجتی کہ بخدمتِ وی رسیدی اکثر حصول آں حاجت از نظرِ کشفی معلوم

می فرموده به موافق حاجت و محتاج اولاً نیاز مقرر کنانیده تعین آں وقت می نموده و مبلغ نیاز
را در جای ثالث بطریق امانت نگاه می کرده بعدازیں که صاحب حاجتی بروقت موعود اقرار
حصول آں می کرده آں نیاز قبول می گشته در صرف خانقاه می درآمده والا لا ، اما گفتهٔ
وی بلا می کشیده و تخلف نمی ورزیده و اگر از اول حصول آں حاجت معلوم می گشته به جواب
۵ صاف لب می کشوده که ایں کار ناشده نیست چگونه به دعای اختیار نیاز نمایم وی فرموده که
چوں عمر مسنون شصت و سه است و عمر مجدد وی هم همیں بوده بلکه اغلب که عمر پیر اوّل خود که
شیخ ابوالمظفر باشند همیں می گفته عمر ما هم همیں خواهد شد، ظاهرا که همیں عمر شده چه دراں ایام
عمر خود را پنجاه و شش می گفته و بعد از هفت سال ایں مقال واقعهٔ وی در حوالی سال
هزار و صد و نه اتفاق یافته .
۱۰ و مدفنش همان بلده (۱۶۴) مسطوره است ، رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة . و
صلی الله تعالیٰ علیٰ خیر خلقه محمّد و آله و صحبه اجمعین .

خواجہ عبدالصمد کابلی

کنز بست و چہارم۔ در بعضی از احوال عارف باللہ الاحد خواجہ عبدالصمد کابلی قدس سرہ۔

وی از بزرگ زادہ ہای ولایت و صاحبِ مقامِ ارشاد و ہدایت بودہ ترک مائی ومنی نمودہ بخدمتِ حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدہ منظورِ نظرات عنایت گردیدہ بہ ولایتِ ظلی و اصلی رسیدہ بہ وی از کمالات نبوّت علیٰ اربابہا الصلوات والتسلیمات شمیدہ صاحبِ مسندِ ارشاد گردیدہ و بہ خلافت حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ باز در وطن رہنمائی خلائق گشتہ۔ ۵

بالجملہ از قدمای اصحابِ حضرتِ ایشان بودہ و بہ کرات در خدمت قیومیت رتبت بہ خلوص عقیدت شتافتہ، دانۂ نصیب از خرمنہای معصومی برداشتہ صاحبِ اعتبار در معرکۂ ابرار گردیدہ، در نان دہی بی بدل بودہ، چنانچہ روزی بحضورِ فقیر بہ فرزندانِ خود وصیت فرمودہ کہ در خانہ ہر چہ دہمان ہر کہ۔ ۱۰

مولدِ خواجہ قریہ دیہ یعقوب است کہ یک فرسخ از کابل جانب لاہور واقع است در آں جا خانقاہ عمدہ ایشان عابران سبیل را استدعامی نمودہ و ہر کس موافق رزق خود فیض مندی شدہ اگرچہ خواجہ بیشتر در عین بلدہ می گذراندہ اما فرزندان اش متکفل ایں کار بودند۔ ۱۵

و بعد از وصالِ خواجہ عالی تبار نیز اولادِ ایشان التزام مہمان پروری داشتند و خواجۂ مذکور در آخر عمر خود بہ سعادت حج ہم مشرف گشتہ باوجودی کہ اسہم بودہ اغلب کہ بمنۃ کشیدہ باز حضرتِ حق سبحانہ بہ وطن مالوفش رسانیدہ باجل مسمیٰ طلب حضور فرمودہ رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ مانا کہ سالِ وصال ہزار و صد و ہشت است و مدفنش باغچہ ایست از بساتین دیہ یعقوب۔

فقیر را روزی چند پیش از ارتحالِ خود دراں باغچہ بردہ اظہار نمودہ کہ قبر خود را دریں مکان می یابم نفسی بنشستند تا پیش از وصول مزین بہ نور گردد و ایں از حسن ظن ایشان بود حق سبحانہ بہ موافق آں معاملہ فرماید ؎

می تواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول　　آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را

والصلوٰۃ والسلام علیٰ سید الاولین والآخرین وآلہ وصحبہ اجمعین الیٰ یوم الدین۔

شیخ عبدالکریم کابلی

کنز بست و پنجم۔ در بعضی از احوال عارف اسرار قدیم شیخ عبدالکریم کابلی قدس سرہ۔

۵ وی بہ عنایتِ حضرت ایشاں ممتاز و بہ قطبیت وطن سرافراز بودہ باوجودی کہ اصحاب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ درآں نواح بسیار گذشتہ اند و ہر یکی متحلی بہ حلیۂ معارف و اسرار (۴۱۷) اما ایں دولت نصیب وی گشتہ چنانچہ در کنز دوم مفتاح ہفتم تفصیل آں گذشتہ۔

مخدوم زادہ عالی مرتبہ صاحبِ مقام ارشاد و تکمیل شیخ محمد اسماعیل سلمہ ربہ پریروز می فرمودند کہ میر عبداللہ کہ پدر عروس حضرت حجۃ اللہ قدس سرہ بودہ و بہ کمالات فراوان موصوف

۱۰ پیش از دریافتِ دولت بہ حضرتِ ایشاں عرض داشت نمودہ کہ شوق عتبہ بوسی اگر چندی کہ زیادہ از مراتب تحریر است اما تعیناتی و خدمت بخشی گری کابل دو زنجیر مدین گردیدہ مانع ادراک ایں دولتِ بے نظیر است تا مدد بخت دولت کشائی بہر یکی ازیں خلفاءِ حقیقت آشناء اشارت شود روی توجہ بیارم و اراداتِ آنحضرت بدست آں عزیز اختیار نمائم ازیں جا نوازشنامہ بایں مضمون مرقوم گشتہ کہ در یارانِ فقیر خواجہ محمد حنیف و شیخ عبدالکریم بسیار

۱۵ مفتہمند بہر یکی انشراحِ صدر حاصل شود و اعتقاد مزید پیدا آید شوند۔

آخر الامر میر عبداللہ ہر چند بخدمت خواجہ محمد حنیف قدس سرہ داخل طریقہ شدہ اما مطلب آنکہ شیخ در کمالات عدیل خواجہ عالی جناب گردیدہ۔

بالجملہ شیخ از اعزۂ روزگار گذشتہ و صحبتش ہم موثر قلوبِ عشاق بودہ۔ در حوالی سال ہزار و صد و چہار دہ سفر آخرت اختیار فرمودہ در بلدۂ فاخرۂ کابل مدفون است، رحمہ اللہ

۲۰ سبحانہ رحمۃ واسعۃ رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا۔ والسلام علی من اتبع الھدیٰ، والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات العلی الیٰ یوم الجزاء۔

شیخ قاسم کابلی

کنز بست و ششم۔ در بعضی از احوالِ عارف باللہ القائم الدائم شیخ قاسم کابلی ولد صوفی مغربی رحمہما اللہ سبحانہ۔ ۵

وی از عمدہ منظورانِ حضرت ایشاں و دانندۂ اسرارِ قبلہ درویشان است رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ بشاراتِ عالیہ سرافراز و بہ کمالات متعالیہ ممتاز ادعای اصالت نیز دامن گیر و طلجانِ قیومیت مانی الضمیر سنگچہ مقدار کف دست کہ براو منقش است "ای مسلمانان توبہ کنید" ہموارہ در دست دارد و می فرماید کہ از فلک بہ ہمیں صرافت بہ من رسیدہ و فی الواقع فقیر ہم کہ ازاں را دیدہ بہ طور نقوش ایں عالم نمی ماند کہ حقیر در سنگ ازاں نقش راہ نیافتہ است، العلم عند اللہ ۱۰ سبحانہ وَفَوْقَ کُلِّ ذِی عِلْمٍ عَلِیْمٌ۔

خبرِ وفات چوں بالتشخیص معلوم نہ گشتہ است و از شخصی ظاہرا ایں خبر ہم مسموع شدہ اما آں شخصی یاد نماندہ ازیں جہت سخن دو رویہ در حالِ وی جاری گشت کہ اولاً (۴۱۸) دعای رحمت در زیرِ قلم درآمدہ و ثانیاً در رنگ احیا مذکور شد اگر ہست سلمہ اللہ تعالیٰ و اگر رفت رحمہ اللہ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہ محمد وآلہ وصحبہ اجمعین وبارک وسلم۔ ۱۵

مُلّا محمد امین حافظ آبادی

کنزِ بست وہفتم - در بعضی از احوالِ عارف حق الیقین مُلا محمد امین حافظ آبادی
قدس سرہ ۔ ۵

وی صاحب اسرارِ بلند ومعنیٔ ارجمند بودہ، عمرہا در خدمتِ حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ کمال فدویت گذراندہ غواصی بحار معرفت نمودہ دُرِ فریداز فقرِ آں بدست
آوردہ وفوقی بر سرائر اصالت کہ ناشی از محبوبیتِ ذاتی وکمال انفعالی است از انوارِ
احمدی بہم رساندہ در سرادقاتِ معصومی ناظرِ اشعاتِ قیومی گردیدہ، مہارتی بر مکتوبات کہ
منور جہاتِ ستہ است حاصل کردہ از خدمت مخدوم زادہ قطب المحققین شیخ سیف الحق ۱۰
والدین قدس سرہ مکتوب خوان خطاب یافتہ در گوشۂ وطن بہ خلافتِ حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ ارشاد تمام نشستہ بہ مداریت آں جا سرافراز گشتہ مروج علمینِ حال وقال
گردید وچوں حافظ آباد یکی از قصباتِ مضافۂ بلدۂ دار السلطنت لاہور است گاہی پیشِ
معارف آگاہی مرحومی شیخ محمد باقر کہ مناسبت ہمشیر گی داشت در جوش می آوردہ و زود
می فرمودہ باز در وطنِ مالوف کہ سہ مرحلہ از لاہور است مراجعت می نمود ۔ ۱۵
مولد ومسکن و مدفنِ وی قصبۂ مسطورہ است رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ
رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْکَ رَحْمَۃً وَّ ھَیِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ۔ اللّٰھم صل وسلم علی
سیّدنا مُحمّد وآلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ اجمعین الیٰ یوم الدین ۔

شیخ عطأ اللہ سورتی

کنز بست وہشتم۔ در بعضی از احوالِ عارفِ بلا اشتباہ شیخ عطأ اللہ سورتی تم خجستہ بنیادی قدس سرہ۔ ۵

وی مدتی در خدمتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذراندہ بہ خلافت سرافرازی یافتہ صاحبِ معنی وکمالات گردیدہ بہ علو حظ موصوف بودہ چنانچہ سہ جلد مصحفِ مجید بدستخطِ خود نوشتہ یکی را در روضۂ منورۂ حضرت سید المرسلین علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام فرستادہ و دومی بہ مرقدِ شریف حضرت ایشاں ارسال کردہ وسیومی در مرقدِ شریف حضرت خواجۂ بزرگوار خواجۂ نقشبند قدس اللہ سبحانہ باسرارھما مرسل داشتہ۔ ۱۰

از مدتی در بلدۂ خجستہ بنیاد اقامت داشتہ، ہماں جا ازیں عالم درگذشتہ رحمہ اللہ سبحانہ وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ محمّد وآلہٖ واصحابہٖ اجمعین۔

شیخ نور محمّد سورتی

کنز بست و نہم۔ در بعضی از احوال عارف ممجد شیخ نور محمد سورتی قدس سرہ۔

۵ وی مخلص یک رنگ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ و بہ بشارات عالیہ مبشر، صحبت مکشوف وی مقبول قیوم عالم رضی اللہ تعالیٰ عنہ گردیدہ و فنا و محویت[1] در اوّل صحبت از چہرہ اش (۴۱۹) مثل عرق کہ در شدت گرما شامل حال حمّالان می باریدہ و ثانیاً معاملہ بہ صد درجہ بالا رسانیدہ بہ خلافت معصومی مستعد گشتہ در وطن مالوف بر مسندِ ارشاد نشستہ تا جاں بہ جانان تسلیم کردہ، رحمہ اللہ تعالیٰ رحمۃ واسعۃ۔

۱۰ مولد و مسکن و مدفنش بلدۂ سورت است، وصلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ محمّد وآلہٖ وصحبہٖ واتباعہٖ اجمعین وبارک وسلم۔

---

[1] د۔ محبوبیت

حافظ محسن سیالکوٹیؒ

کنز سی ام - در بعضی از احوال عارفِ اسرار جبروتی حافظ محسن سیالکوٹی قدس سرہ -
وی صاحبِ معانی[1] بلند و کمالات[2] ارجمند بودہ و بہ عنایات قیومی ممتاز[3] و بہ خلافتِ ۵
معصومی سرافراز حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ - احوال او را می پسندیدند و اقوالِ او را می
ستردند هکذا اسمعت من الشیخ الباقر اللاهوری قدس سرہ[4] - گویند باخلاق فراوان موصوف
بودہ و اکرام ضیف زیادہ از وسع می فرمودہ و خویش و درویش را بر محبت حضرت ایشان
رضی اللہ تعالیٰ عنہ دلالت می نمودہ و درس مکتوبات قدسی آیات را التزام داشتہ و معانی آں را
بیان می ساختہ - ۱۰

بعد چند سال از وصالِ معصومی بہ رحمتِ حق پیوستہ رحمہ اللہ تعالیٰ رحمۃ واسعۃ -
رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ
الْكٰفِرِيْنَ -

چوں قلم بیانِ اسرار قدم تا ایں جا نمودہ و احوالِ خلفای کرام را تا سی رسانیدہ مناسب
اجزاءِ قرانی و صیامِ شہرِ رمضان را دقیقہ خود ساختہ تجویزِ کنزِ دیگر را از محرمات اہلِ طبیعت ۱۵
کہ از اصحاب ثقات اند اندیشیدہ و خود را در میدانِ سخن کہ بطریق کنز در آید لنگ دانیدہ
راہ مشورت پیش گرفتہ کہ ہر چہ بماسوای ایں سی کنز دریں مفتاح نویس داخل ذیل فرما و
خزائنِ اصحاب کرام را در پردہ ذیل تماشا[5] نما کہ بحارِ اسرار نجباء را در ہر مرتبہ موج علحدہ است
و در ہر نور لونِ جدا غرض تبیان احوال عاکفان شدہ و پاک معصومیہ و اظہارِ اقوال باریابان
درگاہ مرجع الافلاک قیومیت است بی نیاز تکلف تار سخن بہ نجیبان کہ اتقیاءِ امت او ۲۰
علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات از تکلف بری اند، تکلف چیست زندان نفاقی
تواضع چیست دامی ریش خندی و اختصار سخن بدوں پردۂ ذیل متصور نیست کہ کارخانۂ کلام

---

[1] د- "معانی" ندارد [2] د- کمال [3] د- "بہ عنایات قیومی ممتاز" ندارد
[4] د- هکذا .... قدس سرہ" ندارد [5] د- "تماشا" ندارد

که از اصحاب محبوب نشان می بخشد نزدِ ارباب قلوب قیمت مالا کلام است پس در بردار
کنز علیحده هرچند راه اجمال گرفته شود تفصیل بی خواست جلوه گرمی گردد و سخن اطوال می
شود و در ذیل هرچند مرکب تفصیل ودانی بی اختیار جانب اجمال مثیل است، اول نکته
رسا که دافع شبهه اکثری از نکته چنان است ادا نموده ثانی به مطلب شافی باید پرداخت د
۵ آن شبهه این است که جماعتی که ذکر احوال شان در کنوز مذکور گشته باید که افضل از اهل ذیل
باشند و هو لا یثبت الا بالبرهان گویم لزوم کلی ندارد که بعضی از اهل ذیل به شانِ تمام (۴۲۰)
موصوف اند چنانچه مجملی در قید قلم خواهد آمد اِن شاء الله تعالیٰ ۔ امّا سابقان کنوز بلاشبهه افضل خلفاء
قیوم اند و لاحقان از آن قبیل اند که حالات آنها در وقتِ کتابت از اشارتِ غیبی در سینه
بدون رعایت فاضلیت و مفضولیت نموده به موافق مقدور مرقوم گردانیده مع هذا اینها هم
۱۰ خمارانِ میخانهٔ معصومی اند، بالجمله عابرانِ وادیٔ اصالت هرکدام ناظرِ انوارِ احمدی در پسِ
پرده های معصومی است ؎

وادیٔ دیدم انا الحق هر خس و خاشاک کو اندران وادی نه منصور نه چوب و دار بود

همه را به چشمِ ادب تماشا باید کرد و احوال ما بقی در نوای ذیل به گوشِ با هوش باید شنید،
متوکلا علی الله المجید و مصلیاً علیٰ رسوله محمد ن المحمود و آله و صحبه الیٰ
۱۵ یوم الموعود ۔

تذییل ۔ دامنه ارشاد حضرت ایشان رضی الله تعالیٰ عنه را از بلادِ مشهوره و غیر مشهوره نه گذاشته
که ایصال فیض که بدان مامور بودند به ارسال خلیفه صاحبِ وقت کمال نه نموده اما علم جمیع آنها
لازم نیست که آن جا باشد و در بعضی از بلاد و قراء و قصبات[۱] که به تقریبی مردر اتفاق کرده
متعدد از یارانِ صاحبِ اسرار دیده و شنیده که تفصیل و اسامی آن اعزه و آن مواضع به خاطر
۲۰ هم نمانده ۔ چنانچه در یک بلدهٔ دار السلطنت لاهور که قطب البلاد است سوای دو خلیفه که
در کنوز احوال آنها مشروح شده ۔

---

[۱] م ۔ بقعات

حافظ محمد شریف لاہوری

حافظ محمد شریف از اکابر و اجله اصحاب آنحضرت قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس گذشته[1] و صاحب معنی و اسرار بوده، مولد و مسکن و مدفنش بلدهٔ مذکورهٔ است قدس سره و مکاتیب بنام مشارٌ الیه در جلد اول به نظر در آمده که مبنی از اوائل حال وی است بعد ازاں کمال وی زیاده از مقال این بی پر و بال است جهت تبرک نقل مکتوب صد و سی و دوم ایراد می نماید: ۵

فتح۔ جناب اخوی حافظ محمد شریف بشرف حفظ اوقات و نسبت باطن مشرف بوده ساعی از دیادِ کیفیت آں باشند از دوام ذکر قلبی نوشته بودند مبارک است کوشش نمایند که ذکر به مذکور روند و از دال به مدلول آیند و از صورت به حقیقت شوند و از لفظ به معنی گرایند خوش گفت ؎ ۱۰

قومی ز وجودِ خویش فانی رفته ز حروف در معانی

زیاده بریں گنجائش وقت نیست ؎

آسوده شبی باید و خوش مهتابی تا با تو حکایت کنم از هر بابی ۱۵

والسلام والاکرام۔

حاجی امان الله لاہوری

نیز از خلفای حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه در لاہور گذشته که به مسکنت تمام موصوف بوده و سفر حجاز در رکاب سعادت آں قبلهٔ ولایت نموده از عنایات آں جای که بر حضرت ایشاں فائض می گشته البته بطریق (۴۲۱) اولوش قطره ازاں چشیده باشد که در محبت درست بوده و از حضرت ایشاں انقال می نموده می گفت که آنحضرت اکثر بایں بنده می گفتند: ۲۰

---

[1] د۔ "گذشته" ندارد

احمر، آمیختہ باش و آویختہ مباش۔

درحوالی سال ہزار وصد و دہ جاں بحق تسلیم کردہ در وطنِ مالوف مدفون است رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

شیخ محمد فاروق لاہوری

شیخ محمد فاروق لاہوری قدس سرہ نیز صاحبِ اسرار و معانی بودہ، نور از چہرہ اش می باریدہ باوجودی کہ چشمان صوریٔ وی از مدتی خط الوداع خواندہ بودند اما نور آنہا در چشمانِ باطن سرایت نمودہ در ہیچ کاری کہ باہل بصارت تعلق داشت درماندگی نمی کشیدہ بلکہ بہتر از ۱۰ کور باطنان کہ بظاہر بینا اند اشکال عالم بیان می فرمودہ و در رنگ کشف الٰہی کہ مدارِ کار است کشف کونی بر کمال داشتہ و در محبتِ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ محو بودہ و بہ خلافتِ معصومی امتیاز داشتہ۔

ایں فقیر ہم چندی از تصرفاتِ وی دیدہ نقل آں موجب تطویل است و از حضرات ایشاں ہم نقل ہا می نمودہ ظاہرا در خاتمہ یکی از آنہا مذکور شود ان شاء اللہ تعالیٰ۔ گویند بہ دار البقا ۱۵ رحلت نمودہ رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

شیخ محمد عارف لاہوری

و شیخ عارف ہم در لاہور از یاران معتبر حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ چنانچہ ۲۰ بشارتِ ولایت علیا صریح در مکتوباتِ شریفہ بنامِ وی مندرج است۔

واعزۂ دیگر ہم بودند کہ تفصیل احوال آنہا معلوم نہ اما ایں قدر معلوم است کہ دانہ از خرمنِ معصومی برداشتہ در محبت قیومی دل و جان درباختہ اند۔

چنانچہ محمد حکیم ولد حاجی محمد اسلم وغیرہم قلیل ماہم۔

مولانا محمد امین بخاری ثم پشاوری

و مولانا محمد امین بخاری ثم پشاوری قدس سره از عمده اصحاب حضرت ایشاں بوده چنانچه ملکه کمالِ او در جلد اول به موافق مشائخ دیگر قدس اسراهم قرار گرفته درجای که ۵
در زیر قلم مبارک در آمده :

فتح ۔ مخدوما! این دید و این شهود در مشائخ دیگر کمال می دانند و فتح الباب می فرمانید نیک و مبارک است الخ

اگر مطالعه تمام این مکتوب که صد و نوز دهم است از آں جلد مبارک نمای فوائد بسیار مشاهده فرمای ۔ و وی از طباعان مقبول بوده چنانچه سخنانِ شائسته وی منظور حضرت ایشاں ۱۰
می گردیده ۔ یکی از نکات لطیفهٔ وی ایراد می نماید می فرموده هر که در شیوخ حضرت ایشاں را دیده از روی دیدن شیخ دیگر نه نماید و هر که در بادشاهانِ شاه جهاں را دیده شوق دیدن بادشاهِ دیگر نه فرماید و هر که در بلادِ شاه جهان آباد را دیده میل دیدن دیگر به خاطر نیاورد و چوں این نکته به عرض اقدس رسید مقبولِ رای عالی گردید ۔

مدفنش بالیقین ثابت نیست رحمه الله سبحانه رحمة واسعة ۔ ۱۵

حاجی سلیم بلخی

و حاجی سلیم بلخی قدس سره از یارانِ قبول حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه بوده و به خلافت بلده (۴۲۲) امتیاز داشته ، مدتی به ارشاد زندگانی فرموده به رحمت حق پیوست و ۲۰
هماں جا آسوده است ، رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة ۔

حاجی محمدؐ عاشور بخاری

واز حاجی محمد عاشور بخاری قدس سرہ چہ نویسد کہ رازدارِ آں قبلۂ ابرار بودہ وصدارت
۵ طالبان توجہ بہ موجب امر اقدس در حضور پُر نور او می نمودہ وجلد ثالث از مکتوباتِ شریفہ را
حسب الایمای مخدوم زادۂ ثانی حضرت حجۃ اللہ قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس جمع فرمودہ
ومعمر گردیدہ در سال ہزار وصد وہفت بہ رحمتِ حق پیوستہ در دار الخلافہ شاہ جہان آباد آسودہ
است ، رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

۱۰

حافظ صادق کابلی

حافظ صادق کابلی کہ از یارانِ صاحبِ کمال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بودہ ہرچند
بہ تقریب ایذای مخدوم زادۂ گرامی شیخ ابوالقاسم قدس سرہ مسلوب الحال شدہ بود امابعد از توبہ
باز بہ نسبت مسلوبہ سرافراز گردیدہ ومورد عنایات شدہ ، در حضرت سرہند آسودہ است ،
۱۵ رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

نذر بیگ سمرقندی

ونذر[1] بیگ سمرقندی از منظورانِ خاص حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذشتہ وبعد از
۲۰ حصول مراتب کمال بہ رحمتِ حق پیوستہ ، رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔
واز یارانِ شاہ جہان آباد اگرچہ احوالِ شیخ پیر درکنوز مذکورہ گشتہ اما سید اسرائیل و
مولانا محسن وخواجہ ماہ ولد خواجہ عبدالرحمٰن نقشبندی ہم از خلفای معتبر گذشتہ اند وبنام ہر یکی عنایت
نامہ ہای بشارت رسا در دو جلد اخیر مکتوباتِ شریفہ مبین وآشکار است ہمہ بہ رحمتِ حق
پیوستند قدس اسرارھم۔

---

[1] د۔ نظر بیگ

میر غضنفر داراشکوہی

میر غضنفر[1] داراشکوہی کہ محو محبت آں صاحب قیومیت بودہ و بہ انواع عنایت ۵
حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ سرافراز و بہ خلافت مطلقہ ممتاز نیز در شاہ جہان آباد گذشتہ،
رحمہ اللہ سبحانہ۔

وازیں قبیل اعزہ دیگر ہم خواہد بود کہ بہ وقت تحریر تفصیل از خاطر دور افتاد۔
و در مستقر الخلافہ اکبرآباد سید پناہ میر عارف نبیسۂ میر محمد نعمان و میر عبدالفتاح پسر
ایشاں و شیخ محمد جان ہر کدام بہ خلافت امتیاز داشتہ۔ و میر عارف ہر چند میر عارف مقبول
حضرت مخدومی مکرمی شیخ محمد اسمٰعیل سلمہٗ ربہٗ پیش قدم از دیگران باشد۔

مولانا محمد جان ورسکی

و فضائل مولانا محمد جان ورسکی استحقاق آں داشتہ کہ در کنوز سابقہ احوال وی مشروح ۱۵
می گشت اما وَمَا اَنسَانِيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهٗ از طرف حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ
دریں جا بہ یاد آمدہ کہ ذیل ہم ازیں راہ از بعضی کنوز فوقانیت بہم رسانیدہ وی بعد از وصول
بہ درجۂ کمال و تکمیل بر بادشاہ خلد مکان خلافت معصومی یافتہ بہ بی نفسیٔ تمام زندگانی نمودہ،
نشاہ کاسات قیومی بہ فضل سبحانی و دیگر باریابان محفل سلطانی رسانیدہ۔ فقیر در خرد سالیہا
از خدمت خال اکرم شیخ سیف الحق والدین قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ المتین وصف آں ۲۰
عزیز بسیار شنیدہ در مکتوبات شریفہ ایشاں ہم در عریضہ کہ بحضرت ایشاں نوشتہ اند مندرج
و محبت وی بحضرت ایشاں کہ مدار کمال است مشروح، رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

---

[1] د۔ مظفر

خاندانِ میر عماد الحسینی

و میر عماد الهروی الحسینی با جمیع ابنایِ خود میر مفاخر حسین که ثاقب لقب اوست و
۵ میر شرف الدین حسین که جامع جلد ثانی مکتوبات حضرت ایشاں به موجب امر حضرت شیخ
سیف الدین است قد سنا الله سبحانه باسرارها و میر مظفر حسین هم از مخصوصانِ جناب
قیومیت مآب بوده اند اگرچه بعضهم فوق بعض باشند و میر (۴۲۳ھ) محمد زمان راسخ که نبیرۂ
میر عماد مذکور بوده و پدرش میر مراد بحضور پدر خود میر عماد ودیعت حیات سپرده بود و از اکبر
فدویان حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنہ گذشته و هر یکی از خاندان آنها شاعرِ فصیح و عاقل و جیہ
۱۰ بوده ، بیتی از ثاقب ایراد می نماید ؎

گره زدن بنفسی ای نسیم زار که بود — به بی دلاں نه رسیدن پیغام یار که بود

و بلاغتِ میر شرف الدین حسین قدس سره بر ناظرانِ خطبۂ ثانی که مسمیٰ به وسیلة السعادت
است ظاهر و هویدا۔ و مثنویٔ راسخ بر بعضی از اهل طبیعت نازکتر از مثنویٔ ناصر علی در خیال
و لینت مقال است ، رباعی که در وقت ترقیم از اں شاعر راسخ به خاطر آمده ایراد می نماید ؎

۱۵ سجده بنیاد کردم سر نمی دانم چه شد — ریخت ایں می بر زمیں ساغر نمی دانم چه شد
اشک بی کیفیت و داغ جنوں بی رنگ — ماند می بجا ساغر بجا دلبر نمی دانم چه شد

بالجمله هر یکی ازیں اعزه محو محبتِ حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنہ گذشته و بنام هر یکی مکاتیب
متعدده در مکتوبات قدسی آیات مشتمل بر بشارات عالیات مندرج۔

و شک نیست که میر شرف الدین حسین چوں جمع دفتر ثانی مکتوبات فرموده داخل
۲۰ مداحانِ حضرت ایشاں گردیده و در دست زمانه داستانی گذاشته که راسخ با وجود حصول کمال محبت
ایں سعادت نیز داشته روزی فقیر سوال آنهم نموده که مثنویٔ شما چه را از ذکر حضرت ایشاں خاموش
است گفت زبانِ من لیاقت نه داشته که چیزی از مدحتِ اسرار معصومی تواند نمود مطلب فقیر
جواب شافی نه یافته بهر حال در محبت قیومی استوار بوده۔ در سال هزار و صد و شش و یا هفت
در عمر چهل و هفت سالگی وفات یافته در روضۂ مقدسه حضرت ایشاں مدفون است ،
رحمة الله سبحانه۔

وسوای میر مظفر حسین که جانب بنگاله مدتی تمکین بر مسندِ ارشاد داشته وہماں جا آسوده ہمہ در حضرت سرہند آسوده اند۔

ومیر عماد بالای آب جہلم در عماد نگر که شهر ساختهٔ اوست مدفون است رحمه الله سبحانه۔

خواجه محمد شریف بخاری وخواجه عبداللطیف

وخواجه محمد شریف بخاری وخواجه عبداللطیف که برادر اوست ہر دو در اعتقاد حضرت ایشاں رضی الله تعالیٰ عنه محکم بنیاد گذشته اند ومسکن از غلبۂ اخلاص بلدۂ طیبه سرہند اختیار کرده، ہرچند به نوکریٔ بادشاہی ہم ساخته وگرزدار گردیده بودند امامسکن قبائل ہمیں جای مقرر داشتند واغلب که درہماں بلدۂ طیبه مدفون اند رحمهما الله سبحانه رحمة واسعة۔ ایں آں محمد شریف است که درمکتوب مقدس که بنام خلد مکان است نام او مندرج ودو سه سطر ازاں مکتوب محبوب ایراد (۴۲۴) می نماید :

فتح۔ امابعد فرمان عالی شان که مرقوم قلم عنبریں رقم گردیده بود خواجه محمد شریف بخاری در اعز ازمنه رسانید۔ انتہیٰ کلامه رضی الله تعالیٰ عنه

ودیگر انتقالِ عزیبه ازاں اخوین معلوم است امابه مخافت تطویل مجوز تحریر نیست۔

صوفی پاینده محمّد کابلی وملّا پاینده محمد کابلی

وصوفی پاینده محمد کابلی که مشہور به صوفی پاینده طلائی است قدس سره ازیاران معتبر قبلة الاولیاء کبار گذشته ویکی از تصرفاتِ وی بوده که اگر کاغذ زرد را در حلق فرو می برد اشرفی ساخته می برآورد واگر کاغذ سفید می بود روپیه به ظهور می آید امامی فرمود که در اشرفی محنت زیاده تر می شود وقوت توجه سخت تر می باید ودر مکاتیب شریفه بشارات ہم بنام وی مندرج وملّا پاینده محمد کابلی قدس سره ہرچند اول از یاران خواجه محمد حنیف بوده اما ثانیاً به شرف صحبت آں قبله ارباب معرفت سرافراز گردیده وبه خلافت ممتاز، ہردو پاینده در بلدۂ کابل مدفون اند، رحمهما الله سبحانه رحمة واسعة۔

صوفی عبدالرؤف کابلی

وصوفی عبدالرؤف کابلی کہ مولد و مسکنش قریہ سنجت درہ است کہ از قرائی شاہیر
۵ دامنۂ کوہ بلدۂ کابل است نیز اوّل از یارانِ خواجہ محمد حنیف بودہ اما مقرر بہ رفاقتِ خواجہ د
بغیرِ رفاقت در سرہند شتافتہ از برکاتِ صحبت بہرہ ہای بہ داشتہ بہ خلافت امتیاز یافتہ۔

میر ماہ عرب

۱۰ وہم چنیں میر ماہ عرب کہ در قریہ مارکی کہ متصل میوہ خاتون است می بودہ نیز
باجازت سرافرازی داشتہ۔

صُوفی سعداللہ کابلی

وصوفی سعداللہ کابلی کہ وطن بہ کمال سعادت حضرت سرہند گزیدہ بہ بشارات
۱۵ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مبشر بودہ بہ رحمتِ حق پیوستند۔

میاں شیخ عبدالخالق

وکمالات میاں شیخ عبدالخالق قدس سرہ کہ خلافت بنگالہ بہ موجبِ التماس
۲۰ رعایت خان کہ بہ صوبہ داری یکی از آں بلاد سرافرازی داشتہ یافتہ بود، و رعایت خان از
غایت سفاہت چنانچہ باید قدر وی نہ فہمیدہ طلب خلیفۂ بزرگتر نمود دریابۂ اعتراض در
آمدہ۔ این فقیر نمی تواند نوشت اگر مطالعۂ جلد ثالث یسر آید در آں مکتوب فضلِ وی جلوہ گر
است و ہماں جامی نویسند:

ؔ د۔ باقیہ

فتح۔ و مرسل را در مرآۃ من ارسل باید ملاحظہ نمود۔
اگر حضور آں جلدی بود البتہ بایراد آں مکتوب اکتساب سعادت می نمود تا فضلِ
میاں شیخ عبدالخالق جلوہ گر اہل بصیرت می گردید۔
و مولد و مسکن و مدفن وی معلوم نیست تا در زیر قلم در آید، رحمہ اللہ سبحانہ
رحمۃ واسعۃ۔ ۵

و شیخ رحیم داد افغان و غلام محمد افغان و حاجی خان افغان و احمد خان افغان (۴۲۵)
رحم اللہ سبحانہ کہ ساکنان نواح بخارا[1] اند ہمہ از اجازت یافتہ ہای حضرت ایشان اند
رضی اللہ تعالیٰ عنہ و در اخلاص و محبت آنحضرت جانفشاں و شیخ رحیم داد در معانی اغلب کہ
راجح تر از ثلاثہ یافتہ است، والعلم عند اللہ سبحانہ۔

و در قریۂ از قرای صوبہ پنجاب اتفاق عبور در رکابِ سعادت قبلہ گاہی قدس سرہ ۱۰
افتادہ نام آں قریہ ملحان[2] تحقیق شدہ در آں جا صد کس از رجال حافظ کلام بودند سوای نساء کہ
اکثری از آں صالحات آں جای بایں دولت مشرفات بودند ہفتاد[3] کس از مجازان حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ نظر در آمدہ و بخدمت مرشدی قبلہ گاہی قدس سرہ معروض داشتند کہ اگر
مفصلاً سیر ایں نواح می فرمایند در ہر قریہ جمعی از مجازانِ حضرت ایشاں بہ نظر در آیند و بخدمت
آنحضرت ہم مردم بسیار بہ فدویت بی شمار از ساکنان آں دیار مرید شدند و بعضی بہ خلافت ۱۵
امتیاز یافتند۔

چنانچہ حافظ شہاب الدین در جند نیوت بہ خلعتِ خلافت سرافراز گشت و
خواجہ عبداللطیف پشاوری قدس سرہ نیز از خلفای حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذشتہ
کہ پسرش خواجہ عبدالرحمن باوجودی کہ احدی ایں طریقۂ علیہ نقشبندیہ از عالی حضرت نمودہ بودند
اما اسماء سیفی را از مواضع دیگر در عمل آوردہ عامل شہیر بودہ۔ ۲۰

و صوفی دوست بیگ ہم در پشاور از مجازانِ حضرت ایشاں بودہ بہ رحمت حق
پیوستہ رحمہ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ۔

و از یارانِ بلدۂ طیبہ حضرت سرہند میر علی مراد صاحبِ معنی و اسرار بودہ و بر اطفال

---

[1] د۔ بخارا   [2] م۔ مسلمان   [3] م۔ ہفت

جن زده دم دی آبِ حیات بوده و پرواز اہل ایں جہان می فرموده چنانچہ بعد تشریف
حضرت ایشاں بہ سفر حجاز جوگی مخدرات ایں جا بہ مخلصان ایں جای حسب الارشاد آنحضرت
تعلق داشتہ شبی ازاں شبہای کہ سرجوگی میر علی مراد بوده وقت تہجد غلغلۂ دزدان از طرف دیگر
حویلی افتاده چوں موسم زمستان بوده وہر یکی از صالحات دروں حجرہ ہا مشغول عبادت خود بودند
۵ میر مذکور بہ سرعت تمام پرواز کنان از ایں بام بر بام دیگر رفت وایں معنی مشہود حضرت
ام المریدین گشت۔

ومیاں شیخ حامد وحاجی تاجو وحاجی نصر اللہ ہم از خدام ذوی الاحترام آں غوث الانام
گذشتہ[1] اند وازیں خدمت کار خود را بر اوج افلاک رسانیده۔ وملا خیرا بہ قسمی مغلوب الحال
شده بود اکثر نامشروع لباس اختیار می فرمود بلکہ در بعضی از احیان تلبیس بہ لباس عورات
۱۰ می گرديده ودر بعضی اوقات ریش می تراشیده وزیور نساء می پوشیده، اما ایں اوضاع بعد
وصال حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ (۲۶۴) دل نشین او گرديده والا در حضورِ انور بوی ازیں
اطوار پیدا نہ بوده وغیر از تقلید آں قبلۂ ارباب تحقیق حرفی مقبول خاطر نہ، بالجملہ بہ رحمت حق
پیوستند، رحمهم الله سبحانه رحمة واسعة۔

و شیخ عبد اللطیف لشکر خانی کہ از فضلاء ذوی الاقتدار بوده مشحون عنایت حضرات ایشاں
۱۵ گذشتہ بہ رحمت حق پیوستہ۔

و میر محمد خانی و شاہ خواجہ ترمذی و اسد اللہ افغان و خواجہ محمد فاروق ولد خواجہ عبد الغفور
سمرقندی و مولانا جمال الدین و مولانا محمد افضل و حاجی حسین و صوفی نور بیگ و مولانا قاسم رڈہی
و ملا فیض محمد فتح آبادی ہمہ بشران کمالاتِ معصومی و باریابان صحبت قیومی گذشتہ اند و بنام
ہر یکی مکاتیب عالیہ در مکتوبات ثلاثہ جلوه گر است، رحمهم الله سبحانه رحمة واسعة۔

۲۰ و میاں دینار کہ خواجہ سرای شاه جہان بادشاه گذشتہ از مقبولانِ خاص آں قبلۃ الابرار
بوده و در قلم محترم سعادت آثار درآمده، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

---

[1] د- گرديده

شیخ مُحمّد یار ملقب به خدا پرست خان

دیگر شیخ محمد یار که ملقب به خدا پرست خان بوده وچهار سال از عمر خود در خدمت حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ صرف نموده اسرار واجب الاستتار را محرم گردیده به خلافت و ارشاد گشته، مدتها برآں استقرار داشته آخر الامر بادشاه خلد مکان بدون درخواست وی به منصب سرافراز فرموده به خدمات امتیاز بخشیده و در آنهم کارکشائی جهانیان به موافق وسع خود می فرموده و در عهد بادشاه خلد منزل تا هزاری شده در بلدهٔ لاهور سال هزار و صد و بیست و سه انتقال ازیں عالم فرموده و در شاه جهان آباد در زیر قدم مبارک مدفون گشته، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

قل احمد ترک

قل احمد ترک که مقبول حضرت ایشاں و صاحب یک دست بوده به کمالات معصومی ایمانی درست نموده آخر کار در یکی از حرمین شریفین اقامت به موجب ارشاد اختیار فرموده درآں جا مدتی رهنمائی خلائق بوده همان جا به رحمت حق پیوسته، رحمه الله سبحانه رحمة واسعة۔

و محمد یوسف مؤذن که حنجرهٔ اذانش مشهور آفاق است نیز صاحب اسرار بوده به رحمت حق پیوسته۔

و میر معصوم سرهندی و خواجه مومن جذبی و حاجی[1] محمد جان طالقانی[2] و مومن بیگ برهانپوری و میر مغل و مومن بیگ کابلی و ملا مسافر و شیخ عبدالحمید برهانپوری و محمد کاشف همه از نیازمندان یک رنگ آں قبلهٔ آفاق گذشته اند۔ و اغلب که به خلافت نیز سرافراز، رحمهم الله سبحانه رحمة واسعة۔

بالفعل از اعزه خدا رسیده که از یاران بارگاه عرش اشتباه قیومی گذشته اند همیں مقدار در قید قلم در آمد و اگر عنان سخن در تفصیل کلام و تعداد اسامی اصحاب آں غوث الانام قدسنا الله سبحانه بسره الاقدس سر دهد کتاب به طول مالا کلام موصوف گردد، ازیں جهت ماقل را دلیل مادل علی الکثیر دانسته هر چیزی که مذکور گشته کفایت کار اولی الابصار فهمیده۔

---

[1] د۔ حدقی [2] د۔م۔ تالقانی

(سلاطین و امراء از مریدانِ حضرت خواجہ محمد معصوم سرہندی قدس سرہ)

امابعضی از اغنیاء کہ بدولت وصحبت تمول را بر کمال رسانیده صاحب معنیٰ و حال
۵ گردیده اند، اگر تعداد چندیں از آں جماعت وقدری از احوالِ معلومۂ بعضی از آنہا وقدری
تحریر نماید و برآں ختم ایں مفتاحِ تاسع مقرر سازد گنجائش وارد بہ تدبر مشاہدۂ احوال ایں اہل
دثور بہ حکم ذہب اہل الدثور بالاجور فرمایند:

(اورنگ زیب عالمگیر)

۱۰

داوّل ایں اہل دثور بادشاہِ (۴۲۷) خلد مکان را شناسد وعنایات حضرت ایشاں
رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ دربارۂ ایشاں واقع است از مکتوبات قدسی آیات خصوصًا از جلد ثالث مطالعہ
فرمایند۔ توجہات مخصوصہ آنحضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس ہمراہ شامل حال آں ظل
ظلیل ایزد متعال بودہ چنانچہ خود در مکتوبی از مکتوبات جلد ثانی بایں مصراع شیخ سعدی شیرازی
۱۵ قدس سرہ تصریح بایں معنیٰ می فرمایند

فتح۔ دیدۂ سعدی و جان ہمراہِ تُست

والمکتوب طویل ازاں بود کہ تا آخر عمر آں خلیفہ فتح ونصرت در معارک ومغازی
نصیب بودہ وشریعت باطریقت مجتمع شدہ، رواج اہل خود می بخشیدہ ودر اغنیاء ہمت
عروج داشتہ چنانچہ بعضی از اہل بطالت خدمات اہل حق بوجہ الیق بہ تقدیم می رساندند
۲۰ مردمان آں عصر ایں ہمہ را بر ترس خلیفہ مستقل منسوب نہ نمودند وبشارتِ فناء قلب دربارۂ
ایشاں در قلم مشکیں رقم در آمدہ بایں عبارت۔

فتح۔ وامید است کہ دریں نزدیکی بہ فناء قلب کہ درجہ اوّل است از درجات ولایت
مشرف کردند۔

بعدازاں بہ نوید دخول آں ولایت بہ زبان الہام ترجمان مشرف شدند۔

احمر۔ از حضرت قبلہ گاہی اقطاب دستگاہی قدس سرہ مسموع گشتہ کہ وقتِ ارادت

آں بانی مبانی سلطنت در خدمت آفتاب ولایت شہباز ہدایت استفسار انابت از دیگر سالکانِ طریقت کہ آں خلیفہ را صحبت آنہا دست دادہ و بعضی از مقربان ایشاں ظن آں داشتند کہ البتہ بادشاہ مرید بعضی از اں درویشان گردیدہ است درمیان آمدہ و علی الخصوص نام شیخ عبداللطیف برہانپوری کہ خیلی متشرع بودہ بہ تصریح مذکور گشتہ معروض داشتند کہ اخذ بعضی از اعمالِ غریبہ و اذن خواندن بعضی از اسماءِ الٰہی از درویشان معتدالحال حاصل نمودہ ام، اما شغل باطن و حرف ارادت از دیگری اصلاً درمیان نیامدہ ہر کہ باآں زبان کشاید کذاب و مفتری است اگر حکم شود در آنات ضروریہ عمل باآں نمودہ آید والا فلا فرمودند۔

سیر ایں حضرات از اسم بہ مسمیٰ رفتہ است و پیش طاق مرتفع گشتہ توجہ وجیہ ایشاں دافع آفات صوری و معنوی است و تصرف شریف شان کافی مہمات ظاہری و باطنی مع ذالک چوں مقدماتِ سلطنت در پیش در آید چہ در ایام ارادت خلد مکان بادشاہ زادہ بودند اگر در وقتِ ضرورت بہ خوانند مضائقہ نہ دارد و از ایں جانب ہم اذن است اما قبلۂ توجہ را منتشر نہ سازند کہ خطر بی ظفر است و الاظفر بی خطر، لہ الحمد کہ انتشار توجہ بہ گرد آں خلیفہ نہ گردیدہ و ظفر بی خطر با طول عمر نصیب وقت گشتہ۔

و دیگر کمالاتِ ایشاں از مکتوبات قدسی آیات حضرت ایشاں و فرزندان قبلۂ درویشان رضی اللہ تعالیٰ عنہم باید جُست۔

و بادشاہ خلد منزل ہم در وقتی کہ بادشاہزادہ بودند یکی از خوانین طلب ایں راہ از ایشاں نمود فرزند من از حضرت شیخ محمد معصوم قیوم مجاز ام البتہ مرید خواہم گرفت آخر الامر قبول متمنای سایل نمودہ (۴۲۸) مریدش کردند و نام سامیٔ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در آں وقت درمیان آوردند۔

(شاہزادہ ہای اورنگ زیب)

و بادشاہزادہ ہای دیگر ہمہ بدست ابناءِ کرام حضرت ایشاں ارادت داشتند چنانچہ محمد اعظم شاہ بحضرت شیخ سیف الحق والملۃ والدین و محمد کام بخش بحضرت حجۃ اللہ مرید بودند قدس اسرارھما۔

اگرچہ اعظم شاہ در آخر کار بہ سبب تشیع کہ از وی بطریق تواتر مسموع و از رواۃ ثقات بہ ثبوت پیوستہ ردّتی ہم از شیوخ حاصل نمودہ باشد۔

وسلاطین اطراف و جوانب کہ از اہلِ حق بودند ہم داخل مریدان آں معصوم مطلق گردیدند ملازمت صوری و وصول دولت حضوری ایں طائفہ را از محالات است کارخانۂ نیازمندی غائبانہ پہن ساختہ در کسوت خلفاء کہ مرأت کمالات آں قبلۂ اصحاب کرامات اند مشاہدۂ جمال باکمال بہ موافق حوصلہ و استعدادِ خود ہا وصفای مرأت نمودند والحمد للہ کہ داخل بشارت غفرت لك ولمن توسل بك الیّ بوسط او بغیر وسط الیٰ یوم القیامۃ، کہ بر قیومین معصومین[1] و مجددین مجددین شدہ بود گردندند۔

فرخ سیرّ

و بالفعل در قرب عہد بادشاہ مغفور شہید مرحوم محمد فرخ سیر رحمۃ اللہ سبحانہ رحمۃ واسعۃ بدست مخدوم زادۂ اصغر اکمل محمد صدیق قدس سرہ مرید حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ گردیدند چنانچہ نقیر خود از زبان آں خالِ اکرم شنیدہ کہ از بادشاہ مذبور نقلہا داشتند یکی از آنہا ایں بود کہ بادشاہ بمن می گفت ای جیو من مرید حضرت شیخ محمد معصومم گفتم آری شکرانۂ الٰہی بہ تقدیم رسانیدہ۔

و از خوانین عمدہ و از تجار مالدار بہ شرف ارادت مشرف گردیدہ از حروف بہ معانی رسیدہ اند تا کجا تعداد نماید چندی کہ خود را غیار محبت خواص می فہمیدند و محبت آنہا در حضرت قیومیت قابل توجہ گردیدہ و بہ رخی کہ با وجودِ کثرت تدمغ و جاہ و رفعت بہ ملاحظہ غلبۂ ارشاد بہ خواست یا بی خواست نفس کشی نمودہ بہ نیازمندی تمام مرید گردیدہ اند اگر مذکور نماید گنجائش دارد۔

---

[1] د۔ قیومی معصومی

نواب مکرم خان

دسر آمد این گروہِ صاحبِ شکوہ مرحومی نواب مکرم خان را سازد و نام آن سید
صحیح النسب میر محمد اسحاق بودہ و والدِ دی شیخ میر دعمش سید میر[1] از مریدانِ خاص و فدویان 5
مخصوص حضرت ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ گذشتہ اند اما مکرم خان با برادر بزرگِ خود محتشم خان و
برادرِ خردِ خود شمشیر خان کہ نامِ اکبر میر ابراہیم و نام اصغر میر یعقوب بودہ سالہا در (۱۰۲۹ھ)
حضرت سرہند اقامت ورزیدہ و مراراً ترکِ مناصب نمودہ کسب کمال نمودہ اند و پالکی مبارک
بر کتفِ خود ہا برداشتہ انواع نیازمندی بجامی آوردند و دستار ہا کہ بدست شریف بر سر
مبارک بستہ بایشان عنایت شدہ بود تا اواخر خود ہا بہ ہموں صرافت پیش خود ہا داشتند و ہر کدام 10
ازیں اخوانِ ثلاثہ مبشر بہ بشارات ولایات عالیہ است[2] ، در جلدین اخیرین مکتوباتِ شریفہ
اگر تفحص نمائی احوالِ ایں اعزہ مفصل مشاہدہ فرمائی لہذا اسامی نخستینۂ آنہا مذکور نمودیم کہ
در کلامِ مبارک بہ ہموں نام محرر اند کہ خطابِ خانی بعد وصال آں قبلہ یافتہ اند و مکرم خان از
اعتقاد خود بہ معروض بزبانِ قلم نمودہ کہ محبتِ حضرتِ ایشان راجح از محبت حق سبحانہ است
چنانچہ در یکی از مکاتیب قدسیہ جواب آں مندرج است دو سہ سطر ازاں کہ بیاد است ایراد 15
می نماید و باقی موقوف بر جلد ثانی است :

فتح ۔ نوشتہ بودند کہ بایں جانب منسوب است فوق محبتی است کہ بجناب قدس او تعالیٰ
منسوب است و ازیں ممر اکثر در خوف و وحشت می باشد سعادت آثار را آنچہ آید
سہ توجیہ دارد ، توجیہ اول موافق حال اہل ابتداء است کہ مناسبت باہل توسط
و انتہا نہ دارد و توجیہ دوم ملائم اہل وسط است کہ باہل انتہا نہ دارد و توجیہ سوم 20
مناسب حال اہل انتہا است کہ باہل ابتداء توسط تعلق نہ دارد و توجیہ اول محبتی کہ
با پیر و مرشد متعلق است وسیلۂ محبت حق تعالیٰ است بایں معنی کہ تا ایں محبت
درست نہ کند باں محبت کہ مقصدِ اقصیٰ است نہ رسد پس اگر پیش از رسیدن

---

[1] د۔ سید پیر [2] د۔ مبشر راہ ولایات عالیات است

بہ مطلب وسیلہ راقوی تر یا بد گنجائش دارد و فی الحقیقت معاملہ بالعکس باشد۔
اگر بر مطالعہ توجیہین آخرین کہ مناسب اہل وسط و انتہا اند شوقِ شورش انگیزد
در مکتوبات جلد ثانی رجوع نمایند کہ حضور آں جلد مبارک در وقت تحریر نبودہ ایں ہم بنا بر حافظہ
سابقہ نوشتہ شد اما بلا تفاوت الفاظ و معانی است الا ماشاء اللہ و اگر در حرفی تفاوت
۵ بہ نظرِ متتبعی در آید باید کہ اصلاح قلم جنبانی فرمایند۔ احسن اللہ جزاءہٗ۔
داخوین باقیین آں عزیز اعنی محتشم خان و شمشیر خان نیز بہ ہمیں صرافت رسوخ در
عقیدت داشتند و والد و عم آنہا نیز در اعتقاد محکم بنیاد بودند۔

دیگر امراء

۱۰

و حملۃ الملکی جعفر خان و پسرش نامدار خان و میر بخشی ہمت خان و پدرش اسلام خان و
در مغلیہ طاہر خان و قباد خان ترکتاز[1] خان و سرانداز خان و تیرانداز خان و محمد میرک خان گرزدار
کہ باسم وی (۴۳۰) بشارات صریحہ در مکاتیبِ شریفہ کائن است۔
و در افاغنہ قطب خان و شمس خان و الہداد خان خویشگی و شمشیر خان و پسرش الہداد خان
۱۵ ترین کہ در آخر ملقب بہ ترین خان گردیدہ بود و اختیار خان و حاجی خان و قلعہ دارِ کابل شرزہ خان
و دیوان آں جا سیدِ صحیح النسب یعقوب خان و دیوان آں جا ارشد خان و مقتدیان دیگر مثل
امانت خان و دیانت خان و قلعہ دارِ اکبر آباد عبد اللہ خان و فوجدارِ آں دیار مسعود خان و
اہل اللہ خان ولد سعید خان بہادر و سلطان عبد الرحمٰن خان بلخی و سید عبد الرحیم خان و مرزا خان و
نظارۃ پناہ بختاور خان و میاں معقول و مراد بخشی رحمہم اللہ سبحانہ۔
۲۰ و بعضی ازیں اہل دول در ذیل سابق مذکور گشتہ اند و بسیاری فراموش گشتہ ہر کدام
بہ شرفِ ارادت بلا واسطہ مشرف شدہ اند و از تجار مردم بسیار گذشتہ اند ازاں جملہ بنام یکی در
مکتوبِ از مکتوبات لفظ ایں حدیث شریف برنگاشتہ اند:
فتح۔ ان اللہ یحب التاجر الصدوق۔

---

[1] د یم۔ ترکتاج

مقصود از تطویل کلام سعادت انجام آنکه رشحه ازاں بحار انوار بر ہر فرقہ از فرق
مسلمانان چکیدہ تا قیام قیامت در مریدان بہ واسطہ فیض مند طالبانِ صادق خواہد گردید ؎

فریاد حافظ ایں ہمہ آخر بہرزہ نیست
ہم قصۂ غریب وحدیث عجیب ہست

حسنِ ملاحت ایں ترقیم در نظر عشاق در وادیٔ آفاق جلوہ گر انات زیادہ برایں تابش ۵
اظہار نہ فہم من فہم ؎

الا در پردہ می گویم تماشا کردۂ چیزی
سخن جان است، عریاں چوں توانم ساختن جان را

الٰہی مولای ربی خدای کارساز ہمتای ایں شرمندہ را د جمیع ناظران ایں کتاب بل
جمیع احباب را رسوخی کامل بر محبتِ خاک روبانِ درگاہِ احمدی و جاروب کشانِ بارگاہِ معصومی ۱۰
تا وقت خاتمہ و نفس آخرین کہ حتیٰ اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُوْمَ وَ اَنْتُمْ حِیْنَئِذٍ تَنْظُرُوْنَ۔
نشان آں است محض بفضل خود عطا فرما و براں حشر ایں عاصیان را چناں رحمت نما د کیفیت
نشاتین بایں دو نشارِ احمدی و معصومی فرماد تقصیراتی کہ دریں تحریر و سابق ازآں از محرر بظہور
آمدہ بحرمت ایں دو بندۂ مقبول بہ لطف عمیم خود عفو نماد بایں قمرین صراطِ المستقیم بہ نماد
مشکلات نقد وقت آسان فرما اِنَّ رَبَّکَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَۃِ اِنَّہٗ سَمِیْعٌ قَرِیْبٌ۔ ۱۵

ولنختم المفتاح التاسع بالدعاء الماثور اللھم انی عبدک و ابن عبدک و
ابن امتک فی قبضتک ناصیتی بیدک ماض فی حکمک عدل فی قضائک اسئلک
بکل اسم لک سمت بہ نفسک او انزلتہ فی کتابک او علمتہ احدا من خلقک او
استأثرت بہ فی مکنون الغیب عندک ان تجعل القرآن ربیع قلبی و جلاء غمی و
ھمّی و نور بصری و صلی اللہ تعالیٰ علیٰ خیر خلقہٖ محمّد و آلہٖ و صحبہٖ و اتباعہٖ ۲۰
و بارک وسلم۔

خاتمۂ حسنہ

(۴۳۱) خاتمۂ حسنہ کہ برای حسنِ خاتمہ مقرر گشتہ، تائیدِ فضلِ لم یزلی و سابقۂ عنایتِ ازلی دریں امرِ رفیع القدر شمولِ ایں عاصیٔ تباہ کار و خستۂ دل فگار فرماید۔ وَمَا تَوْفِيْقِيْ اِلَّا
۱۰ بِاللہِ عَلَيْہِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْہِ اُنِيْبُ۔ اللّٰھم احسن عاقبتنا فی الامور کلھا واجرنا من خزی الدنیا وعذاب الآخرۃ اللّٰھم انت ربی لا الٰہ الا انت خلقتنی وانا عبدک وانا علیٰ عھدک ووعدک ما استطعت اعوذ بک من شر ما صنعت ابوء لک بنعمتک علیّ وابوء بذنبی فاغفرلی فانہ لا یغفر الذنوب الا انت والصلوٰۃ والسلام علیٰ من قال شفاعتی لاھل الکبائر من امتی وآلہٖ وصحبہٖ واھل بیتہٖ
۱۵ وکمل ورثتہٖ وسائر امتہٖ بصدقتہٖ بعدد ما اظلم علیہ اللیل واشرف علیہ النہار۔

بگوشِ طراوت سروش دولتمندانِ خزائنِ احمدی و نقشبندانِ صحائفِ معصومی کہ بر سرِ سرمدی ملفوف گشتہ در نظرِ دوربینانِ بارگاہِ صمدانِ اشعات جمالِ احمدی از سرادقاتِ عظمت قیومی بصد کرشمہ و دلال می درآیند و والہانِ آشفتہ حال را بہ معانی والا مقال می ربایند و مثلِ بلبلانِ بہار در چمنِ واحدیت گل اندوبہ ریحان و نرگس نمی گرایند ؎

۲۰ نہی صد دستہ ریحان پیشِ بلبل   نخواہد خاطرش جز نکہتِ گل

بر بنفشہ میل نمی فرمایند و بر نسرین توجہ نمی نمایند بعضی از اسم و صفت جز ذاتِ معریٰ از نسب و اعتبارات نمی خواہند واضح باد کہ شناورانِ قعرِ ہویت کہ بہ کمالِ مرتبۂ انسانیہ داخل شدہ کارخانۂ نجات را بر فضلِ خالق البریات تصور نمودہ کبریائی مطلوب را باوجود غلبہ امواجِ رحمت در مقدمہ رجوع و انابت بدوں توسل وسیلہ بحکم وَابْتَغُوْا اِلَيْہِ الْوَسِيْلَۃَ۔ مستصعب می انگارند و وسیلۂ اقوی برای ایں امتِ مرحومہ کہ خیر الامم است

ذات حضرت سید العرب والعجم است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ وبارک وسلم۔

اما جاہ وجلال وعظمت محبوبیت آنحضرت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام باوجود رافت ورحمت وحرص کہ برامتانست بہ مرتبہ آں است کہ بدوں وسیلہ پیش بردن مطلب وبہ عرض باید رسالت رسانیدن خیلی دشوار است، چنانچہ از کشوفات حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مفتاح سوم در محلی کہ تحریر یواقیت درآمدہ دریا قوتۂ ہفتم وسیزدہم بہ تصریح
۵
مذکور گشتہ وچوں نیابت سید المرسلین علیہ وعلیہم وعلیٰ آل کل من الصلوات افضلہا ومن التسلیمات اکملہا بر ذات مبارک حضرت ایشاں (۳۲۲) بطریق اکملیت از راہ قیومیت واصالت ومحبوبیت ذاتی وکمال انفعالی ثابت است وعالمی از وجودِ مسعود متوسل گردیدہ راہی بہ بارگاہِ محمد صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم بہم رسانیدہ کامیاب ؎

روشن از پرتو رویت نظری نیست کہ نیست
منتہی خاک درت بر بصری نیست کہ نیست

پس ایں عاصی آوارہ کہ ہموارہ گرفتارِ شہوات نفسانیت غیر از توسلِ معصومی کہ ناشی از بحارِ قیومی است وراہِ وصول در حضرت رسول صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم معلوم، پس در ہر مقدمہ چنگی بہ دامانِ حضرت ایشاں باید زد وعروۃ الوثقیٰ را بہ دندانِ محکم باید گرفت تا ظاہرا بہ قبولیت ایں جای کہ مرکز صراطِ مستقیم است راہی بہ قبولیت حضرت رسول کریم علیہ وعلیٰ
۱۵
آلہ الصلوٰۃ والسلام نمود ازیں عاصی تباہ کار گرود وفلاح نشاتین ازیں گرداب ضلالت کہ کثرتِ معاصی شامل حال دارد میسر آید وَمَا ذٰلِکَ عَلَی اللہِ بِعَزِیْزٍ۔ ازیں جہت خاتمۂ مختصر بر دو کنز باید گردانید۔

کنز اول در بیان خزائن ودفائن قیومی کہ مناسب مقدمہ ومفتاحاتِ تسعہ بودہ اند ودر آں موضع بہ سبب نسیان ویا وجہی از وجوہِ معتبرہ دیگر کہ در آں وقت لاحق گشتہ
۲۰
برخاتمہ موقوف ماندہ بہرحال برامورِ باقیہ ابواب گذشتہ کہ لابدیہ اند مقرر گشتہ۔ چوں صیقل لسانی کہ شمشیر عریانی صاحبِ معانی تصفیہ پذیر گردد وشایان آں شود کہ از مداحی حضرتِ رحمۃ للعالمین سید الانبیا والمرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وجمیع المرسلین والملائکۃ المقربین واھل طاعۃ اللہ اجمعین وسلم وبارک برای کسب سعادت قایل ومستمعین بامیدِ حسنِ خاتمہ ادا نمودہ آید لہذا کنز دوم در مداحیٔ آنسرور علیہ وعلیٰ آلہ

الصلوٰة والسلام مقرر گشت۔ رَبَّنَا اغْفِرْلَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِیْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِیْمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِیْ قُلُوْبِنَا غِلًّا لِّلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا رَبَّنَا اِنَّکَ رَءُوْفٌ رَّحِیْمٌ۔

کنزِ اوّل۔ بعضی از اسرارِ غریبہ و معارفِ نادرہ کہ در خلواتِ خاصہ وجلواتِ مخصوصہ بر زبان الہام ترجمان جاری گشتہ ویا از مکتوباتِ شریفہ بظہور پیوستہ وبایں حقیرِ قلیل البضاعت پارہ از راہِ روایت پارہ از راہِ درایت[1] رسیدہ در قید قلم می آید۔ رَبَّنَا عَلَیْکَ تَوَکَّلْنَا وَاِلَیْکَ اَنَبْنَا وَاِلَیْکَ الْمَصِیْرُ۔

حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ باوجودی کہ محبوبیت ذاتی داشتند وبہ نظارہ آں از سر تا قدم می گداختند وہموارہ والہ نشاءِ خود بودند چنانچہ نگاہِ دل عشاق می ربودند ؎

بیک کرشمہ کہ در کار آسمان کردی ہنوز می پرداز شوقِ چشم کوکب ہا

امّا در عشق مطلوب بی ہمتا در عاشقی بی بدل بودند وبہ درد وسوز شیفتۂ جمالِ ربِّ جمیل[2] تعالیٰ ازیں جا است کہ خود ایں بیت را در مکتوبی بنام جانان بیگم است (۲۳۴) تحریر می فرمایند ؎

عاشقان ہرچند مشتاقِ جمالِ دلبرند دلبران بر عاشقان از عاشقان عاشق ترانند

یکی از برگزیدہ ہای روایت نمودہ کہ در بعضی الجا حضرت ایشاں بعد از گریہ واستغفار ایں دوہڑۂ ہندی را بہ سوزِ تمام می خواندند۔

دوہڑہ۔ ایک ابھاگی کلسری رین موئی اکلائی ایک ساجن چیت چڑھی سوتی لئی جگائی۔[3]

مفہوم آں برای پارسی گویان تحریر می نماید تاحلاوت الفاظِ ہندی در ذائقۂ صاحب طبعان آں لغت جای گیر گردد۔ یعنی زنکہ کشتہ طالعی سیاہ سری تمام شب در محبت معشوق از غلبۂ دردِ عشق مرد شورش کنان ودیگری کہ مقبولہ او گردید خفتہ را بیدار کنان در خوابگاہِ خاصۂ خود طلبید۔

بلی ہرگاہ از احوالِ رئیس محبوبان محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم خبر دادہ اند کان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم دائم الحزن متواصل الفکر محبوبانِ دیگر کہ اولوش خود ایں نعمت بہیہ اند البتہ باید کہ ایں نعمت کہ بایں صفت کمال موصوف باشند۔ پس معلوم شد کہ بہترین امتعہ ایں دار درحزن است کہ مقبول سید المخلوقات

---

[1] د۔ پارہ از راہ دراشت اند [2] د۔ رب الجلیل

[3] م۔ "ایک ابھا گی کلسری رین موئی اکلای ایک جو ساجن چیت چرھی سوتی لئی جگای۔"

گشت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بل در حضرت خالق البریات قرب و منزلت بہم رسانیدہ حضرت قدسی سمات انا عند منکسرۃ القلوب نشان آں است چہ شکستہ دلی خاصۂ اہلِ حزن است۔ بہرکیف کہ باشد لہذا نزدِ حضرت مجدد الف ثانی و حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہما ایلام محبوب اعلیٰ والذ نسبت بہ انعام اوست چہ در ایلام رنگی شکستہ دلی البتہ
کائن است باظہار ایں معنی کہ کسی از مخلصان ایں حضرات عالی درجات کشودہ باشد ایں معنی ۵
بامعنی کہ در مکتوبات شریفہ مذکور گشتہ اند کہ در انعام مرادِ خود بامرادِ محبوب ملحوظ است و در ایلام خالص مرادِ محبوب است بہ مراح مرادِ خود را اصلاً منافات نہ دارد بلکہ نزد باریک بینان از ہماں عبارت می گراید۔ فتدبر،

حضرت وحدت قدس سرہ خوش می فرمایند ؎

حلیۂ عاشق چہ نویسد قلم[1] نشأ درد است ز سر تا قدم ۱۰

نالۂ او تاب دہ تارِ چنگ گریہ او جلترنگ۔

احمر۔ از اکابرِ احمدیہ و اعالیٔ معصومیہ مسموع گشتہ کہ حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ در وقتِ تشریف حرمین الشریفین اہتمام آں نمودند کہ در اثناءِ طریق (۴۴) مزاری کہ از مشائخ و علماء و صوفیہ معلوم گردد البتہ بہ زیارت آں باید رسید و، ہمچناں کردند کہ حتی المقدور فرو گذاشتہ مزاری
از مزارات باوجود وصول خبر آں نہ شد گو کہ از یک میل تا سہ میل از راہ منحرف ہم باشد و ہر جا ۱۵
بہ فاتحہ و درود ارسالِ ہدیہ می گشت و انوار اعزۂ عالی مقدار در نظرِ مبارک می گذشت و کیفیتِ احوالِ آں ارباب کمال معلوم قدوۂ اولیای ذی الجلال می شد و پیش خلصِ احباب مذکور می شد چوں عبور از دریای شور بآں طرف واقع شد تمام دشت و جبال را پُر از انوارِ نبوت و مالامال از اشعاتِ رسالت یافتند و ہر قدر کہ نزدیک تر می شدند معاملہ را بہ نوعِ دیگر
می دیدند الیٰ دخول المدینۃ السکینۃ، علیٰ ساکنہا افضل الصلوٰۃ و اکمل ۲۰
التسلیمات۔ و چوں رجوع ہندوستان بہ موجب استرضاءِ سید الانس والجان علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰت والسلام اتفاق گردید، زیارت مزارات متبرکہ باز اختیار گردید بس کہ نظر خو پذیر انوار رسالت گردیدہ بود اصلاً انوار ایں اربابِ ولایت مستقل نظر کیمیا اثر قبلہ

---

[1] م: "قلم" ندارد

اصحاب ہدایت نمی گشت و مثلِ کرم شتاب می معلوم گردید ؎

بلی ہر جا شود مہر آشکارا سُہا را جز نہاں بودن چہ مارا

در خاطرِ مبارک مکرر خطور نمود کہ حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہر چند کہ بہ کمالات نبوت بہ طریقِ وراثت متصف بودند اما منصب ولایت داشتند و از آں جا قدم بیرون نہادہ بودند کہ منصب نبوت ختم یافتہ است۔ پس انوار ایشاں ہم از قبیل بہ نظر خواہد آمد و اُخروی برآں نہ خواہد نمود چوں از دار الخلافہ شاہ جہان آباد متوجہ دار الارشاد سرہند گردیدند ہماں انوار کہ در عرب پرتو انداز گردیدہ بلا تفاوت جلوہ گر شدن گرفت و ہر قدم بر مزید می کشید و در ہر منزلہ از منازل[1] معاملہ بہ نوع قرب مدینہ منورہ می گردید حیرت بر حیرت می افزود تا آنکہ روز دخول سرہند ہماں معاملہ کہ در دخول مدینہ شدہ بود ظہور نمود چوں در روضہ منورہ در آمدند گویا روضہ مقدسہ مطہرہ حضرت پیغامبر یافتند علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام و حضرت مجدد الف ثانی را بہ جاہِ تمام مشاہدہ نمودند آنحضرت رضی اللہ تعالیٰ عنہ از خطرۂ ایشاں اعلام می بخشند و می فرمایند کہ کدام وقت است کہ حضرت پیغامبر علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام از غایت ذرہ پروری و امت نوازی دریں جا نمی باشند و ایں روضہ منورہ را بہ وجود مسعود منور نمی فرمایند، مصراع

شاہاں چہ عجب گر بہ نوازند گدا را

بلی تخمیر طینتِ خاصان ایں جای از خاکِ مدینہ است ازیں جا بزرگی و فضل و مرتبت و قرب و کمالات نبوت باید دریافت کہ اگر ولایت ثلاثہ صغریٰ و کبریٰ و علیا (۴۳۵) مجتمع شوند قطرۂ محقرہ از محیط کمالات نبوّت و رسالت نمی شوند فکیف جمعی کہ بہ منصب نبوت ممتاز اند، فضلِ آنہا از راہِ نبوت است نہ از راہِ ولایت کہ نبی را در ضمن آں حاصل است تحقیق ایں مبحث در مکتوبات حضرتین قیومین قدسنا اللہ سبحانہ باسرارہما با توفیقِ شائستہ پُر بسیار است ازیں جہت دریں جا بہ اجمال سخن کفایت افتاد۔

چوں جمعی از صوفیان دریں جا بہ خطاب کشفی مغالطہ خوردہ است ولایت را از نبوت افضل فہمیدہ اند و مقلدان آنہا کہ بہ حال ہم نہ رسیدہ اند ایں سخن را تمسک گرفتہ

---

[1] م ــ "از منازل" ندارد۔ د ــ ہر منزلہ از منازلہ

در ضلالت افتادند هداهم الله سبحانه سواء الصراط جای آں بود کہ تفصیل ایں سخن ادا می شدد
فقیر قدری ازیں سخن در جای ازیں کتاب نوشتہ است دریں جا رجوع باید نمود اما چوں ذہن سائل
برآں رفتہ کہ ولایت را رو بحق است و نبوت را رو بہ خلق است وی را اجوبہ مکتوبات بالفعل
کفایتش نیست بنا برآں اظہار می نماید کہ نبوت و ولایت ہر کدام را در وقتِ عروج رو بہ حق
است سبحانہ و در وقتِ نزول رو بہ خلق اما عروج نبوت ارفع و اکمل از عروج ولایت است ۵
چنانچہ نزول آں اتم و احکم از نزول ولایت و اصل از کمال عبارت ازاں است کہ ہر دو مرتبہ
در نہایت خود منتہی گردند کما ھو من اجلی البدیہیات امام ربانی قبلۂ دو جہانی حضرت مجدد الف ثانی
رضی اللہ تعالیٰ عنہ در مکتوبی از مکتوبات جلد ثالث می نویسند :

فتح ۔ جاہلی ازیں سر می گوید الولایۃ افضل من النبوۃ و دیگری از عدم آگاہی ایں معاملہ
در توجیہ آں می گوید ای ولایۃ النبی افضل من النبوۃ کَبُرَتْ کَلِمَةً تَخْرُجُ ۱۰
مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَّقُوْلُوْنَ اِلَّا كَذِبًا ۔ تم کلام الشریف ۔

قائل ایں قول شیخ ابن عربی است قدس سرہ و موجہ آں عارف جامی کہ شارح فصوص
است نور اللہ مرقدہٗ چوں ایں سخن از اکابر سر زدہ است رخنہ در کمالات آنہا انداختند
ہماں بیتِ عارف روم برد اللہ مضجعہ مبین ایں حال است ؎

ہر چہ گیرد علتی علت شود کفر گیرد کاملی[1] ملت شود ۱۵

حضرت مجدد الف ثانی کہ بانی مبانی ایں اسرار و معانی اند بعد از تحریر سطور مسطورہ در
بارۂ شیخ می نویسند :

فتح ۔ سبحان اللہ شیخ بایں گفت گو و بایں شطحیات خلاف جواز از مقبولان بہ نظر می درآید و
در اعداد اولیا مشاہدہ می گردد آری گاہی ہست کہ بہ دعای[2] رنجند و گاہی بود کہ بہ
دشنامی می خندند رد کنندۂ شیخ در خطر است و قبول کنندۂ او باسخنان او کہ مخالف ۲۰
شرع اند نیز در خطر شیخ را قبول باید کرد و سخنانِ شیخ کہ مخالف شرع اند قبول نہ باید کرد،
ایں است طریق وسط رد و قبول و عدم قبول شیخ کہ مختار ایں فقیر است ۔

و در مواضع مختلفۂ مکتوبات شریف فصل (۲۳۶) شیخ قدس سرہ بسیار است در

---

[1] م ۔ کاہلی [2] م ۔ بہ بدعای

مکتوب اوّل جلد ثانی می نویسند:

فتح - پس شیخ برہان متقدمان[1] ایں طائفہ علیہ اند وہم حجت متاخرین ایشاں گشتہ الخ

پس تابعان حضرت مجدد الف ثانی البتہ معتقدانِ شیخ اند چوں سخن قلق انگیز مخالف آرای صائبۂ علماءِ اہلِ حق است شکراللہ تعالیٰ سعیہم برای خاطرِ سائل کہ فاضل معتدبہ است و باوجود آں دریں مسئلہ تقلیدِ شیخ اختیار کردہ ناچار بہ فضلِ ذکر در تطویل کلام بلاقصور اختیار نمود ؎

ومن بعد هذا ما يدق صفاته وما كتمه احظى لديه و اجمل

احمر - یکی از مشائخ نواحِ کابل بہ حضورِ احقرالانام از حضرت قبلہ گاہی قطب الاقطابی قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس سوال آں نمودہ کہ شخصی از من سوال کردہ کہ حضرات سرہند اکثر از یاران خود ہا را خلافت مقیدہ می بخشند اگر آنہا کامل اند تقیید چیست؟ و اگر ناقص اند پس سرانجام کاریک کس راہم نشانید فکیف کہ دہ یا بیست کس را تربیت نمایند؟ در جواب گفتم ہر نبی و ہر ولی را مسلکی است ایشاں برای خود وجہی فہمیدہ باشند آنحضرت والامرتبت قدس سرہ فرمودند[2] کہ اصل در طریقۂ ما کہ طریقہ خواجہای بزرگوار است ذکر چند کس کہ جمع شدہ بگویند انفع است از ذکر یک کس کہ تنہا در خلوت بہ کند کہ انعکاس و انصباغ یکی بر دیگری افتادہ معاملہ ہر یکی را پختہ می سازد و کار واحد را سرانجام می دہد ایں قسم اجازت معدودہ را سفارت می گویند و بہ خلافت تعبیر نمی نمایند بہ موافق حکمت و مصلحت کہ ایشاں را در آں وقت از راہِ اجتہاد خود لاحق می شود یکی را سرگروہ چندیں از مخلصان ساختہ باجازت متعددہ سرافراز می نمایند و توجہ وجیہ خود را دریں ضمن بہ حالِ او مرعی دارند تا آنکہ آں مجاز را خلیفۂ مطلق می گردانند و حالِ او را بہ کمال می رسانند و منتسبانش ہر یکی بہ موافق نصیبہ و استعداد خود فیض مند می شوند حقیر بتقصیر در دریں مواطن جواب دیگر کہ در وقتِ دیگر بہ تقریب دیگر از آں عالی مرتبت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس استفادہ نمودہ است و سابق دریں کتاب مذکور ہم گشتہ بخاطر رسیدہ کہ اگر اصل ایں اجازت معدودہ از اکابری کہ پیش حضرتین قیومین رضی اللہ تعالیٰ عنہما گذشتہ اند بنیاد شدہ چنانچہ از معتبری آں ہم اتفاق یافتہ پس ایں سوال بہ حضرات سرہند عود نمی نماید و بہر صورت حضرتین قیومین در کن و مکن بر جمیع امور مامور بودہ اند، ایں اجازت ہم در حق اشخاص

---

[1] د۔ "متقدمان" ندارد [2] م۔ "لعل شکرہ بار کشودند"

به موجب امرِ مولیٰ ذکره اولیٰ به وقوع پیوسته فلا محظور قطعاً۔

و در بارهٔ عالی حضرت هم این معنی حضرت ایشاں از زبانِ عارف جمیل شیخ محمد اسماعیل سلمهٔ ربهٔ مسموع گشته و دیگر ابناءِ کرام آں امام همام هم اگر به حصول این کرامت بهیه ممتاز باشند لیس محلاً للتعجب و از حضرت مرشدی (۴۳۷) قبله گاهی رضی اللہ تعالیٰ عنہ چه نویسد که از حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ به بشاراتی مبشر بودند که بعضی از آنها را به فرزندان خود هم نه ۵
فرمودند کما عرفت فی الکنز الاول المبارک من المفتاح الثامن و دیگر از خلفاءِ اکبر بایں دولت ممتاز باشند خود داخل این نوید اند و اگر بایں مرتبه نه رسیده اند تقلید حضرتین القیومین رضی اللہ تعالیٰ عنہما حجت کافی است علی الخصوص که از روی الهام و یا اجتهاد فرموده باشند عین حق و کمال صواب اند اصل جواب و سوال آں است والله سبحانه اعلم که از آں حضرت والا مرتبت مذکور گشته است و این هم علاوه هماں است که به توجهٔ شریف مرقوم شده والله سبحانه اعلم۔ ۱۰

احمر۔ یک باری تشریف حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ جانب سنام که از قصبات مشهورهٔ حضرت سرهند است به تقریب زیارت عارف معنوی شیخ زین الدین بنوری قدس سره که در این جا آسوده است اتفاق افتاد برمزار شیخ بزرگوار ساعتی مراقب نشسته زود برخاستند و بر سر قبری از قبور خارجه که قریب به تربت شیخ بوده و هیچ کس او را به بزرگی نمی شناخت رسیده مراقبهٔ طویله ۱۵
فرموده بعد از برداشتن سر مبارک با اصحاب عنایت فرمود که شیخ زین الدین بنوری قدس سره از اولیاءِ گذشته اند و به قطبیت این دیار سرافراز بوده و قبولیت عظمیٰ داشته چنانچه تا امروز در تزائد و تصرفات نمایاں حتی الآن که از وصال او صد[1] سال گذشته جلوه گر اهلِ اعتقاد اما صاحب این قبر نسبتی ممتاز است که دریافت آں نگه چشم کمل ارباب کمال نماید عجب است مردم این جای ازیں عزیز مرتفع الاحوال غافل اند و حصول مرادات را به توجه وی دریوزه نمی نمایند و او را وسیله مقاصد ضروریه خود نمی سازند که نسبت وی نشانی از اصالت می دهد و رنگی از بی رنگی ۲۰
می بخشد۔

احمر۔ از بعضی صالحات که به واسطه بنات حضرت ایشاں باشند مسموع گشته که یک باری حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ با اهل و عیال متوجه سفر شاه جهان آباد بودند چوں از تهانیسر و کرنال

---

[1] د۔ "چند سال"

قدم بیرون نهادند نام دو موضع از نسیان آں صالحہ نہ از راقم شکستہ روزگار القصہ بر قبرستانی عبور
کرامت موفور واقع شد از پالکی مبارک فرامدہ بہ مراقبہ طویلہ پرداختند تا آنکہ اہلِ قافلہ بہ منزل
رسیدہ آرامہا نمودند قریب بہ عصر برخاستند، ملازمانِ رکاب کہ ناظران چہرہ بلا نقاب و عاکفان
حجرہ آفتاب بودند استفسار ایں مکث تواضع وآداب نمودند فرمودند، در حدیث آمدہ است کہ چوں
۵ عالمی بر سرِ گورستانی بہ گذرد چہل روزہ عذاب آں گورستان را بر می دارند چوں گذر ما بایں گورستان
واقع شد اموات ایں جای بہ نیازمندی تمام رسیدہ (۴۳۸) معروض داشتند کہ بہ برکت ایں مرور
عذاب چہل روزہ ما برداشتہ اند وایں حکم خود بر ہر عالم است از تشریفِ حضرت ایشاں کہ قیوم زمان
اند امید داریم کہ تخلیص عذاب تا روزِ حساب میسر آید بہ موجب التماس آنہا کہ بہ کمال الحاح بودہ
فراہم آمدہ بہ تضرع ساختیم ملہم شدیم کہ عذاب چہل ماہ از شفاعتِ شما ازیں اہل قبور برداشتیم
۱۰ باز ملتجی شدم کہ رحمت تو واسع است امیدوار مزیدم حکم شد کہ چہل سالہ عذاب دور نمودیم باز لطف
اتم کہ شاملِ حال ایں بندہ است وسعت ساختہ بہ تضرع پرداختم ندا در دادند کہ تا قیام قیامت
عذاب ایں مقبرہ برداشتیم۔ والحمد لله الذی بعزتہٖ وجلالہٖ تتم الصالحات اہل قبور
مسرور شدند و ما شکر گویان برخاستیم باعث ایں مکث ایں بود۔

سبحان اللہ شانِ معصومی و نخامت قیومی ازیں نقل گذشتہ باید دریافت کہ جمعی از
۱۵ ہوتای معذبین را عذاب الٰہی خلاصی دادہ درہای مغفرت را براں وحشت زدگان نقل گذشتہ
بادیۂ حسرت کشانیدند و بحارِ رحمت نامتناہی را در جوش آوردہ تا طلوع صبح قیامت لیالی سکنت
آنہارا متکفل آں است گردیدند اگر بایں عنایتِ کریمانہ نظری جانب ایں عاصی شرمندہ فرمودہ
وسیلۂ نجات از جمیع آفات و نکبات کردند و بسر کامل برایں عصر شوند در تحریر خاتمۃ الکتاب عطا
بہ کنانیدہ و از شعبدہ ہای تفرقہ مخلصی بخشیدہ راہی بہ جمعیت بہ نمایند و در[1] آفاق و انفس
۲۰ گذشتانندہ در شاہ راہِ احدیت مطلقہ کہ در آں جا وصف شاہدی[2] و مشہودی خود بہ خود جلوہ گر است
بیندازند از تصرفاتِ قویہ کریمانہ مستبعد نہ خواہد بود کہ ایں حقیر پُر تقصیر در جمیع مصائب صوری و
معنوی توجہ روحی حضرت را نفع از صد ہزاراں اکابر احیاء کہ کار را باخر رسانیدہ اند می دارند و
نزد محیط کمالات آں امام صفاکیشان قطرۂ محقرہ[3] تصور می نماید بہ موافق ظاہر شان تصرف روحی

---

[1] م۔ از [2] د۔ مشاہدی [3] م۔ محقر

آں قدوۂ درویشاں نہ باشد می نماید۔

ابیض۔ یکی از اغنیای ایں وقت بہ منصب عمدہ[1] ممتاز است و بہ خدماتِ شائستہ سرافراز و بہ دستِ ایں بی بضاعت ارادت حضرت ایشاں حاصل نمودہ مکرر پیشِ فقیر بیان کردہ کہ در ایام گردش سلطنت کہ بعد بہادر شاہ بہ پسر اکبرِ وی تعلق گرفتہ چوں از دار السلطنت لاہور متوجہ دار الخلافہ شاہ جہان آباد گشتہ۔ روزِ منزل دار الارشاد سر ہند من ہم بہ عسرت تمام و بی سرانجام ۵ بہ رفاقت لشکر داخل آں بلدہ کہ بعد الحرمین الشریفین خیر البلاد است گشتم و از اہل عسکر وصف روضۂ معظمۂ حضرت ایشاں شنیدہ با وجودی کہ فاقہ ہم داشتم بہ امید تصرف جانب آں روضۂ مقدسہ دویدم آنچہ دیدم ہر چند در آں بحر نور چوں استغراق حاصل[2] گشت خطرۂ دنیا و یہ مجال آں نہ داشت کہ بہ قسمی ہم تا قلب صنوبری تواند رسید اما از آں طرف در عین استغراق ایں بندۂ شرمندہ معلوم شد کہ فلانی چوں (۴۳۹) بہ اضطرار دریں مزارِ پُر انوار رسیدہ ایں سہ خرچ بہ گیر و بہ جمعیت تا ۱۰ شاہ جہان آباد تو و اسپ تو تناول نمود بہ شتاب و بعد چندی بدولت عاجلہ ممتاز می کردی و محسود اکثری از اغنیا می شوی چوں بہ افاقت آمدم از روضۂ مطہرہ برآمدم دیدم کہ شخصی سراغِ من می نماید مقابلِ دست داد بسیار خوش وقت شدم و گفت کہ فلانی برای تو مبلغ سہ صد روپیہ فرستادہ است بہ انبساطِ تمام گرفتم و بہ حلاوت تمام دار الخلافہ رسیدم[3] بعد رسیدن حلقۂ ارادت در گوش بہ کمال منت و سعادت نہادم۔ ۱۵

و ایں قبیل تصرفات روحی را کہ خود دیدہ و از معتبرانِ دیگر شنیدہ تا کجا تعداد نماید ہر مریضی کہ بہ مقتضای کرم معاملہ اش نہ رسیدہ باشد البتہ اگر رجوع در آں روضہ نماید یا مجاوران ایں جا سر نیاز پیش نہد بلا توقف شفا است و اگر بہ مریم دست بوس نمودہ باشد حسن خاتمہ را رجا و چوں آغاز و انجام ایں نسخہ مبارکہ[4] مقامات معصومی و الہاماتِ قیومی است با وجود ذکر احوال حضرت ایشاں بہ مشکل کشای قاریان و مستمعان بشرہ است، چنانچہ در خطبۂ کتاب ذکر آں بسیار گذشتہ و حل ۲۰ مشکلات در ترقیم آں از حد زیادہ دیدہ ازیں جہت در خاتمۂ کتاب آں رجامند ہزار چند مزید انعامات دارین و کمالات نشاتین است کہ طالبِ صادق بر ہر مرادی کہ خواند یا نویسد

---

[1] د۔ "عمدہ" ندارد [2] م۔ داصل [3] د۔ "د تا شاہ جہان آباد بہ حلادت تمام رسیدم" [4] د۔ مبارک

دیا بہ شنود زود تر کامیاب مطالب گردد بلکہ از جمیع مطالب حظ وافر گرفتہ بہ مقصد اقصیٰ برسد و
این معنی از احدی تخلف نورزند کہ رشحہ از دولت معصومی سیراب آمدی می سازد گرفتاران را
از بند تعلق آزادی می گرداند ؎

ہنوز اندک شعوری دارم ای ساقی زمن مگذر
5 بچشم مست خود تکلیف کن این جام خالی را

چہ تواں کرد علو ہمت هل من مزید راخواہان است وسمو فطرت خلف[1] رشید
راخواہان مگر توجہ مجاوران روضۂ پاک مددی فرمودہ وعنایت خادمان آں مرقد مرتفع الافلاک
دستگیری نمودہ این خاک نشین بادیۂ مذلت را بر اوج افلاک پرواز دہد وشورش[2] اضطرار قابل
قبول صاحب مقام لولاک گرداند علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام این ہمہ شورش وفریاد و
10 نالۂ شعلہ بنیاد نیز از اقبال آں کعبہ آمال وآمانی بدست آمدہ چنانچہ مکتوب ہشتم جلد اوّل کہ باسم
ارشاد پناہ میر محمد نعمان قدس سرہ مشعر باین معنیٰ است (۴۴۰) سطری چند ازاں مکتوب بلند
برای شائقان ارجمند ایراد می نماید :

فتح - بسم اللہ الرحمٰن الرحیم - مخدوما از خردی باز شوری وولولہ در نہاد این بی چارہ
ایداع کردہ اند واز پیشگاہ طینت این آوارہ را مخمر بہ خمیر عشق وشراب جنوں نمودہ
15 لیکن بہ جہت ضعف مدرکہ وغلبۂ شہوات طبعی آں طینت اصلی کالمستور بود گاہ گاہ
سری می کشید واکثر اوقات مختفی اما یقینی باین معنیٰ اناں باز حاصل بود ہموارہ از سر
او این ندا سری زد ؎

دل آرامی کہ داری دل در و بند دگر چشم از ہمہ عالم فرو بند

وآں معنی رفتہ رفتہ بہ مرور ظہور کردن گرفت وقوی شدن پذیرفت وبحکم فَاِنَّ
20 حِزْبَ اللّٰہِ هُمُ الْغٰلِبُوْنَ - دریں ایام آں نشہ از سر نو تازہ گشتہ ست وباچندیں
طبل ونفیر سر کشیدہ شوریدگی خاص در دماغ بہم رسیدہ است وسودای تازہ در سر پیدا
گشتہ ، مصراع

در سرم سودای شیریں دلبری ست

---

[1] م - خلق [2] د- "شورش" ندارد

(مصراع دیگر)

جنونی مِن حبیبِ ذی فنونِ

(اشعار دیگر) ؎

گذشت[1] آنکه چوں افسرده چند　　دلم بودی بخواب و خورد خورسند
کنون دل را زمان حق پرستی است　　حریف عشق را آغازِ مستی ست　۵

ازاں ست کہ ہرگاہ قلم بدست می گیرد کہ بعزیزی چیزی نویسد و دریوزۂ توجہ و دعا نماید جوششی از اندرون بر روی کار می آید و قلم را بجای دیگر می اندازد۔ انتہیٰ کلامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

و آں مکتوب طویل ازیں جا کسی توہم آں نہ کند کہ ایں معاملات مبنی از تلونیات است و شانِ حضرت ایشاں اگرچہ ابتداءِ حالِ ایشاں ہم باشد بہ مراحل ازاں بالاتر است زیرانکہ در آخر ہماں مکتوب خود می نویسد۔　۱۰

فتح۔ باید دانست کہ ایں ہمہ اختلافات بمقتضای کُلَّ یَوۡمٍ ھُوَ فِیۡ شَاۡنٍ نسبت بہ صورت و ظاہر اوست حقیقت و باطن او بہ موجب الآن کما کان متمکن و بیک رنگ است بلکہ از تمکین و یک رنگی گذشتہ بہ بی رنگی پیوستہ است الیٰ آخرہ۔

پس ایں حقیر پُر تقصیر چوں منظورِ نظر حضرت پیر دستگیر است رضی اللہ تعالیٰ عنہ و پیش دو مرشد کہ اخذ طریقہ نمودہ است ہرکدام اسمِ سامیٔ حضرت ایشاں در وقت تلقین ذکر گرفتہ و خود را درمیان نہ دیدہ چنانچہ سخنی ازیں باب در مقدمۂ کتاب مذکور گشتہ است و بہ مرایای دیگر ہم خود را اویسیٔ حضرت ایشاں فہمیدہ پس ایں شورش و اضطراب کہ بہ ظاہر وی از ہر راہی کہ دوید نوش دولتِ خاصۂ معصومی فہمیدہ و تمکن باطن وی نیز از آثارِ بخششِ قیومی است باجملہ در دو دوا کہ بیخ آں چوں خوب غور نمودہ شد شجرۂ شفا است ہمہ از بستانِ حضرت ایشاں روئیدہ بر خدویانِ صفاکیشان گلی ازاں رسیدہ است ؎　۱۵　۲۰

دردم از یار است (۴۴۱) و درماں نیز ہم
دل فدائ او شدہ جاں نیز ہم

---

[1] در م۔ "گذشت است"

لیکن ازیں جا کہ خاتمۂ کتاب است امید کشائش مشکلات و بہ زودی حصول مرادات از توجہات آن قبلۂ اولیاءِ عالی درجات بلاحساب است والاحدیثِ عشق را پایانی نیست و دردِ محبت را درمانی نہ ہر چند بہ صورت بنیان دریافت این معما بسی دشوار است اما نزد ارباب کمال کہ بالانشینان محفل بی رنگی اند در نہایت سہولت و غایتِ لطافت اسرارِ واجب الاستتار

۵ است ؎

بلبلِ مستانہ آمد گفت گویم نمی دانم شرابم یا سبویم

حجاب سخن ہر چند دور می نمایم از غایت ارتفاع غلبات شعاع مانع ادراک چشم حسود می گردد و باوجود بداہت مطلب محتاج استدلال می شود ؎

تلخ کردی زندگی بر آشنایان سخن این قدر صائب تلاش معنیٔ بیگانہ چیست

۱۰ خلص کلام آنکہ قدری[1] از خزائن معصومی کہ منشاء آن از وَمَا عِندَ اللّٰهِ بَاقٍ است بہ زبان[2] شکستہ و دل فروہشتہ می نمایم وجود قیومی منظور داشتہ امیدوار مواہب و عطایا ام ؎

مفلسانیم آمدہ در کوئ تو شیئاً للّٰہ از جمال روئ تو

از انجام کہ دامنۂ کرم بہ وسعت ہم موصوف است البتہ بہ سہولت فائض المطالب می شوم من دق باب الکریم انفتح و این مواہب کریمانہ را شامل جمع قاریان و مستمعان کثیر الاختصاص

۱۵ می فہمم بہر حاجت مند خواندن و خواناندن آن سریع الاثر می یابم ان شاء اللہ تعالیٰ۔ ہر چند معاصی کثیرۂ صغیرہ و کبیرہ گاہی کہ منظور می شود خود را شایان این مقالات فخیمہ نمی داند و استحقاق این عنایات کریمانہ نمی انگارد اما ازیں جا کہ مستحق کرامت گناہ گارانند چشم کرام ہموارہ بر حسن معاصی گرفتار و دیدۂ عنایت بر چہرۂ خجالت شرمسار البتہ این رجا برخاست ؎

می توانی کہ دہی اشک مرا حسنِ قبول ای کہ دُر ساختۂ قطرۂ بارانی را

۲۰ **احمد** - روزی نظر مبارک حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر بعضی از ابنای صغیر برادر بزرگ خود عالم ربانی شیخ محمد صادق قدس سنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس افتاد فرمودند روحِ شریف ایشاں را می بینم کہ حلقہ کناں گرد این اطفال می گردد و در رحم حضرت ایشاں بر اولاد از یہ از ہمہ ایشاں است علی الخصوص نبیسۂ دختری کہ بحکم سنت محبوب تر اند اگر باین اعتبار توجۂ کریمانہ و تفضلات قیومانہ را

---

[1] د۔م۔ کدری [2] د۔ باین

ملحوظ داشتہ راجی حصول مطالب گردد نیز برمحل است کلیہ آنکہ نسبت نسبیٔ ایں اکابر مشروط برمحبت است و ایں محبت را جزءِ ایمان می داند و از دیاد آں مسالت می نماید اِنَّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ و از غلبۂ ہمیں محبت (۲۴۴) راہِ وصول در حضرت رسول علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بہ کمال آسانی میسر و از اہل خبر مبشر۔ پس باستصواب حضرت ایشاں عرض احوال در حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم باید نمود ؎

۵

بیا تا سوئے پیغمبر شتابیم	کزاں شاہ محبت داد یابیم
ولقد اتیت الرسول معتذرا	والعذر عند رسول اللہ مقبول

(مدحِ سیّد الانبیاء صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم)

کنز دوم - در مداحی شاہِ بارگاہ نبوت زیبندۂ معرکۂ ارباب فتوت شمسِ فلک حقیقت بدر
۵ دشت طریقت صاحبِ مقام محمود شفیع یوم الموعود بالانشین مسند والانگین حلقۂ لولاک سرد
بالای بستانِ رسالت شمشاد والای گلستان ہدایت ماہتابِ شبستانِ جلالت آفتابِ صبح معدن
الجود والکرم والہمم سید الانبیآء والرسل والولی العزم خاتم الانبیاء خاتم المرسلین وارسله
رحمة للعٰلمین وکان نبیًا وآدم بین المآء والطین و اذا کان یوم القیامة کان هو
امام النبیین وخطیبهم وصاحب شفاعتهم الذی قال نحن الآخرون و نحن
۱۰ السابقون یوم القیامة و انی قائل قولا غیر فخر و انا حبیب الله وانا خاتم النبیین
ولافخر فهو افضل الانبیاء واکملهم ظهورًا واقربهم منزلة واجمعهم کمالا
واشملهم جمالا واتمهم بدرًا وارفعهم قدرًا واعظمهم ابهة و اقومهم دینا و
اعدلهم ملة واشرفهم بیتًا واکرم نسبًا ؎

خدائیست اما خداوندگار | بجاں پروری نائب کردگار
۱۵ ازاں معبود تا ایں عبد مختار | نباشد فرق جز یک موی ہوش دار
حلول واتحاد ایں جا روانیست | احدا حمد نہ و بندۂ خدا نیست
محمّد سرور اولادِ آدم | وجودش باعث ایجاد عالم
چو در باغِ رسالت سرو او خاست | قبائی سروری آمد برو راست

لولاه لما خلق الله سبحانه الخلق ولما اظهر الربوبیة ، فلک طفیلی او فلک حویلی
۲۰ او رشتۂ وجود باد مسلوک است و سلسلۂ ایجاد بوی مربوطِ کائنات جملگی در فضای وبند
وکون کائنات تعالیٰ طالبِ رضای او ؎

آنکہ آمد نہ فلک معراج او | انبیاء و اولیاء محتاج او
نماند بعصیان کسی در گرو | کہ دارد چنیں سیدی پیش رو

فان رسول الله نورًا یستضاء به
مهند من سیوف الله مسلول

و اظہار بعضی از حوائج ضروریہ بآں سرور صلوٰۃ اللہ وتسلیماتہ عزشانہ وبرکاتہ جل برہانہ وتحیاتہ سبحانہ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ کلماذکرہ الذاکرون وکلما غفل عن ذکرہ الغافلون صلوٰۃ تکون لک رضا ولحقہ اداء ثناء آنحضرت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ والبرکات نہ از آں قبیل است کہ زبان ایں عاصی آوارہ بیان کند و یا قلم ایں بوالہوس خیال ترجمانی آں نماید موجود است کہ واحد تعالیٰ یادمی فرماید یا محمد انا وانت وما سواک خلقت لاجلک ۔ و مخلوق است کہ در جواب خالق (۴۴۳) سبحانہ زبان می کشاید اللھم انت وما انا وما سواک ترک لاجلک غایت مافی الباب عجز وافتقار خود را بامید شفاعت حال واستقبال برامید رافت ورحم آنحضرت علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والتحیۃ کہ از قرآنِ مجید ظاہر می گردد لَقَدْ جَاۤءَكُمْ رَسُوْلٌ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيْزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيْصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِيْنَ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ اظہار می نماید و دریں کنز اقدس کہ خاتمۃ الکنوز است قدری از خزائن محمدیہ علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام درج می نماید کہ غلبات معاصی راغیر از ذکر آنسرور علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام تسکین بخش امری نیست نہ آنکہ ثناء وی تواند نمود[1] لاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم الودود ؎

ما انی مدحت محمدا بمقالتی ولکن مدحت مقالتی بمحمد

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ وسلم تسکین بخش دولت خوش گوار ونعمت شکر نثار کہ شکر آں از ہیچ وجہ از ہیچ زبان گہربار ادا نیاید ہمیں است کہ درامت اکرم الرسل و افضل الانبیاء علیہ وعلیہم وعلیٰ آل کل من الصلوٰۃ وافضلہا ومن التسلیمات اکملہا داخل فرمودہ لمادعی اللہ داعینا الطاعتہ باکرم الرسل کنا اکرم الامم[2] ہمیں نوید مسرت جاوید وبشارت خجستہ اشارت موجب زندگانی ایں جہانِ فانی وباعث امن وامانی باین شکستہ جانی دردہای پریشانی می گردد والا ایں طور عاصی بہ چہ امید رشتہ خوش زمانی در دست تواند گرفت ؎

بُشْرٰى لَنَا مَعْشَرَ الْاِسْلَامِ اِنَّ لَنَا
مِنَ الْعِنَايَةِ رُكْنًا غَيْرَ مُنْهَدِمِ

---

[1] د۔ "نمود" ندارد [2] د۔ "لمادعی..... اکرم الامم" ندارد

ہرگاہ جرایم منقوبۂ شمایم خود را موازنہ باآں شفاعت مقبولہ کہ تقطرآں شامل آفاق ومحیط قاف تا قاف است می نماید ہباءِ منثور در تصور می آید بامید نجات آں آفات ایں بہانہ جستہ ام کہ بسیار عاجز و دل شکستہ ام ؎

یا رسول الکریم خذ بیدی　　مالعجزی سواک مستندی

۵　کن رحیما لذلتی واشفع　　یا شفیع الوریٰ الی الصمد

صاحب قصیدۂ بردہ بہ یک تصنیف آں از مرض فالج شفا یافتہ و بردا، سرافراز گشتہ و مؤلف حصن حصین از قید اعداء کہ تمام شہر را محاصرہ کردہ بودند خلاصی یافتہ بر مدعاء خود رسیدہ تا امروز در آں کتابین شریفین ایں خاصیت بہرہ در ماندہ ہای مطالب باقی است۔ ایں حقیر کہ عاصی ترین مخلوقات است و عاجز ترین مصنوعات بر جا، مزید آں بحکم شفاعتی

۱۰　لاہل الکبائر من امتی چشم دوختہ نشستہ است کہ از اول ایں کتاب در ثناءِ آنسرور است علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام زیرانکہ مدح خادم بی تکلف مستلزم مدح مخدوم است و فضل غلام بی تصنع منجر بفضل خاوند است، اُمتان خدام و غلمان انبیاء اند علیہم السلام۔ ہر حسنہ کہ از ینہا ظہور فرماید اول ثواب آں بر آں نبی عود می نماید، کرامۃ الولی معجزۃ لنبیہ شاہد ایں مقال است اگرچندیں (۴۴۴) کہ مقصود اصلی ازیں جمع

۱۵　بہرۂ آخرت است و حسن خاتمہ جامع و کاتب و قاری و مستمع از عنایت بی غایت من جانب مسئول اما بعضی عوارض و آفات دنیاوی از آں قبیل اند کہ رخنہ انداز معاملات عظیمہ دار القرار اند بنا براں نجات از آنہا بہ فضل وسیلۂ حضرت رسالت پناہی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم پیش از سطور اختتام مامول ؎

یَارَبِّ وَاجْعَلْ رَجَائِیْ غَیْرَ مُنْعَکِسٍ　　لَدَیْکَ وَاجْعَلْ حِسَابِیْ غَیْرَ مُنْخَرِمٖ

۲۰　وایں آوارہ در نیم نگاہ عنایت صاحب سرکار دولت مدار و محرم اسرار واجب الاستتار گردد نعال معنی یا عوبل آبای الکرام کہ رنج قلب تا قالب دویدہ و ظلمت معاصی در ظاہر و باطن یا شفاء العالمین در باب ایں رنجور را ؎

برفلک سیارہ ومہ گرچہ دارد امتیاز　　لیک ہر جا آیت نوراست در شان شما

انواع[1] حوادث و اصناف تصدیعات که از شامت اعمال سوء خود در غربت کده از هر طرف هجوم نموده و افلاس دامن جمعیت را پاره گردانیده ناچار مرجع و ملاذ غیر از ذات اقدس حضرت شفیع المذنبین را نه دیده ، مصراع

ترحم یا نبی اللہ ترحم

صلی اللہ تعالیٰ علیه وعلیٰ آلہٖ وسلم اگر نہ فضل نبوی وعنایت سید المرسلین علیه وعلیهم و ۵
علیٰ آل کل من الصلوٰۃ افضلها ومن التحیات اکملها دریں کثرت دیون و غلبۂ ہموم دستگیری فرمودہ بہ منتہای مقاصد رساند حال این شکستہ بال خستہ تر از جمیع عصات می گردد ، مصراع

ای امام صف ارباب رسالت مددی

دی بحق راز و نیازی کہ تراست و در اندک توجہ کارکشای ہا نقد وقت است ، مصراع

من تنگ ظرفم در وی تہی مینا بس است ۱۰

(ابیات[2]) ؎

یَا اَکْرَمَ الْخَلْقِ مَالِیْ مَنْ اَلُوْذُ بِهٖ
سِوَاکَ عِنْدَ حُلُوْلِ الْحَادِثِ الْعَمَمِ
وَلَنْ یَّضِیْقَ رَسُوْلَ اللّٰهِ جَاهُکَ بِیْ
اِذَا الْکَرِیْمُ تَحَلّٰی بِاسْمِ مُنْتَقِمِ ۱۵

ہر چند می داند کہ عصات دیگر را بایں چنیں سیاہ کار نسبتی نیست و کذب در معاملت را کہ نصیب وقت اوست با سائر معاصی کدام مساوات علی الخصوص کہ دیگر کبائر و صغائر ہم از یداز جمیع عصات در ذات خبیثۂ صفات کاتب[3] خود موجود اما تفضلات کریمانۂ سید المرسلین کہ بہ طغرای وما ارسلنك الا رحمة للعالمین مسجل گشتہ شفاعت ایں بدکار را بہ طریق اولیٰ سزاوار کہ سعادت کونین و اصلاح نشاتین در متابعت رسول سید الثقلین و ۲۰
حلاوت ظاہر و لطافت باطن[4] باہم در شفاعت نبی الحرمین و امام القبلتین راہ صفا در سروری مصطفیٰ است و انس و وفا ہم در مطیعان[5] پیغمبر خداست فالظاھر والباطن

---

[1] د - الوداع [2] د - شعر م - بیاض [3] م - دی ثابت د موجود
[4] م - "باطن" ندارد [5] م - مقتدیان

مرجواں من اطوارہ والنبوۃ والرسالت ماخوذ آں من انوارہ الولایت الثلاث من الصغری والکبری والعلیا قطرات من بحارہ وصلاح الدنیا وفلاح (۴۴۵) الآخرۃ موجود آں والمقطعات القرآنیہ رموز من اسرارہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہٖ وصحبہٖ وانصارہٖ وسلم وبارک، تعلق کنزین احمر وابیض بہ موجب حدیث

۵ نفیس اعطت الکنزین الاحمر والابیض باوست وسرّ قاب قوسین او ادنیٰ ہم مسلم باو طرف اُو اوسع آں ظروف است وحرفِ او جمیع الحروف خلقش از نور خدا است جل وعلا وفطرتش از خلق عظیم آشنا نام او با نام رب مرقوم و ورثۂ او معارف و علوم دولتش خزاین سبحانی است۔

برامت او جاودانی رسولی است کریم ونبی است رحیم صادقی است مصدوق و

۱۰ حبیبی معشوق بشیری است بی نظیر ونذیری است از قادر کبیر صاحبی است مختار وشفیعی است در حضرت غفار ناصحی است عظیم الاخلاق وکاشفی است حجب الانفس والآفاق ؎

امی وکتاب خانہ در دل — خاکی و براوجِ عرش منزل

سراجی است منیر وداعی است الی اللہ القدیر شفائیست بی خلل و دوائی است بی بدل[1] ؎

۱۵ زہی مقصود ایجادِ دو عالم — محمد آبروی ہر دو عالم[2]
بنائی نور مہر و پرتوِ ماہ — بہستی رنگریز صبغۃ اللہ
نبی آئینہ ذات الٰہی — تناہی خلعت[3] آں لاتناہی
احد چوں جلوہ با خود آشنا کرد — بخویش از چشم احمد چشم وا[4] کرد
بخود عرض جمال خویش دادہ — محمد تا چشم برکشادہ

۲۰ تو ئی آئینہ کیں بستہ افلاک — خرامت می دہد آوازِ لولاک
بساط نسخ برانجیل جیدند — بہ تمثال تو ایں کاغذ بریدند
ببوئیت تا در دل رسم انست (کذا) — دریں چاک گریباں یوسفی ہست

---

[1] م۔ بی مثل [2] م ..... "آبروی خاک آدم [3] م۔ خلوت
[4] د۔ واحد

بقربانت نگاہ بی قرارم　　بقربانت عنان اختیارم
دلی دارم بگام آہ بشنو　　خدایا رسول اللہ بشنو

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ وبارک وسلم اگر بوجود شریف مزین افلاک گردیدی درکواکب این ہمہ نور نہ رسیدی واگر نہ عنصر لطیف خاک را تمنای شفاعت در سر بودی روز اول جان آنہا از غلبۂ یاس از دروازۂ جنت[1] چپ[2] وحیران می بریدی نور ۵ ثریا رشاقت اوست ورقاصیٔ زہرہ از لطافت او مہر ومہ نگران طلعت اویند وبرجیس وبہرام جویان خلعت او عطارد یک منشی دفاتر اوست وزحل مستعد بہ کرامت او مجمعہ پروین بہر نثار اوست وتفرقہ بنات النعش (۴۴۶) ہمسری از اسرار او طوبیٰ وسدرۃ المنتہیٰ اشجار ویند وانہار اربعہ بہشتی در گلزار او جمعیت بہ عنایت او وابستہ است وحلاوت بہ کرامت او پیوستہ شرافت[3] در اطاعت اوست ومحبوبیت در متابعان او قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ۔ ۱۰ پس مصدقین این چنین پیغمبر علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام خیر الامم باشد كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ نشان ایشان است ومکذبان او بدترین بنی آدم الاعراب اشد کفراً ونفاقاً بیان شان دشمن او دنیا بہ نوازش او معمور است وعقبیٰ نگارش او مسرور جلوہ ملاحت در ذات اوست ورشحات صباحت ہم از صفات او[4] مصراع

آنچہ خوباں ہمہ دارند تو تنہا داری ۱۵

نصرت واقبال از کمینۂ غلامان وی اند ودولت واجلال از کمترین[5] بندگان او فرشاہی از طلعت او است ونور الٰہی در نکہت او وفردوس یکی[6] از مناظر اوست واعلیٰ علیین از منازل اوست وآثار سعادت در اقتداء اوست وانوار ہدایت در ابتداء او ؎

شمع یثرب گر گشاید چہرۂ پُر نور را　　آتشی دیگر فتد در سینہ نخل طور را

جبرئیل ومیکائیل علیہما السلام دربان[7] وی اند ہمہ خوبان وجمیل فدوی واسیر او وامراء واغنیاء ۲۰ ہمہ خوشہ چیں اویند وفقراء صبر مقبول دل او وعلماء وزہاد خاک روبان وی اند وعرفاء وعباد

---

[1] م۔ "جنت" ندارد　[2] د۔ "چپ" ندارد　[3] م۔ شراف
[4] "جلوہ ...... صفات او" نسخہ "د" ندارد　[5] م۔ کمینہ
[6] د۔ یک　[7] م۔ وزیران

خاک نشینانِ در اولیاءِ کمل جاروب کشانِ شده و انبیاءِ مرسل متمنی به دخولِ امت علیه وعلیهم السلام علم شریعت در صحبش مهیا و آداب حقیقت در خدمتش[1] موجود دین او ناسخ ادیان است و کتاب او حضرتِ فرقان و دولتِ او سرمدی است و مرکب او براق همت او سیر کنی عرب و عجم و هند و عراق ؎

۵ خدا بر سروران سردارِیش داد زخیل انبیاء سالاریش داد

صفر احمد آواره بی چاره که عاصی ترین امت اوست و شرمنده ترین خلائق است از کثرت ذنوب زمین بایں همه فراخی بر وی تنگ تر گشته است و ایام مشرقِ حکم لیالی مظلمه بهم رسانیده اسم و رسم جمعیت را از صفحۂ ظاهر و باطن محو نموده و قساوت قلب به مضاعف انجامیده تنگ نای لحد را فراموش نموده و دار القرار را خراب گردانیده و دار الغرور خود فریبده مکار و قحبه

۱۰ غدار است بایں همه بدست نیامده و در خسران و خجالت انداخته وقت ترحم و هنگام شفاعت است که کار از دست رفته ، مصراع

خدا را از خدا در خواه ما را

فان من جودك الدنیا وضرتها ومن علومك علم اللوح والقلم

دریاب که من از دست رفتم ازاں جا که فضل احمدی و خلق محمدی علیه وعلی اله الصلوٰة

۱۵ والسلام همواره در صدد انعام و عطایای خاص و عام از امتان خود است ایں عاصی دور از کار که برای خود، هیچ عملی سزاوار نه دارد به لطف شفاعت استقبالی را به کمال تعطش در انتظار تا دراں روز سخت بدبخت نه گردم (۷۴۴) و در موافقت سته شدیدیار نفس شوم چوں سر گرده عصاتم امیدوار شفاعت اولی و نجاتم چوں تشنه مزاجم رحامند شربتِ کوثر وقت نزع و هنگام حسابم چوں عاجز بی سر و برگم الطاف کریمانه مبذول فرما چنیں مرگم چوں بیکس غریبم از نقد دو کونه نصیبم چوں در طپش و شوق بی قرارم هنگام حشر سیر کن از دیدام چوں عاشق دردمندم از فضل عظم کن پسندم ؎

دریاب که در دم از جگر خاست از هر بن موی شعله خاست

بالجمله کارخانۂ نجات به شما وابسته است و دار و مدار حیات به شما پیوسته عاشقاں ، هوا خواهِ شمایند و فرخندگی معشوقان در نیمه نگاه شما خلیلان ثناخوان شمایند و جمیلان زبان دان شما تیغ آبروی شما آخر زباندان شما است پیوسته عاشقان[2] مژده رساں نومیدان شمایند و شفابخش

---

[1] م ـ ملتش [2] م ـ "پیوسته عاشقان" ندارد

بیماران قلوب و ابدان ہم شما دخول جنت از شفاعت شما است ونجات از نار ہم بہ کرامت شما ممن دنیاوی از نام نامی شما می گریزند و انواع تصدیعات وفلاکت از اسم سامی شما مندفع می کردند ؎

فَاِنَّ فَضْلَ رَسُوْلِ اللّٰهِ لَيْسَ لَهٗ — حَدٌّ فَيُعْرِبُ عَنْهُ نَاطِقٌ بِفَمِ

لَوْ نَاسَبَتْ قَدْرَهٗ اٰيَاتُهٗ عِظَمًا — اَحْيَى اسْمُهٗ حِيْنَ يُدْعٰى دَارِسَ الرِّمَمِ

مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الْكَوْنَيْنِ وَالثَّقَلَيْنِ — وَالْفَرِيْقَيْنِ مِنْ عُرْبٍ وَّمِنْ عَجَمِ

نَبِيُّنَا الْاٰمِرُ النَّاهِيْ فَلَا اَحَدٌ — اَبَرَّ فِيْ قَوْلِ لَا مِنْهُ وَلَا نَعَمِ

هُوَ الْحَبِيْبُ الَّذِيْ تُرْجٰى شَفَاعَتُهٗ — لِكُلِّ هَوْلٍ مِّنَ الْاَهْوَالِ مُقْتَحِمِ

فَاقَ النَّبِيِّيْنَ فِيْ خَلْقٍ وَّفِيْ خُلُقٍ — وَلَمْ يُدَانُوْهُ فِيْ عِلْمٍ وَّلَا كَرَمِ

وَكُلُّهُمْ مِّنْ رَّسُوْلِ اللّٰهِ مُلْتَمِسٌ — غَرْفًا مِّنَ الْبَحْرِ اَوْ رَشْفًا مِّنَ الدِّيَمِ

مُنَزَّهٌ عَنْ شَرِيْكٍ فِيْ مَحَاسِنِهٖ — فَجَوْهَرُ الْحُسْنِ فِيْهِ غَيْرُ مُنْقَسِمِ

دَعْ مَا ادَّعَتْهُ النَّصَارٰى فِيْ نَبِيِّهِمْ — وَاحْكُمْ بِمَا شِئْتَ مَدْحًا فِيْهِ وَاحْتَكِمِ

فَانْسُبْ اِلٰى ذَاتِهٖ مَا شِئْتَ مِنْ شَرَفٍ — وَانْسُبْ اِلٰى قَدْرِهٖ مَا شِئْتَ مِنْ عِظَمٍ[1]

فَمَبْلَغُ الْعِلْمِ فِيْهِ اَنَّهٗ بَشَرٌ — وَاَنَّهٗ خَيْرُ خَلْقِ اللّٰهِ كُلِّهِمِ

وَكُلُّ اٰيٍ اَتَى الرُّسُلُ الْكِرَامُ بِهَا — فَاِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُّوْرِهٖ بِهِمِ

فَاِنَّهٗ شَمْسُ فَضْلٍ هُمْ كَوَاكِبُهَا — يُظْهِرْنَ اَنْوَارَهَا لِلنَّاسِ فِي الظُّلَمِ

كَمْ اَبْرَءَتْ وَصِبًا بِاللَّمْسِ رَاحَتُهٗ — وَاَطْلَقَتْ اَرِبًا مِّنْ رِّبْقَةِ اللَّمَمِ

وَقَدَّمَتْكَ جَمِيْعُ الْاَنْبِيَآءِ بِهَا — وَالرُّسْلِ تَقْدِيْمَ مَخْدُوْمٍ عَلٰى خَدَمِ

حَاشَاهُ اَنْ يُّحْرِمَ الرَّاجِيْ مَكَارِمَهٗ — اَوْ يَرْجِعَ الْجَارُ مِنْهُ غَيْرَ مُحْتَرَمِ

يَا نَفْسُ لَا تَقْنَطِيْ مِنْ زَلَّةٍ عَظُمَتْ — اِنَّ الْكَبَائِرَ فِي الْغُفْرَانِ كَاللَّمَمِ

لَعَلَّ رَحْمَةَ رَبِّيْ حِيْنَ يَقْسِمُهَا — تَاْتِيْ عَلٰى حَسَبِ الْعِصْيَانِ فِي الْقِسَمِ

چوں دامنِ دولت سید الکونین (۴۴۸) محکم گرفتہ ام و نظر بر شفاعت رسول الثقلین علیہ وعلیٰ آلہ الصلوۃ والسلام انداختہ نشستہ ام رجا بہ خطا است کہ بہ سرعت مراوات عاجلہ

---

[1] دیم "وانسب الی ذاتہ ماشئت من عظیم — کالنھر بر فی ترف والبدر فی شرف والبحر فی کرم

بدست آرم و از شدت احوال آجلہ[1] رستگار گردم اِن شاء اللہ تعالیٰ چہ بینم آں ظلمت شب[2] ہمای کردہ ام پیدا اگرچہ آں روز سیاہ است اما جمال باکمال نبوی شیریں تر از شہد و درخشندہ تر از ماہ است اگرچہ دریں دار کاری کہ منظور نظر گردگار باید بہ وقوع نہ پیوستہ اما در آں دار کہ دار القرار است حسن شفاعت احمدی منظور گشتہ صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہٖ واصحابہٖ وسلم

۵ وبارک اگر خسارۂ گناہان نامہ تباہ کردہ اما لطف مصطفوی عذر خواہ کردہ دولت بیدار ازاں روز شمول فرمودہ کہ داخل امت رسول مقبول نمودہ علیہ وعلیٰ آلہٖ واصحابہ الصلوٰۃ والسلام انواع مراحم از آوان خرد سالی ازاں شہنشاہ کشور رسالت مشاہدہ نمودہ ام اصناف الطاف در وقت مضایق ازاں صاحب لولاک بظہور پیوستہ ہنوز بہ شعور کامل حضور نہ داشتم واغلب کہ از شش سال بالا نہ شدہ بودم کہ در منام سعادت آغاز دولت انجام بہ ملازمت آنسرور علیہ و

۱۰ علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام مشرف اندوز گردیدہ بودم وعنایات بہ موافق آں عمر دریافتہ و در نشاط عمر جوانی کہ بہ سی و دو سالگی بودم نیز در واقعہ بہ جمال جہان آرای شمس فلک حقیقت بدر دشت طریقت زینت دہ مسند رسالت آفتاب صبح قیامت در فرید انبیاء نجم وحید اصفیاء احمد مجتبیٰ محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ وعلیٰ آلہٖ وسلم در دار السرور برہانپور مشرف گردیدم وعنایات کثیرہ بہ حال خود دیدم از جملہ مکالمات طیبہ کہ بہ خاطر بہ وجہ احسن مضبوط است مذکور می نماید تا قبولیت

۱۵ احمد صدیق امام ربانی مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ درحضرت رسالت خاتمیت علیہ وعلیٰ آلہٖ الصلوٰۃ والسلام جلوہ گر ارباب تمکین کہ باریابان حلقۂ حق الیقین اند گردد، چوں فقیر در اول ملازمت بدولت قدم بوس مشرف گشتہ واز خود وارستہ باآں دولت بی نظیر پیوستہ ہماں بیت در حق خود صادق فہمیدہ ؎

ماہِ من بشنو کہ امشب طرفہ خوابی دیدہ ام　　　بر کف پائی تو گویا دیدہ را مالیدہ ام

۲۰ در عرض احوال خود بامید شناسائی بر زبان آوردہ انا من اولاد الشیخ الاحمد از آں طرف جواب بہ ہمیں عبارت بلا تفاوت شرف نفاذ یافتہ شیخ احمد المجدد، قلت نعم۔ ازیں گفتن منامات کثیرہ ممتاز گشتہ کہ تفصیل آں باآں مرتبہ محفوظ خاطر نیست کہ در قید قلم آوردہ شود یکاہ کہ برخواستہ از خلد منزل مبلغ صد روپیہ شخصی رسانیدہ در عین عسرت بسر نصیب شدہ و دیگر

---

[1] د۔ عاجلہ　[2] د۔ است

کارہای بستہ ہم زود بہ کشائش تبدیل یافتہ (۴۴۹) چنانچہ بشارت حصول ایں مقاصد ہم درآں خواب دولت مآب بہ تصریح حاصل نمودہ، ہر چند آں دیدن تنہا بشارت نشاتین و جمعیت کونین است اما بایں ہمہ بایں عنایت ہم ممتاز شدہ۔

والحال چوں از دیروز کہ پانزدہم شہر ذی قعدہ و روز جمعہ در سال ہزار و صد وسی و چہار اتفاق یافتہ عمر ایں عاصیٔ دور از کار بہ چہل و ہشت سال انجامیدہ و موی سپید در عین کہالت احاطہ نمودہ و انواعِ ضعف از سبب امراض شتا و افکارِ ضروریہ آں قدر لحوق کردہ کہ ہماں بیت خواجہ حافظ مبینِ حالِ کثیر الاختلال است ؎

از وجود ایں قدر نام و نشان ہست کہ نیست
ورنہ از ضعف دریں جا اثری ہست کہ نیست[1]

وایں ہمہ عمر در معاصی خفیہ و جلیہ صرف گردیدہ پس رجاء دستگیری اکرم الانبیاء علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ اجمعین حرمۃ تفضلات کریمانۂ او کہ در حق عصات بہ مرتبہ اتم است اقویٰ بہ حصول پیوست ؎

جز آستانِ توام در جہاں پناہی نیست　　سر مرا بجز ایں در حوالہ گاہی نیست

بلی کارخانۂ فضل و احسان حضرت رحمٰن تعالیٰ شانہ باں شفیع الانس والجان بہ ریاست و دار مدار محبت کہ نشاءِ وجود و ایجاد است از او برجا خیر القرون او ست و اکرم الامم اُمت او مغانم برای او حلال گشتہ کہ تا یوم القیام ایں دولت نصیبِ خاص و عام گشتہ و زمین برای او مسجد و طہور شدہ کہ تا روز رستخیز ایں کرامت برائے جمیع امت طہور شدہ و حکم او شامل آفاق است و دعوتِ او محیط قاف تا قاف۔

حقیر دور از کار وقتی از اوقات در غلباتِ محبت آنسرورِ کائنات علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام چندیں از ابیاتِ در بحرِ مثنوی زیبا نکات گفتہ بود با وجودی کہ در میدانِ اشعار گاہی ابلق فکر نہ تاختہ اما چوں در نعت بی اختیار برآمدہ ہیچ نکتہ را مخالف اہل طبیعت

---

[1] م- از وجود ایں قدر نام و نشان نیست کہ نیست
ورنہ از ضعف دریں جا اثری نیست کہ نیست

نه یافته برای فائدهٔ عام داخل این کتاب می نماید تا سعادت تمام بدست آید۔

مثنویٔ (مولفِ مقاماتِ معصومی) ؎

الا ای ساکن میخانهٔ هوش — بحرفِ دل نوازی گوش کن گوش
همای نیک بختی بر سرِ تو — حریف فر دولت یاورِ تو
۵ نقای دا مکن از ساقی دمی — بعزلت گاهِ مجنوں بوی لیلیٰ (کذا)
کشا از قفلِ دل گنجینهٔ راز — کلید فتحت آں شاهِ سرافراز
وجودش مظهر آیات لاریب — ز بودش گشته پیدا عالم از غیب
نبوت همدم از محبوبی او — رسالت همنشین خوبی او[1]
فلک یک اطلسی از خوبیٔ او — ملک هم طائف محبوبیٔ او
۱۰ رُخ آئینه از نورش ضیاء یاب — صفا تر سینه اش از قرص مهتاب
دو عالم از قدومش گشته شاداب — بدو گردید روشن مهر و مهتاب
نبوت یا فتوت جمع کرده — رسالت را ببالا شمع کرده
فرخنده جمال و روشن اقبال — بر تخت عرب نموده اجلال
هم ملک عجم از او سرافراز — دارد بشفاعتش نظرباز
۱۵ نکهت بجهاں ز کاکلِ او — فرخنده بهار حاصلِ او[2]
امام هر دو عالم خواجهٔ دین — محمّد سرورِ اربابِ تمکین
وجودش عالم ایجاد گشته — نمودش حسن را بنیاد گشته
قبای دلبری بروی سزاوار[3] — نباشد غیر وی شایان این کار
دو عالم در نگین مملکتِ او — سمٰوات العلیٰ (۵۰۴) در مسلکِ او
۲۰ نسیم باغ جنت از ظهورش — از او یک پرتو حور و قصورش
ز حسنش ملک دل آباد گردید[4] — عدم را باعث ایجاد گردید
نه تنها نسخ بر انجیل کرده — ز نسخش لوح دل تبجیل کرده

---

۱ د۔ "رسالت ..... خوبی او" ندارد ۲ نسخه م میں یہ شعر "رُخ آئینه از ....." کے بعد نقل ہوا ہے۔ ۳ د۔ سرافراز ۴ م۔ آبادید

که بر تورات هم نسخش عیان بود ‌ ‌ ‌ ‌ ز آل و صحب او آن جانشان بود
زبور از نور او می کرد اعلام ‌ ‌ ‌ ‌ که فرقان می کند هنگامهٔ اتمام
هدایت با عنایت پیشهٔ او ‌ ‌ ‌ ‌ شفاعت برترین اندیشهٔ او
کواکب را جمالش تازگی داد ‌ ‌ ‌ ‌ بمهر و مه بلند آوازگی داد
ز نامِ هفت ایوان تا سر خاک ‌ ‌ ‌ ‌ منور شد ز نور احمد پاک ‌ ‌ ۵
احد اظهار نور خویشتن خواست ‌ ‌ ‌ ‌ بمیم بندگی احمد بیار است
به احمد جلوهٔ نور احد بود ‌ ‌ ‌ ‌ ولیکن بنده احمد او احد بود
ز لطفش گشت پیدا عالم جان ‌ ‌ ‌ ‌ ز امرش[1] گشت پنهان شور شیطان
چو شورِ مقدمش در عالم افتاد ‌ ‌ ‌ ‌ ز غم ایوان کسری از هم افتاد
بآتش شد نمایان خصلت آب ‌ ‌ ‌ ‌ مجوسان یک بیک گشته بیتاب ‌ ‌ ۱۰
ز قهرِ عزتش گشته نمودار ‌ ‌ ‌ ‌ بآب کافران خاصیت نار
ز رفعت سرنگوں شد تخت ابلیس ‌ ‌ ‌ ‌ برآمد غلغلِ تسبیح و تقدیس
ریاضِ باغ جنت طلعت او ‌ ‌ ‌ ‌ گل فردوس اعلیٰ طلعت او[2]
ز زلفش شب شده هنگامه امروز ‌ ‌ ‌ ‌ صفا از چهره اش دارد سرِ روز
نقابش می کند شب را نمودار ‌ ‌ ‌ ‌ ظهورش می نماید روزِ اظهار ‌ ‌ ۱۵
بیوسف نشاء از جامش رسیده ‌ ‌ ‌ ‌ در بخش حسن زاں نشاء چکیده (کذا)
سواد طره از "واللیل" دریاب ‌ ‌ ‌ ‌ بیاض غره اش "والشمس" دریاب
وجودش رحمت آفاق گشته ‌ ‌ ‌ ‌ بمرضِ دل به از تریاق گشته
بیکدم در گذشته از ته و فوق ‌ ‌ ‌ ‌ نکرده سدره را نظارهٔ شوق
در آں جا جلوه از حسن خدا دید ‌ ‌ ‌ ‌ کلام لم یزل پس شاد بشنید ‌ ‌ ۲۰
بهشتی خلد را بعد از لقا دید ‌ ‌ ‌ ‌ قصور و حور آں را نور بخشید
ز حسنِ لم یزل آگاه گشته ‌ ‌ ‌ ‌ ....[3]

---

[1] م- ز قهرش ‌ ‌ [2] "گل ..... طلعت او" نسخه "د" ندارد
[3] در نسخهٔ "د" بجای مصراع ثانی بیاض است و نسخهٔ "م" ندارد

بعلم جملہ اشیا گشتہ ممتاز | نمودہ عشق را با حُسن دم ساز
ہمہ کارش زامت یاد دہ بود | بفکر امتش در بار کہ بود
کہ تا یابد نوید رستگاری | برای عاصیاں از رب باری
شفاعت را بجای برد درکار | کہ جرم عاصیاں بخشیدہ غفار
۵ بہ وحی آسماں آوردہ پیغام | نمود ہریکی را راہِ اسلام
دلش از نور حکمت مخزن غیب | زبانش ترجمان سرلاریب
ز بلبل تا بگل ہنگامہ انداخت | بلالہ ہم سواد خامہ انداخت

الٰہیا ملکا قادرا غفارا بحق آں نبی کریم کہ بدو نامِ خود سرافراز نمودی[1] و برؤف و رحیم درکلام واجب الاحترام یادش نمودی جرم ایں آوارۂ دل دادۂ بی چارہ از کار ماندہ را عفو
۱۰ فرما و در نشاتین او را انشاء محبت عطا نما دنیاء او را دمساز عنایت سابقہ گرداں و عقبی او را ہم راز اہل علیین کہ در علم واجبی علماء راسخین اندفرما[2] چہ کند با ایں کوتاہ دستی (۱۵۱۴) ہمتی بخشیدی کہ برہیچ یکی نمی گراید و ہر نعمتی کہ اندازہ می نماید تمنای مزید بامیدوار نام زد فرماید ؎

نہ دُنیا خواھم و نی دار عقبیٰ | ترا خواھم ترا باری تعالیٰ

۱۵ ترا چوں یافتم از خود چہ گویم ایں ہمہ طلب کہ بہ معروض شد نیز نزد پیغمبران اولی الالباب شاہ راہی است جانب کریم وہاب چہ انبیاء برگزیدہ علیھم السلام و اولیاءِ خدا رسیدہ علیھم الرضوان طلب حوائج کونین از رَبُّ الْمَشْرِقَیْنِ وَالْمَغْرِبَیْنِ نمودہ باقصای مطالب خود رسیدہ اند رَبِّ اغْفِرْلِیْ وَهَبْ لِیْ مُلْکًا لَّا یَنْۢبَغِیْ لِاَحَدٍ مِّنْۢ بَعْدِیْ اِنَّکَ اَنْتَ الْوَهَّابُ۔ یکی ازاں ادعیہ مقبول است وحالانکہ ایں طلب از قصور در ملک مطلب اعلیٰ کہ
۲۰ مطالب مولیٰ است جل و علیٰ بہ مشام جاں نہ رسانیدہ اگر گردی از قصور بہ گرد و دامن اعلیٰ بہ مطلب می دوید بہ کرامت وانّ لہ عندنا لزلفیٰ وحُسن ماٰب ممتاز می فرمود پس باوجود نگرانی قلب جانب مطلوب بی ہمتا اگر از راہِ عجز بشریت کہ ذاتی اوست طلب حوائجِ کونین کہ بہ تصدق و توسل نبی الحرمین و امام القبلتین صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہٖ وصحبہٖ وسلم وبارک

---

[1] م۔ فرمودی [2] د۔ "اندفرما" ندارد

نمودہ آید نزد کاملان ارباب قلوب دارند صوفیہ خام قبول دارند یا نہ مطلب عجز بر کمال است وضعف براستقبال فلاکت تعب معیشت برداشتہ و افلاس گریبان حلاوت پارہ ساختہ ؎

بتو فریاد دارم یا محمّد　　　بسویت داد دارم یا محمّد

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم وحسنِ خاتمہ از برکتِ بنی فاطمہ مسئول کہ محبت اہلِ بیت را بر خیریت خاتمہ مدخلتِ تمام است ؎　　۵

الٰہی بحق بنی فاطمہ　　　کہ برقول ایمان کنی خاتمہ

اگر دعوتم رد کنی ور قبول　　　من و دست و دامان آلِ رسول

رضوان خدا بر صحابہ گنجینہ کشای من قرابہ فی الحدیث مثل اهل بیتی کمثل سفینہ نوح من رکبها نجا ومن تخلف عنها هلک[۱]۔ وفی الحدیث اصحابی کالنجوم فبایهم اقتدیتم اهتدیتم حضرت حق سبحانہ بہ برکت اہلِ بیت نجات کرامت فرماید　　۱۰
وبحرمت صحابہ از گرداب ظلمات برآوردہ بہ شاہراہِ ہدایت کہ صراط مستقیم است بہ رساند اِنَّهٗ قَرِيْبٌ مُّجِيْبٌ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُوْنَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِيْنَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ۔

وچوں تاریخ اختتام ایں مقامات قدسی نکات کہ مسمّٰی بہ "مفتاح اہل السعادات" بگوشِ ہوش از سرِ دشِ غیب با غنچۂ عدن می رسد اگر ایں فواکہ ریاضی بہ ہمیں نام خوانند می　　۱۵
شاید و ہر کدام از اں دو نام مبینِ سالِ ابتداء و وسط اوست، چنانچہ در مواضع آنہا بہ تفصیل مذکور گشتہ والا باسماءِ کثیرہ ممتاز است۔ چنانچہ در خطبۂ کتاب بہ بشارت قطب الاقطاب حضرت ایشاں رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرقوم گشتہ ایں ہمہ از برکتِ معصومی بہ ظہور پیوستہ و نکاتِ قیومی ہر جا نشستہ۔ والحمد للہ رب العالمین، قد حصل الفراغ من تصنیف هذا الکتاب الذی هو لب الالباب۔

(ترقیمۂ کاتب[۲]) تمام شد بتاریخ بست و چہارم شہر جمادی الاوّل ۱۲۹۲ ہجری بمقام مدینہ منورہ۔

---

[۱] د۔ "مثل ..... هلک" ندارد

[۲] م۔ "ترقیمہ کاتب" یاد نشدہ است

فہرست مندرجات

ذیل

Maqāmāt -i- Ma'sūmi

Life, works and Teachings of a prominent sufi
and reviver of seventeenth century,
Khawaja Muhammad Ma'sum Sirhindi
(c. 1007 - 1079 a.h. /1599 - 1668 a.d.)

By

Mir Sofr Ahmed Mas'umi

Vol. (III)
Text edited by

Muhammad Iqbal Mujaddidi

2004

Zia-Ul-Quran Publications
Lahore, Karachi, Pakistan

Maqāmāt -i- Ma'sūmi

Life, works and Teachings of a prominent sufi
and reviver of seventeenth century,
Khawaja Muhammad Ma'sum Sirhindi
(c. 1007 - 1079 a.h. /1599 - 1668 a.d.)

By

Mir Sofr Ahmed Mas'umi

Vol. (III)
Text edited by

Muhammad Iqbal Mujaddidi

2004

Zia-Ul-Quran Publications
Lahore, Karachi, Pakistan